

॥ ॐ अर्हम् ॥

બ્રહ્મચારિણી—૧

—મહાસતી ચંદનખાલા

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય

પૂજ્યશ્રી જવાહરલાલજી મહારાજશ્રીનાં
વ્યાખ્યાનોને આધારે સંપાદિત 'સતી ચંદનખાલા'
પુસ્તકનો અનુવાદ

શ્રી પ્રાચાર્ય વિનયચન્દ્ર જ્ઞાન મંદિર, જયપુર

અધ્યક્ષ

શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી
રાજકોટ

૨ પ્રકાશ ૨
 શ્રી મદાવીર અને રામોદય મોસામદી
 ગાથકોટ

પ્રથમપ્રકાશ	૬ ૬	પ્રા ૨૨૫
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૨૩	સ્વ	વીર મુત્ત ૨૪૧૨

૩૫૦
 શ્રી રામ પ્રકાશ મિત્રોતિ મિત્રાં મનિભાષા કવિપ્રણેતા
 જાણુ કે પાનદોર નામ—અમરવાદ

શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સમુદાયના ગૌરવસભા શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રીએ જેઠપુર તથા રતલામ ચાતુર્માસ દરમ્યાન, જૈન સાહિત્યમાં ઘણું ઉચ્ચ સ્થાન ધરાવનાર સતીશિરોમણિ ચંદનખાલાની ધર્મકથા ઉપર જે પ્રભાવેશ્વરભાઈ અને જીવનોપયોગી બ્યાખ્યાનો ફરમાવેલ હતા, તે બ્યાખ્યાનોને આધારે “સતીશિરોમણિ વસુમતિ ચાને સતી ચંદનખાલા” એ નામનું ચોક્કસ અતિ ઉપયોગી પુસ્તક, શ્રી હિનેચ્છુ આવક મહળ, રતલામ તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે આ પુસ્તકમાં આવેલ વસ્તુસામગ્રી ગુજરાતી જનતાને માટે ઘણી જ ઉપયોગી જણાતા તેના ગુજરાતી અનુવાદ કરાવી પ્રસિદ્ધ કરવાનું યોગ્ય ધારવામાં આવેલ છે

આ પુસ્તકમાં અલ્પચર્ચનો આદર્શ અનેક દષ્ટિએ જીજ્ઞાસુઓ હોઈ અને આ પુસ્તક જનતાને ખાસ ઉપયોગી હોવાથી તેના વધારેમાં વધારે પ્રચાર થાય અને આર્થસન્નારીનો જીવન-આદર્શ જીસમાજના હિતમાં માર્ગદર્શક નીવડે એ ભાવનાથી પ્રેરાઈને નીચે લખેલો દરેક બહેનોએ રૂા ૨૧૦ ની રકમ આપવાની હિદાયતા બતાવેલ છે, તે ખાતે તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે. સદરહુ બહેનોના યુક્ત નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

- ૧ શ્રી અમૃતલાલ રામચંદ ઝવેરીના ધર્મપત્ની શ્રીમતી કેશરબાઈ, મુખ્ય
- ૨ શ્રી રતનચંદ ગમલચંદના ધર્મપત્ની શ્રીમતી ચંપાબાઈ, મુખ્ય
- ૩ શેઠ તારાચંદ જીલડાના ધર્મપત્ની શ્રીમતી રામસુખીબાઈ, મદ્રાસ
- ૪ દીપચંદ જીવસરાના ધર્મપત્ની શ્રીમતી બીજોબાઈ, મદ્રાસ

- ૫ મેઠ જરજમનજી પિતશીયાના પમ પત્ની શ્રીમતી આનહુ વરનાઈ
રતલામ
- ૬ શેઠ દીરાધાવજીના માવુશી શ્રીમતી વેળકુજાનાઈ ખાચરીસ
- ૭ શ્રીમાન શેઠ નરમલજી પિતશીયાની પમ પત્ની શ્રીમતી રતલામ
જુવરનાઈ રતલામ

કપર પ્રમાણે પ્રત્યેક જાહેરને એક એક દબાર પ્રતિની
કીમતના આધારે જઈ પૂરતી રકમ દેવાની ઉદ્દેશતા જનારનાં આ
પુસ્તકની દિન્દી આજીવિની ૫ નકસો શ્રી રતલામ કિલ્લેમ્મુ
જાણ મહાત્મ્ય તરફથી પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે અને શ્રોતાવરી
તરફથી આ શુભચાવી આજીવિની ૨ નકસો કાપાવવામાં આવેલ છે

આજ નારીધર્મના પાલન માટે જેવ સાદસ ત્યાજ સદનસીલતા
અને દહ્યાનો આપણે મતાવવા માટે સતી જાહેરનાચાવી કથા અનુસર
છે આ જાણતામાં જુન આજાર મહારાજાશીએ વિદવાપૂજા મુદર રીતે
ને વિધાશે દર્શવિલ છે તે વર વાચકવનુ આપ સહ જામવાઈ
આવે છે

આ પુસ્તકનો મુજરાતી અનુવાદ શ્રી સચ્ચિદાસ વનમણી શેઠ
(નમતીઈ) તમા શ્રી જીવજીવાલ સમયી દ્વારા કરાવવામાં આવેલ છે
એ અનુવાદદારા તે આજીવિને દિન્દી કપરથી સરળ શુભચાવી સાવામાં
જહુ મુદર રીતે અનુવાદ કરેલ છે તેની નેષ સેવા જહુ આનહુ વામ
છે તેમ જાઈ શાઈ જામણે દર્શોવથી મુજ મહેલી મામુમ ખે
તો તે માટે પ્રમાણ કરાવેલ છે

વિજયપુરમી, ૧૯૬૩ }
સાજ કોડ

શુનીશાકી નામજી વેશ
અવરમાપા

પ્રસ્તાવના

—૧૦—

આ કોઈ નવલકથા નથી તેમ નવલકથાની દૃષ્ટિએ આ સખવામાં પણ નથી આવેલ પણ ધર્મચર્ચાનો આદર્શ જનસમાજ સમક્ષ ઉપસ્થિત કરવા માટે એક જનપદકથાણી ધર્મચારિણી મહાસતી ચંદનબાળાની જુના જમાનાથી ચાલી આવતી એક જોન ધર્મકથાનું અત્રે નિરૂપણ કરવામા આવ્યું છે.

આ ધર્મકથાને વ્યાખ્યાનરૂપે જનસમાજ સમક્ષ ઉપસ્થિત કરનાર અને ધર્મકથાનો મર્મ સમજાવનાર શ્રી સ્થાનકવાસી જોન સમાજના સુપ્રસિદ્ધ ધર્મનાયક પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી મહાગજ સાહેબ છે તેમની વ્યાખ્યાનશૈલી અને પ્રતિષાદનશૈલી કેવી સુગાનુસારી અને સચોટ અસર કરનારી છે તે આ ધર્મકથાના ધર્માખ્યાનથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે. આ ધર્મકથા વ્યાખ્યાનની દૃષ્ટિએ વર્ણવવામાં આવેલ છે અને તે જ દૃષ્ટિએ અને ઉતારવામાં આવેલ છે એટલે એના લેખનક્રમમા વિચારબદ્ધતા જળવાઈ ન હોય તે સ્વાભાવિક છે

કાળચક્રની ગતિ ચલાવતો સૂર્ય દરેકજા જોએ છે અને આથમે છે છતાં તે ઠટાળો આપતો નથી તેમ તે બધું જૂનો થઈ ગયો છે એટલે કોઈ રુચિભંગ પણ કરતો નથી પણ જીવનમાં પ્રાણ પૂરનારો અને જીવનપ્રકાશ પાથરનારો તે 'નિત્યનૂતન' ગણાય છે તેવી જ રીતે ધર્મચર્ચા એ ધર્મસૂર્ય છે જીવનમા તેજપ્રભા પાથરનારો અને અજ્ઞાનતિમિરને બેદનારો તે જ્ઞાન્વિત સૂર્ય છે

આવા નિત્યનૂતન ધર્મસૂર્યની જીવનપર્યાન્ન ઉપાસના કરનાર અને ધર્મમૂર્તિ જનપદકથાણી જનનાર મહાસતી ચંદનબાળાની આ ધર્મકથા છે સતી ચંદનબાળાએ ધર્મચર્ચાને ઉચ્ચ આદર્શ તરીકે જીવનમા તાણાવાણાની માફક વણ્યું હતું અને જીવનની અતિમ ધડો સુધી તેનું અખડ પાલન કરી દેશ, સમાજ અને ધર્મનું કલ્યાણ કરી જીવનસિદ્ધિ સાધી હતી.

તજવારની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ અને પુષ્પની મીઠાની સમાન મધુ જેવા આ બ્રહ્મચર્યના આદર્શને સતી ચક્રનાગાએ ચારે બાજુ પરિભ્રમણ કરી જનસમાજ સમક્ષ મૂક્યો હતો અને અનેક સીપુરોએ આ આદર્શને જીવનમાં સ્વીકાર્યો પણ હતો. જનવાન મધ્યથીર પણ ૩૧ જેવા મોઠા સાખીસમનું નાવિકાપદ તેમને આપી તેમનું સમાન કર્તુ હતું આ બ્રહ્મચારિણીની મર્યાદાના જૈન સૂત્રસાહિત્યમાં ઠેકઠેકાણે માન્યતા આપી છે

વાસ્તવમાં બ્રહ્મચર્યના આદર્શ સીએ ૩ પુરોષો જ રહે છે સમાન જ છે. જન્મેમાં બ્રહ્મચર્ય પાળવાની સક્તિ છે એટલું જ નહિ પણ પુરુષોની જાણેલાં સીએ બ્રહ્મચર્યનું પાત્રન સુચારુરે કરી શકે છે જૈનશાસ્ત્રમાં જેવાં ધર્મી ઉદારરણો મળી આવે છે ૩ જેમાં સીએ બ્રહ્મચર્યથી પતિત થતા પુરુષોને બ્રહ્મચર્યમાં સ્થિર કર્યા હોય સતી રાજ્યમતિ અને કાશા માવિષ વગેરેના ઉત્ક્રાંતિ પ્રસિદ્ધ જ છે જનવાન મહિન્દ્રાએ કરી દેવા પૂર્વ જામડ બ્રહ્મચર્ય પાળી તીસ કરપદ માત્ર કર્તુ કર્યું. સીએ પણ બ્રહ્મચર્યની સાધના કરવામાં પુરોષોથી જરા પણ ઉતરતી નથી એનું આ પ્રવળ પ્રમાણ છે

બ્રહ્મચર્યના આદર્શ અતિ ઉચ્ચ હોવા છતાં, જ્યાં પૂર્વ બ્રહ્મચર્ય પાળી જ શકે કે જ્યાં પૂર્વ બ્રહ્મચર્ય પાળવું જ નોઈએ એમ કહી ન શકાય. બ્રહ્મચર્ય એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે- પણ ભે જે માર્ગે જઈ શકાય એમ ન હોય તે જનવાદારે મર્યાદાપૂર્વક બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ અવશ્યક છે

સદાચારની દૃષ્ટિએ મનુષ્યજીવન મુખ્ય બે વિભાગોમાં વહેંચાઈ શકે છે એક પૂર્વ બ્રહ્મચારી જીવન અને બીજું અપૂર્વ અર્થાત્ મર્યાદિત બ્રહ્મચારી જીવન. જેઓ જમે તેથી જનસ્થામાં વીરને નહિ થવા દેતા જ નથી, તેઓ પૂર્વ બ્રહ્મચારી જીવન માટે છે જેઓ પૂર્વ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકતા નથી પણ સાથે વીરની રૂપમેય પણ થવા દેતા નથી પણ નિવાહ કરી મર્યાદાપૂર્વક માત્ર સ્વજીવન માટે છે તેઓ અપૂર્વ બ્રહ્મચારીઓ છે જે સીએ

પૂર્ણ અહ્યયર્થ પાળતા નથી અને મર્યાદિત અહ્યયર્થ પણ સ્વીકારતા નથી, પણ દુરાચાર સેવે છે અને વીર્યનો દુરુપયોગ કરે છે તે લોકો મનુષ્યકર્તવ્યોથી પણ પતિત છે

જે લોકો વિવાહ કરી મર્યાદાપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરે છે તેમની ગણના પાપાત્માઓમાં થઈ જ ન શકે. પણ જેઓ પોતાને પૂર્ણ અહ્યયારી કહેવડાવે છે છતાં જીપીરીતે દુરાચાર સેવે છે તેઓ માત્ર દેખાવના જ ધર્માત્મા છે પણ વાસ્તવમાં તો તેઓ પરિપૂર્ણ પાપાત્મા જ છે

આ દૃષ્ટિએ જે પૂર્ણ અહ્યયર્થનું પાલન થઈ શકે એમ ન હોય તો વિવાહ કરવો એ એકાન્ત અધર્મ નહિ પણ ધર્મ જ છે. તેમ છતાં એ તો માનવુ જોઈએ કે, અહ્યયર્થ એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે અને વિવાહ એ અપવાદમાર્ગ છે વિવાહ અને અહ્યયર્થનો અર્થ, તેની મર્યાદા, તેના કર્તવ્યો, તેની કાર્યસિદ્ધિ વગેરે પ્રશ્નોનો તથા વૈવાહિક જીવન સાથે સબધ ધરાવતા સંતતિનિયમન, સત્તાનપ્રેમ, સ્ત્રીપુરુષની સમાનતા આદિ પ્રશ્નોનો પણ આ ધર્મકથામાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

અતમા આ ધર્મકથા છે તેનું નિરૂપણ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ નહિ પણ ધર્મસાહિત્યની દૃષ્ટિએ કરવામાં આવ્યું છે એટલે એ જ દૃષ્ટિએ આ પુસ્તકને વાચવા-વિચારવાનો અનુગ્રહ કરવામાં આવે છે

પ્રસ્તુત પુસ્તકને ગુજરાતીમાં ઉતારવા માટે શ્રીમાન દુર્લભજીભાઈ જીવેરીએ અને પ્રેરણા આપી છે તે જાટે તેમનો હું ત્રણી છુ આ પુસ્તકના અનુવાદનમાં શ્રી જીવજીલાલ સઘવીએ સક્રિય સહકાર આપી મારા કાર્યમાં ભાગીદારી નોધાવી છે તે માટે તેમનો તથા શ્રી ધીરજલાલ ધનજીભાઈ શાહે તથા ગૂર્જર અન્યરત્ન કાર્યાલયના માલિક શ્રી શંભુભાઈ જગશીભાઈ શાહે પ્રદર્શીત કર્યા તથા વ્યવસ્થામાં જે સહકાર આપ્યો છે તેમના આભારની નોધ લેતાં મને દુર્ભ થાય છે

રાજકોટ
વિજયાદશમી ૧૯૯૩

શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ

બ્રહ્મારિણી

[સતી ચંદનબાલાની ધર્મકથા]

‘ત્ત્વેહુ વા ઉત્તમ ધર્મચૈર’

‘તથોમા ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય’—શ્રી મિનાગમ

પ્રકરણાનુક્રમ

નં	પ્રકરણ	પૃષ્ઠ
૧	બીરબાજા વસુમતિ	૧
૨	વિવાહ કે પ્રથમ	૧૨
૩	વિવાહ, એ જાણુ છે	૨૬
૪	સ્વપ્ન	૪૧
૫	રાત્રિપ્રેમ	૫૨
૬	જાતિનુષંગિત જાતિવાર	૭૧
૭	જીવંત	૮૬
૮	જાતિસમર્પણ	૧૭
૯	જીવંત	૧૩૫
૧૦	જાતિવરીયા	૧૫
૧૧	જાતિવાર	૧૭૨
૧૨	જાતિમળ	૧૮૫
૧૩	જાતિમળ મોરે મેર	૨૭
૧૪	જોવવામાં	૨૨૪
૧૫	જાતિમળ	૨૪૦
૧૬	જાતિ	૨૪૮
૧૭	જાતિમળ	૨૫૨
૧૮	પ્રજાપતિ	૨૮૪
૧૯	મહેલ વરદ	૨૯૮
૨૦	જીવંતની મિત્ર	૩૧૧
૨૧	જીવંત મેર	૩૨૫
૨૨	દીક્ષા જાતિ કેવળજાન	૩૪૧
૨૩	જીવંત	૩૫૫

: ૫૬૨ :

[૧]

વીરખાલા વસુમતિ

જનની તો જાણી છટે, પૃથ્વી પાળતી પોષતી,
એ જન્મભૂમિને ખાળે, જીવન મૃત્યુ ભેડાશે

આજ લગ્ય ભારતવર્ષના અંગભૂત અગદેશમાં, ચપાપુરી નામની વિશાળ અને સમૃદ્ધ ગજનગરી હતી તે રાજનગરી ગગનચુંબી હરેલીઓ, મોટા મોટા બજારો, સુંદર વનો, ઉપવનો અને જળાશયો વગેરે કૃત્રિમ તેમજ પ્રાકૃતિક રચનાઓથી, ભેનારનું મન હરી લે એવી મનોહર અને આખને ઠારે એવી રણિયામણી હતી

ચપાનગરીનો આસપાસનો પ્રદેશ ઘણો જ કૃષ્ણદ્રુપ અને ઊપખંડિ હોવાથી તેની ચારે બાજુ અનેક નાના મોટા ગામડાંઓ વસેલા હતા અને તેથી ચપાનગરી વ્યાપારનું મુખ્ય કેન્દ્ર અને ગર્ભ હતી ગ્રામલોકો દ્વારા કરવા તથા ધનધાન્ય વગેરેની લેવડદેવડ કરવા ચપાનગરીમાં આવતા જતા હોવાથી રસ્તાઓ, ચૌકાઓ અને બજારો હજારો માણેથી ઉત્કર્ષતા જણાતા અને લગા લુગા ત્યાં વિવિધ વસ્તુઓનો

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતામાં જણાવ્યું છે
 ભગવાનની પૂજા કરીને પદ્મને
 પ્રાપ્ત કરવાની કોઈથી અશક્ય
 અને અનુભવ્ય છે તેથી
 ભગવાનની નીચે, એવા
 શિષ્યોએ ભગવાનની પદ્મને
 અને વિષયોને જાણીને
 ભગવાનની પદ્મ છે

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સુભાષિતો

૨૪

વાચ, કામ, અને નિશ્ચય વાનિ;
 અને અને ભગવાનની તેની જે—૧૯૨૦.

આજકાલ જેમ રાજા અને પ્રજા વચ્ચે જેવો વૈમનસ્ય કે વિરોધ રહે છે અર્થાત્ પ્રજા, રાજાના અસંતોષણથી દુઃખી થઈ રાજાથી પોતાનો છેડો છોડાવવા માટે પ્રયત્ન કરી રહી છે અને રાજા પણ પ્રજાના વિદ્રોહથી ઠટાળી જાય છે તેવો કાંઈ પ્રકારનો વિરોધ દધિવાહન રાજા અને તેની પ્રજા વચ્ચે બિલકુલ ન હતો. પણ દધિવાહનના રાજ્યપ્રગલ્ભથી પ્રજા દરેક રીતે સુખી, સમૃદ્ધ અને રાજ્યભક્ત હતી. અથા લોકો દધિવાહનનું સદા મંગલ આહતા હતા, દધિવાહન પણ પ્રજાનું હૃદયથી થાય તે માટે પ્રજાહિતનાં કાર્યોમાં હમેશા મન પરોવતો તે પોતે દુઃખસંકટ સહી લેતો પણ પ્રજાને કાંઈ પ્રકારનું કષ્ટ સહન કરવું ન પડે તે માટે હમેશા તે ખાસ પ્રયત્ન કરતો. તેનું શાસનકૌશલ્ય એટલું બહુ સુંદર હતું કે તેથી શામક અને શાંસત વચ્ચે ભેદભાવ જ પેદા થવા ન પામતો. પ્રજા, દધિવાહનની રક્ષામાં પોતાની રક્ષા માનતી અને તેના રાજ્યશાસનમાં જ પોતાની સુખસમૃદ્ધિ સુરક્ષિત છે એમ સમજતી.

દધિવાહન રાજા ઘણો સાદો હતો. તે વૈભવવિલાસથી વિરક્ત હતો. પોતાના સુખ માટે તે ભૂલેચૂકે પણ પ્રજાના ધનનો દુરુપયોગ કરતો નહિ. પ્રજા પામેથી કંગેરાના રૂપમાં જે રાજ્યભંડારમાં ધન આવતું તે પ્રજાનું જમા કરવા માટે આવેલું ધન છે અને પ્રજાની સમ્મતિ વિના એ ધનમાંથી એક પાઈ સરખી પણ વાપરવાતો પોતાને અધિકાર નથી એમ તે માનતો. દધિવાહનની આવી ન્યાયનિષ્ઠા અને સાદાઈને કારણે અપાનગરીના રાજ્યભંડારમાં ધનું દ્રવ્ય એકઠું થએલું હતું.

દધિવાહન રાજાને ધારિણી* નામની રાણી હતી. ધારિણી પણ

* દધિવાહન ઉપરથી એમ જણાય છે કે, જ્યારે પાપતિ દધિવાહન મહારાજાને નમસયા, પદાવતી અને ધારિણી જે ત્રણ રાણીઓ હતી પરંતુ જે સમયનું આ વર્ણન છે તે સમયે કેવળ ધારિણી રાણી હતી, કારણ કે અસયા મારી નાખવામાં આવી હતી અને પદાવતીએ દીપ્ત લીધી હતી.

કમવિદ્યુત્તે બેવામાં આવતો. દર આવડિયે ખાસ નગર પશુ મેડી તોર સરવામાં આવતું અને ત્યાં સોય જેવી સામાન્ય વસ્તુથી લઈ કીરામાણેક જેવી કીમતી વસ્તુઓ પણ દેશ દેશના માણસો આવીને લેજતા અને ખરીદતા.

આ પ્રમાણે સંપાનગરીનો વ્યાપાર થયો જ સમૃદ્ધ હોવાથી દેહદેશાન્તરેણ અનેક વ્યાપારીઓ પશુ વ્યાપારાર્થે ત્યાં આવી વસ્યા હતા. આ રીતે સંપાનગરી અદિશમુદિયી સંપત્તિ હતી. વ્યાપારપાત્રના મામલ્લોનો અને સંપાનગરીનો સરીક અને સમવત્તા જેવો પરસ્પર વ્યાપારવ્યાપ્તિ સમયે હોવાથી આમનિવાસીઓ તથા નગરનિવાસીઓ. રત્નેશ્વરનંદ પરસ્પર જાણવતા અને જ્ઞાનદૂરેકે સુખી જીવન ગાળતા. સંપાનગરીના નામરિકો, મામલ્લો. પ્રતિ પોતાની જી જ્ઞાનગારી છે તે જાણતે સમજતા હતા કે નગરનું જીવન મામલ્લોના વ્યાપારે રોકેલું છે અને એટલા માટે તેઓ મામલ્લોના કસબ માટે પોતાથી બનતો સાથ આપશેમને વ્યાપાર અને આ જ પ્રમાણે મામલ્લો. પણ નગરોદ્ધારમાં પોતાની જીવિતિ યાની નામરિકોને પૂરેપૂરો છૂટકાર આપવામાં પોતાનું વૌરવ માનતા. આ રીતે નામરિકો અને મામલ્લો. જન સુખશાન્તિપૂર્વક જીવન ગાળતા.

સમવત્તા અઘરીરના સમયમાં સંપાનગરી જેવી રાજધાની, કૌશાંબી વેણવી વગેરે બીજી જગ્યા અનેક પ્રસિદ્ધ અને સમૃદ્ધ નગરીઓ હતી અને ત્યાં સમવાને માણસો પણ મળી હતા. સંપાનગરી અંતરેશની રાજધાની હતી. તે વળતે અંતરેશનો રાજા દિવિવાહન હતો. તે રાજાનો સર્વ સુલોચી સેવક હતો. પુત્રનું પાલન જેમ પિતા અને સરીરનું પાલન જેમ મુળ કરે છે તેમ દિવિવાહન પ્રજાનું પુત્રસમાન પાલન કરતો અને તેથી તે પ્રજામાં ખૂબ પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. દિવિવાહનના રાજસાસનાથી તેની પ્રજા સુરક્ષિત અને સુપ્રસન્ન હતી.

આજકાલ જેમ રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચે જેવો વૈમનસ્ય કે વિરોધ રહે છે અર્થાત્ પ્રજા, રાજ્યના અર્થશોષણથી દુઃખી થઈ ગમનથી પોતાનો છેડા છોડાવવા માટે પ્રયત્ન કરી રહી છે અને રાજ્ય પણ પ્રજાના વિદ્રોહથી ટટાળી જાય છે તેવો કાર્મ પ્રકારનો વિરોધ દધિવાહન રાજ્ય અને તેની પ્રજા વચ્ચે બિલકુલ ન હતો. પણ દધિવાહનના રાજ્યપ્રગલ્ભથી પ્રજા દરેક રીતે સુખી, સમૃદ્ધ અને રાજ્યલક્ષ્મી હતી. બધા લોકો દધિવાહનનું સદા મંગલ આહવાન કરતા, દધિવાહન પણ પ્રજાનું કલ્યાણ થાય તે માટે પ્રજાહિતના કાર્યોમાં હમેશા મન પરોવતો. તે પોતે દુ ખમંકટ સહી લેતો પણ પ્રજાને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ સહન કરવું ન પડે તે માટે હમેશા તે ખાસ પ્રયત્ન કરતો. તેનું શાસનદૌરાધ્ય એટલું બધું સુંદર હતું કે નેથી શાસક અને શાસિત વચ્ચે બેદરબાવ જ પેદા થવા ન પામતો. પ્રજા, દધિવાહનની રક્ષામાં પોતાની રક્ષા માનતી અને તેના રાજ્યશાસનમાં જ પોતાની સુખસમૃદ્ધિ સુગૃહિત છે એમ સમજતી.

દધિવાહન ગળ ધણે સારો હતો. તે વૈભવવિલાસથી વિરક્ત હતો. પોતાના સુખ માટે તે બૂલેચૂકે પણ પ્રજાના ધનનો દુરુપયોગ કરતો નહિ. પ્રજા પાસેથી કગ્ગેરાના રૂપમાં જે રાજ્યલગારમાં ધન આવતું તે પ્રજાનું જમા કરવા માટે આવેલું ધન છે અને પ્રજાની સમ્મતિ વિના એ ધનમાંથી એક પાઈ સરખી પણ વાપરવાનો પોતાને અધિકાર નથી એમ તે માનતો. દધિવાહનની આવી ન્યાયનિષ્ઠા અને સાદાઈને કારણે ચંપાનગરીના રાજ્યલગારમાં ધણું દ્રવ્ય એકઠું થયેલું હતું.

દધિવાહન રાજ્યને ધારિણી* નામની રાણી હતી. ધારિણી પણ

* ઇતિહાસ કથરથી એમ જણાય ■ કે, જ પાપતિ દધિવાહન મહારાજને અસયા, પદાવલી અને ધારિણી જે ત્રણ રાણીઓ હતી. પરંતુ જે સમયનું આ વર્ણન છે તે સમયે કેવળ ધારિણી રાણી હતી, કારણ કે અસયા મારી નાખવામાં આવી હતી અને પદાવલીએ લીલા લીધી હતી.

શ્રમ પ્રમાણે સ્વામ્યુપારિણી હતી. તે પતિપરાયણ હતી. પતિસેવાને
 લેતાનું કર્તવ્ય માનતી અને પતિસેવામાંથી નિરુદ્ધ થવા પછી રાજા ત્યાં
 પણ પતિને સ્થાપિત સહાયતા આપતી હતી એટલું જ નહિ પણ
 પ્રાતઃ પચ્ચ પોતાની સત્તાને જે અપશુદ્ધિવાળી પ્રભાસેતાને કુળ
 માંથી બચાવી તેમને સુખ પહેંચાડવું તેમના અધિકારોની રક્ષા કરતી
 અને તેમની સાથે ન્યાયપૂજ્ય બાબતો કરતી એ આપણું કર્તવ્ય છે
 એવી પતિને કિતકલાક આપી પોતાના અર્થાચાર્યને શોભાવતી.
 અને ધર્મવાદ પતિને કર્તવ્યપાલનમાં હક રહેવા માટે પ્રેરણા કરતી
 કે આપણે પ્રભુનું કાર્ય જોઈ શકે એ વિશે સતત જાગૃતિ
 રાખવી જોઈએ કારણ કે પ્રાતઃ કાર્ય કરવું એ આપણું કુળ
 કર્તવ્ય છે તે આપણે વૈભવવિલાસમાં પડી જઈ કર્તવ્યને ભૂલી
 જઈએ તો આપણું અને પ્રભુનું પતન અવશ્યભાવિ છે માટે આપણને
 જે અધિકારો મળ્યા છે એ અધિકારોને માથા ઉપર કર્તવ્યની
 ભાર રહેશે કે એમ સમજી આવધાનીપૂર્વક વહન કરવા જોઈએ
 એક ક્ષણે અધિકાર વિશે જે ઉક્તિ ઉચ્ચારી છે તે આપણા માટે
 હંમેશા અગિયાર્થ જઈ ન જાય તે વિશે સાવચેતી રાખવી જોઈએ —

અભિજ્ઞાનપદ પ્રથમ ચોખ્ખાર કરોતિ વાં ।

અભારો ચોપમાત્રય કચ્છરમ્ભિવર્તા મચેત્ ॥

અર્થાત્—અધિકારનું પદ પ્રાપ્ત થવા છતાં જે ઉપકાર કરવો
 નથી લેતા અધિકારપદમાંથી જ નો લોપ થતાં જ દિલ્લે પામે છે
 અર્થાત્ એનું અધિકારપદ અધિકારપદને પામે છે આ પ્રમાણે પારિણી
 રાણી રાજાને પોતાને સ્નેહા અધિકારપદની જવાબદારીનું જ્ઞાન
 વાગવાર કરાવતી અને એ જવાબદારીને પાર ઉતારવા માટે પ્રેરણા
 કરી પોતાના પતિપરાયણા બંને સાર્થક કરવા પ્રયત્ન કરતી
 પારિણી પતિને જેવજ કહીને જ અદા જતી નહિ પણ કહેવા પ્રમાણે
 પોતે પણ આચાર્ય ઉતારતી અને એ પ્રમાણે વચનને ત્રિપદા પૂજ્ય

મૂકની ને કે ધારિણી પોતે બહુ મુંદર તેમજ ક્રમળ હતી, તોપણ ગૃહકાર્યો તે સ્વયં કરતી અને પતિની સેવા કરવામાં પોતાને રાણી હોવા છતાં દામીજ સમજતી હતી. સ્ત્રીધર્મની વ્યાપ્તિ માટે તે અહંકાર, અભિમાન, આલસ્ય આદિ દુર્ગુણોથી તે હંમેશા દૂર ભાગતી, અને ધર્મ, સાહસ તથા ગામીર્ષ્ય આદિ ગુણોને જીવનમાં ઉતારવા પ્રારંભ તે હંમેશા સક્રિય પ્રયત્ન કરતી સરલતા તથા સેવાની તો સાક્ષાત્ તે પ્રતિમા જ હતી.

સામાજિક લોકોમાં એવા સ્ત્રીપુરુષો બહુ જ ઓછા હશે કે, જેઓને સત્તાનની ઇચ્છા ન હોય. પ્રત્યેક ગૃહસ્થ સત્તાનેચ્છા રાખે છે હા, કેટલાક ગૃહસ્થો કૃત્રિમ ઉપાયોદ્ધારા સત્તાનો નિરોધ કરે છે પણ આ તેમનું નૈતિક પતન છે. બાકી બહુઅર્થની મર્યાદામાં રહેનાર નીતિમાન ગૃહસ્થો કૃત્રિમ ઉપાયોદ્ધારા કદાપિ સત્તાનિરોધ કરતા નથી તેઓની તો હૃદયભાવના એ જ હોય છે કે, 'અમને સત્તા થાય અને અમે એમના ઉપર પ્રેમ અને કરુણાનો વરસાદ વરસાવીએ' કદાચ કોઈ નીતિમાન ગૃહસ્થને વધારે સતાનો થાય તો પણ તેઓ સત્તાનિરોધના કૃત્રિમ ઉપાયોનું અવલગન લેતા નથી; પણ બહુઅર્થના અમોઘ ઉપાયદાગ જ સત્તાનો નિરોધ કરે છે.

આ પ્રમાણે દરેક સામાજિક સ્ત્રીપુરુષો સત્તાનની ઇચ્છા રાખે છે પણ આજકાલ કન્યા અને પુત્રના બેઠને કારણે સત્તાપ્રેમમાં પણ ભેદભાવ જોવામાં તેમજ સાબળવામાં આવે છે કેટલાક માતા-પિતાઓ પુત્ર પ્રતિ જોતલો પ્રેમભાવ બતાવે છે તેટલો કન્યા પ્રતિ પ્રેમભાવ બતાવતા નથી એટલું જ નહિ પણ કન્યા પ્રત્યે દ્વેષભાવ રાખે છે, તેના જન્મને ભારરૂપ ગણે છે, તેના તરફ વફાદારીએ જુએ છે અને કેટલાક નિર્દય માતાપિતાઓ તો એ કુમળા કન્યાને કરમાવી પણ નાખે છે. કેટલાક રજપુતોને ત્યાં કન્યાને જન્મતા વેત જ દૂધપીતી કરવાનો હત્યાગે રિવાજ અત્યારે પણ પ્રચલિત છે.

આ પ્રમાણે કન્યાને પુત્રથી હઠથી સમજવી પુત્રનો જન્મ થતાં સુખ માનવું અને કન્યાનો જન્મ થતાં દુઃખ માનવું કન્યા તરફ દેખદષ્ટિએ ભોલું તથા એ કુમળી કન્યાનો જ મ થતાં જ તેની કલ્યાણી નાનકડી એ ધોર અન્યાય અને અત્યાચાર છે.

લેખિકાએ જણાવે છે કે કન્યા અને પુત્ર વચ્ચે ભેદભાવની વ્યવસ્થા વિચલિત થઈ જાય છે પણ વાસ્તવમાં એ વિશે વિચાર કરવામાં આવે તો જણાય છે કે કન્યા અને પુત્ર એ બંને સત્તાન જ છે એટલા માટે માતાપિતાઓને માટે સમાન જ હોવા જોઈએ. તેમને માટે પુત્રને લેવો અને કન્યાને હઠથી ચણવાનું કેઈ મરણ નથી.

સંસ્કારના અવધારને એટલો પુત્ર મવાવી શકતો નથી તેમ એટલી કન્યા પણ મવાવી શકતી નથી. બંનેના સહકારથી જ સંસારનો અવધાર થાય છે. ભૌતિક તેમજ સૌન્દર્ય બંને પ્રકારનાં મર્ગોં કરવાનો અધિકાર પુત્રને છે તેમ કન્યાને પણ છે. નાનું કે મોટું એવું એક પણ કર્ત્તવ્ય નથી કે જે કન્યાને અને સમાનરૂપે જાણવી શકતા ન હોય. ધર્મ અને નીતિનો આવો અવધાર હોવા જતાં લેખિકા કન્યા અને પુત્ર પ્રતિ પ્રેમ કરવામાં આવશે તથા ભેદભાવ કેમ રાખે છે! જનનાં કારણ તપસ્વિઓમાં આવે તો અરુણ સિંહાસ બીજું એવું મરણ જણાશે નહિ.

પુત્ર અને કન્યા પ્રતિ પ્રેમ કરવામાં ભેદભાવ રાખનારા લેખિકા વાસ્તવમાં કન્યાનું મહત્ત્વ સમજતા નથી તેઓને એટલું પણ જ્ઞાન નથી કે તેઓને જ મ અવધાર મળે. પણ પહેલાં કન્યા જ હોવી એ કન્યા ન હોય તો તેમણે જ મ જ જાત નહિ. તેઓ કન્યાનું અપમાન કરીને પોતાની માતાનું અને પોતાની માતાનું અપમાન કરી રહ્યા છે. એનો અચાર સરખો પણ તેમને નથી. એ માતાઓ! કન્યાને સ્પર્શતી નથી કન્યા જ મે નહિ અને જ મે તો મરી જાઉં એમ માને છે તે માતાઓમાં સત્તાન પ્રતિ સ્વાભાવિક રાખી એકપણ

છે માતાઓ એટલું પણ જાણતી નથી કે પોતાની જાતિને પણ પોતે જ બૂલી રહી છે સત્તાન પ્રત્યે તેમનું શું કર્તવ્ય છે તેનું પણ તેમને જ્ઞાન નથી જો આવી જ્ઞાનભૂલેલી માતાઓની જેમ સમારની બંધી માતાઓ કન્યા પ્રતિ દેવ કરવા લાગે તો તો જ સારમાં એક પણ મહાપુરુષ તો પાછો જ ન શકે !

સાંસારિક લોકોના સ્વભાવાનુસાર મહારાજ દધિવાહન અને મહારાણી ધારિણીને પણ સત્તાનેચ્છા અવશ્ય હતી, પણ તેમના હૃદયમાં આજ્ઞાસના લોકોની માફક પુત્ર-પુત્રી પ્રતિ જોડાવા રાખવાની સકુચિત વૃત્તિ ન હતી. તેઓને મન પુત્ર-પુત્રી જન્મે સમાન જ હતાં. દિવસો જતા તેમની સત્તાન વિષેની કામના પૂર્ણ થઈ તેમને ત્યાં એક કન્યાનો જન્મ થયો ત્યાં પણ એવી સુંદર હતી, જાણે કે તેની સુંદર આકૃતિપ્રકૃતિ પૂર્વસુકૃતનો પરિચય આપતી ન હોય !

પ્રત્યેક માતાપિતા સ્વસ્થ, સુંદર, સદ્ગુણી અને સ્વરૂપવાન સત્તાનને તો ચાહે છે પણ એવો સત્તાનો કોને ત્યાં અને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે એનો વિચાર કરતા નથી જો વ્રજ જેવું હોય છે તેને તેવા જ ફળો આવે છે, લીંબાના ઝાડને ફેરીઓ નહિ પણ લીંબોડી જ આવે છે, તેવી રીતે આખાના ઝાડને લીંબોડી નહિ પણ ફેરીઓ જ આવે છે આ જ પ્રમાણે સિંહણનું બચ્ચુ શિયાળ નહિ પણ સિંહ જ થાય છે. તેમ સ્વસ્થ, સદ્ગુણી અને પુણ્યશાળી, માતાપિતાને ત્યાં સત્તાન પણ તેવા જ થાય છે પણ જો માતાપિતાઓ અસ્વસ્થ, દુર્ગુણી અને પુણ્યહીન હોય છે તેમને ત્યાં સ્વસ્થ, સદ્ગુણી અને પુણ્યશાળી સત્તાનની આશા રાખવી નિરાશાચાર છે.

રાજા દધિવાહન અને રાણી ધારિણી હિપચુંકા ગુણોથી મુક્ત હતા તેમને ત્યાં એવો જ સ્વસ્થ, સુંદર, સદ્ગુણી અને સુરૂપ કન્યાનો જન્મ થયો !

કન્યાનો જન્મ થવાથી, માતાપિતાને બહુ પ્રસન્નતા થઈ. પ્રત્યેક જન્મ થવાથી જેવો પુત્રોત્સવ ભિજવવામાં આવે તેવો કન્યા-

ઉત્પન્ન તેમજે જીવ્યો. અત્યાપિતાએ કન્યાનુ નામ વસુમતિ
 રાખ્યું. વસુમતિ વારતવર્મા વસુ-પુત્રીની પુત્રી જેવી વિચારજકરૂપ
 હતી. વસુમતિ ઉભરમાં જેમ વધવા લાગી તેમ તેની ઇચ્છા શુદ્ધિ
 પણ વધવા લાગી. વસુમતિને જ્યાર દેસની પાત્રોએના સરકસ
 નીએ મુદ્દપામ્ જાની. પુત્રીને જોઈ જોઈને ખારિણી થાતા જાનક
 પામવા લાગી અને વિચારવા લાગી કે હું જા મારી પુત્રીદાગ
 માનવસંધાનનું કન્યાણુ જામ જે હવેનું છું અને જે મંડ તેને
 જ્યારથી નાનપણસંધામાં જેવાં શિશુલુસરસારે રેડવા માંહું છું
 કે ને સસારોને આધારે તે અવિખર્ચા માનવસંધાન સમજા રેઈ
 હવે આદર્શ ઉપરિચિત્ત કરી શકે અને તે દ્વારા માનવસંધાનનું અને
 પોતાનું કન્યાણુ સાચી રીતે ખારિણીરાણીએ પોતાના આ
 વિચારોને કેવળ વિચાર પૂરતાં ન રાખતાં વસુમતિના હૃદયમાં
 જેવાં શિશુલુસરસારે રેડવાનો નિર્ધાર કર્યો અને ખાચીએને પણ
 જેવાં જ શિશુલુસરસારે રેડવાની સૂચના કરી જા પ્રમાણે માનવ
 સંધાનના કન્યાણુમાં સાધનમૂલ નીવડે જેવાં નમ્રતા, સરકતા એવા
 નિરભિજાનતા, કુરુણા, ગ્રામ્યસ્વતા આદિ સર્વજોને વસુમતિની
 ગેરજમાં ઉતારવા મદિ ખારિણી થાતા પ્રવર્તન કરવા લાગી એટલું જ
 નહિ પણ જે સર્વજોને વિશેષ કેળવવા મદિ એક પ્રકારની કળા
 શીખવવાની પણ જવરજા કરાવી જાણી. વસુમતિની ડોહપણુ વિચરને
 પામી એવાની મહત્ત્વસંધિ તથા અવધારણુસંધિ જનન્ય હતી તે
 શ્રેય વખતમાં જણવું, ચણવું, અખવું, સીવવું, પરાવવું, સંચીત,
 નાનિત, પાકવિદ્યા આદિ કળામાં નિપુણતા મેળવો કળાવિચારકા
 નની વસુમતિનો સ્વર એટલો નધી કર્ણમધુર હતો કે જ્યારે તે
 વીણા રઈ જાવા જળવવા લાગતી ત્યારે રાગરાગણી સચાત પોતે
 વીણા જળવતી હોય એમ પડીજા લાગતું.

જાણી સર્વજો અને કુસારી ડોકરી ડાને વઢાલી ન ડોલ
 હતી તેને સ્વભાવ મળતાવડે હતો એટલે તે સર્વસંધાનમાં

બહુ પ્રિય ચર્ધ પડી હતી બધા લોકો નેના તરફ વહાવતો વરસાદ વરસાવતા, જે કોઈ એકવાર વસુમતિને રમાડી જતો તે વારવાર તેને રમાડવાની ઇચ્છા રાખતો આ પ્રમાણે વસુમતિ પોતાના સહગુણોને કાગણે બધાની ખૂબ પ્રિય ચર્ધ પડી હતી જે કે વસુમતિમા સ્વાભાવિક સૌંદર્ય તથા કન્યોચિત બધા સહગુણો વિદ્યમાન હતા, છતાં તે પોતાનામા કોઈ પ્રકારની ગુણોની વિરોધતા માનતી ન હતી તે બરાબર સમજતી હતી કે, આ સૌંદર્ય અને ગુણોને માટે અજિમાન કરવું તે ગુણોને ફેસવેરો આપવા સમાન છે, આ તેની નિરભિમાનતા અને સરહતાને લીધે તે જીવનવિકાસ સાથે જતી હતી વસુમતિની સખીઓ તેને જોઈને પરસ્પર એવી વાતો કરતી કે, 'વસુમતિ વાસ્તવમા આ માનવીરૂપમા જ કોઈ શક્તિ છે' ધારિણી માતા પણ વસુમતિને જોઈ જોઈને ખૂબ પ્રસન્ન થતી અને મનમા એવી ભાવના ભાવતી કે, 'એવો સોનાનો સૂરજ બારે બારે કે, જે દિવસે આ મારી પુત્રીદ્વારા માનવસમાજનું કલ્યાણ કરવાનું અલૌકિક કાર્ય મપન થશે અને મારી દુખને દીપાવી મારું માતૃપદ સંરક્ષ કરશે'

આ પ્રમાણે હસતી, ફેલતી અને બધાને આલ્લાહ આપતી વસુમતિએ યૌવનને આગણે પણ મૂક્યો હવે તેના મુંઢર, કોમળ શરીર ઉપર યૌવનના ચિન્હો સ્પષ્ટ પ્રકટ થવા લાગ્યા અને તેનું રૂપસૌંદર્ય અને લાવણ્ય યૌવનની સદાયતાથી વિકાસ પામવા લાગ્યા આ પ્રમાણે વસુમતિ બાળા મટી યુવતી બની

વસુમતિની સખીઓ પરસ્પર વસુમતિના વિવાહની વાતો, વિવાહવિષયક અનેક પ્રકારની ભાવનાઓ અને કલ્પનાઓ કરવા લાગી, પણ વસુમતિના હૃદયમા વિવાહ વિષેના વિચાર સરખો પણ આવ્યો ન હતો તે તો એક શુદ્ધ હૃદયવાળી બોળી બાળાની માફક જ હ મેશા પ્રમજ રહેતી અને પોતાના કાર્યમા મશગૂલ રહેતી તેને વિવાહના વિચાર સતાવ્યો ન હતો, ગળ્યુંકે તેના મનમા વિવાહનો વિચાર સરખો પણ જિલ્લબ્યો ન હતો

૧ ૩૬૨

[૨]

વિવાહ કે પ્રદાયર્થ

જાતકાવર્તે ઉ યોગ, કુળ પ્રમાણનું જુદું
સાધુઓ તે નહીં હજી સારથાન રહી સંકપ
જાતકાવર્તે ઉ યોગ, વિવાહ મહત્ત્વનું
જાતકે ઉત્તમ સિદ્ધિનાં, સુખને નવસંપન્ન

સુસારમાં પુત્ર કે પુત્રીને સુખી બનાવવા માટે તેમને
વિવાહ કરી દેવા એ સાચો ઉપાય છે અને એટલા માટે માતાપિતાઓ
મિત્રો અને સમાજનાઓ પુત્ર કે પુત્રીને વિવાહ કરી દેવા એ
પોતાનું મુખ્ય અને આવશ્યક કર્તવ્ય માને છે. વિવાહ કરી દેવાથી
કુળનું સુખી થઈ યકે છે એમ તેઓ માને છે અને તે માટે પોતાનાં
પુત્ર પુત્રી સગા કે સહેલીઓને વિવાહ કર્તવ્ય યોગ્ય કન્યા કે
વરની સાથે થઈ નય એવા પ્રદાનમાં દબોલાં સલામત રહે છે એવી
જ ચિન્તા કરે છે અને એની જ શુભ ભાવના કાને છે વસ્તુમતિની
સખીઓ પણ જાતકારી આ સખીને વિવાહ કર્તવ્ય યોગ્ય વર સાથે
થઈ નય એવી શુભ ભાવના વસ્તુમતિના વિશે કરતી હતી.

એક દિવસ સખીઓ વસુમતિને વિનોદ કરતા કહેવા લાગી કે, 'બેન વસુમતિ! અમારે અને તમારે હવે થોડા જ દિવસ સાથે રહેવાનું છે. થોડા દિવસો બાદ તો તમારા માટે કોઈ નવી જ ઘટના ઘટશે તમે કોઈ રાજાની મહારાણી બનશો ત્યારે મોજ માણવા માટે નવો મહેલ મળશે, નવો સખા મળશે અને નવી સહેલીઓ પણ થશે અને અમને બધાને તો અહીં જ છોડીને ચાલ્યા જશો પછી તો અમને યાદ પણ કરશો નહિ અને અમે તમારી પ્રિય મધુરી વાણી તથા તમારું શ્રવણામૃત વીણાસંગીત અને તમારી સાથેના આમોહપ્રમોહ વચેરે આનંદથી અમે વચિત થઈ જશું આ પ્રમાણે અમને અનેકરીતે દુઃખ થશે તોપણ તમને એવો શુભ અવસર જન્મી સાપડે. એ શુભ દિવસની અમે પ્રતીક્ષા કરીએ છીએ, કે જે દિવસે આપનું પાણિમહલ કોઈ યોગ્ય રાજા કે રાજકુમાર સાથે થાય અને રાહિણી જેમ ચન્દ્રને, તથા લતા જેમ વૃક્ષને પામી શોભાયમાન થાય છે તેમ તમે પણ તમારા યોગ્ય પતિને પામી શોભાયમાન થાઓ. અમારી એ જ હાર્દિક ઇચ્છા છે કે, 'અમારી સખીને એવો યોગ્ય પતિ મળે કે જે શુભ અને સૌદર્પનો પરીક્ષક અને તમારો આદર કરનાર હોય. અમારા સહભાગ્યે એવો શુભ અવસર તમને શીઘ્ર સાપડે એ જ અમારી શુભ ક્રમના છે.'

વસુમતિ, સખીઓની વિવાહવિષયક આ વાત સાંભળી પ્રસન્ન ન થઈ તેમ દુઃખો પણ ન થઈ તે તો સ્વાભાવિક સરળતાપૂર્વક હસતે મુખે સખીઓના જવાબમાં કહેવા લાગી કે:—

'વહાલી સખીઓ! શું તમે એવું ચાહો છો કે, હું મારો વિદ્યાળ પ્રેમસબંધ તોડી નાંખું અને તેને સંકુચિત બનાવી દઉં! શું હું બધાની મટી બઈ એકની જની બાઉ! શું હું બધાને પોતાના માનવાને બદલે એકને જ પોતાના માનું? અત્યાર સુધી જેમની સાથે પ્રેમ છે તેમની સાથેના પ્રેમસબંધને તોડીને શું હું એકની જ સાથે પ્રેમસબંધ બોધું? વહાલી સખીઓ! તમે કહો છો તેવું મારાથી તો

હાપિ નની સારો નહિ નું એની સાથે જોડેલા પ્રેમસંબંધને તોડી
 ખીળતી સાથે પ્રેમસંબંધ જોડવાની ઇચ્છા રાખતી નથી પણ કે
 તે એવી ઇચ્છા રાખું છું કે જોમની સાથે પ્રેમસંબંધ જોડે
 છે તેમની સાથે તો જીવનપર્યંત પ્રેમસંબંધ જોડેને તેઓ
 ન રહે પણ જોમની સાથે હજી પ્રેમસંબંધ સ્થાપિત કર્યો નથી
 તેમની સાથે નવો પ્રેમસંબંધ સ્થાપિત કરું તમને નું હોડીને માલી
 જઈશ એ વાત તમે મનમાંથી કાઢી નાંખશો. મારો તમારી સાથેનો
 પ્રેમસંબંધ પ્રાણની સાથે સંબંધ ધરાવે છે એટલે જ્યાં સુધી મારા
 હૃદયમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી જો પ્રેમસંબંધ તૂટી શકે એમ નથી. એ
 સંબંધ વધે ખરો પણ જોડો થશે એવી અપેક્ષા પણ રાખશો નહિ.

વસુમતિને આશ્ચર્યજનક હવડા સંજ્ઞાઓ તેની સુખીઓ આશ્ચર્ય
 મુલ્ય થઈ વિચારવા લાગી છે.— વસુમતિ જ્યાં રહી રહી છે તેની
 પ્રકૃતિ એટલી તો તે જોઈ રહી છે તે પ્રમાણે તે પૂર્ણ કરી નતાને તો
 એમાં સંઈ આશ્ચર્ય કરવા જોઈ નથી. જ્યાં જામદારી સખી, રાજકુમારી હોવા
 છતાં પણ જેવી સરલ અને વિનમ્ર સ્વભાવની છે. ખીજી રાજ
 કુમારીઓ તે, સ્વભાવથી જ અભિમાનિની હોય છે અને બ્યારે
 મુવાવસ્થાને પામે છે ત્યારે તેમનો મિલ્લત જુદા જ પ્રકારનો હોય
 છે પણ જામદારી જ્યાં રાજકુમારી સખી એવા પ્રકારની નથી જ્યાં
 તો મહુ જ સરલ, વિનમ્ર પવિત્રહૃદય અને નિરભિમાનિની છે જેનો
 જન્ય મહારાણી ધારિણી માતાની કુશીએ ક્યોયો હોય, તે જ્યાં
 પણ માતાની જેવી સ્વચ્છાણધારિણી ન હોય એમાં શું આશ્ચર્ય !

જ્યાં પ્રમાણે વિચારતી સખીઓ વસુમતિને કહેવા લાગી છે—
 સખી ! તમે હમણાં જો સંઈ કશું તે વાતની અપેક્ષાની પરીક્ષા
 તો મલાઈમને થઈ નો. પણ તમે હમણાં કશું કે હું મારા
 વિસાળ પ્રેમસંબંધને સંકુચિત કરવા માહતી નથી. તો શું તમે
 વિનમ્ર કરવા માહતી નથી ! શું અવિનાશિત જ રહેશો !

વસુમતિ—હું શુ કરીશ અને શું નહીં કરું ? એ વિષે આજે કશું નિશ્ચયાત્મક કહી શકું નહિ પણ એટલું તો અવશ્ય કહી શકું છું કે, 'હું મારા વિશાળ પ્રેમમળધને સંકુચિત કરવા ચાહતી નથી'

વસુમતિની સખીઓ વસુમતિની પ્રસન્ના કરતી કહેવા લાગી કે - અમે તમારા ઉચ્ચ વિચારની પ્રસન્ના તો કરીએ છીએ પણ, આ તો સસાર છે એટલે એકનો પ્રેમસળધ તોડીને બીજાની સાથે પ્રેમ-સળધ જોડવો જ પડે છે. એમ ક્યાં વિના, કામ જ ચાલતું નથી.

સખીઓના આ કથનનાં જવાબમાં વસુમતિએ કહ્યું કે - એ તો યથાસમયે બધું જણાઈ આવશે 'એકની સાથેનો પ્રેમમળધ તોડીને બીજાની સાથે પ્રેમસળધ જોડવાની જરૂર નથી' એ તો અવસર આવે સારે જ બતાવી શકાય.

વસુમતિ અને તેની સખીઓ વચ્ચે જે વાતચીત થઈ તે અને તેમાંથી ફક્ત થતા વસુમતિના વિચારો, સખીઓએ યથાપ્રસંગે ધારિણી માતાને કહી સંભળાવ્યા ધારિણી માતા વસુમતિના ઉચ્ચ વિચારો જાણી ધણી પ્રસન્ન થઈ અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે - 'જે પુત્રીના આવા ઉદાર અને ઉચ્ચ વિચાર છે તે પુત્રીની માતા 'હું' ધન્ય છું, હું તો એ જ વિચાર કરી રહી હતી કે, મારી પુત્રીના માનવસમાજનું કલ્યાણ થાય અને માનવસમાજ સમક્ષ તે કલ્યાણનો દૂતન તથા ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે, પુત્રીના આજે વિચારો જાણી મારા હૃદયની ભાવના પૂર્ણ થશે એમ મને લાગે છે'

આજકાલ સસારમાં સ્ત્રીપુરુષને લગતી અનેક પ્રકારની ઝઝડો વધવા પામી છે, જે કે સ્ત્રીપુરુષનો સહયોગસળધ સાંસારિકજીવનને સુખપૂર્વક બનીત કરવા માટે જોડવામાં આવે છે પણ આજકાલ એ પવિત્ર હિંદુ વિરમ્ભન થઈ ગયો જણાય છે અને સાંસારિકજીવન સુખમય બનાવવાને બદલે વધારે અઝઠમય બનાવી દેવામાં આવ્યું છે.

વસુમતિના ઉચ્ચ વિચારો ઉપરથી મને એમ જણાય છે કે, તે આ પ્રકારની સાંસારિક ઝઝડોને દૂર કરશે પણ બાવિષ્યના ગર્ભમાં શું રહેલું

છે તે કાલુ નાણે? તે જેવા પુરુષની સાથે વિવાહ કરશે અને તેને પેતાની જાવનને ચૂર્ત સ્વરૂપ જાણવાની તક મળશે કે નહિ? એ કાલુ નાણે! ખત્રી વસુમતિની જાવના સફળ થાય અને તેનું જીવન પણ સફળ થાય એવો કોઈ માર્ગ નીકળે તો કેવું સારું!

રાતના મહારાજ દર્શિવાદન, ખારિણીના મહેલે પધાર્યા તે વખતે ખારિણી વસુમતિના જાવિ જીવન વિશે અનેક પ્રશ્નના વિચારો ધોળવા કરતી હતી.

રાત દર્શિવાદનની સમયે પણ ખારિણીએ એ પ્રશ્ન વિશે ચર્ચા કરી હતી અને કહ્યું કે મહારાજ! જાવણી વસુ કહે ઉંમર સાચક થઈ છે જાણે એ વિશે કોઈ વિચાર કર્યો હતો એમ હું ખાતું છું.

દર્શિવાદન—હા! વસુમતિ જાવણ ઉંમરસાચક થઈ છે તે જાણવામાં જ ઉંમરસાચક નહિ પણ ચલકાળમાં પણ ચોખ્ખી બની છે વસુમતિમાં બધી કળાઓ તે ભરી દીધી છે કે જે કળાઓ જાણે નિષ્ક્રિય થઈ છે મુલોની દૃષ્ટિએ તો વારાપી પણ જાણી રહી છે. તેના સ્વચ્છ પણ્ય બધો જ સરસ અને મજાવાળો છે વસુમતિ જેની મુખ્યત્વે માતા થવાને લીધે હું બન્ન ગણાય છે અને વારી સાથે હું પણ.

ખારિણી—મહારાજ! કહ્યા કરે, નિષ્કારણ મારી જાણી બધી પ્રશંસા કરી અને સરમાલો નહિ વસુમતિમાં જે કંઈ નિષ્કૃષ્ટ છે તેનું મેં જાણ્યું છે હું તો, જાણી સેવિકા છું અને તમારી પાસેથી જે કંઈ મળ્યું છે તેને મેં વસુમતિને જાણ્યું તો તેમાં મેં જ વધારે કર્યું. તેમ જ્યાં તમે મારી પ્રશંસા કરે છે એ તો તમારી બીજી નિષ્કૃષ્ટતા છે એ તો સાચાનોત્તર સ્વચ્છ જ હોય છે કે તેઓ મહાન કાર્યો કરે છે પણ જરા મજાવાનો સમય જારે છે જારે પાછળ કહી જાય છે અને તેનું મેં જાણ્યું જાણી દે છે એર! આ સમય, વસુમતિની નિષ્કૃષ્ટતાનું મેં જાણ્યું જાણ્યું! એ વિશે વિવાદ કરવાનો નથી પણ આ સમયે તો વસુમતિનું જાવિ જીવન

વિવાહ કે અર્થ]

સુખમય કેમ જનાવી શકાય એ વિષે વિચાર કરવાનો છે. અ તમે થોડો ઘણો વિચાર કર્યો જ હશે તોપણ હું આ વિષે મારું નિવેદન આપની સમક્ષ રજુ કરવું હિચિત સમજી છું.

દધિવાહન—હા, હા, અવશ્ય કહો ! વસુમતિના વિષે મને જોટલો અધિકાર છે તેટલો તમને પણ છે. ખરિદે પુત્રી ઉપર, પિતાની અપેક્ષા માતાનો અધિકાર વધારે હોય છે મારે પુત્રીને સુખી બનાવવાની ચિન્તા પણ માતાને અધિક હોય એ સ્વાભાવિક છે.

ધારિણી—સ્વામી ! તમારી હાજરીમા વસુમતિ વિષે મારે કાંઈ પ્રકારની ચિન્તા કરવાની આવશ્યકતા નથી તમે કયાં એક-પક્ષીય વિચાર કરી ન નાખો અને વસુમતિને સુખી બનાવવાની જાવના હોવા છતાં તેને હું ખી બનાવવાનું કામ કરી ન બેસો એમ વેચારી હું તમને નિવેદન કરવા માહું છું ‘સ્રી’ હોવાને કારણે મને ત્રીજીવન સુખી જે અનુભવ મળ્યો છે તેનો લાભ વસુમતિને મળે, એવી મારી જાવના છે.

દધિવાહન—તમારી જાવના એવી જ હોવી જોઈએ વસુમતિના વિષે જે વાત ખાસ ધ્યાનમા રાખવાની હોય તે અને તમે જે કહેવા માહતા હો તે ખુશીથી કહો !

ધારિણી—આજકાલ યંસારમા, કન્યાને સુખી બનાવવાના મારે તેનો વિવાહ કરી નાખવો અને તેને કાંઈ યોગ્ય પતિની પત્ની બનાવી દેવી એ સાચો ઉપાય છે એમ માનવામા આવે છે, હું પણ આમ જ માનતી હતી કે, વસુમતિનો કાંઈ યોગ્ય રાજકુમારની સાથે વિવાહ કરી નાંખવો પણ બ્યારે પુરુષોના સ્વભાવ તરફ નજર ફેરવું છું ત્યારે એમ કરતાં જયકાંઈ છું. કારણ કે આજકાલ અધિકાંશ પુરુષોની દષ્ટિમા સ્રીઓ તુચ્છ અને પતિત ગણવામા આવે છે તેઓ સ્રીઓને કેવળ પોતાની કામપિપાસાને શાન્ત કરવાનું એક માત્ર સાધન માને છે, તેથી વિશેષ તેમની દષ્ટિમા સ્રીઓનું કાંઈ મહત્ત્વ નથી જેટલાક પુરુષો, સ્રીઓને પોતાના પગનાં જોડાની માફક

મણી તેમની અવદેશના પક્ષ કરે છે તેમજો નિરસાર કરે છે અને તેમની સાથે અભ્યુદય-પ્રગતિપૂર્ણ અવદાર પક્ષ કરે છે અને તેમાં સામાન્ય પુરુષોની અપેક્ષા રાજ્યગિવારના પ્રગતિનો સ્વીકાર પ્રતિષ્ઠા દુર્ભવદાર તેથી પક્ષ વિશેષ રહેશે છે આ દુર્ભવદાર દેશની સાથે રાજ્યપુરુષોમાં તો મહાનિષાદ મહાપાન, સિંહાર, નાટક વગેરે બીજા અનેક દેશો પક્ષ રહેશે છે કેટલાં રાજ્યપુરુષો તો નવો વિવાદ કરી પછી લે સુધી સી સાથે બોલતા પક્ષ નથી જો કે પુરુષોની આ અત્યંત અવદેશથી વસુમતિ દુષ્ટા બને એવી અને ચિન્તા નથી કારણ કે અને આપવિશ્વાસ છે કે વસુમતિ પોતાના સાસુએ દારૂ પોતાના અન્નમાર્ગને કટકરિત અને સાફ બનાવી શકશે તો પક્ષ તેના અન્નમાં ને સિદ્ધવૃક્ષમય રૂપમાં બાળ્યા છે એ સરકારનો વિશ્વાસ કરવા મારી તેને અપ્રમાણ છે અને તેને રોજ સદાચ પક્ષ મળ્યાં જોઈએ એ વસુમતિના ને વિચારી શક્યા છે તમા મારી પક્ષ એવી જાણના છે તે પ્રમાણે વસુમતિ માનવસમાજની સમગ્ર એક નવીન આર્થની સૃષ્ટિ કરી કરે પક્ષ એકે ત્યારે જ જની રહે કે અપારે તેને એકો જોગ પાત્ર મળે. જો વસુમતિને એવો મર્દસામક પાત્ર ન મળે તો તેનું અપ્રમાણન સુખપૂર્વક અટકાવ ન થાય તેમ મારી તમા વસુમતિની હાલજાવના પક્ષ મર્દસામક પરિણત ન થાય એ વસુમતિને જ જ જાણ્યો છે તેનું પાત્રપોષણ કર્યું છે તેને કળાસિદ્ધિ આપ્યું છે અને તેનામાં સારા સરકારો પક્ષ રાજ્ય છે હવે કું તેના નિવાસ મર્દ રાજ્યપુરુષની સાથે કર્યું અને તે પુરુષને વસુમતિની સાથે જ ખાસપણે પક્ષ આપ્યું વસુમતિ તે પુરુષની કમળી કર્મને પક્ષ રહે જો તેમ જતાં જો તે પુરુષ વસુમતિની સેવાનો શાન ન થેતો, વસુમતિની સાથે નીચતાપૂર્વક અને અભ્યુદય-પ્રગતિપૂર્ણ-અવદાર કરે તો તે વખતે વસુમતિને હાલમાં કેટલું બધું દુઃખ થાય જો ત્યારે જો જો તમને પક્ષ કેટલો મળે એક અને પ્રમાણપ થાય! એટલું જ નહિ, એવી કસામાં તો વસુમતિની અને

મારી હૃદયભાવના પણ અપૂર્ણ જ રહે. આ બધી વાતોને દષ્ટિમાં રાખીને વસુમતિને સુખી બનાવવા માટે કેવલ એક જ પદ્ધતિ વિચાર ન કરતા ઉપર્યુક્ત બધી વાતોને દષ્ટિ સમક્ષ ગણવામાં આવે, બસ મારી એટલી જ પ્રાર્થના છે આજઠાલ કન્યાનો વિવાહ કરવામાં વિશેષતઃ ધરબાર તથા વરને જ ભેવામાં આવે છે જો કે ધરબાર તથા વરને ભેવામાં મારી કહેલી બધી વાતોનો સમાવેશ થઈ જાય છે તો પણ આજઠાલ મુસ્કેલીઓના બપથી આ વાતોની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે. કેવલ અત્યારે તો ધનધાન્યપૂરિત ધરબારને તથા સુંદર યુવકને ભેવામાં આવે છે પછી ભલેને એ ધર તથા વગ્ની કન્યાને ગમે તેટલું કષ્ટ ભોગવવું પડતું હોય ! વસુમતિને માટે આવી કઠગી સ્થિતિ ઉભી ન થાય એ જ મારી તમને પ્રાર્થના છે

દધિવાહન—પ્રિયે ! તમારું કહેવું બરાબર છે મારી દષ્ટિએ પણ વસુમતિ, અપ્રતિમ કન્યા છે. આવી સૌદર્ભવતી અને ગુણવતી કન્યા મેં કયાય જોઈ પણ નથી તેમ સાક્ષણી પણ નથી રાજાઓને ત્યાં બમણું કરનારા લોકો પણ વસુમતિની પ્રશ્નસા કરે છે અને કહે છે કે, વસુમતિની બરાબરી કરનાર ખીજી કોઈ રાજકન્યા નથી હું, વસુમતિ માટે વર પણ એવો જ શોધી રહો છું કે, જે દરેક રીતે યોગ્ય હોય હવે પુરુષોનો ઉચ્છ્રમલતા વિષે વાત ગઈ પણ બધા પુરુષો ઉચ્છ્રમલ-વઠેલ જ હોય છે એવું કોઈ નિશ્ચિત ધોરણ નથી. યોગ્ય અને પતિ તરીકેની ફરજ અહા કરનાર પુરુષ જ નથી એમ કહી શકાય નહિ કારણ કે સંસારમાં, કન્યા અને પુરુષ બન્ને યોગ્ય પણ હોય છે અને અયોગ્ય પણ હોય છે વિવાહના સમયે કરવામાં આવતી પ્રતિજ્ઞાથી જેમ અનેક પુરુષો વિમુખ પણ થઈ જાય છે તેમ અનેક સ્ત્રીઓ પણ વિમુખ થઈ જાય છે. કેવળ પુરુષો જ અરાગ્ય છે અને સ્ત્રીઓ જ સદ્ગુણી છે એમ એકાન્તરૂપે કેમ કહી શકાય ? હું વસુમતિને માટે, પહેલા વગ્ની, તેની યોગ્યતા તથા અયોગ્યતાની પરીક્ષા કર્યા પછી જ, મને યોગ્ય જણાશે તો જ કોઈ યોગ્ય વરની

સાથે વસુમતિનો વિવાહ કરવાનું નક્કી કરીશ પણ ચોખ્ખતાનો વિચાર
 અને તેનો પરીક્ષા કર્યા વિના કું ઠોઠ પુરુષની સાથે વસુમતિનો
 વિવાહ નહિ કરું એ વાત જુદી છે કે, મારી પરીક્ષાના સમયે તે
 તે પુરુષ ચોખ્ખો સિદ્ધ થાય પણ વિવાહ થયા પછી અચોખ્ખ બની
 જાય, પણ એવી કાવિ ઘટનાની આશંકા કરવી અને તે ઘટનાને
 શક્ય એવો તો ઠોઠ અભયારે હંપાય પણ નથી અને એ પ્રકારની
 આશંકા, ચિંતા કે એવા સંદેહને સ્થાન આપવું એ પણ ઠીક નથી.
 વસુમતિની ચોખ્ખતા જોઈને આપણે એટલો તો વિશ્વાસ રાખવો
 જોઈએ કે વસુમતિના સસર્વર્ગ આવેલો ચોખ્ખ પુરુષ પછી અચોખ્ખ
 બનશે નહિ. વસુમતિ ચોખ્ખા સદ્ગુણોદારા અચોખ્ખને પણ ચોખ્ખ
 બનાવી શકે એટલી શક્તિ ધરાવે છે તો ચોખ્ખ પુરુષને અચોખ્ખ તો
 નહીં જ બનવા કે એટલો વિશ્વાસ તો આપણે રાખવો જ જોઈએ.
 જામ હોવા છતાં, જો વસુમતિનો ચોખ્ખ પતિ પણ વહી જાય તો
 એ વસુમતિની જ અપૂર્ણતા છે એમ માનવું જોઈએ. સુશીલ અને
 ચોખ્ખ સ્ત્રી ચોખ્ખા પતિવ પતિને પણ ઘેંધ બનાવી શકે છે એવો
 અનેક ઉદાહરણો પણ મળે છે અનેક ઈતિહાસે ચોખ્ખા દુરાચારી
 અને અચોખ્ખ પતિને સફળચારી અને ચોખ્ખ બનાવેલ છે. તેઓએ
 ચોખ્ખા ધર્મની તો રક્ષા કરી જ છે પણ સાથે સાથે ચોખ્ખા પતિને
 પણ ધર્મથીલ બનાવેલ છે એ ઈતિહાસ. જાણું સીપરકમ જતાની
 શક્તિ નથી તેઓમાં સદ્ગુણોની અપૂર્ણતા છે એમ સમજવું જોઈએ
 અને એનો ખજોખરો કેવો એ સ્ત્રીના માતા જીવર પણ જાણે છે કે
 માતાએ ચોખ્ખા પુત્રને સદ્ગુણોની પૂરેપૂરી શિક્ષા આપી સદ્ગુણી
 બનાવેલ નથી. જો તમને વસુમતિના સદ્ગુણો જીવર જાણ વિશ્વાસ
 છે તો પછી તેના વિષે આ પ્રકારની આશંકા-ચિંતા કરવી તે
 બીજાનું તેમજ આશંકાને છે તો પછી સદ્ગુણી પુત્રોના સન્નિધ
 અને તેના પુરુષની સાથે થઈ જાય તો પણ તે ચોખ્ખા પતિને સદ્
 ગુણોદાર જ બનાવી શકે.

ધારિણી—સ્વામિન! આપનું કહેવું યથાર્થ છે કે, સ્ત્રીઓ પુરુષોને સુધારી શકે છે અને પુરુષોને સુધારવાની શક્તિ પણ વસુમતિ ધરાવે છે તો પણ પુરુષોને સુધારવું કાર્ષ્ણ સરલ કામ નથી. કારણ કે, પુરુષોને સુધારવા માટે સ્ત્રીઓએ પોતાના સુખોનો ભોગ જ નહિ, પોતાના પ્રાણનું પણ બલિદાન આપવું પડે છે. જે સ્ત્રીઓમાં આવી ક્ષમતાશક્તિ હોય છે તેમની દ્વારા જ પુરુષો સુધારી શકે છે. વસુમતિમાં પણ એવી ક્ષમતાશક્તિ છે પણ જે સુખની આશાએ આપણે તેનો વિવાહ કરી નાખવા ચાહિએ છીએ તે સુખથી તેણે વચિત રહેવું પડશે. અને પછી એક સુધારકની માફક વસુમતિએ પણ કષ્ટોને સહર્ષ સહન કરવા પડશે જે સુખની અભિલાષાએ વિવાહ કરવામાં આવે છે તે સુખ ત્યાં મળી શકશે નહિ. એક બીજી વાત જ્યારે વસુમતિમાં પુરુષોને સુધારવાની ક્ષમતાશક્તિ છે તો પછી શા માટે તેને વિવાહ બંધનથી બાધી લેવામાં આવે? તે ‘બ્રહ્મચારિણી’ જ કેમ ન રહે? વિવાહબંધનમાં બધામાં પછી તો તે કેવળ એક જ પુરુષને સુધારી શકશે પણ ‘બ્રહ્મચારિણી’ રહીને તો તે અનેક પુરુષોને સુધારી શકે છે વસુમતિનો વિવાહ કરવાથી તો તેનું સુધારક્ષેત્ર સંકુચિત થઈ જશે પરંતુ બ્રહ્મચારિણી રહેવાથી તેનું સુધારક્ષેત્ર પણ વિશાલ બનશે. વસુમતિએ પોતાની સખીઓ સમક્ષ જે વિચારો પ્રકટ કર્યા છે તે ઉપરથી પણ તેનો વિચાર પણ વિવાહ ન કરવાનો જ જણાય છે. વસુમતિએ સખીઓને કહ્યું છે કે, “હું એકની સાથે પ્રેમસંબંધ તોડી બીજાની સાથે પ્રેમસંબંધ બેડવા ચાહતી નથી પણ હું તો એવો વિશાળ પ્રેમસંબંધ બધાની સાથે સ્થાપિત કરવા ચાહું છું કે પછી તે પ્રેમસંબંધને તોડવાનો જ ભય રહે નહિ.” વસુમતિનું આ કથન ત્યારે જ સાર્થક થાય કે જ્યારે તે ‘બ્રહ્મચારિણી’ જ રહે મારી પણ એ જ જાવના છે કે, વસુમતિ દ્વારા માનવસમાજનું કલ્યાણ થાય, માનવસમાજ સમક્ષ કલ્યાણનો કાર્ષ્ણ ઉત્કૃષ્ટ આદર્શ ઉપરિચિત કરે અને સાથે પોતે પણ ઉચ્ચ

સ્થિતિને પામે. મારી આ કાવના પશુ પશુ તારે જ કાવ કે કાવે
વસુમતિ વિવાદબંધનમાં બંધાય નહિ. આ બધી વાતોને હટિ સમજ
રાખી હું તો એ જ યોગ્ય સમજું છું કે વસુમતિને વિવાદબંધનમાં
બંધવામાં ન આવે પણ તેને બ્રહ્મચારિણી જ રહેવા દેવામાં આવે.

દ્વિવાદન—રાણી ! તમારું કહેવું ઠીક છે કે પુરુષોને સુધા
રવા મારે કીર્તિએ કપો. સહન કરવા પડે છે અને પોતાનાં સુખોને
ભોગ આપવો પડે છે પણ જામ ક્યાં વિના તો કામ ચાલી નથી
સહન ને ? એક ધર્મપરાયણ અને મારે પોતાના પતિને સુમાન
કેવર સાવવા મારે એટલો જાતબોધ આપવો આવશ્યક પણ છે
પણ જે કી વિશ્વાસીએ છે જે પતિની સાથે વિશ્વાસબોધ ભોગવ
વાની જ ઇચ્છા રાજે છે અને પોતાના પતિના કિતાની કસ્ટી બિન્ત
પણ નથી તે કીર્તિ પુરુષોને સુધારી શકી નથી અને એવી વિશ્વાસ
કાંક્ષિણી છોએને માથે કદ પડે એ પણ સ્વાભાવિક છે કિન્તુ તે
કીર્તિ પોતાને પતિની સહધર્મિણી માને છે અને જે વિશ્વાસી.
નથી પણ જે પતિના સુખે સુખી અને દુખે દુખી રહે છે તે
ધર્મપરાયણ કી પોતાના પતિને સુધારવા મારે સ્નેહજન્યે કપો. સહન
કર્તા વિના પણ રહેવી નથી એવી ધર્મશીલા કીર્તિ તો પોતાના
માનેલા સુખને ઠેકર મારે છે અને પતિને સુખી બનાવવામાં જ
અત્યંતસીદ્ધ રહે છે. તમે પણ અને સુધાર્થ કેવર સિવર કરવા મારે
વિશ્વાસપુરુષને ઠેકર મારી અને અનેક કપોને સહર્થ સહન કર્યાં
તો પછી વસુમતિ શું એમ કી નહિ શકે ? સુખ, સુખની આકાંક્ષા
કરવાથી મળતું નથી પરન્તુ હું જ સહેવાથી સુખ મળે છે પતિને
સુધારવા જતાં વસુમતિને કપો. સહન કરવા પડે એ કામથી તેને
અવિવાહિત રાખવી તે કાર્યપણ રીતે ઠીક નથી.

ધારિણી—મહારાજ ! તમે અને મારું જ કાલકરણ બાધી નિરુપર
કરવાનો પ્રયત્ન ક્યો પણ હું મારા જ કાલકરણ વડે મારી વાતને પુષ્ટ
કરવા માફ છું એ કે તમે મારા મારે જે મત સારમક વાત કી

તેને હું ભાગ્યે જ મળી શકું છું. તેણે તમારો સમય માટે એ પ્રશ્ન સોંપીને
માથે વડોરીને પણ આપને પૂછી છે કે, આપને સુમાર્ગ ઉપર ગિયર
કરવા માટે મેં જે કંઈ સલાહ અને જે ત્યાગ કર્યો તે જ કદરવુ
અને ત્યાગ નો મેં અદ્યક્ષપૂર્વક કર્યો હોત તો હું વિવાહબંધનમાં
બંધાઈ ન હોત તો કેટલા બધા પુરુષોને સુધારી શકત ? તે આપ
જ કહો ! પ્રત્યેક મનુષ્યને, કાર્યક્ષેત્રમાં પડે છે ત્યારે જ અનુભવ
મળે છે તે અનુભવના આધારે હું એ નિર્ણય ઉપર આવી છું કે,
ક્ષમતાશક્તિ હોવા છતાં અદ્યક્ષનું પાલન ન કરવું. વિવાહબંધનમાં
સંપડાઈ જવું એ પોતાના વિશાળ સુધારક્ષેત્રને ઝંકુગિત બનાવવા જેવું
છે. હું કંઈના કથથી જ વસુમતિને 'અદ્યક્ષારિણી' બનાવવા ચાહતી
નથી, પણ અધિકાધિક કંઈને સહન કરવા તૈયાર રહેવા માટે વિવાહબંધનથી
તેને બચાવવા ચાહું છું. આપની સેવા કરતાં અને જે અનુભવો મળ્યા
છે તે અનુભવોનો લાભ વસુમતિને મળે અને મારા એ અનુભવોદ્ધારા
પોતાની જીવનશક્તિનો ચોખ્ખો કાર્યમાં ઉપયોગ કરે એ જ હું ચાહું છું.
વિવાહ કરવાની અપેક્ષા અદ્યક્ષનું પાલન કરવું કાર્ત્ત્ત્વ ખરાબ નથી
પણ સારું જ છે એટલા માટે વસુમતિને વિવાહબંધનમાં ન બંધતા
તેને 'અદ્યક્ષારિણી' જ ગણવામાં આવે એ જ મારી ઇચ્છા છે.
જો વસુમતિ અદ્યક્ષારિણી રહે તો જ તે પોતાના ગુણોનો વિકાસ
કરી પૂર્ણ સુખી બની શકશે અને એ રીતે મારી ભાવના પણ પૂર્ણ
થઈ શકશે. દારિણીની વાત સાંભળી મહારાજ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા.

ધિવાહન— રાણી ! હું એ જાણતો ન હતો કે તમારી ત્યાગ-
ભાવના આટલી બધી છે ! જાણે તમારા વિચારો સાંભળી પ્રસન્નતા
થઈ અને સાથે આશ્ચર્ય પણ. હું પણ અદ્યક્ષને ખરાબ માનતો
નથી અને સાથે એ પણ સંકેતો છું કે, તમે મને સુધારવા માટે જે
કંઈ સહન કર્યો અને જે ત્યાગ કર્યો એ જ કદરવુ અને ત્યાગનો,
વિવાહબંધનમાં ન પડી, અદ્યક્ષપૂર્વક, માનવસમાજને સુધારવામાં
ઉપયોગ કર્યો હોત તો અવશ્ય તમારા હાથે અનેક પુરુષોનો સુધાર

ઈ સકત. જ્યારે તમારા જેવી જ રાજકન્યા વસુમતિ ઇલકચારિણી રહી હોય ત્યારે તો જાતેક પુરુષોનેા કુમાર વાળ એમાં કેઈ જાતેક કે સકાને સ્થાન નથી. પણ રાણી ! ઇલકચારિણી પૂર્વેક જીવન જીવીત કરવું એ કેઈ જાણેના પેલ જેવું સરલ કાર્ય નથી. કામના રેખને રોકવે તે મઠો મત કાથીને રોકવા કરતાં પણ વધારે કઠિન છે. પ્રારભમાં કેઈ જાણેના જાવી જઈ ઇલકચારિણી પાળવા મઠે છે પણ જાણે જતાં પેતાના નિશ્ચયને હલ રાખી સકતા નથી. એટલું જ નહિ પણ કામનેા જાણે ન રોકી સકવાને મરણે ઇલકચારિણી પતિત પણ જઈ જાય છે. વસુમતિને ઇલકચારિણી ઉત્કૃષ્ટતાનેા વિચાર કરી, ઇલકચારિણી જાણીએ છીએ પણ જાણે જતાં ને તે ઇલકચારિણી જરાજર પાસન કરી નહિ સકે તેવું પેતાનું પતન તેા થયે જ પણ સાથે સાથે આપણું કુળ-વંશ પણ ક્ષતિ થયે. આ સિવાય એક બીજા પણ વાત છે સાંસારિક પ્રથા પ્રમાણે, કન્યાનેા વિવાહ કરવાની યોજના કરવી તે આપણું કર્તવ્ય છે. હા, વિવાહ નહી કરીએ તે સમયે કન્યાની સ્વીકૃતિ લેવી જાવશ્યક છે. પણ કન્યાને ઇલકચારિણી ત્યારે જ રાખી સકાય, તેના વિવાહ ત્યારે જ ન કરવામાં જાવે કે જ્યારે કન્યા પેલે ઇલકચારિણી રહેવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરે. માતા પિતા કન્યાની સમ્મતિ વિના તેના વિવાહ પણ કરી સકતા નથી તેમ તેને ઇલકચારિણી પણ રાખી સકતા નથી. વિવાહ કરવે કે ઇલકચારિણી જાવું એ જાણે વાતેા કન્યાની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે. કન્યાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ જોમ તેના વિવાહ કરવેા પણ અનુચિત છે તેમ તેને ઇલકચારિણી રાખવી એ પણ અનુચિત છે.

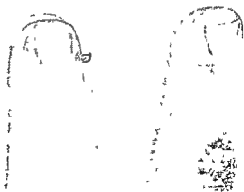
ધારિણી— મહારાજ ! આપણું કહેવું જરાજર છે. હું પણ વસુમતિને પરણે ઇલકચારિણી જાણવા જાહતી નથી. પણ જ્ઞાતિથી હું વસુમતિના વિચારે સમજા સકી છું ત્યાંથી તે પેલે જ ઇલકચારિણી રહેવા માટે છે વિવાહ કરવા જાહતી નથી.

દધિવાહન— રાણી ! કાઈ વાતનું અનુમાન કરી, એ અનુમાનને આધારે કાઈ કામ કરી નાંખવું તે ઠીક નથી.

ધારિણી— મહારાજ ! તો વસુમતિના વિવાહની યોજના ક્યાં પહેલા, વિવાહ કરવા તે ચાહે છે કે નહિ એ વિષે વસુમતિની સ્પષ્ટ સમ્મતિ લેવામા આવે અને પછી તે જે પ્રમાણે કહે તે પ્રમાણે યોજના કરવામા આવે એ ઠીક રહેશે. જો વસુમતિ વિવાહ કરવા ચાહે તો યોગ્ય વર શોધી તેની સાથે વિવાહ કરી દેવામા આવે અને જો તે બ્રહ્મચારિણી રહેવા ચાહે તો પરાણે તેનો વિવાહ પણ કરવામા ન આવે.

દધિવાહન— તમારું આ કથન યુક્તિસંગત છે. તમે વસુમતિ સાથે આ વિષે વિચારવિનિમય કરી મને નિશ્ચિત વિચાર બજાવો કે જેથી કાઈ માર્ગ નાકી કરી શકાય.

દધિવાહન અને ધારિણીની વાતચીતનો નિર્ણય વસુમતિના અંતિમ વિચાર ઉપર રહ્યો. આ પ્રમાણે બન્નેની વાતચીતનો અંત આબે. અને બન્ને મથાસ્થાને મુર્છ ગયા.

: અ ઠ ર ભુ :

[૩]

વિવાહ, એ કશું છે

મુક્તિમંત્રિનું દ્વિતીય અભિનયન છે
અન્નામ્બાનાં નાનાં તો, વિચારો માત્ર જાણ છે
વિચારોને પચાવીને, કદી વિચારુપ્રધી
મુક્તિમ્મ મુનિમર્મ પચાવડિત, સુમધુરો-વિનમ્રમ

એક બાલુ સુખ છે તો બીજા બાલુ દુઃખ છે એક બાલુ
સન્નિવૃત્ત છે તો બીજા બાલુ દુર્જનતા છે એક બાલુ માનસિક
શાન્ત છે તો બીજા બાલુ ક્રોધ વેદનાની ઝીસો સસારાવ છે એક
બાલુ સન્નિવૃત્ત બીજાના સુખ મટે દુઃખો સદન કરે છે તો બીજા
બાલુ દુર્જનતા પોતાનો સ્વાર્થ જાળવવા પરિ બીજાનું સુખ દુરવા
જુ તૈયાર થઈ જાય છે જ્યાં નથી સસારની વિચિત્રતા છે
વિચારો મટે તો સસારની જા વિષમતા અને વિચિત્રતા વિચારનું
એક કારણ બની જાય છે અને એ વિચારને પરિણામે જ્યાં વિષમતા
ન હોય એવા માર્ગે જ્યાં તેઓ મળતા કરે છે.

સુદર વસન્ત ઋતુનો સમય છે, આખાના આ ઉપર મેર ખીલી ઉઠ્યા છે, લમરાઓ તેના ઉપર ગુંગવ કરી રહ્યા છે અને મજરીનું રસપાન કરી કાયલ થાણુ મસ્ત બની ગઈ છે. આવી વસન્ત ઋતુમાં આગ્રમજરીનું રસપાન કરી કાયલે અવસ્ય દહકતું નેઈએ છતાં તે કેમ સુપ બેઠેલી જણાય છે ? અરે-રે ! કાયલ શા માટે દહકતી નથી ? એનું કારણ સમજવામાં આવી ગયું તે કાયલ એક ગંભીર વિચારમાં પડેલી છે તે વિચારે છે કે, આ સમયે હું શી રીતે દહકું ? એક બાળુ તો તમરાઓ પોતાની નાનમાં અવાજ કરી રહ્યા છે ! એક બાળુ કંઈ પક્ષી કણ્ઠકટુ રાખમાં બોલી રહ્યું છે ! બીજા બાળુ વૃક્ષ ઉપર બેઠેલા વાદરાઓ હા-હા કરી રહ્યા છે ! તો કયાવ કાગડાઓ કર્કશ સ્વરમાં કા-કા-કા, કરી રહ્યા છે તો આ બાળુ શિયાળો પણ ઉંચે અવાજે રાઈ રહ્યા છે ! આ પ્રકારની વિપત્તિ નેઈને જ કાયલ ચૂપ બેસી રહી છે અને અતુલ્ય ઋતુ હોવા છતાં દહકતી નથી !

કવિની કલ્પનાનુસાર, જે વૈષમ્ય કાયલની સામે હતું તેણે જ વૈષમ્ય, આજે દધિવાહનને ત્યાં તરવરતું હતું એક બાળુ તો મહેલમાં બેઠેલા રાજા-રાણી, વસુમતિના વિવાહ કરવાનું કરવા વિષે વિચાર કરી રહ્યા હતા બીજા બાળુ પોતાના મહેલમાં બેઠેલી રાજકુમારી વસુમતિ કાઈ બીજી જ વિચારી રહી હતી

વસુમતિના મનમાં એવા વિચારતરંગો ઉઠવા લાગ્યા કે - 'હું જે સ્ત્રીજાતિમાં જન્મી છે તે સ્ત્રીજાતિની આજે કેવી દુર્દશા છે ? પોતાની મૂર્ખતાથી અને મૂર્ખતાનો લાભ લેનાર પુરુષોના અત્યસારથી એ સ્ત્રીજાતિ, કેટલી બધી સંત્રસ્ત અને પીડિત છે આજે પુરુષોની દૃષ્ટિમાં સ્ત્રીઓની બીજી મોઝ વસ્તુઓમાં ગણના કરવામાં આવે છે એથી વિશેષ સ્ત્રીઓનું બીજી કાઈ મહત્ત્વ નથી મારી બહેનો પણ એક જ પ્રવાહમાં વહી રહી છે તેઓને પોતાના પતનનું અને પોતાની દુર્દશાનું

પણ જ્ઞાન નથી. એ કીલ્બતિમાંથી એક પણ કી, ત્વાચ અને સાક્ષપૂર્વક જાહેર જાવી શકિત કાર્ય કરે તો તે જાખી કીલ્બતિને ઉદાર કરી શકે. પણ હામ ! તેમનું પતન એટલું જાણુ ઈર્ષ્ય મધુ છે કે, તેઓ પોતાની વર્તમાન સ્થિતિને પણ સમજી શકતી નથી ! એવી જવશ્યતા પોતાના ઉદારનો પ્રયત્ન કવી રીતે કરી શકે !

“હે ! પ્રભો ! શું હું भारी દીન-બીન જઢેનોત્તી મર્ષ લેવા કરી શકીશ ? શું भारी દારા તેમનો ઉદાર વર્ષ શકશે ? જને, શું જા મારા તુમ્હ સરીરદારા भारी દુર્ગમિત જઢેનોત્તી મર્ષ ઉપકાર વર્ષ શકશે ?” જા પ્રભાણે વિચાર કરવી વસુમતિ નિદ્રાધીન વર્ષ મર્ષ પ્રાતઃમથના સમયે તેણે એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું, સ્વપ્ન જોતાં જ તે જાગૃત્વપૂર્વક જાગી ઉઠી અને વિચારવા લાગી કે જા સ્વપ્ન શું સૂચવતું હતું ? જા સ્વપ્નને સારુ સમજ્યું કે માધુ !

વસુમતિ જાગૃત્વજન્યમાં પડી મર્ષ શું કર્યું તેની તેને સજ્જ ન પડી. જાગૃત્વજન્યના જોડને કારણે તેનું શરીર ચરસેવાથી તરબોળ વર્ષ રહ્યું. તેણે જાગૃત્વજન્યને દૂર કઢવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાં તે સફળ ન નીવડી. જાખરે તે પચારીમાંથી ઉઠી પાસેની અશ્વેપાદીમાં ફરવા ચાલી મર્ષ અને ત્યાં એક રક્ષકે નીચે બેસી, માથ ઉપર હાથોડો રૂસ જાપી, સ્વપ્નના ફળ વિષે કોરો વિચાર કઢવા લાગી.

પ્રાતઃકાલ વર્તા જ વસુમતિની સખીઓ. વસુમતિને શ્યામવા તેના સખીઓમાં જાવી પણ પચારી ઉપર વસુમતિને સતેષી ન જોતાં તેમને મધુ જાગૃત્વ મધુ અને સાથે ચિન્તા પણ વર્ષ સખીઓ વિચારવા લાગી કે કાર્ષ કિલ્બ નહિ ને જાણે જનાપાસ જ વસુમતિ મર્ષ જાલી મર્ષ ? તે રાજકુમારી છે અને કુવતી છે કથાવિ એવી દુર્લભતા તે પડી નહિ હોય ને કે જોજો જા નિમલ રાજવત ઉપર

કોઈ પ્રકારનું કલંક આવે । આ પ્રમાણે ચિંતા કરતી સખીઓ વસુમતિને શોધવા લાગી, શોધતા શોધતા ન્યા વસુમતિ વિચારમગ્ન થઈ બેઠી હતી ત્યા આવી

વસુમતિને વિચારમગ્ન અને ચિંતાતુર બેઠેલો જોઈ તેની સખીઓ કહેવા લાગી કે, 'રાજકુમારી, આજે અનાયાસ જ પથારી-માથો ઉઠીને ચૂપચાપ અહીં કેમ ચાલી આવી ? અહીં આવવાની કોઈને સૂચના પણ ન આપી ?' અમે તમને જોઈતા અહીં આવ્યા છીએ એ તો સારુ થયું કે, સપનાગારમાથી તમારા ચાલ્યા જવાની ખબર અમે મહારાજા કે મહારાણી કે ખીજા કોઈને આપી નથી નહીં તો કેટલું ખરાબ કહેવાય ? લોકો શું ધારે ? તમે રાજકુમારી છો અને યુવતી છો એટલે તમારે આ પ્રમાણે એકલા અંગે આવવું ઠીક નથી અમારામાંથી કોઈને સાથે લઈને જ ઘેરથી નીકળવું જોઈતું હતું. ખેર ! જે થયું તે થયું. હવે જે ખતાવો કે, તમે શા કારણે આટલા બધા ચિંતાતુર જણાઓ છો ? તમને કોઈ દિવસ આટલા બધા ચિંતાતુર નેપા નથી. આજે તો તમે બહુ ચિંતાતુર જણાઓ છો !

સખીઓની વાતચીતથી વસુમતિની વિચારપર પરા તૂટી ગઈ. એકવાર તેણે સખીઓ સામે જોયું પણ સખીઓની વાત પૂરી થતા જ તે પાછી પહેલાની માફક વિચારમગ્ન થઈ ગઈ. આ પ્રમાણે વસુમતિને વિચારમગ્ન મતી જોઈ સખીઓને બહુ આશ્ચર્ય થયું અને શું કારણ હશે । તે વિષે વિચાર કરવા લાગી

એક સખી— જન વસુમતિ ! તમે તો અમારી વાત પેણુ સામળતા નથી અને સામળો છો તો તે ઉપર ખ્યાન પણ આપતા નથી અમે તમારી ચિંતાનું કારણ પૂછીએ છીએ તો જવાબ પણ આપતા નથી !

બીજી સખી—રાજકુમારીની ચિંતાનું કારણ રાજકુમારીને કેમ પૂછો છો ? શું રાજકુમારી એવી નિર્લજ્જ છે કે, સપાટરૂપે

ચિન્તાનું કારણ તમને જણાવે ! એવી તો કાંઈ સાધારણ કન્યા પણ નહિ હોય કે જે ચિન્તાનું કારણ થોડે સ્પષ્ટપણે કહી જાય. આ તો વળી રાજકુમારી છે તે સ્પષ્ટપણે ચોતાના બાવ કેમ જતાની શી ! પણ તમે જે સ્પષ્ટ ભેદ સજ્જા નથી કે રાજકુમારીને કાંઈ બીજી ચિન્તા હોવાનું શું કારણ હોય ! સુખી ! રાજકુમારીના સરીર ઉપર ચૈવને પોતાનું પ્રભુત્વ કેટલું બધું જમાવ્યું છે ! રાજકુમારીના સ્પર્શ જ નાશકારી થાય છે. જ્યારે રાજકુમારી ચૈવને આંતરે કબોલી છે ! જેમ માલતી લતા આશ્વમેધને મેલવા તથા તેવી રાજકુમારીની સ્થિતિ થઈ જઈ છે. જ્યાં જ્યારસુધી રાજકુમારીના વિવાહ થયો નથી એ શું ચિન્તાનું કારણ નથી ! આ સિવાય રાજકુમારીને બીજી ચિન્તા શી હોઈ શકે ! એ તો આપણે પણ સમજી શકીએ છીએ તો પછી રાજકુમારીને ચિન્તાનું કારણ શું પૂછવું !

ત્રીજી સખી— તમારી વાત જરાબર છે. સુવાચક્યને પ્રાપ્ત થવા જતાં વિવાહ ન થયો એ શુદ્ધિદાની કન્યા માટે જરૂર ચિન્તાનો વિષય છે.

ચોથી સખી— પણ એનું ચિન્તા કરી સરીરને ક્ષીણ બનાવવાથી શું વળે ! મહારાજા જને મહારાણી પણ પોતાની પ્રિય પુત્રીના વિવાહ માટે ચિન્તા કરે છે તેઓ રાજકુમારીના શ્રેષ્ઠ વસ્તી દાખલા છે. હા જો કે તેઓ એ વિષે બહુ જાણી કરતા નથી તો શું આને રાજકુમારીના વિવાહ જલદી કરવા વિષે મહારાણીને નિવેદન કરો. એનું વસ્તુમતિ ! ચાલો, હવે બહુ ચિન્તા ન કરો. હવે તમે ચોક્કસ સમયમાં જ કાંઈ રાજાની રાણી બનશો હો !

વસ્તુમતી, ચૈવતાની સખીઓની વાતો સુપચ્છાદ સાંભળીને પોતાની નહેતાનું કદમું બધું ચતન કરી બધું છે તે વિષે વિચાર કરવી હતી કે આ સખીઓની કલ્પિતો તો વિષયોની પ્રાપ્તિ ન થવી એ જ

ચિન્તા કે વિચારનું કારણ છે, તે સિવાય ચિન્તા કે વિચારનું બીજું કાર્ણ કારણ જ નથી. હું તો એમ સમજતી હતી કે, પુરુષો જ વિધવાના દાસ છે પણ આજે સખીઓની વાનગીત ઉપરથી તો મને એમ જણાય છે કે પુરુષોથી પણ વધારે સ્ત્રીઓ વિધવાની દાસી બનેલી છે. હું સ્વપ્નની સમસ્યાનો તો હજી નિકાલ કરી શકી નથી ત્યાં તો મારી સખીઓએ આ નવી સમસ્યા મારી સામે ઉભી કરી છે. આવા સમયે હું શું કરું ? એક સમસ્યાનો ઉકેલ ક્યાં વિના બીજી સમસ્યાને ફેવી રીતે દાઢ્ય ધરું ? પરંતુ સખીઓની આ વાત સાંભળીને હું ચૂપચાપ બેસી ગઈ તો એઓ એમજ સમજશે કે, ‘આપણે જે વાતનું અનુમાન કર્યું એ જ વાતની વસુમતિને ચિન્તા છે’ અને પોતાના અનુમાનને સત્ય માની એ અનુમાનના આધારે સખીઓ માતાપિતાને ન જાણે શું કહેશે ? આ પ્રમાણે સખીઓ માતાપિતાને પણ ચિંતિત કરશે. માટે સર્વપ્રથમ તેમના અનુમાનનું નિરાકરણ કરવું એ જ ઠીક છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી, પોતાના સ્વપ્નના વિષે વિચાર પ્રકટ ન કરતા, વસુમતિ સખીઓને કહેવા લાગી કે -

“સખીઓ! જે કે જન્મથી લઈ અત્યારસુધી તમારો મારો આશિ ગાઢ સબંધ રહ્યો છે છતાં તમે, મને તમાગ જેવી તુરંજ વિચારવાળી માની રહ્યા છો. અને એટલે જ હું શર્ધાબીજ વિચારોમા મગ્ન હોવા છતાં, હું વિધવાજી માટે જન્મેલી હોઉં અને એની પ્રાપ્તિમા જ મારું જીવન સફળ માનતી હોઉં એવું તમે મારા વિષે અનુમાન કરી રહ્યા છો! પણ જાહેરો! તમારું આ અનુમાન ઘણું જ ભ્રામક છે. કારણ કે તમે જેવું અનુમાન કર્યું તેવી વિચારવાળી હું નથી હું કેવા વિચારો ધરાવું છું એ જો જાણવા માંગતા હો, તો સાંભળો! ” માતાપિતા તથા ધર્માચાર્યનું મારી ઉપર પ્રભુ છે એમ હું સમજું છું. પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષને માથે આ પ્રકારનું કરજ હોય છે

છવનમાં આ મણુ પ્રકારનું ઝણુ માથે ચડે જ તે જોડે સામુ સસરા પતિ વચેરેની સહાયતા લેવી એ પણ ઝણુ છે પણ એ ઝણુ ઠરડું કે ન ઠરડું એ પોતાની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે છવનને મદદ આ ઝણુ માથે આપવું જ જોઈએ એ કાંઈ નિયત નથી તેમ કેઈને તે વિશે આમલું પણ નથી પણ પોતાની નમજાઈને કારણે એ ઝણુ માથે લેવું પડે તો તે વાત જુદી છે પણ જ્યાંસુધી પહેલાંના મણુ પ્રકારના ઝણુથી યુક્ત થઈ શકાય નહિ ત્યાંસુધી પોતાના માથે કેઈ પ્રકારનું નવું ઝણુ ન આપવું એ વિવેકથીયે પ્રામાણિક મનુષ્યને માટે ચોખ્ખું છે ઠરડું કે પહેલાંના ઠરડુંથી યુક્ત ન થઈ પહેલાં જ નવું ઠરડું ઠરડું એમાં પ્રામાણિકતા નથી. પહેલાંનું ઠરડું જુદાવડું અને આવશ્યક ઠરડું વિના નવું ઠરડું માથે ન આપવું એમાં ખરી પ્રામાણિકતા છે હું તો પહેલાં માતા, પિતા અને ધર્મીઓનું મારી માથે જે ઝણુ છે એ ઝણુને જુદાવડા ચાકું છું, નવું ઠરડું માથે આપવા જ્યાં પણ ચાહતી નથી. જ્યાંથી જ્યાંમાં હું વિવાદ કરવા વિશે ચિન્તા કરી રહી છું એ તમારું જનુમાન ક્યાં સુધી ઠીક છે એ તમે જ વિચારી જુઓ. હું મારી માથે આતપિતાનું ધણું જ ઠરડું ચોક્કું છે એમ માનું છું અનેક જ મન-માતરો સુધી તેમની સેવાશુભૂષા કરવા જતાં પણ હું તેમના ઝણુથી યુક્ત થઈ શકું એમ નથી તો પછી એમની સેવા કરી ઝણુયુક્ત થવાના સમયે હું સાસરે જવાની કૃતમત્ય કેમ કરી શકું ? ઠરડું જુદાવડાના સમયે કેઈ પણ પ્રકારનું જાણું કંઠડું ઠીક નથી. હું તો સર્વ પ્રથમ મારી માથે જે ઝણુનો સ્થાન છે તે ઉતારવા ચાકું છું નવું ઠરડું માથે આપવા ચાહતી નથી. ત્રીજા તમે મારા વિશે અવિચારમાં જાવું જોડું જનુમાન કરો. નહિ તેમ કેઈને મારા વિશે જાણી વાતો પણ કરો. નહિ એટલી તમને સૂચના આપું છું.”

વસુદેવની રુપરૂ વાતો આજણી તેની સપ્તીઓ થઈ ગઈ

સખીઓ—જેન વસુમતિ ! તમે જાણે મંસારથી વિગત થઈ ગયા હો. એવી વેગમની વાતો કરો છો. પણ દર્શ વ્યક્તિ એમ કેમ માની શકે કે, તમાગ જેવી મુન્દરી નવયુવતી પતિની ધૃત્તિ કંતી ન હોય કે તે વિધે ચિતા પણ કંતી ન હોય ?

વસુમતિ—“વદાલી સખીઓ ! જે કન્યાઓ એવા વાતાવરણમાં ઊછરેલી હોય અને જેમનેએ વિધેની શિક્ષા આપવામાં આવી હોય તે કન્યાઓને એ વિધે ચિન્તા યાવ એ સ્વાભાવિક છે. પણ હું એવા મસિન વાતાવરણમાં ઊછરેલી નથી તેમ મારી માતાએ મને વિધવભોગની લાલસા વધે એવી કુશિક્ષા પણ આપી નથી. બીજી માતાએ પોતાની મુત્રીને વિધવભોગમાં પ્રવૃત્ત થવાની બધે શિક્ષા આપતી હોય પણ મારી માતાએ મને શીખડોવું છે કે, આ મનુષ્યજન્મનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી જીવનશુદ્ધિ કરવાનો છે, વિધવભોગમાં પ્રવૃત્ત થઈ આ કુર્લંક મનુષ્ય જન્મનો દુરુપયોગ કરવાનો નથી.” આ પ્રમાણે મારી માતાએ મને વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યને પાળવાની શિક્ષા આપી છે પણ સાથે સાથે એવી પણ સૂચના આપી છે કે, જે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ ન હોય તો, દુરાચારનું સેવન ન કરતું પણ એવી અવસ્થામાં સ્થૂલ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું અર્થાત્ વિવાહ કરી મર્યાદાપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરવું જીવનનો આ માર્ગ બતાવી મારી માતાએ મને કન્યાધર્મ, પત્નીધર્મ, માતૃધર્મ અને વિધવાધર્મની શિક્ષા આપી છે અર્થાત્ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળી ન શકાય તો, મર્યાદિત વૈવાહિક જીવન ગાળવામાં કઈ કઈ અવસ્થાઓમાંથી પસાર થવું પડે છે એ દૃષ્ટિમાં રાખી હિપરની ગારેય પ્રકારની શિક્ષા મારી માતાએ મને આપી છે.

જે કન્યા, પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળી ન શકવાને કારણે વિવાહ કરે છે તેણે જીવનની ત્રણ લિજ લિજ અવસ્થામાંથી પસાર થવું પડે છે. વિવાહ થતાં જ તે પત્ની બને છે અને ત્યારે પતિ, સાસુ, સસરા, નણદ, જેઠ, જેઠાણી, દેર, દેરાણી વગેરે પ્રત્યે કેવો વ્યવહાર રાખવો

બેનો । હું વિવાહ વિષયક ચિન્તા કરું છું એમ તમે કહો છો પણ એટલો તો વિચાર કરો કે, જેને આજન્મ અહમયર્થની શિક્ષા આપવામાં આવી છે, જેને અહમયર્થનો આદર્શ બરાબર સમજાવવામાં આવ્યો છે, જેનું લાલનપાલન અહમયર્થનો આદર્શ સામે રાખી કરવામાં આવ્યું છે અને જે અહમયર્થના વાતાવરણમાં જીવેલ છે તેને શું વિવાહ વિષયક ચિન્તા કે ધમ્મિકા થાય ખરી ? હા । જેને માતાપિતાનું ઝગણથી મુક્ત થવાની શિક્ષા મળી નથી પણ જેને ખચપણથી વિવાહના વાતાવરણમાં ઉછેરવામાં આવી છે અને જેનું લાલનપાલન પણ વિવાહનો આદર્શ સામે રાખી કરવામાં આવ્યું છે તે કન્યા વિવાહ વિષયક ચિન્તા કે ધમ્મિકા કરે એ સ્વાભાવિક છે આ રીતે જેઓમાં અહમયર્થ પાળવાની શક્તિ ન હોય તે વિવાહ કરવાનો ચિન્તા કરે પણ જેનામાં પૂર્ણ અહમયર્થ પાળવાની શક્તિ છે તે તો પૂર્ણ અહમયર્થનું બરાબર પાલન કરી, માતાપિતાના ઝગણથી મુક્ત થવાનો જ પ્રયત્ન કરે એ ધમ્મિક છે.”

સખીઓ—“એન વસ્તુમતિ । ધારણી માતાએ તમને જે શિક્ષા આપી છે તે શિક્ષા ઉપર તમે બરાબર મનન કે ચિંતન કર્યું હોય એમ નથી લાગતું. મહારાણીએ અહમયર્થની શિક્ષા તમને આપી હશે પણ તમે વિવાહ જ ન કરો એવો એ શિક્ષાનો હિદેશ નહિ હોય । બધા લેકા અહમયર્થને ઈષ્ટ ગણે છે, કાઈ એને ખરાબ કહેતું નથી પરંતુ આ કથન પોતાને લાગુ નથી પડતું કાઈ બીજા લેકા અહમયર્થનું પાલન કરતા હોય તો તેમની પ્રશંસા કરવા માટે અહમયર્થની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે પણ પોતે અવિવાહિત રહે એ માટે નહિ તમારી વાતો ઉપરથી તો એમ પણ જણાય છે કે, સીધર્થથી પણ તમે અચાત છો કન્યા ઉપર માતાપિતાનું ઝગણ હોય છે એ વાત સાચી પણ કન્યા વિવાહ કર્યા પહેલા જ તેમની સેવા કરી, તેમનું ઝગણ ચૂકવી આપે છે, વિવાહસાગર ચર્તા વિવાહ કરી ખતિની સેવા કરવી, એ કન્યાનું કર્તવ્ય છે જો આમ કરવામાં ન આવે અને બધી કન્યાઓ અહમયર્થનું પાલન કરે, વિવાહ ન કરે અને માતાપિતાની સેવા જ કરતી

રહે તો તો શેઠા જ દિવસોમાં માનવસમાજની ઇતિહાસી જાત જાત અને સસારમાં કોઈ મનુષ્ય જ રહેવા ન પામે. આ સિવાય જો કન્યા વિવાહ ન કરે, જોને પતિની સેવા કરવાનો અવસર જ ન મળે જો કન્યાનું કુળનું, જગજમાં ખીલીને કરમાઈ ગયેલ કુલની જોય, બચાવ છે જો કન્યા, પોતાના વિવાહની પક્ષ ખિંતા કરતી નથી તો કન્યા, લાભલાભનો વિવેક ત્યાં કરનાર પશુની સમાન છે એટલું મઠે અત્યારે તમે કહે વિવાહની ચિંતા કરતા ન હો તો પક્ષ જામે તો જો જ કમીયું કે તમારે વિવાહ વિવશક ચિંતા કન્યા જોઈએ, જોમાં જ તમારું કન્યાનું છે

વસ્તુમતિ— જાહેનો। તમે નારીશ્રમ માનવસમાજની રક્ષા અને કન્યાના કર્તવ્યનો ઉપદેશ આપી જો કોઈ કન્યા છે તે કન્યા તમારી હૃદયે કહે એવા હોય પક્ષ અને તે જગજ નથી લાગતું, કારણ કે જો બ્રહ્મચર્ય પાલન ભીલજો, મઠે આચરણીય અને પ્રશસ્તીય માનવામાં આવે છે તે પોતાના મઠે આચરણીય માનવામાં ન આવે તે કેવળ ધરતો ન્યાય કે બ્રહ્મચર્યને કેવળ ભીલજો, મઠે જ આચરણીય માનવું અને પોતાના મઠે આચરણીય ન માનવું જો કેપીટો સિદ્ધા ચાર છે. જા પ્રકારના સિદ્ધાચારની સિક્ષા મારી માતાએ અને આપી નથી, તેમ મેં સીખી નથી, અને જો સિક્ષા આપવામાં આવી છે તે પોતાના આચરણ મઠે, અને એવી સિક્ષા મારી માતાએ અને આપી છે એવા પક્ષ કપડી થોડો હોય છે કે એજો “લાચીન દાંત ખાવાના લુહા અને જતાવવાના લુહા” જો નીતિ પ્રમાણે ભીલને રહે છે લુહા અને પોતે આચરે છે ભીલ પોતે બ્રહ્મચર્ય સેવે છે અને ભીલને બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ આપે છે જાહેનો। અને આ પ્રકારની સિક્ષા મળી નથી તેમ એવા પ્રકારનું પાપ કે પક્ષ કે આચરી શકુ જોમ નથી.

તમે કમળા કન્યા કે જો સસારની જમી કન્યાઓ, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવા મઠે તો સસાર જ સુન્ન જમી જાત જાહેનો। પહેલાં તો સસારની જમી કન્યાઓ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે જો જ અસલ્ય

જેવું છે અને બીજી આ અનાદિ સસારનો અત થવો પણ અસંભવ છે, કારણ કે સંસારમાં અનેક કન્યાઓ પ્રતિ ન મળવાને કારણે અવિવાહિતા રહે છે, અનેક ધન્યાર્થ પાળવાના હિદેશે વિવાહ કરતી નથી અને અનેક કન્યાઓ, વિવાહ થતા જ થોડા દિવસ બાદ વિધવા થઈ જાય છે, તો પણ સસારમાં કોઈ પ્રકારની ન્યૂનતા જોવામાં આવતી નથી આવી અવસ્થામાં ધન્યાર્થ પાળવા માટે વિવાહ ન કરવાથી સસારનો અત કેમ થઈ જશે? આમ હોવા છતાં, જે કદાચ ધન્યાર્થ પાળવાના કારણે જ સસારનો અન્ત થઈ જતો હોય તો એમાં શું ખરાબ છે? એ તો ઊલટું સારુ જ છે ને?

વળી, તમે કહ્યું કે, કન્યાઓ વિવાહ કર્યા પહેલા જ માતાપિતાની સેવા કરી ઋણુથી મુક્ત થઈ જાય છે. પણ તમારું આ કથન બૂલ-બરેલું તેમજ સામવિરુદ્ધ છે શાસ્ત્રમાં અનેક જગ્યાએ સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે કે, અનેક જન્મજન્મ-માત્રો સુધી માતાપિતાની સેવા કરવા છતાં પણ તેમના મહાન ઋણુથી સત્તાનો મુક્ત થઈ શકતા નથી, તો કન્યાઓ, વિવાહ અને યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા પહેલાં જ માતાપિતાના ઋણુથી મુક્ત થઈ જાય એમ કેમ બની શકે? એ સમયે તો કન્યાઓ પોતે પોતાની સારસંભાળ રાખી શકતી નથી એટલું જ નહિ પણ ઊલટું માતાપિતાએ તેમની સારસંભાળ રાખવી પડે છે તો પછી એવી અવસ્થામાં કન્યાઓ માતાપિતાની સેવા કરી ઋણુમુક્ત થવામાં સમર્થ કેમ થઈ શકે? બહેનો! આ તો પોતાની વિપવવાસનાને ન રોકવાને કારણે જ કેવળ બહાનું માત્ર છે હું આ પ્રમાણે બહાનું ઠાંડી, માતા-પિતા પ્રતિ કૃતક જનવા ચાહતી નથી. અન્નમાં, તમે વિવાહ ન કરનારી કન્યાઓના જીવનને વનપુષ્પ સમાન વ્યર્થ અને તેમને વિવાહની ચિન્તા ન કરવાને કારણે પણ જેવી જુદીદીન કહો, તમે તમારી વિવેકજુદિની જીજ્ઞાસુ જ બતાવી છે અને તે કારણે જ પશુઓ જેવી પ્રવૃત્તિ કરનારને સારી અને વિવાહની ચિન્તા ન કરનાર કન્યાઓને પણ જેવી ગણા છે તમે એટલું પણ ન વિચાર્યું કે, વિધવસેવનની ચિન્તા

તે પણ પસંદ કરે છે પણ અક્ષયશર્માનું પાલન તો મનુષ્ય જ કરી શકે
 જીલ્લો ધાર્ષ કરી શકતું નથી. જામ જાતાં તમે અક્ષયશર્માનું પાલન
 કરનાર અને વિવાહની જિન્ટા ન કરનારને પણુની ટાટીમાં કેમ મણો
 છો ! બહેનો ! અક્ષયશર્મા મહિમા જનત છે અક્ષયશર્માનું પાલન
 કરનાર કોપ્રરુપના આશુવદન કરવા માટે દેવો પણ સાચાવિત રહે છે.
 અને તેથી અક્ષયશર્માનું પાલન કરનારનું ચદરવ, દેવોથી પણ વિશેષ
 છે કારણ કે અક્ષયશર્માનું પાલન દેવો પણ કરી શકતા નથી. મારે
 બહેનો ! અક્ષયશર્મા વિવાહથી કીતરતુ ન માનો એ વાત જુદી છે
 કે અક્ષયશર્મા પાળી ન શકવાને કારણે વિવાહ કરવામાં આવે, પણ એમાં
 પોતાની નિમજ્જા રહતી છે એમ માનવું જોઈએ. એ તો મારી
 માતાએ પણ કહ્યું છે કે એ અક્ષયશર્મા પાળવાની શક્તિ ન હોય તો
 વિવાહ કરી શસુરશુદ્ધનું ઝણુ માથે ચઢાવું પણ ચલાતરે અક્ષયશર્મા
 પાળવું નહિ, પણ ઉત્સવ માર્ગે તો અક્ષયશર્મા છે અને અપવાદમાર્ગે
 વિવાહ છે એ જુલવું નહિ. આ પ્રમાણે મારી માતાએ અક્ષયશર્મા
 ઉત્સવ માર્ગે અને વિવાહને અપવાદ માર્ગે એ બન્ને મર્જો જતામાં
 છે પરંતુ કે વિવાહને અપવાદ માર્ગે નહિ પણ અક્ષયશર્મા ઉત્સવ
 માર્ગે જવા માફક છે એ કીઓએ અક્ષયશર્મા પાળી ન શકવાને કારણે
 વિવાહ કર્યો છે તે કીઓની કુ નિંદા પણ કરતી નથી. કુ તો એમને
 માતાની જેમ જાદરની દૃષ્ટિએ જોઈ કુ મારી માતાએ પણ પોતે
 શસુરશુદ્ધનું ઝણુ માથે ચઢાવું છે તો શસુરશુદ્ધનું ઝણુ માથે ચઢા
 વ્યારી કીઓની નિંદા કેમ કરી શકું ! એમની નિંદા કરતી એ તો
 માતાની નિંદા કરવા સમાન છે.”

કપ્પીઓ—એન વસુમતિ ! શું ત્યારે તમારે એવો અભિપ્રાય
 છે કે બધી કન્યાઓએ અક્ષયશર્મા જ પાળવું જોઈએ અને વિવાહને
 ઝણુ સમજાવે તેથી બચવું જોઈએ ?

વસુમતિ—હા અને ત્યાંસુધી તો જામ જ કરવું જોઈએ
 પણ જામ જતાં જવાએ અક્ષયશર્મા પાળવું જ જોઈએ એવી સલાહ

આપની નથી. પણ એટલુ તો અવશ્ય કર્તુ છું કે, અને ત્યાસુધી શ્વસુરગૃહના ઝડપુથી ગધાએ બચવુ જોઈએ પણ ધ્વજાયર્ષ પાળી ન શકાય તો શ્વસુરગૃહનું ઝડપુ માથે ચડાવીને પણ દુરાચારથી બચવું જોઈએ સામારણ રીતે કરજ માથે ચડાવવુ ખરાબ છે પણ જ્યારે કરજ માથે ચડાવ્યા વિના કામ ચાલવુ જ ન હોય તો ત્યારે કરજ ન લેવુ અને ચોરી કરવી એ બનાયારનું કારણ બની જાય છે. એટલા માટે એવા વખતે કરજ લેવુ પણ લાભદાયક છે. આ જ પ્રમાણે જ્યાં મુધી ધ્વજાયર્ષ પાળી શકાય ત્યાસુધી શ્વસુરગૃહનું ઝડપુ માથે ન ચડાવવુ એ જ સારુ છે પણ ધ્વજાયર્ષ પાળવાની શક્તિ ન હોય તો પતિની સહાયતા લઈ પોતાનામા ધ્વજાયર્ષ પાળવાની શક્તિ વધારવી પણ યોગ્ય છે પરંતુ આ પ્રકારની અશક્તિ બહેનોએ એવુ જોડુ અભિમાન કરવુ ન જોઈએ કે, અમે વિવાહ કરીને કોઈ મોટુ કામ કર્યું છે અથવા જેમણે વિવાહ કર્યો નથી તેઓ દુ ખી અથવા પોતાથી બિતરતી છે, કારણ કે પ્રજ્ઞા હોવા છતાં જેમનો વિવાહ થયો ન હોય તેઓ બહે દુ ખી હોય પણ જે વિવાહની લાવના જ રાખતી નથી તે દુ ખી નહિ પણ બહુ જ સુખી છે જેમ કોઈ સંબંધન કરજ માથે ચડાવીને અભિમાન કરતો નથી તેમ વિવાહનું ઝડપુ માથે ચડાવનાર બહેનોએ પણ અભિમાન કરવુ ન જોઈએ

જે બહેનો પૂર્ણ ધ્વજાયર્ષનું પાલન કરતી, પોતાના શરીરને ઈશ્વરના ચરણે સોંપી દે છે તે બહેનોની જેટલી પ્રશંસા કરવામા આવે તેટલી ઝોછી જ છે પણ જે બહેનો પોતાના માથે વિવાહનું ઝડપુ ચડાવીને પણ 'પતિવ્રતા' રહે છે અને ધાર્મિકજીવન ગાળે છે તે બહેનો પણ નિંદાને નહિ પણ પ્રશંસાને જ પાત્ર છે નિંદાને પાત્ર તો તે બહેનો છે કે જેઓ પૂર્ણ ધ્વજાયર્ષ પાળવાનો ડાળ કરે છે પણ ધ્વજાયર્ષનું પાલન કરતી નથી, વિવાહનું ઝડપુ માથે ચડાવતી નથી પણ દુરાચાર સેવે છે આવી ઓળો અવશ્ય નિંદાને પાત્ર છે "

વસુમતિની આવી ગાનપૂર્ણ વાતો સાંભળી સખીઓ કહેવા

લાગી કે—એન ! જાણે તો તમે જામને જે અમૃત, અશ્વત જાને
સિદ્ધાપી વાતો સંભળાવી છે તે સાંભળી જામને ધણે જ મોઢ મળ્યો.
દે જાને તે માટે જામે તમારો આભાર માનીએ છીએ. તમારા ઉચ્ચ
જાને ઉદ્ધર વિચાર સાંભળી જામને ખાત્રી થઈ છે કે તમે કોઈ
સાધારણ નહિ પણ મહાન્ પ્રજાવશાલિની રાજકુમારી છે.

તમારા જેવા ઉચ્ચ વિચારો સાધારણ કન્યામાં ઉત્પન્ન થઈ જ
ન શકે જામે એમ ધારતી હતી કે તમે વિવાહવિષયક ચિન્તા કરી
રહ્યા છો. પણ જાણે તમારા ઉચ્ચ વિચારો નાણી જામને ખાત્રી
થઈ છે કે, એ જામનો જન્મ હતો. જામે જાણનાવણ તમને કંઈ કશું
હોય તો તેની જામે કૃપા ચાહીએ છીએ. પણ સાચે જ જામે એ
નાણવા માંત્રીએ છીએ કે આપ ત્યારે શું ચિન્તા કરી રહ્યા હતા ?

વસુમતિ—અહેને ! હું જે વિચાર કરી રહી હતી તેને તમે જે
ચિન્તા સમજાતા હો તો એ તમારી જૂથ છે હું કોઈ પ્રકારની
ચિન્તામાં પડેલી ન હતી પણ ત્યારે એક મહીર વાત ઉપર વિચાર
કરી રહી હતી.

સખીઓ—એન ! જે તમને કંઈ વધિ ન હોય તો એ
મહીર વાત શી હતી. તે નાણવા જામે ચાહીએ છીએ.

વસુમતિ—વહાલી સખીઓ ! તમે મારી સદચરીઓ છો.
એટલે તમારાથી હું કંઈ વાત જુઠાવવા ચાહતી નથી. હું તમને બધી
વાત કહીશ.

: ૫૬૨ : .

[૪]

સ્વપ્ન

એ સ્વદેશ મારે કો રણ-યજ્ઞ

પ્રાણ આહુતિ હો સુજનિ ।

ન ચાહું હગરવા-એ ભૂમિ-—૬૦ ૬૦ શેઠ

જાગ્રતાવસ્થા, સ્વપ્નાવસ્થા, સુષુપ્તિ-અવસ્થા અને તુરીયા-વસ્થા એમ ચાર પ્રકારની અવસ્થા છે જ્યારે ઇન્દ્રિયો અને મન પોતપોતાનું કામ નિયમિત કર્યા કરે છે, તે જાગ્રતાવસ્થા કહેવાય છે જ્યારે ઇન્દ્રિયો કામ કરતી નથી, સુષુપ્તિ જાય છે, અને મન સુષુપ્તિ નથી પરંતુ પોતાની કર્પનાસૃષ્ટિમાં જ વિચર્યા કરે છે તે સૃષ્ટિનિર્માણ અને તેમાં વિચરણ કરવું તે સ્વપ્ન છે અને તે દેશાનું નામ તે સ્વપ્નાવસ્થા છે જ્યારે ઇન્દ્રિયોની સાથે મન પણ સુષુપ્તિ જાય છે, કર્પનાઓ કરતું નથી અને વ્યવહારમાં જોતે સ્વપ્નરહિત પ્રગાઢ નિદ્રા કહેવામાં આવે છે તેનું નામ સુષુપ્તિ-અવસ્થા છે. અને ચોથી મહાત્માઓની બ્યાના-

લાગી કે—એન! જાણે તો તમે જામને જે જામુત જામુત અને
 સિદ્ધાથી થતો સજાગી છે તે સાંજથી જામને મલો જ મોલ મળે
 કે અને તે મટે જામે તમારો જામદાર માનીએ છીએ. તમારા ઉચ્ચ
 અને ઉદાર વિચાર સાંજથી જામને ખાત્રી થઈ છે કે તમે કોઈ
 સાધારણ નહિ પણ મહાન પ્રજાવચાસિની રાજકુમારી છો.

તમારા જેવા ઉચ્ચ વિચારો સાધારણ કન્યામાં ઉદયન થઈ જ
 ન શકે. જામે એમ મારવી હતી કે તમે વિવાદવિવેક ચિન્તા કરી
 ગયા છો પણ જાણે તમારા ઉચ્ચ વિચારો ભણી જામને ખાત્રી
 થઈ છે કે એ જમારો જમ હતો. જામે જાણવણ તમને મંઈ કશું
 હેમ તો લેવી જામે કયા ચાહિએ છીએ. પણ સાચે જ જામે એ
 જાણવા માંથીએ છીએ કે જ્યાં ત્યારે જ ચિન્તા કરી રહ્યા નથી.

વસુમતિ—જાહેનો! હું જે વિચાર કરી રહી હતી તેને તમે જો
 ચિન્તા સમજતા હો તો એ તમારી શુભ છે હું કોઈ પ્રકારના
 ચિન્તામાં પડેલી ન હતી પણ ત્યારે એક વચીર વાત ઉપર વિચાર
 કરી રહી હતી.

સખીએ—એન! જો તમને મંઈ ચિંતા ન હેમ તો એ
 વચીર વાત શી હતી? તે જાણવા જામે ચાહિએ છીએ.

વસુમતિ—વહાલી સખીએ! તમે મારી સહચરીએ છો
 એટલે તમારાથી હું કોઈ વાત છુપાવવા ચાહતી નથી. હું તમને જાણી
 વાત કહીશ.

વિપત્તિઓના વાદળા તૂટી પડ્યા છે, તે વખતે મેં ચપાનગરી ઉપર આવેલી આફતને દૂર કરી દુ ખસાગરમાંથી ફૂળતી બચાવી, મેં ચપાનગરીનો ઉદ્ધાર કર્યો. આ સ્વપ્ન જોતા જ હું બગી ઊઠી અને ત્યારથી આ સ્વપ્ન સાધુ નીવડશે કે ખરાબ એ વિષે વિચાર કરતી અહીં બેઠેલી છું. ત્યારે હું ચપાનગરીને દુ ખસાગરમાં ફોંટા મેલું છું ત્યારે તો મને દુ ખ થાય છે. પણ ત્યારે મારા કાથે ચપાનગરીનો ઉદ્ધાર થતો જોઉં છું ત્યારે મને પ્રસન્નતા થાય છે. મેં પહેલાં તો ચપાનગરીને સઠમસ્ત જોઈ છે અને પછી સઠમુક્ત મારા કાથે થતી જોઈ છે એટલે આ સ્વપ્નને દુ ખદાયક માનું કે સુખદાયક ! એ વિષે વિચાર કરી રહી છું.

એક સખી—સ્વપ્નનું કારણ હું સમજી ગઈ ?

વસુમતિ—શું સમજી ! મને પણ કહે !

સખી—જેન વસુમતિ ! તમારી અવસ્થા વિવાહને યોગ્ય થઈ હોવા છતાં પણ તમારો વિવાહ થયો નથી એટલે તમારે એકાકી જીવન ગાળવું પડે છે. યુવાવસ્થામાં સાધારણ કન્યાને પણ એકાકી જીવન ગાળવું ગમતું નથી તો પછી તમારા જેવી નવધ્રુવની રાજકુમારીને એકાકી જીવન ગાળવું કેવી રીતે ગમી શકે ? અને વિવાહ ન થવાને કારણે જ આવા વિચિત્ર સ્વપ્ન જોવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે. માટે આ સ્વપ્નના વિષે તમે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા કરશો નહિ અને, મહારાણીને આ વિષે સૂચના આપી, તમારો જલ્દી વિવાહ કરવા માટે પ્રેરણા કરશું. જોથી તમારો વિવાહ જલ્દી થઈ જશે એટલે તમને એવા સ્વપ્ન પણ નહિ આવે અને તેથી તમારા સ્વપ્નમાં ચપાનગરીને દુ ખસાગરમાં પણ ફૂલવું નહિ પડે !

વસુમતિ—‘જેન ! તમારા જેવાની વિચિત્ર શુદ્ધિને કારણે જ સ્ત્રીઓની શુદ્ધિની નિંદા થાય છે. મેં હમણાં જ તમને ખૂબ સમજાવ્યું કે, ‘મારે વિવાહ કરવો નથી છતાં પણ તમે કહેા છો કે, અને

વસ્ત્રાનું નામ દુરીવાવશ્યા છે અહીં સ્વપ્ન વિશે જ થોડું કહેવાનું છે
જ્યાં અવસ્થાઓનું વર્ણન તો પ્રાચીનિકે કરવામાં આવ્યું છે

હિન્દિયો સુષ્ક જવાથી સ્વપ્નાવસ્થામાં મન, ચેતાનાં સંસ્કારો
પ્રમાણે ક્રમવાદ કરે છે પછી તે સંસ્કાર, કાલે જ્યાં જ મનાં હોય,
પૂર્વજન્મનાં હોય, અનુભવજનિત હોય કે કેવળ મુતજનિત હોય,
પદ્ધતિ વાત સંસ્કારને લક્ષ્યી હોય છે તે જ વાત સ્પષ્ટ કે સ્પષ્ટ
રૂપે સ્વપ્નમાં આવે છે હા, એ સંસ્કારોની સાથે મનની વિકૃતિ પણ
અવસ્થા રહે છે, તો પણ જે વાત સંસ્કારોમાં આવતી નથી તે
સ્વપ્નમાં પણ આવતી જ નથી. અદૃશ્યશાસ્ત્ર સ્વપ્નની ક્રમવાદ
કોઈ કોઈવાર ભવિષ્યમાં સત્ય પણ કરે છે અલગ કોઈ કોઈવાર
ભવિષ્યમાં મનની મદનની સૂચના સ્વપ્નમાં પણ મળી જાય છે. પણ
એમ કહવાનું મારણ પૂર્વજન્મનાં પ્રવૃત્તિઓનાં સંસ્કારો જ છે બીજું
કોઈ મારણ હોય એમ જણાતું નથી.

રાજકુમારી વસુમતિએ પણ એક એવું જ સ્વપ્ન જોયું હતું કે,
જે આજના ત્યાં સિદ્ધ થયું. વસુમતિ જ્યાં સ્વપ્નનાં લક્ષણોનાં વિશે
દૃષ્ટિ નીચે નેત્રી વિચાર કરી રહી હતી પરંતુ વસુમતિની સખીઓએ
જ્યાં વિચારમગ્નતાનો જાણે વિવાદ વિષયક ચિન્તા એવો ક્યો,
પણ ત્યારે વસુમતિએ ચેતાની સખીઓને જાગૃત્યુ કે એવે વિવાદ
વિષયક ચિન્તા કરતી ન હતી પણ એક ચર્ચા વાત ઉપર વિચાર
કરી રહી હતી ત્યારે સખીઓએ પૂછ્યું કે જે ચર્ચા વાત સુ
હતી? જ્યાં પ્રશ્નના જવાબમાં વસુમતિએ જણાવ્યું કે એનાં! જ્યાં
રાત્રે મેં એક નિશિત સ્વપ્ન જોયું હતું, તે સ્વપ્ન વિશે જ હું વિચાર
કરી રહી હતી.

સખીઓ—તે સ્વપ્ન શું હતું?

વસુમતિ—મેં જોયું સ્વપ્ન જોયું કે... જાણી ચામડાચરિ એક
મહાત્મ કુલસાચરમાં હતી રહી છે. પિતા તથા પ્રભુ ઉપર પાર

વિપત્તિઓના વાદળા તૂટી પડ્યા છે, તે વખતે મેં ચપાનગરી ઉપર આવેલી આફતને દૂર કરી દુ ખસાગરમાથી ફૂળતી બચાવી, મેં ચપાનગરીનો ઉદ્ધાર કર્યો” આ સ્વપ્ન જોતા જ હું બગી ઉઠી અને ત્યારથી આ સ્વપ્ન સારું નીવડ્યું કે ખરાબ એ વિષે વિચાર કરતી બહી બેઠેલી છું. જ્યારે હું ચપાનગરીને દુ ખસાગરમા ફૂલેલી જોઉં છું ત્યારે તો મને દુ ખ થાય છે. પણ જ્યારે મારા હાથે ચપાનગરીનો ઉદ્ધાર થતો જોઉં છું ત્યારે મને પ્રસન્નતા થાય છે મેં પહેલા તો ચપાનગરીને સકટપ્રસ્ત જોઈ છે અને પછી સકટમુક્ત મારા હાથે થતી જોઈ છે એટલે આ સ્વપ્નને દુ ખકાયક માનું કે સુખકાયક ! એ વિષે વિચાર કરી રહી છું.’

એક સખી—સ્વપ્નનું કારણ હું સમજી ગઈ?

વસુમતિ—શુ સમજી ! મને પણ કહે !

સખી—જેન વસુમતિ ! તમારી અવસ્થા વિવાહને યોગ્ય થઈ હોવા છતાં પણ તમારો વિવાહ થયો નથી એટલે તમારે એકાકીજીવન ગાળવું પડે છે. યુવાવસ્થામાં સાધારણ કન્યાને પણ એકાકીજીવન ગાળવું ગમતું નથી તો પછી તમારા જેવી નવયુવતી રાજકુમારીને એકાકીજીવન ગાળવું કેવી રીતે ગમી શકે ? અને વિવાહ ન થવાને કારણે જ આવા વિચિત્ર સ્વપ્નો જોવામા આવે એ સ્વાભાવિક છે. માટે આ સ્વપ્નના વિષે તમે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા કરશો નહિ અને, મહારાણીને આ વિષે સૂચના આપી, તમારો બદ્દા વિવાહ કરવા માટે પ્રેરણા કરશુ. જેથી તમારો વિવાહ બદ્દા થઈ જશે એટલે તમને એવા સ્વપ્નો પણ નહિ આવે અને તેથી તમારા સ્વપ્નમા ચપાનગરીને દુ ખસાગરમા પણ ફૂળવું નહિ પડે !

વસુમતિ—‘જેન ! તમારા જેવાની વિચિત્ર સુદ્ધિને કારણે જ સ્ત્રીઓની સુદ્ધિની નિંદા થાય છે મેં હમણા જ તમને ખૂબ સમજાવ્યું કે, ‘મારે વિવાહ કરવો નથી છતાં પણ તમે કહો છો કે, અને

મહારાણીને કહીને તમારો વિવાહ જામી કરાવી આપશું ।’ તમારા આ કથનથી હું એ પણ સમજી ગઈ કે હવે તમને વધારે કહેવું કે સમજાવવું નહીં છે. મારે તમે માતાને ગમે તે કહો પણ મેં મારા પોતાના જે વિચારો તમને જણાવ્યા છે તે પણ ચાતાને જવસ્ત સંજ્ઞાથી દેશો.

આમતી જેવી ઇચ્છા હતી તે પ્રમાણે મહારાણીને કહીશું. ’ આ પ્રમાણે કહીને વસુમતિની સખીઓ, વસુમતિની પાસેથી ચાલી ગઈ વસુમતિ પણ ત્યાંથી કહીને પોતાના નિઃશર્ત્કાર્થમાં જોડાઈ ગઈ. વસુમતિએ સ્વપ્ન વિશે જોયો નિષ્કર્ષ કર્યો કે મારા મન, વચન અને કાપામાં કેઈ પ્રકારનો વિકાર નથી એટલે મને જે સ્વપ્ન આપ્યું છે તે જવસ્ત સત્ય સિદ્ધ થશે. અપાપુરી દુઃખસાગરમાં ફૂળો અને દુઃખસાગરમાં ફૂળેલી અપાનગરીનો ઉદાર જવસ્ત મારા હાથે થશે એમ મને સ્પષ્ટ લાગે છે. કમળ આ સ્વપ્ન ભવિષ્યમાં મારા માથે જે ભાર જાળવવો છે તેની સૂચનારૂપે પણ આપ્યું હોય । મારે અપાપુરીના ઉદારની સંક્ષિપ્ત માત્ર કરવા મારે જાત્યારથી સાવધાનીપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મારી છુદ્ધિ તથા સંક્ષિપ્ત પ્રમાણે જ્ઞાતિથી મેં વિચાર કર્યો છે ત્યાંસુધી મને એમ જણાયું છે કે અપાનગરીનો ઉદાર સંજ્ઞાથી નહિ પણ આત્મગણથી થશે. તે સંજ્ઞાથી જ અપાનગરીનો ઉદાર થવાનો હોય તો એ ઉદારનો મહાન ભાર મારી ઉપર આવી ન પડતો કરવો કે સંજ્ઞાતનો અધિકાર મારો પાસે જવા પણ નથી જ્યારે બીજા બાલુ સંજ્ઞાતના મોઢા મોઢા અધિકારીઓ જાત્યારે પણ વિદ્યમાન છે. એ સંજ્ઞાતના આધારે જ અપાનગરીનો ઉદાર થવાનો હોય તો જોઈ સંજ્ઞાતના પુરુષેશ હોવા જોઈ મને અપાપુરીનો મારા હાથે થતા ઉદારનું સ્વપ્ન આવત નહિ. મને સ્વપ્ન આપ્યું છે એટલે એ નિશ્ચિત છે કે અપાપુરીનો ઉદાર સંજ્ઞાતથી નહિ પણ આત્મગણથી જ થશે. એટલા માટે મારામાં આખ્યાતિમક મન વધે જોયો મારે ચતુર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આ બાબુ, વસુમતિ સ્વપ્ન વિષે વિચાર કરી રહી છે ત્યારે બીજી બાબુ ધારિણી માતા એવો વિચાર કરી રહી છે કે.—પતિદેવે, 'વસુમતિ પ્લહ્યર્થ' પાળવા ચાહે છે કે વિવાહ કરવા ચાહે છે' એ વિષે વસુમતિનો અભિપ્રાય લેવાનો બાર ચારી ઉપર મૂક્યો છે નો હું જ વસુમતિ પાસે બાંહે કે નેને ચાહી જોલાવું! આ વિચાર આવતાની સાથે ધારિણીને બીજો વિચાર આવ્યો કે, વસુમતિ વિવાહ અને પ્લહ્યર્થ એ બેમાંથી શું પસંદ કરશે? જો તેના ઉપર સામયિક પ્રભાવ પડ્યો હશે તો તે તે વિવાહ કરવાનું જ પસંદ કરશે પણ જો તે મારી શિક્ષા ઉપર ધ્યાન આપશે તો તે 'પ્લહ્યર્થ' રહેવાનું જ પસંદ કરશે ધારિણી આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી રહી છે એટલામાં તો વસુમતિની સખીઓ પણ તેની પાસે આવી ધારિણીને ઉચિત અભિવાદન કર્યું ત્યાં તો ધારિણીએ બધાના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા.

સખીઓ—આપના અને મહારાજના પ્રુષ્ઠ પ્રતાપે અને બધા સદા કુશલ જ હીએ.

ધારિણી—તમારી સખી વસુમતિ તો પ્રસન્ન છે ને?

સખીઓ—રાજકુમારી પોતે જ પ્રસન્નતારૂપ છે હા, આજે રાત્રે તેણે એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું છે

ધારિણી—સ્વપ્ન શું જોયું છે?

સખીઓ—સ્વપ્નમાં આખી ચંપાળરીને ઘેર દુ ખસાગરમાં નિમગ્ન થએલી અને પોતાના હાથે તેનો ઉદ્ધાર થએલો તેણીએ જોયું છે.

ધારિણી—આ સ્વપ્ન તો સારું છે! યુવતીની દારા બાબુ મહાન કાર્ય સંપન્ન અને સફલ થાય એવી વિશેષ પ્રસન્નતાની બીજી વારત શી હોઈ શકે?

સખીઓ—પણ સાથે જ, સ્વપ્નમાં ચંપાળરીને દુ ખસાગરમાં ફળતી તેણે જોયું છે તેવું શું?

ધારિણી—અપાપુરીનું જેવું બલિષ્ઠ હતો તેવું કાર્ત્તેયો મરે જાય સાથે જ એવા વિપત્તિના સમયે આપણી દ્વારા જેવું ઉદ્ધારકાર્ત્તેય મરે એ પણ જેવું જોઈએ। કોઈ સારા કાર્ત્તેયમાં નિમિત્તભૂત જનનું એ જ એાધી પ્રસન્નતાની વાત છે। કુલસાગરમાં કુએથી અંધા નચરીતો ઉદ્ધાર વસુમતિ કરશે’ એ જાણીને મને પણ પ્રસન્નતા થઈ વસુમતિદ્વારા કોઈ વિશેષ કાર્ત્તેય સંપન્ન થાય એ જ મારી હૃદયભાવના છે વસુમતિએ જે સ્વપ્ન જોયું છે તે ઉપરથી મને જોયે સાચું છે કે વસુમતિ માનવસમાજની સમુખ કોઈ હિન્ન આર્થ ઉપરિચિત કરશે.

સખીએ—મહારાણી! પણ સ્વપ્નની વાત તો સત્ય સિદ્ધ થતી નથી।

ધારિણી—જેમનું મન, વચન અને શરીર પ્રપચોમાં પ્રવૃત્ત રહે છે અને અપવિત્ર હોય છે તેઓનું સ્વપ્ન મોટે ભાગે મિથ્યા સિદ્ધ થાય છે પણ જેમનું મન, વચન અને શરીર પવિત્ર છે તેમનું સ્વપ્ન પ્રાપ્ત સત્ય સિદ્ધ થાય છે વસુમતિ મન, વચન અને કથાથી પવિત્ર છે એટલા માટે તેને જે સ્વપ્ન જાણ્યું છે તે કદાપિ મિથ્યા થશે નહિ અપાપુરી ઉપર જે આજ્ઞા આપી પડશે તેમાંથી અપાપુરીનો ઉદ્ધાર વસુમતિ જ કરશે એવો મારો હૃદય વિશ્વાસ છે.

સખીએ—મહારાણી! માફ કરોડા જમતે તો રાજકુમારીને સ્વપ્ન આવવાનું ખીલ્યું જ કારણ જણાય છે।

ધારિણી—તું કારણ જણાય છે।

સખીએ—રાજકુમારી કુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ છે જ્યાં હજી સુધી તે કુમારી જ છે અને તેથી જ તેને જાણું સ્વપ્ન જાણ્યું છે કુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ છતાં વિવાહ ન થયોથી, શારીરિક હિન્નતાને કારણે કન્યાઓને આ પ્રકારનાં સ્વપ્નાંઓ જાણ્યા જ રહે છે અને એટલા જ માટે કન્યાઓને વધારે ઉંમર સુધી કુમારી રહેવાનું નિષિદ્ધ જતાવવામાં જાણ્યું છે.

ધારિણી—પ્રત્યેક વ્યક્તિ, કોઈ પણ વાતનો અર્થ પોતાની ભાવના પ્રમાણે બંધબેસતો કરે છે અને તે સ્વાભાવિક જ છે. એમાં કોઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. તમે પણ તમારી ભાવના પ્રમાણે, વસુમતિના સ્વપ્નનો અર્થ ઘટાવ્યો છે પણ આ વાત તમે વસુમતિને કેમ ન કહી ?

સખીઓ—કહી હતી !

ધારિણી—તો વસુમતિએ એનો શો ઉત્તર આપ્યો ?

સખીઓ—વસુમતિએ જવાબમાં કહ્યું કે, ‘હું વિવાહ જ નહિ કરું’ પણ ધ્વજાચર્યનું પાલન કરતી, માતાપિતાની સેવા કરી, તેમના ઋણથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરીશ પણ શ્વસુરગૃહનું નવું ઋણ માથે નહિ ચડાવું’

વસુમતિની સખીઓદ્વારા વસુમતિના ઉચ્ચ અને ઉદાર વિચારો જાણી ધારિણીને ખુબ જ પ્રસન્નતા થઈ અને મનમાં વિચારવા લાગી કે, હું વસુમતિ પાસેથી જે વાતની આશા રાખી બેઠી હતી તે આશા પૂર્ણ થવાના સમાચાર મેં મને આ સખીઓદ્વારા મળી ચૂક્યા જ છે. વસુમતિ ધ્વજાચર્યનું પાલન કરે અને માનવસમાજની સમક્ષ કંઈપણનો કોઈ એક નરીન ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે એ જ મારી હૃદયની ભાવના છે. સખીઓના વાર્તાશ્રાવ ઉપરથી તથા સ્વપ્નની આગાહીથી મારી હૃદયભાવના અવશ્ય પૂર્ણ થશે એમ જાણાય છે વસુમતિના હૃદયના ભાવો તો આ સખીઓદ્વારા મને જાણવામાં આવી ગયા છે તેમ છતાં વસુમતિને રૂબરૂ મળી તેના સ્પષ્ટ વિચારો મારે પ્રત્યક્ષમાં જાણી લેવા બેઠાંએ અને પછી તે વિષે પતિદેવને કહેવું બેઠાંએ

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી ધારિણીએ વસુમતિની સખીઓને કહ્યું કે, વસુમતિ જ્યારે વિવાહ જ કરવા ચાહતી નથી તો પછી તેના સ્વપ્નનું કાંઈ અવેવાહિક શબ્દ માનવું સુ ઠીક છે ? ખેર ! તમે હવે જાઓ. હું હમણાં થોડી વાર પછી વસુમતિને મળીશ અને પછી જેમ ઠીક લાગશે તેમ કરીશ

વસુમતિની સખીઓ સ્વરશાને ગાતી થઈ સખીઓને રતનાં
કરી પછી, ધારિણી વસુમતિ પાસે થઈ તે વખતે વસુમતિ પીણ
વમાડતી હતી. ધારિણી માતાને જોઈ વસુમતિ તેમની સામે યોડી નઈ
પ્રણામ કરી. ત્યારપછી તેમને સમાનપૂર્વક બહાર જાયી બાસન
લેવા ગયા. બે બે હાથ લોટી કહેવા માગી કે બાબે ચાર
બહેનનાં ૩૩ કે તમે બહાર પધારી અને ઈર્ષન આપ્યાં.

ધારિણી—હમણાં તારી સખીઓદ્વારા મને સમાચાર મળ્યાં
કે બાબે રાત્રે તેં એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું છે એ સ્વપ્નના વિષયમાં
તારા કુલજ સમાચાર પૂજવાની સાથે એક આવશ્યક વાત વિશે તારી
સુમતિ કહેવા કું બહાર જાયી છું.

વસુમતિ—હા, માતા! કાલે રાત્રે મેં સ્વપ્નમાં જોયું કે
તારા પુત્રી દુઃખસાગરમાં ડૂબી રહી છે અને ડૂબતી ચંપાપુરીના મેં
ઉદ્ધાર કર્યો. આ સ્વપ્ન જોઈને કું બહાર જાયી પડી થઈ છું કે
આ સ્વપ્ન સાચાકા છે કે દુઃખદાયક! આ સ્વપ્નને કેવું સમજું ?

ધારિણી—કું તો આ સ્વપ્નને ઘટ્ટ સમજું છું અને માનું
છું કે આ સ્વપ્ન પ્રમાણે મારી કાલના પક્ષ પૂર્ણ થશે. જો કે આ
સ્વપ્ન પ્રમાણે ચંપાપુરી બંધન દુઃખસાગરમાં ડૂબી જશે એ દુઃખનો
વિષય છે પણ સાથે સાથે તારા હાથે ચંપાપુરીના ઉદ્ધાર થશે એ
આનંદનો વિષય છે તારા હાથે કોઈ મહાન કાર્ય સંપન્ન થાય એવી
મારા હૃદયમાં પહેલેથી બાલતા રહી છે. તારું કાલિ કલ્પન કેમ મુખમય
જાતે એ વિશે જાણવાને મહારાજ સાથે મારી વાતચીત થઈ હતી
કેઈ સારા મોજા વર સાથે તારો વિવાહ કરી નાંખવામાં આવે એવી
મહારાજની ઇચ્છા છે આ સંબંધમાં તારી ઇચ્છા સી છે એ બંધુવા
મહારાજને અને બાબે આપી છે મહારાજની આ બાબતુસાર કું
તારી પક્ષે આવતી જ હતી ત્યાં તારી સખીઓએ તે સ્વપ્ન જોવાના
સમાચાર સંભળ્યા એ સંભળ્યા અને મહુ પ્રસન્નતા થઈ અને મહા
રાજની બાબતુસાર તારી ઇચ્છા બંધુવા કું જાતે જાયી છું.

ભવિષ્યમા કોઈ મહાન કાર્ય તારા હાથે થવાનું છે અતઃ 'કાર્યસિદ્ધ કરવા આત્મશક્તિનો સંચય કર, એમ કહેવા હું' અહીં આવી છું. એટલે હવે એ બતાવ કે, મહારાજાએ જે વાત બોલ્યું અને કહ્યું છે એ વિષે તારા સ્પષ્ટ અભિપ્રાય શું છે? તે કહે !

વસુમતિ—પૂજનીય માતાજી, ભવિષ્યમાં જે મારા હાથે કોઈ ટ્રેન્ડ કાર્ય સંપન્ન થયું તો તેનું શ્રેય પણ તમને જ છે. કારણ કે, મારામા જે શક્તિ છે અને જે શક્તિદારા હું કાર્યસિદ્ધિ કરી શકીશ એ બધું આપના પ્રતાપે જ થવાનું છે. પણ હમણા મારા પિતાજીની આજ્ઞાનુસાર આપે મને જે પ્રશ્ન કર્યો તે પ્રશ્ન સાબળી મને આશ્ચર્ય થાય છે !

એક બાજુ તો આપ મારા હાથે કોઈ મહાન કાર્યની સિદ્ધિ થાય એમ હમણે છે અને બીજી બાજુ મને વિવાહબંધનમાં બાંધવા ચાહે છે તો આ બન્ને વિરોધી વાતો કેમ બની શકે? માતૃશ્રી ! તમે મને બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શિક્ષા આપી બતાવ્યું છે કે, બ્રહ્મચર્યને પાળવું એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. જ્યારે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ ન હોય એવી અવસ્થામાં વિવાહ કરવામાં આવે છે એ તમે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ મારામાં જોતા ન હો તો, મારા વિવાહ વિષે વિચાર કરવો યોગ્ય છે. પણ જો મારામાં બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ છે એવો તમને વિશ્વાસ હોય તો મારા વિવાહ વિષે વિચાર કરવો ન જોઈ એ શું હું પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન નહિ કરી શકું એવું તમને જણાય છે ? કે જેથી મારો વિવાહ કરો દેવો તમને આવશ્યક જણાય છે ?

ધાનિણી—નહિ.

વસુમતિ—તો પછી મારા પિતાજીને મારા વિવાહ વિષે વિચાર કેમ આવ્યો ! અને વિચાર આવ્યો તો તમે તે જ વખતે જોડાઈ જાવો ?

ધારિણી—પુત્રી ! તારુ કહેવું જરાજર છે પણ માતાપિતાએ ચોતાના કર્તવ્ય પાલન કરવું પણ આવશ્યક છે. જમાડું કર્તવ્ય એ છે કે જામે તારી ઇચ્છા હોય તેમ કરીએ. જતા તારે ન તે તારે વિવાહ કરી શકીએ તેમ અક્ષયર્ષ પણ પગાવી ન શકીએ. જો તું જોમ કહે કે તો પછી મારી ઇચ્છા જાણવા મારે તમે વિવ્રક્તો. જ વિચાર કેમ કર્યો અક્ષયર્ષના વિચાર કમ ન કર્યો ! તે તેનું પણ કારણ સંજ્ઞા.—

અક્ષયર્ષનું પાલન કરવું ઉત્તમ છે તે પણ તે સરથ નથી. પણ આંખની ધાર ઉપર આવવા જેવું કપરુ કામ છે. અક્ષયર્ષની ઉત્તમતા અને શક્તિ જોઈને જાનેક યોગે. અક્ષયર્ષ પાળવાની પ્રતિજ્ઞા તો કરી લે છે પરન્તુ અક્ષયર્ષને જાત્યારમાં ઉતારતાં મુશ્કેલી પાડવાને કારણે પ્રતિજ્ઞાજાતિ થઈ જાય છે અને ત્યારે તેમની સ્થિતિ જાતો પ્રવ્રક્તો પ્રજા જેવી થઈ જાય છે.

“જા સિવાય યોગીની દૃષ્ટિએ અક્ષયર્ષનું પાલન કરવું મુશ્કેલ કાર્ય છે. જ્યારે વિવાહ કરવો સરથ કાર્ય છે અને જા જ પ્રમાણે યોગે અક્ષયર્ષમાં કુલ્મ અને વિવાહમાં સુખ માને છે. જા જમાં કારણેને લીધે અક્ષયર્ષના વિચાર ન કરતાં જામે વિવ્રક્તો વિચાર કર્યો પણ વિવાહ કરવો કે અક્ષયર્ષ પાળવું એ જાન તારી ઇચ્છા ઉપર જાધાર રાજે છે તું વિવાહ જ કર કે અક્ષયર્ષનું જ પાલન કર એ જોમાંથી પ્રાપ્તિ જમારે જામક કે અનુરોધ નથી. તું જે માર્ગે જવા ચાહતી હો. એ માર્ગ પસંદ કરી શકે છે.”

વસુમતિ—જાપતું કહેવું ઠીક છે પણ જો કે જા જનમાંથી પ્રાપ્તિ પણ એક વાતને હમણાં નિશ્ચય ન કરું તો કંઈ વધી નથી તે !

ધારિણી—કંઈ વધી કે હાનિ નથી.

વસુમતિ—તો પછી હું અત્યારથી કાઈપણ પ્રતિજ્ઞામાં શા માટે બંધાઈ જાઉં ? થોડા દિવસ વધારે અનુભવ મેળવી એ બંનેમાંથી કાઈ એક વાતનો જ નિર્ણય કેમ ન કરું ? જો કે હું અહમચાને જ ઉત્તમ સમજું છું પણ પોતાની સકિતનો પૂરેપૂરો વિશ્વાસ ક્યાં પછી જ 'હું અહમચા' જ પાળીશ કે વિવાહ જ કરીશ, એ વિષે સ્પષ્ટ કહીશ.

ધારિણી—હીક છે, તને ચોગ્ય લાગે તેમ કર. તું પૂર્ણ અહમચા પાળવામાં સમર્થ થા એવો તારા માટે હું શુભ કામના કરું છું : બિવિધમાં તારા હાથે કોઈ એક કાર્ય સિદ્ધ થાય એવી જો હું ભાવના ભાવું છું તે ભાવનાની સફળતા પણ અહમચા ઉપર આધાર રાખે છે, હીક, હવે હું જાઉં છું અને મહારાજને પણ એમ કહી દઉં છું કે, “વસુમતિની ઇચ્છા તો અહમચા પાળવાની જ છે પણ હજી તે કાઈ વાતનો નિશ્ચય કરી શકે નથી” આ પ્રમાણે કહી ધારિણી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. ચાલી જતી ધારિણીને વસુમતિએ પ્રણામ કર્યા વસુમતિના વિચાર સાંભળી ધારિણીને ખૂબ પ્રસન્નતા થઈ.

રાતના સમયે મહારાજ દધિવાહન, મહારાણી ધારિણીના મહેલે પધાર્યા મહારાણી ધારિણીએ મહારાજને વસુમતિના વિચારો અને સ્વપ્નના સમાચારો કહી સંભળાવ્યા, જે સાંભળી દધિવાહનને પ્રસન્નતા અને ચિન્તા બન્ને થયા. વસુમતિના વિવાહ સંબંધી મહારાજને એ જ કંઈ કે, “ત્યારે વસુમતિ હમણા પોતે વિવાહ કરવા ચાહતી નથી તો એ વિષે મારો પણ કાઈ આયક નથી” જો, તે અહમચા પાળે તો તે વધારે ખુશી થવા જોવું છે.”

આ પ્રમાણે વસુમતિના વિવાહનો વિચાર અનિશ્ચિત કાળ સુધી રથગિત રાખવામાં આવ્યો. તે સમય દરમિયાન તો વસુમતિના સ્વપ્નને સિદ્ધ કરનારી એક ઘટના ઘટી ગઈ.

૨૧ જામે લો. ૭

પ્રકરણ

[૫]

હવે મુવલ્લે રાખાં હો રૈયાસસમા બલે;
 ન જીએ હુબ્બની વાજી, નહ એવી જાનવ એ
 હેલોડીવ બલે કીપ, માત્ર દિનપને લલે,
 મિત્રચારે હલે પ્રાપ્ત, લેખા તે। સર્વને હલે—જી જિત્તજમ

અમીતમપતનનું પ્રધાન કારણ લોક છે લોકો લોકને
 વશ થઈ નેહલાં પાપકર્મો જાગરે છે તેટલાં પાપકર્મો બીજા કોઈ કારણે
 જાગરતા નથી. પછી તે લોક પાત્રો હોય, જાનતો હોય, રાજાનો
 હોય, વૈજાનતો હોય કે પછી ગમે તે વાતનો હોય, લોકને વશ થતાં
 અનુબંધ જાપરો કોઈ જાન જામ છે ત્યારે ગમે તેવું પાપ હોય તો
 પશું તે જાગરતાં જાગ્રમતો નથી કારણ કે લોકનું શુદ્ધ જાગરે મનુ-
 બ્ધ ઉપર થઈ એસે છે ત્યારે તેના હૃદયમાં ન્યાય, સત્ય, ધર્મ કે
 જોતિત્વનું જગપણ સ્થાન રહેતું નથી અને તેને જાગરે જાન્યાય,
 જસત્ય, જધર્મ જાગ્યાચાર અને જાત્યાચાર પાતાનું પર કરી એસે છે

આ પ્રમાણે લોભાધ બનેલો મનુષ્ય ન્યાયી અને નિરપરાધી લોકોને કષ્ટ આપતા, વધ કરતાં, તેમના લોભીની નહીં વહેરાવતા કે તેમનો મર્દ નાશ કરતા પણ પાછી પાની કરતો નથી. આ બધા પાપકર્મોનું મૂળ કારણ લોભ જ છે.

મનુષ્ય ન્યારે લોભાધ બને છે ત્યારે મનુષ્યમાયી મનુષ્યતા ચાલી જાય છે અને તે મનુષ્યરૂપે પ્રિયાય જ બની જાય છે. અને એવી અવસ્થામાં માતાપિતા, લાઠિબહેન કે બીજાં આત્મીય જનોનો મંદાર કરવો કે તેમને હાનિ પહોંચાડવી તે લોભાધ મનુષ્યને માટે દુષ્કર સરમની વાત હોતી નથી તો પછી બીજા લોકોનો સર્વનાશ કરે એમા તો શુ આશ્ચર્ય ! કારણ કે લોભને લીધે લોભાધ મનુષ્ય અન્માયને પણ ન્યાય ચોતે માને છે અને બીજાને મનાવવા પ્રયત્ન કરે છે અને આ કારણે જ લોભી મનુષ્યનું હૃદય દુઃખિતોના હાહાકારથી કે પીડિતોના કરુણ કન્દનથી જરાપણ પીગળતું નથી પણ ગ્રિહક્રુ પ્રસન્ન થાય છે.

જો કે માનવહૃદય બીજાનું દુષ્કર પણ સહી શકતું નથી પણ લોભી મનુષ્યમા માનવહૃદયનું સ્થાન પશુહૃદય લાઈ લે છે અને તેમની બચકર પાશવતાને કારણે ગમે તેટલું અરાધ્ય કામ પણ આચરના તેને જરાપણ સંકોચ થતો નથી લોભગા પણ રાજ્યોનો લોભ તો કદલો બધો વિનાશક હોય છે એ તો સિદ્ધ જ છે નીતિકારણે તો તે વિષે ત્યાસુધી કહી નાખ્યું કે :—

‘અસન્તુષ્ટા દ્વિજા નષ્ટા, સન્તુષ્ટાથ મહીમૃત ॥’

અર્થાત્—અસંતોષી ધાણજી અને સંતોષી રાજા બન્ને નષ્ટ થઈ જાય છે

‘રાજ્યોએ સંતોષ થઈ ક્ષિપ્ત રાજ્યો ન બને, એવી શિક્ષા રાજ્યોને આપવામાં આવે છે પણ રાજ્યોના અસંતોષથી તો તેમના

લોકથી પ્રભાતે જાણું નહીં કશું સહેવું પડે છે એનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે નાસ્તિકાથી કતલ અને અંગ્રીજસાથી લૂંટ એ રાજ્યઓના લોકોનું જ દુષ્પરિણામ હતું.

લોકોને કારણે જ કશું અને જોર મરેને પેતપોતાના પિતાને કાળા નામાં પૂરી હતી. કૌરવોએ પોતાના બાઈઓની સાથે મુઠ્ઠા મૂકી હતું અને અખર તથા અશ્વમેધના ચિતોડમાં હાથમાં કરાખ્યો હતો. અંબાપુરીમાં જ્યુ લોકોને કારણે એવી જ એક દુર્ઘટના થઈ. એક લોકો બ્રહ્મીને કારણે નાસ્તિકાથી એવી કતલ અને અંગ્રીજસાથી એવી લૂંટ થઈ, અંબાપુરીની જ્યુ એવી જ દુર્ઘટના થવામાં આવી.

અંબાપુરીના રાજ્યની સીમા, કૌસાંબી રાજ્યના સીમાન્તને મળતી હતી. અંબાપુરી જેમ કૌસાંબી નગરી જ્યુ મનધાન્યથી સમૃદ્ધ અને આપારમણિક જેમી નગરી હતી. કૌસાંબી નગરીને પદ્માશય સ્થાનિકે હતો કે જે અંબાના મહારાજ દક્ષિવાહનનો સમઘી હતો. દક્ષિવાહનની રાણી પ્રભાવતી અને સ્થાનિકની રાણી પ્રભાવતી એ વૈશાલીના ચક્રનાથ એટાની નન્ને પુત્રીઓ હતી. એ સમયે દક્ષિ વાહન અને સ્થાનિક નન્ને સાદુભાર્ગ થતા હતા. એ કે નન્ને સાદુભાર્ગ હતા જ્યુ ન તેના સ્વભાવ તથા વિચારમાં મહત્ત્વ જ અંતર હતું.

દક્ષિવાહન શાન્તિપ્રિય, સ્વેચ્છા અને ધાર્મિક રા ન હતો. મારી પ્રભાતે ગ્રાસ ન થાય તેમ કાર્ધ બીજા રાજ્યની પ્રભાતે પશુ ગ્રાસ ન થાય, એવી તેની ભાવના રહેતી હતી. તેને રાજ્ય સંચારવાની સામર્થ્ય ન હતી તે પેતાને પ્રભાતે મેદો સેવક માનતો હતો. પણ પ્રભાતે દુગ્ધ આપી પોતે સુખ ભોજનવા આહતો ન હતો. તેનામાં ચિન્થા શિષ્યન ન હતું. કાર્ધને કદ આપી પોતાને વિશ્વસ્યૈભવ વધાસ્વાનો તે વિચાર કરતો જ્યુ કરતો નહિ. તે સારી રીતે જાણતો હતો કે નાસ્તિકાન પત્ન્યપત્તિને મદિ બીજાને કદ આપતું એ મોડું પાપ છે.

ખરી મોટાઈ મેળવવા માટે તો ખીજના દુખને દૂર કરી તેને સુખ પહોંચાડવું જોઈએ અને આમ કરનાર વ્યક્તિ જ મોટાઈ મેળવી શકે છે અને યશસ્વી બની શકે છે.

દધિવાહન આવા હિચ્ચ વિચાર અને હિંકાર સ્વભાવવાળો હતો. જ્યારે શત્રુનીકના વિચાર અને સ્વભાવ દધિવાહનથી તદ્દન વિપરીત હતા. શત્રુનીક રાજ્યને રાજ્ય વધારવાની લિખ્સા બહુ હતી તે દિવસરાત એ જ વિચાર કર્યા કરતો કે, મારા રાજ્યનો વિસ્તાર કેવી રીતે વધે ? તે રાજ્યવૃદ્ધિકારી યશસ્વી બનવાની ઇચ્છા રાખતો હતો તેને ધર્મ-અધર્મ, ન્યાય-અન્યાયની બહુ ખરવા ન હતી પણ રાજ્યવૈભવ કેમ વધવા પામે એ જ એક માત્ર તેની ઇચ્છા રહેતી હતી તે ચોતાને પ્રજાનો સેવક નહિ પણ શાસક માનતો હતો કારણ કે તેની એવી માન્યતા હતી કે, ‘પ્રજાનો ધર્મ’ રાજ્યને સુખ આપવાનો છે અને રાજાનો ધર્મ, સુખનો ઉપભોગ કરવાનો છે, આ મિથ્યાલિમાનને કારણે તે ખીજના સુખ-દુખની જગપણ ચિન્તા કે ખરવા કરતો નહિ તે યશવૃદ્ધિના સાધન તરીકે રાજ્યવૃદ્ધિ અને જીવનસુખના સાધન તરીકે ભોજોપભોગને જ માનતો હતો.

જે કે, શત્રુનીકની રાણી શ્રીમાવતી પ્રાતઃસ્મરણીયા સોળ સતીઓમાંની એક મહાન સતી હતી અને તે શત્રુનીકને વારંવાર સમજાવતી હતી કે, “ મહારાજા ! આ રાજ્યવૈભવ કે જેને વધારવા માટે આપ દિવસરાત ખોટા પ્રયત્નો કરો છો, ખીજને કષ્ટ આપો છો અને પ્રજા ઉપર ત્રાસ વર્તાવો છો, એ રાજ્યવૈભવ આપની સાથે પરલોકમાં આવવાનો નથી માટે આપ રાજ્યવૈભવના મમત્વમાં પડી જઈ ન્યાયધર્મને ભૂલી ન જાઓ. પણ ન્યાય અને ધર્મને હમેશાં નજર સામે રાખી પ્રજાને સુખ-શાન્તિ પહોંચે એ રીતે એક સેવકની જેમ રાજ્યશાસન ચલાવો તો આપ પણ સુખી થશો અને પ્રજા પણ સુખી થશે ”

આ પ્રમાણે સુમાવતી સતાનીકે વારવાર સમન્વતી
પણ મેઢાધ સતાનીક સુમાવતીની એક પણ વાતને ચણારેતો
નહિ બ્યારે સુમાવતી બહુ કહ્યા કરતી ત્યારે સતાનીક એમ કહીને
તેને મોઢાયા બટકાવતો કે

“ તમે સીએ પુરુષોની વાતોમાં શું જાણો ? જો
પુરુષો સીએની વાતને મદત્ત જાણવા હાજે તો તો મેઢા જ
દિવસોમાં પુરુષોનો સર્વનાશ જ થઈ જાય તો વળી, ખમ
જોને ન્યાયનુ જાણે તો સીએ માટે કે આશ જેવા સમય રાજ
ધમ જોને ન્યાયના જાણનામાં પડી જાય તો રાજ્યનો વિસ્તાર જ
કેમ વધારી શકે ? જો રાજ પોતાના બાહુબળથી રાજ્યનો વિસ્તાર
વધારેતો નથી પણ ફિતુર રાજ્ય ઉપર જ સતોવ પકડી બેસી રહે છે
તે રાજ્યવસ્તમાં જ મેઢો હોવા છતાં વીર નહિ પણ મમર જ ચણાય
છે આ જ પ્રમાણે જે જાકિત રાજ્ય હોવા છતાં પણ રાજ્યસુખની
મોજામજા માણતો નથી તે જેવળ રાજ્ય નામધારી જ છે હું મમર
નથી, કે ન્યાય તથા ધર્મનો હેમ કરી એક દેસણે બેસી રહું જો
પોતાની બીરવા જો પોતાના બાહુબળનો ઉપયોગ જ ન કરું

આ પ્રમાણે સતાનીક જોને હિંમતકનના સ્વસ્થાવ જોને જાગાર
ચિન્તાર એક શીગથી તકન વિચરીત હતા. સતાનીકની આજમાં
ઝડિ-સમુદિથી સમુદ્ર ચંપાપુરી, કણુની માફક બટકના કસ્ટી
હતી. ન્યાયનીતિપૂર્વક રાજ્યસાસન ચલાવવાથી હિંમતકનની જે
પ્રશસ્ય-સુચાસ આરે જાણુ પ્રસરી હતી તે સતાનીક સહી રાકતો
નહિ તે તો દિવસ જોને રાત જો જ ચિન્તા કર્યા કરતો કે:-

“ હિંમતકનની સુખસમૃદ્ધ પ્રજા ચારી આધીનતામાં કેરી રીતે જાવે
જોને જ પાનવરોના ધનમ્મ કારથી દોષાળીતો બહાર જેવી રીતે બરામ,,
ચંપાનુ રાજ્ય દોષાળીના રાજ્યના કમ તમે જાવી જાય જોને હિં
વાદનની મદત્ત મારીમાં મળી જાય, જસાં આ એક માત્ર હિંમતકન

નીકની હૃદયમાં રહેલી હતી આ ઇચ્છાની પૂર્તિ કરવા માટે ઉપાયો યોજવા અને વિચાર વિનિમય કરવા તે પોતાના મંત્રીઓ સાથે શુભ મત્રણા પણ કરતો તે મંત્રીઓને કહેતો કે, “શુભો ! દધિવાહન ધર્મદોગી છે અને તેની પાસે સેના પણ બહુ થોડી છે એટલે ચપા ઉપર વિજય મેળવવો, એ કાંઈ મુશ્કેલ કામ નથી જ્યારે ચપાનગરોના મહેલ ઉપર મારો વાવટો ફરકશે ત્યારે જ મને આત્મસંતોષ થશે.”

શતાનીકના મંત્રીઓ પણ શતાનીકની ચપા ઉપર આક્રમણ કરવાની ઇચ્છાને પ્રોત્સાહનદ્વારા વેગ આપતા હતા. તેઓ શતાનીકનો વિચારને વેગ આપવા માટે કહી કરતા કે, ‘મહારાજ ! ચપા ઉપર વિજય મેળવવો એ કાંઈ મુશ્કેલ કામ નથી આપ જ્યારે ચાહો ત્યારે ચપા ઉપર આક્રમણ કરી વિજય મેળવી શકો એમ છે.’

આ પ્રમાણે મંત્રીઓને પણ પોતાના મતને મળતા જોઈ શતાનીક ચપા ઉપર આક્રમણ કરવાનું બહાનું શોધવા લાગ્યો અને આ બાજુ અંદરને અંદર સેનાને વધારવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “જો કાંઈ બહાનું વિના હું ચપા ઉપર આક્રમણ કરીશ તો લોકો મારી નિંદા કરશે એટલું જ નહિ પણ લોકમત પણ મારી વિરુદ્ધમાં જશે અને એવી અવસ્થામાં મારી મેના અને પ્રજા પણ મારી વિરુદ્ધ વિરોધ કરી બેસે એ પણ સંભવિત છે માટે ચપા ઉપર આક્રમણ કરવા માટે કાંઈ બહાનું ધડી કાઢવું જોઈએ કે, જેથી લોકોમાં મારી વિરુદ્ધ કાંઈ અજબગાદ ન થાય અને મારી અંતરેચ્છા પણ પાર પડે.”

પોતાની ખરાબ બાવનાને પૂર્ણ કરવા માટે બીજા ઉપર આરોપ ચલાવવો, બીજાને અપરાધી બનાવી તેમની પાસેથી ઇચ્છિત વસ્તુ ખૂટવી સ્વર્ગ તેમની ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવવો અને બીજાનો સત્યાનારાયણ વાળવા છતાં પોતે નિર્દોષ છે એમ બતાવવું, એનું નામ જ આજકાલ રાજનીતિ કહેવાય છે રાજ્યો આવી રાજનીતિનો

આમ ત્યાં પરરાજ્યને માટીમાં રગડોળી મૂકે છે અને પોતાનો વિજય થયો છે એમ માને છે પણ રાજ્યભોજના વિજયથી પોતાની આત્મસંકિતને વિજય થયો નથી એ તેઓ શૂલી નબ ઇ

અપાપુરીના રાજ્ય ઉપર ત્યાંના મારવા મારે સ્થાનિક અને તેના મંત્રીઓ રાજનૈતિક નજી બીજાવના થાઓ આ બાલુ ન્યારે સ્થાનિક અપાપુરી ઉપર આક્રમણ કરવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે ત્યારે બીજા બાલુ હિંદિવાહનના હાથમાં ડોઈની સાથે મુઠ્ઠા કરવાની કે બીજાના રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરવાની શેષ માત્ર ભાવના નથી તેમ ડોઈ બીજો રાજ્ય મારા રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરશે એને પછ તેને જ નથી કારણ કે તેણે આસપાસના બધા રાજ્યો સાથે મિત્રતાપૂર્ણ સંબંધ કરી લીધી હતી અને એ હિંદિએ પોતાના રાજ્યને આંતરિક પ્રગથે જળવવામાં એટલી સેનાની જરૂર હતી એટલી જ સેના રાખી વધારે પાલી સેનાને જોળી કરી નાંખી હતી કારણ કે રાજ્ય રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરવા માટે કે કોઈ આક્રમણ કરતું હોય તો તેને શિક્ષવા માટે તેણે વધારે સેના રાખી ન હતી.

એક રાજ્ય બીજા રાજ્ય પાસે કેટલી સેના છે મુઠ્ઠા માટે તેની પાસે ઠઈ ઠઈ અને કેટલી સામગ્રી છે તેની પાસે કેટલો અથાલધાર છે અને તેના રાજ્યની સ્થિતિ કેવી છે ? વગેરે વિશે સૂપ્ત રીતે જાણવનાર જગર હલખા કરે છે સુમતરેદારા સ્થાનિક પણ હિંદિવાહન પાસે કેટલી સેના, કેટલો અર્થ લાગર તથા રાજ્યની કેવી સ્થિતિ છે ? વગેરે સુમ વાતોની જગર મેળવી લીધી હતી.

આ સુમ સમાચારોને આધારે સ્થાનિક પોતાના મંત્રીઓને વારવાર કહ્યા કરતો કે ધર્મદેવી હિંદિવાહન કાગર છે તે હાઈમાં ડે છે તેની પાસે કેવળ આટલી જ સેના છે અને તેની પાસે આટલો અર્થલાગર છે ? તેની મુદ્દિવાર સેનાને છતવી એ તો

બાળકોના ખેલ જોવું કામ હું કારણ કે, હવે તો મેં સેનામાં ચારટલો વધારે પણ કરી લીધો છે એટલે કોઈ બીજા રાજ્ય દધિવાહનની સહાય માટે આવે તો તેને પણ હરાવી શકાશે. પહેલા તો કોઈ રાજ્ય, સંધિના નિયમ પ્રમાણે દધિવાહનને સહાયતા આપવાની હિંમત કરશે નહિ અને કદાચ સહાયતા આપશે તો તે પણ પરાજિત થશે અને કાળુ મોઢું કરી પાછો ચાલ્યો જશે. એટલા માટે ચપા ઉપર વિજય મેળવવો એ તો કંઈ મુશ્કેલીની વાત નથી પણ ચપા ઉપર આક્રમણ કરવા માટે કોઈ બહાનું તો અવશ્ય શોધી કાઢવું જોઈએ । ”

જ્યાં કોઈ એ રાજ્યોની સીમા મળે છે ત્યાં કોઈને કોઈ વિવાદાર્પક વાત હમેશા ચાલતી જ હોય છે, જો એ વિવાદાર્પક વાતને નિકાલ કરવાની બન્ને રાજ્યોની ઈચ્છા હોય તો તો સરલતાપૂર્વક તેના નિકાલ થઈ શકે છે પણ જો એ વિવાદાર્પક પ્રશ્નને નિકાલ કરવાની ઈચ્છા ન હોય તો તેને વિશાલરૂપ આવી વાવડર મુઠ્ઠા કારણ બનાવી શકાય છે

રાજા શત્રુઘ્ન, દધિવાહનની ચપાનગરી ઉપર આક્રમણ કરવા માટે એ જ કારણોત્તે આશ્રય લીધો તેણે યુદ્ધ કરવા માટે કયું બહાનું કાઢ્યું એના ઉલ્લેખ મળતો નથી પણ કોઈ નજીવા કારણને નિમિત્ત બનાવી, તેણે ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યું શત્રુઘ્નની આ પ્રમાણે ચપા ઉપર આક્રમણ કરશે એવી દધિવાહનને આશંકા પણ ન હતી. જ્યારે શત્રુઘ્નની સેના યુદ્ધની ધોળણા કરતી ચપાપુરીના રાજ્યમાં ધુસી આવી ત્યારે જ દધિવાહનને ખબર પડી કે, શત્રુઘ્નની ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યું છે, ત્યાંસુધી તો તેને યુદ્ધની ખબર પણ ન હતી.

રણભેરી વગાડતી, યુદ્ધની ધોળણા કરતી અને લોકો પર ત્રાસ વર્તાવતી શત્રુઘ્નની સેના ચપાપુરીના રાજ્યમાં ધુસી આવી. સીમા ઉપર ગાખવામાં આવેલા દધિવાહનના ચોટીદારે શત્રુ-

નીતની સેનાને શેઠી ન રાખ્યા તેઓ કોડતાર કોડતાર દિવાદાનની પાસે આજ્ઞા કરે સતાનીકની સેના ચપા ઉપર ચડી જાયી છે તેવા સમાચાર આપ્યે એટલામાં તે સેના દ્વારા તાસિલ પ્રાપ્ત થયું જૂમ પાઠવી દિવાદાનની પાસે જાયી.

સતાનીકે ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યા સેના સર્વ ચડી જાય છે એ સમાચાર સંભળી દિવાદાનને થયું આશ્ચર્ય થયું અને તે મનમાં કુદરતે કારણ શું છે તે વિચારવા લાગ્યો. — 'સતાનીકની મારી સાથે મિત્રતાપૂર્ણ સન્ધિ રાખેલ છે તેમ જતાં તેણે ચપા ઉપર આક્રમણ શા કારણે કર્યું ? અચાનક જ આક્રમણ કરવાનું કોઈ કારણ જણાવતું નથી. મેં એક પછી સધિ તુરે એવું કમ કર્યું નથી કે જેથી સતાનીકને ચપા ઉપર આ પ્રમાણે અવાનક જ આક્રમણ કરવાની તથા સધિ તોડવાની જરૂર પડે. સતાનીકે શા કારણે ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યું ? તેની જ સમજણ પાડી નથી.

રાજા દિવાદાને, તે જ વખતે પોતાના મ ત્રીજોની એક આવસ્થા સુધા મોસાવી દિવાદાનની આશાનુસાર જાણા મ ત્રીજો સમાચાર જાણે ચપા એટલે દિવાદાને મન્ત્રીજીને સતાનીકનાં આક્રમણનું જ્ઞાત્ય સંભળાવી કહ્યું કે—

"રાજા સતાનીકે મારો સંબંધી છે તેની અને મારી વચ્ચે મિત્રતાપૂર્ણ સધિ રજૂ રાખેલ છે. તેમ જતાં સતાનીકે ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યું છે અને પ્રજાને તાણ જાયી રહ્યો છે તો તેનું કારણ શું છે તે સમજાવવામાં આવતું નથી. મારે સતાનીકે આક્રમણ શા માટે કર્યું અને એ અવસ્થામાં આપણે શું કરવું એઈએ તે વિશે વિચાર કરવા તમને જાણને જરૂર જોવાળા છે.

દિવાદાનનું પ્રાસંગિક કથન પૂરું થતાં, શરણાધરસાગરે કહ્યું કે "મહારાજ ! કોઈનીયો નિયુક્ત આપણા સુખદાદારા સતાનીક

સેના વધારી રહ્યો છે એ સમાચાર મને પહેલાંથી મળ્યા ગયા હતા અને તે સમાચાર મેં સેનાસચિવને પણ નિવૃત્તિ પહોંચાડ્યા છે ”

સેનાસચિવ—શતાનીકને પોતાની સેના ઉપર અભિમાન છે. અને પોતાની સેનાના વિશ્વાસે જ તે ચપાપુરી ઉપર પોતાનો વિજય-વાવટો ફરકાવવા ચાહે છે પણ તેની આ દુરાચાર કાઈ દિવસ પાર પડી શકે એમ નથી તેના સેનાની સામે સામનો કરવા માટે આપણી પાસે પણ સેના તૈયાર છે આપણી સેના કોઈપણ સમયે ઝાંછી ન થાય તે માટે રાજ્યમાં બાજે એવી આદા બહાર પાડવી જોઈએ કે, આવશ્યકતા પડે ત્યારે પ્રજામાંની પ્રત્યેક બાંક્તિએ સેનામાં ફાખલ થવું પડશે

પ્રધાન સચિવ—કોઈ ખાસ કારણથી શતાનીક આક્રમણ કરવા આવ્યો નથી પણ ધણા દિવસોથી કરેલી યુદ્ધની તૈયારી ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, તેણે નિષ્કારણ જ ચપા ઉપર આક્રમણ કરેલ છે અત્યારે એવું એકપણ કારણ તેની પાસે નથી કે જેથી અધિનો લંગ કરી આ પ્રમાણે અનાયાસ જ આક્રમણ કરવાની તેને જરૂર પડે તે કોઈ કારણને લઈને નહિ પણ ચપાપુરીને પોતાના રાજ્યમાં મેળવી દેવાની દુર્ભાવનાથી પ્રેરાઈને જ ચપા ઉપર ચડી આવ્યો છે

જેનામાં આવી દુર્ભાવના હોય છે તેઓ સાધારણ વાતને પણ યુદ્ધનું કારણ જનાવી કે અત્યાવી શકે છે જો તેનામાં દુર્ભાવના ન હોય પણ કાઈ ખાસ કારણને અંગે જ યુદ્ધ કરવાની તેની ઇચ્છા હોય તો તો તે યુદ્ધ પ્રારંભ કર્યા પહેલા જ આપણી પાસે યુદ્ધઘોષણાની ખબર મોકલત અને જો તેણે આક્રમણ પણ કર્યું હોત તો પણ તે આપણી સીમા બહાર રહીને આપણી પાસે હત મોકલત અને જ્યારે આપણે ચક્રના

કારણનું સમાધાન ન કરત ત્યારે જ તે બાપણા રાજ્યમાં સેનાસહિત
મુશ્વત પરત્વે શતાતીક રાજ્યને તો બા બુદ્ધનીતિથી તદ્દન વિખરીત
જ કર્યું છે તેણે બુદ્ધની પહેલાં શાન્તિ માટે જરા પણ પ્રયત્ન
જ કર્યો નથી તેમ કોઈને શાન્તિ સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરવાનો અવસર
જ બાપણે નથી.

જાણે બાપણા રાજ્યનો કોઈ રાજા જ નથી અથવા
બાપણે નિર્ભય જ છીએ એમ માની તે બાપણા રાજ્યમાં
સેનાસહિત યુદ્ધી આવેલ છે અને પ્રભને માલ બાપી રહેલ છે
અને બા પ્રમાણે તેણે બુદ્ધની બાપણને એસેન્જ' બાપેલ છે.

શતાતીક મધ્ય સુધી બાપણ કરવા માટે નાની નાની વાતોને
પણ મોઢું રૂપ બાપી ચેતાની જે કુર્ણવના મતાવતો હતો તેની
અમર બાપી કું મહારાજાનું તે વિષે બરાબર બાધન નેમતો હતો
પણ મહારાજાના હુકમમાં શતાતીક પ્રતિ કોઈ પ્રકારનો સંદેહ પણ
ન થયો તેઓ તો તેના કાર્યોની જોડે જ કરતા રહ્યા અને મને
વિગ્રહથી અથવા અને શાન્તિની સ્થાપના કરવા માટે સત્ત્વ પ્રયત્ન
કરવાની બાપા અપના રહ્યા.

મહારાજાની બા બાપણસાર મે શતાતીકના વિરોધને
પરરાષ્ટ્રસન્નિધી સલાહ પ્રમાણે શાન્ત કરવા પ્રયત્ન કર્યો,
અને કોઈ વિરોધી વાતને અમળ્ય વળવા ન દીધી પરંતુ બાપણે
શાન્તિ સ્થાપવા માટે જે નમ્રતા ધારણ કરી તેથી શતાતીકનું
કુલ્લકલ થયું જ મરું અને બાપણી શાન્તિને નિર્ભંગતા
મળી બાપણે બાપણા રાજ્યને સ્વાધી કરી જ્યા
માટે તેણે મોટી સેના લઈ બાપણી સુધી બાપણ કર્યું જે
મરું તે મરું હવે બાપણે સત્ત્વ અને સાવધાન બઈ તેની સામે થવું
નેઈએ અને તેની મુદ્દમનનાને સહાને માટે જ્યાથી દેવી નેઈએ
એ જ મને દીક લાગે છે કેમ બુદ્ધચરિત્ર બાપણે અભિપ્રાય રાં છે ?

યુદ્ધસમિતિ-આપના પ્રસ્તાવનું હું પણ સમર્થન કરું છું. જ્યારે રાજાનીક રૂચના આપ્યા વિના અને રાજાની રચાપદાનો જરૂરપણુ પ્રયત્ન કર્યા વિના જ આપણા ગભ્યમાં ઘુસી આવેલ છે ત્યારે તેની સામે ન ચલુ અને જીવદું તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવો તે આપણી નિર્બળતા બતાવવા સમાન છે. માટે આપણે તેની સામે યુદ્ધ કરવું એ જ યોગ્ય છે બીજો ઝાઝો માર્ગ ઠીક નથી.

મંત્રીઓના વિચારો સાલળી દધિવાહન પોતાના વિચારો જણાવવા લાગ્યો કે,

“મંત્રીઓ ! જ્યારે રાજાનીક પોતે જ સામે લડવા આવ્યો છે તો નીતિ અનુસાર તેની સામે યુદ્ધ કરવામાં આપણે વિચાર પણ કરવો ન જોઈએ, પણ કેવળ નીતિના આધારે ખેતી રહેવાથી કામ ચાલતું નથી રાજાનીક લોભના ભૂતથી ઘેરાયેલો જણાય છે અને તેથી જ પૂર્વાપર કસો વિચાર કર્યા વિના લડાઈ કરવા આવ્યો છે.

“લોભી મનુષ્ય લાભાશાબનો કે સાર-નરસા કે યોગ્ય-અયોગ્યનો વિચાર કરતો નથી તે તો પોતાના લોભની પૂર્તિ કરવામાં જ મગ્ન રહે છે આવા લોભી લોકો ક્યાંને પાત્ર છે. અને ત્યાં સુધી રાજાનીકનો લોભ રાજાનીક કરવાનો આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જે એમ ન કરતા આપણે પણ તેનો વિરુદ્ધમાં યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ જઈએ અને તેની સામે મોરચા માડીએ તો તેથી ધન-જનની કેટલી બધી હાનિ થાય !

“મારી કે રાજાનીકની દુષ્ટ વાસનાની પૂર્તિ માટે હજારો લાખો મનુષ્યોની નિષ્કારણ કત્યા જ થશે. રાજાનીકના હૃદયમાં કોઈએ આપણી વિરુદ્ધ ક્ષમ પેદા કર્યો હોય અને તે કારણે આપણી સાથે લડાઈ કરવા ગડી આવ્યો હોય એ પણ સંભવિત છે.

તો મારું બા બહુમાન સાચુ હોય તો તે લેવા અમરું નિરાધરણ કરી પુલને જમ કરવું જોઈએ પણ તો મારું બા બહુમાન ખેડું હોય અને શતાનીકના હુલ્લમાં અપાપુરીના રાબનો સેલ ન હોય તો તે જામે અપાપુરીનું રાબ લઈ લે પણ પુલ કરી મનુષ્યોની કલ્યા કરાવતી એ મને કીક લાગતું નથી. મારણ કે રાબથી મુલત ચલું અરાગ નથી પણ મનુષ્યોની કલ્યા કરાવતી, અરાગ છે કદાચ આરે રાબનું છેલ્લું પહે તે રાબત્વાજબી પ્રસન્નતા બહુભરીત પણ પુલ કરવામાં બાનદ ખાનીત નહિ.

“કદાચ બાપણે પુલ કરીએ તો બાપણે જ વિચલ મૃત્યુ એ પણ નક્કી નથી કુ પુલ કરું પુલમાં હનરો-લાખો પ્રાપ્તિનો પણ વળી જાત તો પણ બાપણે જ વિચલ મૃત્યુ એ નક્કી નહિ” એ કદામાં મુલથી હાનિ જ થવાનો વિચલ સજન છે લાલ યું મૃત્યુ ?

મિત્રાદનના બાકિબાપણના જન્મનામાં પ્રધાન મંત્રીએ જણાવ્યું કે —

સમજીવિ પ્રમણે કદા રાબ લાપા બારે ત્યાર સામે હાવું બાપણે છે પણ તો ત્યારે અવરનો મારક મેસી રહીએ તો તેથી હાનિ થવાનો વિચલ સજન રહે છે વળી, પુલ કરવું એ કૃત્રિમોનો ધર્મ જ છે.

“ જે પુલની લાગરતાથી કરી જઈ પુલથી જન્મવા માટે છે તે કૃત્રિમ નથી. બાપે કર્યો કૃત્રિમ કૃત્રિમત્વ અને કૃત્રિમધર્મને કલક લગાડે છે સાચા કૃત્રિમો તો પુલનો પ્રકાર કરે છે તેઓ અરમાં મરવા કરતાં યજુઓ સાથે પુલ કરતાં બહુડીપૂર્વક મરવાનું વધારે પસંદ કરે છે.

“ કૃત્રિમોના બાપે કૃત્રિમમ હોવા કતાં બાપ સામે લાપા બાપેલ યજુની સાથે લાવાના સમયે બા પ્રકારની કર્યો વધે તેમ કરી બા. એ જ લામજમાં બાપ

નથી. ન્યારે સત્રુ, પોતાની ચેનાદારા આપણા રાજ્યને ઝડપી રહ્યો છે, આપણી પ્રજાને ત્રાસ આપી રહ્યો. ત્યારે યુદ્ધ કરવાને બદલે રાજ્યત્યાગ કરવા ઉદ્યત થવું, એ વીરતા નહિ પણ કાયરતા છે.

“આપે હમણાં જે વાતો કહો તે વીરને જાજે એવી નથી. આપ આવી કાયર વાણી ઉચ્ચારો નહિ. આપની આવી કાયર વાણીથી સૈનિકો પણ શિથિલ અને ઢીલાઠમ થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે. આવા સમયે તો આપે એવો વીરોચિત પગાર કરવો જોઈએ કે, જેથી વીરોભા વીરરસ ઉભગઈ જાય અને તેઓ ઉત્સાહ અને સાહસપૂર્વક યુદ્ધ કરી શકે; માટે આપ હતોત્સાહ બની રાજ્યત્યાગની ભાવના કરો નહિ પણ કાયરવૃત્તિનો ત્યાગ કરી, રણુશીશુ વગાડી યુદ્ધની તૈયારી કરવા માટે બધાને આદા કરો.

“યુદ્ધ માટે આપ તૈયાર થશો તો બધા સુભટા આપના પગલે ચાલશે. શત્રુનીકની પાસે કેટલી સેના છે અને તેના કેવો પ્રબંધ છે તેની અને બધી ખબર. અને તો વિશ્વાસ છે કે, જે દૃઢતા અને ઉત્સાહપૂર્વક આપણે લડીશું તો અવશ્ય આપણો જ વિજય થવાનો. વિજયની આવી આપણા હાથમાં છે માટે વિજયના વગાડી આપ જ આગળ કૂચ કેદમ કરો તો ફતેહ આપણી જ છે.”

ત્રિધિવાદન—“મંત્રી ! રાજનીતિ પ્રમાણે તમારું કહેવું બરાબર છે. આવા કટોકટીના સમયે રાજનીતિ પ્રમાણે તમારે મને આવી સલાહ પણ આપવી જોઈએ; પણ કેવળ રાજનીતિથી, પ્રજાજીવનને કોઈ દિવસ શાન્તિ પહોંચી શકતી નથી પણ તેથી બિલ્લુ પ્રજાજીવન અશાન્તિમય બની જાય છે એટલા માટે રાજનીતિની સાથે ધાર્મિકતાને પણ સ્થાન આપવાની જરૂર છે. ધાર્મિકતાને રાજનીતિમાં સ્થાન આપવાથી રાજનીતિમાં જે કેવળ સ્વાર્થશુદ્ધિ હોય છે તે ટકી નહિ શકે અને નિષ્કારણ બીજાને સંકટગ્રસ્ત કરવાની ભાવના પણ રહેવા નહિ પામે. પછી એ જ રાજનીતિ

ખીલતે કષ્ટદાયક—અચાનિતકારક નહિ નીવડે પણ સુખદાયક અને ચાનિતકારક નીવડે.

મેં સુકથી બચવા વિશે જે કંઈ કહ્યું છે તે બાંધાર્મિકતાની દૃષ્ટિએ કહ્યું છે કાચરતાની દૃષ્ટિએ નહિ. હું કાચર નથી પણ વીર છું. પણ ખીલતે કુખ પહોંચાડવામાં બાંધાર્મિકતાની વીરતાનો ઉપયોગ કરવો ન જોઈએ. હું સુકથી ડરતો નથી પણ ખીલ સોજાને કષ્ટ થશે, ખીલતે હાનિ પહોંચશે, એ બચવી ઠરું છું.

તમે એમ સમજો છો કે હું હિંમતિશીલ કર્તવ્યથી વિરુદ્ધ કહી રહ્યો છું. પણ એ તો જોડો. હું જે કંઈ કહી રહ્યો છું તે હાતિધમની રક્ષા કરવા માટે જ કહી રહ્યો છું. સુક કરવું એ હિંમતિશીલ કર્તવ્ય છે એ વાત સાચી પણ તે કર્તવ્ય પ્રત્યક્ષ રક્ષા માટે હોયો જોઈએ. પેલાના સ્વાર્થ કે અભિમાનને સિદ્ધ કરવા માટે સુક કરવું અને પ્રભને કષ્ટમાં પાડવી એ હિંમતિશીલ કર્તવ્ય નથી.

હું હાતિધમના પ્રાણન માટે પણ સુક ન થાય એમ ચાહું છું. અન્યાયને દૂર કરવો એ હિંમતિશીલ કર્તવ્ય છે પણ અન્યાયને વધારવો એ અધર્મ છે. સુકથી કેવો ધીર અન્યાય થાય છે અને તેથી કેટલી નવી બન-બનની હાનિ થાય છે તે તો તમે જાણો જ છો કે સુકના સમયે નિરપરાધી તથા અચાનિતકારક પ્રભને લૂંટવામાં આવે છે. મારી નાખવામાં આવે છે તથા વહુજોડીઓ ઉપર અન્યાયાર પણ કરવામાં આવે છે. આ બધું પોતાની કુર્બાનિના સંદોષવા માટે પોતાની હાલસાને પૂરી કરવા માટે તથા પોતાના અભિમાનને પુષ્ટ કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે.

“પ્રધાન ! તમે જ કહો કે સુકના સમયે પ્રભને શા અપરાધ કર્યો હોય છે, તેમની ઉપર શા પ્રકારનો અન્યાયાર કરવામાં આવે છે ? પણ સુકના સમયે તો સુનુપક્ષની પ્રભને ગાંધી આપ્યો. કષ્ટ આપવું કે દેશન કરવા એને ન્યાય માનવામાં આવે છે અને બાંધાર્મિક

કૃત્યને 'ક્ષાત્રધર્મ'નું નામ આપવામાં આવે છે પણ પ્રધાન ! વાસ્તવમાં આ ક્ષાત્રધર્મ નથી પ્રગતી રહ્યા માટે યુદ્ધ કરવું એ 'ક્ષાત્રધર્મ' છે પણ પ્રગતિ નાશ કરવા માટે યુદ્ધ કરવું એ ક્ષાત્રધર્મ નથી "

પ્રધાનમન્ત્રી-મહારાજ ! શત્રુતાનીકની સામે જોટલી નમ્રતા બતાવવામાં આવશે તેટલો તે નમ્રતાનો દુરુપયોગ કરશે આપણે પહેલા જરા નમ્રતા બતાવી તો તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે, આજે તે ચપાના રાજ્યને ઝડપી લેવા તૈયાર થયો છે જો પહેલેથી જ આપણે તેની સામે ઠકઠાઈ રાખી હોત તો આજે તે ચપાના રાજ્યને ઝડપી લેવાનું દુર્નાદસ કરી શકત નહિ. આપણી અને તેની વચ્ચે મિત્રતાની સંધિ થયેલ હતી તે સંધિને તેણે પોતે જ તોડી છે એટલા માટે તે ઠકને પાત્ર છે તેને યોગ્ય દડ આપવો જ જોઈએ

આવા સ્વભાવ સાચવવાના સમયે જો વીરતા દાખવવામાં ન આવે તો રાજ્ય ખરાબર આવી ન શકે. આ વખતે જો કોઈ પણ ઉપાયે શત્રુતાનીકને શાન્ત પાડવામાં આવશે તો તેને જોઈને ખીજા મિત્ર રાજ્યો પણ ચપા ઉપર આક્રમણ કરવાનું સાહસ કરશે પણ જો ચપા ઉપર નિઃકારણ આક્રમણ કરવા આવેલ શત્રુતાનીકની સામે થઈ તેને પરાજિત કરવામાં આવે તો પછી કોઈની મગહૂર નથી કે, ચપા ઉપર કુદૃષ્ટિ પણ ફેકી શકે ! પછી તો આપણા રાજ્યની બધા રાજ્યો ઉપર એવી છાપ પડી જશે કે, ચપાપુરોત્તુ રાજ્ય નિર્બળ નથી, પણ પ્રબળ છે. અને તેથી આપણું રાજ્ય સદાને માટે સુરક્ષિત થઈ જશે કહેવન પણ છે કે, વૈરી અને સર્પને બળવાન બને તે પહેલા જ મારી નાખવા જોઈએ. ' નહિ તો તે સદાને માટે લચકર અને દુઃખદાયિ નીવડે છે

આ જ કારણે હું યુદ્ધ ન કરવા વિશે આપના વિચારને સહમત થઈ શકતો નથી તેમ ખીજાઓ પણ તમારી આ પ્રકારની ધાર્મિકતાને ઠીક ગણતા નથી બધા લોકો આપની આવી ધાર્મિકતાને કારણે

જ વલુરી માટે આપ જા વિશે સખો વિચાર ન કરતાં કુલ માટે
જાણને તેવાર થવાની આશા આપે.

ઈપ્રવાહન—“પ્રિય પ્રધાન! મેં હમણાં જ પાર્શ્વિકાની વાત
શ્રી તેને તમે કાળજીથી જણાવે છે તે તમારી જાણ છે કે જે મર્ધ
શ્રી રજો છું તે કાળજીથી નહિ પણ કાળજીથી પ્રેરણાથી શ્રી
રજો છું. ગોપિકા જેવારે કુલ ન જાય તો સારુ એ હું ચાહું છું.
પહેલાં તો સત્તાનીજા આક્રમણનું કોઈ રસ્તો કાળજીથી જાણું નથી.

કોઈ વાતમાં કમ પેલા સ્વાધી તે શ્રી આપ્યો હોય તો એ કમળ
નિરાકરણ કરવાથી તે આક્રમણ માટે પધાવાય કરેલા પાછો આપ્યો
જાણ એ સ્વાધ અને સમર્થિત છે જે મારુ જા અનુમાન કીક હોય
તો આ વાતનો નિર્ણય કર્યા વિના કેવળ તેનું અનુકરણ કરી, કુલ
દારા હજારો માણસોની હત્યા કરાવવી છું. શક્તિ કહેવાય! મારે
સર્વકર્મ આક્રમણ કરવાનું કાલજી પૂજાર્થ આપે એ જ યોગ્ય છે
જે તેણે કોઈ કાલજી નવાજ્યું અને તે કાલજીનું સમાધાન મર્ધ જણ
તો કુલદારા જનારી જાળકાળા અટકી મર્ધ તો તો મર્ધ સારુ! પણ
જે તે આક્રમણ કરવાનું કોઈ કાલજી ન જવારે પણ રાજ્યમાંથી
કેરકર્મને તે આક્રમણ કરવા શ્રી આપેલ છે એમ જાણતો તો તો
તેને આપ અને મર્ધના કાળજીદારા સમભવવાનો પણ પ્રયત્ન
શ્રી સ્વાધ.

જે આ મર્ધ કાળજીદારા કુલ જાણ મર્ધ જાણ તો મર્ધ જ
સારું પણ જે કોઈકાળજી જેવારે કુલ જાણ નહિ જાય અને કુલ કરતું
જાણવાનું જાણતો તો તે વિશે જાણે કોઈ વિચાર કરીશું. જરૂર કુલ
રાજ્યનો પ્રયત્ન કર્યા પહેલાં જ કુલ કરવા માટે તેવાર થઈ જતું તે
યોગ્ય જાણતું નથી.”

પ્રધાનમન્ની—“મહારાજ! સત્તાનીક અંધારીના રાજ્યને
ચેતાના રાજ્ય સાથે જોડી તેવાના નિયમથી જ મર્ધ કાળજી

કરવા આવ્યો છે એટલે ને કાપને કાપ કારણ કે જહાનું ખતાવી દેશે એવી અવસ્થામાં ન્યાય, નીતિ અને ધર્મ તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવાથી શો લાભ ? તે વખતે ન્યાયધર્મનો તે વિચાર જા માટે કરે ? મને તો આ પ્રયત્નમાં કાંઈ લાભ જણાતો નથી, ઊંડા બુદ્ધ કરવામાં ત્રિલોક કરવાથી આપણી સેનામાં સ્થિતિતા અને તેની સેનામાં ઉત્સાહની વૃદ્ધિ થશે એ દાનિ નો સ્પષ્ટ જણાય છે.

દિવાદાન—જો રાતાનીકે જમને કારણે ચકાઈ કરી હશે તો તો જમનું નિગકરણ થવાથી તે પાછો જ ચાલ્યો જશે. અને જો તેણે નિશ્ચયપૂર્વક જ ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યું હશે તથા ન્યાયધર્મ ઉપર વિચાર કરશે નહિ તો એટલું તો કહેવાનું આપણને રહેશે કે, રાતાનીકે અન્યાયપૂર્વક નિષ્કારણ ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યું હતું અને તેને બુદ્ધવિરામ માટે અનેક વાર સમજાવવામાં આવ્યો છતાં પણ તે સમજ્યો નહિ એ કારણે એક વાર બુદ્ધ રોકવા માટે પ્રયત્ન કરી એવો મને યોગ્ય લાગે છે.

શ્રી કૃષ્ણ એ જણતા હતા કે, “ દુર્યોધન પાંચ ગામે આપીને પણ પાકવા સાથે સન્ધિ નહિ કરે અને તેથી તેની સાથે ભૂમિ પાછી મેળવવા માટે બુદ્ધ અવશ્ય કરવું પડશે ” એ જણવા છતાં તેમણે કેવળ એટલા માટે પ્રયત્ન કર્યો કે, જેથી લોકોને માલુમ પડે કે આટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ દુર્યોધન માન્યો નહિ. આ પ્રમાણે બલે રાતાનીક આપણ માને કે ન માને પણ આપણે તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન તો અવશ્ય કરવો જોઈએ જ. ”

પ્રધાન મંત્રી—મહારાજ ! આપે રાતાનીકને સમજાવવા માટે કોને મોકલવાનું યોગ્ય ધાતું છે ?

દિવાદાન—પ્રિય પ્રધાન ! તમારી દષ્ટિએ હું, બુદ્ધ અને શનુથી હું છું એમ તમે માનો છો પણ હું કાયર નથી પણ વીર છું એ

અત્યવશ્ય મળે છે એકસો જ ધોળા હાથર બેસી સત્તાનીક પાસે જઈ
તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવા પારુ છું

પ્રધાન મંત્રી—મહારાજા! જાપનેઝ આ નિશ્ચય જાણી જામને
ચિન્તા થાય છે કે મહારાજાને જાણા અનિષ્ટ વિચારો કેમ આવે
છે? જાપના જાણા વિચારથી જામને તો એમ જણાય છે કે જા
વખતે વિજયવલ્લભી સત્તાનીકને વરવાની છે. સત્તુપક્ષના રાજા એકલા
પોતાની સેનાની વચ્ચે આવે અને તેમને આદેશ આપીથી ઘેરી લેવામાં
આવે, એથી વિશેષ વિજયપ્રાપ્તિ મળે જીવ્યું શું ભોંઈએ.

આરે જાપ એકલા અને અસહાય સત્તાનીકની પાસે જશે ત્યારે
શું તેમની સેના જાપને કેદ નહિ કરી લે? પણ તમને આવવા જેટલો
તથા જા વિચારથી તો એમ જણાય છે કે તમે પોતા જાણી ભોંઈને
તેમના જેટલો જવાનો અને સત્તાનીકને વિજય અપાવવાનો મારો
રાખ્યો છે.

દમિયાદન—પ્રિય પ્રધાન! હું જાણી ભોંઈને મારા હાથે સતા
નીકનો જેટલો જનું જો તમારો અમ છે સત્તાનીક અને જેટલો જાણી લે
એવો હું કમર નથી પ્રધાન. તમે મારા હાથર વિશ્વાસ રાખો જરા
ખસુ જાવ કે ચિન્તા ન કરો. હવે સત્તા વિચારિત કરો. હું હમણું
સત્તાનીકની પાસે જઈ જાણુ છું ત્યાંથી પાછા ફર્યા જાણુ
જાણુ વિચાર કરીશું.

જા પ્રમાણે કહી દમિયાદને સત્તા વિચારિત કરી અને એક
સેનાને ધોળા તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપી મળીએ જા વિશે
વક્તવ્યીત કરા પોતાને ઘેર જવા અને દાંપત્યવદન પોતાના મહેસે મરો.

પ્ર ક ર જી

[૬]

અમાનુષિક અત્યાચાર

સદો સૌ જ્યાત્મસત્રામે,
ખીન સત્રામ શા કરો ?
શુદ્ધાત્માથી દુસત્માને,
જીતીને સુખ મેળવો—વિનાયક

માનવહૃદયમાં સારી કે ખરાબ જે ભાવના દૃઢરૂપે ઘર
ઠરી છે એ ભાવનાને ફર કરવા માટે ગમે તેટલા પ્રયત્નો
કરવામાં આવે તો પણ તે ભાવના અરતા સુધી ફર કરી શકાતી
નથી, પણ જ્યાંસુધી ભાવનાના રંગથી મનુષ્યહૃદય રંગાયેલું હોતું
નથી અને ભાવનાનો પ્રભાવ પૂરેપૂરો હૃદય ઉપર પડ્યો હોતો નથી
ત્યાં સુધીમાં તો પ્રયત્નદ્વારા, ઘટનાદ્વારા કે સ્થિતિદ્વારા એ ભાવના
થોડીવણી બદલાવી શકાય છે પણ જ્યારે જીવનમાં ભાવના તાણા-
વાણાની માફક વજ્રાઈ ગય છે ત્યારે એ ભાવના પ્રયત્નદ્વારા કે
ઘટનાદ્વારા બદલાવી શકાતી નથી

હરવાના અરિહનેમિયાં બહુઅર્થ પાળવાની હઠ ભાવના હતી તેમની આ ભાવનાને જાણાવવા માટે સમુદ્રવિજય શ્રી કૃષ્ણ વગેરે જોએ અનેક પ્રયત્નો કર્યા પણ તેઓ તેમાં સફળ ન નીવડ્યા. ચાલ મેધરથમાં બસવાદાનની હઠ ભાવના હતી. એટલા માટે તેઓ એક કષ્ટવરની રજા માટે પણ પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરવા પણ તૈયાર થઈ ગયા પણ રાણીઓ મન્ત્રીઓ તથા પ્રજાજનો વગેરેઓએ સમજાવ્યા છતાં પણ તેમણે કષ્ટવરની રજા માટે પોતાના શરીરનો પણ ભોગ આપ્યો. મનસુકુમારમાં સંવત્ષ પારણ કરવાની હઠ ભાવના હતી એટલા માટે શ્રી કૃષ્ણ તેમને પણ ખડકું ચાલ્યું આપ્યા તૈયાર થયા છતાં પણ તેઓ સંવત્ષમાં જ સ્થિર ગયા. આ પ્રમાણે શુભ ભાવનાના રચથી રચાએલાઓની ભાવના જાણવાની નથી એનું બીજું અનેક ઉદાહરણો પણ મળે છે.

આ તે શુભ ભાવનાની વાત થઈ. અશુભ—દીન ભાવનાને પણ એ જ નિમમ લાગુ પડે છે નીચે ભાવનાથી જો મનુષ્યનું હૃદય ખૂબ રચાએલું હોય તો તે ભાવના અનેક પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ જાણી શકાતી નથી.

એમકે કાલક સારિ કસારના હાલમાં વિદ્યાની ભાવના હઠ કમેલી હોવાથી ચાલ મેલિકે તેને અલિસ્ટ જનાવવાનાં અનેક પ્રયત્નો કર્યા પણ તે બધાં નિષ્ફળ ગયાં. કપિલા કાસીમાં સાધુઓને શાન ન દેવાની ભાવના હઠ કમેલી હતી. તે પણ કોઈ પણ કિપાએ દૂર ન થઈ. કસમાં અન્ધાવ—અધર્મની ભાવના ધર પાલી બેઠી હતી તે પણ મરતાં કુષી છ થઈ ન શકી. કુર્યોપનામાં પાંડવોને વિરોધ કરવાની ભાવના મનમુદા થઈ ગઈ હતી કે જેને શ્રી કૃષ્ણ વિદ્યાર અને નીમ્મ જેવાઓ પણ દૂર કરી ન શક્યા. મતલબ કે એકવાર જે કોઈ ભાવના હાલમાં હઠ થઈ ગયે છે તે ભાવના અને તેટલાં પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ જાણી શકાતી નથી. હા, કોઈવાર એમ બની શકે છે કે કોઈ

અસાધારણ મહાપુરુષના સત્સગથી અને તેમની કૃપાથી ખરાબ ભાવનાનું પરિવર્તન કરી સારી ભાવના બદલાવી શકાય છે પણ જેમના હૃદયમાં સારી ભાવના હોય છે તેમની ભાવના અસાધારણ દુષ્ટ પુરુષોની સોખત થવા છતાં દુષ્ટ પુરુષોદ્ધારા અનેક અત્યાચારો સહેવા છતાં પણ બદલી શકાતી નથી.

શતાનીકના હૃદયમાં અપાનુ રાજ્ય ઝૂપી લેવાની ભાવનાએ ધર કરી લીધું હતું, જ્યારે દધિવાહનના હૃદયમાં ધર્મભાવનાએ ધર કરી લીધું હતું આ જન્મેમાયો કોઈની ભાવના બદલે છે કે નહિ તે અત્રે જોવાનું છે.

સહ્યા વિસર્જન કરી દધિવાહન, ઘોડા ઉપર બેસી એકલો જ શતાનીકની પાસે ગયો. દધિવાહનને શતાનીકની સેનામાં એકલા જતા જોઈ, રાજકર્મચારીઓ તથા પ્રજાજનો હાહાકાર કરવા લાગ્યા પણ દધિવાહને કોઈની વાત ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ કારણકે, તેનું મન ધર્મભાવના ઉપર કેન્દ્રિત થયેલું હતું.

દધિવાહન નિર્ભય ધર્મ શતાનીકની સામે એકલો જઈ પહોંચ્યો. દધિવાહનને આ રીતે અચાનક એકલો આવેલો જોઈ શતાનીક પ્રસન્ન થયો. ‘દધિવાહન મારી શરણે આવ્યો છે, એ વિચાર આવતા જ તે અભિમાનથી કુલાઈ ગયો. પણ દધિવાહને મારી સાથે યુદ્ધ કર્યું નથી અને શરણે આવેલ છે એટલે હવે હું મારી ક્રમ્પા પ્રમાણે અપાપુરીને છૂટી શકાશ નહિ આવી સ્થિતિમાં જો હું અપાપુરીને વિશ્વ સદુ’ તો લોકોમાં મારી ખૂબ નિંદા થશે અને માનુ આવું કાર્ય કલકિત ગણાશે. એ વિચાર આવતા જ તેને નિરાશા ધર્મ

શતાનીકની નજીકે જઈ દધિવાહન કહેવા લાગ્યો કે:—
“મહારાજા! મારી અને આપની વચ્ચે મિત્રતાપૂર્ણ સંધિ થયેલ છે આપણો પરસ્પરનો સંબંધ પણ ગાઢ છે અને એ સંબંધને લીધે આપણે અનેકવાર સાથે મોજન પણ કરેલ છે. આવો આપણો

પારસ્પરિક સ્નેહસંબંધ હોવા છતાં આને એવું જાણાવવું કારણ
આવી પદ્ધતિ આપે એકદમ કાર્ષણ્ય પ્રકારની સૂચના આપ્યા
વિના નિષ્કારણ જ સ્વપા કિપર જાણવું કરવું ? જો તમે નિષ્કારણ
જ સ્વપા કિપર ચર્ચા કરી છે તો શું તે આપને માટે થોડું છે ?
શું તે આપ જેવા ધૃતિચરીને જાણે એવું કામ છે ?

ધૃતિચેતુ કામ તો સ્થાનિસ્થાપી જાને પ્રાપ્તિ સુખી બનાવવાનું
છે અસ્થાનિ સ્થાપી પ્રાપ્તિ કષ્ટ પહેંચાવવું એ ધૃતિચેતો ધર્મ નથી.
જામ હોવા છતાં આપ જેવા ધૃતિચરીને કુદ્દારા અસ્થાનિ સ્થાપ-
વાનો વિચાર કેમ કર્યો ? એ આપની પ્રાપ્તિ કાર્ષણ્ય પ્રકારનું કષ્ટ
પહેંચાવવું નથી, આપના ચાલની સેવા જોઈતી જાય તો પણ જાણી નથી
તેમ કાર્ષણ્ય પ્રકારનું સંધિવિરુદ્ધ એ કામ કરવું નથી તો પછી આપે
સા કારણે સ્વપા કિપર ચર્ચા કરી ? શું આ પ્રમાણે નિષ્કારણ ચર્ચા
કરવી તે ન્યાયયુક્ત છે ?

હું ન્યાયનીતિપૂર્વક સ્વપાની પ્રાપ્તિ પાલન કરી રહ્યા છું જો
મારા તરફથી પ્રાપ્તિ કાર્ષણ્ય પ્રકારનું કષ્ટ પહેંચવું હોય જાને એ દલાર્થ
પ્રાપ્તિ રક્ષા કરવા માટે આપે જાણવું કરવું હોય તો પણ આપના
જાણવુંને અનુચિત કહી શકત નહિ પણ ચારી પ્રાપ્તિ મારા તરફથી
કાર્ષણ્ય પ્રકારનું કષ્ટ નથી તો પછી આપે સા કારણે સ્વપા તરફ
કિપર ચર્ચા કરી ?

આપ જરા ન્યાયની તરફ નજર ફેંકી જુઓ ! અન્યાય તરફ
મૂંઝી તરફને કુદ્દારા મનુષ્યોનો દલવાના કારણમૂલ જનો નહિ, પણ
આપનો જમારી સાથે જેવો સ્નેહસંબંધ રહ્યો છે તેવો સંબંધ જાણ
રાખો. જો પ્રમાણે આપ કુદ્દારા માટે જાણી જાણ્યા તે પ્રમાણે હું પણ
કુદ્દારા માટે ચર્ચા કરી શકતો હતો પરંતુ અને એકવાર આપની સાથે
એકલા મળી તરફને વાતચીત કરવાનું હીક લાગ્યું જાને એટલા જ માટે
હું આપની પાસે જાણ્યો છું "

આ પ્રમાણે સત્તાનીકની સામે દધિવાહને ન્યાય અને ધર્મની ધણી વાતો કરી પણ સુદ્ધપિપાસુ શતાનીકના હૃદય ઉપર તેનો કાઈ પ્રભાવ પડ્યો નહિ. તેના હૃદયમા તો અપાનગરી ઉપર આધિપત્ય જમાવાનો લોભ લાગ્યો હતો એટલે દધિવાહનની વાતો તેના ગળે કેમ ઉતરી શકે? સત્તાનીક, દધિવાહનની વાતોનો ઉચિત ઉત્તર આપી શકે એવી સ્થિતિમા ન હતો એટલે તેણે ચર્ચાનું કારણ ન બતાવતા બીજો જ માર્ગ પકડ્યો.

તે દધિવાહનને કહેવા લાગ્યો કે, “સુદ્ધના સમયે આ પ્રમાણે ન્યાય પૂછવાનું તમારા જેવા કોઈ ધર્મઢોંગી અને કાયર પુરુષને જ સૂજે, બાકી વીર પુરુષને તો આવું કશું જાજે નહિ

સુદ્ધના સમયે ન્યાય-અન્યાયનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી તે વખતે તો સુદ્ધ કરવા આવેલ શત્રુઓ સાથે સુદ્ધ કરવું એ જ ન્યાય છે પણ તમારામા સુદ્ધ કરવાની શક્તિ નથી તમે વીર નહિ પણ કાયર છો; એટલે ન્યાય-અન્યાય વિષે પૂછવા આવ્યા છો જુઓ! હું ન્યાય પણ બતાવી દઉં છું ક્ષત્રિયો માટે સુદ્ધ કરવું, દેશ જીતવો તથા રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવો, એ જ ન્યાય છે અને તેથી વિરુદ્ધ બધું અન્યાય છે આપણે રાજા છીએ, ક્ષત્રિય છીએ એટલે આપણા ન્યાય-અન્યાયનો નિર્ણય સુદ્ધમા જ થઈ જશે ’

દધિવાહન-મહારાજ! તમાગ કહેવા ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે, તમે લોભને વશ થઈ સુદ્ધ કરવા ચડી આવ્યા છો પણ આપના આ અનુચિત લોભને કાગળે કેટલા મનુષ્યોની હત્યા થશે! એ વિષે પણ આપ જગ વિચાર કરો! પોતાની વૃદ્ધાને શાન્ત કરવા માટે કરવામા આવતા સુદ્ધની કાઈ દિવસ પ્રશ્નમા ચલી નથી એવા સુદ્ધની પ્રશ્ન સાંભળ કે ચારણ લોકો કાલે કરે, પણ વૃંદપુરુષો તો એવા સુદ્ધને યોગ્ય ગણતા નથી તેમ તેની પ્રશ્ન સાંભળતા નથી તમે એક રાજા છો છતાં તમારામા આટલી બધી વૃદ્ધા છે તો

કેવળ જાણે પ્રભાતે ઠેકઠી નથી તુષ્ટા કરી. આ પ્રમાણે રાત્રી અને પ્રભાતની તુષ્ટાથી ઠેકઠી નથી થતી. આથી જાણવું પડે છે કે, જે પક્ષ જાણે વિચાર કરે.

સત્યાનીતિ—મને સત્યાનીતિ કમણી જાણે નથી. મેં એ સત્યાનીતિ તમારા જેવા ધર્મદેવી કાવર પુરુષોને જ સોંપી દીધી છે. હું તો એમ જ માનું છું કે સત્યાનીતિ રાત્રી તથા રાત્રી જાણે છે. જે સેવક કમળ છે વીર નથી, તે સેવક જ સત્યાનીતિ પૂર્ણ પડી મેલી રહે છે. ને જાણમાં જાણ, વીર અને સાદસ છે તો આખી પૃથ્વીને પોતાના તાબામાં કરી રાખીએ. એમાં જાણવાની કાંઈ વાત જ નથી. અમારા માટે તો આ તાલીમ તથા જાણ જ નથી છે અને નવાં નવાં રાજ્યોનો વધારો કરવો એ જ અમારો ધર્મ છે.

જાણવામાં સક્તિ છે એટલે જ જાણે જાણ રાજ્ય મૂકવી સેવા આપી કરી જાણી છીએ. ને તમારામાં સક્તિ હોય તો તમે જાણી શકો છો. અને ને સક્તિ ન હોય તો જાણ—સમજણ કરી જાણી જાણીને સ્વીકારો અને ને જાણ જાણે વાતોમાંથી કાંઈ પણ કરી શકતા નથી તો જ જાણમાં જાણ જાણે પણ જાણ પ્રમાણે જાણ—જાણવાનો જાણ કરાવવા જાણે જાણી જાણીને જાણીને કરવું ઉચિત નથી. જાણે તમારા જેવા કાવર નથી કે જાણ—જાણવાના વિચારથી જાણવાને મેળવેલી સક્તિનો ઉપયોગ કરીએ નહીં.”

મંત્રીઓની ના હોવા છતાં, સત્યાનીતિને જાણવાવાળો કાવર તે હુકમ નથી કરે એ જાણીએ ઉપવાહન તેની પાસે ગયો હતો પણ સત્યાનીતિનો ઉત્તર સાંભળી તેની આંખી થઈ ગઈ કે સત્યાનીતિ કાંઈપણ કિસ્સાને જાણ ઉપર જાણીને જાણવાવાળો માટે ગયો જાણે છે તેના મનમાં રાજ્યનિસ્તાર કરવાનો લોક પૂરેપૂરો લાગેલો છે. એટલે મારા કબજાની તેના ઉપર જાણવાળું જાણે કાંઈ નથી પણ જાણે મને હુકમ ગઈ સત્યાનીતિ કરે છે.

શત્રુનીકે દધિવાહનની સાથે જે અસહ્યતાપૂર્ણ વાતો કરી હતી અને તેને જે અપમાનપૂર્ણ શબ્દો કહ્યા હતા તે સાબળીને બીજો કોઈ માણસ હોત તો તે જરૂર ઉત્તેજિત થઈ જાત અને પોતાના બાળાબલનો વિચાર કર્યા વિના યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ જાત, પણ દધિવાહન શુદ્ધિમાન, દુરદર્શી અને ધર્મગ્રહ હોવાથી તેણે ઊંડો વિચાર કર્યો કે, “આ મને યુદ્ધ માટે ઉત્તેજિત કરે છે તો પણ મારે એવી વાતોથી ઉત્તેજિત થઈને વિવેકને તરછોડી દેવો ન જોઈએ, મારે પ્રત્યેક વાત વિષે મહાગતાપૂર્વક પૂર્વોપર વિચાર કરવો જોઈએ કારણકે જે ઉત્તેજિત થઈ અવિચારી પગલું ભરવામાં આવે તો તેનું પરિણામ હંમેશા આશળ જતા મહાત્તાપપૂર્ણ આવે છે.”

શત્રુનીકે જોકે પ્રચક સેના લઈને યુદ્ધની પૂરેપૂરી તૈયારી કરીને ચડી આવ્યો છે, તેણે પ્રબળ પાસેથી જે કરના પૈસા આવ્યા છે તે ધનને અધિકારી બાળ સેના પાછળ ખચ્યો છે અને એ રીતે તેણે પોતાની સેનાને મજબુત બનાવી છે જ્યારે મે પ્રબળ પાસેથી તેની રક્ષા માટે જેટલી પૈસાની જરૂર હતી એટલા જ પૈસા કરરૂપે લીધા છે એટલે મારી પાસે શત્રુનીકની સેનાની સામે થવા જેટલી યોગ્ય સેના પણ નથી તેમ યુદ્ધસંબંધી બીજી સામગ્રી પણ નથી

આમ છતાં મારી પ્રબળ કાયર નથી, વીર છે અને રાજભક્ત પણ છે, તો પણ યુદ્ધશિક્ષાથી કેળવાએલી શત્રુનીકના સૈનિકોને જીતી શકે એવી કેળવાએલી નથી. આવી દશામાં યુદ્ધ કરી નિષ્કારણ અનેક માણસોની હત્યા કરાવવી એ યોગ્ય તેમજ લાભદાયક નથી.

શત્રુનીકે યુદ્ધ કરવા સિવાય બીજો ચાર્જ અધીનતા સ્વીકારવાનો બતાવ્યો છે પણ કોઈ પણ પ્રબળહિનેથી અને સ્વતન્ત્રતાપ્રિય વીર પુરુષ એ માર્ગને સ્વીકારી શકે નહિ કારણકે જે એમ કરવામાં આવે તો તેનો આગ્રાહુસાર તેના હિત માટે અને તેની ધનપિપાસા શાન્ત કરવા માટે મારે પ્રબળ ઉપર આક્રમ કર નાખવા પડશે અને પ્રબળ

ઉપર તે માટે અત્યાચાર પણ કરવા પડ્યો તો પછી હું તો તારા માત્રનો રાજા કહેવાઈશ. મારે સતાનીકની જાણાં સિરાધાર્ન કરવી પડશે અને તેથી પ્રવળી રહ્યા અને તેમનો કન્યાજી કરવાની સત્તા મારા હાથમાં ગમેશે નહિ. આ સિવાય અત્યાચારથી હું તેની બરોબરીને રાજા રહો. હું અને અને એક બીજાનો મિત્રભાવે આદરસત્કાર કરતા રહ્યા છીએ. પણ હવે જો હું તેની અધીનતા સ્વીકારું તો આમારો મિત્ર તરીકે સંબંધન રહેતાં સ્વામિ-સેવકના જેવો સંબંધ રહેશે.

આ અધી વાતોને દ્રષ્ટિમાં રાખી તેની અધીનતા સ્વીકારવા કરતાં તેણે બનાવેલો-વનમાં જાણ્યા જવાનો-માર્ગ સ્વીકારવો તે મેળવે છે આ માર્ગે જવાથી કોઈ પ્રકારની કંકટ મારે વહેારવી નહિ પડે.

આ પ્રમાણે વનમાં જાણ્યા જવાનો નિશ્ચય કરી, દિશિવાહન મેઘાના મોડા ઉપર બેસવા જતાં સતાનીકને કહ્યું કે - રાજા, મહારાજા ! તમારી ઈચ્છા જ અપા ઉપર આક્રમણ કરી તેને અધિકારમાં લાવવાની છે તો આપ ખુશીથી અપા ઉપર અધિકાર કરો. અત્યાચાર સુધી અપણુ તમારું ત્યાગી પ્રવળું હું પાલન કરતો હતો હવે આપ પાલન કરો.

હું પણ એ જ વિચાર કરતો હતો કે હું વૃદ્ધ થયો છું મારે પુત્ર નથી, કેવળ એક કન્યા જ છે એટલે પ્રાણને પાલન કરવાનો ભાર મારે સીધો. જો કન્યા ઉપર રાજ્યનો ભાર નાખું તો તે દુઃખી થઈ જાય. એટલે રાજ્યનો ભાર મારે મેં (પુ) એની મને હમેશાં જિન્તા રહ્યા કરતી હતી પણ હવે આપ અપાના રાજ્યનો ભાર તમારી ઉપર લઈ લેશો. એટલે હું જિન્તામુક્ત થઈ જઈશ. આ મારા માટે જાનહનો વિષય છે.

આ પ્રમાણે સતાનીકને કહી દિશિવાહન મેઘા ઉપર બેસી જંગલમાં જવા માટે રવાના થયો.

દધિવાહનને જંગલ તરફ જતો જોઈ શતાનીકને ધણો આનંદ થયો. તેણે તુરત પોતાના સેનાપતિ વગેરે રાજ્યાધિકારીઓને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને તેમને કહેવા લાગ્યો કે, “મુદ્દ કર્યા પહેલાં જ મારો વિજય થયો છે. આક્રમણથી લાય પામી દધિવાહન હમણાં અહીં આગ્યો હતો. મારી સાથે તેની જે વાતચીત થઈ છે તેનો સાર માત્ર એટલો જ છે કે, તે ચ પાનુ ગભ્ય મને સોંપી પોતે જંગલમાં ભાગી જવા ચાહે છે એટલે હવે તો મુદ્દ કરવાની પથ્થુ જરૂર ન રહી હવે તો ચ પામા જઈને આપણો વિજયવાવરો ફરકાવવાનો છે અને ત્યાંના લોકોને આપણા અધિકારમાં લાવવાનો છે. મારું ભાગ્ય ખુલ્લું જણાય છે અને વિજયલક્ષ્મી મને જ વરવા ચાહે છે અને સંધી જ એક પથ્થુ સૈનિકનો ભોગ આપ્યા વિના કેવળ મારી ધાકથી ચ પાનું રાજ્ય મારા હાથમાં આવ્યું છે.

શતાનીકે હજી પોતાનું કથન પૂરું કર્યું ન હતું ત્યાં તો સેનાપતિ વગેરે રાજ્યકર્મચારીઓ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા કે, “વાસ્તવમાં આપના પ્રતાપ આગળ કોની તાકાત છે કે, કોઈ શત્રુ પોતાનું મસ્તક ભીમુ રાખી શકે ! તમારું વચન પકતા જ શત્રુઓને નમતું આપતું પડે એવો આપનો પ્રભાવ છે, તો પછી તમારી ફળવાએલી વિશાળ સેનાને સાથે મુદ્દ કરવાનું કોણ એવો મૂર્ખ શત્રુ હોય કે, જે સાહસ કરે ! તમને ચ પાનું રાજ્ય પરિશ્રમ કર્યા વિના જ હાથ આવી ગયું એ ધણો જ હર્ષનો વિષમ છે પણ સાથે જ આપ જેવા ચતુર અને રાજનીતિમાં મહારાજાદારા એક લાયકર જૂલ કેમ થઈ ગઈ એ અશ્ચર્યજનક છે.

“નીતિમાં કહેલ છે કે શત્રુને જીવતો જ છોડવો ન જોઈએ પછી લલે તે શત્રુ નિર્જળ હોય કે સજળ હોય પણ તેને જીવતો રાખવાથી જેમ પગમાં ભોંકાયેલો કાંટો વારંવાર દુઃખ આપે છે તેમ જીવતો શત્રુ

પણ વારવાર રાજ્યમાં વિદ્રોહ કર્યા જ કરે છે. આપે દિધિવાહનને જીવે જ્યાં દીધા એ નીતિના કથન પ્રમાણે તમે દીક ન કર્યું.

દિધિવાહન આપણી કેળવણીથી મોટી સેના ભેરફ કાચલીત થઈ અમારે તો મુપચાપ ધરણે આવી મથો છે પણ અમારું અનુમાન છે કે તે અંતરખાને જરૂર કાંઈ વિદ્રોહ ફેલાવતો રહેશે, તે મૂંઝ મેસી નહિ રહે. એવો કશો કશિય કહી કે જે પોતાનું રાજ્ય આપ્યા જ્યાંથી મુપચાપ મેસી ગંઢે અને તેને પાછું મેળવવાનો પ્રયત્ન જ ન કરે!

દિધિવાહન પણ વીર કશિય છે કશિય લોકો સામની લેવ જીવનપર્યંત વેર લેવાનું યુક્તિ નથી. કાંઈ તેઓ કામ્ય ભેરફને તમ જાની તમ કે બીજાની અધીનતા સ્વીકારે કે બીજાને પોતાનું રાજ્ય પણ સોંપી કે પણ તેમના હાથમાં તો વૈરાગિ તો લાગીતો જ હોય છે અને સત્તુ વેર લેવાને માટે તેમના શુભ કે પ્રયત્નપે પ્રયત્નો લે માણ જ હોય છે.

દિધિવાહન પણ કશિયવીર છે તો તે પણ આમજ નાંઈ પોતાનું કશિયપણું અવસ્ય જતાવશે જ હોને અમાર છે કે તે અવસ્યમાં જ્યાંનું નહિનું કાઢીને અંતરખાનેથી સેનાની તૈયારી કરતો હોય અને બીજા રાજ્યોની સહાયતા થઈ પોતાના રાજ્યને પાછું મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરતો નહિ હોય!

આ પ્રમાણે આપે દિધિવાહનને જીવે જ્યાં ર્ષને વનીર જુદ કરી છે. જોએ વખતે અને હાજર હોય તો, ક્ષતો દિધિવાહનને કેદ કરી સેવ અથવા તેની હત્યા કરી નાખત પણ તેને સ્વતંત્રતાપૂર્વક જીવે તો જ્યાં જ ન દેત.

સેનાપતિ અને મંત્રીઓની વાત સાંભળી સતાનીક કહેવા લાગ્યો કે-વાસ્તવમાં અને તે વખતે તેનું જરાપણ ખ્યાલ ન ગઈ દિધિવાહનને જીવે જ્યાં હોવામાં અવસ્ય જે જુદ કરી છે. પણ તે હમણાં જ મથો છે ક્રિયેને જુદ દૂર મથો નહિ હોય! માટે તેને

પકડવા માટે બહાદુર સૈનિકોને તેની પાછળ દોડાવો. સભવ છે કે, કદાચ તે પકડાઈ પણ જાય.”

શતાનીકની આઠા પ્રમાણે સેનાપતિએ દધિવાહનને પકડવા બહાદુર ઘોડેસવાર સૈનિકોને પાછળ દોડાવ્યા અને તેમને કહ્યું કે, “ અને ત્યાં સુધી તો દધિવાહનને છોડતો જ પકડી લાવશો અને કદાચ છોડતો પકડાય નહિ તો તેનો શિરોચ્છેદ કરી તેનું માથું અહીં લાવશો પણ તે છોડતો ખચી ન જાય તેનો ખાસ ખ્યાલ રાખજો.” સૈનિકો આઠા મળતા જ દધિવાહનની પાછળ દોડ્યા પણ તેનો ક્યાંય પત્તા ન લાગવાથી નિરાશ થઈ પાછા ફર્યા.

સૈનિકોને ખાલી હાથે પાછા આવતાં જોઈ, સેનાપતિ તથા મન્ત્રીઓ શતાનીકને કહેવા લાગ્યા કે, “ મહારાજ ! એ નાલાયક ક્યાંક છુપાઈ ગયો હશે એટલે પકડાયો નહિ જોર ! હવે તેની સાવધાનપૂર્વક ખજર રાખવામાં આવશે અને તે ક્યાં જાય છે, શું કરે છે, વગેરે તેની ગતિ-વિધિ ઉપર પણ ખૂબ જખ્તો રાખવામાં આવશે હવે તો આપણે વિના વિલંબે અપાયુરી ઉપર આક્રમણ કરી લૂટી પકડી જોઈએ અને જોટલું લૂટી શકાય એટલું ત્યાંથી લૂટી લેવું જોઈએ

“ આપણી સેનામાં ઘણા સૈનિકો તો એ આશાએ દાખલ થયા છે કે, ‘ યુદ્ધ સમાપ્ત થયા પછી અપાનગરીમાં લૂટફાટ કરવાની આપણને રજા મળશે અને લૂટફાટમાં ઘણું દ્રવ્ય મળશે ’ માટે સૈનિકોની આ આશાને પૂરી કરવા માટે અપાયા યુદ્ધ બાદ લૂટ ચલાવવાની પણ આઠા મળવી જોઈએ ”

સેનાપતિનું આ કચન સાબળી, શતાનીકે ઉત્તર આપ્યો કે, “ સેનાપતિ ! જ્યારે યુદ્ધ જ ચલુ નથી તો પછી લૂટ કેમ ચલાવી શકાય ? નિષ્કારણ લૂટફાટ કરવાથી તો તે ધોર અન્યાયરૂપ ગણાશે । ”

સેનાપતિ— ચક્રાચાર્ય! હથિવાહને મુઠ્ઠા ન કમળે એની કામરતા
 ૭ તેમાં સેનાનો શ્યા અપરાધ! હથિવાહનની કામરતાને કાગળે, સેનાને
 લૂટના માથાથી સા ચાટે વર્ણિત રાખવામાં આવે! સેના તો અપાર
 પશુ મુઠ્ઠા કરવા માટે તૈયાર જ છે અને હથિવાહન કમરમાં કે પાંખી,
 કેઈ રાખની સહાયતાથી લડવા આવશે ત્યારે તે ફરીવાર લડવા
 પશુ તૈયાર જ રહેશે.

“આવી દશામાં સેનાને નિરાશ અને હતોત્સાહ કરવી યોગ્ય નથી.
 મરણો એ સેનાને નિરાશ કરવામાં આવશે તો કદાચ તે વિદ્રોહ કરી
 મેસશે, સહન્યા સમયે આપણે! સાચુ ઊંડી આપણી વિરુદ્ધ લાગી રહેશે
 અને કદાચ હથિવાહન સેનાની તૈયારી કરી સત્તો લડવા આવશે તો તેની
 સામે સેના નહિ લડે તો આપણે બિલકુલ સંકટમાં આવી પડશું. મારે
 સૈનિકોને નિરાશ અને હતોત્સાહ કરવા એ કીક નથી. વધારે હિંસા
 નહિ તો કેવળ મધુ હિંસા થશે તેમ કરીને અપાની લૂટ અથવા
 ચાની છૂટ મળવી જોઈએ. જમને તો આમ કરવામાં જ આપણું
 કિત સમાવેશું હાથે છે પાંખી તો આપની જેવી મરણ આમ આપણું
 આપણે તેમ જાને કરીશું.”

સેનાપતિ તથા મન્ત્રીઓની વાત સાંભળી સત્તાનીકે ધડીલાર
 તે ખૂબ વિચારમાં પડી ગયો. પશુ સેનાપતિએના અનુચિતથી અને
 સેના કદાચ વિદ્રોહ કરી મેસશે એ ભયથી અતિશયપૂર્વક તેણે
 સ્વીકાર કર્યું કે “કીક તમે જેમ આદેશો તેમ કરવામાં આવશે”
 આ પ્રસંગે કહી જોઈ સેનાપતિએને દયા થયો. આ બાલુ સત્તાનીકે
 પોતાની સેનાને અપામાં લૂટ અથવા ચાની અનુમતિ આપી રહ્યો છે
 ત્યારે બીજા બાલુ હથિવાહન સત્તાનીકની પાસેથી રવાના થઈ જઈ
 તરફ રવાના થયો અને જગતમાં જવાની સૂચના તેણે સીમારૂપ
 સૈનિક દ્વારા કે કોઈ પ્રજાજનદ્વારા મન્ત્રીઓને પહોંચાડી અને સામે
 એ પશુ મન્ત્રીઓને કહેવાનું કે “સત્તાનીકની પાસે” એજવાએથી

સેના ઘણી છે એટલે તેની સાથે લડવામા આપણી સેના વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે એમ નથી માટે યુદ્ધ કરી આપણી સેના અને પ્રજાની હત્યા કરાવની થોડી નથી અત્યારસુધી ચંપાની રક્ષા મેં કરી પરંતુ હવે શતાતીક ત્યાનો રાજા બની પોતાને માથે પ્રજાની રક્ષા કરવાનો બાર લેવા ચાહે છે માટે હવેથી મારી જગ્યાએ શતાતીકને રાજા તરીકે માનવો ”

દધિવાહનની આ ખબર જ્યો ચંપામા પહોચી કે આખી ચંપાપુરીમા ખગલખાટ મચી ગયો. મન્નીઓ તથા પ્રજાજનો દધિવાહનને કાયર ગણી તેની નિંદા કરવા લાગ્યા અને ‘હવે શું કરવું !’ તે વિષે વિચાર કરવા લાગ્યા.

વિચાર કરતા બધા એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે, “ ગમે તે પરિણામ આવે પણ શતાતીકની સાથે યુદ્ધ તો કરી જ છૂટવું. રાજાની માફક આપણે પણ કાયર બની શતાતીકના હાથમા ચંપાનું રાજ્ય આપણે હાથે તેને સોંપીએ એ થોડી નથી આપણી પાસે સેના છે તે આપણી સેનાનો ચંપાની રક્ષા કરવામા તથા શતાતીક સાથે દહતાપૂર્વક યુદ્ધ કરવામા ઉપયોગ કરવો જોઈ એ.

“ રાજા તો એવા કાયર નીકળ્યા કે પાછા તે સમાચાર દેવા પણ ચંપામા ન આવ્યા પહેલા તો અમારી બધાની સમતિ વિરુદ્ધ જઈ શતાતીકની પાસે જવું જ થોડી ન હતું તેમ છતાં ગયા તો પાછા આવી અમને ખબર તો આપવી હતી ! આ તો શતાતીકની સેનાથી કય પામી અમારી રક્ષા કરવાને બદલે સીધા જ ગદમ આક્રમણ ગયા ! પ્રજાની ચિન્તા કે રક્ષા કરવી તો દૂર રહી પણ પોતાની રાણી તથા રાજકુમારીની પણ તેમણે ચિન્તા ન કરી !

“ રાજાએ ભલે કાયરતા બતાવી પણ આપણે તો કાયરતાની કચળા ઉતારી, વીરતા ધારણ કરી શત્રુ શતાતીકની સાથે યુદ્ધ કરવું જોઈએ અને યુદ્ધ કરી તેની યુદ્ધપિપાસાને હમેશાને માટે શાન્ત કરી દેવી જોઈએ.”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી પ્રધાનમન્ત્રીએ મુઠ્ઠની ઘેલણા કરી સેનાને તૈયાર કર્ક જવાની બાજા આપી. તેણે સેનાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે “ જાતે અપાપુરીની રક્ષાનો કાર તમારા જ હાથમાં છે તમે તેની બાબત સમજવો. આપણા ગદારાબા જતવારે જ્યાં નથી એટલે અપાની રક્ષાનું બધું ઉત્તરદાવિત્વ તમારી ઉપર રહેલું છે એટલા માટે તમે વીરતાપૂર્વક એવું મુઠ્ઠ કરો કે જેથી શત્રુનીકે પરાસ્ત કર્ક ખાતું જવું પડે. ”

આ પ્રમાણે સેનામાં ઉત્સાહપ્રાણ ફરી પ્રધાનમન્ત્રીએ સેનાપતિની સાથે સેનાને મુઠ્ઠ માટે નગર બહાર બેઠાં. આ બાજુ શત્રુનીકે પોતાની સેના કર્ક આપા ઉપર વિજયવાદો કરાવવા માટે રવાના થયો. તે એમ જ ખારતો હતો કે “ હું ત્યાં જતાં જ અંધ ઉપર અધિપતિ જમાવી કર્કત અને ત્યાં મારા વિજયવાદો કરાવી કર્કત સેના પશુ એ બાજાએ આગળ ધપે જતી હતી કે ” જ્યારે અપામાં પ્રવેશ કરતાં જ લુટાડા જમાવી કર્કત અને બર્બાથી મને ત્યાંથી ખનતો હમણે એકઠો કરી કર્કત ”

આ પ્રમાણે શત્રુનીક અને તેની સેના વિચાર કરતી અંધ તરફ પ્રસ્થાન કરતી હતી પણ અપાની નગરીક પહોંચતાં જ તેમને વિપરીત સ્થિતિ જણાવા લાગી. અપાના મુખ્ય દરવા ન પાસે પહોંચતાં તેમણે જોયું કે દરવાજા બંધ છે અને અપાની સેના મુઠ્ઠ કરવા તૈયાર બેઠી છે. એ જોઈને શત્રુનીકે પશુ પોતાની સેનાને લપાટ માટે તૈયાર જવાની બાજા આપી. બાજા મળતાં જ શત્રુનીકની સેના, દિપિવાહનની સેના સાથે લડવા લાગી.

દિપિવાહનની સેનાએ શત્રુનીકની સેના ઉપર હિમ આક્રમણ કર્યું અને વીરતાપૂર્વક ધીર મુઠ્ઠ લડવા લાગી. રત્નશૂભિ રક્તરન્જિત કર્ક કર્ક અને ઘોડાની નદી વહેવા લાગી. બર્બા લુટો ત્યાં ચાપાં ને ખા લુટાં પડ્યાં લાગ્યાં. થોડી વાર તો દિપિવાહનની સેનાએ

શતાનીક સેનાને હાથની દીધી પણ શતાનીકની જીવવાયેલી વિશાળ સેના આગળ નાચક વિનાની નાની સેના ફેટલો વખત સામે ટકી શકે ! શતાનીકની સેનાથી થગસત થઈ ચંપાની સેના રણભૂમિ છોડી ભાગી.

ચંપાની સેનાને ભાગતી જોઈ શતાનીકનું માથું ગર્વથી જોયું થઈ ગયું અને પોતાના થયેલા વિજય માટે અભિમાન ઠરવા લાગ્યો. અને એ અભિમાનમાં સેનાને ચંપાનો દરવાજો તોડી નાખી નગરમાં ઘૂસી જવાની અને તેને લૂટી લેવાની તેણે આજ્ઞા આપી.

શતાનીકની આજ્ઞા મળતા જ વિજયમદ્યી ઉન્મત્ત બનેલી તેની સેનાએ ચંપાપુરીનો દરવાજો તોડી નાખ્યો અને ચંપાપુરીમાં ઘૂસી જઈ જેમ બુખ્યુ બાજ પક્ષી, પક્ષોએ ઉપર તૂટી પડે તેમ, ચંપાની પ્રજા ઉપર સેના તૂટી પડી. અને તેઓની ધનસંપત્તિ લૂટવા લાગી. જે કોઈ ધનસંપત્તિ લૂટતા અટકાવતુ, તેને તલવારદારા મોતને સ્વાધીન કરી દેવામાં આવતો.

આ પ્રમાણે બચીત થયેલી પ્રજા જ્યાં જવાનો માર્ગ મળ્યો તે તરફ શુક લઈને નાહી ચંપાપુરીમાં તે વખતે જાણે સૈનિકોનું રાજ્ય થઈ ગયું હોય તેમ લાગતું હતું તે વખતે ચંપાપુરીની કેવી દુર્દશા થઈ હતી તેની કલ્પના તો વિક્રમ સવત્ ૧૯૧૪ ના બળવાનો ઇતિહાસ વાચવાથી સહેજે આવી શકે બળવાના સમયે જેવી દુર્દશા થાય છે તેવી દુર્દશા ચંપાપુરી અને ત્યાંની પ્રજાની થઈ હતી.

તે વખતનું બીજાત્મ દસ્ય અને કરુણ કન્દન, પથ્થર જેવા કઠોર દિલવાળાને પિગળાવી મૂકે એવા હતા, પણ પથ્થરથી પણ વધારે કઠોર એવા વજ્રહૃદયવાળા શતાનીક અને તેના સૈનિકોને ચારે બાજુ દેખાતા બીજાત્મ દસ્યની અને વેદનાભર્યા સંભળાતા કરુણ કન્દનની કાંઈ પણ અસર થઈ નહિ, પણ 'ત્રાહિ ત્રાહિ'ના પોકારમાં અને હાહાકારમાં પણ શતાનીકની સેના અમાનુષિક અત્યાચાર કર્યે જતી હતી અને નરપિશાચ શતાનીક એ અત્યાચારોને જોઈ જોઈ ને પ્રસન્નતા અનુભવતો હતો.

અ ઠ ર ઘ

[૭]

ઉપદેશ

જીવનમર્મનું શ્રેય, વિશ્વનન્યુત્પસાધન,
વિશ્વજ્ઞાન્તિ જગ્યાવાને, એને જીવનમાં વણે.
જીવનમાં વણાયે એ, વિશ્વનન્યુત્પસાધન,
સૌ સાથે મિત્રતા વાણે, એને જીવનમાં જાણે. —વિનયજનક

ઉપદેશકનો માર્ગ મણે જ મુશ્કેલ છે. અધ્યાત્મી વીરણુ ધાર
ઉપર ગમવું તો સરલ પણ કહી શકાય પણ સાચા ઉપદેશનો માર્ગ
એટલો સરલ નથી પણ તેથી વધારે મુશ્કેલ છે. કારણકે ઉપદેશકને
જાનેક વિરોધી વિચારો અને વિરોધી કાર્યોમાંથી પસાર થવું પડે છે.
એટલું જ નહિ પણ એ જાણ વિરોધીને દાનત કરવા માટે અને
ચોતાના ઉપદેશનો પ્રભાવ થી ૧ ઉપર પાકવા માટે ત્યાજ અને વિવેકને
જીવનમાં સક્રિય રૂપ આપવું પડે છે.

ઉપદેશકનું બળ, ત્યાગ અને વિવેક હોય છે. જે ઉપદેશકમાં જેટલો ત્યાગ અને વિવેક હોય છે, તે ઉપદેશકના ઉપદેશનો તેટલો પ્રભાવ થોતાઓ ઉપર અવશ્ય પડે છે જેઓમા ત્યાગ કે વિવેક નથી, જે ત્યાગ વિનાનો કેવળ કારો ઉપદેશ આપે છે તેનો ઉપદેશ પણ નિષફળ નીવડે છે અને જે ઉપદેશકે ત્યાગ અને વિવેકને શુદ્ધનમા વણ્યા છે અને જરૂર પડ્યે પોતાના પ્રિય પ્રાણોનો પણ ત્યાગ કરવાની સાવના ફળવી છે તે ઉપદેશકનો ઉપદેશ પણ અવશ્ય સફળ અને કાર્યસાધક નીવડે છે પછી તે ઉપદેશ, ઉપદેશકના મૃત્યુ બાદ પણ સફળ કેમ થતો ન હોય પણ એ ઉપદેશ પાછળ ત્યાગ અને વિવેક-સાવના જામેલી હોવાથી તે ઉપદેશ અવશ્ય સફળ ચાલે છે.

દેશભક્ત મહારાણા પ્રતાપ અને તેના ભાઈ શકતસિંહની વચ્ચે એક શિકારને કારણે જગલમા ઝગડો ચર્ષ ગયો. મહારાણા પ્રતાપ કહેતા હતા કે, આ શિકાર મેં કર્યો છે. ન્યારે શકતસિંહ તેની વિરુદ્ધમા કહેતા હતા કે, એ શિકાર મેં કર્યો છે. બસ! આ નાનકડા વિવાદે જ, લશ્કર ઝગડાનું રૂપ ધારણ કરી લીધું હતું તે એટલે સુધી કે બંને જણાએ પોતપોતાની તલવારને મ્યાનમાથી કાઢી અને એ તલવારદારા એ વિવાદનો નિકાલ કરવા તૈયાર થઈ ગયા.

તે વખતે ત્યા મજપુરોહિત પણ હાજર હતો. રાજપુરોહિતે બંને ભાઈઓને શાન્ત થવાનો ઘણો ઉપદેશ આપ્યો અને ધર્મગ્રન્થોમાંથી અનેક શિક્ષાસૂત્રો પણ કહી સંભળાવ્યાં. આ પ્રમાણે કલહને દૂર કરવા માટે તેણે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ એ કટોકટીના સમયે એ ઉપદેશ બંનેમાથી કાઢીને શાન્ત કરી શક્યો નહિ. બંનેય આ વિવાદને તલવારદારા ન્યાય આપવા તૈયાર થયા હતા. મ્યાનમાથી તલવાર બહાર કાઢવામા આવી હતી, કેવળ એક ખીજ ઉપર ઘા કરવાની વાર હતી. પુરોહિતે જોયું કે, આ વખતે મારા કેવળ ધૌરણિક ઉપદેશથી કામ નહિ ચાલે. અત્યારે તો આત્મત્યાગની આવશ્યકતા છે અને તે પણ

સાધારણ નહિ પણ એ જાનના હલનું પરિવર્તન કરી નાંખે એવું અશ્વત્થ ત્યાગની જરૂર છે.

તેણે મનમાં વિચાર્યું કે “મેં જ્યાં રાજ્યવસ્તુ નષ્ટ થાયું છે અને જ્યાં મારું શરીર એ રાજકુલમાં જન્મ-જલથી પોષાયું છે તો જ્યાં જન્મ ભાઈઓનાં જ્યાં પ્રાણુભાતક વિવાહને શાન્ત કરવામાં તેણે સદુપયોગ થઈ જાય તો જ્યાં જન્મ વીર ભાઈઓની રક્ષા થઈ શકે છે અને સાથે સાથે હું પણ રાજ્યના યશસ્વી મુક્ત થઈ શકીશ એ અત્યારે મહાન ત્યાગના સચેત ઉપદેશદાયક જ્યાં જન્મે વીર ભાઈઓને સમભવવામાં નહિ આવે તો જ્યાં જન્મ ભાઈઓ વાદ-વિવાદની તાણાટાણીમાં કપાઈ મરી જાય.”

જ્યાં પ્રમત્તે વિચાર કરી પુરોહિત કુલને મદિ તત્પર બનેલા પ્રતાપ અને શક્તિસિદ્ધિ વચ્ચે ભેદ થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે “જ્યાં જન્મે તમારી તલવાર મારી ચરત્ત ઉપર ચલાવે.” પણ જ્યારે તેણે ભેદ્યું કે જ્યાં જન્મે ભાઈઓ કેઈ પણ રીતે તેમ માનવ તૈયાર નથી અને મને પોતાને એક બાલુ હોયી કહો ચરવા તૈયાર બનેલા છે ત્યારે તેણે ક્યાર કહી પોતાના પેટમાં ભેંસી દીધી.

પુરોહિતના જ્યાં નિવિદાનથી કેઈ પણ રીતે નહિ માનનાર પ્રતાપ સિદ્ધિ અને શક્તિસિદ્ધિ કાંપી બેઠેલા. ફક્ત પુરોહિતના પૂત શરીરે જન્મનાં વિવાહને જાગળ ન વધવા કેતાં સદાને માટે શાન્ત કરી દીધેલા. જન્મની તલવારો એક બીજા ઉપર પ્રહાર કરવાને બદલે આનમાં છુપાઈ ગઈ અને જ્યાં પ્રમત્તે આત્મત્યાગના ઉપદેશથી જન્મે ભાઈઓનો વાદ-વિનિષ્ક્રંત સદાને માટે શમી ગયો.

જ્યાં તો ઇતિહાસની વાત થઈ ધમક્યાઓમાં પણ શાપ હપાન્તરમાં જાણી અનેક ધટનાઓ યજી આવે છે. અને તેમાં ખારિણીના નિવિદાનની ધટના અનુષંગ છે. પોતાના ઉપદેશને સ્વયં જન્મે સાચું કરવા માટે ખારિણીએ એ નિવિદાન જાણી ઉપદેશોને

આત્મત્યાગનો જે માર્ગ બતાવ્યો છે, તેનું જવલંત ઉદાહરણ બીજા કોઈ સાહિત્યમાં બહુ ઓછું જોવામાં આવશે.

ચંપાની સેના રણક્ષેત્ર છોડી બાગી મઈ અને શતાનીકની સેના ચંપાનગરીનો દરવાજો તોડી અંદર ધૂસી મઈ ચનાનીકની કૂર આદતના પરિણામે અનાથ સ્ત્રીને મુકાબો લૂટી લે તેમ ચંપાપુરીને શનાનીકની સેના લૂટવા માડી જ્યાં જુઓ ત્યાં અરાજકતાનું તાડવ નૃત્ય થઈ રહ્યું હતું ચંપાની પ્રજા શતાનીકની સેનાથી ત્રાસી મઈ હતી

જ્યાં જુઓ ત્યાં સૈનિકો લૂંટફાટ કરતા જ નજરે પડતાં આવી અવસ્થામાં ચંપાની પ્રજાને કંતો શતાનીકની સેનાની રક્તપિપાસા શાન્ત કરવા માટે સદાને માટે પૃથ્વીના પેટમાં સમાઈ જવાનો કે પ્રાણુ લઈ કોઈ જગ્યાએ નાખી જવા સિવાયનો બીજો કોઈ માર્ગ ન હતો.

ચંપાપુરીમાં જ્યારે એક બાબુ આ પ્રમાણે અરાજકતાનું તાડવ નૃત્ય થતું હતું ત્યારે બીજી બાબુ રાજમહેલમાં બેઠેલી ધારિણી માતા વસુમતિને ધાર્મિકતાનો ઉપદેશ આપી રહી હતી દધિવાહનના જંગલ ચાલ્યા જવાના સમાચાર ધારિણીને મળી ગયા હતાં છતાં તે સ્વાભાવિક વૈર્ષ્યનો ત્યાગ કરી અધીરી ન થઈ તેમ જ્યારે ચંપાપુરીમાં ચાલેલી લૂટ તથા પ્રજા ઉપર થએલા અત્યાચારની ખબર પડી ત્યારે પણ તે દુઃખથી ગભરાઈ નહિ અને રાજ-સેવકોએ હમણાં રાજમહેલને પણ શનાનીકનો સેના લૂટવા આવવાની છે એવી સાવચેતી આપી છતાં તે હાથવોલ કરવા ન લાગી

તેનું હૃદય આ બધા અગ્નિથી જરા પણ વિચલિત ન થયું તે નિર્ભય હતી અને નિર્ભયતાનો ઉપદેશ વસુમતિને આપી રહી હતી વાસ્તવમાં જેમનું હૃદય નિર્ભય હોય છે તે લોકો વર્તમાનમાં આવી પડેલી વિપત્તિઓથી જરા પણ ગભરાતા નથી પણ ભવિષ્યને દૃઢતાપૂર્વક વિચાર કરે છે.

ધારણીની ખાસે વસુમતિ બેઠેલો છે અને સાન્તવિષે ધારણી ઉપરેય બાધી રહી છે કે પુત્રી ! તારા સ્વપ્ન પ્રમાણે ચંપાપુરી કુખસાગરમાં ડૂબી રહી છે તારા પિતા જગલમાં ચાલ્યા ગયા છે એટલે મારી અને નારી સહા કે સહાયતા કરનારુ જ્યાં કેઈ રહ્યું નથી. પણ તેથી તું મર્ધ ચલારાઈ નહિ. આપણને જે મર્મની શિક્ષા મળી છે તેને કાર્મમાં પરિણત કરવાનો આ જ શુભ અવસર છે. આપણના સમયે પૈર્ષ ધારણ કરી એવી ધર્મશિક્ષા આપે છે આપણે ધર્મની આ શિક્ષાનું અરાબર પાલન કરીએ છીએ કે નહિ એની પરીક્ષાનો આ વિપત્તિનો સમય છે એટલે આપણે જો આ વિપત્તિના સમયે પૈર્ષનો ત્યાગ કરી દર્શિય તો આપણે મર્ધ કરી શકીશું નહિ. મરણને જે અધીર અને છે કે ચલારાઈ ભય છે તે અક્ષિ મર્ધ કરી શકી નથી. આટલે પૈર્ષ ન મુખાવતાં સ્વપ્નને બીજો કામ કેમ સત્ય થાય તે વિશે છે. પુત્રી ! પૈર્ષપૂર્વક વિચાર કરે આ વિપત્તિનો સમય વારે માટે ચલારાઈ બચાવો નહિ પણ પ્રસન્ન થવાનો છે કે તારા હાથે જે ચલાન મર્ધ બચાવું છે તેની આ શુભિકા તૈયાર થઈ રહી છે. મારે હૃદયમાં પૈર્ષ ધારણ કરી રાત્રને અથા પણ ચલારાઈ નહિ.

તારા પિતા કેઈ કષ્ટ વિચારથી જ જગલમાં ચાલ્યા ગયા હશે. માટે તેમના વિશે કેઈ પ્રકારની ચિન્તા કરવી તે ઠીક નથી. તેઓ ગયા તો જાણે ગયા. આપણું નષ્ટ લુટાર્થ ભય પણ આપણે ધન લુટાર્થ ન ભય તો નષ્ટનું સારુ થઈ જાય. જે ચંપાપુરી જાણે નહ થઈ રહી છે તે કેઈ દિવસ ફરી વાર નથી વસાવી શકાય, પરંતુ જે ધન નહ થઈ ગયો તો તે પાછો લાવી શકાય નહિ. જો આપણામાં ધન રહ્યો તો તારા સ્વપ્નનો શેષ કામ પણ સિદ્ધ થશે. જ્યારે કુખસાગરમાં ડૂબેલી ચંપાપુરીનો તું ઉદ્ધાર કરી શકાય પણ જો વિપત્તિના કારણે ધર્મમંદ થઈ તો પછી મારાથી કે તારાથી મર્ધ થઈ શકવાનું નથી.

“હે ! પુત્રી ! આપણે સ્ત્રી છીએ. આપણે અબળા છીએ, અમે સ્ત્રીઓ શું કરી શકીએ એવી કાયરતાને કાર્ષ્ઠ દિવસ તારા હૃદયમાં સ્થાન આપીશ નહિ પણ તારે હમેશા એવી ઉન્નત ભાવના રાખવી કે, ‘સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં પણ વધારે શક્તિ ધરાવે છે સ્ત્રીઓની શક્તિથી જ પુરુષો કામ કરી શકે છે અને કરે છે અને પુરુષોને જન્મ આપનાર પણ સ્ત્રી જ છે એટલે સ્ત્રીશક્તિ પુરુષોની શક્તિ કરતાં જરાપણુ ઓછી કે ઊતરતી નથી’ આવી ઉન્નત ભાવના ભાવવાથી તારી કાયરતા ટકી સકશે નહિ આ સમયે શતાબ્દીક ખરાબ છે, નાલાયક છે એવો ઉપાસ્રલ આપવાની જરૂર નથી. આ સમયે તો દુ.અસાગરમાં ડુબેલી અપાપુરીનો ઉદ્ધાર કેમ થાય એ વિષે જ ધર્મપૂર્વક વિચાર કરવાનો છે.”

ધારિણી આ પ્રમાણે વસુમતિને ઉપદેશ આપી રહી હતી, એટલામાં તો ત્યાં શતાબ્દીકની સેનાનો એક નાયક આવી પહોંચ્યો. અપાપુરીને જુટતા લટતાં તેને વિચાર આવ્યો કે, “પ્રજાને લૂટવાથી બહુ થોડું મળશે માટે એના કરતા રાજમહેલને જ લૂંટુ તો રાજ્યભંડારમાંથી ઘણી સપત્તિ હાથ લાગશે. વળી દધિવાહનની સેના તો ભાગી જ ગઈ છે એટલે રાજમહેલને લૂટવામાં પણ કાર્ષ્ઠ પ્રકારની બાધા ઊભી નહિ થાય માટે હું જ પહેલવહેલો જઈ રાજ્યની સપત્તિને લૂટી આવું ત્યાંથી જે સપત્તિ મળશે તે ભારી પણ નહિ હોય અને વધારે મૂલ્યવાન હશે એટલે આપણો ખેડો પાર થશે.” આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે પ્રજાજનોને લૂટવાનું ઊડી, સીધો રાજમહેલ તરફ ગયો. રાજમહેલના રથોએ અને સેવકો પ્રાચુનાશના ભયે ભાગી ગયા હતા અથવા છુપાઈ ગયા હતા, તેથી રાજમહેલની રક્ષા કરનાર કાર્ષ્ઠ ન હતો એટલે રાજમહેલમાં પ્રવેશ કરતા સેનાપતિને જરા પણ મુશ્કેલી ન પડી તે ચોતાનો રથ એક બાજુ ઉભો રાખી મગળતાપૂર્વક રાજમહેલમાં દાખલ થઈ ગયો. રાજભંડારમાં અનેક પ્રકારના હીરા, માણિક, ગ્લ વગેરે બોઈ સેનાપતિના આનદનો

પાર ન રહો. તે પોતાના જાગ્યો છલ થયો સમજવા લાગ્યો અને
અર્થા દેવા લાગ્યો કે મારા જાગ્યો છલ થવાનો હતો તેથી જ
હું બધી જાગ્યો નહિ તો મને જાગ્યો નથી સંપત્તિ દાન લાગ્યો
નહિ. મને તો જોમ જાગ્યો છે કે મારા સર્વજાગ્યો જ મુદ્ધ થયું. એ
મુદ્ધ થયું ન હોય તો મને જા રત્ન-ચાંચ મહેનત વિના કેવી રીતે
મળી શકે ?

જા પ્રમાણે પ્રસન્ન થયો સેનાપતિ રત્ન-ચાંચ ઉપાસ્યો
વિચાર કર્યો જ હતો ત્યાં તેની નજર જોમજોમ પારિણી ઉપર પડી.
પારિણીને જોઈ જ તે મુગ્ધ થઈ નિચેટ જોમો રહ્યો. તે પારિણીના
સૈદ્ધાંત ઉપર જોમજોમ નથી મોહિત થઈ મળે કે તે સામે પડેલાં
રત્નોને જોઈ મળે તેણે વિચાર્યું કે, “જા સૌ દિવિવાદનની પત્ની
જાગ્યો છે વાસ્તવમાં દિવિવાદન થયો જાગ્યો છલો કે તેને ત્યાં
જાગ્યોને પણ સરખાવે જોઈ જા જો છે જા સૈદ્ધાંતની સાક્ષાત્
પ્રતિમા જાગ્યો જા રત્નો કાંચ-પથ્થરની માફક જે જો દેવા થયો
છે જા જો રત્નો તો જા જો જો જા જા ઉપર જો જાગ્યો
કરી સમજ જોમ છે તો હું જા પથ્થરરત્ન અને જા જોરત્ન
જો મળેલી જોને વધારે મહત્ત્વ જાગ્યું ? વાસ્તવમાં જા સૈદ્ધાંત રત્નોને
જોઈ જા રત્ન-કાંચ પથ્થરને મહત્ત્વ જાગ્યું તે તો મૂર્ખતા જ
જાગ્યો. માટે જાગ્યોને માનવું મહત્ત્વ કરવાની જા જોને જ હું
થઈ કહું જો જ મારા મહિ થયો છે જો જા જો મને જોતાને
પ્રેમમાં જાગ્યો લીધો તો હું જાગ્યો જાગ્યો જાગ્યો પણ જા
રાજરાણી છે જાગ્યો જાગ્યો જો જોમજોમ જો મારી પ્રાર્થનાને સરલતા
પૂર્વક સ્વીકારી લે જો સમજ નથી મહિ તેને જાગ્યો જોતાને
વસમાં કરી લેવી જોમજોમ અને તેમ જાગ્યો, જાગ્યો જાગ્યું જાગ્યું
પણ જા જોરત્ન કેઈ પણ દિશાને મારા જાગ્યો જાગ્યો તો માટે
મુદ્ધ કરવું સમજ જા છે કેઈ પણ જાગ્યો તે મારી પ્રેમસી જાગ્યો જાગ્યો
તો જાગ્યું ?

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સેનાપતિ, હાથમાં ખુલ્લી તલવાર લઈ ધારિણીની સામે ચમરાજની માફક ઊભો રહ્યો. તે ધારિણીને ખુલ્લી તલવાર અંતરની કહેવા લાગ્યો કે, “ ઊઠો ! અને મારી સાથે ચાલો ! હવે અહીં તમારું કાર્ક નથી તારો પતિ દધિવાહન જગલમાં ભાગી ગયો છે. હવે ચંપાપુરીનું રાજ્ય મહારાજ્ય રાજાનીકનું છે અને અહીંની ખંધી સપત્તિને સૈનિકો લૂટી રહ્યા છે. મારા હાથમાં સપત્તિક્ષે તું આની છે. એટલા માટે ચૂપચાપ ઊઠો અને રાજમહેલની બહાર રથ ઊભો રાખવામાં આવ્યો છે તેમાં મારી સાથે બેસી જાઓ ! જરા પણ વિલંબ કરે નહિ જે વિલંબ કરે તો ઠીક નથી આ તલવાર સામું ભુજો જગ પણ આનાકાની કરી તો આ તલવાર દ્વારા માથાને ધાંધી બૂકું કરી નાખીશ આ તલવારે ચંપાપુરીના અનેક પ્રજાજનોનું જે પ્રમાણે રક્તપાન કર્યું છે તેમ તમારું પણ રક્તપાન કરશે. માટે વિલંબ કર્યા વિના ચૂપચાપ રથમાં બેસી જાઓ ! ”

સેનાપતિની હરતાબરી લાલ આવ્યો બોર્ધ ધારિણીને લાગ્યું કે, “ આ સમયે આ માણસના હૃદયમાં દયાભાવ નથી એટલે તે મારી નાખવા પણ તૈયાર થઈ ગયો છે નો આ સમયે મારે શું કરવું જોઈએ ! જે હું તેની સાથે જતી નથી તો તે મારી નાખવા તૈયાર થઈ ગયો છે વળી વસુમતિને માટે જે શિક્ષા આપવી છે તે પણ હું પૂરી આપી શકી નથી ત્યાં તો આ કાળ આવ્યા ઊભો ! હવે જે તેની સાથે જાઉં નહિ તો તે અને તલવારદ્વારા હમણા જ મારી નાખે અને મારે જે વસુમતિને બાકાનો ઉપદેશ આપવાનો છે તે પણ આપી શકાય નહિ અને સાથે જાઉં છું તો તે માણસ મારું સનીત્વ લૂટશે તેવો ભય રહે છે. પરંતુ એની સાથે ન જતાં તેની તલવાર દ્વારા હમણા મરી જવામાં કાર્ક લાલ જણાતો નથી, ધારણુકે આ પ્રમાણે પ્રાણત્યાગ કરવા કરતા વસુમતિને પૂરો ઉપદેશ આપ્યા બાદ વીરતાપૂર્વક જ શા માટે પ્રાણત્યાગ ન કરું ! એટલા માટે હમણા

જા માણસની સાથે જાઈતો તો વસુમતિને માટે એ ઉપદેશ
જાપવનો. એ તે આપી રહીતો અને તે ઉપદેશને સફળ કરવા માટે
તેની સામે શાઈ આદર્શ પણ બોલો કરી રહીતો.

“હવે રહી સતીત્વરક્ષાની વાત. આ સેનાપતિ જો કે અત્યારે દૂર તે
નિર્ધન જગ્યાએ પરણે તેની મુખમુખા ઉપરથી તે કોઈ વીરપુરુષ જેવો
એવો રસ જણાય છે. માટે જો આ વીરપુરુષને કોઈ સુધારકે આપીશ
તો જરૂર તેના પ્રભાવ તેની ઉપર પડશે. વીરપુરુષને સુધારવું
મુશ્કેલ કામ નથી. જો મારા ઉપદેશથી આ વીરપુરુષ સુધરી જશે
તો મારે મરવું પણ નહિ પડે અને તે પણ સુધરી જશે અને કાલ
તે ન પણ સુધરે તો સતીત્વની રક્ષા માટે પ્રાણત્યાગનો એ મારું
અત્યારે મારી સામે છે તે જ મારું તે સમયે જુઓ હશે. જો
અમલો અત્યારે પ્રાણત્યાગ કરી સતીત્વની રક્ષા કરી રહીતો, તે
અમલો ત્યારે પણ સતીત્વની રક્ષા કરી રહીતો. પરંતુ આ વખતે
મરવામાં અને તેની સાથે જાઈ તેને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં
પણ ન સુધરે અને ત્યારે સતીત્વની રક્ષાએ મરવામાં ધક્કો જ મારે
રહેશે. એ કારણે અત્યારે પ્રાણત્યાગ કરવાથી હું વસુમતિને જાણીતો
ઉપદેશ આપી રહીતો નહિ તેમ જા વીર સેનાપતિને સુધારવાનો
પ્રયત્ન પણ કરી રહીતો નહિ પણ તેની સાથે જાણી વસુમતિને
જાણીતો ઉપદેશ આપી રહીતો, તેનામાં ખર્ષ-હકવાનો પ્રભુ હશે
રહીતો, ચેતાના સતીત્વની રક્ષા કરવાનો મારું જતાલી રહીતો જા
વીર સેનાપતિને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરી રહીતો અને જાનતે અત્યારે
સતીત્વની રક્ષા માટે જીવો કોઈ મારું નહિ રહે ત્યારે પ્રાણત્યાગ
કરી વસુમતિની સમક્ષ જણાવનારો જો આદર્શ પણ ઉપસ્થિત
કરી રહીતો જા હજિને આ સેનાપતિની નબળાઈથી અત્યારે મરવા
કરતાં તેની સાથે જાણું એ ઠીક છે જા વીર સેનાપતિ છે પણ તે
વિકારને વશ થએલો હોવાથી અત્યારે કામચલાવની રીતે છે એટલે
અત્યારે તેની જુદી કામારેલી જા જેવી વર્ષ વર્ષ છે માટે

અત્યારે તેવું કહેતું માની લેવું એ યોગ્ય છે. દેદાચ એ વીર
સેનાપતિ મારા ઉપદેશથી મુધરી ગયો તો તો મને એક વીર લાઈને
પણ લાલ મળતો.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી ધારિણી, વસુમતિને સાથે લઈ બી
થઈ. તે વખતે તેના મુખ ઉપર ચિંતા, દુઃખ કે રોપની રેખા પણ
જણાતી નહતી. તે તો હંમેશાની માફક શાન્ત અને પ્રસન્નચિત્તે
વસુમતિને સાથે લઈ ગજમહેલની બહાર નીકળી ઉધાડી તલવાર
હાથમા લઈ સેનાપતિ તેની પાછળ ચાલ્યો. રથ પામે પહોંચતાં
સેનાપતિએ રથમા બેસી જવાનું કહ્યું ત્યારે જેમ લાઈની સાથે
બેનને જવામા મ દેદાચ ચતો નથી તેમ નિમ્ન દેદાચ ચર્ષ ધારિણી,
વસુમતિની સાથે રથમા બેઠી પુત્રી સહિત ધારિણીને રથમા નિમ્ન દેદાચ
બેઠતી જોઈ, સેનાપતિ ધણો પ્રસન્ન થયો. તે કાંઈ વાર પોતાના
ભાગ્યની પ્રશંસા કરતો, કાંઈ વાર લયપ્રદર્શનની નીતિની બહાઈ
મારતો તો કાંઈ વાર પોતાની વીરતાભરી આકૃતિની, યોગ્યતાની, પોતાના
સુદર શરીરની કે પોતાની મુવાવરથાની પ્રશંસા કરતો હતો. કાંઈ વાર
એમ વિચારતો કે જો મેં એમને મરણનો લય બતાવ્યો ન હોત
તો આ સ્ત્રીરત્ન મારા હાથમા આવત નહિ. એ તો સારું થયું કે,
મેં કાંઈ બીજા ઉપાયોનો ઉપયોગ કરવાને બદલે તલવારનો જ
ઉપયોગ કર્યો. કાંઈ વાર એમ વિચારતો કે મારા નશીબ જ ચડિયાતા
■ એટલે બધું સારું જ થાય છે જો મારું નશીબ ચડિયાતું ન હોત
તો પ્રજાને લુટવાનું છોડી અહીં આવવાની અને આ સ્ત્રીને અપ-
નાવવાની મને એવી શુદ્ધિ જ કેમ સૂઝત. કાંઈ વાર એવી કદપના
કરતો કે આ સ્ત્રી મારી વીરતાભરી આકૃતિ, તથા મુવાવરથા તથા
મારું સુદર શરીર જોઈને મારી ઉપર મુગ્ધ ચર્ષ ચર્ષ હોય તો, તેમા
કાંઈ આશ્ચર્ય નહિ. કારણકે તેનો પતિ તો લાગી ગયો છે એટલે
તેને કાંઈ બીજા પુરુષના ચરણે તો જવું જ પડત. એવી અવસ્થામા
મારા જેવો બીજો કયો વીરપુરુષ મળવાનો હતો ? મારી સાથે

આવવામાં તેણે પોતાનો સ્વાર્થ જોયો છે અને તેથી જ તે પ્રસન્નતા પૂર્વક કંઈ આનાકાની કર્યા વગર મારા રથમાં બેસી ગઈ છે કે તો એમ જ માનું છું કે આ અર્થ અને દૃઢતા મારા બાળ્યોત્પત્તિ જ ગઈ છે તો મુદ્દ થયું ન હોત કે મુદ્દ થયા છતાં પણ સતાની અપાપુરીને દૃઢતાની અગ્રણ્યતા આપી ન હોત તો અને આ સૈન્યની સમ્પાદ પ્રતિભાઓની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકતી ! આ જન કેવી અનુપમ સુન્દરીઓ છે અને તેમાં એક તો અવિદ્યિત કંઈની સમાન જ છે એવો સમય ક્યારે આવશે કે ક્યારે એ કુવતીઓને પોતાની કરી ધન્ય થઈશ !

આ પ્રમાણે પોતાની કમળાઓથી ઉન્નત અને સૈન્યપતિ, ગદ્યની મારે જાણુ પડ્યો નાંખી રથને હાંકવા લાગ્યો. તેણે વિચાર્યું કે આ રથને અપાપુરીની મખમલાથી હાંકી જવો ઠીક નથી કારણકે મહારાજ ન સતાનીક કે બીજા કોઈને આ વાતની ખબર પડશે તો આ સુન્દરીઓને સતાનીક પોતાના મહેલમાં લઈ જશે એટલા માટે અપાપુરીની મખમલાથી જવું યોગ્ય નથી, તેમ એકદમ સીધા કીર્તાની જવું એ પણ ઠીક નથી માટે આ રથને જગલ તરફ હાંકી જવો એ સલામતીભર્યું છે કારણકે ત્યાં કોઈ પણ ઉપાયે આ રથથી સાથે મુખમોજ કરી ચકીલ અને તેને મારી પડતો બન્યાવી ચકીલ પછી કૈલાની જઈશ તો ઠીક રહેશે કે જો કોઈ પ્રકારની યાજ્ઞ જ પેદા ન થાય તેમ આ સૈન્યો મારી વિરુદ્ધ હાંકી જાયી પણ સમી નહિ હમણાં તો આ એ સુન્દરીઓમાંથી એકને જ મારી પડતો બન્યાવડો મારે પ્રવૃત્ત કરવો જોઈએ. કારણ કે જ્યારે એ અને પતિશ્વે સ્વીકારી લેશે—મારી બી બની જશે તો પછી બીજા તો મારી થવાની જ

પારિણી તથા વસુમતિને કોઈ ઉપાયી જશે એ કાવધી અને પોતાની કામવાસનાને પૂરી કરવા માટે સૈન્યપતિ રથને જગલ તરફ

હાંટી ગયો. રત્નામાં તે અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ કર્યો જતો હતો. આ બાબત સેનાપતિ કલ્પનાજગતમાં ઉન્નત થઈ ભાગી રહ્યો છે. બ્યારે બીજા બાબત ગ્યમા બેઠેલી ધારિણી વસુમતિને ઉપદેશજગતમાં જમણું કાગળી ગદ્યો છે. ધારિણી વસુમતિને કહેવા લાગી કે, “વહાલી પુત્રી ! તું એમ વિચાર કરી રહી હશે કે તારા પિતાજી અમને છોડીને કોણ જાણે ક્યાં ચાલ્યા ગયા હશે અને આ દુષ્ટ અમને ક્યાં લઈ જઈ રહ્યો છે ? હવે અમારી કોણ જાણે ડેવી દુર્દશા થશે પણ પુત્રી ! આ પ્રમાણે વિચાર કરવો તે કાયરોનું કામ છે. ભવિષ્યમાં તારે તો મહાન કાર્ય કરવાનું છે એટલે તારે કાયરતા નહિ પણ વીરતા ધારણ કરવી જોઈએ. કારણકે જોમનામાં વીરતા હોય છે તે કોઈ પણ સમયે ગમે તેવી દશામાં જરા પણ ગભરાતો નથી તેમ જ બીજાની મદદ પણ ચાહતો નથી. બીજાની સહાયતા ચાહનારો અને બીજાના આશ્રયે જીવનારો કાયર ગણાય છે. વીર તો પોતાની રક્ષા પોતે જ કરે છે. બીજાની સહાયતાની અપેક્ષા રાખતો નથી, એટલા માટે તું તારા પિતા ચાલ્યા ગયા છે એ વિષે જરા પણ ચિન્તા કર નહિ. તારા પિતા તો ગયા જ છે પરંતુ હું પણ તારી સાથે વધારે સમય સુધી રહી શકીશ નહિ. જો હું તારી સામે જ આ સેનાપતિના કહેવા પ્રમાણે રથમાં બેસી ચાલો આવું, તે જ પ્રમાણે ન જાણે હું ક્યારે તને પણ છોડી ચાલી જઈશ ! જો તારા હૃદયમાં તું વીરતાને ધારણ કરી ગમીશ, તો તો તું એકલી હોવા છતાં તારે જરા પણ દુઃખ ભોગવવું નહિ પડે. તારે જે મહાન કાર્ય કરવાનું છે, તે પણ કરી શકીશ તથા તને જે સ્વપ્ન આશુ હતું તે સ્વપ્નનો બાકીનો ભાગ પણ સત્ય સિદ્ધ કરી શકીશ પણ જો તું તારા પગ ઉપર બેસી રહેતા શીખીશ નહિ, સ્વાવલંબિની જનીશ નહિ તો તો તું ભવિષ્યમાં કાઈ કરી શકીશ નહિ અને દુઃખી થઈને મરી જઈશ. માટે હું એકલી થઈ જઈશ એ વાતનું તને જરા પણ દુઃખ હોવું જ ન જોઈએ.

“પુત્રી વસુમતિ ! હું હવે તને એવો ઉપદેશ આપવા આવું છું કે

જે ઉપદેશ તારા જીવનનો આધાર તારા કાર્યનો સહાયક અને સ્વખ્યા
 રૂપ બાજને મુક્તિદાયક કરવામાં સાધનસૂત્ર બનશે. જો તું મારા ઉત્તર
 પ્રમાણે વર્તીશ તો તું પોતે તો મુખી મર્ષણ જ પણ સાથે કરી
 બીજાને પણ મુખી બનાવી શકીશ અને જાણા છે કે તું યાર
 ઉપદેશની વિરુદ્ધ માર્ગ પણ ક્રિયણ વર્તીશ નહિ.

“વસુમતિ ! તે જ સ્વપ્ન જોતું હતું તેના જોડે બાજ તો સત
 સિદ્ધ થયેલ. અપાપુરી અત્યારે કુખસાગરમાં ફળી રહી છે તેની
 ઉપર મોટું ક્ષેત્ર લાગતું છે નિધારણ તેની શુભિ ઉપર કહ્યો—લાગે
 મનુષ્યોના રક્તની નદીઓ વહી છે શાન્ત પ્રણયે લૂટી લેવાઈ
 જાવી અને જોડે પ્રકારનું કષ્ટ તેને પહેલાવવામાં જાણુ છે
 જોડેનું જ નહિ પણ અધિકૃત પ્રણયનેને નતની મારી નાંખવામાં
 જાણુ છે જન્મશુભિ અપાપુરી ઉપર આ જોડે ધીર ક્ષણ છે આ
 ક્ષણનું લાગતું જે જ અપાપુરીનું કુખસાગરમાં ફળવું છે અપાપુરી
 જે તારી જ મશુભિ છે તારુ શરીર જે જન્મશુભિના અનન્યથી
 પોષાયું છે તું ત્યાં જ ઉત્પત્તિ મર્ષ અને જાણી મોટી પણ ત્યાં જ
 મર્ષ છે. જોડે અપાની શુભિની તું ચિરસદૃષ્ટિ છે ને તે તારી
 જન્મશુભિ ઉપર લાગેલા ક્ષણને ધોવું નહિ તો તારુ જીવન ચિત્તરતે
 થાગ મળાશે, મરિ તારી જન્મશુભિ અપાપુરી ઉપર લાગેલા ક્ષણને
 ધોવાનો બધા કાર તારી જ ઉપર છે એમ માન અને અપાપુરી
 ઉપર લાગેલા ક્ષણને ધોવું જે જ કુખસાગરમાં પડેલો અપાપુરીનો
 ઉદાર છે એમ સમજ અને આ પ્રમાણે જે જન્મશુભિ અપાપુરીનું
 ક્ષણ ધોવાવું ચાહે છે તો જ ને જાણેલા સ્વપ્નનો રૂપ કાચ સત
 સિદ્ધ મર્ષ થશે.

“લક્ષ્મી પુત્રી ! જન્મશુભિ અપાપુરીનું ક્ષણ ધોવું અને તેનો
 ઉદાર કરવો એ મર્ષ કરણ નથી. એ મરિ તો તારે મુદ્ધ બેસવું પડે.
 જેનું મુદ્ધ અપાપુરીમાં મળું છે અને મુદ્ધને કારણે અપાપુરીને ક્ષણ

લાગ્યું છે તેવું યુદ્ધ તારે જોડવું પડશે નહિ, અપાપુરીમાં જે યુદ્ધ થયું હતું તે હિંસાત્મક યુદ્ધ હતું તે યુદ્ધથી ધન-જનની જે હાનિ થયેલી તે ને પ્રત્યક્ષ જોઈ છે. આવું હિંસાત્મક યુદ્ધ કયું, તે પશુતા છે. એવું યુદ્ધ તો પશુઓ પણ કરે છે તો મનુષ્યો આવું હિંસાત્મક યુદ્ધ કરે એ તો પશુઓના યુદ્ધ કરતા પણ ખરાબ છે. પશુઓ કોઈ પ્રકારના અન્ન-શસ્ત્રોની સહાયતા લેતા નથી પણ તેમને જે પ્રકૃતિ-દત્ત સાધનો મળેલા છે તે સાધનોથી યુદ્ધ કરે છે. પશુઓ પ્રકૃતિદત્ત સાધનોનો આ પ્રમાણે ખીજીને કરડવામાં ઉપયોગ કરે છે એ તેમની અવશ્ય ભૂલ છે પણ આખરે તે પશુ હોવાથી તે ભૂલ સ્થૂળ છે. પશુઓ વિવેક ન હોવાને કારણે જ આવી ભૂલ કરે છે પણ મનુષ્યોમાં વિવેકભુદ્ધિ છે છતાં પણ મનુષ્યો મળેલાં સાધનોનો ખીજીને હાનિ પહોંચાડવા માટે—ખીજીની હત્યા કરવા માટે—વિવેકભુદ્ધિનો દુરુપ-યોગ કરી કૃત્રિમ સાધનો જોવા કરે છે અને તેનો ઉપયોગ કરે છે એટલા જ માટે શસ્ત્રસંગ્રામ કરવો, એ પશુતાથી પણ ખરાબ છે. આ પ્રકારનો શસ્ત્રસંગ્રામ કરવાથી કોઈને શાન્તિ કોઈ દિવસ મળી નથી તેમ મળી પણ શકતી નથી. ઉત્તેજિત થઈ ખીજીને શત્રુ માની તેની સાથે લડવું, કોઈને હાનિ કરવી, કોઈના પ્રાણ દરવા, કોઈની ધન-પત્નિ દૂટવી, વગેરે પ્રકારે જે પોતાનામાં રહેલી પશુતાનું પ્રદર્શન કરે છે તે કોઈ દિવસ પોતે સુખે રહી શકતા નથી તો ખીજીને સુખ ક્યાથી આપી શકે? તેઓ તો ખીજી લોકોને પણ નિષ્કારણ દુઃખી બનાવે છે. અપાપુરીની પ્રજાની જે દુર્દશા થઈ છે, તેમને માથે જે વિપત્તિઓ પડી છે, તે બધું હિંસાત્મક યુદ્ધની પશુતાનું જ પરિણામ છે. જો કદાચ કોઈનો અપરાધ હશે તો તે તારા પિતાનો કે શત્રુનીકનો હશે તેમાં ખિચારી પ્રજાએ શો અપરાધ કર્યો કે તેની ઉપર અન્યાય-અત્યાચાર કરવામાં આવ્યો? પણ હિંસાત્મક યુદ્ધની પશુતા, ન્યાય-અન્યાયનો વિવેક કરતી નથી આ સિવાય આવા હિંસાત્મક યુદ્ધમાં જે વિજયી કે પરાજિત થાય છે તે બંનેય દુઃખના બાગીદાર બને છે. કારણકે જે

પરાજિત થાય છે તે તો દુઃખી થાય જ છે પણ જે વિનયી અને તે પણ મુજે રહી શકતો નથી પણ તેનામાં થોડીપણી રહેલી મનુષ્યતા જણ સુઝાવી બેસે છે અને સતાનીકની માફક તિરપરાધી બોધા. ઉપર અત્યાચાર કરે છે અને એ રીતે તે પોતાના પરબોને વધારે દુઃખમય બનાવે છે મારે હે ! પુત્રી ! તું સત્સમામર્થી જ પાપુરીનો ઉદ્ધાર કરવાની કષ્ટના પણ કરીશ નહિ તારે તો જ પાપુરીનો ઉદ્ધાર કરવા મારે તારી જન્મશૂનિ—તારા સ્વયંદેહ—ઉપર લાગેલું કલક ધોવા મારે સંસાર સમગ્ર એક નૂતન વ્યાવર્ત ઉર્જસ્થન કરવા મારે અને બોધાને સત્સમામર્થી ખૂનખરાળી અને નિરુપ થોડાવા સમજાવવા મારે અદિસાત્મક શુદ્ધ એવું પામી અને અદિસાત્મક શુદ્ધ દ્વારા જ તું જ પાપુરીને દુઃખ સાગરમાંથી ઉગારી શકીશ.

“વલ્લભી પુત્રી ! અદિસાત્મક શુદ્ધ કરવામાં દિસાત્મક શુદ્ધની માફક કોઈ દિસાત્મક નથી પણ અદિસાત્મક સમાધ તો દિસાત્મક સામામર્થી તથા વિપરીત જ હોય છે. આમાં દિસાત્મક શુદ્ધની મારફત પશુતાને જરા પણ સ્થાન નથી. આ શુદ્ધથી કોઈ પણ વખતે પોતાને કે બીજાને અસાન્નિત કે દુઃખ કર્યા નથી. આમાં વિનય કે પરાભવ જવાથી કોઈ પ્રભાવું દુઃખ, અભિમાન કે પશ્ચાદ્દાપ કર્યા નથી. દિસાત્મક સામામર્થી તો કેવળ ખરાબી જ છે જ્યારે આ અદિસાત્મક સામામર્થી તેથી વિપરીત બધું સાધું જ છે. આમાં હારવા કે છતવાથી દુઃખ કે પ્રસન્નતા થવી નથી. છતવાથી મર્વ થતો નથી અને હારવાથી હાનિ થવી નથી. એટલા મારે હે પુત્રી ! તારે જન્મશૂનિના ઉદ્ધાર મારે અદિસાત્મક શુદ્ધ જ કરવું એક જ એ. આ શુદ્ધદ્વારા તું મોટા મોટા વિરોધીએને પણ તારા કિર્તિચિહ્ન બનાવી શકીશ અને તેઓમાં સુવ્યાનના સ્થાને મિત્રતાને પ્રગટાવી શકીશ. દિસાત્મક શુદ્ધમાં તો પરાજિત સુતુ પ્રગટ નિશ્ચય પ્રાપ્ત કરવા મારે બેરનો નાસો બેવડો. અવસર શોધ્યા કરે છે તેનામાં વૈશ્વદિ વધવા પામે છે અને અવસર મળતાં જ પોતાને છતી જમાવેને પરાજિત કરવાની એવા

કરે તે. આ પ્રમાણે હિંસાત્મક યુદ્ધમાં વિજયી પણ દરેક રીતે નિર્ભય બની શકતો નથી બ્યારે અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં જયનું જૂન જ રહેવા પામતું નથી બધા નિર્ભય થઈ રહી શકે છે એટલું જ નહિ પણ અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં જય-પરાજયની ભાવના જ રહેવા પામતી નથી એટલે વૈર લેવાનો અને બીજાને નીચા પાડવાની વૃત્તિ જ રહેવા પામતી નથી.

“પુત્રી વસુમતિ ! આ અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં સૌથી પહેલા ધૈર્યની આવશ્યકતા રહે છે જલ્દી ગમે તેવી વિષમ પરિસ્થિતિ સામે આવે, જલ્દી વિપત્તિઓના વાદળો આવે તૂટી પડે તોપણ ધૈર્યને કદાપિ છોડવું ન જોઈએ. બીજું તો શુ કદાચ માયા ઉપર વજ્રનો પ્રહાર થાય કે શરીરના ટુકડે ટુકડા થઈ જાય તો પણ અકષય ધૈર્ય ટકાવી રાખવું જોઈએ—અધૈર્યને જરા સ્પર્શ પણ થવો ન જોઈએ. કારણકે ધૈર્ય એ તો આ અહિંસાત્મક સંગ્રામનું મુખ્ય શસ્ત્ર છે આ મિલાય ધૈર્યને દબ કરવા માટે સહિષ્ણુ બનવાની આવશ્યકતા છે. કારણ કે જ્યોત્સનામાં સહિષ્ણુતા હોવી નથી તેઓ ધણી વખતે વૈરને ખોઈ બેસે અને અધીરા થઈ કાચરની માફક રેવા જેવા થઈ જાય છે તેવા કાચરો આ સંગ્રામમાં સૈનિક તરીકે દાખલ થવા માટે અયોગ્ય છે. આ સંગ્રામમાં, ધૈર્ય, સહિષ્ણુતાની સાથે સાથે નિર્વૈરભાવનાને શુદ્ધ અને પવિત્ર રાખવાની ખાસ આવશ્યકતા છે પોતાનું અદિત કરનાર, પોતાને કષ્ટ આપનાર અને પોતાનું સત્યાનાશ વાળનારને પણ પોતાનો શત્રુ માનવો નહિ અને તેના તરફ બદલો લેવાની જરા પણ વૈરવૃત્તિ રાખવી નહિ પોતાનું જયકર અદિત કરનારને પોતાનો પ્રાણુપ્રિય, મિત્ર માની તેની સાથે મિત્રતાપૂર્ણ વ્યવહાર કરવો. શત્રુભાવ ન રાખવો એવી નિર્વૈર ભાવના રાખવી એ, આ સંગ્રામના સૈનિકનું એક ઢગિયાર છે.

“હે ! પુત્રી ! જન્મજન્મિ અપાપુરીના ઉદ્ધાર માટે તારે પોતાને ધીર, સહિષ્ણુ અને નિર્વૈર સર્વ પ્રયત્ન બંધ કરી અને અહિંસા-

તમકે મુદ્ધ પ્રારભ કર્યા પછી વિચાર કરવાનો તને જરા પણ જવાબદારી નથી. તારે કિંમત અને ચાલ અવિરત કામ કરવું પડશે. ભગવતે મનને કાંઈ સ્થિતિમાં જરા પણ કિંમતતા આપી નથી તેની ખાતરી રાખવી પડશે. વળી, અર્થસુધી તારું કામ સફળ ન થાય તો સુધી તારે દેશાદાર મંત્રિ સમિત રહેવું પડશે. તારે એ વાત હંમેશાં જાનમાં રાખવી જોઈએ કે આરે આરે દેશાદાર કરવાનો મોટો જોર રહેશે. કે એટલે અર્થસુધી એ જાર માથા ઉપરથી ઉતારું નહિ ત્યાં સુધી મને વિચાર કે નિર્મિતિ કરવાથી કોઈ શક નથી. આ પ્રમાણે જોયે વિચાર દષ્ટિસમક્ષ રાખી દેવનું કલક ધોવા મંત્રિ તારે નિભવ કરી નહિ જાતમકે મુદ્ધ પાડવું પડશે. આ જાતમક મુદ્ધમાં નીમના શોધીનું દીપ્તિ પણ ન પાડવું જોઈએ, એનો ખ્યાલ સમજી રાખવો પડશે. તે પેલાના લેખીને પાછી સમજીને તેની હારા દેવ ઉપર લાગેલ કલક રૂપ કાલે પડે. અને તે પણ નેહાપે કોપથી નહિ પણ હર્ષપૂર્વકે સિમે પડશે. અર્થાત્ દેવ ઉપર કામિયા કલકના કામને જાર કરવા મંત્રિ તારે જરા પડે તારા શોધીને પણ ભોજ આપવો પડે તો ને મંત્રિ પણ તેવાર રહેવું પડશે. એટલું જ નહિ પણ કલક દેશાદાર કરવા અર્થ સુધીને પણ નેહાપો પ્રકાશ આવે તો સુધીથી મનું નહિ પણ આ સ્થિતિ તો નાસવાન છે તો એનો નાસ વધારી કંઈ મારા આત્માનો નાસ વધારે નથી. હું તો અગ્નિપાથી મુંઝે આરે નાસ ગાઈ કરી શકે એમ નથી. આ પ્રમાણે આત્મા અને સ્થિતિને સિત્ત મળી આત્માને અવિનાશી અને સ્થિતિને વિનાશી સમજી દેશાદાર કરવા અર્થ આ શોધીને સ્થિતિ ભોજ આપવો પડે તો સફળ આપવો. હે! મુખી! આત્મસમર્પણ કરવાની આત્મી ઉન્નત શાખના દેશાદાર મંત્રિ હૃદયમાં અપાર ઉદ્ભવશે તારે વું દેવનું કલક જવાબ ધોઈ ગાઈ. પણ એક વાત તારે સૂચી નથી જોઈએ કે તારે જે સત્યાનુભવિત માત્ર હોય તે જ મારું પ્રમાણ કરવું પડશે. જે મારું સત્યાનુભવ અને સ્વાર્થ—કાંઈથી

હરપૂર છે તે માર્ગે જલેચૂર પશુ પણ મૂકવો નહિ અને માતૃભૂમિના ઉદ્ધાર માટે જ હું જીવીશ અને મરીશ અને જ્યાસુધી મારા હૃદયમાં સત્વધર્મ રહેલો છે ત્યાસુધી મારો જ જય થવાનો છે એવી વિનંત ભાવના હમેશાં તારે રાખવી તો સદા તારો જ જય થવાનો છે

“ વહાલી પુત્રી ! મેં હમણાં અહિંસાત્મક યુદ્ધ માટે જે વાત કહી તેની હિંસાત્મક યુદ્ધમાં પણ જરૂર રહે છે એવો તને કદાચ પ્રશ્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. કારણકે હિંસાત્મક યુદ્ધ -- શત્રુમથામ માટે પણ ધર્મ અને સદિબ્જુતાની જરૂર રહે છે અને જેઓમા આ ગુણો નથી તેઓ શસ્ત્રસંપ્રાપ્તિના હિતેક પામતા નથી આ જ પ્રમાણે હિંસાત્મક યુદ્ધમાં પણ ભય, શ્રમ, વિશ્રામ, અને નિશ્ચિનતાને સ્થાન જરા પણ હોતું નથી. આવા યુદ્ધ કરનારો પાણુ પોતાના માથે પશ્ચુ જળ મેળવવાનો બાર સમજે છે. તે પણ મોતથી ડરતો નથી, પ્રાણની પરવા કરતો નથી અને પોતાનું જાનિવાન આપવા પશ્ચુ તે હમેશા સ્વદર્શ તૈયાર રહે છે આવી દશામા હિંસાત્મક યુદ્ધ અને અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં શુ અતર રહેલું છે, આ પ્રકારનો કદેક તને થાય તો હું તને એ જ કહીશ કે, તુ હજી હિંસાત્મક યુદ્ધ અને અહિંસાત્મક યુદ્ધ વચ્ચે શુ અતર રહેલું છે તે સમજી શકી નથી હિંસાત્મક યુદ્ધમાં પણ બેકે પેર્વાદિ ગુણો જળવવા પડે છે પણ તે ખીજની કૃત્યા તથા હાનિ કરવા માટે યત્નુઓને હું કેવી રીતે મારુ, રીખાવુ અને દુઃખી કરુ એ જ ભાવના એમા રહે છે તેનામા ક્રોધ હોય છે, બદલો લેવાની વૈરવૃત્તિ હોય છે અને ખીજા ઉપર વિજય મેળવવાની, ખીજને પોતાને આધીન બનાવવાની, ખીજને અપમાનિત કરવાની અને બદલો લેવાની ઇચ્છા તેનામા રહે છે જ્યારે અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં આ વિગેધી વાતોને જગ પશ્ચુ સ્થાન હોતું નથી અહિંસાત્મક યુદ્ધનો યોદ્ધો હમેશાં અહિંસક જ હોય છે. તે પોતે ખીજને મારવાની ઇચ્છા રાખતો નથી પણ તેને બદલે પોતે

મૃત્યુને બેઠવા તૈયાર રહે છે તે તો જોય જ વિચારે છે કે મને કે
 મરી જઈ પણ હું જીવ્ય ઇર્ષાને ચાડુ નહિ તે ઇર્ષાની સાથે કે
 રાખવો નથી. ઇર્ષાની પાસે તે બેરનો જાયો લેવા ચાહવો નથી. તે
 ઇર્ષા-અધીન કરનારને પણ મોક કે પરલોકનો ભય કેમ પડ્યો નથી
 દિસાત્મક સમાજ કરનાર તો ઇર્ષા વાર જાણ વધી જાય છે તે
 ઇર્ષા વાર પાછો જાગી પણ જાય છે પણ અદિસાત્મક ગુહ્ય
 પરાજિત થઈ જાયો જવાની કશી જાહેર નથી તેમ ઇર્ષાને જાણ
 પહોંચાવવાની પણ જાહેર નથી

આ પ્રમાણે દિસાત્મક ગુહ્ય અને અદિસાત્મક ગુહ્ય કરવાની
 વચ્ચે ભેદજ્ઞ જાતર કંઈ અને ફરક ના અંકશ વચ્ચે છે તેમજ જાતર
 રહેજ્ઞ છે. દિસાત્મક ગુહ્ય કરનાર હ (નવ)ની સિવાયના જાતની વધ
 પડતી માફક જાણ વધે છે તેમ જાણ પડે છે તે ઇર્ષા વાર પોતાને
 મદાન અને સુખી માને છે તો ઇર્ષા વાર પોતાને હીન અને દુખી
 માને છે પણ અદિસાત્મક ગુહ્ય કરનાર હ (નવ)ના જાતની માફક
 જમે તેની સાથે સુખાકાર કરવામાં આવે તો પણ જોડમાં નવ જ
 આવે છે તેમ તે તિલક પરિવર્તિત થઈ જાયવો નથી તેમ પ્રત્યક્ષથી
 જુદાવો નથી પણ મુખ્યુજમાં સમાન જ રહે છે. આ પ્રમાણે દિસા
 ત્મક ગુહ્ય અને અદિસાત્મક ગુહ્ય એ બન્નેના કરનારની વચ્ચે
 પણ ભેદજ્ઞ જ જાતર રહેજ્ઞ છે

“વદાતી વસુમતિઃ । કુ રાજકુમારી પું જોડે નાનાં મને
 શી રીતે કરી શકે જમવા હું હીન-હીન થઈ ગઈ છું એટલે મારાથી
 મદાન કાંઈ શી રીતે થઈ શકે એ જમને મનમાંથી મરી નાં
 મરણી હવે તારે નાનાં મોટાં હરેક કામ કરવા પડશે. ઇર્ષા પણ કામ
 કરવામાં દુઃખ કે નાનપ ન માનનાં અદિસાત્મક સમાજમાં વિજ
 મેજનવા માટે હું જાણ જ થાયે જા. હાથથી કામ કરવામાં
 પોતાનું અદ્યત્તજિજ્ઞાન જાણવાનો અવસર આવે ત્યારે હું રાજકુ

મારી છુ એટલે મારાથી એ શી રીતે જની શકે ' એવો તુ વિચાર
 સરખો પણ મનમાં લાવીશ નહિ તેમ વિપત્તિઓ માથે આવી પડે
 ત્યારે 'હું શું કરું! ક્યા જાઉં' એવી હાયવોય પણ કરીશ નહિ જો
 તુ હું ખતો ગુસ્સારાઈ જઈશ તો તું પોતે જ હું. ખસાગરમાં હુમ્મી જઈશ
 તો પછી ખીજતો હિદ્દાર કેવી રીતે કરી ચકીશ? કોધને તો તુ
 હમેશાંને માટે નિહાંજાલિ આપી દેજો કોધની છાયા પણ તારા અંત
 ઉપર પડવા હર્ષશ નહિ. તેમ જ હમેશા નિર્ભય થઈ તારુ કામ કર્યા
 કરજો ખીજતી કરી જશુ તો જાજુએ રહ્યું પણ સાક્ષાત્ મૃત્યુ પણ
 જો તારી સામે આવે તો તેથી પણ કરીશ નહિ. આ નશ્વર શરીર
 માટે ખીજતી કરવાની શી જરૂર છે! તારે મનમાં એવો દઢ નિશ્ચય
 કરી રાખવો કે, શરીર તો નશ્વર છે અને સત્ય અવિનાશી છે માટે
 નશ્વર દેહનો ભોગ આપીને પણ સત્યની રક્ષા કરજો પણ શરીરની
 રક્ષા માટે સત્યનો ભોગ કાઈ દિવસ આપીશ નહિ હમેશા 'સત્યનો
 જ જય થાય છે' એ વાતને તું મગાઠાની માફક પકડી રાખજો જ્યાં
 સત્ય છે ત્યાં જ વિજય છે, ત્યાં જ લક્ષ્મી છે અને ત્યાં જ સુખ છે
 એટલા માટે સત્યની રક્ષા માટે શરીરને તુચ્છ માની મૃત્યુને પણ
 ભેટવા તું તૈયાર રહેજો, પણ કાયરોની માફક આત્મહત્યા કરીશ નહિ
 આત્મહત્યા કંઈ એ આત્માની તબીબી છે. માટે સત્યની રક્ષા માટે—
 જન્મમૃત્તિ ઉપર લાગેલું કલક ધોવા માટે પોતાના પ્રાણને ન્યોછાવર
 કરવા માટે હમેશા તત્પર રહેજો માતૃમૃતિનું જન્મ કસ્માણુ થતું હોય
 ત્યાં મરણ, કય કે જીવવાની આશાનો પણ દરકાર ન કરતા રવદે-
 શોદ્ધા કરવામાં જ જીવનનું જાલિદાન આપી દેવું. જો પુત્રી! મારામાં
 કય હોત તો હું રથમાં બેસી આ પ્રમાણે નિર્ભયતાપૂર્વક આલી ન
 આવત અને નને શિક્ષા આપી છે તે પણ આપી ન શકત. હજી
 ભવિષ્યમાં શું થશે, તે હું કહી શકતી નથી પણ એટલું તો તને હું
 કહી જાઉં છું કે હું રહું કે ન રહું પણ તુ મારી શિક્ષાને કોઈ
 દિવસ જૂલીશ નહિ તો તું દેશ ઉપર લાગેલું કલક ધોઈ સકીશ,

દુખ સાગરમાં ડૂબેલી ચંપાપુરીનો ઉદ્ધાર કરી સહીસ અને સાથે સાથે તારા વ્યાતમાનો પણ ઉદ્ધાર કરી સહીસ. માટે હે! પુત્રી! તારે સાથે જે મહાન કાર્યનો ભાર રહેલો છે તે ભારને ઉતારવા માટે તું વીરતા ધારણ કરી, ધર્મને માટે જીવવા કે મરવા તૈયાર રહી શકે એટલું શક્તિસામર્થ્ય પ્રાપ્ત કર એ જ મારી અંતરની આશા છે.

આ પ્રમાણે વીરતાધારિણી ધારિણી માતા વસુમતિને ઉપદેશ આપી રહી છે અને વસુમતિ શાંતચિત્ત ઉપદેશને સ્વીકારતી ન્મ છે અને હૃદયમાં ઉતારતી ન્મ છે. માતા ન્યારે વસુમતિને ઉપદેશ આપી રહી હતી ત્યારે તેની મુખમુદ્રા ઉપર એવી તેજસ્વિતા, શીત્તા અને સાહસિકતા ઝળાઈ રહી હતી જેવી કેઈ દિવસ વસુમતિએ એવી તેજસ્વિતા, સાહસિકતા કે વીરતા ભેદ ન હતી કે સ્વીકાર્ય ન હતી જેમ એક વિદ્યાર્થી શિક્ષકે આપેલી સિધ્ધાને હૃદયમાં ઉતારી મેં કે તેમ વસુમતિ ધારિણી માતાનો ઉપદેશ એક ચિત્ત સ્વીકાર્ય રહી હતી અને એ સિધ્ધાને હૃદયમાં ઉતારી રહી હતી.

પ્રકરણ

[૮]

આત્મસમર્પણ

મૃત્યુ ઠરુ સ્વરૂપ ને, સાચુ માનવ પ્રોધરો,
હાર સનાતનતાતણુ, જાણી નિરંપર રીઝશે
ને સનાતનતાતણુ, પૂર વ્યાપ્તિ સદુ સ્થળે,
મૃત્યુ ત્યહા હુતબલુ, જીવન વિના ન બીજું મળે

—સ્વ નરસિંહરાવ

ભારતની સ્ત્રીઓએ સતીત્વની રક્ષા કરી પોતાની પ્રાણ-
પ્રતિષ્ઠા જાળવી છે ને પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે જાગૃતમાં એવી અનેક સ્ત્રીઓ.
યજ્ઞ યજ્ઞ છે કે જોમણે સતીત્વની રક્ષા માટે પોતાનું સર્વસ્વ—પોતાના
પ્રાણ સુધ્ધી—પણ દસતે મુખે અર્પી દીધા છે તેમને સતીત્વથી વિચ-
લિત કરવા માટે કાર્ષ્ણ્ય પણ શક્તિ કે સામ, દામ, દંડ અને ભેદ એ
આર્ય નીતિ પણ સફલ નીવડી નથી તેઓએ જીવનપર્યંત ધોર
યાતનાઓ સહેવાનું કળાવ કર્યું, પોતાની આખી સામે પોતાના પ્રિયજ-
નોનો ઠરુજી વધ જોવા પણ તૈયાર થઈ પણ સતીત્વ બેચવાનો કે

ઉપચારો તેમજો વિચાર કર્યો પણ ન કર્યો એવા અનેક અનુ-
 ઉદાહરણો સુવર્ણચરિત્ર પતિદાસને પાને નોંધાએલાં છે સીતાને યજ્ઞ-
 ક્ષેત્રે પણ જતાઓ, કદ પણ આપ્યું અને અનેક પ્રકારનાં પ્રયોજન
 આપ્યાં તે એટલે સુધી કે એક જાણુ તો બી રામને મરી
 નાખવાનો બધા અને નીચા જાણુ તેને પેતાની પદ્મચણી નવા-
 વાનું પ્રયોજન જતાઓને લેખકે તે બધા કે પ્રયોજનથી યજ્ઞ-
 સીતાના હાથને છતી ન લાગ્યો જ્યાં જ પ્રમાણે પેતાના પતિ
 મૃત્યુ જવાથી મનરેખાએ વનમાં આશ્રય લેવાનું તો સ્વીકાર્યું પણ
 સતીત્વને ત્યાં રાજસુય બોધવાનું કમ્પ્યુર્ન નહિ જિતો તો રાજ-
 પતિનીએ અગ્નિમાં દૂધી બામ વર્ષ વર્ષ પણ સતીત્વને સુધાર-
 છવિત રહેવાનું પસંદ ન કર્યું દેવકાંડેથીએ છવિત જ દીવાકર
 ચણક જતાનું કમ્પ્યુર્ન ક્યુ પણ સતીત્વની નાચ લખા ન દીધે
 રામને મારતી રાણી રાજકુમારીએ પેતાના પતિ અને પુત્રનું પેટાઈ
 આંખે મૃત્યુ થતું એકું પણ સતીત્વનો ભોગ આપી તેમની રક્ષા કર્યાં
 નહિ જસમા એમણે મજહૂરી કરી છવિતનિર્વાહ જમાવતી હાં
 પરત સતીત્વના જાણમાં રાણી જતી સુખ બેઠકસ્વાનું મળતું બ-
 પણ તે સ્વીકાર્યું નહિ અને નતિ સતીત્વની રક્ષા કરતાં જ ને
 પતિની સાથે કપાઈ મરી. આ પ્રમાણે અનેક એવાં ઉદાહરણો મળે
 આવે છે કે જે ઉપરથી ભારતની બીજો સતીત્વની રક્ષા થાં
 મંદારાશ્રમ સમસ્ત પદ્મમૌલ-સમસ્ત સુખોને કાંઈ ચણકારતી નહિ જ-
 મોટી મેટી વિપત્તિઓ આવી પડે તોપણ તને હર્ષપૂર્વકે સહેલ
 હતી એકું સ્થાપ જાણુ છે મંદારાશ્રમ પારિણીનું ઉદાહરણ પણ ન
 વિષયમાંનું એક જ પ્રકારનું છે પણ આ ઉદાહરણ, બીજા બધાં ઉદા-
 હરણો કરતાં આજ વિશિષ્ટતા ધરાવતું હોવાથી તબ્દન જિજ્ઞાસુ પ્રકાર-
 છે જે રક્ષામાં પારિણીને વધુમતિ બેઠેલા હતા તે રક્ષાને સેનાર્થી
 એક પેર જમલમાં કાંઈ મળે, તેણે વિચાર્યું કે આ નિર્જન વન-
 ગામ નથી એટલે જ્યાં જ્યાં હાથ, હાથ, દંડ અને બેઠા આ ચારેય પિતિ-

પાથે વડે આ સુદરીને મારી શ્રી ઝનાવવા માટે સમજાવીશ અને તેની સાથે મુખોપભોગ કરીશ બ્યારે આ મોહિની શ્રી મારી સાથે પ્રેમભાવ ખતાવે ત્યારે જ મારો જન્મ, મે કરેલું કુલ તથા હાથ લાગેલા રત્નોનો ત્યાગ કરવો અને આ સુદરીજાને જંગલમાં લઈ આવવાનો શ્રમ એ બધું ત્યારે જ સાર્યક ને સફળ થયું ગણાય, અત્યારે આ શ્રીઓ મારા કબજામાં છે અને અહીં કોઈ તેની રક્ષા કરનાર નથી, તથા કોઈ તેની રક્ષા કરવા અત્રે આવે એવો આશા પણ નથી એટલે એ શ્રીઓ મને પોતાની મેળે જ પતિ તરીકે સ્વીકાર કરી લેશે અને જો કદાચ સીધી રીતે મને નહિ સ્વીકારે તો પછી હું એ નીતિનો પ્રયોગ કરી જોઈશ મોટા મોટા ચોદાઓ અને ત્યાગી લોકો પણ આ નીતિની જાળમાં ફસાઈ જાય છે તો પછી આ શ્રીઓનું તેમાં ફસાઈ જવું શું મુશ્કેલ છે ? પણ નીતિનો પ્રયોગ કરતો વખતે પહેલા દંડનીતિને કામમાં લાવવી ઠીક નથી, કદાચ દંડનીતિનો પ્રયોગ સફળ પણ થઈ જાય અને તે દંડના બચ્ચી મને સ્વીકારી પણ લે પણ દંડનીતિની સિવાય બીજી નીતિઓથી વશ કરવાથી જે સહવાસનો-ઉપભોગનો આનંદ મળે છે તેવો આનંદ દંડનીતિથી વશ કરવાથી અનુભવાતો નથી, એટલા માટે પહેલા દંડનીતિનો પ્રયોગ ન કરતા સામ, હામ અને બેદનીતિના પ્રયોગદ્વારા તેમને વશ કરવી જોઈએ. ત્યારે આ નીતિઓ સફલ ન થાય ત્યારે ત્રિરુપાયે દંડનીતિનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સેનાપતિએ રથનો પડો ખુદ્દો કર્યો અને ધારિણીને નીચે ઊતરી જવાનું કહ્યું. સેનાપતિના કહેવા પ્રમાણે ધારિણી વમ્બતિ સહિત નીચે ઊતરી અને વૃક્ષની છાયા નીચે બેસી ગઈ આ જાણુ સેનાપતિ પણ વૃક્ષની પાસે નિશ્ચક બિસો રહ્યો અને એકીટગે ધારિણી સામું બેવા લાગ્યો અને મનમાં તેના રૂપ લાવણની પ્રશંસા કરતો, અને હાથમાં આ સુંદરતાની મૂર્તિ મને પતિરૂપે સ્વીકારશે અને એ સૌંદર્યમૂર્તિને મળવાથી હું મારા જીવનને

સારા થયું માનીશ એમ વિચાર કરતો તે પ્રસન્ન થવા માગ્યો. જા
પ્રમાણે અનેક દુર્ભાગ્યોથી ઘેરાયેલો અને કામધાન્યે એનાર્થન
ધારિણીને દિનનરા લાગ્યો કે હે! મુત્તી! હે! મુમુખી! હે!
મુધેન્દ્રા! હું તારા અનુષ્ઠાન રૂપ લાપલસ હાથર મુખ્ય વગેરે હું
મીનાક્ષી! તારા નયનનાં લયથી મારું હૃદય ધવાયું છે હે! મુત્તી! તાર
ના મુદર કેમજ સરીરથી હું આકર્ષિત થયો છું આજે તને સ્ને
હથી હું પોતાને જાણવાથી મારું હું તને જા નિર્જન વન
માં મારે લાગ્યો છું તે હૃદયને તો તું સમજાઈ જઈ હૃદય
એટલા મારે હૃદયે વિચાર ન કરતાં હે! મુત્તી! તું જેવો ઠણી
મુદર છે તેવો જ મુદર વિચાર કરી અને અપનાવ તું દુઃખિણી
છે! એટલે તું સમજાઈ જઈ જ હૃદય. આવી સ્થિતિમાં તારે પ્ર
ભાત પુરુષનો આમન તો લેવો જ પડે તો એ સૌભાગ્ય અને જ
પ્રાપ્ત થાય એમ હું હૃદયથી ઈચ્છું છું અને સૌભાગ્યવાળી બનાવશે
એ તારા જ હાથમાં છે

કેઈ કામી અને અભિચારી પુરુષની આમન કામોદનજ રહે
સાંભળી, પ્રાતઃ પ્રત્યેક જાન્યારીથી જાની આજિ લાલ વર્ષ ન
અને એ કામી પુરુષ હાથ કોમ અને તિરસ્કાર છૂટે એ સ્વાભાવિક
છે પણ સેનાપતિની સાથે સાંભળી ધારિણીને કેમ અગ્નિ નહિ,
દુઃખ થયું નહિ તેમ તેની આંખે પણ લાલ વર્ષ નહિ તે કે
એમ જ સમજાવી હતી કે મારા સદાચારની જરીકાને જા જ
અમન છે અને મારા જેવું અને સાહસ સક્ષિતની આજે જ કોઈ
જવાબી છે આ સુધી પોતાની આંખે વિચાર પરિસ્થિતિ જાણી
હોતી નથી, અને આ સુધી કેઈ પરપુરુષ આ પ્રમાણે અમનને
સંતોષવાની પ્રાર્થના કરતો નથી ત્યાંસુધી તો પ્રાતઃ પ્રત્યેક જોઈ જોઈ
સાહસિક અને સદાચારી પણ રહી શકે છે પણ વિદેશતા તે
ત્યારે છે કે આવી વિદેશ પરિસ્થિતિમાં જો સાહસને એક ન મેલે
જેવું કોઈ કે નહિ, જાન્યારીથી રહે અને પોતાના ધર્મના વડ

ત્યા ન દે, આ સેનાપતિ વીગ્નરૂપ છે એટલે જ મને ગંધી મહાત્મા આપી રહ્યો છે પણ અત્યારે તેની દૃષ્ટિ નિઃકૃત ચર્ચા ગર્ભ દોષવાદી કામચંદ્ર બની ગયો છે અને આવી કામચંદ્રવાદ વાતો કદી રહ્યો છે. તોપણ તેનો ચીર સ્વાભાવ હોવાથી તે પોતે જ 'શ્વમુખેથી તું જેવી મુઠ્ઠી છો તેવો જ મુઠ્ઠા કર' એવો મારા માટે સુદર ઉપદેશ આપી રહ્યો છે જો કે અત્યારે એની દૃષ્ટિ વિદ્યારવિષયથી નિઃકૃત ચર્ચા ગર્ભ છે અને વિદ્યાને વશ ચર્ચા તે આવી વાતો કરી રહ્યો છે તો તે વાતો ઉપર ધ્યાન ન આપતા, તેના કર્તવ્યઉપદેશ ઉપર જ મારે ધ્યાન આપવું જોઈએ જે પ્રમાણે હસ મિશ્રિત સજેલા દૂધપાણીમાંથી પાણી અને દૂધનો વિવેક કરી દૂધને જ અલગ કરે છે તેમ મારે પણ આ સેનાપતિની કમવર્તિ ઉપર ધ્યાન ન આપતા તેના જીવનમાંથી જે કર્તવ્યનો ઉપદેશ મળે છે તેને આપનાવવો જોઈએ.

“એ સેનાપતિ મારી દ્વારા પોતાના જીવનને સફલ કરવા માટે છે તો ન્યારે હું તેને મારો બાઈ સમજી છું તો તેના જીવનમાં જે વિદ્યારવિષય ફેલાઈ ગયું છે તેને દૂર કરી તેના જીવનને અમૃતમય બનાવી મારે સફળ બનાવવું જોઈએ. વળી તે કહે છે કે, ‘તને મેળવીને હું મને પોતાને બાળ્યશાળી થયો સમજી છું’ ત્યાં કથન પણ તેનું ઠીક છે કારણકે જે બહેન પોતાના બાઈને સુધારવા માટે પોતાનું બલિદાન આપવા તૈયાર હોય તેવી બહેનને મેળવીને એવો કથો બાઈ હશે કે પોતાને બાળ્યશાળી થયો માનતો ન હોય? વાસ્તવમાં હું તેને તેના સૌબાળ્યથી જ ખજાણું છું. અંતર કેવળ એટલું જ છે કે તે પોતે ખોટે માર્ગે જવામાં પોતાને સફળાગી માને છે ન્યારે હું તેને ખોટે માર્ગેથી બચાવી સ-માર્ગે લઈ જવામાં સફળાગી બનાવવા માહું છું.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી ધારિણી જરા હતી પડી. ધારિણીને હાસ્ય કરતી, જોઈ સેનાપતિનું હૃદય પ્રસન્નતાથી કુલાઈ ગયું.

પણ તે અને હવે મોઝા જ સમયમાં મારી પ્રિયતી જતી નથી. એ વિચાર આવતાં તે વધારે પ્રસન્ન થયો.

આ પ્રમાણે પ્રસન્ન થતો સેનાપતિ ખારિણીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે હો! હવેથી તારા વિશ્વસિત મુદ્દા કમળને જ નોંધે છે. મન રતી ગદ્ય કે મત્ત સર્વ ગમે છે. તારા મંદુર દાસ્તખી તું મારી પ્રાણનાં દુઃખદાસી નથી એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. જ્યાં તું મારી પ્રાણનાની સ્પષ્ટ સ્વીકૃતિ કેમ નથી આપતી? તેનું કારણ પણ કે મમજા ગમે છે. તું એમ સમજતી હોઈશ કે હું એક રાજપુત્રી છું અને જાતિગુણો એક ગણની રાણી ગઈ છું. મારે ત્યાં અનેક હસવંતીઓ હતી. માર્ગ એ મારી ઉપર માર્ગ દિવસ જનુસાલન કરે નથી. તેમ એ જાતિ સુધી કોઈ પ્રકારનાં મુખો જનુસાલન એ તે હવે આ પુરુષને ત્યાં ન જણી કેવો બેવકાલ કરવામાં આવે. અને કોણ જણે ત્યાં સુખ ગમે કે દુઃખ? હું સમજું છું કે જ્યાં સુકવેને કારણે જ તે મારી પ્રાણનાં સ્પષ્ટ સ્વીકૃતિ આપી નહિ હોય. વાસ્તવમાં તું હુદિમતી બી હોવાથી આ પ્રકારનો સંકલ્પ વને જાન એ સ્વાભાવિક છે. પણ હું તારા એ સંકલ્પને મદદથી છું હું તને વિશ્વાસ આપું છું કે તે જ સંકલ્પ કોઈ છે તે સંકલ્પને બેવકાલ જ નહિ રહે એ પ્રમાણે હું તારી સાથે વર્તીશ. ને, હું તારી સાથે પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે તને હું મારી પ્રિયતી જનારીશ તે પણ હું તારી ઉપર માર્ગ પ્રકારની જાણ અજાણ નહિ. જનુ હું જેવો તારો જાણકારી થઈને રહીશ. હું તને મારી પ્રાણેથી જનારી રહી છું એટલે મારું શરીર જ નહિ પણ મારા પ્રાણે પણ તારા સંકલ્પ પ્રમાણે જ આ શરીરમાં રહેશે નહિ તે શરીરની બહાર નીકળી જશે. બધારે મારા પ્રાણે પણ તારી જાણનાં પાલન કરશે તે શરીર તે પ્રાણથી જ છે એટલે આ શરીર તે તારી જાણનાં પાલન કરશે જ હું તારી સાથે કશાપિ વિશ્વાસવાત નહિ કરું પણ ને હું તને વિશ્વાસ આપી રહી છું તેનું જણાવવા પાલન કરીશ. હું પણ બીરશ્વરિય છું

એટલે હું જે કાર્મ પ્રતિજ્ઞા કરું છું તેને બરાબર પાર ઉતારું છું. માટે તું મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર વિશ્વાસ રાખ અને જો તને વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો હું સોગંદપૂર્વક કહું છું કે, 'જો હું તારી ઉપર આજ્ઞા કરું કે હું તારો આજ્ઞાધીન થઈને ન રહું અને તારા સુખતું બરાબર ધ્યાન ન રાખું તો હું ક્ષત્રિય નહિ અને મને ઓઢત્યા, ઓઢત્યા અને બાલકતાતું પાપ લાગે' હું ઈશ્વર અને ધર્મની સાક્ષીએ કહું છું કે મારી પાસે જે વિશાળ સંપત્તિ છે તેની એક માત્ર તું જ અધિકારિણી છે અને તે સંપત્તિનો તું ચાહે તેમ ઉપયોગ કરી શકે છે, હું તારા કાર્મ કાર્યમાં હસ્તક્ષેપ કરીશ નહિ તારી કાર્મ વાતને અનુચિત માનીશ નહિ પણ જેમ આજ્ઞાકારી સેવક સ્વામીની સેવા કરે છે તેમ હું પણ તારા આજ્ઞાકારી સેવક થઈને રહીશ બસ! હવે તો તારો સંશય મટી ગયો ને! હવે તો મારો પ્રાર્થનાનો સ્પષ્ટરૂપે સ્વીકાર કરી મને તારી સેવા કરવાનો અવસર આપ! "

સેનાપતિની આ બધી વાત સાંભળી, ધારણી તો પહેલાંની માફક વિચારમગ્ન જ બેસી રહી અને મનમાં વિચારવા લાગી કે, "બહા! કોમની કેવી વિચિત્ર માથા છે! આ સેનાપતિ શતાનીકનો મહારથી છે અને તેની વીરતા ઉપર શતાનીક વિશ્વાસ કરતો હશે. તેની આકૃતિ પ્રકૃતિ ઉપરથી પણ તે વીર હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે અને પોતે પણ પોતાને વીર માને છે છતાં આવો વીર પુરુષ પણ મારા કલા વિના જ મારો આજ્ઞાકારી સેવક બનવા તૈયાર થયો છે અને કલા વિના ઈશ્વર અને ધર્મના સોગંદ પણ ખાઈ રહ્યો છે! એમ તો કાર્મ જોને આજ્ઞાકારી સેવક બનવાનું કહે અથવા આજ્ઞાકારી સેવક બનવા માટે કાર્મ મોટી જગીર આપવા તૈયાર થાય તોપણ તે એ પ્રસ્તાવ સ્વીકારે કે નહિ એ વિચારણીય પ્રશ્ન છે. અને આવા પ્રસ્તાવને પોતાનું અપમાન સમજી પ્રસ્તાવકનો શિરોચ્છેદ કરવા પણ તૈયાર થઈ જાય તો તે કાર્મ આશ્ચર્યજનક નથી પણ અત્યારે તે પોતે જ મારો આજ્ઞાકારી સેવક બનવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે

જાને તે વિશે ઉપર જાને ખર્ચના સોમક પણ ખાતર છે । જ્યાં ત્યાં
 એ વીરપુરુષ શા માટે રહી રહ્યો છે । તેવળ કામચિત્તે નહીં શું
 પેલાની દુર્ભાવનાએને પૂરી કરવા મરિ તે જામ કરી રહ્યો છે ।
 પિત્તાર છે એ કામચિત્તારને જે જે કામચિત્તાર, મારા જાવા વીર
 માર્ગને પણ પતિત કરી રહ્યો છે કામર નતાની રસો છે જો
 બ્રહ્મ કરી મેલો છે । જ્યાં જ્યાં મારું એ જ કહ્યું છે જે તેને કે
 પતિત મવા ન હઈ કામર મવા ન હઈ જાને તેને બ્રહ્મ પણ જા
 ન હઈ જ્યાં વીરપુરુષ મારો જ્યાંકાકરી સેવક જનમ તૈયાર છે તે
 જ્યાં એ હું તેનો ઉપકાર કરું નહિ કે મહેન તરીકે મારું કહ્યું
 જામતું નહિ તો તે મીક કહેવાય નહિ જ્યારે તે મારા મરિ નહીં
 કરવા તૈયાર છે તો ખાલી મારે પણ તેનું જામતું કરવું જ નહિ ।”

જ્યાં પ્રમાણે મારિણી શાન્તચિત્તે વિચાર કરી રહી હતી, મારિ
 ણીની મહત્ત્વ મુખમુદ્રા નેત્ર સેનાપતિ બલે જા પુલી મેલે જાને એ
 વિચારવા લાગ્યો કે “ જ્યાં મારા પ્રસ્તાવનો સ્વીકાર કરવા મરે જ
 વિચાર કરી રહી છે જાને કમર્ચ જ મારી વારમાં હું તમારી વા
 સ્વીકારું છું એમ પેલાના મુખે જ કહેલું ” જ્યાં પ્રમાણે જામતું
 તરમિમાં મારા જાતો સેનાપતિ જ્યાં રમણી કપારે મેલે જાને તે
 મુખમુદ્રા વચનામુદ્રા હું કપારે સમજી શકું જીવી પ્રતીકાર કરે
 મારિણી સામું નેવા કરતો હતો.

સેનાપતિ મારિણીનો ઉત્તર સાંભળવા ઉત્સુક મર્મ મરે હતો
 એટલામાં જ તેણે જામું કે મારિણી મર્મ કહેવા હેઠ કહારી રહી છે
 જ્યાંકાકરી તરમિમાં જાતો જાતો સેનાપતિ મારિણીના મુખેથી જામ
 હું જા ઉપર સમજવા ચાહતો હતો પણ મારિણીને જે ઉત્તર જામું
 તેમો સેનાપતિની જામતા નિરાશમાં હરવાઈ જતી હોય એમ લાગે

સેનાપતિની માર્ચનાના ઉત્તરમાં મારિણીને કહ્યું કે “ જામું ।
 તમે પેલાને જોર કહેવાયો જા પણ તમારી જાવી જામતિત મરે

પરથી તો એમ જણાય છે કે તમને તમારી વીરતાનું તથા ઉચિત-
 નુચિતતાનું જ્ઞાન નથી ! તમે મને સુન્દરી કહો માગે પ્રશંસા કરો
 ન અને મને સુદર વિચાર કરવાનું કહો છો પણ તમે પેટે મારી
 પાસેથી વિપરીત ચાહો છો તેનું શું ? હું તમને પૂછુ છું કે, નિયમ-
 ધર્મનું પાલન કરવું એ સુદર વિચાર કહેવાય કે નિયમ-
 ધર્મનો જાળ કરવો એ વિચાર સુંદર કહેવાય ? મને સુદર વિચાર
 કરવાનું કહીને પણ ‘ હું ધર્મનિયમને જૂઠી જાડિ અને તમારી
 દુર્વાસનાને પૂરી કરુ ’ એમ તમે મારી પાસેથી ચાહો છો ! તમારી
 શુદ્ધિ બ્રહ્મ ધર્મ મર્મ છે એટલે જ તમે કહો છો જુદું અને ચાહો
 છો જુદું ! જો તમે સાચા વીરપુરુષ હો તો વીરશયિત વચન પ્રમાણે
 વીરશયિત કાર્ય કરો. પણ તમારી નીતિ-કહેવું જુદું અને કરવું જુદું-
 તો કાયશયિત છે, વીરશયિત નથી. કારણકે જે સાચો વીર હોય
 ■ તે આવી પરસ્પર વિરુદ્ધ વાતો જાઈ દિવસ કરતો નથી માટે તમે
 તમારી શુદ્ધિને ઠેકાણે લાવો, અને તમારી જાતને મજારો અને તમારી
 વીરતાને કલ્પ ગ લાગે એવી વાતો કહો નહિ કહાચિત્ તમે મારી
 વાત માને નહિ તોપણ-હું તમારી બહેન છું એટલા માટે-હું તમારી
 રક્ષા કરુ એ મારું કર્તવ્ય છે, જ્યારે તમે તમારી શુદ્ધિને સ્થિર
 કરો, તમારામા જે ઉન્નતતા આવી મર્મ છે તેને શાન્ત કરો અને
 તમે જે પહેલા પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેને ચાલ કરો તો જ અને ત્યારે
 જ મારી વાત તમને મળે ઊતરી શકશે

“ તમે હમણાં મારા આજ્ઞાવર્તી સેવક થઈ રહેવાની તથા મારી
 સાથે વિશ્વાસધાન ન કરવાની પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી અને એ પ્રતિજ્ઞા-
 ઓનું દૃઢતાપૂર્વક પાલન કરવા માટે ઈશ્વર તથા ધર્મની સાક્ષીએ
 સોગંદ પણ આપ્યા, પરંતુ તમારી એવી પ્રતિજ્ઞાઓ અને એવાં સોગંદો
 ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરશે ! કારણકે, જે વ્યક્તિ પહેલાં લીધેલી
 પ્રતિજ્ઞાઓનું તથા સોગંદોનું જરાજરા પાલન કરતો નથી, પ્રતિજ્ઞાભંગ
 કરે છે, તે વ્યક્તિની નવીન પ્રતિજ્ઞા તથા સોગંદ ઉપર કોઈ વિશ્વાસ

કરી શકતું નથી. આજ વાત તમને ખબર લાગુ પડે છે એટલે તમારી
 જે પ્રતિજ્ઞાઓનું તથા જે સોમકાંડનું મારી આમજાઈ થઈ નથી,
 કારણકે જેમ જેમ મારી સામે પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યા છો અને સોમકાંડ
 ખાઈ રહ્યા છો તેમ મારી બોળાઈ બોળાઈ તમારી પત્નીની સામે
 ખજુ તમે તેજ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી અને સોમકાંડ ખાધા હતા, પણ
 આજે તમે જે પ્રતિજ્ઞા અને જે સપથને તોડી નાખવા તૈયાર થયા
 છો કે નહિ? શું એજ તમારી વીરતા છે? એવી ક્ષમાર્થ તમે જે
 પ્રતિજ્ઞા અને સોમકાંડ ભોજી તેવી ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરશો!
 તમે તમારા વિવાહના સમયે અનેક સોમકાંડી સમઘ્ન ધર્મ ઇશ્વર, જ્ઞાતિ,
 નદીઓ અને દેવતાઓને આહવાન કરી જપાની સાક્ષીએ તમારી
 પત્નીની સાથે જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી હતી તેને પાળવામાં પણ વીરતા
 જતાવી શકતા નથી, કષ્ટતા જતાયો છો તો હવે જે નથી પ્રતિજ્ઞા
 દેવા તૈયાર થયા છો તો તેને કેવી રીતે પાળી શકશો અને તમારી
 ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરશે? બાઈ! જો તમે સાચા વીર છો, જો
 પ્રતિજ્ઞા અને સોમકાંડો ભંગ કરવા આહવાન નથી તો તમે ધર્મને
 સમજો છો તો પહેલાં વિવાહના સમયે તમારી પત્નીની સાથે લેખિત
 પ્રતિજ્ઞાઓથી પતિત થવાનો વિચાર કર્યો પણ ન કરો. તમારી
 પત્નીએ તમારી પાસેથી વચન લીધું હતું કે તમે પરચોતું-પછી તે
 રહ્યા કે રહ્યાની સમાન સુદરીજ કેમ ન હેમ-સેવન કરશો નહિ
 કિન્તુ પરચોતે માથા કે જાહેન સમાન માનશો તમે તમારી પત્નીને
 વચન આપ્યું હતું અને જે વચનને પાળવાની પ્રતિજ્ઞા પણ કરી હતી
 તો પછી આજે જે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરી રહ્યા છો! અને જો તમે
 જે પ્રતિજ્ઞાને તોડ્યા પણ આજે તો હું તમારી જાહેન-તમને પતિત
 થવા કેમ છો? હો વીર બાઈ! કદાચ તમે મારું કહેવું ન પણ માનો,
 પહેલાં કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરવા પણ તૈયાર થઈ જાઓ અને
 વીરતાનો પણ ત્યાગ કરી જાઓ તો પણ હું તો મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર
 દૃઢ રહીશ. હું તો મહારાજા સિંહાસનની જ પત્ની છું અને તમારી

તો બહેનજી છુ તમે જે પ્રતિજ્ઞા તમારી પત્ની પાસે કરી હતી તે પ્રતિજ્ઞાનુસાર પણ હું તમારી બહેન છુ અને મેં મારા પતિ પાસે જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે પ્રતિજ્ઞાનુસાર પણ હું તમારી બહેન છુ. તમે તમારી પત્નીને કહ્યું હતું કે, 'મારા માટે પરચી માતા અને બહેનની સમાન છે' આ જ પ્રમાણે મેં પણ મારા પતિ સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, મારા માટે પરપુરુષ પિતા, બાઈ કે પુત્ર સમાન છે, આ બન્નેય પ્રતિજ્ઞાનુસાર તમે મારા બાઈ છો અને હું તમારી બહેન છુ. તમે બધે તમારી પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થઈ જાઓ પણ હું તો ક્ષત્રિય કન્યા છુ, વીરપુત્રી છુ અને વીરપત્ની છુ એટલા માટે હું તો મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર મેરુપર્વતથી પણ અધિક દૃઢ રહીશ મેં મારા પતિને જે વચન આપ્યું છે તે વચનનો કદાપિ જીવના જોખમે પણ ભંગ કરીશ નહિ તમને પણ હું એ જ કહું છુ કે તમે તમારી પત્નીને જે વચન આપ્યું છે તેનું જરાબર પાલન કરો, તેનો ભંગ કરો નહિ. વચનનું પાલન કરવામાં જ નમારું કલ્યાણ છે વીર ક્ષત્રિયો એક વાર જે પ્રતિજ્ઞા કરે છે તે પ્રતિજ્ઞાને જીવન પર્વત પાળે છે તો પછી તમારા જેવા વીરક્ષત્રિય પુરુષ નિષ્કારણ પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ કેમ થઈ રહ્યા છો. અને ક્ષત્રિય પુરુષને ન શોભે એવા વચનો કાઢી મુખને દૂષિત કેમ કરી રહ્યા છો? બાઈ! તમે કોણ છો! તેનો ખ્યાલ કરો, તમે જે પહેલાં પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેને યાદ કરો અને બહેનને ન કહેવા જેવી વાત કહો નહિ!"

ધારણીની હિતકારી વાત સાંભળી સેનાપતિ થોડો તો શરમાયો. પણ કામુક્તાને કારણે એ લલ્લજી વધારે વજાત ટકી ચકી નહિ. નિર્લજ્જ થતા જ તે પાછો એ જ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મારી-સામ, દામ નીતિનો પ્રયોગ તો નિષ્ફળ ગયો. તેણે તો મારું મોઢું જ થીવી લીધું. એનો શુદ્ધિમતાપૂર્ણ વાતોએ મને વધારે મુગ્ધ બનાવ્યો છે ગમે તે થાવ પણ એ શુદ્ધિમતી સુદરીને ગમે તે ભોગે પ્રેયસી તો

અમરનાથે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ પારિક્ષીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે તમે જે કાર્થ કર્યું તે ઠીક છે કે મારી પત્નીને જે વસ્તુ આપ્યું છે તેનું પાલન કરું એ તમારી વાત છે સ્વીકારું છું કે એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન પણ અવશ્ય કરીશ એ મારી સાથે રેડ કરશે હેમ તો તમારી મહેલની પત્નીનો ત્યાગ કરી દો એમ એ તમે મને મજા હોત તો કે તમને નિર્દય બને સ્વર્ગિની સમજાવું તેથી જોઈશું તમે જે કાર્થ કર્યું છે તે તમારા ઉપર હાથ મારે નિસ્વાર્થભાવે પ્રકટ કરે છે તમારી ઉપર દિલ્લી થાતો સંસ્કાર છે તમારી ઉપર વધારે મુગ્ધ થઈ જશે છું કે તમારી ગારજ પ્રકટ કરું છું અને તમને વિશ્વાસ આપું છું કે તમને મારી પત્ની જન્મવીશ વેપલ્ય કે મારી પત્નીને આપેલું વસ્તુ બરાબર પાલન બને તેને ત્યાગ કાર્થ કરીશ નહિ. કે તમને હોય નહિ બ જોઈ તેમ તેને પણ હોય નહિ આપું. કિન્તુ તમને જાણેને મારી જન્મે અભિલાષી સમાન આશર આપીશ કે ધર્મની મર્યાદા સ્વર્ગ છું જોડશા મારે એ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કાર્થ કિલ્લ કરીશ નહિ પણ અત્યારે મારે એક જ પત્ની છે અને તે વચ્ચે કોઈ છુટ્ટી નથી જોડશે એક તમે જાણે એક તે એક ને પત્ની મારે થાય એમ છે હમ્મશું છું અત્યાર છુટ્ટી મારે એક પત્ની હોવાથી એક અર્થવાચી જ હોય. અત્યારે તમે પણ મારી મર્યાદા ત્યારે જ કે ને અભિલાષી કાર્થ મારે બીજો કાર્થ વિચાર ન કરતાં મારા કહેવા ઉપર ખ્યાલ આપો અને મારી મર્યાદાને સ્વીકાર કરો. "

સેનાપતિના કથનના ઉત્તરમાં પારિક્ષીને તેને બહુમતુ કે "કાર્થ અત્યારે તમે સ્વાર્થના પંજામાં વધારે સંપાદ્ય મળે છે તેથી જ તમે ત્યાગ-અત્યાગનો ધર્મઅધર્મનો શ્રેયનશ્રેયનિત્યો વિચાર કરી સમજાવશો એ એમ ન હોત તો તમે એમ ન કહેવ કે હું પહેલાં લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનો કાચ કરું અને આ તમા પ્રતિજ્ઞાનો

પણ લાંગ નહિ કરુ હું તમને પૂછુ છું કે, જ્યારે તમે વિવાહના સમયે તમારી પત્નીની સામે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ત્યારે શું તમે એ વાત નક્કી કરી હતી કે, ‘ હું તને પણ મારી સાથે રાખીશ અને બીજી સ્ત્રી લાવીશ તેને પણ સાથે રાખીશ ? ’ જો એ વખતે કરવામાં આવેલી પ્રતિજ્ઞામાં આ વાત નક્કી કરવામાં નથી આવી તો પછી તમે એમ કેમ કહી શકો છો કે તમે પહેલી પ્રતિજ્ઞાને ભંગ કરવા માહતા નથી । જાણ, વાસ્તવમાં તમારી યુદ્ધિ જ અત્યારે કેકાણે તથી અને તેથી જ પરસ્ત્રીને—જે તમારી યેન છે તેને—પણ પોતાની સ્ત્રી બનાવવા માહો છો અને સાથે સાથે હું પ્રતિજ્ઞાને ભંગ કરતો નથી એમ ધર્મની સાક્ષીએ કહી રહ્યા છો । હું તો પરસ્ત્રીને પોતાની સ્ત્રી બનાવનાર ધુરુષની વારંવાર નિંદા કરુ છું, તેને કાયર સમજું છુ અને ધિક્કારને પાત્ર ગણું છુ ”

ધારિણીની આ વાતની અસર સેનાપતિ ઉપર જરા પણ ન પડી. ને તેા વિહારપાશમાં પૂરેપૂરેા ફસાઈ ગયો હતો તે તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે, “ આ સ્ત્રી આજે નહિ માને તો કાલે માનશે પણ કોઈ પણ ઉપાયે તે માનશે જરૂર અત્યારે તે મારા હાથમાં છે, ગમે તેમ કરી તેને મનાવી લઈશ હું તો એમ જ માહતો હતો કે કાઈ, સામ-દામની નીતિથી સમજી જાય તો બેદનીતિ કે દહનીતિનેા પ્રયોગ જ કરશે ન પડે પણ જ્યારે સામ-દામનીતિથી સમજતી જ નથી તો હવે બેદનીતિથી જ કામ લેવું જોઈએ અને જ્યારે બેદનીતિ સફલ નહિ થાય ત્યારે દહનીતિ તો આખરે છે જ.”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ ધારિણીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે, “ હે ! મધુરબાઈશી ! તમે જે કહી વાતો કહો તે ઠીક છે, પણ અત્યારે તમારુ ધ્યાન કેવળએકબાજુ હોવાથી બીજી બાજુનો વિચાર કરી શકતા નથી. તમે મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર તો ધ્યાન આપો છો પણ તમારા હિતા-હિત વિષે જરાપણ ધ્યાન આપતા નથી. હું જે કાઈ કરી રહ્યો છું તે

આ પ્રમથ્ણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ ખારિણીને ફરી કહેવા થઈ
 ૩ તમે જે કંઈ કહ્યું તે ઠીક છે હું મારી પત્નીને જે વસ્તુ
 આપ્યું છે તેનું પાલન કરું એ તમારી વાત હું સ્વીકારું ।
 ૪ એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન ખજાજી બાંધી રહીશ એ મારી સાથે
 કરવા હેતુ તો તમારી પહેલી પત્નીનો ત્યાગ કરી દો એમ ।
 તમે મને કહ્યું હેતુ તો હું તમને નિર્દય અને સ્વાર્થીની ધરમ
 ખજાજી તેથી બિલકુલ તમે જે કંઈ કહ્યું છે તે તમારા ઉદાર હૃદય
 નિસ્વાર્થતાવને પ્રકટ કરે છે તમારી ઉદાર દિલની ત્યજી દેવા
 હું તમારી ઉપર વધારે મુગ્ધ થઈ ગયો છું હું તમારી પાર
 પ્રકટ કરું છું અને તમને વિશ્વાસ આપું છું કે તમને મારી પ
 બંધવીશ તોખજાજી મારી પત્નીને આપેલું વસ્તુ બરાબર પા
 અને તેનો ત્યાગ કરાવિ રહીશ નહિ હું તમને કહ્યો નહિ જ
 તેમ તેને પણ કહ્યો નહિ આપું હિન્દુ તમને જાણે તે
 જાણે આંખોની સમજાન આજીવ આપીશ હું ધર્મની મર્યાદા સ
 છું એટલા માટે એ મનોહારનું ઉત્સવન કાઈ દિવસ
 નહિ પણ જાણારે મારે એક જ પત્ની છે અને
 તમારા જેવી મુજી નથી એટલે એક તમે અને એક તે એક
 પત્ની મારે આવ એમ હું કહ્યું છું જાણાર સુધી મારે એક પ
 હોવાથી એક જાણવાનો જ હોય જાણાર તમે પણ મારી મર્યાદા
 ત્યારે જ હું એ જાણવાનો જાણાર મારે બીજો કાઈ વિચાર
 કરતાં મારા કહેવા ઉપર ધ્યાન આપો અને મારી પ્રાર્થ
 સ્વીકાર કરો । ”

સેનાપતિના કબજાના ઉત્તરમાં ખારિણીએ તેને જણાવ્યું
 “ કાઈ જાણારે તમે સ્વાર્થના પંજામાં વધારે સપાઈ ગયા છે
 તેથી જ તમે ન્યાય-અન્યાયનો ધર્મભ્રમનો, કિંમતભ્રમ
 વિશેષ કરી શકતા નથી એ એમ ન હોત તો તમે એમ ન
 ૩ હું પહેલાં બીધી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરું અને આ નવી પ્રતિ

પણ ભગ નહિ કરું. હું તમને પૂછુ છું કે, જ્યારે તમે વિવાહના સમયે તમારી પત્નીની સામે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ત્યારે શું તમે એ વાત નક્કી કરી હતી કે, ‘ હું તને પણ મારી સાથે રાખીશ અને ખીજી સ્ત્રી લાવીશ તેને પણ સાથે રાખીશ ? ’ જો એ વખતે કરવામાં આવેલી પ્રતિજ્ઞામાં આ વાત નક્કી કરવામાં નથી આવી તો પછી તમે એમ કેમ કહી શકો છો કે તમે પહેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરવા માફતા નથી ! ભાઈ, વાસ્તવમાં તમારી સ્ત્રી જ અત્યારે ઠેકાણે નથી અને તેથી જ પરસ્ત્રીને—જે તમારી બેન છે તેને—પણ પોતાની સ્ત્રી બનાવવા માહો છો અને સાથે સાથે હું પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરતો નથી એમ ધર્મની સાક્ષીએ કહી રહ્યા છો । હું તો પરસ્ત્રીને પોતાની સ્ત્રી બનાવનાર પુરુષની વારવાર નિંદા કરું છું, તેને કાયર સમજું છું અને ધિક્કારને પાત્ર ગણું છું. ”

ધારિણીની આ વાતની અસર સેનાપતિ ઉપર જરા પણ ન પડી. તેનો વિકારપાશમાં પૂરેપૂરો દસાઈ ગયો હતો તે તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે, “ આ સ્ત્રી આજે નહિ માને તો કાલે માનશે પણ કોઈ પણ ઉપાયે તે માનશે જરૂર અત્યારે તે મારા હાથમાં છે ગમે તેમ કરી તેને મનાવી લઈશ હું નહીં એમ જ માહતો હતો કે કાઈ, સામ-દામની નીતિથી અમણ જામ તો બેઠનીતિ કે દડનીતિનો પ્રયોગ જ કરવો ન પડે પણ જ્યારે સામ-દામનીનિયમી સમજતી જ નથી તો હવે બેઠનીનિયમી જ કામ લેતું બેઠજી અને જ્યારે બેઠનીતિ સફલ નહિ થાય ત્યારે દડનીતિ તો આખરે છે જ. ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ ધારિણીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે, “ હે ! મહુરબા'પણી ! તમે જે કાંઈ વાતો કહો તે ઠીક છે, પણ અત્યારે તમારું ધ્યાન કેવળ એકબાજુ હોવાથી ખીજી બાજુનો વિચાર કરી શકતા નથી તમે મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર તો ધ્યાન આપો છો પણ તમારા દિત્તા-દિત વિષે જરાપણ ધ્યાન આપતા નથી. હું જે કાંઈ કરી રહ્યો છું તે

તમારા બધા ગાદિ કરી રહ્યો છું એ વિશે વિચાર પણ કરતા નથી
હું તમારો ઉપકાર કરવા ગાદિ જ તમને અપનાવવા તેમાર મરો છું
અને તમારી સાથે સેવક થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યો છું કમ
હું મારી પહેલી પ્રતિજ્ઞાથી અદ્ય થઈ રહ્યો છું—તેનું ઉત્કલ્પન કરી
રહ્યો છું—તો તે પણ તમારો ઉપકાર કરવાની હિતિએ જ પ્રતિજ્ઞ
અદ્ય થઈ રહ્યો છું. હું તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે જ્યાં રત્ન
કાચમાના અને શોભા આપતું નથી. કાચમાના મળામાં પહેરેલું રત્ન
લોપ્તને પણ એ રત્નને કાચમાના મળામાં રાખવા જ દેવું એ રત્ન
અપમાન કરવા બરાબર છે. કદાચ મૂર્ખ કિશોરમણિ પણ આવા કદ
વાન અને મુદ્દર રત્નને જ્યાં તેની કિંમત ભલી નથી ત્યાં રહેવા દે
નહિ. એ કદાચ અજ્ઞાત કાચમાના મળામાં પહેલી રત્નમાલ્યા થઈ છે
અને તેની કિંમત વધારે તો કદાચ અપરાધ નથી, પણ એ તો રત્ન ઉપર
ઉપકાર છે જા જ વાત માગ અને તારા વિશે પણ સમજ તારા
જેવી મુદ્દરી અને વીર પુત્રી હિમિવાહન જેવા કાચર પુરુષના કાચમાં
જ્યાં એ તો તારું અપમાન છે હિમિવાહન જેવા કાચર પુરુષની સાથે
તારી શોભા ન હોઈ શકે. હિમિવાહન એ વદન કાચર પુરુષ છે તેનાઈ
વીરતાનો અઘ નથી. જેનામાં વીરતા હોય તે હિમિવાહન કાચે મુકાઈ
હાલો મરી જાય પણ મુકાઈ થવાથી તે કાચી જતો નથી. હિમિવાહન
તો સેના જોઈ જ એવો કરીને લાગ્યો કે અત્યાર સુધી તેના પતો
પણ લાગતો નથી. પ્રાણનાશના કાચથી એ તમને ડાઘીને પણ માની
મરો. એણે એટલું પણ વિચાર્યું નહિ કે હું નાથી તો જઈ છું પણ
મારી પાછળ મારી સ્ત્રી વગેરેની શી દશા થશે ? તેમના ઉપર
કેટલી મુશ્કેલીઓ આવી પડશે ? હિમિવાહનની ઉપર તમારી રક્ષા
કરવાનો કાર હતો, એટલે જ્યાંસુધી શરીરમાં પ્રાણ હોય ત્યાંસુધી
તમારી રક્ષા કરવી એ તેનું કર્તવ્ય હતું પણ એણે કતબનું પાત્ર
ન કર્યું અને તમને અરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી જઈ પાત્રે જ મરણ
ભાગી મરો. એ તો સાચું થયું કે તમારા મહેલમાં હું જ જાઉં

હોયો. અને તમને સુરક્ષિત અવસ્થામાં અહીં લઈ આવ્યો, નહિ
તા કોઈ ખીજે સૈનિક ત્યાં આવત તો કાણુ જાણે તમારી કેવી
અવસ્થા થાત ? હવે તમે જ ખતાવો કે, જે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવી
મકનો નથી, જે પોતાના પ્રાણુની રક્ષા માટે પોતાની સ્ત્રીને પણ
અરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી છઈ જાગી જાય છે અને જે યુદ્ધના ભયથી
જાગી જઈ પોતાની રક્ષા કરવા ચાહે છે તે કાયર, પ્રરુપની સાથે
તમારે રહેવું એ શું તમારા શૌર્ય અને સૌદર્શનું અપમાન નથી ?
તમારા એ અપમાનમાંથી તમને મુક્ત કરવા માટે જ હું તમને મારી
પત્ની બનાવવા ચાહું છું

આ પ્રમાણે સેનાપતિ ધારિણી ઉપર બેઠનીતિનો પ્રયોગ કરવા
લાગ્યો અને દ્વિવાહનને કાયર ખતાવી તેના તરફ ધારિણીના હૃદયમાં
ધ્રુણા પેદા કરવાની યેષ્ટા કરવા લાગ્યો. પણ શુદ્ધ સત્ય પ્રેમ આગળ
તેની બેઠનીતિ તદ્દન નિષ્ફળ જ નીવડી ધારણી એવા કાચા
હૃદયની ન હતી કે તે સેનાપતિનો નીતિની જગમાં ફસાઈ
જાય દ્વિવાહન પ્રતિ ધારિણીને અનન્ય પ્રેમ હતો તે પતિવ્રત ધર્મની
મહત્તા સમજતી હતી અને તેનું ખરાખર પાલન કરવામાં પોતાની
પ્રતિષ્ઠા રહેલી માનતી હતી. પતિવ્રતા સ્ત્રી, પોતાના પતિની સિવાય
સ સારમાં કોઈને સુંદર, વીર કે વૈભવશાળી માનતી નથી તેની
દષ્ટિમાં તો પતિ એ જ સર્વસ્વ છે. પતિથી વધારે સ સારમાં બીજી
બીજી કંઈ નથી પતિવ્રતા સ્ત્રી, પતિના કોઈ દુર્ગુણ ઉપર ધ્યાન જ
આપતી નથી તેનું ધ્યાન તો પતિના સદ્ગુણો ઉપર રહેલું હોય છે.
પ્રેમીજનોનો આવો જ સ્વભાવ હોય છે શુદ્ધ પ્રેમી, પોતાના પ્રેમ-
સ્પદના દુર્ગુણ ઉપર ધ્યાન ન આપતાં સદ્ગુણો ઉપર જ પોતાના
હૃદયમાં સ્થાન આપે છે. અને પ્રેમાસ્પદને કાંઈથી બિનરતો માનતા
નથી આ જ વાત ધારિણીને પણ લાગુ પડતી હતી દ્વિવાહનની
પ્રતિ ધારિણીના હૃદયમાં જે પ્રેમજાવ હતો તેને દૂર કરવા માટે
સેનાપતિ દ્વિવાહનની નિંદા કરતો હતો, પણ દ્વિવાહનના

તમારા સલાહ માટે કરી રહ્યો છું એ વિષે વિચાર પણ કરતા નથી
 હું તમારો ઉપકાર કરવા માટે જ તમને અપનાવવા તૈયાર થયો છું
 અને તમારી સાથે સેવક થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યો છું કમ
 હું મારી પહેલી પ્રતિજ્ઞાથી બાદ થઈ રહ્યો છું—તેનું ઉત્તર મળી
 રહ્યો છું—તો તે પણ તમારો ઉપકાર કરવાની દૃષ્ટિએ જ પ્રતિજ્ઞ
 બાદ થઈ રહ્યો છું. હું તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે જ્યાં રત્ન
 કાચાના જાણે શોભા આપતું નથી. કાચાના મળામાં પહેરેલું રત્ન
 ભેદાંતે પણ એ રત્નને કાચાના મળામાં રાખવા જ દેવું એ રત્ન
 અપમાન કરવા બરાબર છે. કાંઈ મૂર્ખાં વિદેશિકો પણ આવ્યા કમ
 વાન અને કુદર રત્નને જ્યાં તેની કિંમત થતી નથી. ત્યાં રહેવા જો
 નહિ. એ કાંઈ વ્યક્તિ કાચાના મળામાં પહેલી રત્નમાથા થઈ બે
 અને તેની કિંમત વધારે તો કાંઈ અપરાધ નથી, પણ એ તો રત્ન ઉપર
 ઉપકાર છે જ્યાં જ વાત મારા અને તારા વિષે પણ સમજ તારા
 જેવી કુદર અને વીર પુત્રી હિંમતવાન જેવા કાચર પુરુષના કાચા
 જ્યાં એ તો તારું અપમાન છે. હિંમતવાન જેવા કાચર પુરુષની સાથે
 તારી શોભા ન હોઈ શકે. હિંમતવાન એ તદ્દન કાચર પુરુષ છે તેનામાં
 શોભાનો અંશ નથી. જેનામાં વીરતા હોય તે કુશલપુત્ર અને કુશલ
 હાથો મરી જ્યાં પણ કુશલતા જાય તો કાચી જાય નથી. હિંમતવાન
 તો સેના ભેટાં જ એવો કરીને કાચો છે. અત્યાર કુશી તેના પતો
 પણ લાગતો નથી. પ્રાણનાશના કાચી એ તમને ઓઢીને પણ માથે
 મરે. એણે એટલું પણ વિચાર્યું નહિ કે હું નાચી તો નહીં છું પણ
 મારી પાછળ મારી જી વગેરેની શી રહ્યા થશે ? તેમના ઉપર
 કેટલી મુશ્કેલીઓ જાણી પાડે ? હિંમતવાનની ઉપર તમારી આ
 કરવાનો ભાર હતો, એટલે જ્યાંકુશી શરીરમાં પ્રાણ હોય ત્યાંકુશી
 તમારી આ કરવી એ તેનું કર્તવ્ય હતું પણ એણે કર્તવ્યનું પાલન
 ન કર્યું અને તમને અસ્થિત અવસ્થામાં મૂકી કાંઈ પોતે જ મર્યાદા
 જાણી થયે એ તો સારું થયું કે તમારા મહેલમાં હું જ જાણી

પહેાચ્ચો અને તમને સુરક્ષિત અવસ્થામાં અહીં લઈ આવ્ચો, નહિ તો કોઈ બીજો સૈનિક ત્યા આવત તો કાણુ બાણે તમારી કેવી અવદશા થાત ? હવે તમે જ બતાવો કે, જે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવી શકતો નથી, જે પોતાના પ્રાણુની રક્ષા માટે પોતાની સ્ત્રીને પણ અરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી દઈ જાગી જાય છે અને જે યુદ્ધના બચથી જાગી જઈ પોતાની ગણા કરવા આવે છે તે કાવર, પુરુષની સાથે તમારે રહેવું એ સુ તમાગ સૌર્વ અને સૌદર્વનું અપમાન નથી ? તમારા એ અપમાનમાંથી તમને મુક્ત કરવા માટે જ હું તમને મારી પત્ની બનાવવા આવું છું.

આ પ્રમાણે સેનાપતિ ધારિણી ઉપર ભેદનીતિનો પ્રયોગ કરવા લાગ્ચો અને દધિવાહનને કાયર બનાવી તેના તરફ ધારિણીના હૃદયમાં ધૂણા પેદા કરવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્ચો. પણ શુદ્ધ સત્ય પ્રેમ આગળ તેની ભેદનીતિ તદન નિષ્ફળ જ નીવડી ધારણી એવા કાચા હૃદયની ન હતી કે તે સેનાપતિની નીતિની જાગમાં ફસાઈ જાય દધિવાહન પ્રતિ ધારિણીને અનન્ય પ્રેમ હતો તે પતિવ્રત ધર્મની મહત્તા સમજતી હતી અને તેનું બરાબર પાલન કરવામાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા રહેલી માનતી હતી પતિવ્રતા સ્ત્રી, પોતાના પતિની સ્તિવાચ સ સારમાં કોઈને સુદર, વીર કે વૈભવશાળી માનતી નથી. તેની દષ્ટિમાં તો પતિ એ જ સર્વસ્વ છે પતિથી વધારે સ સારમાં બીજી બીજી કંઈ નથી પતિવ્રતા સ્ત્રી, પતિના કોઈ દુર્ગુણ ઉપર ધ્યાન જ આપતી નથી તેનું ધ્યાન તો પતિના સદ્ગુણો ઉપર રહેલું હોય છે. પ્રેમીજનોનો આવો જ સ્વભાવ હોય છે શુદ્ધ પ્રેમી, પોતાના પ્રેમારુપણા દુર્ગુણો ઉપર ધ્યાન ન આપતા સદ્ગુણોને જ પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે છે. અને પ્રેમારુપને કોઈથી બિતરતો માનતા નથી આ જ વાત ધારિણીને પણ લાગુ પડતી હતી દધિવાહનની પ્રતિ ધારિણીના હૃદયમાં જે પ્રેમભાવ હતો તેને દૂર કરવા માટે સેનાપતિ દધિવાહનની નિંદા કરતો હતો, પણ દધિવાહનના

પ્રેમરમથી રમાએલી ધારિણી હાથ તે નિંદાની ભરત જરા જ
પડી શકતી ન હતી

સેનાપતિની વાત સાંભળી, ધારિણીને થયું જ કુ ખ થયું પતિની
નિંદા સાંભળી તે તેને માટે અસહ્ય હતું તોપણ તેણે પોતાનું
સ્વભાવિક ફેરું સુમાર્યું નહિ અને સ્વાભાવિક હૃદયપૂર્વક તેણે
સેનાપતિને કહ્યું કે, "ભાઈ ! વધારે બોલવું બાંધ કરો અને જરા પતિની
વિરુદ્ધ એક પણ શબ્દ બોલો નહિ. તમે ભાઈ થઈને મહેનતા પતિની
નિંદા કરો અને મહેનતા હાનને કુખ પહોંચાડો એ ઠીક ન હોવાનું
વળી મારા પતિ વિશે એ કંઈ કરી રહ્યા હો તે તદ્દન બોલું કે
વિનાશકાળે વિપ્તીવ શુદ્ધિ એ કહેવત મુજબ તમારી શુદ્ધિ કેમકે
ન હોવાથી પતિના મુદ્દોને જલ્દી તમે કુટુંબો બતાવી રહ્યા હો અને
મારા પતિને કાગલ કહી તમે પોતાને હંસ બતાવી રહ્યા હો જ
હંસ બનવું સરળ નથી. હંસ અને કાગલની ઓળખાણ મુલ્ય-કુતૂબોને
વિશેષ કરવાથી જ થાય છે જલ્દી મોઢે કહી દેવાથી કાંઈ હંસ કે
કાગલો બની શકતું નથી. તમે પોતાને મોઢે હંસ કહેવાનો છો, પણ
વસ્તુતઃ તમે હંસ નહિ પણ કાગલ જ છો. કાગલોને બીજાનું એકું
માવાનો સ્વભાવ કાગલનો જ છે હંસ કાંઈ કિંવદ્ધ મોઢું એકું
ખાંડો જ નથી કું દર્શિવાહનની સ્ત્રી મું જતાં તમે દર્શિવાહન હાથ
રમાએલી અને અખ્યાવવા તૈયાર થયા છો અને પછી હંસ થઈ
આહો છો ! પિછાર છે તથાને કે કાગલ એવી તમારી હાલિ હોય
જતાં હંસ બનવા તૈયાર થયા છો !

"ભાઈ ! તમે મારા પતિને કાગલ અને પોતાને વીર માનો એ
ખરનું જા તમારું કાગલ પણ સર્વથા બોલું છે કાગલો મારા પતિ
કાગલ નહિ પણ વીર છે કાગલ તો તે છે કે જે ધર્મના ત્યાગ કરે છે
પણ જે ધર્મના ત્યાગ કરતા નથી પણ ધર્મનું માનન કરે છે તે તે
વીર છે. એ મારા પતિ કાગલ હોવાની નહોત તો એકલા જ સુત-
સેનામાં જાવવાની કિમત જ કરત નહિ મારા પતિએ શુદ્ધ ન હતું અને

જગલમાં ચાલ્યા ગયા એનું કારણ તેમની કાયરતા નહિ પણ યુદ્ધમાં
યતી હિસા જ છે હિંસાથી જે ધન-જનની હાનિ થાય છે તે તેમને
પસદ નથી એટલે જ મારા પતિએ અહિંસાના ઉચ્ચ ધ્યેયને દૃષ્ટિ સમક્ષ
રાખી જગલમાં ચાલ્યા જવાનું પસંદ કર્યું છે બાકી કોઈ કારણ
નથી. છતાં તમે મારા પતિને કાયર કહો છો અને તમે પોતાને વીર
માનો છો એ સર્વથા મિથ્યા—એવું છે.

“ જો તમે સાચા વીર પુરુષ હોત તો તમે અન્યાય—અત્યાચારને
કદાપિ અપનાવ્યો ન હોત પણ અન્યાયનો વિવેક કયો હોત હું તમને
પૂછું છું કે, મારા પતિએ એવો કયો અપરાધ કર્યો હતો કે જેથી
શતાનીકને ચપા ઉપર ચડાઈ કરવાની જરૂર પડી ? અને જો મારા
પતિએ કોઈ અપરાધ કર્યો ન હતો એટલે શતાનીકે જે આક્રમણ
કરેલું તે અન્યાયપૂર્ણ હતું એમ તમે માનો છો તો તમે શતાનીકને
સહકાર શા માટે આપ્યો ? અને તેનો વિરોધ કેમ ન કર્યો ? થોડી
વાર માટે એમ માની લો કે મારા પતિનો અપરાધ હતો અને
શતાનીકે નિષ્કારણ ચપા ઉપર ચડાઈ કરી ન હતી તો પણ પ્રભુએ
શા અપરાધ કર્યો હતો કે તેને મારવામાં આવી, કાપવામાં આવી
અને લૂટવામાં આવી ? અને એ લૂટમાં તમે શા માટે ભાગ લીધો ?
અન્યાય કરવો, અત્યાચાર કરવો, બીજાને નિષ્કારણ કદ પહેંચાડવું,
બીજાના પ્રાણ હરવા, બીજાની મર્યાદા લૂટવી એમાં જ શું વીરતા
છે ? તમે કહે અને વીરતા માનતા હો પણ કોઈ એને વીરતા
નહિ પણ કૂરતા જ કહેશે. તમે પોતાને વીર કહેવડાવો છો પણ
અન્યાયનો વિરોધ તો કરી ન શક્યા અને એ રીતે તમે તમારી
કાયરવૃત્તિનો પરિચય આપેલ છે. તમે હત્યા, લૂંટ, ચોરી અને
પરદારહન કરવા છતાં પણ પોતાને વીર માની રહ્યા છો એટલે જ
તમારી યુદ્ધિ અત્યારે ઠેકાણે નથી એમ હું તમને કહું છું.

“ બાઈ ! તમે મારી ઉપર જે ઉપકાર કરવા ચાહો છો તે ઉપકાર
તમે તમારી જ પાસે રાખો ! તમારે મારા માટે કદ સહેવાની કે

પ્રતિજ્ઞાથી અટક જવાની જગ્યા પહોં જરૂર નથી. આરા પતિ કમર છે ?
 વીર, તેમણે કર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે કે નહિ, તેઓ અને સુરક્ષિત
 મુખી મળા છે કે અસુરક્ષિત એ બધી વાતની તમે શા માટે ભૂલ
 જિતા કરો છો ? કદાચ આરા પતિએ કમરતા જતાથી છે કે તેમણે
 કર્તવ્યનું પાલન કર્યું નથી તો હું શા માટે કમરતા જતાવું ? હું
 કર્તવ્યમુદ્ધતા શા માટે લાઈ જાઉં છું ? ધર્મની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન શા
 માટે કરું ? હું એક વીરપુત્રી જાને વીરપત્ની છું. મેં વિવાહ સમયે
 પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે આશ પિવાહ જેમની સાથે જાયો. તે મહારાજ
 દિવિષાકનનના સિવાય સંસારના બીજા બધા પુરુષો પિતા, ભાઈ કે
 પુત્રની સમાન છે. હું એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન ચરચરિત મુખી જાગર
 કરીશ. પતિ કમર તેમના ધર્મના ભાર છે. જાને મારી કમર આશ
 ધર્મને પાળવાનો ભાર છે. પોતાને ધર્મ પેલે જ પાળી શકે છે.
 એટલે એ ધર્મથી પતિવ રક્ષા મળા છે એ કહેવું કર્તવ્ય જનુજિત
 છે. હું ધર્મની રક્ષા માટે જાને પ્રાણનો ભોગ આપી રહું છું. ધર્મ
 ભોગ આપી હું છાત્રવાનું પલ્લવ કરતી નથી. માટે તમે તમારી
 દુર્ભાવનાને સંકેપત્ર અને ધર્મભંગ કરવા માટે તમે જેમના પ્રયત્ન
 કરો છો તે બધાં ભૂલ જવાના છે. હું ધર્મની મર્યાદાનું કદાચિ
 ઉલ્લંઘન કરીશ નહિ. એટલા માટે હું તમને આશ અંતિમ નિર્ણય
 તમને સાફસાફ મંજૂરગાવી રહું છું કે જાને સુખ પ્રમાણને જાને
 અંધકાર આપવા લાગે, જાને અંધ દીવલતા આપવાને તમને તાર
 આપવા લાગે કે જાની આધારસ્થ પુત્રી રક્ષાતળમાં ખસી જાય
 પણ મેં જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કદાચિ કર્યો શકતો
 નહિ. તેમ તે ધર્મથી અટક પણ કર્યો શકશે નહિ તો પછી જરૂર પુરુષને
 સ્વીકારવાની વાત જ કર્યા રહી ? જાને મળાનો પ્રવાહ સમુદ્ર તરફ
 ન જાયો દિશ્યો દિશાલક્ષ તરફ વહેવા લાગે પણ આશ પ્રેમનો પ્રવાહ
 જે મહારાજ દિવિષાકનની તરફ વહે છે તે બીજા પુરુષની તરફ
 વહી શકે તેમ નથી. ભાઈ ! તમે જાને નમ-પુનેરની સમાન મુદ્દર છે.

અર્જુનની સમાન વીર યોદ્ધા હો તો પણ હું તમને પતિરૂપે સ્વીકાર કરી શકું એમ નથી, માટે તમે પાપપ્રવાહની અને નરકમાં લઈ જનારી દુર્ભાવનાનો ત્યાગ કરો, વિષયલેલુપતાને હૃદયમાંથી દૂર કરો, પહેલા તમે જે પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેનું દૃઢ પાલન કરો, એ જ મારી તમને પ્રાર્થના છે.”

ધાર્મિકની વીરતાભરી વાતો સાંભળીને સેનાપતિનું મન તેની તરફ વધારે આકર્ષાયું પણ બ્યારે ધાર્મિકને પોતાનો અંતિમ નિર્ણય સંભળાવી દીધો ત્યારે તેના હૃદયમાં ઘણી નિરાશા થઈ અને ક્રોધ પણ આવ્યો. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “આ સ્ત્રી રત્ન મેળવી હું મારું જીવન ધન્ય બનાવીશ એ આશાએ રાજમહેલમાંથી બીજા રત્નો ન લેતા આ સ્ત્રીરત્નને ઉપાડી લાવ્યો પણ આ તો મને પતિરૂપે સ્વીકારતી પણ નથી. મેં એને મારી સ્ત્રી બનાવવા માટે સામ, દામ, અને ભેદ એ ત્રણેય નીતિને અજમાવી જોઈ પરંતુ એણે તો મારો બધી બાજુ પણ ઉઘણાવી નાખી. મેં તેને અપનાવવા માટે ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા પણ બધા નિષ્ફળ નીવડ્યાં. જો તે મને વશ ન થઈ તો આ મુદ્દયો મને કંઈ લાભ પણ ન થયો. મેં રત્નો પણ ગુમાવ્યાં અને આ સ્ત્રીરત્ન પણ મારા હાથમાંથી જતું રહે છે, જો એની માત્ર માની હું તેના ઉપરથી પ્રેમ છટાવી લઉં તો તો મારો બધો પરિશ્રમ (કામો જય) મને તેમ થાય પણ હું તો તેને મારી સ્ત્રી બનાવીશ મને એ રીતે મારા હૃદયની બાવલાને સંતોષીશ જો સામ, દામ, અને ભેદ નીતિયો મને વશ ન થઈ તો દંડનીતિનો ઉપયોગ કરીશ અને એને તે દ્વારા મારી પત્ની બનાવવા માટે તેને દરજ્જા પાડીશ. દંડનીતિ આગળ તો મોટામોટા ધનુર્ધર યોદ્ધાઓ પણ ઢ્રજી જોઈ છે અને પોતાનો પ્રતિજ્ઞાનો લાગ પણ કરી નાખે છે તે પછી આ અજમાવતી તો શી શક્તિ છે કે મારી દંડનીતિને વશ ન થાય. હવે તેને વશ કરવા માટે દંડનીતિના પ્રયોગ ત્રિવલ્ય બીજાને એકેય માર્ગ નથી મારી દંડનીતિનો પ્રયોગ અવશ્ય સફળ થશે રાજમહેલમાંથી

પ્રતિજ્ઞાથી બદલ જવાની જરૂર પડે જરૂર નથી. મારા પતિ મરણ છે
 વીર, તેમણે કર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે કે નહિ તેનો મને શરૂમાં
 મુખી મળે છે કે અસંધિત, એ જાણી વાતની તમે છા મારે બર્મ
 મિત્રા કરો છો ? કદાચ મારા પતિએ કામરતા જતાવી છે કે તેમણે
 કર્તવ્યનું પાલન કર્યું નથી તો હું છા મારે કામરતા જતાવું ? કે
 કર્તવ્યનું જાણી છા મારે બર્મ અને હું ધર્મની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન છા
 મારે કરું ? હું એક વીરપુત્રી અને વીરપત્ની છું મેં વિવાહ સમય
 પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારો વિવાહ જેમની સાથે થશે કે તે મહારાજ
 હિંદુસ્થાનના સિંચાણ સંસ્કારના બીજા જાણી પુરુષો પિતા, ભાઈ કે
 પુત્રની સમજાણ છે હું એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન મરણાંત સુધી જાળવ
 કરીશ. પતિ ઉપર તેમના ધર્મનો ભાર છે અને મારી ઉપર મારા
 ધર્મને પાળવાનો ભાર છે પેતાનો ધર્મ પોતાના પાળી રહે છે
 એટલે એ ધર્મથી પતિત થઈ જવા છે એ કહેવું સર્વથા અનુમિત
 છે હું ધર્મની રક્ષા મારે બધે પ્રાપ્તનો ભોગ જાપી જઈ પણ ધર્મના
 ભોગ જાપી હું છત્તવાનું પસંદ કરવી નથી. મારે તમે તમારી
 કુર્મવચ્ચને સંતોષવા અને ધર્મબ્રહ્મ કરવા મારે તમે એટલા પ્રયત્ન
 કરો છો તે જાણી બર્મ જવાના છે હું ધર્મની મર્યાદાનું કદાપિ
 ઉલ્લંઘન કરીશ નહિ. એટલા મારે હું તમને મારો અતિમ નિર્વેશ
 તમને સાક્ષાત્ મેળાવાની જાણ છું કે બધે સર્વ પ્રજાઓને બધે
 અંધાર જાપવા લાગે, બધે એક ચીતલતા જાપવાને બધે તાર
 જાપવા લાગે કે જાણી આધારભૂત પુત્રી રક્ષાવળમાં ધસી જાય
 પણ મેં ને પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે પ્રતિજ્ઞાનો કાગળ કદાપિ બર્મ રહે
 નહિ તેમ તે ધર્મથી બદલ પણ બર્મ રહેશે નહિ તો પછી પર પુરુષને
 સ્વીકારવાની વાત જ ક્યાં રહી ? બધે જવાનો પ્રયાદ સમુદ્ર તથા
 ન જઈ જાયો દિશાબદ્ધ તરફ જહેવા લાગે પણ મારો પ્રેમનો પ્રયાદ
 ને મહારાજ હિંદુસ્થાનની તરફ જહે છે તે જી ન પુરુષની તરફ
 જઈ રહે તેમ નથી. બાઈ ! તમે બધે નહ-કુનેરની સમજાણ મુદર દો

અર્જુનની સમાન વીર યોદ્ધા હો તો પણ હું તમને પતિરૂપે સ્વીકાર કરી શકુ એમ નથી, માટે તમે પાપપ્રવાહની અને નરકમા લઈ જનારી દુર્લાબનાનો ત્યાગ કરો, વિષયલોભપતાને હૃદયમાંથી દૂર કરો, પહેલા તમે જે પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેનું દૃઢ પાલન કરો, એ જ મારી તમને પ્રાર્થના છે.”

ધાર્મિકની વીરતાભરી વાતો સાંભળીને સેનાપતિનું મન તેની તમ્ક વધારે આકર્ષાયું પણ બ્યારે ધારિણીએ પોતાનો અતિમ નિર્ણય સંભળાવી દીધો ત્યારે તેના હૃદયમાં ઘણી નિરાશા થઈ અને ક્રોધ પણ આવ્યો. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “આ સ્ત્રી રત્ન મેળવી હું મારું જીવન ધન્ય બનાવીશ એ આશાએ ગજમહેલમાંથી બીજા રત્નો ન લેતા આ સ્ત્રીરત્નને ઉપાડી લાવ્યો. પણ આ તો મને પતિરૂપે સ્વીકારતી પણ નથી. મેં એને મારી સ્ત્રી બનાવવા માટે સામ, દામ, અને ભેદ એ ત્રણેય નીતિને અજમાવી જોઈ પરંતુ એણે તો મારો બધી બાજુ પણ ઉઘસાવી નાખી. મેં તેને અપનાવવા માટે ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા પણ બધા નિષ્ફળ નીવડ્યા. જો તે મને વશ ન થઈ તો આ સુદૃઢ મને કાંઈ લાભ પણ ન થયો. મેં રત્નો પણ ગુમાવ્યા અને આ સ્ત્રીરત્ન પણ મારા હાથમાંથી જતું રહે છે, જો એની વાત માની હું તેના ઉપરથી ગ્રેમ છટાવી લઉં તો તો મારો બધો પશ્ચિમ નહામો જાય. મને તેમ થાય પણ હું તો તેને મારી સ્ત્રી બનાવીશ અને એ રીતે મારા હૃદયની સાવનાને સંતોષીશ. જો સામ, દામ, અને ભેદ નીતિથી મને વશ ન થઈ તો દંડનીતિનો ઉપયોગ કરીશ અને અને તે દ્વારા મારી પત્ની બનાવવા માટે તેને ફરજ પાડીશ. દંડનીતિ આગળ તો મોટામોટા ધનુર્ધર યોદ્ધાઓ પણ ધૂંટી જઈ છે અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ પણ કરી નાખે છે તો પછી આ અજ્ઞાની તો શી શક્તિ છે કે મારી દંડનીતિને વશ ન થાય. હવે તેને વશ કરવા માટે દંડનીતિના પ્રયોગ સિવાય બીજો એકેય માર્ગ નથી મારી દંડનીતિનો પ્રયોગ અવશ્ય સફળ થશે. રાજમહેલમાંથી

આ દહનીતિના પ્રયોગ દ્વારા જ એ સીને અહીં લાવી લાખો ખું, એ એનો ત્યારે પ્રયોગ કર્યો ન હોત તો તે કદાપિ મારી સાથે આવત નહિ."

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ લાલ આંખ કરી કોમપૂર્વક મારિણીને કહેવા લાગ્યો કે, બસ! બસ! બહુ થયું! તારી વાલે અંધી રહેવા દે! બહુ પતિવ્રતાની દીગથી બની ગઈ છે તે બાણીએ છીએ. સારી પતિવ્રતા હોત તો પતિનો વિયોગ મર્ત્ય જ મરી કે ન ગઈ બને મારી સાથે લા મઠે આવી જાયી! ત્યાંથી તો મારી સાથે આવી જાયી અને અહીં આબા બાદ પતિવ્રતાનો ટેવ કરી ત્રિશ્વચરિત્ર બતાવી રહી છે! હું તને એન માની તારી સેવા અમી કરવા અહીં લાગ્યો નથી. પણ તને મારી પ્રેમથી બનાવવા થઈ લાગ્યો ખું, હું તો એમ માનતો હતો કે તું સીધી રીતે અને પતિના સ્વીકારી લઈશ અને મારે તને જ્યાં પણ હું જ આપતું નહિ પડે પણ તું તો કાઈ વિચિત્ર પ્રકારની છે તે તો જાણે જાણે હું તને સુદિમતી જાણતો હતો પણ અનુભવ ઉપરથી સીએમ્સ સુદિમ હોતી નથી એ જાણે જાણે જાણે હું તને ફરી વાર કહું છું કે, કે બીજાનિય હું એક વાર જે વાતનો નિર્ણય કરી લઈ છું તે વાતને અને તે એક વાર ઉતારું છું એકલા મઠે તને ફરી વાર એતપણી આપું છું કે તું સીધી રીતે મારી વાત માની લે. જે મારા વિચારને અનુકૂળ રહે છે તેનો તો હું સ્વીકારું છું પણ જે મારા વિચારની વિરુદ્ધ જાય છે તેનો તો હું કાળની માફક કાપું જ છું એ તું પ્રસન્નતા પૂર્વક મારી વાતને માની લે તો તો હું તારો સ્વીકાર જ નહિ પણ આપણારી સેવા કરતો રહીશ. પણ એ મારા વિચારની વિરુદ્ધ જઈ અને લઈ નહિ આવ તો તો હું તારો છતું બનીને પણ તને મારી બનાવીશ ને, અહીં તારો સ્થા કરનાર કાઈ નથી તેમ તને સહાયતા આપનાર પણ કાઈ નથી. હવે તું તો અને તારો સ્વીકાર બનાવી લે છે અને એ તારે કદાપિ જ પાતું છે તો અને તારો કાપું પણ બનાવી શી

છે હું એવો કાયર નથી કે અમફલતાના લક્ષણ જોઈ કાર્યને પડતું મૂકી દઉં. જ્યાં પ્રાણની પણ પરવા ન હોય તેવા જાયાનક જીવોમાં પશુ જ્યારે હું કાયરતા બતાવતો નથી તો પછી તારો આવી નમાણી વાતોમાં હું કાયર કેમ બની જાઉં ? જો આ તરવાર કેવી છે ? આ તે જ તલવાર છે કે જેને જોઈને તું બચી જાય છે ? આ જ્યાં વિના શૂન્યમાં રથમાં બેસી મારી સાથે બહી આવી છે ? હવે જો તે મારી વાતનો અસ્વીકાર કરવાનું દુઃસાદસ કર્યું તો આ જ તાતી તલવાર દ્વારા તારા માથાને ધડથી જુદું કરી નાખીશ અને તારા શરીરના કુકડે-કુકડા કરી નાખીશ હું આટલું કરીને જ સતોષ પકડીશ નહિ પણ એમ ક્યાં પહેલા તારો સાથે સદ્વાસ કરી મારી કમજાને પૂરી પાડી તારું પતિવ્રતાનું ગુમાન ઉતારીશ આ નિર્જન વનમાં તારા જેવી અસહાય સ્ત્રી મારી વાતનો અસ્વીકાર કરે એ હું કદાપિ સહી શકું નહિ. એટલા માટે હું તને ફરીથી કહું છું કે મારી વાત તું સ્વીકારી લે. એમાં જ તારા જીવનનું હથેલી અને કુશલ રહેલું છે ”

સેનાપતિની આ બચાવપાછા વાતોનો પ્રભાવ મારિણી ઉપર જરા પણ ન પડ્યો । મારિણી તેની વાતોથી જરા પણ ડરી નહિ તે તો પહેલાની માફક જ પ્રસન્નચિત્ત રહી સેનાપતિની વાત સમાપ્ત થતા જ મારિણીએ જવાબ આપ્યો કે, “ બાઈ ! વાસ્તવમાં વીરપુરુષો માટે એ જ ઉચિત છે કે, જે વાત એક વાર મોટેથી કહેવામાં આવી હોય તેને કોઈ પણ હિસાબે પાર ઉતારવી જ નોંઈએ હું પણ તમને એ જ વાત કહી રહી છું, કે તમે પહેલા જે પ્રતિજ્ઞ લીધી છે તેનું ખરાબર પાલન કરી તમારો વીરતાની રક્ષા કરો । પણ તમે મારી વાત સમજતા નથી અને તમારો દુરાગ્રહ છોડતા નથી. જ્યારે તમે તમારો ખરાબ વિચાર અને દુરાગ્રહ છોડતા નથી તો પછી હું મારો સદાચાર, સત્યધર્મ અને સત્યવાતનો આગ્રહ કેવી રીતે છોડી શકું ? તમે મારા શરીરનો નાશ કરી શકો છો તલવાર દ્વારા

માથાને ધાવી જુદું પશુ કરી રહી છે. હું તમારી તકવારને સ્પર્શ કરવા જાગ્રત નહિ, તેનું પ્રયત્નતાપૂર્વક સ્વાગત કરવા જાગ્રત પડી પડી નહિ પણ પર-પ્રભુઓ સ્પર્શ સુખમાં કરી રહી છે. હા, સરીરમાંથી પ્રાણ આત્મા બાદ તો જ્યાં મૃત સરીરને ગ્રીધ જાણી નાંખે છે તો પછી ગ્રીધ જેવી મનોર્થાત કરી તમે પણ સ્ત્રી સરીરનો સ્પર્શ કરો તો જોમાં નવાઈ નથી.”

ધારિણીનો ઉત્તર સાંભળી સેનાપતિ બહુ ક્રોધિત થયો. ક્રોધ વેદને કારણે તે બળકર સામનો હતો. ધારિણીએ હજુ બોલ્યું નહોતું ન હતું ત્યાં તો તે ક્રોધાવેશમાં બેસી પડ્યો. “તો હું તને છોડું / સ્પર્શ કરું છું” એમ કહીને તે ધારિણીને પકડવા જાતે જાગ્રત બળાત્માર કરવા શિલ્પ બનેલ જ્યાં પ્રમાણે સેનાપતિને પ્રત્યક્ષ બળકાર કરવા માટે શક્તિ મળેલો. જોઈ ધારિણીએ તેને કહ્યું કે, “ભાઈ ! તમે વીરપુરુષ છો. જ્યાં એક બસકાળ કોને નિર્મન કર્યું જઈ તેની જાગ્રત જાગ્રત બળકાર કરવા શિલ્પ જ્યાં હું એ તમારા જેવા વીરપુરુષને શોધું નથી. મેં તમને સમજાવ્યું છે પણ પ્રમત્ત ક્યો પણ તમે સમજી શક્યા નહિ. તમારા હૃદયમાં જે દુર્ભાવનાએ ધર કર્યું છે એ દુર્ભાવનાને દૂર કરવા માટે જાગ્રત પ્રયત્ન કરવાની જાગ્રતતા છે. સાધારણ જાગ્રતથી તમારી જે દુર્ભાવના જાગ્રત શક્ય નહિ. મેં મારી વચનમતિ સ્થિતિથી તમને સમજાવવાનો પૂરેપૂરો પ્રયત્ન કર્યો છે અને મેં મારું કર્તવ્ય જાગ્રત છે પણ તમને હું સમજાવી શકી નહિ કે તમારા હૃદયનું પરિવર્તન કરી શકી નહિ એ વાત જુદી છે. હવે કેવળ એક જ પ્રતિ વિચારવાનો જાગ્રત રહે છે કે હું તમને મારું સતીત્વ સમર્પી શકું કે સતીત્વ સ્વપ્નના જીલ્લે રાઈ જાય છે. જોઈ વાર મારે તમે જ જાગ્રત રહો અને મને એ વિશે વિચાર કરવાનો સમય આપો. જાગ્રત વિષય સમયે મારે શું કરવું જોઈએ એ વિશે હું જાગ્રત વિચાર કરી શકું અને ને પર્ષ અને ને પરમાત્મા જાગ્રત મારે દર વિચાર

છે તેમની આ વિષે શી સમ્મતિ છે તે પણ જાણી લઉં. માટે તમે મને થોડી વાર માટે છૂટી મૂકી દો અને તમે જરા દૂર ઊભા રહો. હું શાન્ત હૃદયે 'મારે અત્યારે શું કરવું જોઈએ' એ વિષે વિચાર કરી શકું અને ધર્મ તથા ઈશ્વરની આ વિષે સમ્મતિ શી છે તે પણ જાણી શકું. પછી જે નિશ્ચય ઉપર આવીશ તે પ્રમાણે હું કરીશ તેટલો વખત તમે પણ ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરો એમ કરવાથી કદાચ તમારી શુદ્ધિ નિર્મલ થઈ જશે અને પછી આ પ્રમાણે બલાત્કાર કરવાનું કષ્ટ પણ માથે ઉપાડવું નહિ પડે."

ધારિણીનું કથન સાંભળી, સેનાપતિએ વિચાર્યું કે, એ વિચાર કદાચ માટે થોડો સમય માગે છે તો તેને સમય ન આપતા બલાત્કાર કરવો એ ઠીક નથી. જે કામ સરલતાપૂર્વક થઈ શકે તેને શુદ્ધેશ બનાવવું તે શુદ્ધિમતાનું કામ નથી. જે જાળથી સહેલાઈથી મરી શકે છે તેને વિષથી મારવાનો પ્રયત્ન કરવો એ યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણે જ્યારે તે પોતે જ મને સમર્પણ કરવા તૈયાર થાય છે તો પછી તેના ઉપર બલાત્કાર શા માટે કરવો ! જો કે અત્યાર-સુધી તેને બહુ સમજાવ્યા છતાં તે સમજી નથી. પરંતુ હવે જ્યારે તે પોતે જ સમય માગે છે તો સલામ છે કે પોતાની રક્ષાનો કોઈ ભાગ ન જોતાં, મને પતિવ્રતે સ્વીકાર કરવાનો વિચાર કરવા માટે તેણે સમય માગ્યો હોય. તે અહીંથી કદાચ ભાગી જઈ શકે તેમ નથી, તેમ મારી વિરુદ્ધ કોઈ પ્રકારનો વિચાર કરવામાં જ કદપાશુ સમજે છે. એટલા માટે તેની ઇચ્છાનુસાર તેને સમય આપવો એ જ યોગ્ય છે.

સેનાપતિએ આ પ્રમાણે વિચાર કરી ધારિણીને કહ્યું કે, "તારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરી તને એક ઘડીનો હું સમય આપું છું. તે સમય દરમિયાન તારે જે વિચાર કરવાનો હોય તે વિચાર કરી લે પણ મેં હમણાં તને જે વિચાર જણાવ્યો છે તેને યાદમાં રાખીને જ વિચાર કરજો."

આ પ્રમાણે કહી, સેનાપતિ ધારિણીની પાસેથી દૂર ખસી જાયો રહ્યો અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે હમણાં એક મરી જાવ એ કહેલો કે મને તમારી વાત સ્વીકારવું છે અને હું તમારી પાસે જનવા લેવા છું આ રીતે હું તેનો પતિ જાની નહીં.

આ પ્રમાણે સેનાપતિ, ધારિણીના પતિ જનવાનું સ્વપ્ન સેવી રહ્યો હતો. જ્યારે બીજા જાણુ મોઢે દૂર બેઠેલી વસુમતિ એવો વિચાર કરી રહી હતી કે મારી માતાએ ધેર તથા માર્ગમાં જાવ સિવાય સમયે કશું રાખવાનો અને કાળના ઉપર કોઈ નહિ કાળનો જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તે ઉપદેશને આને માતા પોતે કાળમાં પરિણવ કરી રહી છે. આ ધેર આપતિના સમયે પણ માતા મહારાઈ નથી તેમ રાઈ પણ નથી, તેમ મારી માતાએ સેનાપતિ ઉપર જરા કોઈ પણ કંઈ નથી. માતા વીરપુત્રી છે એવો તેઓ ખાસે તે આ સેનાપતિ સાથે કુલ પણ કરી શકે છે તથા તેઓ માટે તે પેતાનાં કલ્યાણની યજ્ઞાદારા કવણ એક હિંદુદારા તેને જરૂર કરી શકે પણ માતા આ પ્રમાણે દિલ્લા કરવી કે તેઓ જાણે તેરથી સેનાનું કલ્યાણ સમજાતી નથી. માતાએ મને એવી જ ક્રિયા આપી છે અને એવી જ સિધ્ધાનું આને માતા પોતે આજરણ કરી રહી છે અને માતાએ એક મહાનો સમય વિચારવા મારે આજે છે તે માતા એ સમયનો ઉપયોગ કેમ કરે છે એ હું જોઈ છું આ પ્રમાણે વિચાર કરતી વસુમતિ માતાની તરફ એકાદાસે જોવા લાગી.

આ જાણુ સેનાપતિ કાંઈ સુદો વિચાર કરી રહ્યો હતો, તે બીજા જાણુ વસુમતિ સુદો વિચાર કરી રહી હતી, તે પેલી જાણુ ધારિણી પણ કોઈ સુદો વિચાર કરી રહી હતી. સેનાપતિ તેની પાસેથી દૂર જતાં જ ધારિણીએ પરમાત્માને વદન કર્યું અને તેની અંતિમ પ્રાર્થના કરી. પ્રાર્થનામાં તે કહેવા લાગી કે "હે ! પ્રભો ! આ સેનાપતિને તારી પ્રાર્થના કરવા મારે એક મહાનો સમય આપી મારી ઉપર મારો જ ઉપકાર કર્યો છે એટલું જ નહિ પણ પ્રાંત

તપસ્યાનો ઉપદેશ આપી મારામાં ઈશ્વર અને ધર્મ પ્રતિ કેવો દૃઢ વિશ્વાસ છે તેની પણ તે પરીક્ષા કરી રહ્યો છે આ પ્રમાણે તે મારો ધણો ઉપકારી છે પણ હું તેના ઉપકારનો બદલો વાળવામાં અસમર્થ છું, કારણકે આ મારો બાઈ માત્ર સતીત્વ લૂટવા આવે છે તે મોહને વશીભૂત થઈ મારા આ અશુદ્ધ શરીર ઉપર મુગ્ધ બની ગયો છે મેં એને ધણો સમજાવ્યો પણ જેમ સન્નિપાત-રોગથી ઘેરાયેલા રોગીને વૈદની દવા ગમતી નથી તેમ મારી વાત તેને ગમતી નથી. તે કામાધ બની ગયો છે અને તે કારણે ધર્મ, કર્તવ્ય અને તારી શક્તિનું પણ તેને જ્ઞાન નથી આમાં કેવળ એને જ અપરાધ નથી. આ સમયમાં અધિકાંશ પુરુષોની આવી જ બાવના હોય છે એવા કામાધ પુરુષોમાં આ સેનાપતિ પણ એક છે તે મારા શરીર ઉપર મોહિત થઈ ગયો છે એટલે તેને ખીજ કોઈ સારી વાત પણ પસંદ આવતી નથી. એટલા માટે આ નિશ્ચય શરીર તેને મોંઘી દે છે અને જે આત્મા અત્યાર સુધી એ શરીરમાં રહીને તારી ચત્કિચિત એવા કરી શક્યો છે એ આત્મા હવે એ શરીરમાંથી નીકળી જઈ તારા શરણે આવી જાય એ મને દીક લાગે છે. હે ! પ્રભો ! મને માગ આ બાઈ તરફ જરા પણ કોઈ ન આવે, તેના તરફ જરા પણ વૈરલાવ ન રહે અને જે પુરુષો સ્ત્રીપી દીપક ઉપર ખનગતી માફક પ્રાણુનો ભોગ આપે છે તે પુરુષોના સુધાર થાય એ જ હું તારી પાસે માગી લઉં છું ખીજ કોઈ વસ્તુની મને જરૂર નથી કેવળ શરોરના રૂપરંગને જોનાર અને આત્માને બૂલી જનાર આ સેનાપતિની માફક પુરુષો આત્મ-શક્તિને જાળખે અને વિષય-લાલસાનો ત્યાગ કરે એ જ હે ! પ્રભો ! તારી પાસે માગુ છું મને એમ ધાગે છે કે આ સેનાપતિ જેવા કામી પુરુષોને સુધારવા માટે બલિદાન અપવુ એ એક જ અમોઘ ઉપદેશ છે. મેં વસુમતિને જે ઉપદેશ આપ્યો છે તે ઉપદેશને ક્રિયાત્મક રૂપ આપી ઉપદેશનું રહસ્ય મારે વસુમતિને સમજાવવું છે,

જને જે રીતે વસુમતિને કંદારી માર્ગ સાફ કરી દેશે તે પર્વત સહિત જાણીએ છે અને પર્વત સહિત અને સર્વત્ર રક્ષા કરે છે તે વાતને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરી વસુમતિને કું જાણવવા આદું છું. જ પ્રમાણે વસુમતિને પર્વતના જોળામાં મેલ્યાથી તેને સમને થી નિર્જન બનાવવા આદું છું હે। પ્રભો! તું મને ને ઉપદેશ મેં વસુમતિને આપ્યો છે તે ઉપદેશને કાર્મમાં ઉતારવાની સહિત જારે એ જ મારી પ્રાર્થના છે ”

જ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી, ધારિણીએ જાણ પાવવાનોનો ત્યાગ કર્યો અને નવા છવેની કુમા માગી અને નવ છવેની કુમા આપી સાચારી-સચારી કર્યો અને ખ્યાન મર્ડ ખ્યાન સમાપ્ત કરી તે બોલી કે “ હે! પ્રભો! મેં મારા વરુણી તો કરીલે ત્યાગ કરી નાખ્યો છે. ને જા કરીર રહ્યું તો તે જાત્યા તે કરીરમાં રહી શકા કિવસો વધારે તારી સેવા કરશે પણ ને કરીર ન રહ્યું તો જા કરીરનો તો મેં મારા વરુણી હત્યા કરી નાખ્યો છે। ”

થોડું દૂર કોનો રહેલો સેનાપતિ ધારિણી સામું ભેઠ જન “ તેની સુધિ નિર્જન થાય અને મારી વાતને માની હે ” એ વિચાર કરી રહ્યો હતો. ધારિણીનું ખ્યાન સમાપ્ત થતાં જ સેનાપતિ કુતાન્તની મારફતે તેની સામે ભેઠ કોનો રહેલો અને કહેવા લાગ્યો કે “ મેં તને ને સમજ આપ્યો હતો તે પૂરો થઈ ગયો, હવે તે તો નિર્જન કર્યો તે મને કહી જતાવ ”

સેનાપતિની વાત સાંભળી ધારિણી તેના તરફ સહજાવ સહિત ભેટી કહેવા લાગી કે “ તારા! ભાઈ! મેં પરમેશ્વરની સાં વિચાર-ચિનિચમ કરી લીધી તેણે મારા અને તમારા મધ્યે ને જાણ આપી છે તે ઉપર હું તો વિચાર કરીશ અને જે આજ્ઞા! કારોપામ કરીશ પણ તમે જ્ય તો જાણવાને માટે આપ્યો તો સા! પરમેશ્વર મને એવી જાણ આપી છે કે, ને કરીરના ઉપર ને

આ સેનાપતિ મોહાવ થઈ રહ્યો છે, પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલી રહ્યો છે અને પદમ્બર થવા માટે તત્પર થઈ રહ્યો છે. તે સરોરનું જ મમત્વ વું છોડી દે' આ જ પ્રમાણે પરમેશ્વરે તમારા માટે એવી આજ્ઞા આપી છે કે, 'તું જે શરીર ઉપર મુગ્ધ થઈ રહ્યો છે તે શરીર, અપવિત્ર છે, અશુચિનો ભંડાર છે, દુષ્કૃત છે, નાશવંત છે માટે એવા નશ્વર શરીરનો મોહ છોડી દે' કરચુકે શરીર ઉપર મોહ કરવાથી અને આત્માનું જ્ઞાન ભૂલી જવાથી નરકની કઠોર પાતના સહેવી પડે છે."

ધારિણી પોતાની પાત પૂરી કરે તે પહેલા જ સેનાપતિ કોમળો લાલચોળ થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, "હૈ! છલના! હુમ્મી! તે મારા આટલો ખર્ચો સમગ્ર ગુમાવ્યો અને હવે મને ઈશ્વરની આજ્ઞા સંભળાવી રહી છે. એ આજ્ઞા આપનાર ઈશ્વર વળી કાણુ છે! કયા રહે છે! જે એ ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ હોય તો તેને તારી રક્ષા માટે બોલાવતી કેમ નથી? અને તે પોતે જ આવી મને આજ્ઞા શા માટે આપેલો નથી? તું આવું બધું છળકપટ છોડી દે, ઈશ્વરને ભૂલી જ અને મને જ ઈશ્વર માની મારે વશ થઈ જ."

સેનાપતિની વાતના ઉત્તરમાં ધારિણીએ કહ્યું કે, "ભાઈ! મોહને વશ થઈ ઈશ્વરને ભૂલી જવું અને નાસ્તિક બની જવું એ સ્વાભાવિક છે પણ તમે મોહને વશ થએલા છો, હું ત્રાઈ મોહને વશ થએલી નથી એટલે મારા માટે તો ઈશ્વરની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવી જે જ મારું કર્તવ્ય છે. તમે, મોહને વશ થઈને જ ઈશ્વરને બોલાવવાનું મને કહી ગયા છે પણ તે કયા નથી કે તેમને બોલાવું! તે બધી જગ્યાએ વ્યાપ્ત છે, અનંત શક્તિમાન છે અને જ્ઞાનગમ્ય છે, પણ તમે તેને મન્દ્રિયો દ્વારા જોવા આહો છો! તે પણ તે જ મોહનો પ્રતાપ છે, જેને વશ થઈ તમે ઈશ્વરના અસ્તિત્વનો જ ઇનકાર કરી રહ્યા છો! પણ જે પરમાત્માનું અસ્તિત્વ ન હોત, અને તેમની ઈશ્વરીય શક્તિ મારામાં ન હોત તો તમે આટલા કઠોર વચનો સંભળાવી રહ્યા છો છતાં

હું પ્રસન્ન કેમ રહી છું હું । મને કેમ કેમ ન જાણ્યો । અને
મને કુળ તથા જમતો જનુભર પણ કેમ ન થયો । એ નથી
સક્તિ એ જ ઇશ્વરનો પ્રતાપ છે પણ જ્યારે મોહનીવ કમળો
છેલ જાય છે ત્યારે ઇશ્વરની સક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી તેમ તે સક્તિનો
પરિચય પણ થતો નથી ।

સેનાપતિ ધારિણીની વાતો સાંભળી જઈ જ ક્રોધિત થઈ
થયો અને કહેવા લાગ્યો કે “ બસ । બસ । તારા જીવદેહ તારી જ
પાસે રાખ, મારે તારા જીવદેહની જરા પણ જરૂર નથી । મને
કેવે ખાતરી થઈ ગઈ છે કે તું પ્રસન્નતાથી મારી વાત માનીશ નહિ
કેવે ભોઈ મેં કે હું મારી વાત કમણે તારો પાસે મનવું છું । ” એમ
કહી સેનાપતિ ધારિણી તરફ ધસી જાયો. જુખ્યા કૂતરાની મારફ
પોતાની તરફ ધસી જાયતા સેનાપતિને ભોઈ ધારિણી કહેવા લાગી કે
“ મારી વાત ન માનવામાં કેવળ તમારો જ દોષ નથી, પણ મારા
જીવ દરીરનો પણ દોષ છે હો । ક્યો ? ને દરીરનું ૩૫ ભોઈ જીવ
મારો ભાઈ વિનેશ્ચીન અને કામધિ બની ગયો છે એ દરીરનો કે
ત્યાર કહું છું અને અન્તમાં જા મારા ભાઈને સાલુદિ મને અને
તેનું કમણે જાય એવી તારી પાસે પ્રાર્થના કરું છું

જા પ્રમાણે પ્રભુ પ્રાર્થના કરી સેનાપતિ તેના દરીર ઉપર
ધસારો કરે તે પહેલાં જ ધારિણીએ પોતાની કળા જેવી મહી
કળા જેવતાં જ ધારિણીના કુખમાંથી સત્તની ધારા વહેવા લાગી
અને તેના દરીરમાંથી પ્રાણ નીકળી ગયો. તેનું નિઃપ્રાણ દરીર પૃથ્વી
ઉપર હતી પાછું જા પ્રમાણે ધારિણીએ પોતાના નિમિશન દ્વારા પોતાના
સતીત્વની રક્ષા કરી વસુમતિને ને જીવદેહ જાણ્યો. હતા તેને
જાદર્શનમ કરી જતાથી જાણ્યો તથા વસુમતિનો ને કદાચો માન
હતો તે પણ સાફ કરી દીધો અને સાથે સાથે ને સેનાપતિ કામધિ
જઈ તેનું કહેવું માનતો ન હતો તેને પણ નિમિશન દ્વારા જામોષ
જીવદેહ જાણી સુધારના માર્ગે જાણ્યો.

. પ્રસરણ :

[૯]

હૃદયપલટે।

બાજેર હોમારે કાળા,
ખડ ખડના તૂટે તાળા,
વિચ-સુઝિતના લહેરે ઝાલ્યા,
મારો પ્રાણુ ઝવારા !
જો પ્રસરે સ્વાર્પણાળ્યાળા ।

—સ્નેહરશ્મિ

મૃત્યુખ્યની હૃદય ઉપર ફાઈ ઘટના કે દશ્યનો, ફાઈ ફાઈ વાર
એવો પ્રભાવ પડે છે કે તેના જીવનમાં એકદમ પરિવર્તન થઈ
જાય છે તે એટલે સુધી કે રાગીમાં વૈરાગ્ય, વિરક્તમાં રાગ, ક્રોધીમાં
ક્ષમા, ક્ષમાશીલમાં ક્રોધ, હિંસકમાંથી દયાળુ, દયાળુમાંથી હિંસક,
ચોરમાંથી શાહુકાર, શાહુકારમાંથી ચોર, દુરાચારીમાંથી મહાચારી અને
સદાચારીમાંથી દુરાચારી સુધી બની જાય છે ફાઈ ફાઈ ઘટના અને
દશ્યનો એવો અસાધારણ પ્રભાવ પડે છે કે તેથી પ્રભાવિત વ્યક્તિના

જીવનમાં પણ અસાધારણ પરિવર્તન થઈ જાય છે એમના જીવનમાં
 પરિવર્તન કરવા માટે હજારો પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હોય, અને
 પ્રભારે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો હોય છતાં પણ એના જીવનમાં
 જ્યાં પણ પરિવર્તન થયું ન હોય તે અકિતના જીવનમાં મોટા સામાન
 ધરાવતો પણ પરિવર્તન થઈ જાય છે આવા જીવન-પરિવર્તન
 થવાના અનેક ઉદાહરણો સાંભળવામાં આવે છે — મહારાજા કિરણજી
 જાંભા વૈરાગ્યનું ચિહ્ન પણ ન હતું પણ કેવળ એક દોષ વાળો
 રોમવાળા નિમિત્તથી તેમને સચાર પ્રતિ વૈરાગ્ય આવ્યું જેમ
 નાનીરાજ શાસ્ત્રિને પણ પહેલાં વૈરાગ્ય ન હતું પણ સ્ત્રીઓની વધ
 દીના અવાજ માંથી — રણભર સાંભળતાં જ સચાર પ્રતિ જાણીનેથી
 થતા મોટા અને વિરહા થતા મન્દોદિત સર્વ પૂર્વજમાં પહેલું જ
 હાથાસીલ હતો પણ કિષ્કિન્દા દુર્ભાગ્યની ધત્તાએ તેને યશ્વે
 જાળવી મૂક્યો અને સર્પના કાવમાં તે યશ્વેથી હતો પરંતુ ભક્ત
 મહાવીરને કરાવતી ધત્તાએ તેને પાછો આપવના હાથાસીલ નાની
 દીધો, આવી જીવન-પરિવર્તનનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે ?
 જે કેવળ આશ્ચર્ય જ નહિ પણ ચોંટાટિયો ઉદાહરણો પણ છે કે જે
 જીવનપરિવર્તનની વાતને ઘુટ કરતાં હોય, મહારાજા અમીરજી
 પહેલાં જાણીતા અને અદિસા ન હતી કે જે તેમને દેવતા ગુરુમાં
 ભક્તિ રક્ષાપાત ભોળને તેમના જીવનમાં અદિસા ઉદભવી, સીંગલ
 પણ પહેલાં એવી વીરતા ન હતી કે જે મુસલમાનોના અત્યાચારનું
 ધત્તાથી તેમના જીવનમાં વીરતાનું જોય પ્રમદાયુ જ્યાં જ પ્રમદાયુ રહી
 મોલીલાલ નેકરુમાં પહેલાં એવો દેશપ્રેમ અને એવી સાદાઈ
 હતી કે જે તેમના જીવનમાં ૧૯૨૧ના અસહયોગ આંદોલનની ધત્તાપ
 દેશપ્રેમ અને સાદાઈનાં સુણે મેલ થઈ હતી, આ પ્રમદાયુ ધત્તાઓમાં
 જીવનપરિવર્તન થતાં અનેક ઉદાહરણો મળી શકે છે, તતાની
 મહારાજાના સેનાપતિના જીવનમાં પરિવર્તનના અદિસાની ધત્તાથી ન
 પરિવર્તન થયું તે પણ જીવનપરિવર્તનનું એક અવલોકન ઉદાહરણ છે

મતાનીકનો આ સેનાપતિ કેટલો જલો કર અને દુરાચારી હતો કે મનુષ્યોનો વધ કરવો, બીજાની સંપત્તિ લૂટવી, પરસ્પોનું હરણ કરવું અને તેના સતીત્વનો નાશ કરવો એ એને મન સાધારણ કામ હતું એ આપણે ધારિણીના જલિદાનના પ્રકરણમાં જોઈ ગયાં આવા પાપણુ-હૃદયી લપટી પુરુષ ઉપર ધારિણીના મૌખિક ઉપદેશનો પ્રભાવ ન પડે એ સ્વાભાવિક છે તે સેનાપતિ ધારિણીને પોતાની પત્ની બનાવવા ચાહતો હતો અને ધારિણી મારી પત્ની થશે તો આ તેની પુત્રી પણ મારા કમળમાં આવી જશે અને જો પહેલા આ છોકરીને અપનાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ તો તો તેની મા તેનો વિરોધ કરશે અને મને સફળતા નહિ મળે એમ તેનું માનવું હતું. જ્યારે એક આ મારા વશમાં આવી જશે ત્યારે આ બીજાને વશ કરતા કોઈ પ્રકારની બાધા નહિ આવે. હું તેને સરક્ષતાપૂર્વક વશ કરી શકીશ એ દુષ્ટ વિચારથી તે ધારિણીના ઉપદેશની ઉપેક્ષા કરી તેનું અતીત્વ લૂટવા તૈયાર થયો હતો અને જો તેના આ પ્રયત્નમાં સફળતા મળત તો વસુમતિને વશ કરવામાં તેને જરા પણ મુશ્કેલી આવત નહિ, પણ તેનો પ્રયત્ન ધારિણીને વશ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યો અને પરિણામે ધારિણીના જલિદાને તેના જીવનમાં નવું જ ચેતન આપ્યું.

સેનાપતિ ધારિણીને પકડવા માટે આગળ વળ્યો હતો પણ જ્યારે તેણે ધારિણીને જીત્યો એથી કંઈતી જોઈ ત્યારે તે આગળ વધી ન શક્યો અને ત્યાં જ રાક પાડી ધારિણીને કહ્યું પણ ખરું કે, " અરે ! મર નહિ ! મર નહિ ! હું તારી ઉપર બહાતકાર કરીશ નહિ. " પણ ધારિણીના મુખમાથી જીત્યો અને સેનાપતિના મુખમાથી ચબ્દ બન્યો એક સાથે જ નીકળ્યા એટલે તેની રાક નકામી ગઈ.

ધારિણીના મુખમાથી રક્તની ધારા વહેતી અને તેના મૃત શરીરને પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડતું જોઈ, સેનાપતિનું હૃદય ઢૂંચી ઊઠ્યું, તેની આંખની સામે અંધકાર જવાઈ ગયો. ધારિણીની હત્યા કરવામાં પોતે કારણભૂત થયો છે એમ સમજી તે ક્રિત્તંવમૂદ

જીવનમાં પણ અજ્ઞાપરણુ પરિવર્તન થઈ જાય છે તેમના જીવનમાં
 પરિવર્તન કરવા માટે હજારો પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હોય, અને
 પ્રકારે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો હોય છતાં પણ તેના જીવનમાં
 જરા પણ પરિવર્તન થતું ન હોય તે અકિતના જીવનમાં થઈ શકેલા
 ધટનાથી પણ પરિવર્તન થઈ જાય છે આવા જીવન-પરિવર્તન
 થવાના અનેક ઉદાહરણો સાંભળવામાં આવે છે—મહારાજ દિરંગ-
 ભંભા વૈરાગ્યનું ચિદ્ધ પણ ન હતું પણ દેવળ એક સહે વખત
 દેખવાના નિમિત્તથી તેમને સસાર પ્રતિ વૈરાગ્ય આવ પેદા થયો
 નાપીરાજ સુભર્ષિને પણ પહેલાં વૈરાગ્ય ન હતો પણ સ્ત્રીઓની ગંજ
 દીના અવાજ માત્રથી—રણુકાર સાંભળતાં જ સસાર પ્રતિ છાડીનેતા
 પેદા થઈ અને વિરક્ત થયા મન્ડોદરિકા સર્વ પૂર્વજન્મમાં થયેલા
 જ્ઞાતીય હતો પણ કિષ્કિન્ધા કુળ-વંશારથી ધટનાએ તેને મહા ક્ષેત્રી
 બનાવી મુખો અને સર્પના ભયમાં તે મહાક્ષેત્રી હતો પરંતુ સત્યજન
 મહાવીરને કરવાની ધટનાએ તેને પાછો જાતવન્ત જ્ઞાતીય બન્યો
 દીપા આવા જીવન-પરિવર્તનનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે ।
 જે કેવળ સત્યજન જ નહિ પણ ભૈતિકાધિક ઉદાહરણો પણ છે । જે
 જીવનપરિવર્તનની વાતને યુદ્ધ કરતાં હોય, મહારાજ ભૈતિકમાં
 પહેલાં દમ્યજીતા અને બલિષ્ઠા ન હતી કે જે તેલચ દેવના પુત્રમાં
 ભીષ્મ રક્તપાત બોર્ષને તેમના જીવનમાં બલિષ્ઠા જાણવી શીવેલ
 પણ પહેલાં એવી બીરતા ન હતી કે જે મુસલમાનોના અત્યાચાર
 ધટનાથી તેમના જીવનમાં બીરતાનું ભ્રમ પ્રગટ્યુ જાય જ પ્રમાણે પદ્મિ
 મોતીલાલજી નેહરુમાં પહેલાં એવો દેશપ્રેમ અને એવી સાદાઈ
 હતી કે જે તેમના જીવનમાં ૧૯૨૧ના અસહયોગ બલિષ્ઠાની ધટનાથી
 દેશપ્રેમ અને સાદાઈનાં મુલો પેદા થયાં હતાં, આ પ્રમાણે ધટનાઓ
 જીવનપરિવર્તન થવાનાં અનેક ઉદાહરણો મળી રહે છે કતાની
 મહારાજના સેનાપતિના જીવનમાં પારિણીના બલિષ્ઠાની ધટનાથી ન
 પરિવર્તન થયું તે પણ જીવનપરિવર્તનનું એક નમૂના ઉદાહરણ છે

સમજ્યો નહિ તો પછી મારી વાતથી કેમ સમજી શકે ? મારી માતાએ એ સેનાપતિનો ઇચ્છાપાત્ર પાડી નહિ અને પોતાના જીવનનું બલિદાન આપી દીધું એટલે આ સેનાપતિ વધારે ક્રુદ્ધ થઈ અને મનાવવા માટે પ્રયત્ન કરશે ! આવી અવસ્થામાં મારા ધર્મની રક્ષા માટે મારે વધારે સાવચેત થવું જોઈએ ? પણ આ વિષે હું વધારે વિચાર શા માટે કરું ? ધર્મરક્ષાનો જે માર્ગ મારી માતાએ બતાવ્યો છે તે જ માર્ગે શા માટે ન જાઉં ? અને આ સેનાપતિને કાઈ કહેવાનો, સાંભળવાનો કે પ્રયત્ન કરવાનો અવસર જ શા માટે આપુ ? ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી વસુમતિ સેનાપતિને કહેવા લાગી કે,
 “ વીર ! હું પણ મારી માતા જે માર્ગે ગઈ તે જ માર્ગે જાઉં છું. જોથી તમારે મારા માટે કાઈ પ્રકારનું કષ્ટ સહન જ કરવું ન પડે ”
 એમ કહી વસુમતિ પ્રાણત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થઈ !

વસુમતિની વાત સાંભળી સેનાપતિ કે જે શાંતિથી વિષે હુ ખ અને પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો હતો તે એકદમ તે વાતને જૂઠ્ઠી ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, “ હજી તો એક હત્યાનું પાપ મારા માથે પડેલું છે, ત્યાં વળી આ બીજી પણ મારા કાગળે પ્રાણત્યાગ કરી ગઈ છે ! હું આ એક હત્યાના પાપનો દડા કેસ જાણે કેટલો વખત બેગવીશ ત્યાં આ બીજા પાપનો દડા કેવી રીતે સહી શકીશ ? ” આ પ્રમાણે વિચાર કરતો સેનાપતિ દોડીને પ્રાણત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થયેલી વસુમતિ પાસે આવ્યો અને આખમા આસુ લાવી કહેવા લાગ્યો કે, “ પુત્રી ! મને ક્ષમા કર ! મને વધારે પાપી બનાવ નહિ હું અધમાધમ અને નીચથી પણ નીચ છું. મેં જે ઘેર પાપકર્મો કર્યા છે, તેનું ખગલ ફળ મને ભોગવવા દે મારી ઉપર વધારે પાપનો બોજો મૂક નહિ ! તારી માતા વાસ્તવમાં મહાન સતી હતી તેણે મારા પાપપૂર્ણ વિચારોને બદલાવવા માટે અત્યાદ પ્રયત્નો કર્યા, અને અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યો

જઈ ગયો. અને ત્યાં નિબટ્ટ થઈ ઊભો રહ્યો. ત્યાંથી જાનજ પશુ મઈ ન ચક્ર્યો, તેમ પાછો પશુ હતી ન ચક્ર્યો.

થોડે દુર ઊભી રહેલી વસુમતિ જા નર્મુ કડુણ દસ્ય જોઈ રહી હતી. માતાને છતાં જેવી કાઠવાં જોઈ વસુમતિ ક્રિમત ન હતી પણ મનમાં એક વિચારવા લાગી કે હે ! માતા ! તને ધન્ય છે તે બંને જે સિદ્ધા જાણી હતી તે સિદ્ધાને જ્ઞાને અસ્થિત થઈ જઈ જાણી અને પ્રમતિ મારે કેવી રીતે છૂવું અને ચરવું એ પણ મને પ્રત્યક્ષ જાણવી સીમધમ્યુ છે ! માતા ! તે મને ધર્મનિગ્રહી છત્વા મરવાઈ જે અપ્રતિ સિદ્ધા જાણી છે તે કું સમજી ચક્રી પું અને જાવી વિદ્ય પરિસ્થિતિમાં પણ કુખ્ય શોક અને ભયન કું ચક્રી ચક્રી પું એ પણ તારી જ સિદ્ધાનો પ્રભાવ છે પેતાની માતા વિચાર થતાં, પોતાની માતાનાં મૃત્યું ભીષણ દસ્ય જોતાં અને પોતાને અસ્થિત અને આપતિમાં પોતી જોઈ અને કુખ્ય તથા ભય પેદા થતાં જોઈતાં હતી પણ તારી સિદ્ધાથી કું કુખ્ય શોક અને ભયથી રહિત જની થઈ પું છે ! માતા ! તે આજ્ઞાપાત્ર સમયે પણ મર્ષ છાપુ નહિ, મેમ ક્યો નહિ, શોક અને કુખ્ય પણ કું નહિ તો પછી તારા જ્ઞાનદેશો માત્ર ઊઠી વિપરીત મારું કું જા મરિ જઈ ! માતા ! ને મને જે સિદ્ધા જાણી છે તે જાતાં વિકલ સમયે જ સારથેલી રાખવા મારે જાણી છે મતી જાતને સતીત્વની રક્ષા મારે વિકલ સમયે શું કર્યું જોઈએ તે મારું અને જનામ્યો છે જા રીતે વિચાર કરતાં મતી પ્રતા મને અસ્થિત નહિ પણ સુરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી થઈ ને જ્યારે માતાએ પ્રાપ્તતામ કરતાં પણ કુદન ક્યુ નહિ તો પછી કું જા મારે મર્ષનો ત્યાગ કરું ને જા મરિ કુખ્ય મારું ! માતાનાં વિચાર મારે કુખ્ય-શોક કરવાની આવશ્યકતા નથી તેમ પેતાનું સનિબધ્ધ શું થશે એ મારે ભય પામી કુખ્ય-શોક કરવાની પણ જરૂર નથી. મારે તો દબે મારા મર્ષની રક્ષા મેમ થઈ શકે એ જ વિચારવાનું છે. અરિ જા સેનાપતિ મારી માતાના પ્રભાવશાળી ઉપદેશથી જ

સમજ્યો નહિ તો પછી મારી વાતથી કેમ સમજી શકે ? મારી માતાએ એ સેનાપતિની ઇચ્છા પાર પાડી નહિ અને પોતાના જીવનનું બલિદાન આપી દીધું એટલે આ સેનાપતિ વધારે ક્રુદ્ધ થઈ મને મનાવવા માટે પ્રયત્ન કરશે ! આવી અવસ્થામાં મારા ધર્મની રક્ષા માટે મારે વધારે આવચેત થવું જોઈએ ? પણ આ વિષે હું વધારે વિચાર શા માટે કરું ? ધર્મરક્ષાનો જે માર્ગ મારી માતાએ બતાવ્યો છે તે જ માર્ગે શા માટે ન જાઉં ? અને આ સેનાપતિને કાંઈ કહેવાનો, સાબળવાનો કે પ્રયત્ન કરવાનો અવસર જ શા માટે આપુ ? ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી વસુમતિ સેનાપતિને કહેવા લાગી કે,
“ વીર ! હું પણ મારી માતા જે માર્ગે મઈ તે જ માર્ગે જાઉં છું.
જેથી તમારે મારા માટે કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ સહન જ કરવું ન પડે ”
એમ કહી વસુમતિ પ્રાણત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થઈ !

વસુમતિની વાત સાંભળી સેનાપતિ કે જે ધાર્મિકીના વિષે દુઃખ અને પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો હતો તે એકદમ તે વાતને બૂલી ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, “ હજી તો એક હત્યાનું પાપ મારા માથે પડેલું છે, ત્યાં વળી આ બીજી પાપ મારા કાનજી પ્રાણત્યાગ કરી ગઈ છે ! હું આ એક હત્યાના પાપનો દંડ કોણ જાણે કેટલો વખત ભોગવીશ ત્યાં આ બીજા પાપનો દંડ કેવી રીતે સહી શકીશ ? ” આ પ્રમાણે વિચાર કરતો સેનાપતિ દોડીને પ્રાણત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થયેલો વસુમતિ પામે આવ્યો અને આખમાં આસુ લાવી કહેવા લાગ્યો કે, “ પુત્રી ! મને ક્ષમા કર ! મને વધારે પાપી જનાર નહિ હું અધ્યાધમ અને નીચથી પણ નીચ છું. મેં જે ઘેર પાપકર્મો કર્યા છે, તેનું અગમ્ય ફળ મને ભોગવવા દે મારી હિપર વધારે પાપનો જોગો મૂક નહિ ! તારી માતા વાસ્તવમાં મહાન સતી હતી તેણે મારા પાપપૂર્ણ વિચારોને બદલાવવા માટે અઘાતક પ્રયત્નો કર્યો, મને અનેક પ્રકારે હિપદેશ આપ્યો

પણ મોઢ નિદ્રામાં જાન જીલેલા મારા જેવા કામધી પર તેમ
 સુપડેકની જસર જરા પણ પડી નહિ. જનને તેણે પ્રાણત્યાગ કરી
 સંપ્રીતની રક્ષા કરી અને મને જનતા નરકની વેળા સહેવા મને
 જાણી રહેવા દીધા. અને હવે હું જા અને મથાણાપને મરણે મરણ
 કાનિ મળતી નથી. એ સતીની કથાનો અપરાધી હું જ છું. મેં
 જ એ ધીરતણ પાપ કર્યું છે અને એ એ જ મહાપાપની અનિર્ણ
 અવધા છે. હું મરીને એ પાપાનિર્ણા આકૃતિ હોમ નહિ. હું જેમ
 વિચારતી હતી કે જા હુએ મારી માતા સાથે જેવો દુર્નૈવકાર કર્યો
 હવે તેણે દુર્નૈવકાર મારી સાથે પણ કરશે અને એ મને હું પ્રાણત્યાગ
 કરવા વત્સર થઈ હતી, પણ વહાલી પુત્રી! હું એ કાને હવે
 છોડી દે! હું ખહેલાં તને અવશ પાપદષ્ટિએ ભેટા હવે. પણ હવે
 હું તને મારી પુત્રી માનુ છું. પુત્રી જ નહિ પણ તને માતાની
 દષ્ટિએ પણ ભેટા છું. હું હવે માર્ગ વિનય પણ તને પાપદષ્ટિએ
 ભેટા નહિ હું પુત્રી! હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું અને મૂર્ખ અને વધા
 પૃથ્વીની કાશ્મીરે સોમક ખાઈ છું. હું વારી સાથે માર્ગ પણ
 પ્રકારનો દુર્નૈવકાર કરીશ નહિ. તેમ તને પાપ-દષ્ટિએ ભેટા પણ
 નહિ. વારી માતાએ મારી દષ્ટિ અને મારા હૃદયનું પરિવર્તન કરી
 નાખ્યું છે. હવે મારી દષ્ટિમાં તે પાપ નથી તેમ તે કામવિહાર પણ
 નથી. જનતાએ હું એ પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યો છું તે સાચા હૃદયથી કરી
 રહ્યો છું. હું હવે તને કાઈ પણ દિવસ અગાળ દષ્ટિએ ભેટા નહિ
 એટલા માટે હું મહેરબાની કરી પ્રાણત્યાગનો વિચાર છોડી દે. તારી
 માતા મને એ ઈશ્વરીય શક્તિનું જ્ઞાન કરાવી રહી હતી તે ઈશ્વરીય
 શક્તિનું જ્ઞાન હવે મને પ્રગટ્યું છે તે જખતે તો મારી દષ્ટિ આજન
 કામવિહારનો પાપો પોષેલા હવે. એથી હું એ ઈશ્વરીય શક્તિને ભેટ
 યાતો ન હોય. હવે એમ એમ એ કામવિહારનો પાપો દૂર દૂર
 ખસતો વશે તેમ તેમ મને ઈશ્વરીય શક્તિનું જ્ઞાન થતું ગયું અને
 મને કામવિહાર જાણ્યું. હું મરણની રક્ષા માટે પ્રાણત્યાગ કરવા નેહું

સાહસ પ્રગટવું એ મધ્યમરીય શક્તિ છે. હું એ મધ્યમરીય શક્તિનો મહિમા હવે સમજી શક્યો છું. માટે હે ? પુત્રી ! તું મારાથી જરા પણ ડર નહિ. હું તારી રક્ષા કરીશ તારી સામે ખરાબ દૃષ્ટિએ નોંઠશ નહિ હું જે કહી રહ્યો છું તે સાચા હૃદયથી કહી ગયો છું. માટે મારું કહેવું માની તું પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર છોડી દે આમ છતાં મારું કહેવું ન માની જો તું પ્રાણત્યાગ કરી દઈશ તો મારા હૃદયને ખડ્ડ જ આઘાત અને સતાપ પહોંચશે અને મારા જીવનને સુધારવા માટે પણ કોઈ રહેશે નહિ. તું હર્ષિ તો અને મારાં પાપ કર્મો માટે બિસ્ફાર અને ઉપાલભ આપી મારા જીવનસતાપને ઝોછું કરશે તું મને ગમે તેટલા કડવા કપકા આપીશ તો પણ હું તેને પ્રસન્નતાપૂર્વક સાંભળીશ અને મારા પાપકર્મોને ઝોછા કરવા માટે તું મને ઉપાલભ આપી રહી છે, તેમ માની તારા ઉપકાર માનીશ માટે હે ! પુત્રી ! મારા જીવનસુધાર માટે પણ તું પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર છોડી દે અને મારા કહેવા ઉપર તું વિશ્વાસ રાખ કદાચિત તને મારા કથન ઉપર વિશ્વાસ ન પણ આવતો હોય તો પણ જ્યાં સુધી મારા હાથે વિશ્વાસનો ભગ થાય એવું કૃત્ય ન થાય ત્યાંસુધી તો પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર એક બાણ મૂકી દે. જ્યારે હું વિશ્વાસનો ભગ કરું ત્યારે ભલે તું પ્રાણત્યાગ કરજે પ્રાણત્યાગ કરવાનો અધિકાર તારી પાસે સુરક્ષિત જ છે એટલે જ્યારે મારાથી વિશ્વાસનો ભગ થાય એવું કૃત્ય થાય ત્યારે તું પ્રાણત્યાગ કરી શકે છે પણ તારા પ્રાણત્યાગથી મારા જેવા પાપીના પાપોનો અન્ત આવશે નહિ; માટે મારા જીવનનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પણ તું પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર છોડી દે ”

આટલું કહી સેનાપતિ વસુમતિના પગે પડી ગયો અને હૃદય-કાટ રોવા લાગ્યો. સેનાપતિને આ પ્રમાણે વિલાપ કરતો જોઈ વસુમતિનું હૃદય કરુણાથી પીત્રણી ગયું તેને તે વખતે સ્પષ્ટ જણાયું કે માતાએ પોતાની શિક્ષાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપી આ સેનાપતિનો જીવન-

સુધાર કરી નાંખ્યો, માતાના બલિદાને સેનાપતિના હૃદયનું પરિવર્તન કરી નાંખ્યું અને જ્યાં જૂર સેનાપતિ ને મારા માટે કળની જેમ અણકે હતો તે જ જાળે સિંહાની માફક મારો રક્ષક બની મરો છે. તેનું મંત્રિન હૃદય જાળે નિર્મલ અને પવિત્ર બની ચતું છે અને તેથી જ તે જાળે હૃદયપૂર્વક પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો છે. જાપી જ્વસ્થાના મારે પ્રાણહત્યા કર્ત્વા કરતાં તેને સાત્ત્વન આપવાથી જ્વાલમયતા છે જ્યાં પ્રમાણે વિચાર કરી વસુમતિએ સેનાપતિને કહ્યું કે પિતાશ્રી ! તમે જરા પણ મબરાજો નહિ ! ને ચલાવું હોય તે મર્દ મરુ હવે તે વિશે ડુકન કરવું કે વિશ્વાસ કરવો ભર્મ છે. મારી માતાએ પોતાના પ્રાણનો શું ત્યાગ કર્યો માત્ર કે અને જ્વાલમય જોગ્યાર્થ મૂકી આપને મારા ધર્મપિતા બનવાની હીમા. ને માતાએ પ્રાણત્યાગ ન કર્યો હોય તો તો તમે અને પુત્રી ન મનત અને આપના છવનનો સુધાર પણ ન થાય માતાના પ્રાણત્યાગથી—મલિન દાનથી જ તમે મારા પિતા બન્યા છો અને નૃ જાણી ધર્મપુત્રી બની છું. હવે જાપ બર્ષ મુજરી થાતને ભૂલી ભજો અને મહાત્મા સરીરની અન્ત્યેષ્ટિ કરવાનો પ્રયત્ન કરો. ”

વસુમતિની વાત સાંભળી સંત્રાપતિને સાનદ અમરદ મરુ તેને એમ લાગ્યું કે જ્યાં હોઠરી તો એની માતા કરતાં અગ્રગ વધેલી છે એની માતાએ મેં અપરજન તથા કોર લબ્ધ કર્યા હતા છતાં મારી ઉપર કેવલ ન કર્યો તેમ પ્રાણત્યાગ કરવી વચ્ચે પણ મને કોઈ અપરજન કે કુરાસીવર વચન કર્યા નહિ. એની માતાએ તેની કૃપા બતાવી તેની કૃપા તેની પુત્રી પણ જાણી રહી છે અને તેની માતાની હત્યા કરાવનાર અને અપરજન ન કરેતાં કે ઉપાસન ન દેતાં મને આશ્વાસન આપી રહી છે અને મર્દ મુજરી થાતને ભૂલી બર્ષ છવનસુધાર કરવાની પ્રિયતા આપી રહી છે. ધન્ય છે તેને અને તેની માતાને તથા તેના પિતાને !

વસુમતિનો હિપકાર માની સેનાપતિ જોયો થયો અને બન્ને જણાએ વનમાં અન્યેષ્ટિ કરવા માટે સૂકા લાકડા એકઠા કર્યા અને તેની ચિતા બાકી. પછી એ ચિતા ઉપર ધારિણીના શબને મૂક્યું અને ચિતાને આગ પ્રગટાવો થોડી વારમાં તો ચિતાનો અગ્નિ લાભુકી જાણ્યો. આ બધું ક્રમશઃ દ્રશ્ય જોઈ વસુમતિ મનને સ્થિર કરી શાન્ત બેઠી રહી તેના મુખ ઉપર વિષાદની રેખા જણાતી ન હતી. તે તો મનમાં એ જ વિચારની હતી કે મારી માતાએ મને જે શિક્ષા આપી હતી તે શિક્ષાને તેમણે મૂત્તે સ્વરૂપ આપી શિક્ષાનો આદર્શ મને સમજાવ્યો. પણ એવો શુભ દિવસ ક્યારે આવશે કે જે દિવસે હું પણ મારી માતાની શિક્ષા પ્રમાણે વ્યવહાર કરી માતૃભૂમિ ઉપર લાગેલું કલક મોઢું નાખીશ! આ પ્રમાણે વસુમતિ નો બિચ્ચના વિષે વિચાર કરી રહી હતી, પણ આ બાળુ સેનાપતિ ધારિણીના શબને બળતુ જોઈ અધીર અને એભાકનો થઈ ગયો. તે જોર-જોરથી શવા લાગ્યો અને પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો કે, “ હે! પુત્રી તારી માતાની હત્યાનું કારણ હું પાપી જ છું મારાથી બચવા માટે જ તેણે શરીરનો ત્યાગ કર્યો છે અને તેથી જ અધરાઓને પણ લગ્નવે એલુ તેનું મુદર શરીર આજે અકાળે બળી રહ્યું છે આ મહા-સતીની હત્યાનું પાપ મને હમેશા બાળ્યા કરશે! માટે એ પાપથી બચવા માટે હું પણ આ જ ચિતામાં પડી બળી મરું તો મારું એમ મને લાગે છે તુ આ મારા રથમાં બેસી ચ પાનગરીમાં પાછી જ, હું તો આ જ ચિતામાં બળીને મરી જઈશ અને એ પ્રમાણે પાપનું ચત્તિક ચિત્ત પ્રાપ્તિ કરીશ ”

વસુમતિને આમ કહી તે સેનાપતિ ચિતામાં ફેલા માટે પોતાના શરીર ઉપરના કપડા કાઢવા લાગ્યો અને જોઈને વસુમતિનું હૃદય પીગળી ગયું તે કહેવા લાગી કે, “ વાસ્તવમાં અત્યારે આ બધું જ દુઃખી છે. જો એને અત્યારે સમજાવવામાં નહિ આવે તો કદાચ એ ચિતામાં ફેલી પડશે અને મરી જશે ” આ પ્રમાણે વિચાર કરી વસુ-

મતિ તેનો હાથ પકડી સમજાવવા સાચી છે પિતાશ્રી ! તમે જા
શું કરી રહ્યા છો ? બે કામ કરતાં અને બાકે રાહી હતી તે બ
કામ તમે પેટે કામ કરી રહ્યા છો ? આ પ્રમાણે જિવામાં નવો વ્યવસ્થા
શું વળનારું છે ? અગિયારમાં પડી નહીં મરી જવું એ નામ-વસ્તુ છે
એ જનન સંસારને વધારનારું છે તમે પાપથી અમરનાથને અગિયારમાં
જળી મરી જવા ગયો છો, પણ આ પ્રમાણે નવો મરી નવો
પાપ કરી જોશું જો નથી જોશું તો પાપ વધવા
પામે છે માતાએ તો પાતાના શરીરનો ત્યાગ કરી આપને સુધારણ
છે અને હવે સુધારીને તમે નિષ્કારણ અગિયારમાં જળી મરો એ તે
હીક કહેવાય ? પહેલી વાત તો એ છે કે હવે તમારામાં પાપ
રહુ જ નથી પશ્ચાત્તાપને લીધે પાપનો નાશ થઈ ગયો છે આમ
જ્યાં તમારામાં પાપ રહેલું છે એમ તમે માનો છો તો તે પાપ
કર્યાં આમ અગિયારમાં જળી મરવાથી દૂર જવાનું નથી એ શરને
દૂર કરવાનો સિદ્ધાંત સદાચરપૂર્વક ધીન કુખીજોની સેવા કરવી
અને પહેલાંનાં પાપનો આચરણપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરવો એ જ છે
મદિ તમે અપ્રત્યક્ષ કરવાનો અવરણપૂર્વક વિચાર છોડી દો આ
સિદ્ધાંત તમે અને પ્રભુ દ્વારા મળે છે અને હું તમને ધર્મસિદ્ધ
માનું છું તો મારી રહ્યાનો આમ વચારી ઉપર જ છે એ તમે જાણી
મરી જાઓ તો પછી મારું રહ્યું અને મારું પાપન કાલ કસો ?
એટલા મદિ તમારે પ્રાણત્યાગ કરવો એ કાઈ પણ દષ્ટિએ ચોખ્ખું નથી”

વસુમતિજી આ પ્રમાણે સેનાપતિને સમજાવ્યો પછીજ આપે
અને મરતાં જતાંયે વસુમતિજી સેનાપતિ સમજાવે અને
વસુમતિને રચના એસાંથી કોણની વચ્ચે રચને હાંકવો ! માર્ગમાં
વસુમતિ સદાચર આપી તેના સત્તાપ દૂર કરવી હતી તેણે સેના-
પતિને એ પણ કહ્યું કે “ તમે મારી માતાના મૃત્યુના સમાચાર અને
મારા પરિણામ કાઈને આપણા નહિ કાણકે તેમ કહેવાથી અનિષ્ટ
અને અપ્રત્યક્ષ થવાની શક્યતા છે મદિ તમે એ વાતને તથા

હૃદયમાં ખૂબ ગુસ્સે રાખશે. કોઈને મૃત્યુના સમાચાર કે મારો પરિચય આપશે નહિ જાણે કોઈ ધટના એવી બની જ નથી, તેમ મને તમે જાણતા જ નથી એમ તમે માનજો. હું પણ અનિશ્ચિત સમય સુધી કોઈને એ જણાવવા કહીશ નહિ તેમ મારો પરિચય પણ કોઈને આપીશ નહિ ”

સેનાપતિને આ પ્રમાણે વસુમતિએ માર્ગમાં ખૂબ સમજાવ્યો. સેનાપતિએ એ વાત કબૂલ કરી રથ કૌશાળીમાં પોતાને ઘેર પહોંચ્યો. અને વસુમતિ સેનાપતિને ઘેર જિતરી સેનાપતિની સ્ત્રી સેનાપતિની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી તે મનમાં એમ વિચારતી હતી કે ચપાની લૂંટ કરી અહીંના સૈનિકો ઘણું દ્રવ્ય ઉપાડી લાખ્યા છે તો મારા પતિ તો સેનાપતિ છે એટલે તો તે ઘણું દ્રવ્ય ઉપાડી લાવશે. આ પ્રમાણે સેનાપતિની સ્ત્રી સેનાપતિની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી એટલામાં તો સેનાપતિ રથને લઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પોતાના પતિને આવતા જોઈ સેનાપતિની સ્ત્રી ખૂબ પ્રસન્ન થઈ. થોડી વારમાં રથમાંથી વિપુલ દ્રવ્ય મારા ઘરમાં લાવવામાં આવશે એવી તે આશા રાખી બેઠી હતી પણ રથમાંથી કેવળ એક મુદ્દર કન્યા નીચે જિતરી ઘરમાં ગઈ અને ખાલી રથ રથશાળામાં લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યારે તેની આશા નિરાશામાં ફરી મઈ. વસુમતિને જોઈ સેનાપતિની સ્ત્રીને આશ્ચર્ય થયું અને સાથે સાથે મંદેહ પણ થયો. વસુમતિનું રૂપ સૌંદર્ય જોઈ આ તો કોઈ દેવ-કન્યા છે કે ગર્ધર્વ-કન્યા એવો તે વિચાર કરવા લાગી, અને સાથે સાથે એવી શંકા પણ ઉદ્ભવી કે આ કન્યા મારું સૌભાગ્ય સુખ લૂટવા અને મારા પતિના હૃદય ઉપર અધિકાર જમાવવા તો અહીં આવી નથીને!

સેનાપતિની સ્ત્રી, આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહી હતી, એટલામાં તો વસુમતિ તેની પાસે આવી પગે પડી અને પ્રણામ કર્યા. પ્રણામનો ઉચિત ઉત્તર આપી સેનાપતિની સ્ત્રીએ વસુમતિને પૂછ્યું

તમે મેલી પુત્રી છો । અને અહીં રા. માટે જાણી છો । ” ન
મનના વિચરમાં વસુમતિએ કહ્યું કે માતા । હું તમારી જ પુત્રી
હું અને આ પર માતૃ છે હું તમારી સેવા કરવા અહીં જાતી છું

વસુમતિ અને સેનાપતિની કોની વચ્ચે વાતચીત થઈ રહી
હતી ત્યાં તો સેનાપતિ પણ ત્યાં આવ્યો. અને પોતાની કોની કહ્યું
કે ભૂ, આપણને કઈ જવાન નથી એટલે હું આ કંપાને લાવ્યો
છું. તેને પોતાની જ પુત્રી માનીને તેનું પાલન-પોષણ કરવે જઈ
તેને ઠાઠ પ્રકારનું કપ ન થાય તેનું જ્ઞાન રાખવે આ કંપાનું તે
દુર્ભાગ્ય જ છે કે તેને આપણી પુત્રી થઈને જન્મ લેતીત કરવું પડે
પણ આપણું તો જે સાધારણ જ છે કે આપણને જાણી સુદર કંપા
કળા છે આપણે ત્યાં જાણી સુદર કંપા જન્મધારણ કરે એવું આપણે
જાણ્ય નથી, વોપણ કઈ પૂર્વના પુણ્યના અણતે આપણને જાણી
સુદર કંપા કળા જાણી છે તો એના પાલન-પોષણ તથા ખાનપાન
વિશે જાણ જાન રાખવે ”

આટલું કહી સેનાપતિ જૂપ રહી સેનાપતિની કોને
લખને કારણે સેનાપતિને મિત્ર જ કહ્યું કે હું આપણી જાણપણી
તેનું જ્ઞાન રાખીશ અને તેનું પાલન-પોષણ આપણી કંપાની
માથે જ કરીશ. પણ તેના હૃદયમાં જે સંકેત તો થયે પાલી મો
હતો કે આ સુદરી છે અને નવજુવતી છે તો એની પાછળ જઈ
કઈ ભેદ રહેશે કેવો ભેદ જો, ભે કે મારા પતિ એને પુત્રી કહી
મેળવે છે પણ મને પતિના આ કંપાનું નિશ્ચય મેલતો નથી માટે
હૃદય તો એ જ કહે છે કે આ મારી દીકરા જાતી માતૃ સૌભાગ્ય-
સુખ લુપ્ત થાય મારી જ જાણી છે । અને તે હો પરંતુ મારા પતિ
જન્મપરે મુદ્ધમાંથી આવે છે હજી તેમની જાણી જાણ છે એટલે
જન્મપરે તો પતિ જન્મ કહે તેમ માની લેવામાં જ કંપાનું છે. ખતો
મારે તેમના પ્રતિ સતત અને જાણપાન તો રહેવું જોઈએ । સેનાપતિની
કોની હૃદયમાં વસુમતિ પ્રતિ સંકેત પેદા થયો હતો પણ

વસુમતિએ તે ઉપર જરા પણ ધ્યાન ન આપ્યું. તેનું ધ્યાન તે માતા-પિતાની સેવા કેમ કરવી એમ જ ચોટેલું હતું. ‘હું તેમની પુત્રી છું એટલે તેમની સેવા કરવી એ જ મારો ધર્મ છે.’ બસ ! વસુમતિના હૃદયમાં આ જ વિચાર રમી રહ્યો હતો.

વસુમતિએ સેનાપતિની પત્નીને કહ્યું કે, “માતા ! અત્યારે મને બહુ ભૂખ લાગી છે માટે ખાવાનું કાઢકે આપો.” સેનાપતિનું આવવાનું કાર્ક નક્કી ન હતું એટલે ભોજન કાર્ક તૈયાર ન હતું પણ સવારનું બચેલું લૂખુ સૂકે ભોજન થોડું ઘણું હતું તે જ ભોજન સેનાપતિની સ્ત્રીએ વસુમતિને આપ્યું. વસુમતિ રાજકન્યા હતી, એટલે તેણે સાદું ભોજન કાર્ક દિવસ ખાધું ન હતું તેમ છતાં તેણે સંક્રાંત્ય કે આનાકાની કર્યા વિના જે ભોજન તેને પીરસવામાં આવ્યું તે ભોજન આનંદપૂર્વક ખાધું વાસ્તવમાં જ્યારે સાચી ભૂખ લાગે છે ત્યારે ગમે તેલું ભોજન હોય તો પણ તે મીઠું જ લાગે છે. અને જ્યારે સાચી ભૂખ હોતી નથી ત્યારે મિષ્ટાન્ન પણ મીઠું લાગતું નથી જે લોકો ભૂખને ભાંગવા માટે જ ભોજન કરતા હોય તો તેમને અનેક પ્રકારના શાક, અથાણાં, ચટણી, પાપદ વગેરેની આવશ્યકતા રહે નહિ ભૂખ ન હોવા છતાં ભોજન કરતી વખતે એવી આવશ્યકતા પડે છે.

ભોજન કર્યા બાદ વસુમતિએ સેનાપતિના ઘરને એક સાધારણ દૃષ્ટિએ બરાબર જોઈ લીધું અને એ ઘરમાં શું શું સુધાર કરવાની જરૂર છે તે પણ જાણી લીધું તે તો એમ જ માનતી હતી કે હવે આ જ મારું ઘર છે એટલે એને વ્યવસ્થિત અને સ્વચ્છ રાખવું એ મારું કર્તવ્ય છે અને હું આ મારા કર્તવ્યનું પાલન કરવા માટે તનમનથી પ્રયત્ન કરીશ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી વસુમતિ રાતે સૂઈ ગઈ. તે હમેશા રાજમહેલમાં કામલ સ્થિતિ ઉપર સૂતી અને તેના શયનના સ્થાને અનેક પ્રકારની સુગંધ પ્રસરતી હતી અને તેની સેવા માટે અનેક

દાસીઓ હાજર રહેલી હતી, પરંતુ જાણે તે પરિસ્થિતિને કારણે
એક સાધારણ કમ્પા ઉપર સુતેલી છે ત્યાં રાજમહેલ જેવી
સામગ્રીઓ પણ નથી પણ વસુમતિના મનમાં એ વિશે વિચાર
કરતો પણ આવતો નથી. તેના મનમાં એ જ વિચાર આવતો હતો
કે મારે હજી માતાની શિક્ષા અનુસાર અનેક કામો કરવાના છે
એવો યુગ દિવસ ક્યારે આવશે કે ક્યારે હું માતાની શિક્ષાને
સફળ અને સાર્થક કરી બતાવીશ.

વસુમતિ, સૂર્યોદય થતાં પહેલાં જ પથારીમાંથી ઊઠી ગઈ અને
સૈવાલિની નિવૃત્ત ગઈ ચૂક્યા પછી બેઠાઈ ગઈ. પારિણી માતાએ
શિક્ષા જ કેવળ આપી હતી, કારણકે તેને ત્યાં દાસીઓ અનેક
હોવાથી ચૂકાકાર કરવાનો પ્રસંગ સાંપડ્યો ન હતો તેમજ ગઈ
ચૂકાકાર કરતાં વસુમતિને કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી ન લાગી. પણ
મતિએ સ્વપરના પહેરમાં ધર તથા ધરનું બાંધણું વાળીઓની
સાથે કર્યું અને કચરો ગચ્છાર ફેંકી આપી બધી બાંધેને સાથે
કરી અવસ્થિત પાછી ચૂકી દીધી. પાણી ચણુ પમુરાલા વગેરેને
સાથે કરી, હાડી-ફાળની અવસ્થા કરી અને એ બધું કરી પછી
રસોઈ કરવા બેઠી.

ચતુર ઓળો સાધારણ બીજામાંથી પણ વિશિષ્ટ બોબ્બા બનાવી
શે છે અને યુગ ઓળો વિશિષ્ટ બીજાને પણ ચરામ બનાવી
ચૂકે છે તે જ વસ્તુ ચતુર ઓળો હાથમાં બાંધે છે તો તે વસ્તુઓમાંથી
મોટું કુસ્વાડુ અને સાતિવડા પૂણ બોબ્બા બનાવી રે છે પણ યુગ
ઓળો એ જ વસ્તુઓમાંથી કુસ્વાડુ વામસિંહ અને સ્વાસ્થ્યને
હાનિકર બોબ્બા બનાવે છે આ પ્રમાણે બોબ્બાનું સ્વભાવ નરસિંહ
કેવળ વસ્તુઓ ઉપર જ આધાર રાખતું નથી પણ એ વસ્તુઓના
ઉપયોગ કરનાર ઉપર પણ આધાર રાખે છે.

વસુમતિએ સેનાપતિને ધેર બોબ્બા બનાવ્યું. સેનાપતિની સ્ત્રી

તથા ધરના ખીજા માણસો વસુમતિની રસોઈ જમી, બહુ પ્રસન્ન થયા બધા એમ કહેવા લાગ્યા કે બોબનની સામગ્રી તો એ જ છે- જેનું બોબન હમેશા જન્યા કરે છે, પણ આજના જેનું સુસ્વાદુ બોબન પહેલા ટાઈ દિવસ ચયુ નથી આ કન્યા તો જાણે સાક્ષાત્ સરસ્વતી જ છે આ પ્રમાણે બધા લોકો વસુમતિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. વસુમતિ, બધા લોકોને પ્રસન્ન કરતી સેનાપતિને ત્યાં આનંદપૂર્વક ગહેવા લાગી જે પ્રમાણે ધારિણીએ પોતાના બલિદાનદ્વારા સેનાપતિના હૃદયનું પરિવર્તન કરી નાંખ્યું તેમ વસુમતિએ પોતાના પરિશ્રમદ્વારા સેનાપતિના ધરને સ્વચ્છ અને પવિત્ર બનાવી દીધું. બધા લોકો ધર જોઈને કહેવા લાગ્યા કે, પુત્રીએ તો આ ધરને જેવેનું ધર બનાવી દીધું.

અઠસ્રણ

[૧૦]

અગ્નિ-પરીક્ષા

મહા દેવ માટે

મહાસિદ્ધિ માટે જાણ વિવિધી જાત મુશ્કેલી

મુશ્કેલી સમીપમાં જ્યાં જાયને તેથી વધારું

જાણી જાણી કરતી રહેતી.

— દેવગણના પદાધિકાર

શ્રી પતિ—વિપત્તિ એ પેદાની જોડાઈ છે. ધીર-વીર પુરુષની વિપત્તિના સમયે જ પરીક્ષા થાય છે. જે વિપત્તિના સમયે જ પદ મુશ્કેલી નથી હાથેય કરતો નથી પણ દલ રહે તે જ જાણે ધીર છે. સપત્તિના સમયે તો જાણી ધીર રહે છે, પણ વિપત્તિના સમયે પણ નિશ્ચય રહેવું, મોક્ષના પ્યેયથી મુક્ત ન થવું અને વિપત્તિને પણ મુશ્કેલી નહિ જોઈ જ ધીર પુરુષની જાણી ધીરતા રહેલી છે. એ પદાધિકારને પણ નીકળી જાય છે. —

ધીરજ ધર્મ મિત્ર બસ નારી આપત્તિ કાલ પરસ્થિતિ
ચારી, અર્થાત—ધૈર્ય, ધર્મ, મિત્ર અને સ્ત્રીની આપત્તિના સમયે જ
સાચી પરીક્ષા થાય છે.

જે ધીર પુરુષ હોય છે તેજ વિપત્તિ ઉપર વિજય મેળવી શકે
છે, તે જ ધર્મની આરાધના કરી શકે છે અને તેજ નિશ્ચિત ખ્યેય
સુધી પહોંચી શકે છે, પણ જેનામાં ધૈર્ય હોતું નથી તે વિપત્તિઓથી
ગભરાઈ જાય છે અને પોતાના ખ્યેયને પહોંચી શકતો નથી. સસા-
રમાં એવું એક પણ કાર્ય નથી કે જેમાં કોઈ પ્રકારની વિઘ્નબાધા કે
વિપત્તિ આવતી ન હોય એ વિઘ્નબાધાઓ ઉપર જે વિજય મેળવે
છે તેજ પોતાના કાર્યને સિદ્ધ કરી શકે છે અને જે વિઘ્નબાધાઓથી
ગભરાઈ જાય છે તે કાર્યસિદ્ધિ કરી શકતો નથી આ પ્રમાણે લૌકિક
કે બન્ને પ્રકારના કાર્યોની સિદ્ધિ કરવા માટે ધૈર્યની અનિવાર્ય
આવશ્યકતા રહે છે જે ધૈર્યને પોતાના જીવનમાં સ્થાન આપે છે
તે જ વીરતાને પામે છે અને સાચો ધીર-વીર બની શકે છે

વસુમતિ ઘણી જ ધૈર્યવાળી હતી એક રાજકન્યાને માટે પિતાને
વિથોગ થવો, માતાનું અકાળે અવસાન થવું, અને પોતાને બીજાના
ધરને આશ્રય લઈ કોઈ દિવસ નહિ કરેલા કામો કરવા પડે એવા
વિપત્તિના સમયે ધૈર્ય શુભાવલું નહિ, ગભરાઈ જવું નહિ અને
વિપત્તિને પણ સુખ માનવું એ કોઈ મરણ નથી એ તો
જે સાચી ધૈર્યવાળી હોય તે જ દુઃખને સુખ માની શકે ધારિણી
માતાએ વસુમતિને જે ધૈર્યની શિક્ષા આપી હતી તે શિક્ષાના પ્રતાપથી
જ તે વિપત્તિઓથી ગભરાઈ ન હતી અને પોતાના હૃદય ખ્યેયને
બૂલી ગઈ ન હતી તે તો વિપત્તિને વિપત્તિ નહિ પણ સપત્તિ માનતી
હતી એટલે વસુમતિને ગભરાઈ જવાનું પણ કશું કારણ ન હતું.
ધરખાગ, રાત્રી, દાસદાસી, તથા પિતાનો વિથોગ થવો, માતાનું મરણ
થવું અને સેનાપતિને ઘેર નહિ કરેલા કામ કરવા એ બધા દુઃખોને

વસુમતિ દુઃખી થઈ જાય છે નહીં પણ જો તે દુઃખી થાય છે તો
પ્રસન્ન રહેતી હોય. વસ્તુવર્તમા વિપત્તિને જો વિપત્તિ જ મનનાથી
આને તો ખેંચી દેતી હોય નહીં અને મનનાથી જાય છે.

સેનાપતિના ધરને પોતાનું ધર, સેનાપતિને પિતા તથા તેની
પત્નીને માતા માની વસુમતિ ધરનાં ગર્ભાં કામે પોતાના કામે પ્રવેશ
હોય. નાના મિત્રાં દોષ કરે. કરવામાં તે જાણસુ. મનોમ કે
મનને મનુષ્યરતી નહીં જો કે સેનાપતિને ધર નોકર-ચાકર હતા તે
પણ તેમની કીધર જાણા. જાણીને પોતે જેમી રહેતી નહીં પણ
પોતે પણ કામ કરવા હોય. જ્યારે વસુમતિ પોતાના કામે કામ
કરતી તો પછી નોકર-ચાકર નવરા કેમ જેમી હોય. તેમનાં પણ કામ પ્રવેશ
હોય. વસુમતિ પોતાના નોકર-ચાકરની જાણાવા વગેરે વિશે
જાણ કાળજી રાખતી, કુખ-નુ ખર્ચ તેમને સહાયતા આપતી, તેમની
સન્માન કરતી, અને તેમને હજારો હજારો નોતર પોતાના જાણીને
જાણની માટે મનુષ્ય. જાણીને લીધે નોકર-ચાકર પણ વસુમતિથી
પ્રસન્ન રહેતા હતા અને જાણની હજારો જોતા હતા. ધરમાં કામ
મનથી નિવૃત્ત થતાં વસુમતિ ગર્ભાંની સાથે જેમી જતી અને મનને
ધર્મની વાતો સંજાળતી. મનને જાણાવા પછી ખાતી અને મનને
સુવાસના પછી પોતે સુતી અને ગર્ભાંની પહેલાં પહેલી કીધી ધરના
મનમનમાં હોય જતી. જાણ મનને તેણે પોતાના સ્વભાવકારણ
ધરના જાણ સેનાપતિ હોય છતાં લીધું હતું જાણ જોયે તેની પ્રવેશ
કરતા અને પ્રત્યેક મનમાં તેની સહાય પણ પાડતા.

વસુમતિની જાણસાક્ષિતા જોઈ સેનાપતિ પણ પ્રસન્ન થયે
અને મનમાં વિચારવા હોય. જાણ રાજા-ચાકરને દાસ્યથી
જેમી સેવાવેલી હોય જાણ ચારા ધરમાં જેનું કામ કરી રહી છે.
તેણે ચારા ધરને પોતાની જાણસાક્ષિતાદારા જેટલું પણ જાણસાક્ષિતા
અને મુલક જાણની રીધું છે. તેને પોતાના શરીરની તે કાળજી રાખતી જ

નથી તે ખાના-પીવાની, ઝોઢવા-પહેરવાની તથા સૂવા-જાગવાની પણ પરવા કરતી નથી અને મારી તથા મારી પત્નીની માતાપિતાની માફક સેવા-ભક્તિ કરે છે મારી દ્વારા તેનો માતાનું મૃત્યુ થયું છે તે વાત જાણે તે જૂલો જ ગર્હ છે તેને તે વાતનું સ્મરણ હોય એમ તેનાં વ્યવહારથી તો કશું જણાતું નથી. તેણે મને પવિત્ર ખનાવી દીધો છે અને મારા ધરને પણ પવિત્ર ખનાવી દીધું છે આ વસુ-મતિના પ્રતાપથી જ મારામા પહેલાના દુર્ગુણો પણ રહેવા પામ્યા નથી મારી ઉપર તેનો અનંત ઉપકાર છે અને મારા ધરનું કામકાજ કરી મારી ઉપર ઉપકારનો વધારે ભાર ચડાવી રહી છે. મારા મટે તો આ પુત્રી જ નહિ પણ આરાધ્ય દેવીની માફક જીવનદાત્રી છે હું એના કાળુથી કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકીશ ? ”

આ પ્રમાણે વસુમતિના સદ્વ્યવહારથી સેનાપતિ તથા તેના ધરના બધાં માણસો પ્રસન્ન રહેતાં પણ દેવળ સેનાપતિની અને વસુમતિ પ્રતિ સદેહ હોવાથી તે હમેશાં અપ્રસન્ન રહ્યા કરતી તેનો પતિ કે નોકર-આકરો વસુમતિની પ્રશંસા કરતા તો તે સહી શકતી નહિ. અને તે મનમાં બબ્બા કરતી કે, “ આ બધા ભોંઠા આ છોકરી ડાણુ છે ! ક્યાં જન્મી છે ! દેવની પુત્રી છે ! શું નામ છે ! શા માટે અહીં આવી છે ! વગેરે કશું પૂછતા નથી, દેવળ એની પ્રશંસા જ કર્યાં કરે છે આ છોકરી પણ આલાહ છે. તેણે પોતાની આલાહીથી થોડા જ દિવસોમાં ધરના બધા માણસો ઉપર પોતાનું આધિપત્ય જમાવી દીધું છે ! મારા પતિને પણ તેણે પોતાને વશ કરી લીધેલ છે અને તેના આગળના ક્રમ્હારા ઉપર મારા પતિ નાયતા હોય એમ જણાય છે જાણે તેનું પોતાનું જ ધર ન હોય તેમ તે ધરનું કામ કરે છે અને ધરની વ્યવસ્થા જાળવે છે, એટલું જ નહિ, ધરની વ્યવસ્થા પાછળ તે પોતાના શરીરનું અને ખાવાપીવાનું પણ અ્યાન રાખતી નથી. આ મારું ધર છે તોપણ હું એટલું કામ કરતી નથી અને આ છોકરી તો ધરની વ્યવસ્થા પાછળ

માંડી થઈ કામકામ કરી કરે છે. એટલે તેના હૃદયમાં અવરગ ધર્મ
 દુર્ભાવના દોષી જ નોંધાઈ. એ આ ધરની સ્વામિની જનના માટે છે
 અને એટલા જ મઠિ આ પ્રમાણે ધરની અવરગ કરવાની પાછળ તે
 બધું બૂઝી જાય છે અને મારા પત્નિ પણ તેના પ્રતિ પ્રેમ બતાવે છે
 તે જરૂર એની પાછળ ધર્મ જોઈ રહેલો હોયો નોંધાઈ. મઠિ હવે
 સાવધાન થવું નોંધાઈ અને મારા છવનમાંના અર્ધાની વચ્ચે
 પોતા કાંધાને મારે અત્યારથી દૂર દેહી દેવો નોંધાઈ, નહિ તો અવરગ
 નર્ત્ત આ જ કરો અને કહ્યુંવત્ત ધર્મ પાછો મારા સૌમાન-કુખને
 લૂટવા જ આ ઠેકાણી અને આવી છે અને પેતાના હૃદયનાવરો
 બધાને પોતાને વસ કરી રહ્યો છે.।

સેનાપતિની સ્ત્રીના હૃદયમાં વસુમતિ તરફ દેવભાવ પેદા થયો
 હતો અને એટલા મઠિ તે વસુમતિની ઈર્ષ્યા કરવા લાગી. તે પ્રનર્થ
 એમ વિચારતી કે “મારા ધરમાં તો હો એને જ પૂછે છે મારા તો
 કેઈ જાય પણ પૂછતુ નથી. જ્યારે તે જ ધરની માલિક જની
 ધર્મ ન હોય તેમ તે રહે છે. મઠિ સૌથી રહેલો તો એનું ચેતન
 એણે કરવું નોંધાઈ અને પછી તમે તેજપાને તેને ધરની બહાર મારી
 નોંધાઈ. અપારે આ જલા ધરમાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યારે જ માંડું
 સૌમાન્ય ધુન સુરક્ષિત રહેશે, નહિ તો મારે કુખ સહેવું પડશે.”

હોંદા પ્રતિરજમાં કરવામાં તો પરિશ્રમ કર્યો પડે છે અને
 ઈર્ષ્યા કરવામાં પરિશ્રમ કર્યો પાછો નથી એમ મને છે અને એ
 મરણે કામ કરીને નહિ પણ બીજાને નીચા પાડીને પોતે મોટા
 બનવા માટે છે સેનાપતિની સ્ત્રીએ પણ બીજાને નીચા પાડી પોતે
 મોટા જવાનો માર્ગ લીધો અને વસુમતિને બાંધની દૃષ્ટિમાં હજારો
 પાપવાનો પ્રવલ્ન કરવા લાગી. એ માટે તે પોતે ઘાઈ વાર સ્થા
 કરેલી જગ્યાએ દૂરે કચેરા દેશી આવતી અને પછી વસુમતિ પાસે
 આવતી તેને કહેતી કે તું તો જનનિ હું ધરને આસ્થા રાખ
 ખું એમ કહે છે અને અહીં તો નો કહેલો બધા કચેરા પડેલો

છે । " કોઈ કોઈ વાસણુને ચોતે જ ખરાળ કરી નાખતી, કોઈ કોઈ વસ્તુને અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખતી, તો કોઈ વાર સાફ કરેલી ચીજમાં કાંઈ સેળસેળ કરી આવતી અને પછી તે માટે વસ્તુમતિને અપરાધી બનાવતી અને તેની નિંદા અને નિર્વાત્સના કરતી. જો કે વસ્તુમતિ, સેનાપતિની સ્ત્રીની આ બધી કુનેહપાછ સમજી ગઈ હતી તોપણ તે કોઈ દિવસ ક્રોધાવેશમાં આવી જતી નહિ પણ શાન્તિથી જવાબ વાળતી કે, " માતાજી ! ક્ષમા કરો ! ભૂલથી મારો અપરાધ થઈ ગયો હશે । હવે એ વિષે ખાસ ધ્યાન આપીશ અને એવી ભૂલ ભવિષ્યમાં નહિ કરું । અત્યાર સુધી તમે મારા કામમાં ભૂલ કાઢતા ન હતા એટલે આગમાં ભેદરક્ષારી આવી ગઈ હશે હવે હું ખરાબર સાવધાની રાખીશ । "

ધારિણી માતાએ વસ્તુમતિને કોઈના ઉપર કોઈ પણ વખતે ક્રોધ ન કરવો એવી શિક્ષા આપી હતી. વસ્તુમતિએ એ શિક્ષાને પોતાના જીવનમાં ઉતારી હતી તે સેવાધર્મની ગહનતા અને તેમાં રહેલી મુશ્કેલીઓને ખરાબર સમજતી હતી અને સેવાધર્મને જો માટે ગવન અને કઠિન માનવામાં આવે છે તેના કારણે પણ તે જાણતી હતી. સેવાધર્મની ગહનતા, કાર્યની લઘુતા કે ગુરુતા ઉપર આધાર રાખતી નથી પણ સારા કામને ખરાબ અને ખરાબ કામને સારું કહેવાની લોકોની આદતને કારણે તથા એ લોકમતવાદને અટકાવવો મુશ્કેલ હોવાને કારણે સેવાધર્મને ગહન અને કઠિન માનવામાં આવ્યો છે કોઈ પણ કામને વધારે અને સારું કરવું એ મુશ્કેલ નથી પણ સારા કામને ખરાબ અને વધારે કામને ઓછું થયું છે એ સાબળવું મુશ્કેલ છે. આવી સ્થિતિમાં શાન્તિ રાખવી કઠિન છે અને એટલા જ માટે સેવાધર્મને ગહન અને કઠિન માનવામાં આવ્યો છે. વસ્તુમતિ સેવા-ધર્મની ગહનતા ખરાબર સમજતી હતી એટલે તે સેનાપતિની સ્ત્રીના દુર્વ્યવહારથી જરા પણ ક્રોધી થતી નહિ પણ નમ્રતાપૂર્વક પોતાનો અપરાધ સ્વીકારી તે માટે ક્ષમા માગી લેતી અને તે ખરાબ થયેલા કામને ફરી કરી નાખતી

સેનાપતિની સ્ત્રી વસુમતિ સાથે લગ્નપાત્રે પ્રથમ જાણે એવી છ રાખ્યા કરતી હતી, તે એમ જ માન્યતા હતી કે જો વસુમતિ ચાંદી સાથે મરે તો તેને ધરની નકાર સુમનસાથી કાઢી લક્ષ્મી એટલે કે વસુમતિ પ્રતિ સારા અવધાર પણ રાખતી નહિ. એટલામાં તે એવી પાતળી કે વસુમતિને સીધે પાણીની લેને તક મળે અને તેને લાભ થઈ તેણે ખૂબ કોણકલ મચાવી મૂક્યો.

વસુમતિને ધરનું કામ તનમનથી કરતો જોઈ સેનાપતિને એમ લાગ્યું કે, જ્યાં રાજપુત્રી હોય ત્યાં નોકર-ચાકર કરતાં પણ મોટું ભરૂં ધરનું કામ કરે છે અને તેમ જ્યાં ખાનપાનની તથા એકલ પહેરવાની મિન્ટા પણ કરતી નથી એ પણ કોઈ દિવસ એની ખબર લીધી નથી તો જાણે એની ખબર કાઢી.

જ્યાં પ્રમાણે વિચાર કરી સેનાપતિ વસુમતિની ખબર કાઢી એની પાછો જાણ્યો. તે વખતે વસુમતિ ચાર દને શુ કામ કરવા લાગી છે તે વિશે વિચાર કરી રહી હતી. સેનાપતિની સ્ત્રી વસુમતિને મનમાં કરવાની તક જ શોધી ગઈ હતી. મારા પતિ જ્યાં સેનાપતિ દા પડે જ્યાં લાગ્યા છે એ બધા કોઈ જાણે પુણ્યો પડી જશે એમ વિચાર કરી તે ધરના એક પૂણ્યામાં છુપાઈ ગઈ અને ત્યાં પતિ વસુમતિને રૂં કરે છે તે સંભળવા ઉત્સુક થઈ કાનને સજ્જ કરી બેસી રહી. જો સેનાપતિ દરે પહેલાં એવો દુરાચારી ન હતો પારિશીના નિવાસથી અને વસુમતિના સંબંધથી તેનાં કવનમાં પર્ણવ પરિવર્તન થઈ પણ હતું અને તે સાથે દિલનો થઈ ગયો હતો. તેમ કંઈમાં દરે પાપભાજના સ્ત્રી ન હતી તે દરે વસુમતિને જ નહિ પણ બધાં પરબીઓને માતા અને માલેન સમાન મહત્ત્વ લાગ્યો હતો. પણ સેનાપતિની સ્ત્રી એની સી ખબર! એ તે હતો સેનાપતિને પહેલાં જોયો જ દુરાચારી જન્મતી હતી એટલે તેણે વસુમતિના વિશે પણ એ જ અનુમાન કર્યું કે મારા પતિ ઉપરથી

તો એને પુત્રી કહી બોલાવે છે પણ વાસ્તવમાં તેને પોતાની સ્ત્રી બનાવવા ચાહે છે ! પણ તેનું આ અનુમાન સાચું છે એને લગતુ એક પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળ્યું નહિ એટલે તેના અનુમાનને પુષ્ટ કરવા માટે તે કોઈ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ચોતી રહી હતી ! વસુમનિની પાસે ચોનાના પનિને વાતચીત કરતા જોઈ સેનાપતિની સ્ત્રી ધરના એક ખૂણામાં સતાર્થ ગઈ અને શુ વાતચીત કરે છે તે ચૂપચાપ સાંભળવા લાગી.

જે પુરુષ કે સ્ત્રી પોતાના કાર્યમાં હમેશાં મશગૂલ રહે છે તેઓના કપડા બહુ કિંમતી હોતાં નથી તેમ બહુ સાફ પણ રહેતા નથી તો પછી કામ કરનાર પોતાના શરીર ઉપર આભૂષણોના બાર જ શા માટે લાદે ? કામ કરનાર સ્ત્રી પુરુષો સારી રીતે જાણે છે કે બહુ કિંમતી વસ્ત્ર પહેરવાથી વ્યાલસ્ય વધે છે અને કામ કરતી વખતે એ બહુ મૂલા વસ્ત્ર બગડી જશે તો ! એ લીધે કામ કરતા પણ બાળસ આવી જાય છે આ વિશે વધુ વિચાર કરવામાં આવે તો આ વાત અમુક અશે સત્ય પણ છે કોઈ બહુ જ કિંમતી કપડાં પહેરેલી સ્ત્રીને, પોતાનો જોગો બગડી જશે અથવા બાળક હળી મતરી જશે તો કપડા બગડી જશે એ જાણે પોતાના નાના બાળકને પણ જોળામાં લેતાં બાળસ આવે છે એટલું જ નહિ પણ શરમ આવે છે આ પ્રમાણે પોતાના સંતાનને કિંમતી કપડાં બગડી જશે એ બીકે ધવરાવતા પણ સ્ત્રીઓ અવ્યકાશ છે, સંક્રામ પામે છે ! ત્યારે પોતાના પ્રાણપ્રિય બાળકને પણ કપડા બગડી જશે એ બીકે ધવરાવતા કે જોળામાં લેતા પણ સ્ત્રીઓ સકોચ પામે છે તો પછી કિંમતી વસ્ત્રો પહેરી ધરતું કામ કરવાની ઇચ્છા કેમ થઈ શકે ? આ જ વાત પુરુષોને પણ લાલુ પડે છે માટે સ્ત્રી કે પુરુષ જોયો પોતાના કામે પોતાના હાથે કરવા ચાહે છે તેઓ બહુ જ કિંમતી કપડાં પહેરી કામ કરી શકતાં નથી, તેમ આભૂષણોના બાર પોતાના શરીર ઉપર લાદવા ચાહતા નથી કારણકે તેઓ સારી રીતે સમજે

૭૧ પોતાના હાથે કામ કરનારાઓનાં કિમતી અને સ્વચ્છ કપડાં પણ તેનાં મધ્ય ભાગ છે.

વસુમતિ પણ પોતાના હાથે દરેક કામો કરવી હતી એટલે તે કિમતી કપડાં અને આશુખો પહેરતી ન હતી. તે ને આધાર કપડાં પહેરતી હતી તે પણ એટલાં બધાં સ્વચ્છ ન હતાં તેમ સ્વસ્થને બગાડે કે કુલુ ઉપજવે એવાં ગંદાં પણ ન હતાં. મહાં લેખિ કામ કરવાનું બહાને સ્વાસ્થ્યને હાનિકારક અને અસ્વચ્છ કપડાં પહેરી રાખે છે પણ વસુમતિ મહા કપડાં પહેરી રાખવાનું કોઈ કમળતો ન હતી અને તેથી મધ્ય સમયે પોતાનાં કપડાંઓને ધોઈ નીંખતી પણ તેમ જતાં કામ નહિ કરનારાઓનાં કપડાં તેનાં પોતાનાં કપડાં સ્વચ્છ તો હોય રહી સહે.

વસુમતિ બપોરના સમયે બધું કામ પતાવી દેને છુ કામ કર્યાં બાકી છે એ વિશે વિચાર કરી રહી હતી એટલામાં સેનાપતિ ત્યાં આવ્યો અને હાથ ભેડી તેને કહેવા લાગ્યો કે હે પુત્રો! હે! સમવતી! તું જાણ છે કે કોઈ કન્યા છે અને જાણી તું જાણી રહે છે તે બધું હે બહુ મું. તું જાણી સ્થિતિમાં મારે ત્યાં જાણી છે તે પણ મારા ખ્યાન બહાર નથી. તે પહેલાં માર્ગ ક્ષિપ્ત થવું કામ હતું નહિ હોય. તું અને કાસકાસીઓથી સેનાપતિ હતી એટલે ઘરે કામ પણ છુ કરવાનું હોય. તું મારે ઘરે જાણી ને ઘર મનથી માર્ગ કરે છે તેથી તું મારી ઉપર ઉપકારનો બોલો વધારી રહી છે મારી ઉપર તો પહેલાં પણ તેં જાણી ઉપકાર કરે છે અને હવે મારા થવું કામ કરી તું ઉપકારનો બોલો વધારો રહી છે. મારા થવું કામકામ પાછળ તો તું જાણ-પીયાનુ તથા એટલા પહેરવધુ પણ જૂની માર્ગ છે. આ પ્રમળે તું મારે ત્યાં કોઈ સહી રહી છે મારાથી તારું જાણ કામ જોઈ રહ્યું નથી. તેમ તારા કહેવા ઉપકારનો બોલો પણ મારાથી જાણી રહ્યો નથી.

માટે તું ઘરના કામકાજમાં આટલો બધો પરિશ્રમ કર નહિ એ જ મારી પ્રાર્થના છે. ઘરના કામકાજ માટે દાસીઓ તો છે છતાં ને દાસીઓ વધારે રાખવાની જરૂર જણાતી હોય તો ખીજી દાસીઓને કામ કરવા ખોલાવું ને તારી ઇચ્છા હોય તો દાસીઓ ઉપર દેખરેખ ગણ્યા કર અને ઘરની વ્યવસ્થા બગાળર બાળવ, પણ તું તારે હાથે તો એટલો બધો પરિશ્રમ કર નહિ. અને આ બધો પરિશ્રમ કરવો છોડી તું તો સારા વસ્ત્રો અને આભૂષણો પહેર અને આનંદથી રહે. આમ છતાં ને કામકાજ કરવાની તારી ઇચ્છા જ હોય તો ધર્મ કાર્ય કર અને માળા લઈ પરમાત્માનુ રમરણુ કર્યા કર ”

સેનાપતિની સ્ત્રી, પોતાના પતિએ વસુમતિને કહેલી વાત બરાબર સાંભળી રહી હતી સેનાપતિની વાતમાં એવી એક પાશુ વાત ન હતી કે જેમાં દુર્ભાવનાની ગંધ હોય. પાશુ તેણે જે વાત કરી હતી તે વાત ઉપરથી તેના મનમાં જે સંદેહ પેદા થયો હતો તે સંદેહ અને કામ કર ચર્ચા જવો જોઈતો હતો. પણ જેની આખે કમળો હોય તે બધે ઠેકાણે પીળું જ દેખે છે તેમ દુર્જન લોકો કોઈના સદ્ગુણને જોઈ શકતા નથી તેઓ તો બીજાના દુર્ગુણો જ શોધ્યા કરે છે. કહ્યું પાશુ છે કે —

અભિ રમણીયે વપુષિ વ્રણમેવ હિ મક્ષિકાનિકર ।

અર્થાત—ઉત્તમ અને સુદર શરીરમાં પણ માખીઓ તો કાવ કે ગુમકાને જ શોધ્યા કરે છે.

આ જ પ્રમાણે સેનાપતિની સ્ત્રીને પતિએ પવિત્ર હૃદયની કહેલી વાતથીતમ્માં પણ દુર્ભાવનાની ગંધ આવવા લાગી પતિની વાત સાંભળી તે કહેવા લાગી કે, “ આ છોકરીને મારા પતિ અહીં શા માટે લાવ્યા છે એનું રહસ્ય આજે મારૂંમ પડ્યું । મારા પતિ એને તો ‘ભગવતી’ માને છે, તેને ઘરનાં કામોમાંથી મુક્ત કરાવી કિમતી વસ્ત્રો અને આભૂષણો પહેરાવવા આજે છે. આ છોકરીને જે

સ માનપૂર્ણ સંબોધી સુબોધે છે તેવા સન્માનસ્પર્શ સંબોધી તે અને
 કોઈ કિલક મોલાવી ખસુ નથી તેમ વળી, અને એમ જોઈ કિલક
 ખસુ ખસુ નથી કે તારી પાસે કિમતી વસ્તો કે આશુભ્યે ન
 હોય તેો લાવી આપું. આથી બિલકુલ્યારે કુ મોતે દાસીઓ વધારી
 રાખવા મારે કે કિમતી વસ્તો કે આશુભ્યે લાવવા મારે આમ કુ
 ખું ત્યારે અને એમ કહે છે કે, આટલી નધી દાસીઓ છે ને કો
 વધારે સા માટે જરૂર છે ચોક્કસ ચોતલા કાચે ખસુ કરવું જોઈએ,
 એમ કહી મારી વાતને મણકારતા નથી. આ જ પ્રમાણે વચ્ચે
 મારે ખસુ જોઈને જોઈ નહાવું કાલી મારી વાતને વચ્ચેથી મોકલે
 ત્યારે આ કોઠરીને લો વધારે માગ્યે વચ્ચેથી લઈ આપવાનું ત્યા
 વધારે દાસીઓ કમકામ કરવા મારે રાખવાનું ચોતે કહે છે । આ
 ઉપરથી મારા પતિની આ કોઠરી પ્રતિ એ લાવવા છે તે ઉપરથી
 સ્પષ્ટ જણાય છે કે આ કોઠરીને મારું જીવાત્મકુળ આપવા મારે જ
 જઈ લાવ્યા છે । એજ તો જરી આ કોઠરી મારા પતિના જીવ
 નર્થા સુ કહે છે । આ કોઠરી મારું જીવાત્મકુળ લૂંટવા જ નથી કે
 એ જાનની વાત ઉપરથી મારું જીવમાન સન્નિ પાતું જન છે

જાનની અગ્નિનાં નેપાં વિચારે છે તેવા વિચારે વસુમતિ
 હોત તો તે જરૂર સેનાપતિનું કમન સંભળા પ્રસન્ન થાત કે મરો ।
 કમકામનો જાર માથેથી બિતથી એ સારું વધું ! હું આટલી નધી
 કરવું કમકામ કરુ છું, કથી ચકુ ખું જ્યાં ઉપરથી તો જાનનારિકી
 એકા જ મલે છે. મારે સેનાપતિનું કહેવું માની લઈ તો, મારે વસ્તું
 કામ કરવું ન પડે, કથી સહેવા ન પડે, અને જાર જ સમાર જા
 પાપથી નથી જઈ થમ ખાત કી કુ અને આક્રિપીને સુખેથી
 રહી કુ

એ વસુમતિ જાનની અગ્નિનાં વિચારવાળી હોત તો જરૂર
 સેનાપતિની વાત સંભારી થેત અને સુખેથી રહી લાગ, પણ વસુમતિ
 માનની એવી જોર ન હતી. એટલે તેણે સેનાપતિના ઉત્તરમાં જાનનારિકી

કે, “પિતાજી ! આજે તમારી વાત સાંભળી મને ઘણું જ આશ્ચર્ય થાય છે ! તમે આટલા બધા સમજદાર અને વ્યવહારકુશળ હોવા છતાં આવું કહેજો એવી હૃદયના પળ મેં કરી ન હતી પિતાજી ! હું તમને ‘પિતા’ અને તમે મને ‘પુત્રી’ તરીકે માનો છો એ શું લોકોને ખતાવવા માટે જ માનો છો અને કહો છો ? શું તમે મારા પિતા અને હું તમારી પુત્રી નથી ? શું ધર્મને જાણવા છતાં આપણામાં મિથ્યાચાર બાકી રહ્યો છે કે ઉપરથી તો ખીજને કાઢી કઢીએ અને હૃદયમાં કાઠ રાખીએ ? મને તો મારો એવો વિશ્વાસ છે કે હું જે પ્રમાણે કહું છું તે જ પ્રમાણે વર્તું છું પણ તમારી આજની વાત ઉપરથી તો એમ જાણાય છે કે હજી તમારા હૃદયમાં ભેદભાવ ભરેલો છે જો તમારા હૃદયમાં જરા પણ ભેદભાવ ન હોય તો તમે એમ કદાપિ કહેત નહિ કે, ‘મારા ધરનું કામ કરીને તું મારા ઉપર ઉપકારનો બોજો વધારી રહી છે ?’ આ તમારું ધર છે તો શું એ મારું નથી ? જ્યારે હું તમારી પુત્રી છું તો તમારું ધર એ મારું ધર કેમ ન કહેવાય ? તમે તમારા હૃદયમાં રહેલો ભેદભાવ દૂર કરો. તમારા હૃદયમાં આવો ભેદભાવ હોય એ સારું ન કહેવાય ! હવે હું તમારા ઉપર ઉપકારનો ભાર લાદી રહી છું એ વાત રહી. પણ ઉપકારનો ભાર તો તમારી ઉપર ત્યારે આવે કે જ્યારે હું તમારા ધરને મારું ધર સમજતી ન હોઉં. હું મારા ધરનું કામ કરું એમાં તમારી ઉપર ઉપકારનો ભાર કેમ આવી શકે ? આજ પ્રમાણે પોતાના ધરનું કામ કરવામાં હું કષ્ટ કે દુઃખ કેમ માનું ? જ્યારે હું પારકા ધરનું કામ કરતી હોઉં ત્યારે મને કષ્ટ કે દુઃખ ખોળે અનુભવ થાય પણ મારા ધરનું કામ કરવામાં મને કષ્ટ કે દુઃખ શા માટે થાય ? બિલકુલ એમ ખીજને પોતાના ધરનું કામ કરવામાં મજા આવે છે તેમ મને પણ મારા ધરનું કામકાજ કરવામાં આનંદ આવે છે.

“વળી, તમે કહો છો કે, ‘ધરનું કામકાજ છોડી દે અને સારા વસ્ત્રાભૂષણો પહેરી, પરમાત્માનું ભજન કર, ધરનું કામ તો દાસ-

દાસીઓ કરી નાખશે. પણ પિતાશ્રી આપણું આ કહેલું ન્યાય
 સુધા નથી પણ ધર્મનું અપમાન કરવા જેવું છે. કારણકે વરણ
 તે રહેલું, ધરની કમોનો સાલુ લેવો, અને પોતાના હાથે કામ ન
 કરતાં પોતાનું કામ દાસ-દાસીઓને કરવાનું છે એમ માનવું એ તો
 ધર્મનો મર્મ ન સમજવાનું જ પરિણામ છે જે લોકો. જેમ માને
 છે અને એ પ્રમાણે પોતાનો જીવનભવકાર ચલાવે છે તેઓ ધર્મનો
 મર્મ સમજતા નથી. સારું ખાતું, પીવું, ઝાડવું, પહારવું, એકબીજા
 ભેજવવો એ બધું તો એવી સમાવું નથી અને કેવળ કામ જીમને
 માટે કરવા એવી રેવું એ શું ચોખ છે? એ કાઈ ભક્તિ, સંસાર-
 ભવકારથી પોતાનો બધો સંબંધ છોડી મમત્વભાવનો ત્યાગ કરી
 સાધુ જ વર્તે જાય અને એ પ્રમાણે પરવું કામ ન કરે તો તે કીડ
 પણ કહેવાનું. પણ બીજા પોતે સંસારભવસ્થામાં છે સંસારનું બધું
 કામકાજ કરે છે સંસારનાં ભેજોનો જીભોજ કરે છે એવી જાવસ્થામાં
 સુકાઈ છોડી કઈ નિરુદ્ધોમી વર્તે બેસી રહે એ કાઈ પણ રીતે
 ચોખ કરી સમજ નહિ. જ્યાંસુધી સંસાર-ભવકારમાં છે ત્યાંસુધી તો
 સંસારભવકારમાં સાવધાનીપૂર્વક જીવોજ કરવો જોઈએ અને બીજા
 સંસારભવકારનો સંબંધ તોડી સંજમ સ્વીકારે ત્યારે પરમોક્ષને મળે
 જીવોજ કરવો જોઈએ પણ નિરુદ્ધોમી વર્તે બેસી રહેવું, એમાં ધર્મ-
 કતા નથી. સંસારભવકારમાં રહેનારા લોકો સંસારભવકારનો
 જીવોજ કરતાં જાણતા મને તો જાણવા જાણતા મેળવીને પણ
 પરલોક માટે જીવોજ કરી શકે છે પણ જેમણે સંસારભવકારનો
 સંબંધ તોડી નાંખ્યો છે તે સંસારભવકારનાં મર્મોમાં જીવોજ કરી
 શકતા નથી પણ જેમણે સંસારભવકાર છોડ્યો નથી, હું માનું
 છું કે આ મારા પુત્રો છે આ મારા નોકરો છે જાદિ ભવકાર-
 નું મમત્વ છે તે લોકો મરવું કામ નોકર-જામરવું છે એમ મની
 પોતાને જાણતા સમાજભાવના પાપથી બચી ગયેલા માને છે એ તેમનું
 ધર્મનું અજ્ઞાન જ બતાવે છે.

“ પિતાજી ! જ્યારે આ મારું ઘર છે એમ હું માનું છું ત્યારે ધરતું કામ પણ મારે કરવું જ જોઈએ. હા, જે કામ મારાથી થઈ શકતું ન હોય તે કામ કંપાગા હું બીજાની સહાયતા લઉં એ વાત જુદી છે પણ ‘ આ કામ મારું નથી પણ નોકર-ચાકરને કરવાનું છે. હું તો ધરતી માલિક છું એટલે મારાથી ધરતું કામ શી રીતે થઈ શકે ! એ તો જે નોકર-ચાકર હોય તે જ ધરતું કામકાજ કરે ’ આદિ વિચારથી ધરતું કામકાજ પોતે ન કરતા, નોકર-ચાકરને કામ સોંપવું અને તેમાં જ પોતાનું સ્વામિત્વ અને શૌર્ય માનવું એ તો બહુ જ હલકી ભાવના છે આવી હલકી ભાવનાથી જ બિચ-નીચનો બેહબાવ મનમાં જાગે છે, ખેડુ અભિમાન આવે છે અને પાપમાં વધારો થાય છે વળી, નોકર-ચાકર પાસે કામ કરાવવાથી પાપ પોતાને લાગતું નથી એ માન્યતા પામી બૂલભરેલી છે કારણકે જ્યારે પોતાના હાથે સાવધાનીપૂર્વક કામ કરવામાં આવે છે ત્યારે પાપ ઓછું લાગે છે અને નોકરચાકર પાસે કામ કરાવવામાં આવે છે તો બેહ-રકારી બહુ વધી જાય છે અને પરિણામે વિશેષ પાપ થાય છે માટે પિતાજી ! પોતાના ધરતું કામ પોતાના હાથે કરું છું તો પાપ ઓછું થાય છે, કારણકે હું ધર્મનો વિચાર કરી વિવેકપૂર્વક કંઈક પ્રવૃત્તિ કરું છું. જ્યારે મારી માફક નોકર-ચાકર મારા જેટલો વિવેક રાખી શકે નહિ એટલે પાપ વધારે થાય માટે જે કામ હું થોડા પાપમાં પૂરું કરું છું તે જ કામ નોકર-ચાકર પાસે આપ કહો છો તેમ કરાવું તો મહાપાપ થાય આ સિવાય જ્યારે માલિક પોતે પોતાના હાથે કામ કરે છે ત્યારે તેનો પ્રભાવ નોકર-ચાકર ઉપર પણ પડે છે અને જે નોકર-ચાકર ઉપર જ બહુ કામ મૂકી દેવામાં આવે અને પોતાના હાથે જરા પણ કામ કરવામાં ન આવે તો પરત્રતતા આપણે ભોગવવી પડે, એટલું જ નહિ, નોકર-ચાકર પણ માલિકનું કામ આપણા વિના ચાલશે નહિ એમ બાણી બેહકાર થઈ જશે. આ પ્રમાણે પોતાનું કામ બીજાને આધારે મૂકી દેવાથી પરત્રતતા ભોગવવી પડે છે અને

કામ ન કરવાને કારણે સરીર પ્રગાદી અને અકર્મણ્ય મની નવવાં
રેખી પણ મની નવ છે આ પ્રમાણે પેતાના હાથે કામ ન
કરવાથી અને બીજા ઉપર આધાર રાખવાથી કામ પણ સારુ નહિ
થાય અને મનમાં સંતાપ રજા કરશે. જાણવા નોકરો અને તેણે કામ
કરે તેથી સંતોષ માનવા પડશે. જાણવા તેમની સાથે ક્ષેત્રકમલ
કરશે પડશે પિતાશ્રી ! આ પ્રમાણે પેતાના હાથે કામ ન કરવાથી
અનેક અનર્થો ઉભા થાય છે.

“ પિતાશ્રી ! ધરતુ કેઈ પણ કામ કરવામાં મને ધરમ આવતી
નથી તેમ કામ માત્ર નથી એ તો નોકર-ચાકરનું જ છે એવી
ભેદભાવના પણ મારા મનમાં પેદા થતી નથી. અને હાથે કામ કરતી
એઈ નોકર-ચાકર પણ સારી રીતે સમજી ગયા છે કે અને કામ
નહિ કરીએ તો જોમતું કામ કર્મ અધ્યક્ષતા નથી. અને તેથી
તેઓ પેતાની એવે મધુ કામ બરાબર વિવેકપૂર્વક કરી નાંખે છે
કે મારા હાથે કામ કરી તેમની સાથે અધર્મ ઉભો કરું છું તો કે
અધર્મ ઉભો કરી હું અકર્મણ્ય થઈ એક બાલુ બેસી જઈં તો
તો નોકર-ચાકર પણ એ અધર્મ પ્રમાણે કામ ન કરે. પણ કે
પેસે પણ તેમની સાથે કામ કરતી રહું છું એટલે અધર્મ પ્રમાણે
કામ પણ થાય છે કામ કરવામાં કેઈને ભેદભાવ પણ અધ્યક્ષ
નથી અને આ કામ બરાબર છે કે હલકું છે એવી ઘસ-ઘસીઓમાં
જાવતા પણ પેદા થતી નથી આ પ્રમાણે ધરતુ કામ કરવામાં મને
આનંદ આવે છે. જો કે મારા હાથે કામ ન કરત અને કેવળ
બીજાને કામ કરવાની આજ્ઞા જ આપ્યા કરત તો એવાને મારા
પ્રત્યે સમાન પ્રત્યક્ત નહિ અને કે પણ મિશ્રાચરિણી કહેવાત
કે મધાને મારા જન તથાસો જાતના સમાન છે એમ કહું પણ
તેમના પ્રત્યે કુર્બાનહાર કરું નોકર-ચાકરના અક્રમાને હલકા અક્રમા
નીચ સમજી અને પેતાના આત્માને ઉચો માત્ર તે જો ચોખ્ખો

મિથ્યાચાર જ કર્યો કહેવાય હું આ પ્રકારનો મિથ્યાચાર કરી પાપ પ્રવૃત્તિ કરવાનું ઉચિત સમજતી નથી

“પિતાજી! આપે મને માળા લઈ પરમાત્માનું ભજન કરવાનું કહ્યું પણ હું પરમાત્માનું ભજન કરવું ખરાબ સમજતી નથી પણ આત્માને કલ્યાણ કરનારું હોવાથી સાડુ જ સમજું છું પણ કર્તવ્યના પાલનની સાથે પરમાત્માનું ભજન કરવું જોઈએ એમ હું માનું છું પોતાના માથે જે કર્તવ્યનો ભાર છે એ કર્તવ્યનું ખરાબર પાલન કરી પરમાત્માનું ભજન કરવું એ સાડુ છે, પણ પરમાત્માના ભજનને નામે પોતાના કર્તવ્યની ઉપેક્ષા કરવી, પોતાના માથે જ કર્તવ્યનો ભાર છે તેને વહન ન કરેલા ને પરમાત્માના નામે ખોટી પ્રવૃત્તિ કરવી એ પરમાત્માના ભજનના નામે ઢોંગ કરવા સમાન છે હું મારા બધાં કામ કરતી વખતે પરમાત્માને યાદ કરું છું. ને પરમાત્માને યાદ કરતી વખતે હું બધા કામો ખરાબર કરું છું. પરમાત્માનું ભજન કરવાનો ઉદ્દેશ વ્યવહારમાં તેમને યાદ કરવાનો છે. થોડોક વખત આસન ઉપર બેસી પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું અને પછી વ્યવહારમાં પરમાત્માને ભૂલી જવું એ સાચું સ્મરણ નથી. વ્યવહાર કરતી વખતે પરમાત્માને યાદ રાખવાથી, તેમને ન ભૂલાથી દૂર-ઠપટ વગેરેનું પાપાચરણ થતું નથી, પ્રત્યેક કાર્યમાં વિવેક રહે છે અને તેથી અપારબધી થઈ શકે એવા કાર્યમાં મહારક્ષા કરેલા પડતો નથી. આ પ્રમાણે દરેક કામ કરતી વખતે જ હું પરમાત્માનું ભજન કરી લઉં છું મારે ધરતું કામ જોઈ ઈ પરમાત્માનું ભજન કરવાની વાત આપ મને કરો નહિ મારી માતાએ કર્મવાદની મને જે શિક્ષા આપી છે તેનું જ હું ખરાબર પાલન કરું છું જે લોકો એમ તો હમેશા પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે પરંતુ વ્યવહારમાં પરમાત્માને ભૂલી જઈ ન કરવા જેવા કામો કરે છે તે ‘પરમાત્મા નથી’ એમ માની એવા ખરાબ કામ કરતા અચકાતા પણ નથી, તે લોકો પરમાત્મા અને ધર્મનું અપમાન કરે છે. હું ધર્મનું અને પરમાત્માનું અપમાન કરવા ચાહતી નથી તમે

મને કામ કરતી જોઈ એમ માનતા હશે કે હું કદાચ કદી જીવું
જુ અને તેથી કદાચ કુરુક્ષેત્રવાસી પ્રેરાઈને મને ધરતુ કામ પાડે
જેવાનું તમે કહ્યું હતી પણ પિતાજી ! મને ધરતુ કામ કરતો જો
પણ હું જીવવાનું તમી પણ આનંદ આવે છે માટે તમે મારા વિશે
જરા પણ ચિન્તા કરશો નહિ "

વસુમતિનો પ્રસારો સાંભળી સેનાપતિને હું પણ રહું અને તમે
આજે આનંદ પણ મનો મે વસુમતિને પોતાના મગ્ગી સુદી અક્ષિતી
વાત હા મારે કહો ! આ વિચારથી મને હું પણ રહું અને વસુમતિને
જીવેલ વે મરણે સાંભળવા મળે એ વિચારથી મને આનંદ થશે તે મે
હાથ નેડી વસુમતિને કહેવા લાગ્યો કે " હે ! સમવતી ! હે આરાધ્યા !
મને કદાચ કર મારા મનમાં તારા પ્રતિ જરા પણ બેદરશી તબો મે
તે સાધારણ રીતે જ એમ કહ્યું હતું કે તારા મારા જીવન જીવન
જીવન વાંચે છે મે તને આ પ્રમાણે કહ્યું છે એક રીતે ડી
કહું કદાચ મે મે તને એ પ્રમાણે કહ્યું ન થોત તે મને તારા
જીવેલ સાંભળવાનો જે અવસર મળે તે કેમ મળત ! આજે તારા
જીવેલ સાંભળી હું મર્મને મારું સમજી રહ્યો છું. અત્યાર સુધી
હું આજસ ને એકમાત્ર મને જ મર્મ માની બેઠો હતો પણ આજે તે
મારો મમ જાણ્યો અને પ્રવલમાં / મર્મ છે તે મને આજે સમજાવે
આજે તારા આ સદુચેલ સાંભળી મારા જીવનમાં નવું એવન આવ્યું
છે હરેલી હું મારા જીવનને આજસમાં અર્થ સુધારીશ નહિ અને
નિષ્કારણ નીળા જીવન કુદરત ચલાવીશ નહિ. નોનમાનોન
આત્માને હલકા અને નીચ કોટીના ગણીશ નહિ અને મને પોતાને
જીવન માનીશ નહિ. હરેલી અમુક કામ મારાથી બની જ ન શકે અમુક
કામ નેકરવાનું જ એમ માનીશ નહિ પણ હું પોતે જ જીવેલ
અને પ્રવલમાં રહીશ.

આ પ્રમાણે સેનાપતિ વસુમતિનો જીવન માની અને તેના

પ્રતિ કૃતઘતાનો બાવ બનાવતો ત્યાથી ચાલ્યો ગયો અને વસુમતિ બીજી પોતાના કામમાં લાગી ગઈ. પણ સેનાપતિની સ્ત્રીના હૃદયમાં વસુમતિ પ્રત્યેનો સદેહ વધવાને કારણે અશાન્તિ વધવા લાગી. કહ્યું પણ છે કે —

અવગુણ કો ડમગો ગહત ગુણ ન ગહત સહ લોગ ।

રહત પિયત પય ના પિયત, લેગો પયોધર જૌક ॥

અર્થાત—સત્ગુણનો અવગુણને પણ મહત્ત્વ કરે છે જ્યારે દુર્ગુણ મનુષ્યો ગુણને પણ મહત્ત્વ કરતા નથી.

આ જ પ્રમાણે સેનાપતિ અને વસુમતિ વચ્ચે ગમેછી ધર્મવાર્તા જીવનમાં સુધાર કરી નાખે એવી હતી, પણ સેનાપતિની સ્ત્રીએ તેનો સવળો અર્થ લેવાને બદલે અવળો જ અર્થ લીધો અને પોતાની રુચિ પ્રમાણે તે અર્થને ઘટાળ્યો તે મનમાં વિચારવા લાગી કે, “બસ! હવે તો એ વાત તદ્દન નક્કો થઈ ગઈ કે, ‘આ છોકરી હવે મારા પતિની દેવી, ભગવતી, આરાધ્યા અને આ ઘરની માલિક બની ગઈ છે’ તે મારા પતિને કહે છે કે, ‘આ ઘર તો મારું જ છે તમારા મનમાં બેઠલાવ કેમ છે?’ પતિએ પણ આ વાત સ્વોકારી લીધી છે. હવે બાકી જ શું રહ્યું? એ કે તેનો બ્યવહાર હજી બહાર આવ્યો નથી પણ જો તે થોડા દિવસ આ નરમાં વધારે રહી તો તો જરૂર તે આ ઘરની માલિક થઈ બેસશે! પતિ, નોકરચાકર વગેરે બધા લોકો તેના પક્ષમાં જ છે ઘરનું બધું કામકાજ પણ તેના પોતાના જ હાથમાં છે મારા હાથમાં તો કાંઈ નથી. એટલે થોડા દિવસ પછી કાનો મારે આ ઘરમાંથી નીકળી જવું પડશે અથવા તેની ઘસ્ટી થઈ મારે જીવન વીતાવવું પડશે આવી ભરજોગનવાળી સુઠર, સુકોમળ બીજી કાંઈ પણ સ્ત્રી આટલું કામ કઠાપિ કરી ન શકે પણ આ તો પોતાને જ આ ઘરની માલિક સમજે છે અને તેથી જ પોતાનું ઘર

માની પેતાના શરીર વગેરેની પસા કર્યા વિના બાદમાં મધ્ય કાલ
કરે છે. ખરેખર ! આ કી માટે મદિ તો કોરી નામકની સમજા છે.
તો માટે કાવિ સમજ્યા બનવું હોય અને માટે ભવિષ્ય માટે મુખરું
હોય તો આ કીને કાઈ પણ કાવિએ આ ધરમાંથી નક્કર કાઢી
લેઈએ અને મારા પતિનો તથા તે કોઠરીનો કાઈ દિવસ ચેળાપ ન
ન થાય એવો માટે કાવિએ ચેળાપ લેઈએ.

આ પ્રમાણે અનેક સમજાવિદ્ય કરી સેનાપતિની કી એક
નિર્ણય કાઢી આવી છે. “ આ કોઠરી કાવિ છે ! કાની કોઠરી છે !
તેનું નામ શું છે અને માટે મેર કા માટે આવી છે તે માટે કઈ
અવગત બનવું લેઈએ. આજ દિવસ સુધી મારા પતિ જેને પુત્રી-
પુત્રી કી મેળાવે છે પણ કાઈ દિવસ તેમણે એ કોઠરીનું નામ કે
કોણું જાણ્યું નહિ તેમ આ કોઠરીએ પણ કાઈ દિવસ પેતાનો
પરિચય જાણ્યો નથી. મદિ તેનું નામ કામ ન જાણવામાં જરૂર
કાઈ દરું રહ્યું રહેલું હોવું લેઈએ. મદિ આ કોઠરીને ન જેનું
નામ કામ પૂછી લેવું લેઈએ ”

વસુમતિ, ધરની ભવરમા કરી રહી હતી એટલામાં સેનાપતિની
કી, કોપથી લાલચોળ થઈ કાલકર રૂપ ધારણ કરી તેની પાસે
આવી અને વસુમતિના કાલ પાસે કહેવા લાગી કે “ જરૂર ! કોઠરી !
તારું નામ શું છે અને કાઈ નાતજાતની છે તે જાણ ! તું કાઈ
જાતની છે ! તારા માતાપિતાનું નામ શું છે ! અને તેઓ કાઈ
રહે છે ? ”

સેનાપતિની કી આ પ્રમાણે જવાબમાં પ્રથમ પૂછવા લાગી તેથી
વસુમતિ તેનું કશું કાવણુ સમજી શકી નહિ. તે તો પેતે જેની જોતી
છે તેવી જ તે પણ જોતી હતી એમ તે સમજી હતી. એટલે આ પ્રમાણે
સેનાપતિની કીના જવાબમાં તથા પ્રથમ પૂછવાની રીતજાત લેઈ વસુમતિને
પહેલાં તો જવાબમાં મધ્ય પણ તે જવાબમાં નહિ ને સ્વાભાવિક સરમતા ને

નમતાપૂર્વક તેણે જવાબ આપ્યો કે, “ માતાજી ! તમે તમારી પુત્રીને આવા પ્રશ્નો કેમ પૂછો છો ? મારી માતા તો તમે જ છો જે પાલન-પોષણ કરે તે જ માતાપિતા છે અને મારુ પાલનપોષણ તમે તથા પિતાજી કરો છો એટલા માટે તમે મારી માતા છો, અને પિતાજી માગ પિતા છે મારુ ઘર પણુ આ જ છે. આ જ પ્રમાણે મારી જાતિ પણુ તમારી જે જાતિ છે તે જ છે, તથા જે નામથી મને તમે બોલાવો છો તે જ મારુ નામ છે. તમે તથા મારા પિતાએ મારું નામ ‘ પુત્રી ’ રાખ્યું છે અને જે જ નામથી તમે મને બોલાવો છો અને હું બોલુ છું એટલે મારું નામ ‘ પુત્રી ’ છે. આ બધી વાત તો તમે જાણો છો અને પહેલાં પણુ મને આ વિષે પૂછ્યું હતું તો પછી આજે ફરી એ પ્રશ્નો પૂછવાનું કેટલેમ લીધું ? ”

વસ્તુમતિએ જે ઉત્તર આપ્યો તે પથ્થર જેવા હૃદયવાળાને પણુ પીગળાવી દે એવો હતો પણુ ક્રોધમા ચોતાનું જ્ઞાન સૂલી ગયેલી સેનાપતિની આંતે નેની જરા પણુ અમર ન થઈ વસ્તુમતિને ઉત્તર સાંભળી તે એકદમ તાકૂતી જીડી અને વસ્તુમતિના હાથને છટકાવી દઈ જોરથી બોલી જીડી કે, “ બિચારી ! મારી પુત્રી થવા આવી છે ! જોને એની સિક્કલ ! દોણુ જાણે કંઈ જાતની છે ! કયા પેદા થયેલી છે ! કયા કુળની છે તે તો કાંઈ જાતાવતી નથી, અને ‘ હું તો તમારી પુત્રી તથા આ ઘર મારુ જ છે ’ એમ કહે છે ! ઉપરથી તો બિચારી પુત્રી થવા આવી છે અને હૃદયમા તો મારો ચોક્કસ જનવાની ભાવના સેવે છે ! આજે બધી વાતો સાંભળી, હું કાંઈ તારા ચકાવામાં સૂલી પડી જાઉં એમ નથી ! તું મારુ સૌભાગ્ય-સુખ લૂટવા આવી છે તે હું બહુ જાણુ ગઈ છું ”

સેનાપતિની આ પ્રમાણે જોરજોરથી બકવા લાગી અને કહેવા લાગી કે, “ જ્યારુથી તું મારા ઘરમાંથી નીકળીશ નહિ ત્યાંસુધી હું અજન્મ પામ લેવાની નથી ચકા જાણુ તારા માટે ”

સોઠા મોઝપણે માલતાલ જણાવી લાખ્યા છે પણ માર ત્યાં જા મરી
 યોગ્ય જણવી છે । અને આ તો મારુ જ થર છે એમ કહી પોતે જ
 મારા થરની માલિક બનવા તૈયાર થઈ થઈ છે ને હું પહેલેથી જ
 વિશે સાવધાન નરહોત તો તો મને મોઝ જ દિવસોમાં થરની જાણ
 કહી મૂકત જામવા મને પોતાની કામી બનાવો દેત । આ તે સારુ
 થઈ કે હું સત્તમથર ચેતી થઈ દેવે તો આ રાત્રે કારણભરમ
 નેમવા મોઝાવીલ અને જ્યાંસુધી તે નેમવા નહિ ત્યાંસુધી પાઈલ
 નહિ અને પીઈલ પણ નહિ ।

સેનાપતિની ઓએ આ પ્રમાણે લેખાટ કરી જાણુ થર રખી
 થઈ જા થરના જાણ લેખા એવું વિચારણ રૂપ ભેઈ દિવસ થઈ જા
 અને વસુમતિ ઉપર કલક-ગરોપ મૂકવાને કારણે તેને ધિકારણ
 લાખ્યા । સેનાપતિની કી તો ગિજાગરિજ દેલાનીને ઓઈ લઈ નેમી
 થઈ પોતાની કી જાણે જાણુ રૂપિત થઈ છે અને ઓઈ પછી
 એકી છે એ સમાચાર સેનાપતિને મળતાં જ તે થેર જાણ્યા પોતાની
 કામી જાણુ વિચારણ રૂપ થારણ કરેલી ભેઈ સેનાપતિને થઈ જ
 જામ્યું થઈ ! તેણે પોતાની પત્નીને પૂછ્યું કે જરો ! જાણે વળી
 એવું શું જાણુ છે કે તે જાણુ વિચારણ રૂપ થારણ થઈ છે । પત્નીને
 આ પ્રશ્ન લાંબળી સેનાપતિની કીનો પાશે લેખો મરી મરી તે
 કહેવા લાખી કે " મારું રૂપ તો વિચારણ છે અને આ રાત્રી રૂપ
 સારુ છે અટકે જ તમે એને થરમાં રાખી નેમો છો ! તે સારી છે
 અને હું જરાગ જુ વસ્તવર્ગ એ મને જરાગ ન સમજવા દેત
 તો એને જાણી લાવત જ શા મદિ અને થરની માલિક થઈ જા
 મદિ જનાવત ! એને જારી યોગ્ય જનાવવા મદિ જ તમે લાખ્યા છે !
 એ તો મારું સોશાય સુખ લડવા જાણી છે એ હું સારી રીતે જાણ
 જુ એટલા મદિ એ નિશ્ચય કોઈ છે કે કાં તો એ જ આ થરમાં રહે ને
 કાં તો જા જ આ થરમાં રહી જાને થરમાંથી જાકાર કાઢે ત્યારે જ હું
 જામજા મહાનુ કરીશ । જાણે એને થરમાંથી કાઢવા સામગ્રી મને સંતોષ

યશો નહિ કારણકે જો નમે આ ધરમાથી કાઢી બીજાના ધરમા મૂકી
 આવો તો તો તમારો અને એતો સબધ જળવાઈ રહે અને મારા
 માથે જે સકટ છે તે તો બિનુ જ રહે, વળી, ચપાની લડાઈમાંથી
 આ દુષ્ટાને ન લાવત તો બીજા સૈનિકાની માફક તમે પણ ધણું
 દ્રવ્ય લાવત પણ આ દુષ્ટાને કારણે મારા ધરમા ચપાની લૂટમાંથી
 કાંઈ દ્રવ્ય પણ આવ્યું નથી. માટે જવાસુધી આ દુષ્ટાને બજારમા
 વેચી નાખીને વીસ લાખ સોનામહોર નહિ લાવે ત્યાસુધી હું અનજલ
 પણ અહણુ કરીશ નહિ અને બધે ઠેકાણે જો વાત છની કરીશ
 કે, 'મારા પતિ કાણુ. જાણુ કાંઈની છેકરીને ઉપાડી લાગ્યા
 છે અને ધરમા રાખી બેઠા છે।' અત્યારસુધી તો બહું મારુ
 બોળપણુમા જ ગયુ. નમારી અને આ દુષ્ટાની કપટબાણ સમજી
 શકી ન હતી પણ હવે હું તમારી બધી કપટબાણ સમજી ગઈ છુ.
 તમે તો કપટી છો જ પણ આ રાડ પણ એવી કપટી છે કે તેની
 વાત જ પૂછો નહિ ! જો તો એવી કપટી અને લુચ્ચી છે કે મારી
 આગળ મીઠું મીઠું બોલે છે અને મને પટાવે છે હું એના કામમા
 કાંઈ દોષ બતાવુ છું કે કાંઈ કડવું વચન કહુ છું તો ખી ખી
 હસવા મડી પડે છે અને ક્રોધ પણ કરતી નથી ! ક્રોધ કરે પણ
 કાની ઉપર ? જો નો આ ધરનું માલિક બનવું હતું ! જો ક્રોધ કરી
 મારી સામે લડાઈ-ઝગડો કરે તો ધરની માલિક શી રીતે બની શકે ?
 તમારુ અને આ રાડનું દૂડ-કપટ હું બરાબર સમજી ગઈ છુ માટે
 હવે તો મને ત્યારે જ સતેવ થશે, અને ત્યારે જ હું અનજલ અહણુ
 કરીશ કે ત્યારે આ રાડને આ ધરમાંથી બહાર કાઢી બજારમા
 વેચીને મને વીસ લાખ સોનામહોર લાવી આપશે

લોકે યોગેષ્વરે માલતી સુધા સ્વામી એ પશુ મારે ત્યાં જા પારી
 શીશન આવી છે । અને આ તો મારુ જ થઈ છે એમ કહી પેલે જ
 મારા મરતી માલિક બનવા તૈયાર થઈ ગઈ છે તો હું પહેલેથી જ
 વિશે સાવધાન ન રહેતો તો તો મને શોડા જ દિવસોમાં મરતી માર
 કહી મૃત બનવા મને પોતાની કાસી બનાવી દેતો આ તો શું
 થયું કે હું અમરનાથ ગેતી થઈ હવે તો આ રાત્રે જ અમરનાથ
 ગેતવા મોકલોશ અને જ્યાંસુધી તે ગેતાયો નહિ ત્યાંસુધી ખાઈ
 નહિ અને પીધો પશુ નહિ

સેનાપતિની કીર્તિ આ પ્રમાણે વ્યાપાર કહી જાયું થઈ ગઈ
 મૃત્યુ થઈ ગઈ લોકો એવું વિચારણ રૂપ જોઈ દિગ્મુક થઈ ગઈ
 અને વસુમતિ ઉપર કલ્પ-આરોપ થઈ ગઈ કારણે તેને પિતૃત્વ
 કાળે સેનાપતિની કીર્તિ તો વિષામિત્ર દેવાળીને કીર્તિ થઈ નેત્રી
 થઈ પોતાની કીર્તિ જાળે મળી કુચિત થઈ છે અને કીર્તિ પામી
 નેત્રી છે એ અમારું સેનાપતિને મળતાં જ તે ધીર જાણે પોતાની
 કીર્તિ જાણું વિચારણ રૂપ થઈ ગઈ જોઈ સેનાપતિને થઈ જ
 અમર થઈ ગઈ । તેણે પોતાની પત્નીને પૂછ્યું કે, “અરે! આજે તો
 એવું શું બન્યું છે કે તે જાણું વિચારણ રૂપ થઈ ગઈ ?” પતિને
 આ પ્રકારે કાલની સેનાપતિની કીર્તિ પામી કીર્તિ થઈ ગઈ તે
 કહેવા લાગી કે “મારુ રૂપ તો વિચારણ છે અને આ રાત્રી રૂપ
 મારુ છે એટલે જ તમે એને થઈ ગઈ રાખી લો છો । તે સારી છે
 અને હું અમર જુ વસ્તુવર્તી એ મને અમર ન થઈ જાયો દેવ
 તો એને જ્યાં જાયો જ ત્યાં મારે અને થઈ ગઈ માલિક પશુ જ
 મારે બનાવતો એને મારી શીશન બનાવવા મારે જ તમે કાળે જો
 એ તો મારું શોડા જ મૃત્યુ લાગ્યા આવી છે એ હું સારી રીતે જાણ
 જુ એટલા મારે એ નિશ્ચય થઈ છે કે જો તો એ જ આ થઈ ગઈ રહે ને
 મં તો હું જ આ થઈ ગઈ । અને થઈ ગઈ મારા કાલે ત્યારે જ હું
 અમર થઈ ગઈ કીર્તિ થઈ એને થઈ ગઈ કાલે માલિક મને સંતોષ

યશો નહિ કારણકે જો તમે આ ધરમાંથી કાઢી ખીજના ધરમાં મૂકી આવો તો તો તમારા અને એતો સંબંધ જળવાઈ રહે અને મારા માથે જે સકટ છે તે તો બિલુ જ રહે. વળી, ચપાની લઝાઈમાંથી આ દુષ્ટાને ન લાવત તો ખીજ સૈનિકાની માફક તમે પણ ઘણું દ્રવ્ય લાવત પણ આ દુષ્ટાને કારણે મારા ધરમાં ચપાની લૂટમાંથી કોઈ દ્રવ્ય પણ આપ્યું નથી માટે જ્વામુધી આ દુષ્ટાને બળરમા વેચી નાખીને વીસ લાખ સોનામહોર નહિ લાવો ત્યામુધી કુ અનનલ પણ પ્રહણુ કરોશ નહિ અને બધે ઠેકાણે એ વાત છતી કરીશ કે, 'મારા પતિ કાણ જાણે કોઈની ઓકરોને ઉપાડી લાવ્યો છે અને ધરમાં રાખી બેઠો છે !' અત્યારસુધી તો બધું મારું ભોળપણુમાં જ ગયું. તમારી અને આ દુષ્ટાની કપટખાણ સમજી શકી ન હતી પણ હવે કુ તમારી બધી કપટખાણ સમજી ગઈ છું. તમે તો કપટી છો જ પણ આ રાક પણ એવી કપટી છે કે તેની વાત જ પૂછો નહિ ! એ તો એવી કપટી અને લુચ્ચી છે કે મારી આગળ મીઠું મીઠું બોલે છે અને મને પટાવે છે કું એના કામમાં કોઈ દોષ બતાવું છું કે કોઈ કંઠવું લખન કહું છું તો ખી ખી હસવા મંડી પડે છે અને ક્રોધ પણ કરતી નથી ! ક્રોધ કરે પણ કોની ઉપર ? એ તો આ ધરનું માલિક બનવું હતું ! જો ક્રોધ કરી મારી સામે લઝાઈ-ઝમડો કરે તો ધરની માલિક સી રીતે બની શકે ? તમારું અને આ રાકનું ફૂડ-કપટ કુ બરાબર સમજી ગઈ છું મારે હવે તો મને ત્યારે જ સંતોષ થશે, અને ત્યારે જ કુ અનનલ પ્રહણુ કરીશ કે ત્યારે આ રાકને આ ધરમાંથી બહાર કાઢી બળરમા વેચીને મને વીસ લાખ સોનામહોર લાવી આપશે

अक्षरार्थः ।

[୧୧]

પાનરમાં

સુસારમાં રજા દેવાનું છે કે નહીં, જોઈ વસ્તુનું મહત્વ,
તેની વિશેષતા, અને તેના કુલ જાલુદી નથી તે તે વસ્તુને જાલુદ
કરી નથી, બધું જાલુદ કરે છે જાલુદ તો તે જ કરે છે કે નહીં
તે વસ્તુના કુલને જાલુદ છે સમજે છે અને મોટા પ્રસિદ્ધ મહેલ
છે કે—જોઈ જાલુદમાં જાલુદનું મોટું મોટું તેને જોઈ જાલુદ
જોઈ સમજે તેને જાલુદ મોટું તે પર જાલુદ જાલુદ કરે છે અને
જાલુદ તે જાલુદ નથી ત્યારે તેને જાલુદને, જોઈ તથા નહીં
જાલુદને જાલુદ કે છે પરનું જાલુદને જાલુદ જાલુદને જાલુદને
તેની જાલુદ જાલુદની જાલુદની પહેરે છે સુસારમાં મોટુંને જાલુદ
માનવામાં જાલુદ છે અને જાલુદની જાલુદ જાલુદ જાલુદ નથી
ખરનું જાલુદ મોટુંની વિશેષતા, તેના કુલ તથા તેના મહત્વને
જાલુદ નથી, જાલુદ મોટું તેને તે જાલુદ કે છે અને જાલુદને
જાલુદ કરે છે

બરાબર આજ બાળક રચીની ઓ સમઘમા પશુ હતી તે પશુ નહોતી બાળકી કે વસુમતિ કાણ છે, તેનામાં શી વિશેષતા છે, તેને લીધે મારા પતિમા કઈ જાતના સુધારા થયા છે, તથા તેણે આ ઘર પશુ કેવું બનાવી દીધું છે એ કે વસુમતિએ જે સુધારા કરી દીધો હતો, તે પ્રત્યક્ષ ઘર જ બતાવી આપતું હતું, પશુ રચીની ઓ તે સુધારાને દેખતી હોવા છતાં, ન દેખ્યા જેવી હતી. તેમા વસુમતિ પ્રત્યે શકા અને ઈર્ષ્યા મુખ્યપણે હતી આ કારણથી તેની દષ્ટિ વસુમતિની કાંઈ પશુ વિશેષતા તરફ મર્દ જ નહિ. તે તો તેનામા દોષો જ જોતી રહી

રચીની ઓ વસુમતિની સાથે જે બ્યવહાર કરતી હતી, તે તો અજ્ઞાનવશ, મત્યથી અપરિચિત હોવાને લીધે કરતી હતી, પશુ વસુમતિ તો તે બધું જાણતી હતી હું કાણ છું, અહીં કેમ આવી છું, અને અહીંની રાણી સાથે મારે શું સમપણું છે, વગેરે બાબતોની તેને માહિતી હતી, છતાં પશુ તે રચીની ઓ પોતાની સાથે જે દુર્બ્યવહાર કરતી હતી, તે શા માટે મહન કરતી હતી એ જ કારણે તે આ બધું મહન કરતી હતી કે સત્ય પ્રકટ થઈ જવાથી, જે રચીને મેં મારા પિતા માન્યા છે તેને આજ્ઞનમા બિતરબુ પડશે. વસુમતિ કાંઈ હલકી જાતિ કે હલકા કુળની ન હતી, કે જેથી તેને રચીની ઓના પૂછવાથી પોતાનું નામ, ઠેકાણું બતાવવામાં સંકેત થાય, અને એ જ કારણે તેણે પોતાનું નામ, ઠેકાણું ન બતાવ્યું હોય તેણે પોતાનું ઠેકાણું એટલા માટે ન બતાવ્યું કે આ રચીની ઓ મારું નામ, ઠેકાણું જાણીને સર્વત્ર ખુલ્લું કરશે, જેથી મારા રચીપિતાની જિંદગી મકટમા આવી પડશે કારણકે અહીંની રાણી મૃગાવતી નામની માસી થાય છે, મારું નામ સાંભળીને તે અને અવશ્ય બોલાવશે, અને પછી લાખો શત્રુઓ હોવા છતાં પશુ મારા માસા મેતાનિક, આ રચીપિતાને મારું તથા મારી માતાનું અપહરણ કરવા બહલ તથા આતોને પ્રાણહત્યા કરાવ્યાના કારણ બહલ, જરૂર

શિક્ષા કરશે. આ જ વિચારથી રથીની સ્ત્રીની સખળી વાતો સંભળે, સહન કરી જતાં તેણે પોતાનું નામ કેમણે બતાવ્યું નહિ.

તે તો માનવી હતી કે માતાએ મને જે જે પરિસ્થિતિઓએ સામનો કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે તે પેઠા આ તો માત્ર એક નજીવી બાબત છે ઉપરાંત, સમાવિત છે કે જેમ રામને મર્ચેન્ડેસ લઈ જવાને માટે કેટલીકાં તેઓને વનમાં મોકલવાની છુદ્ધિ ઉપજ થઈ તેમ આ સ્થિતિ પણ મને અનુકૂળ છેવર્ગ લઈ જવાને માટે જ ઉપજ થઈ હોય. નહિ તો માતાને મને ધરમાંથી મઠી મૂકવાની બાબતમાં વેચવાની અને બદલામાં વીસ લાખ સોનામહેરો મગાવવાની છુદ્ધિ ન સહન. મારા માટે સૌથી પહેલી પ્રસન્નતાની વાત તો એ છે કે માતાએ મારી પ્રિય વીસ લાખ સોનામહેરની ખાંદી અને થોડી કિંમતની તો ન માની. નાના મોઢે મોટી વાત નીકળવી મુશ્કેલ છે. માતાના મોઝે વીસ લાખ સોનામહેરની જે વાત નીકળી છે તે મારા મુંઝવે ભવિષ્યની આવકની આપે છે. મારે માટે માતાની વાતથી અત્યંત મનનું નોંધેલું અને માતાનો ઉપકાર માનવો નોંધેલું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી વસુચતિ તે સમયે પણ પ્રસન્નવદની હતી.

રથીની સ્ત્રીએ રથીને કહ્યું કે “ હું અતિથા લઈ ચૂકી છું કે આપે તમે આ ઉધારીને વેચીને મને વીસ લાખ સોનામહેરો લાવી આપશો ત્યારે હું અનન્ય લાઈશ નહિ તો અનન્ય નહિ થઈ અને એવા પર જઈને પોક્તરીય કે, મારા પતિ દુરાચારી છે અને તે કેણે જાણે મારી ઉધારી ઉધારી લાખ્યા છે આ ઉધારીનું ૧૫-૨૦ બતાવી આપે છે કે તે માર્ક મેડા ધરની જ ઉધારી છે મારો પોક્તાર રાખ વગેરે સાંભળશે. ત્યારે આ ઉધારીનું હરણ કરવાના અપરાધ બદલ રાખ વગેરે શિક્ષા કરશે અને તમારી જમી આજરૂ પૂણમાં મળી જશે.”

પોતાની સ્ત્રીની વાત સાંભળીને, રથીને ક્રોધ થયો સ્વાભાવિક હતો, પરંતુ ધાગિણી અને વસુમતિના ઉપદેશથી તેનું જીવન કાર્ષ્ણીજીજ્ઞાસ દિશાપર ઢળી પડ્યું હતું, આ કારણથી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, “હે સુભાગે ! હે સુનવના ! આજે તને શું થયું છે કે તું આ જાતની વાત કરી રહી છે, અને આવી સાક્ષાત્ લક્ષ્મીપુત્ર્ય કન્યાને ધરમાથી કાઢી મૂકવાની વાત કરી રહી છે ? તેની સાથે આટલા બધા દિવસો સુધી તું રહી, છતાં પણ તેના મહત્વની તને સમજાવું ન પડી ? મારા સ્વભાવમાં જે પરિવર્તન થયું છે તેની પણ તને શું ખબર ન પડી ? તું તો જાણે જ છે કે, હું પહેલાં દેવા સ્વભાવવાળો હતો, મારામાં કંઈ કંઈ કુટેવો હતી અને હું દેવો અભિમાની તથા દુરાચારી હતો ? પણ આ સનીના પ્રતાપે મારો સ્વભાવ તદ્દન જ પલટાઈ ગયો છે. આ ધર પણ પહેલાં દેવ હતું, અને તેના આવ્યા પછી ફક્ત બની ગયું. આ મગળમયી ભ્યારથી આવી છે, ત્યારથી આપણે ત્યાં બધી બાબતોથી આનંદ રહે છે છતાં આજે તને આ કેવી કુશુદ્ધિ લાગે, કે તું તેને કાઢી મૂકવાનું કહે છે ? તું તેના બહાલામાં વીસ લાખ સોનામહોરો માગે છે, તેથી એ તો સ્પષ્ટ છે કે તે તેને વીસ લાખ સોનામહોરોની કિંમતની તો માની છે; પરંતુ ખરી રીતે જોતા, વીસ લાખ સોનામહોરો લઈને તેને વેચવાનો વિચાર કરેલાં તે કાઠી-ઓના બહાલામાં ચિનામણી રત્ન આપી દેવા જેવો મૂર્ખતા બર્ષો વિચાર છે તું શુદ્ધિજ્ઞાણી છે, બધું જાણે છે, સમજે છે, છતાં પણ આજે શું કરવા માટે તત્પર બની છે તે વિચાર અને તારા નિશ્ચયની બાબતમાં એક વાર ફરીથી જ્ઞાન ચિત્તે વિચાર કરે હું જે કાર્ષ્ણી કહી રહ્યો છું, તે તારી આપેલી ધમકીથી લાયક પામીને નહિ, પણ એટલા માટે કહી રહ્યો છું કે આવી સની આપણે ત્યાંથી ન બનવ, તથા તેને કાઢી મૂકવાના પાપનું નિમિત્ત તું ન બને ”

રથીની સરળતા તથા નમ્રતાપૂર્ણ વાતોથી રથોની ઓતુ સાહસ

વધારે વધુ, તે વિચારવા લાગી કે, જ્યારે તે મતી સાથે તમ
જન્મ છે અને મને મુશ્કેલી, મુશ્કેલી, વગેરે કહી રહેલ છે તેમણે
મારા માટે ખાત્રા બલકારવાળા રાજા જાન મુખીમાં કહી પણ
કહ્યા નથી. માત્ર જાણે જ જ્યાં કુદરતે ધરમાં રહેવા રેવા માટે, મને
જ્યાં જાતના સન્માન કર્યા રાખે કહી રહ્યા છે પરંતુ હું જ્યાં જાતની
વાતના મુલાવામાં ફાસાઉં તેવી નથી.

રથીની વાતના અવાજમાં રથીની સ્ત્રી કાક જનમિ કહેવા
લાગી કે જસ તમારી જો નથી વાતો રહેવા હો. તમારે માટે મુશ્કેલી,
મુશ્કેલી જે હશે તે હશે, તમારો હજિયાં જો હું મુશ્કેલી, મુશ્કેલી
હોત, તો મને મુશ્કેલી-સોબામથી વગિરત રાખવા માટે જ્યાં કુદરતે
ચા માટે લાગત. તમારે માટે તો જ્યાં કુદરતે જ મુશ્કેલી, મુશ્કેલી છે.
એથી તો તેની જોડથી પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો કે સંસારમાં જસ
જ્યાં જોડ જ સર્વોત્કૃષ્ટ છે જાતની નથી કીજો. નિરુપ્ત છે જે
અક્તિ વડાથી લાગે છે તેનું પ્રત્યેક કામ સારું લાગે છે તેમાં
કુર્ચલ તો કોમલો જ નથી, ખજી કમોતે તે અક્તિ રમે તેથી
જાતના કેમ ન હોય. જો જ પ્રમાણે તમને તે પ્રિય છે તેવી
તમે તેની જાડથી પ્રયત્ન કરો છો, પણ મારી હજિયાં તો તે
પવિત્ર, કુદરત અને કુદરતના છે તેણે આપ ધરમાં આવતા જ
આપ માટે તો તરફ જેવું જુગલ કૃતિ કરી દીધું છે. તેના જાતના
પછી, મને તો પૂછવા જેવું ન રહ્યું—જ્યારે કે ધરની માલિક
તે જ હોય.

“જો હું જરાબર વખતે આવ્યા ન થઈ હોત, તો તેણે તમ
તમે—મને જાણ્યું મને મુશ્કેલી-સોબામથી વગિરત રાખીને, જ્યાં
ધરમાંથી કાઢી પાડવાનો જ પ્રયત્ન રચ્યો હોત. હવે હું માત્ર એટલું
જ કહું છું કે મારી પાસે હવે પણ ન કંઈ ન મોજાવવાનો પરંતુ

લલાઈ એમાં જ છે કે વસુમતિને બજારમાં વેચીને મને વીસ લાખ
સોનામહેરો લાવી આપો. નહિ તો હું હમણા જ જઈને સર્વત્ર પેકારી
પેકારીને કહીશ કે જેથી તમને કેટલું કુખ પડશે તે કાંઈ કહી
શકાય નહિ ॥

જે કે ધારિણી તથા વસુમતિની કૃપાથી રચીના સ્વભાવમાં
થોડી ધણી નમ્રતા આવી ગઈ હતી, પણ કહેવત છે કે —

અતિશય રગડ કરે જો કોઈ ।

અનલ પ્રકટ અદન તે હોઈ ॥

એ પ્રમાણે પોતાની પત્નીદ્વારા આપવામાં આવેલી ધમકી તથા
વસુમતી પર કરવામાં આવેલા આક્ષેપો સાંભળીને, રચીને પણ ક્રોધ
આવી ગયો તેણે પોતાની જાતે કહ્યું કે, “ હું તો તને નમ્રતાથી
સમજાવવા માંગતો હતો, અને મારી ધમ્મકા હતી કે કોઈ રીતે તું
માની જાય પરંતુ તું તો મારી નમ્રતાનો દુરુપયોગ કરી રહી છું
આ સતી પર પણ કલક ચઢાવી રહી છું, અને મને પણ હરખતાવી
રહી છું હું તારી આ જાતની વાતો સાંભળીને હાથ પાસુ તેમ નથી,
જા, તારે જે કાંઈ કરવાનું હોય તે કર રાજા વગેરે પાસે ફરિયાદ
કરવી હોય તો ખુશીથી કર અને કોઈ જાતનો હુ નથી અને તારા
જેવી કુટા ધરમાંથી નીકળી જાય તો એ જ વધારે સારું છે. કોઈ એ
હીક જ કહ્યું ॥ કે —

ચરં ન હારા ન કદાર વારા

અર્થાત—જી ન હોવી તે સારું છે, પણ કઈંશા જી હોવી એ
સારું નથી

“ એ જ પ્રમાણે, તું ન હો તે જ સારું છે હું તો તને નમ્રતાથી
સમજાવી રહ્યો હતો, પણ તું નીચ સ્વભાવની છે, જેથી નમ્રતાથી
સમજાવતાં તું કયા માને તેમ છે ॥ ખૂબ અનુભવ પછી કોઈએ કહ્યું

૭૩ કદિ પર તવનીચ —નીચ માણસો નમતાથી નથી માન્યા,
પણ તેઓ દગાવવાથી જ નમે છે એટલા મદિ હું તને સાફ સાફ
કહું છું કે તું મારા ધરમાંથી જાત્યારિજ નીકળી જ, અને તારી
ધમ્મક દેવ ત્યાં જ તારુ મન માને તેની આજ્ઞા પાકર કર, તથા
તને ક્યાં ઠીક સામે ત્યાં રહે તારા કહેવાથી હું મારી પુત્રીને જાલમ
નહી કરી છું.

રથી પણ આ પ્રમાણે મોષિષ્ટ જની કાચો પતિ-પત્નીના
વાચ્છુક વચ સામું, વસુમતી બનેની વાતો સાંભળી રહી હતી પણ
મતિની જાગરણે જો કંઈ બીજું કદી હોત, તો તો તે રથીની વાત
સાંભળીને ખુશી થાત, મનમાં તે એવો વિચાર કરત કે આ બી
મારા પર બિનજરૂરી દ્રવ્ય રાખી ક્યેક ક્યાં કરે છે અને મારા પર
ખોટું કસક નાખે છે મદિ ઠીક છે કે પિતા તેણીને ધરમાંથી કાઢી
મૂકવાની કિલ્લા કરી રહ્યા છે તે ધરમાંથી નીકળી જશે તો ચાલે
રાવડિવસનો ક્યેક ખસુ મરી જશે અને તેને તેના પાપનો નાશો
પણ મળી જશે. હું ખિતાની માકરી કરીશ, સાધારણ અને આ
તવના વિચારો કયા સ્થાનાવિષ્ઠ હતા, પણ વસુમતિને ક્યાંય વિચારો
ન થયા. જો વસુમતિને આ તાતના વિચારો જાણત તો તો તે
રથીની અને પારત તેવી રીતે નક્કી કરી હોત, કેમકે રથી પણ
મતિને કયા તથા જાણની હદિથી એવો હતો, વસુમતિ પર સર્વ
વિશ્વાસ રાખતો હતો. તેને આરાધ્યોની માનતો હતો, અને એથી
વસુમતિના ક્યન પર તે પિતાનું માણુ કાપીને પણ જાણી તે
પિતાની અને કાઢી મૂકવી જાણ્ય તેને મર્મ જાતો
ચિલ્લા કરવી એ તો તેને મન નહુ સરળ જાગત હતી. પરન્તુ નહુ
મતિના મનમાં રથીની બી વિરુદ્ધ કંઈ જાતના વિચાર ન થયા.
તે તો રથીની અને વાતો સાંભળીને એનું વિચારતી હતી કે,
“માતા જે કંઈ કહે છે તે ઠીક જ છે તેના હલ્લમાં મારા પ્રત્યે
વિશ્વાસ ન રહ્યો. તે સમજે છે કે આ મારી શૈક્ષણ (સપ્તલીક)

બનવા, મારી પાસેથી મારા પતિને છીનવી લેવા અને મને સુખ સૌખ્યાયથી વચિત રાખવા માટે આવી છે. આ સંદેહને લીધે જ માતા અને ધરમાથી કાઢી મૂકવા ઇચ્છે છે. પોતાની શોક્યને દૂર કરવા માટે અને તે દુઃખથી પોતાને બચાવવા માટે સ્ત્રીઓનું જેવું કાર્ય હોય છે, તેવું જ કાર્ય આ રથીની સ્ત્રીનું છે. પિતાજી આ સબધી નકામા જ કોધિષ્ટ બને છે. મારા કારણે માતાને કાર્ષ્ણ્ય જાતનું દુઃખ થાય, તે મારે માટે ક્ષમકની વાત છે. સતાનનું કર્તવ્ય છે કે માતા-પિતાને સંતુષ્ટ રાખે. હું તેઓની પુત્રી છું અને તેઓ મારા માતા-પિતા છે. માટે મારું કર્તવ્ય પણ ને જ છે. હું તો સમજી છું કે માતા મારા કન્યાશ્રુતે અર્થ અને કાર્યક્ષેત્રમાં મોકલવા માટે જ આ બધું કરી રહેલ છે અને મારા કાર્ષ્ણ્ય પૂર્વે સુદૃઢતાની પ્રેરણાથી જ માતામાં આવી બાવના ઉત્પન્ન થઈ છે. માટે માતાની ઇચ્છાનુસાર મારે માટે વેચાવું એ જ શ્રેયસ્કર છે. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી વસુમતિ, રથી તથા તેની સ્ત્રીની વચ્ચે આવી ઊભી રહી ને નમ્રતાપૂર્વક રથીની સ્ત્રીને કહેવા લાગી કે, “ માતા ! તમે ધીરજ રાખો, હું હમણા જ તમારી આગાનું પાલન કરીશ તમારા હૃદયમાં મારા માટે એવો સંદેહ થયો છે કે આ મારી શોક્ય બનશે, પણ મારે તમારી શોક્ય બનવું નથી આવી સ્થિતિમાં તમારી આગાનું પાલન કરીને વેચાર્ષ્ જવામાં અને તમને બચગદિત તથા સંતુષ્ટ કરવામાં મને શુ વાધો હોય, બલકે હું તમારી પુત્રી છું, ગ્રેટલા માટે તમને સતોષ આપવો એ મારું સાધારણ કર્તવ્ય છે. છતાં આ ખાસ કારણ ઉત્પન્ન થયું હોવા છતાં, હું તમારી આગાનું પાલન ન કરું, તમને સતોષ ન આપું, તે કેમ સહ્યવિત હોય ! તમે શોકા વખતને માટે સાત બની જાવ, કે જેથી હું પિતાજીને સમજાવી લઉં ”

રથીની સ્ત્રીને આ પ્રમાણે કહીને વસુમતિ રથીને કહેવા લાગી કે, “ પિતાજી, તમે મારી માતા પર વિના કારણ ક્રોધાવમાન થયા છો

મારી માતાએ મને વેચવાનું કહીને શુ અનુચિત કર્યું છે ? તેમણે જ્યારે
 દિવસો સુધી મારું રક્ષણ કર્યું, પછી જો તે મારા જાણે વીસ લાખ
 સોનામહેરો મેળવવા હજી તો શું જોતું કરે છે ? તેમની માથા પર
 ધણી હાથ છે એથી જ તે મને વીસ લાખ સોનામહેરોમાં જ
 છુટકારો મારે છે નહિ તો હું અનેક જ મો સુધી તેમના
 પ્રભુથી મુક્ત ન બની રહત મારે તમે મારી સાથે ચાલો, હું
 વેચાવા માટે જાતું છું. માતાએ મારી કિંમત વીસ લાખ સોના
 મહેરોની કરી છે પરન્તુ ખરી રીતે મારી કિંમત રૂઢી છે તે છે
 જાનરમાં જણાશે. મારા વેચાવા વગર માતાને સંતોષ નહિ થત.
 માતાના હૃદયમાં મને વેચવાની જે વાત ઉત્પન્ન થઈ છે તે જોઈ
 જાય છે પ્રેરણાથી થઈ હતી. મારી માર્યત આજ્ઞા જ્યાં મેલ
 ત્યે કેવળે કમો થઈ, એથી જ માતાએ મને જાનરમાં વેચાવવાનો
 નિશ્ચય કર્યો છે. જો કોઈનીએ રાત્રને વનમાં ન મોકલવા કોઈ એ
 રાત્રને જોઈ ન જોવાખત તો જ પ્રમાણે જો માતા મને વેચવા માટે
 ન મોકલે તો હું પણ જા જ થતી રહી નહીં જા થરમાં હવે
 મારી નિશ્ચય જરૂર પણ નથી રહી જા થરનો સુધારો થઈ ગયો
 છે. હવે તો જ્યાં સુધારાની આવશ્યકતા છે ત્યાં જ મારી જરૂર છે.
 જે થરમાં બંધાઈ હોય ત્યાં જ હાથકની જરૂર છે. જ્યાં પ્રકાશ છે
 ત્યાં હાથકની જરૂર નથી જો જ પ્રમાણે હવે મારું જાતું રહેવું જઈ
 નહીં છે. મારે તમે મારી સાથે જસ્ટી ચાલો. એથી માતાને શુ
 વખત સુધી સંતાપમાં ન રહેવું પડે."

વસુમતિની વાતોથી ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલા સપના મોમિય
 હાથ ની જાળે ઝડપું. પણ રથીની સ્ત્રી પર કોઈ જાતનો પ્રભાવ
 પામે નહિ. વસુમતિની વાતો સાંભળીને તે પેતાના મનમાં મેલ
 જાયે કેવળે વિચાર કરવા લાગી, પણ રથીથી જૂથ રહી કમળું
 નહિ તેણે વસુમતિને કહ્યું કે " યુગી તું જા શું કરે છે ? તું જા કા
 સના કહેવાથી હું તને વેચાવા છોડી ? તારા જેવી અગમ્યથી સતીને

મારે ત્યાંથી ચાલી જવા દઉં ? શું હું તને વેચીને હું કન્યાવિકેતા કહેવાઉં ? હું આણુ કદાપિ નહિ કરી શકું. આ કર્કશા જે મારા ધરમાંથી નીકળતી હોય તો હાલે આજે જ તે નીકળી જાય, પરંતુ તેના કહેવાથી હું તને કેમ વેચી શકું ? ”

રથીના કથનના જવાબમાં વસુમતિ બોલો કે, “ પિતાશ્રી ! તમે બૂલ કરી રહ્યા છો. માતાએ તમને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેને તમે બૂલી ગયા છો. મેં પણ તમને હમણાં તથા પહેલાં જે કાર્ક કહ્યું છે, તે પણ તમારા ધ્યાનમાં નથી જે તમે મને સતી મગળ-મયી અને લક્ષ્મી માની રહ્યા છો, તો મારા સબધમાં કાર્ક જાતની ચિંતા શા મટિ કરે છે ? હું જે કાર્ક કહું છું, તે પર વિશ્વાસ કેમ નથી મૂકના ? મને તમે નથી વેચતા, પણ હું પોતે જ વેચાઉં છું, મારી બાબતમાં માતાને જે સંદેહ થયો છે, તે સંદેહ દૂર કરવો એ મારું પણ કર્તવ્ય છે, અને તમારું પણ કર્તવ્ય છે જે માતાનો સંદેહ દૂર નહિ થાય તો વિના કારણ મને પણ કલક લાગશે અને તમને પણ કલક લાગશે. મટિ તમે કાર્ક જાતનો બીજો વિચાર ન કરતાં મારી સાથે ચાલો. મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે દરેક શક્ય ઉપાયથી પોતાને કલકથી બચાવે. તો પછી શું આપણે આપણા પર બોલુ કલક લાગવા દઈશું ? તેનાથી બચવાનો ઉપાય શું નહિ કરીએ ? હું દરેક દષ્ટિથી એ જ ઠીક મારું છું કે, માતાની આગા-નુસાર મારે બગરમાં વેચાઈ જવું જોઈએ, અને એ રીતે માતાનો સંદેહ દૂર કરાવી અને પોતાને તથા તમને મિથ્યા કલકથી બચાવવા જોઈએ, એટલા મટિ તમે મારી સાથે ચાલો હું મને વેચીને વીસ લાખ સોનામહોરો અપાવીશ તે લાગીને તમે માતાને આપી દેજો ”

વસુમતિએ રથીને આ પ્રમાણે સમજાવીને શાંત કરી દીધા. રથી વધારે કાર્ક કહી શક્યો નહિ તેણે માત્ર એ જ કહ્યું કે, “ તમને જે યોગ્ય લાગે તે કરો હું તમારી આગાનું પાલન કરવાનું ”

કતબ સમક્ષુ થું "આ પ્રમાણે રથીને અનુરૂપ બનાવી, વસુમતિને રથીની ઓને પ્રણામ કર્યાં. અને કહ્યું " માતા, મારે લીધે તમારે અનેક કષ્ટ સ્થન કર્યાં પડ્યાં છે. હું તે જાણ મરિ તમારી કૃપા માત્ર હું અને વિનવિ કહે હું કે આ યુગી પર તમારી કૃપાદિ ઉમેર્યાં રહ્યા કરે."

વસુમતિએ રથીની ઓને પ્રણામ કર્યા અને કૃપા પણ માગી, જ્યાં રથીની ઓ તે નાચિયુની જેમ કુતમર કરતી કરતી સૂપચાપ જ બેસી રહી. કંઈ પણ બોલી નહિ બ, પોતાના મનમાં જરૂર એટલું બોલતી હતી કે "આ કુલદાએ મારા પતિને મોઢા જ કિસોમાં કેવા આધિન બનાવી દીધા છે કે તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પતિ કોઈ કામ નથી કરી શકતા. મને આ રીતે વિદ્યેલી ભેઈને તે કરી મર્ષ છે કે મારી જમી સુમ થાતો પ્રકટ થઈ જાયે એથી તેણે બેચાવાનું અને પતિએ તેની સાથે જવાનું ક્યારે ક્યું છે. જો મેં જાણું રુદ્ર સ્વરૂપ સાધારણ કહ્યું ન હોત તો તે કદી પણ નીકળત નહિ, એટલું જ નહિ પણ મોઢાક કિસોમાં મને જ ધરમાંથી કાઢી મૂકતા. પતિની વાલેથી સ્પષ્ટ સાન્નિત થાય છે કે વસુમતિને ધરમાં રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને જ પતિ તેને બાળ્ય છે. અને એટલા માટે જ તેઓ કહે છે કે હું તને કાઢી શકું નહિ જલો તેને જાહે મને કાઢી મૂકવા તૈયાર થઈ જવા હતા. સારુ થયું કે જાપ પ્રાપ્તિને તે બેચાવા માટે તૈયાર થઈ થઈ નહિ તો પતિએ તો આજે વિષમ સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી હતી.

રથીની ઓ આ પ્રમાણે પોતાના સ્વભાવવસ્તુસાથે વિચાર કરતી રહી અને વસુમતિ તરફ બાલ નેજે ભેટી રહી. તેને પ્રણામ કરીને અને તેની કૃપા માગીને વસુમતિ ધરના જન્ય માણસો-નેકરગર પ્રત્યાગિને મળી અને પછી જનનરમાં જવા મરિ નીકળી પડી. તેણે ધરમાંથી નીકળતાં પહેલાં કાસીએ પહેરે તેવાં વસ્ત્રો પહેરી લીધાં.

ધરમાથી નીકળતી વખતે તેને લેશમાત્ર પણ ચિંતા ન હતી, પરંતુ પ્રસન્નતા હતી તેણે રથીને કહ્યું કે, “ પિતાજી! આવો, મારી સાથે ચાલો ” એમ કહીને વસુમતિ ધરમાથી ચાલી નીકળી વસુમતિના ઉપદેશથી આકર્ષાયેલા રથી પણ કાંઈ પણ ઓછી ન શક્યો તે પણ આખોમાથી આસુઓ સાગતો, ચૂપચાપ વસુમતિની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

રથીની માથે લઈને વસુમતિ, કૌશામ્બીની મુખ્ય બજારમાં આવી, બજારના મધ્ય ભાગમાં, ચોરા પર ઊભી થઈ ગઈ અને પોકારી પોકારીને કહેવા લાગી કે, “ બાઈઓ ! હું દાસી છું, મને ખરીદી દ્યો ”

દૃષ્ટિ નીચે ગમ્બીરે, વસુમતિ બજારમાં ઊભી રહીને આ પ્રમાણે પોકારી પોકારીને કહેતી હતી, અને રથી એક તરફ ઊભો રહીને એવો વિચાર કરીને આખોમાથી અશ્રુધારા વહાવી રહ્યો હતો કે, “ હાય, આજે આ સતી તે દુષ્ટના કારણે મારા ધરમાથી જવા લાગી છે ” વસુમતિનો અવાજ સાંભળીને તેની આસપાસ ઘણા માણસો ભેગા થઈ ગયા સમજાતા માણસો તેની સ્થિતિ, તેનું સૌકર્ય, તેની શારીરિક બતાવટ અને કામગીરી દેખીને આશ્ચર્યચકિત બની ગયા હતા તેઓ વિચાર કરી રહ્યા હતા કે આ કાણુ છે ? શું કાંઈ દેવ-કન્યા આપણને બધાને હેતરવા તો નથી આવી ? અથવા સ્વર્ગથી પતિત થઈને કાંઈ અપ્સરા તો નથી આવી ? અમે તો આવી કન્યા કહી જોઈ જ નથી આ પ્રમાણે આશ્ચર્યમાં પડીને લોકો વસુમતિને પૂછવા લાગ્યા કે, “ દેવી, તમે કાણુ છો ? અને આ રીતે બજારમાં કેમ ઊભા છો ? ” લોકોના આ પ્રશ્નના જવાબમાં વસુમતિએ કહ્યું કે, “ બાઈઓ ! હું દાસી છું, અહીં વેચાવા માટે ઊભી છું, હું ધરનું બહુ કામ કરી શકું છું એવું કાંઈ ગૃહકાર્ય નથી કે જે હું ન કરી શકતી હોઉં, જે કાંઈ ઇચ્છે તે મને ખરીદી શકે છે જે કાંઈ મારું મૂલ્ય આપે, તેને ત્યાં હું જઈ શકું છું મને જે કાંઈ ખરીદીને લઈ જશે, તેના ધરનું સમજી કામ હું કરીશ અને તેનું ધર સુધારી દર્શાવું ”

આ ઘસી છે અને વેગવા મારે ભરી છે ” એમ તરૂંને
પણાએની હમ્મજ વસુમતિને ખરીવાની થઈ અનેક ચાલુલો વસુ-
મતિને કહેવા લાગ્યા કે “ જો તેને ખરીદી લઈશું, પણ તારું
મૂલ્ય શું આપવું પડશે ? ”

લોહિતના આ પ્રશ્નના જવાબમાં વસુમતિએ સ્ત્રીની સામે નમ્ર
કરીને કહ્યું કે, “ આ મારા પિતા ભગ્ન છે તેમને જે માર્ગ વીસ લાખ
સોનામહોરા આપે તે મને ખરીદી શકે છે ”

વસુમતિના મોંએ વીસ લાખ સોનામહોરા સાંભળીને ખરી-
વાની હમ્મજ રાખનારા લોહિત આશા જ બની ગયા તેઓ વસુમતિના
શપથવદ્યગ્યાદિની પ્રશ્નના તે કસતા હતા અને એમ પણ કહેલ
હતા કે—

વસાકૃતિસ્તથ શુભા વસન્તિ

અર્થાત્—આ આકૃતિ છે ત્યાં મુલ્ય પણ છે

લોહિત એમ કહેતા તો હતા, ખર્ચા તેઓને વીસ લાખ
સોનામહોરા વધારે પડતી લાગતી હતી, એટલા મારે તેઓ તરૂંથી
એમ કહીને માથા નત્યા હતા કે “ વીસ લાખ સોનામહોરામાં ઘસી
ખરીદીને શું કરીશું ? ઘસી અને તેટલી હોશિયાર અને મુદ્દર હોય
તો પણ તે કરવાની તો થરવું કામ જ ને, કંઈક વાલિબન—જવસાન
કરીને કમ્બોપ્રજન મેદી જ કરવાની હતી, મારે એટલા બધા સોનાના
આપીને તેને કેમ ખરીદી શકાય ? ”

આ પ્રમાણે લોહિત વસુમતિની પ્રશ્નના કરતા થઈ, તેને ખરી-
દવા મારે તો તેનાર થતા હતા પણ મૂલ્ય સાંભળીને માથા નત્યા
હતા. તેને ખરીદવાનું સાક્ષ્ય મેળવું પણ કરી શકતું ન હતું

: પ્રકરણ :

[૧૨]

આત્મબળ

ગુણગ્રાહક એવા ધનવાનો જયતમા બહુ થોડા નીકળશે. શુભોની આગળ દ્રવ્યને તુચ્છ સમજનારા, શુભો પર દ્રવ્યનું બલિદાન આપનારા, દ્રવ્ય-બચ કરીને શુભોનો આદર તથા પ્રચાર કરે તેવા ધનિકા બહુ જોવા હશે. મોટે ભાગે ધનિકે તો ધનને જ કિંમતી સમજે છે. તેમની દૃષ્ટિમાં શુભોની ક્ષર્ષ કિંમત જ નથી. તેઓ કેવળ બૌદ્ધિક શુભો અને સસારની અન્ય સધળી બાબતોને જ નહિ, પરન્તુ ધર્મને પણ ધનથી જ તોભે છે, અને તે તુલનામાં ધનને જ વધારે કિંમતી સમજે છે. આવા અનુભ્વો કદાચ શુભોથી અંતર્ગતને શુભીની પ્રશસા ભલે કરે, છતાં તે પણ કદિનાર્ધ અને સકાયપૂર્વક. ખુલ્લા હૃદયે મૌખિક પ્રસન્ના કરવી તે પણ તેઓને બહુ ભારે લાગે છે. તેમને એ ભય ગહે છે કે અમારા મોઢેથી પ્રશસા નીકળતા કોઈ અમને ઉદારતા દર્શાવવાનું તથા ધનનો ત્યાગ કરવાનું કહેશે તો ? આ ભયથી કૃપણ સ્વભાવના કારણે તેઓ વાણીમાં પણ કૃપણતા દાખવે છે. તે એટલે સુધી કે સામાન્ય શિષ્ટાચારના આવ-

રજા કરતી હતી. જે વખતે વસુમતિ જામરમાં જીવી રહીને વેશમાં હતી તે જ વખતે પાલખીમાં બેઠેલી તે વેશમાં પોતાની ઘણીઓની સાથે તે જગ્યા જામળની નીકળી. બીજા દેખીને તેણે પાલખી રોકાવી, અને લોકોને પૂછ્યું કે “આ બીજા કાની છે?” લોકોએ કહેવાથી તેણે બાપડું કે જાહીયાં એક ઠાસી વેશમાં છે. આથી તે વેશમાં એકદમ તે બીજાને હાથોને વસુમતિની પાસે પહોંચી ગઈ. વસુમતિને દેખીને, તેને આશ્ચર્યની સાથે ખૂબ આનંદ થયો. તેને એવા વિચારથી આનંદ થયો કે “હું જેથી મુન્દરીની તપાસમાં હતી તેના કરતાં પણ આ તો મહી ભવ્ય તેથી છે.” વસુમતિનું ૨૫ સૌન્દર્ય દેખીને તેના આશ્ચર્યના પાર રહ્યો નહિ. તે વિચારતી હતી કે, “આથી મુન્દરી તો મેં જાણ સુધીમાં મહી ભોઈ નથી. હું મને પોતાને જાણિત્ય ૨૫૪૮ આનીને જાણિત્ય કરતી હતી, પણ હું તો આ જગ્યાની સુરતમાં જામળ એક જઈ પણ મુન્દરી નથી. મારું જાણ ઉત્તમ છે કે જેથી હું જાણે આ તરફ જઈ મહી. અને તે જાણ, અને તેમનું મૂલ્ય આપડું પડે તો પણ હું આ ઠાસીને જરૂર જરીકો લઈશ. તેને જરીકોને હું મારા જીવિતના ચારસને મારે નિશ્ચિત જની જઈશ. તથા મારા જાણિત્ય તે જ મારી પ્રતિજ્ઞાને હું સુરક્ષિત રાખી રાખીશ. આ જગ્યા જેથી જાણ જાણ છે કે જેમાંમાં હું મારી વત્ત મારા જગ્યા પૂરેપૂરી સ્થાપિત કરી રાખીશ. પ્રથમ તો તેનું ૨૫ / એનું છે કે જેથી જાણમદા સમયારી કહેવાવનારાઓ પણ તેના ૨૫થી આશ્ચર્ય, તેમાં જગ્યા જગ્યા હું સોનામાં સુરક્ષ મેળવવાનું તેને મારી સમજા કરાવે. સીખી જઈશ ત્યારે તો તેની જામળ કયો પુરુષ પોતાનું મસ્તક નહિ નમારે.”

આ પ્રમણે કષ્ટનાસહિમાં વિદ્યસ્તી વેશમાં વસુમતિને પૂછ્યું કે તું કાણ છે અને કયા લેણી ન જરમાં જીવી છે? વસુમતિને પોતાની હિત નીચે રાખી હતી. તેણે જે પ્રમણે પોતાની હિત નીચે રાખીને બીજા લોકોને ત્યાજ આપ્યો હતો, તે જ પ્રમણે

વેશ્યાને પણ નીચી દૃષ્ટિ રાખીને જવાળ આપ્યો કે, “ હું ઘસી છું અને વેચાવા માટે ઊભી છું ” વેશ્યાએ પૂછ્યું કે, “ તારું મૂલ્ય કે છે ? ” વસુમતિએ કહ્યું કે, “ આ મારા પિતા ઊભા છે. જે કાંઈ તેમને વીસ લાખ સોનામહોરો આપે, તેની સાથે હું જઈ શકું છું. ” વેશ્યાએ પૂછ્યું કે, “ શું અત્યાર સુધીમાં કાંઈ તારા બદલામાં વીસ લાખ સોનામહોરો આપનાર આવેલ નથી ? ” વસુમતિએ જવાળ આપ્યો કે, “ હા, અત્યાર સુધી તો પૂછનારાઓ જ આવ્યા હતા, આપનાર કાંઈ આવેલ નથી ” વસુમતિનો આ જવાળ સાંભળીને વેશ્યા કાંઈક અભિમાનપૂર્વક કહેવા લાગી કે, “ જેને વસ્તુની પરીક્ષા જ નથી, તે તેનો આદર કર્મ રીતે કરે ? અત્યાર સુધીમાં જે જે લોકો અહીં આવ્યા છે, તેમનો કાંઈ જે સ્ત્રી પુરુષના લક્ષણોનો જાણકાર હોત, તો તો તને જરૂર ખરીદી લેત, પણ જણાય છે કે અદ્યાપિ એવી એક પણ બક્તિ આવી નથી બીજા કાંઈ જાણે કે ન જાણે, પણ હું તો તારા લક્ષણો પરથી જાણું છું કે તારામાં કંઈક વિશેષતા છે. હું તારા ગુણ તથા તારું સૌંદર્ય જાણી શકું છું હું કહું છું કે તારી આગળ વીસ લાખ સોનામહોરો કાંઈ વિસાતમાં નથી વીસ લાખ સોનામહોરો તો તારા એક જ માત્ર અંગ પર કુરબાન કરી શકાય છે. હો ચાલ, મારી સાથે મેરા પાલખીમાં, હું હંમણા જ તારા આ પિતાને વીસ લાખ સોનામહોરો આપી દઉં છું. હું વશ્તુક સ્વભાવની નથી, કે જેથી કોઈ કોઈનો હિસાબ ગણું હું જે ચીજ પસંદ કરીને લેવા ઇચ્છું છું, તેનું મોં માગ્યું મૂલ્ય આપું છું. તે તારા મૂલ્ય બદલ વીસ લાખ સોનામહોરો માગી છે તો હું વીસ લાખ જ સોનામહોરો આપીશ, એક પણ સોનામહોર એાછી નહિ માગું માટે ચાલ, વિલગ ન કર ”

વેશ્યાની ઉદારતા ભરી તથા આત્મશ્રદ્ધાવાળી વાતો સાંભળીને વસુમતિને ધણું જ આશ્ચર્ય થયું. તેણે વિચાર્યું કે, “ અત્યાર સુધી તો જેટલા જેટલા માણસો આવ્યા, તે સંઘળાઓએ વીસ લાખ

અમક કર્તવ્યને પણ તેઓ ડોકરે મારે છે અને મોટેથી 'આવો' નેણે
 વગેરે શબ્દ પણ બોલતા નથી. પણ એવા પ્રકારનો નિષ્ક્રિય અવસ્થા
 કરે છે કે જાણે તેમનામાં અને હૃદય જ રહેલા હોયું તથા અવધ
 તેઓના હૃદયને પથ્થર જેવું કરીને બનાવી દીધું છે કે જેમાં કશું
 જનવાનો સ્વસ્થાવ જ નથી. આ જ કારણથી તે હૃદય નથી તે
 સુષ્ટ્તિઓના મુલ પર આધારિત જનનું કે નથી કરીએના આર્તના કે
 દુઃખીઓના કષ્ટ પર આધાર સ્થાપના કરીને, તેઓ પોતાના જેવા જન-
 વાનો સિવાય બીજા કોઈને યજુષ્ય પણ નથી માનતા. તેઓ કહે
 તે! એવો અવસ્થા કરે છે કે જેવો અવસ્થા પરુઓ કહે પણ ન
 કરવામાં આવતો હોય. તેમની હૃદયમાં કરીએની વેદના એ વેદના જ
 નથી, કરીએની જરૂરિયાત એ જરૂરિયાત જ નથી. પોતાની વેદના
 મટાવવા મદ્રિ અને પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા મદ્રિ તેઓ નહું
 કરી છૂટે છે પણ કરીએની વેદના મટાવવા અને તેમની જરૂરિયાતો
 પૂરી કરવામાં સહાયતા જનવાને જાણે વધારે વિધિસૂત અને જે
 આવા જ કારણે પરિમલને પાપનું કારણ માનવામાં આવ્યું છે.

વસ્તુમતિને અભારમુખીમાં એટલી એટલી અસ્તિત્વે મળી તેઓ
 સમજી એવા જ સ્વભાવની મળી એથી વીસ વાજ સેનામહોરોનું
 નામ સ્થાપના તે અસ્તિત્વે એવી રીતે ગાલી જતી હતી કે જેથી
 તેઓ કરી કરીની હૃદયમાં જ ન આવે. તે માત્રસે વિચારવા હતા
 કે શું એક હાસીની કિમત વીસ વાજ સેનામહોરોની? એટલી રકમમાં
 તે વીસ વાજીઓ ખરીદી શકાય. એ પછી માત્ર એકને માટે એટલી
 ધન કેમ જઈ શકાય? એ રીતે તે લોકો કેવળ વીસ વાજ સેના
 મહોરોનો જ વિચાર કરતા હતા. તેઓ એમ નહોતા સમજતા કે
 તેની ખરાબરી વીસ ા શું પણ સેંકડો, હજારો શક્તિઓ પણ નથી
 કરી શકતી તેમની નજરમાં જનનો પાપો પદો એવા હોય, એથી
 અતી વાત તેમની નજરમાં આવતી ન હતી, પણ કેવળ ધન જ
 નજરમાં આવતું હતું.

એ જ કોણાખીઆ એક વેશ્યા પણ ગહેતી હતી તે વેશ્યા નાચ, ગાન અને સૌંદર્યમાં પોતાના સમયમાં એકલી જ માત્ર હતી. અને તેથી તે નગરનાયિકા કહેવાતી અવસ્થાનું પરિવર્તન થવું એ તો સસારનો નિયમ છે જે આજે બાળક છે તે યુવક અને વૃદ્ધ થશે જ આ આકૃતિક નિયમથી વેશ્યા પણ કેમ બચી શકે ? એમ તો તે વેશ્યા પોતાના વૃત્ત, ગાન અને કટાક્ષ હાવભાવ ઇત્યાદિથી કામીઓના મનને પોતાની તરફ આકર્ષવામાં કુશલ હતી, તોપણ તે વિચારતી હતી કે, “ મારી હે મર વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશવાની તૈયારીમાં છે, થોડાક દિવસોમાં હું વૃદ્ધ બની જઈશ અને એ કારણથી હું મારા માહકોને મુગ્ધ કરવામાં અસમર્થ નીવડીશ આજે તો શહેરના મોટા મોટા માણસો મારા બારણાની ધૂળ ફેંકે છે, પરંતુ બ્યારે હું વૃદ્ધ બનીશ, ત્યારે તેઓ મારે ત્યાં કેમ આવશે ? જો કે મારે ત્યાં મારે ધર્મી અલાવનારી અનેક છોકરીઓ છે, જતાં તેમની એક પણ છોકરી એવી નથી દેખાતી, કે જે મારી જગ્યા લઈને મારા આ ધરની આબરુને સુરક્ષિત રાખી શકે મારા ધધામા રૂપ લાવણ્યની ખાસ જરૂર છે, અને તે સાથે નૃત્ય-ગાન, કલા, નથા ચતુરાઈની પણ જરૂર છે. મારે ત્યાં જે છોકરીઓ છે તેમાંથી એકમાં પણ આ બધી બાબતો નથી.”

તે વેશ્યાને એ જ વિષયની ચિંતા ગાઢ કરતી હતી કે, “ મારી જગ્યા કોણુ સાચવશે ? જો મારા જીવતાં મારુ પદ શહેરની અન્ય કોઈ વેશ્યાએ લઈ લીધું અને મારા ધરની આબરુ કોઈ બીજાને ધેર ચાલી ગઈ, તો તે મારે માટે એક મોટા કુખનો વિષય થઈ પડશે મારે ત્યાં ધનની તો ખોટ નથી જો કોઈ ચોગ્ગ છોકરી મળે, તે તેના બદલામાં હું મારે નેટલું ધન આપું, પણ મને એવી કોઈ છોકરી દેખાતી જ નથી.”

એ પ્રમાણે તે વેશ્યા કોઈ ચોગ્ગ અને સુદર કન્યાની શોધમાં

રજા કરતી હતી. જે વખતે વસુમતિ જન્મગ્યાં બની રહીને વેશ્યા હતી તે જ વખતે પાલખીમાં બેઠેલી તે વેશ્યા પોતાની દાસીઓની સાથે તે જગ્યા જામગણી નીકળી. જ્યાં દેખીને તેણે પાલખી રાખતી, અને મોઢાને પૂછ્યું કે “આ જ્યાં રાખી છે ?” બોલતા કહેવાથી તેણે જાણ્યું કે જાહોનાં એક દાસી વેશ્યા છે. આથી તે વેશ્યા એકદમ તે જગ્યાને હાથીને વસુમતિની પાસે પહોંચી ત્યાં વસુમતિને દેખીને, તેને આશ્ચર્યની સાથે ખૂબ આનંદ થયો. તેને એવા વિચારથી આનંદ થયો કે “હું જેવી સુંદરીની તપાસમાં હતી તેના કરતાં પણ આ તો ગંદી જાવ તેવી છે.” વસુમતિનું રૂપ સૌંદર્ય દેખીને તેના આશ્ચર્યના પાર રહ્યો નહિ. તે વિચારતી હતી કે “જાણી સુંદરી તો એ જાણ સુધીમાં જઈ નેઈ નથી. હું મને પોતાને અતિશય રૂપવત માનીને અભિમાન કરતી હતી, પણ હું તો આ જગ્યાની સુંદરતા જાણજ એક બંધ પણ સુંદર નથી. મારું જાણ ઉત્તમ છે કે જેથી હું જાણે, આ તરફ જાણી ગઈ. મને તે જાણ, મને તેટલાં મૂલ્ય આપવું પડે તો પણ હું આ દાસીને જરૂર જરીકી લઈશ. તેને જરીકીને હું મારા અભિમાન વારસને મારે નિશ્ચિત જની જાણ. તથા મારા અધિકાર તેમ જ મારી પ્રતિષ્ઠાને હું સુરક્ષિત રાખી રહીશ. આ જગ્યા જેવી હાલ જ અજાણ છે કે જેનામાં હું મારી જીવન માન જગ્યા પૂરેપૂરી સ્થાપિત કરી રહીશ. પ્રથમ તો તેનું રૂપ જ જોવું છે કે જેથી અસહ્ય સદગતની કહેવાયનારઓ પણ તેનાં રૂપથી આકર્ષાઈ. તેમાં જ જગ્યા બ્યારે હું એનામાં સુખ મેળવવારૂપ તેને મારી સંપત્તિ જગ્યાએ સીંચવી હઈક ત્યારે તો તેની જામળ ક્યો પુરુષ પોતાનું મસ્તક નહિ નમારે !”

આ પ્રમાણે કલ્પનાસૃષ્ટિમાં વિકસતી વેશ્યાએ વસુમતિને પૂછ્યું કે “તું કાણ છે અને ક્યાં હેતુથી જન્મરમાં બની છે ?” વસુમતિએ પોતાની હાલ નીચે રાખી હતી. તેણે જે પ્રમાણે પોતાની હાલ નીચે રાખીને બીજા બોલોને જવાબ આપ્યો હતો તે જ પ્રમાણે

વેશ્યાને પણ નીચી દૃષ્ટિ રાખીને જવાબ આપ્યો કે, “ હું દારી છું અને વેચાવા માટે બિચી છું ” વેશ્યાએ પૂછ્યું કે, “ તારું મૂલ્ય શું છે ? ” વસુમતિએ કહ્યું કે, “ આ મારા પિતા બિલા છે, જે કોઈ તેમને વીસ લાખ સોનામહોરા આપે, તેની સાથે હું જઈ શકું છું. ” વેશ્યાએ પૂછ્યું કે, “ શું અત્યાર સુધીમાં કોઈ તારા બદલામાં વીસ લાખ સોનામહોરા આપનાર આવેલ નથી ? ” વસુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, “ હા, અત્યાર સુધી તો પૂછનારાઓ જ આવ્યા હતા, આપનાર કોઈ આવેલ નથી ” વસુમતિનો આ જવાબ સાંભળીને વેશ્યા કાંઈક અભિમાનપૂર્વક કહેવા લાગી કે, “ જેને વસ્તુની પરીક્ષા જ નથી, તે તેનો આદર કઈ રીતે કરે ? અત્યાર સુધીમાં જે જે લોકો અહીં આવ્યા છે, તેમાંનો કોઈ જે બી પ્રરુપના લક્ષણોનો નજીકાર હોત, તો તો તને જરૂર ખરીદી લેત, પણ જમ્યાય ■ કે અદાપિ એવી એક પણ વ્યક્તિ આવી નથી બીજા કોઈ જાણે કે ન જાણે, પણ હું તો તારા લક્ષણો પરથી જાણુ છું કે તારામાં કંઈક વિશેષતા છે. હું તારા ગુણ તથા તારું સૌન્દર્ય જાણી શકું છું હું કહું છું કે તારી આગળ વીસ લાખ સોનામહોરા કાંઈ વિસાતમાં નથી વીસ લાખ સોનામહોરા તો તારા એક જ માત્ર અંગ પર કુરબાન કરી શકાય છે. લે ચાલ, મારી સાથે બેસ પાલખીમાં, હું હમણા જ તારા આ પિતાને વીસ લાખ સોનામહોરા આપી દઉં છું. હું વધુક સ્વભાવની નથી, કે જેથી કોડી કોડીનો હિસાબ મળે હું જે બીજા પક્ષદ કરીને લેવા પ્રમ્થુ છું, તેલું મો માગ્યું મૂલ્ય આપુ છું. તે તારા મૂલ્ય બદલ વીસ લાખ સોનામહોરા માગી છે તો હું વીસ લાખ જ સોનામહોરા આપીશ, એક પણ સોનામહોર એાધી નહિ આપું મરિ ચાલ, વિલગ ન કર ”

વેશ્યાની હિંમરતા બરી તથા આત્મવૈશાધાવાળી વાતો સાંભળીને વસુમતિને ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું. તેણે વિચાર્યું કે, “ અત્યાર સુધી તો જેટલા જેટલા માણસો આવ્યા, તે સહજાઓએ વીસ લાખ

સોનામહોરોની રકમ બચ્છી મોટી કરી પરન્તુ જ્યાં જી હોવા જતાં
 પણ વીસ લાખ સોનામહોરો જાપવા તથા જે એટલું જ નહિ પણ
 જ્યાં રકમ વધારે નાની જતાવે છે એણે તો ખરી કે જ્યાં છે
 હોય ? જ્યાં પ્રમાણે વિચાર કરીને વસુમતિએ પોતાની નીચી દષ્ટિ
 ઠામી કરીને વેસ્થા સામે જોયું વેસ્થાનો સુંવાર જોઈને વસુમતિએ
 જાણી લીધું કે જ્યાં જી ધનવાન છે પણ તે પોતાને આ માટે
 ખર્ચે છે તેનું નિરાકરણ વસુમતિ કરી રહી નહિ તેણે વિચાર્યું
 કે “ માતાને સવૃષ્ટ કરવા માટે પ્રથમ તો હું તેને હાથ વેચાઈને
 પિતાને વીસ લાખ સોનામહોરો જાપાવી દઉં અને પછી જ્યાં જે
 કામ કરવાનું હશે તે કામ ન કરું તે કામ કરવામાં જાન્યકાની કરું
 તો તે ઠીક ન કહેવાય. એમ કરવું તે વિશ્વાસપાત્ર છે. માટે મારે
 પહેલાં જ તેનો જાગ્યાર જાણી મેલો જોઈએ અને તેને ત્યાં
 જઈને મારે શું કામ કરવાનું છે તેની પણ ચાકિતી મારે મેજરી
 મેલી જોઈએ. ઠાઈ પણ કામ જાનવર્માં મારે હમણાં જ શોધ કરી
 લેવો જોઈએ કે જામુક કામ હું કરી રહીશ કે નહિ કરી શકું

વસુમતિએ વેસ્થાને કહ્યું કે “ માતા, હું ત્યારે વેચાવા માટે બીજી
 છું ત્યારે ઠાઈ પણ માણસ વીસ લાખ સોનામહોરો જાપે, તેની
 સાથે મારે જુલુ જોઈએ. પરન્તુ મને ખરીદનાર માણસનું હું કામ
 ન કરી શકું અને એ રીતે તે કામ જાપવા તેનું ખર્ચેનું કામ
 નહાતું જ, તે માટે હું તમારી પાસે પ્રથમથી જ એ જાણવા
 માત્ર છું કે તમારો જાગ્યાર શો છે ? તથા તમે અને ક્યા કામને
 માટે ખરીદવા ઇચ્છો છો ? એ જાણવા પછી એ મને ઠીક લાગશે
 તો હું તમારી સાથે જઈ જાવીશ.”

વસુમતિનો પ્રથમ સાંમગીને વેસ્થા હાસ્યપૂર્વક બોલી કે “ સરમે,
 મારો જાગ્યાર શું પૂછે છે ? મારો જાગ્યાર શો છે તથા મારે ત્યાં
 તારે શું કામ કરવું પડશે, એ બાબત સર્વજ્ઞ પ્રસિદ્ધ જ છે તારું

માગ્ય ઉત્તમ છે, એથી જ હું તને ખરીદું છું. લોકો તારી પરીક્ષા કરી ચક્રા, તેથી તને દાસી બનાવવા માટે પણ ન ખરીદી, પરન્તુ ખરી રીતે શુ તું દાસી બનવાને લાયક છે ? તારા જેવી સુસ્વરૂપવાન સ્ત્રી દાસી બનીને જીવન બતિત કરે, એ શું ઠીક છે ? જો હું ન આવત, તો તો તારે દાસી બનવું જ પડત, અને અત્યાર સુધી તો તને કોઈ દાસી બનાવવા માટે પણ લઈ જવા તૈયાર ન હતું, પણ તારા સદ્બાબધી હું બહી આવી ચડી બીજા લોકો તો વીસ લાખ સોનામહોરો આગળ તને તુચ્છ સમજે છે, પણ હું તારી આગળ વીસ લાખ સોનામહોરોને તુચ્છ સમજું છું.

“ ભોળી છોકરી ! મારો આચાર શો છે, અને મારે ત્યાં તારે શું કામ કરવું પડશે, તે સાબળ હમેશા નવું સુખ ભોગવવું, એ મારે ત્યાંનો આચાર છે અને તારે પણ મારે ત્યાં આવોને હમેશા નવું સુખ ભોગવવાનું કામ કરવાનું છે મારે ત્યાં જે સુખ છે તે સુખ, કોઈ બીજા સ્ત્રીની તો વાત શુ કરવી પણ મોટા મોટા રાજાની રાણીને પણ પ્રાપ્ત નથી મારે ત્યાં ગઈ કાલે જે સુખ ભોગવ્યું, તેના કરતાં અડધાતુ સુખ આજે ભોગવવાનું છે સસારમાં જેને અવિ-ભગ સૌભાગ્ય કહેવામાં આવે છે, તે અવિચલ સૌભાગ્ય મારે ત્યાં જ છે મારે ત્યાં દુર્ભાગ્યનું તો નામનિશાન નથી હું મારે ત્યાંના સુખ-સૌભાગ્યનું વર્ણન કરવા માફક તો એક ગ્રંથ બની ગયો, તો પણ પાર ન આવે એટલા માટે હું સઘળાં સુખોનું વર્ણન ન કરતાં તેમાંનાં થોડાંક સુખોનું વર્ણન કરું છું

“ મારે ત્યાં સૌથી પહેલું સુખ હમેશા સૌભાગ્યનું છે. વિધવા બનવાનો તો ભય જ નથી જગતમાં એવી પદ્ધતિ ચાલી રહી છે કે ભયારી સ્ત્રીઓ, પોતાના માથાપનું ઘર છોડીને, કોઈ એક પુરુષને ત્યાં ગય છે, તેની સેવિકા બનીને, તે જગ રાખે છે તેમ રહે છે, તેની સાથે દુખ ભોગવે છે, જ્યાં પણ તે પુરુષ મૃત્યુ પામીને પોતાની

સોનામદોરાની રક્ષા થઈ ગઈ હતી, પરંતુ આ બી કોણ જાણે
 પણ વીસ લાખ સોનામદોરા બાપણ ત્યારે કે એટલું જ નહિ પણ
 આ રક્ષા વધારે નાની જતાને કે જોઈ તો ખરી કે આ કે
 જોઈ ? આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિએ પેતાની નીચી દષ્ટિ
 જોઈ કરીને વેશ્યા સામે જોઈ વેશ્યાનો સુચાર જોઈને વસુમતિએ
 જાણી લીધું કે આ બી પનવાન કે પણ તે પેતાને તો માટે
 ખર્ચે કે તેનું નિયંત્રણ વસુમતિ કરી સજી નહિ તેણે વિચાર્યું
 કે “ માતાને સમજાવ કરવા માટે પ્રથમ તો હું તેને હાથ વેચાઈને
 પિતાને વીસ લાખ સોનામદોરા બાપણી રહી જાને પછી આ જે
 કામ કરવાનું છે તે કામ ન કરું તે કામ કરવામાં બાપણની મુ
 લે તે તે કીધ ન કહેવાય એમ કરવું તે વિચારસપાત છે. માટે મારે
 પહેલાં જ તેનો બાપવાર જાણી લેવો જોઈએ. અને તેને ત્યાં
 જઈને મારે શું કામ કરવાનું છે તેની પણ માહિતી મારે મેળવી
 લેવી જોઈએ. કોઈ પણ કામ બાપણમાં મારે હાથમાં જ સોંપી દી
 લેવો જોઈએ કે જમુક કામ હું કરી સજીવ કે નહિ કરી શકું

વસુમતિએ વેશ્યાને કહ્યું કે માતા, હું ત્યારે વેચાવા માટે જઈ
 છું ત્યારે કોઈ પણ માણસ વીસ લાખ સોનામદોરા બાપણે, તેની
 સાથે મારે ત્યાં જોઈએ. પાન્ય મને ખરીદવાર માણસનું હું કામ
 ન કરી શકું જાને એ રીતે તે કામ, બાપણ તેનું ખર્ચે કે કામ
 નકારું જાણ, તે માટે હું તમારી પાસે પ્રથમથી જ એ જાણવા
 માત્ર છું કે તમારો બાપવાર શું છે ? તથા તમે મને કયા કામને
 માટે ખરીદવા છોડો છો ? એ જાણવા પછી એ મને કીધ લાગશે
 તો હું તમારી સાથે જઈ જાવીશ.”

વસુમતિનો પ્રથમ સાંભળીને વેશ્યા હાસ્યપૂર્વક બોલી કે “ જરૂર
 મારો બાપવાર શું પૂછે છે ? મારો બાપવાર શું છે તથા મારે ત્યાં
 ત્યારે શું કામ કરવું પડશે, એ વાત સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ જ છે તારું

લાગ હિમ છે. એવી જ રૂં તને ખરીદું છું. લોકો તારી પરીક્ષા ન કરી હોય, એવી તને ઇચ્છી બતાવવા માટે પશુ ન પરીદો, જેનું ખરી રીતે મુ હું ઇચ્છી બતાવેલા વાક છે? તારા બેવી મુદ્દાપણની બી ઇચ્છી મનીને જીવન અતિવ કરે, એ મુ હીં છે? એ હું ન ચાલવ, એ તો તારે ઇચ્છી બતાવુ જ પડે, અને અત્યાર પૂર્ણ છે તો કોઈ મારી બતાવવા માટે પશુ લઈ જતા તૈયાર ન હો, પણ તારા અધ્યાત્મથી હું અહીં અહીં ચાલે, બીજા લોકો તો વીંછ લાગ સોનામકોરો આજીવ તને પ્રુદ્ધ સમજે છે, પણ હું તારી આજીવ વીંચ લાગ સોનામકોરોને પ્રુદ્ધ સમજુ છું.

“ મોઝી ઇચ્છી! મારા આજીવ મે છે, અને મારે ત્વ તારે મું કામ કરવું પડે, તે સાબાજી હમેશા નવું મુખ સોજાવવું, એ મારે ત્વને આજીવ છે અને મારે પણ મારે ત્વ આજીવ હમેશા નવું મુખ સોજાવવું કામ કરવાનું છે. મારે ત્વ ને મુખ છે તે મુખ, કોઈ બીજા બીજા તો વાત મું કરવી પણ મેદા મેદા મળતી મળીને પણ કામ નથી, મારે ત્વ કોઈ કાલે ને મુખ મેજવું, તેના કરતાં અતિવ મુખ બાંધે સોજાવવું છે સસારમાં બેઠે અતિ-મમ સોજાવ હમેશા આજે છે, તે અતિવ સોજાવ માટે ત્વ જ છે, મારે ત્વ દુર્ભાગ્યનું છે તારાનિશાન નથી હું મારે ત્વના મુખ-સોજાવનું વર્તન કરવા માંડું તો એક મમ જતી બાજ, તો પશુ પાર ન આવે એટલા માટે હું સરળ મુખનું વર્તન ન કરતાં તેમાંના મોઝાક મુખનું વર્તન કરું છું.

“ મારે ત્વ સૈમી પહેલું મુખ હમેશા સોજાવવું છે. જિવન બતાવે છે ત્વ જ નથી, બતાવે એવી પ્રદરિ અહીં રહી છે કે જીવસી બીજો, સોજાવ મળાવવું પાર એટલે, કોઈ એ પુરુષને ત્વ જ છે, તેનો સૈમી બતાવે, તે જોમ મળે છે ત્વ રહે છે, તેની સાથે હું બેઠાવે છે, જાત પશુ તે પુરા મત ... ”

અને વિધવા જાતની જાણ છે અને તેને જિજ્ઞાસુકાર દુઃખમાં
ધોઈ જાણ છે એથી જાણું કે એને એટલો ત્યાગ થયો છે
સાચ જાણ્યો છે અને દુઃખ ઉઠાવ્યું છે તે સ્ત્રી મૃત્યુ પામતા,
પુરુષ પોતે વિધુર નથી રહેતો, પણ બીજી સ્ત્રી પરણી છે કે
જન્મસ્ત્રી જા જાતની વિધવા પ્રસરી રહી છે મારે ત્યાં જાવી
વિધવાને સ્થાન જ નથી. વિધવા જન્મવાનો જાણ જ નથી. વિધવા તે
ત્યારે જન્મવું પડે કે જ્યારે કોઈ એક પુરુષની ઇચ્છા મળીને રહેવાનું
હોય. મારે ત્યાં પુરુષોની સુધામ્ની નથી કરવી પડતી. પુરુષ જ સેવકની
જેમ મારે ત્યાં આંખોના મટકારા પર નાખ્યા કરે છે કું કે પુરુષને
મારો સેવક જન્મવું છું તે પુરુષ પોતાને સુધામ્ની માને છે અને
મારા પર તેનું તાન, મન, મન કુરબાન કરી દે છે છતાં પણ કું
તેને હમિસને મદદ પહોંચ નથી કરતી, પરંતુ કોઈ પણ વખતે જને
જ્યારે ઈચ્છા જાણ ત્યારે તેને દૂર કરીને બીજાને મારો સેવક જન્મવું
છું મોટા મોટા રાજ્ય મહારાજાઓ મારા એક કડામ પર જરડિયા
સુધામ્ની માફક હાજર રહે છે જેઓ પોતાને શસ્ત્રીર તથા
અશ્વિમ્ની સમજે છે તેઓ પોતાની મૂંઝા એકી રાખે છે તેમ જ
તેઓ મારા આજ્ઞા પોતાનું અસ્તક નમાવે છે

“ પહેરવા એકવાની તથા ખાવાપીવાની જાનતમાં તે કું તને
કહું જ શું? મારું પર સુંચારનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે નવું કુંચારોનો
જન્મ મારે ત્યાં જ જાણ છે નવીન જાતનાં વસ્ત્રો તથા નવીન
જાતનાં આશુવસ્ત્રો સૌથી પહેલાં મારે ત્યાં જ અને છે બીજા સોમ
તો મારે ત્યાંનાં વસ્ત્રાશુવસ્ત્રોનું અનુકરણ જ કરે છે મારે ત્યાં
દમેલાં નવી જાતનાં કુંચાર સમવામાં જાને છે અહીં દિવસભરમાં
જનેક વખત કુંચાર જાણવામાં જાને છે બોજાનું સુખ પણ જે
મારે ત્યાં છે તે બીજાને ત્યાં નથી. મારે ત્યાંનાં બોજાનો રસાદિપ્ત
જળપ્રા, અને કમોતજક હોય છે જા જાતનાં બોજા કરીને,
ઈચ્છાનુસાર મેક કુંચાર સમજો, ઈચ્છાનુસાર નવા નવા પુરુષ

સાથે સુખ ભોગવવું, અને હિંડોલામા ગેસી આનંદથી મૂકવું, એ મારે ત્યાનો આવ્યાર છે, તથા મે જે સુખ ખતાવ્યું છે તે ભોગવવું, એ જ મારે ત્યારું કામ છે. એક બીજી વાત પણ છે તે એ કે હું નૃત્યકલા તથા ગાનકલા બહુ સારી રીતે જાણું છું હું મારી આ બધી કળાઓ તને શીખવી દર્શિ. જમતમા એવો કોણ છે કે જે નૃત્ય-ગાન પર મુગ્ધ ન હોય, મનુષ્યની તો વાત જ શી, પણ પશુઓ સુધ્ધા ગીત પર મુગ્ધ બની જાય છે સાપ જેવું લાયકર અને ધાતકી પ્રાણી પણ ગીતને વશ બની જાય છે જ્યારે તું પણ મારી નૃત્ય, ગાનકલા શીખી જર્જર, ત્યારે સમજા મનુષ્યો તારે આધિન બની જશે અને આ જાતના જે સુખો અને મજેલા છે, જેવી મારી આવડુ છે, તે જ જાતના સુખ અને તેવી જ આવડુ તને પણ પ્રાપ્ત થશે. મારે ત્યા તારે શુ કરવું પડશે તે મે તને બતાવી દીધું હવે જો તારામા છુદ્ધિ હોય, તું ચતુર હોય અને તારું ભાગ્ય ઉત્તમ હોય, તો જિંક, ઊભી ચા, વિલંબ ન કર. મારે ત્યા તારે જમીન પર પગ પણ નહિ ચૂકવો પડે, પરન્તુ મારી જેમ પાલખીમા ખેસીને આસ્થા કરીશ, અને તારી આગળ પાછળ અનેક હાસહાસીઓ આસ્થા કરશે માટે જલ્દીથી આ મારી પાલખીમા ખેસીને મારી સાથે આસ તારા પિતાને પણ સાથે લઈ લે, કે તેને વીસ લાખ સોનામહોરો આપી દર્શિ ”

વેશ્યાની વાતોથી વસ્તુમતિ સમજી ગઈ કે, તે કોણ છે; અને ક્યા હેતુએ ૨૦ લાખ સોનામહોરો ખર્ચે છે, તથા પોતાને લઈ જવા માગે છે વેશ્યાનું કથન પૂર્ણ થતા જ, વસ્તુમતિએ તેને કહ્યું કે, “ માતા, તમે જે હેતુથી મને ખરીદવા માગો છો અને મારી મારફત જે કામ કરાવવા ઇચ્છો છો, તે કામ મારાથી થઈ શકશે પણ નહિ અને તમારા હેતુ પણ સરશે નહિ અને એથી મને ખરીદતાં તમારું દ્રવ્ય નષ્ટાયુ જશે. તમે મને ખરીદો, કે તમારે ત્યા આવું, પિતાને ૨૦ લાખ સોનામહોરો આપવું, અને પછી

તમારુ આધેશુ કામ હુ ન કરુ તે ઠીક નહિ તે વખતે તમે કહેશો કે મને કોણ કીધો માટે જત્યારે જ હુ તમને સાફ કહી દઈ છું કે મને ખરીદવાનો વિચાર જોડી રહ્યો તમે તમારે ધેર જાઓ હુ તમારે ત્યાં જાવી રહીશ નહિ.”

વસુમતિનો જવાબ સાંભળીને કંઈક નિરાશ થયેલ તે જ્ય તે નિરાશને દુખાવીને કહેવા લાગી કે તારુ દુર્ભાગ્ય જ એવું છે કે જેથી મારી વાત તારા સમજવામાં જાવી રહી નહિ તારા જાગૃત્તા તે કાસીપાત્રું જ કેળાવ છે હુ તેા ધારતી હતી કે તને કંઈ જાતે સ્વર્ગીય મુખેનો આસ્વાદ મળ્યાહુ પણ સમજાવ વગર મારી ઇચ્છા જ્યાં પણ તને એ મુખ કેમ મળી રહ્યો ! હુ જોઈ છું કે મારી જી-મહેનો પર પુરુષો પસો જત્યાગર કરે છે મારી ઇચ્છા છે કે હુ પુરુષોનું જાનિમાન કિતારી દઈ અને તેમને નમાવું જા કાર્ત્તમાં મને સહાય કરનાર કેઈ નથી હુ તને મારી સહાયિકા જાનવવા માત્ર છું, અને તેથી જ મોંઝાઝા પૈસા જાવવા તેવાર છું, પણ તું મારી જા વાતો સમજી જ નહિ હુ તને દસીથી કહું છું કે મારી વાત માનીને તું જાકી પાલખીમાં બેસીને જાક જાગક જેવી વાત ન કર એમ તેા વિચાર કે મારા સિવાય તારા જાકમાં કેઈ ર લાખ સોનામહેરો જાગે છે ! અને ૨ લાખ સોનામહેરો જાવવામાં મે કેઈ જાતની જાન્યાકાની કરી છે ! ”

વેશ્યાના પ્રત્યુત્તરમાં વસુમતિ કહેવા લાગી કે “માતા, હું તમારી સાથે જેવી રીતે જાવી રહુ ! મારો માર્ગ જીવે છે અને તમારો માર્ગ જીવે છે તમે પુરુષોને મોહના પાશમાં નાખવાનો પ્રયત્ન કરો છો જ્યારે હુ પુરુષોને મોહપાશથી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરુ છું. તમે તમારે ત્યાંથી જે જાચાર જતાઓ, જે જાનપાન તથા સમજ સુચારની પ્રથકા કરી, તે જાહુ પુરુષોને મોહપાશમાં નાખવા અને તેમનું જીવન નષ્ટ કરવા માટે છે અને હુ તેના વિરોધ કરનારી છું

એ કારણથી મારી મારફત તમારો હિંદુ સફળ થશે નહિ, એટલું જ નહિ પણ તમારા કાર્યમાં વધારે વિધ્ન બિંધુ થશે તમે જેને તમારી જાળમાં કસાવવા ઇચ્છો તેને હું બચાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તમારી જાળમાં તેને કસાવા નહિ દઉં. આ રીતે મને લાઈ જવાથી તમને લાભ થશે નહિ, પણ નુકસાન થશે અને બ્યાસુધી તમે પુરુષોત્તે મોહાધિન બનાવવાનું કાર્ય કરો છો ત્યાસુધી હું પણ તમારો સાથે આવી શકીશ નહિ હા, જો તમે આ માર્ગને છોડીને સદાચારમાં પ્રવૃત્ત બનવા ઇચ્છતા હો, તો હું તમારી સાથે આવવા માટે તૈયાર છું અને જો તમે એ પ્રમાણે વર્તવા માટે કબૂલ થતા ન હો, તો હું પણ તમારે ત્યાં આવી શકતી નથી. જ્યારે તમે ખોટા માર્ગે પણ છોડવા તૈયાર નથી, તો હું સારો માર્ગ કઈ રીતે છોડાં શકું ? ”

વસુમતિનો જવાબ સાંભળીને, વેસ્યા મનોમત કહેવા લાગી કે, “આ છોકરી માત્ર સુદર જ નથી, પણ શુદ્ધિશાળી પણ છે, અને વાતચીત કરવામાં પણ કુશળ છે જો તેણી મારે ત્યાં આવે, તો અવશ્ય મારા ઘરની આબરૂ પણ વધી શકે છે.” એ પ્રમાણે વિચાર કરતી તે વેસ્યા કાલક કેધિષ્ઠ બનીને વસુમતિને કહેવા લાગી કે, “ભારે સદાચારિણી બની ગઈ છે, મને સદાચારનો ઉપદેશ આપવા લાગી છે, એમ નથી જોતી કે હું કોણ છું ? આ વાત કેની માથે કરી રહી છું ? તું દાસી મને ઉપદેશ આપે ! વેચાવા માટે તો બીની છે, અને મને ઉપદેશ આપી રહી છે, તું મને ઉપદેશ નથી આપી શકતી. તારા જેવી દાસીઓ મારે મારે ત્યાં બધી છે, અને જો, આટલી દાસીઓ તો બહો જ બીની છે માટે તારા ઉપદેશ તારી પાસે જ રહેવા દે આ ઉપગત, તું મને સદાચારનું પાલન કરવાનું કહે છે, પણ તું પોતે સદાચારનું પાલન કેમ નથી કરતી ? સદાચારમાં સત્ય પણ છે તું સત્યનું પાલન કેમ નથી કરતી ? હમણાં તો જ કહ્યું હતું કે હું દાસી છું, વેચાઈ રહી છું, અને જે કાલક ૨૦ લાખ સોનામહોરો આપે, તેની સાથે જવા તૈયાર છું. તારા આ

કમન પ્રમાણે મેં ૨ લાખ સોનામહેરો આપવાનું કમલ કર્યું જ્યાં
 તું મારી સાથે આવવાની કેમ ના કહે છે ? ખરીબી સેવાથી, હું તારી
 મારફત સમજુ કામ કરવાનો દહા પરાવું છું તું કોઈ પણ કામ કરવાની
 ના પાડી શકતી નથી. મેં તે માંગેલી ૨ લાખ સોનામહેરો
 આપવાનું કમલ કર્યું અને દહા પણ હું મારા વચનને વગતી રહુ છું
 છતાં તું તારી કીધેલી વાત ધનકારે છે હવે તું જ કહે કે સત્વનું
 પાલન હું નથી કરતી કે તું, અને એથી અસાધ્યરિપ્તી હું છું કે તું ?
 તું બીજાને તો ઉપરોક્ત આપે છે ખરું એ પણ સુખે છે કે હું
 બીજાને ને ઉપરોક્ત આપું છું, તેનું પાલન હું પોતે પણ કરું છું કે
 નહિ ? તું એમ કેમ નથી વિચારતી કે હું ને ઉપરોક્ત બીજાને આપું
 છું તેનું પાલન હું પોતે કેમ ન કરું ? તું મારે ત્યાં આવવાનું કમલ
 કે ન કમલે પણ હવે તો તારે મારી સાથે આવવું જ પડે, તારો
 અને મારો સેવો પાઠા કર્મ ચૂકવો છે કેમકે તે વીસ લાખ સોના-
 મહેરો માગી, અને મેં તે આપવાનું કમલ કર્યું હવે તું કોઈ પણ
 રીતે ફરી શકતી નથી. હવે ને તારી ઇચ્છા હોય તો અહીંયાં કોનેય
 માણસો ખાસે ન્યાય કરાવી લે.

આ પ્રમાણે કહીને વેશ્યા હાવલાવ બતાવતી ત્યાં કોનેય
 માણસો જામે નોવા લાગી. તેણે સંકેતથી કેદલાકને તો સતબની
 ઘીપું કે હું તમને રાજી કરીશ, અને કેદલાકને એમ સમજાવ્યું કે આ
 જોહરી મારે ત્યાં આવશે તો તમે પણ તેનાથી જાનદ લઈ લાશો.
 તેના કદાચ અને સંકેતથી ત્યાં કોનેય માણસોમાંથી પણ માણસો
 અંતર્ગત થયા એવા માણસો વિચાર કરવા લાગ્યા કે ખરી રીતે એ
 આ જોહરી કેમકે જની જાણ તો સહેરની શાશ્વત પણ વધે અને કોઈ
 વાર પોતે પણ તેના સ્પર્શનો આનંદ લઈ શકે. વેશ્યાએ જ્યારે
 આવ્યું કે અહીંયાં મારા મતનું જામજન કરનારા પણ માણસો છે
 ત્યારે તે સમજા સેકાને કહેવા લાગી કે, તમે સમજા આપવા
 માણસો સન્મુખ જ આ સેવો કરો છે તમે જ કહેો કે હું કોઈ ખેડું

તો કહેતી નથીને ? જો હું ખોટું કહેતી હોઉં, તો તો મને કહો, નહિ તો ખતાવો કે હવે આ છાકરી મારી સાથે ચાલવાનો ઇનકાર કરી શકે છે શું ? ”

વેશ્યાનો સંકેત તથા તેના હાવભાવથી જ કામીજનો અંગર્થ ગયા હતા, તેઓ વેશ્યાના પક્ષનું સમર્થન કરતા કહેવા લાગ્યા કે, “ સોદો સાચો થયો છે, માટે તેણે તમારે ત્યાં આવવું જ જોઈએ ! તે તમારી પાસેથી માત્ર વીસ લાખ સોનામહેરો અપાવી શકે છે, તમારી સાથે આવવાનો ઇનકાર નથી કરી શકતી.” કામી માણસો આ પ્રમાણે ખોલીને વેશ્યાના મતનું સમર્થન કરવા લાગ્યા. હા, જે લોકો દુરાચારને ખોટો સમજી, વેશ્યાના સંકેત કટાક્ષ વગેરેથી અંગતવા નહોતા, તેઓએ અવશ્ય વેશ્યાનું કથન અનુચિત ખતાવીને કહ્યું કે, “ કાર્કના પર જળરજસ્તી ન કરી શકાય. તે વેશ્યાને ત્યાં જાય કે ન જાય, તે તેની ‘ધમ્મ’ પર અવલબે છે તેણે વેશ્યાને ત્યાં જવાનું કબૂલ કર્યું નથી પણ વેશ્યા પાસેથી તેના આચાર સાલ-જાને વેશ્યાને ત્યાં જવાનું નાકબૂલ કર્યું છે. આવી સ્થિતિમાં એમ પણ ન કહી શકાય કે સોદો સચી થઈ ગયો છે ”

આ પ્રમાણે ફેટલાક લોકો તો વેશ્યાના પક્ષનું સમર્થન કરવા લાગ્યા અને ફેટલાક વસુમતિના પક્ષનું સમર્થન કરવા લાગ્યા. ત્યાં હાજર રહેલા માણસોમાં જે વિભાગ પડી ગયા, પરંતુ વેશ્યાને સાથ આપનારાઓ વધારે હતા અને વસુમતિને સાથ આપનારા થોડા હતા. પોતાના પક્ષમાં ઘણા માણસોને જોઈને વેશ્યા આનંદ પામી. તેણે વિચાર્યું કે હવે કાર્ક પણ રીતે આને જલ્દીથી લઈ જવી જઈએ. વિલબ કરવા જેવું નથી.

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને વેશ્યા વસુમતિને કહેવા લાગી કે, “ લે, જોઈ લે, વધારે માણસો ચારી વાતને બરાબર કહે છે કે તારી વાતને ? સત્યની અવહેલના તું કરે છે કે હું ? તું સત્યની અવહેલના

કરીને મારી સાથે આપવાનો કાલે ઇનકાર કરે, પણ મેં તે કહેલી વીસ સાત સોનામહેરા આપવાનો સ્વીકાર કર્યો છે. માટે હવે તો તારે મારી સાથે માલનું જ પાત્રો તું ખુશીથી માલ કે નાખુશીથી માલ, પણ જરૂર માલનું પાત્રો. કલાર્થ તો તેમાં છે કે ખુશીથી તું મારી પાંદખીમાં બેસી જા, નહિ તો હું ગાઈ પણ રીતે તને અવસ લઈ જઈશ. ”

નેસ્તાના કથનના જવાબમાં વસુમતિ બોલી કે “ માતા, હું એવી ભતના કાચા વિચારોવાળી નથી કે પણ માલુસો તમારી વાતનું સમર્થન કરવા હોય તેથી ગાઈ એકી વાત હું એકદમ માની લઉં. કાલે આખી દુનિયા પણ એકા કામને ધારુ કહે, તોપણ હું તે એકા કામને ધારુ ન માની શકું. હું વીસ સાત સોનામહેરા આપવાની સાથે માલના તૈયાર છું, પણ મહકાર્થ કરવાને મરે. તમારી એકી કામના પૂરી કરવા આવડે, એકાને કુરુચારના ખાધામાં નાખવા મરે અને કેટલા સાથે પેતાનું સતીત્વ વેચવા મરે જવાનું મેં ક્યુલ કર્યું નથી, તેમ ક્યુલ કરી શકતી પણ નથી. તેને માટે ગાઈ વીસ સાત સોનામહેરાને જાહેર સાલીસ સાત સોનામહેરા આપે, તોપણ હું જઈ ન શકું એટલા માટે મને કાઈ જવાનો વિચાર તમે ઠોઢી દો. હું તમારી સાથે આખી વાતી નથી. ઠાસી બાલનું તેમ જ બીલું કદ સહન કરવાનું મને ક્યુલ છે પણ તમારી સાથે આવીને તમે જે સુખોર્થ પ્રસોક્ત આપો છો, તે સુખનો હું સ્વીકાર કરવા મામતી નથી. ”

વસુમતિનો શુદ્ધ જવાબ સાંભળીને નેસ્તાએ વિચાર્યું કે “ જા એકી ખુશીથી નહિ જાવે, તેને તો બજારમાં જ કાઈ જવી દીક છે. જાદોમાં એટલા માલુસો હાજર છે તેમના મોટા કાચ મને સદાસ કરનાર છે. કેટલાક માલુસો તેના પદનું સમર્થન કરનાર છે પણ તે જણુ થીલા છે અને જ્યારે હું તેને જગતમાં લઈ જવા માંડીશ, તે જખતે તેઓ તેની મહકાર્થ આપશે, એમ બનતું

સંભવિત છે. માટે તેને જોરજુલમથી પાલખીમાં બેસાડીને લઈ
વી જ ઠીક છે એક વાર તો હું તેને મારા ઘર સુધી લઈ જાઉં
છી તો હું દાર્દ્ર પશુ રોતે તેને મારા વિચાર અમાણે મનાવી લઈશ”

વસુમતિને પરાણે લઈ જવાનો નિશ્ચય કરીને, વેશ્યા ક્રોધપૂર્વક
હેવા લાગી કે, “કેમ નહિ આવે? આલસુ ન હતું, તો પછી વેશ્યાવા
માટે બળરમા કેમ જોળી રહી? જ્યારે બળરમા જોળી રહીને વેશ્યાઈ
એ, અને હું મોં માગી રહ્યો આપવા કળૂલ થઈ છું, ત્યારે કેમ
નહિ આવે? હું તો ધારતી હતી કે જ્યાસુધી અને ત્યાસુધી હું તને
પ્રસન્ન રાખુ, પણ તું તો વધારે ને વધારે હડીલી થતો જાય છે. જો
હું તને હમણાં જ લઈ જાઉં છું, અને જોઉં કે તારી મદદમાં કોણ
આવે છે?”

એમ કહીને વેશ્યાએ પોતાની દાસીઓ અને પોતાના નોકરાને
કહ્યું કે, “આને પકડીને પાલખીમાં નાખી દો, અને આપણે ત્યાં લઈ
આણો” એમ કહીને તે વેશ્યા પોતાની દાસીઓ સાથે, વસુમતિ તરફ
તેને પકડવા માટે આગળ વધી વેશ્યા અને તેની દાસીઓને
બળાત્કાર કરવા તૈયાર થયેલી જોઈને, વસુમતિ તેમનાથી બચવા
માટે થોડીક પાછળ હઠી ગઈ.

વસુમતિ તથા વેશ્યાની વાતચીત રથી પણ સાબળી રહ્યો હતો.
અત્યારસુધીમાં તેણે વેશ્યાને કે વસુમતિને કાંઈ પણ કહ્યું ન હતું તે
સ્વપચાપ સંધળી વાતો સાબળતો, પોતાની અસમર્થતા તથા સ્ત્રીની
મૂર્ખતા પર દુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યો હતો. પરંતુ જ્યારે તેણે
વસુમતિને પકડવા માટે વેશ્યાને વસુમતિ તરફ આગળ વધતી જોઈ
તથા વસુમતિને પાછળ હઠતી જોઈ, ત્યારે તે શાંત રહી શક્યો નહિ
તેણે તે સ્થળેથી વેશ્યાને ધમકાવતા કહ્યું કે, “સાવધાન, મારી હાજરીમાં
આ મારી પુત્રીને હાથ લગાવ્યો તો આ મારી નલવાર જોઈ લેજો.

આ કન્યા ખુશીથી તારી સાથે જાનતી હોય તે હું નથી શોધતો, પણ જો જાનરહસ્યી કરી તે આ તથાપારથી કુદરેકુદર કરી નાખીશ.” આ પ્રમાણે કહીને રથી આનંદમાંથી તથાપાર કહીને તે નજી તથાપાર હાથમાં લઈને વસુમતિ તથા વેશ્યાની વચમાં જાણીને કોઈ રહ્યો, અને વેશ્યાને કહેવા લાગ્યો કે “શું તે આ કન્યાને જાનરહસ્યી માની લીધી છે? શું તેનો કોઈ સ્વકર્મ નથી? અને કોને છે? નહિ? મારી હાજરીમાં તેણીને હાથ લગાડ્યો, તે સમજાવે કે વૃ સહિસલામત રહેવા પાપીશ નહિ.”

આ પ્રમાણે રથીને કોપથી લાલચોળ બનેલો જોઈ તથા તેના હાથમાંથી ખુશી તથાપાર જોઈ વેશ્યા અચ્ચત્ત બની ગઈ. જરૂરી મારી તે પાછી ફરી ગઈ અને મેટિથી કહેવા લાગી કે, “લુઓ, લુઓ, આ મને તથાપારથી મારે છે. જ્યારે સોદો થયે ત્યારે તે તે હાથમાં રહી અને હવે જાનરહસ્યીથી વચ્ચે દૂરી પડ્યો છે. કોને આ કોઈનીની કિંમત લેવા ઉપર્યત આ જાનવમાં કોઈ જાનતો હતાકેવ જસ્યતો અધિભર નથી. મેં આ કિંમતી સાથે સોદો લઈ કરી લીધો છે હવે તે જોજનાર કાણ?”

વેશ્યા જાણી જ વાત કહાવવા લાગી. વેશ્યાનો પણ કરનારા માણસો. પણ વેશ્યાની હાથમાં હા મેળવી તેના પછમાં મેલવા લાગ્યા. રથીને વસુમતિના રાજ્ય મદિ તથાપાર ઉપામેલો જોઈને વસુમતિના પછાનું સમર્થન કરનારા માણસો પણ જોઈ ન રહ્યા. તેઓ પણ રથીની પાતનું સમર્થન કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ત્યાં જો વિજાન પડી ગયા અને બનીમાં વાચકુલ થવા લાગ્યું.

તે વખતે ત્યાં સાત્તિક, રાજા તથા વામન એમ ત્રણ પ્રકૃતિ એકજિત થઈ રહી હતી. વેશ્યાથી ધેરજલા હતા તેઓ વામન પ્રકૃતિના હતા. રથી અને તેના સમર્થક એઓ વસુમતિના રાજ્યમાં

હિલા હતા, તથા મારવા-મરવા માટે તૈયાર થયા હતા તેઓ મનસ પ્રકૃતિના હતા. વસ્તુમતિ સાત્ત્વિક પ્રકૃતિની હતી, જે ગાંત ઊભી હતી. તેના હૃદયમાં પોતાના પર અત્યાચાર કરવા માટે તત્પર થયેલી વેશ્યા તથા તેના સમર્થકો પ્રત્યે દ્વેષ પણ ન હતો, તેમ તેને બચાવવા માટે તત્પર થયેલ રથી અને તેના સમર્થકો પ્રત્યે રાગ પણ ન હતો. તે તો એ જ ઇચ્છતી હતી કે કોઈ પણ રીતે અશાન્તિ ન થાય તો સારું. તે વિચારતી હતી કે, “આ વખતે બંનેય પક્ષના માણસો ઉત્કેશવાલા છે. હું બનેલાથી કોને સમજાવું ? વેશ્યા મને લઈ જવાના લોકમાં પડી છે, અને પિતા મારા રક્ષણાર્થે જિહ્વા રહ્યા છે. આવે વખતે વેશ્યાને કંઈ પણ સમજાવવાનો પ્રયાસ કરવો તે નકામું છે. તે મારી વાત માનશે નહિ માની શકે પણ કેવી રીતે ? તેને મારા પર વિશ્વાસ જ નથી એટલા માટે પિતાને જ સમજાવવા ઉચિત છે પિતાને મારા પર વિશ્વાસ છે, એથી તેઓ મારી વાત માનશે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને વસ્તુમતિ રથી પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, “પિતાજી, શાન્ત થાઓ કોષ કરીને આ પ્રમાણે મારવા-મરવા તૈયાર થવું તે ઠીક નથી માતાએ તમને જે શિખામણ આપી હતી, તે તમે આ વખતે કદાચ ભૂલી ગયા લાગે છે. કોઈના પર હથિયાર ચલાવવું અથવા ક્રોધાવમાન થવું એ માતા નહોતી જાણતી એમ નહિ, પણ તેણે તે શુદ્ધેલ સમયમાં પણ ક્રોધ ન કર્યો, તેમ શસ્ત્ર-પ્રયોગ પણ ન કર્યો. તમે માતાની તે શિખામણ ચાદ કરીને શાન્ત બની જાવ, અને તલવાર આન કરો.”

રથી કહેવા લાગ્યો કે, “પુત્રી, તું શું કહે છે ? શું હું આવે વખતે પણ કાયરતા બતાવું ? આ કુટુંબને તારા પર બળાત્કાર કરવા દઉં ?”

વસ્તુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, “પિતાજી, આવો સમય તો તે શિખામણના ઉપયોગનો જ છે. અવદૂન સંગોગોર્ગ તો સૌ શાન્ત રહે છે

પણ ત્યારે પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં ચાન્ત રહેવાનું, કોઈ ન થાય તથા
 પેદા તેમ જ ધર્મ ન લખાય ત્યારે જ વિશેષતા છે. માતાએ બાપેથી
 શિખામણ તમે કેટલે દરજ્જે સમજ્યા હો, તેની પરીક્ષાનો સમય
 થો બા જ છે મારે તમે તમારી બા તથવાર આનમાં રૂપી શો
 મારી નસેનસમાં આવતી શિખામણ બરેલી છે તેથી મારી રજા
 મારે તથવારની બાર નથી.

રથીના હાથમાં વસુમતિ પ્રત્યે પૂર્વે મહા દલી એથી તે
 વસુમતિના કથનની ઉપેક્ષા ન કરી શક્યો તેણે વસુમતિની ચાલ
 માનીને તથવાર આન કરી તે રેખાને વેશ્યા પ્રસન્ન બની ગઈ
 તે કહેવા લાગી કે "બા હોડરી ઉપર ઉપરથી જ મારે ત્યાં આવ
 વાની બાનાકાની કો છે, પણ ખરી રીતે થો તેની હિંમત મારે
 ત્યાં આવવાની જ છે. ખર્તા પણ બા પુરુષ તેની રજા કરવાના મહાને
 વચમાં બાપીને ઊભો રહ્યો છે જુઓ, બા હોડરીને નીકળેલી
 તથવાર આનમાં ચુમવી દીધી છે. નો તે બા પુરુષ દ્વારા પેતાની
 રજા હિંમતી હોત થો બાજ લા મારે કરત !

વેશ્યાના બા કથનનું તેના મહાનીય માણસો પણ અસુમ્ય
 કરવા લાગ્યા તેઓ પણ કહેવા લાગ્યા કે "ખરી રીતે થો બા હોડરી
 બા વેશ્યાને ત્યાં જ બધા મારે છે પણ બા લેક્ષિ નકામ વચમાં
 અચે કરી રજા છે " વેશ્યા તથા તેના સહાચારીનું બા કથન સાંભળીને,
 વસુમતિ કહેવા લાગી કે "હે પ્રભો મેં થો ચાન્તિને ખાતર જાન કર્યું,
 પરન્તુ બા બધા માણસો મારી બા ચાન્તિના ઉપદેશો પણ અચે
 બર્ષ કરવા લાગ્યા છે બાપી સ્થિતિમાં બા લેક્ષિને સમજાવવાની
 શક્તિ મારામાં કેવીથી હોત ? બા તામસ પ્રકૃતિવાળા માણસોને
 સમજાવવામાં મારી ચાન્તિક શક્તિ બા વખતે અસમર્થ બની ગઈ
 છે બા વખતે તામસ શક્તિનું બેર છે એટલે હું અસમર્થ છું."

એમ કહીને, જેમ ચીરદરણુ વખતે દ્રૌપદી નિર્જળ બની ગઈ હતી તેમ વસુમતિ પણ નિર્જળ બનીને શાંત બેઠી રહી જે વ્યક્તિ પોતાનું બળ ત્યાગીને પૂરેપૂરી રીતે પરમાત્માને શરણે બંધ છે, તેનું અનિષ્ટ કાર્ષ પણ માણસ, કાર્ષ પણ સમયે, ગમે તેવી રિયતિમાં કરી ગકતો નથી. સુદર્શન શ્રાવક પોતાનું બળ છોડીને, સંપૂર્ણ પણે પરમાત્માને શરણે ગયો હતો, તો ૧૧૪૧ મનુષ્યોના સહારક અર્જુનમાળી તેનું કિંચિત્ પણ ન બગાડી શક્યો. તેનું મુદ્ગર અક્ષર જ ઉપાડેલું રહી ગયું. યક્ષ પ્રવેશ્યા તેની વધેલી અતૂલ શક્તિ પણ સુદર્શન પર મુદ્ગર મારવામાં સમર્થ ન થઈ ચીરદરણુ વખતે દ્રૌપદી પણ પોતાનું સઘણું બળ ત્યાગીને સંપૂર્ણતઃ પરમાત્માને શરણે ગઈ હતી, એ કારણે દુઃશાસન જેવો બળવાન માણસ પણ તેને નગ્ન કરવામાં સમર્થ ન થઈ શક્યો આ વિષયમાં અત્યંત બકતોનું બનાવેલું એક ભજન પણ છે, જે આ પ્રમાણે છે—

સુનેરી મેને નિર્જલ કે બલરામ ।

પિછલી સાખ લરે સન્તાન કી, આ સવારે કામ ॥ દેખે૦

જખલમ ગજખલ અપનો રાખ્યો નેક સર્થો નહિ કામ,

નિર્જલ હો બલરામ પુકારે, આથે આથે નામ ॥ દેખે૦

દુપદ સુતા નિર્જલ લાઈ બા દિન, ગહિ લાગે નિજ ધામ,

દુઃશાસન કી જૂઝા ચક્તિ લાઈ, વસન રૂપ બાથે શ્યામ ॥ દેખે૦

આપખલ તપખલ ઝૌર ખાહુખલ, ચૌથા બલ હે દામ,

‘સૂર’ સ્યામ મુંદર તે સળ બલ, હારે કો દરિ નામ ॥ દેખે૦

આ ભજનનો અર્થ એ જ છે કે જે વ્યક્તિ ભૌતિક બળ ત્યાગી દે છે, તેની મહદ લેલી નથી, તેને આધ્યાત્મિક બલની પ્રાપ્તિ થાય છે,

જાને પછી તેના રથજુએ જનાવાસે જ કાઢીને કાઢ કાઢી
આવી નવ ઇ

વસુમતિને માટે પણ એમ જ થયું. તે પોતાનું સમગ્ર જન
ત્યાગીને જાને નિજ જ જાનીને કોઈ કાંઈ વેશ્યાએ માન્યું કે,
“તેની ઇચ્છા મારે ત્યાં જાવવાની છે પરન્તુ તે ખુદી રીતે
પ્રસન્નતાપૂર્વક જાવવા ઇચ્છતી નથી. જો આ તલવારધારી પુરુષ
તેને જાવારવા મારે વચમાં ન જાયો. હોત, તો તે હું જા
કોઠરીની આંતરિક ઇચ્છાનુસાર તેને પકડીને પાસખીમાં નાખી જ
દેત, અને તેથી સિંચિતિમાં તે કાંઈ પણ મોલત નહિ, પણ જા
પુરુષ વચમાં આવીને કોઈ રહ્યો, તેથી વિન કષ્ટસ્થિત થયું. હવે
તો જા કોઠરીએ જા પુરુષને પણ કાંઈ કરી લીધી છે અને પોતે
પણ કાંઈ છે. હવે તેને સહાય કરનાર પણ કાંઈ નથી, માટે તેને
પકડીને પાસખીમાં નાખી દેવાનો તથા ધેર કાંઈ જવા માટેના જા
સારમાં સારો જવસર છે.”

જા પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિને પકડવા માટે તેની વચ
જાતી. તેણે વસુમતિ તરફ એક જ પત્ર લખ્યો હતો. એટલામાં
તો તેના ઉપર જણા વાંદરાએ તૂટી પડ્યા તથા જાને તેનું સરીર
તથા વચો કાઢવા લાગ્યા. વેશ્યાએ મહા માટે જૂઠા પાદી, પણ
વાંદરાએના ઉદપાતથી એનો ત્રાસ વર્તાઈ રહ્યો હતો કે ત્યાં કોનેલા
માણસો જ્યાં માત્ર મળ્યો ત્યાં જાવવા લાગ્યા. વેશ્યાને મહા કરવા
માટે તેના સમર્થકો કે તેના ઘસારાસીએ કાંઈ પણ જાખ્ય
નહિ. મહાને માટે વેશ્યા જ્યો પાસતી જ રહી, જાને વાંદરાએ તેની
ફુડિયા કરતા જ રહ્યા. કાંઈ વાંદરાએ વેશ્યાના નાકનું જાણપણ
જેવો લીધું, એથી તેનું નાક ચીરાઈ ગયું, કાંઈએ તેના કનનનું
જાણપણ જેવો લીધું એથી કન ચીરાઈ ગયો. કાંઈએ વાલ કરી
ખાધી, કાંઈએ મોઢાં પર લખ્યા મારી જાને કાંઈએ તેના મૂલ્યવાન

વેસ્થાના ચૂરચૂરા કરી નાખ્યા. વેસ્થા ખૂબ રાતી કંઠળી રહી, પરન્તુ બધું બ્યર્થ. અંતમાં તે જમીન પર ઢળી પડી, તેા પણ વાદરાઓએ તેને છોડી નહિ.

વેસ્થા પર વાદરાઓનું આક્રમણ તથા તેનું ક્રુર દુહન બેઈ સાબળીને વસુમતિથી રહેવાયું નહિ. તે વેસ્થાને મદદ કરવા માટે દોડી. તેણે વાદરાઓને ધમકાવનાં કહ્યું કે, “ અરે વાદરાઓ, આ માતાને શા માટે દુ ખ આપો છો ? ખસો, માતાને છોડી દો ” આ પ્રમાણે હાક મારીને વસુમતિએ જરૂર વાદરાઓને ધમકાવ્યા, પણ વસુમતિએ હાક માર્યા પહેલા જ વાદરાઓએ વેસ્થાને બેહાલ બનાવી દીધી હતી. વસુમતિની હાક સાબળીને, જેમ બેંકનો અવાજ સાબળીને પક્ષીઓ નાસી જાય તેમ વાદરાઓ વેસ્થાને છોડીને નાસી ગયા વસુમતિ વેસ્થાની પાસે ગઈ. વાદરાઓના કરડવાથી વેસ્થાનું આખું શરીર લોહીભોલાયું બની ગયું હતું તેનાં યુગારવર્ષક વજ્રાબૂષણોના હુકડેહુકડા થઈને બહીં તહીં પડ્યા હતા. અને તેના આખા શરીરમા મહાન વેદના થઈ રહી હતી વસુમતિએ વેસ્થાને હાથ પકડીને બેઠી કરી, તથા તેના શરીર પર પોતાનો હાથ ફેરવ્યો. સતી વસુમતિનો હાથ ફરતાં જ, વેસ્થાના શરીરમા જે વેદના થઈ રહી હતી, તે ધ્યાન થઈ ગઈ. વેસ્થાના શરીર પર હાથ ફેરવીને અને તેની વેદના શાંત કરીને, વસુમતિ તેને કહેવા લાગી કે, “ માતા, તમને ધક્કો જ દુ ખ થયું વાદરાઓએ તમારા સપ્તર્ષા અવયવો બહુ ખરાબ રીતે ખણી નાખ્યા ”

વસુમતિ આ પ્રમાણે વેસ્થાને કહી રહી હતી અને વેસ્થા કૃતગતા બરી દૃષ્ટિથી વસુમતિ તરફ જોતી થકી વિચારી રહી હતી કે, “ આ તો કાઈ સાક્ષાત દેવી છે, એથી તો તે મારા જેવી અપકાર કરનારી સ્ત્રી પર પણ ઉપકાર કરી રહી છે ! આ શક્તિએ પહેલાં પણ મને સમજાવી, છતાં હું ન સમજી, તેણે જ આ દુઃખ મળ્યું.”

વસુમતિ વેશ્યાને સાર્વજનિક આપના હતા, અને વેશ્યા એ પ્રયત્ને વિચાર કરતી હતી, તેટલામાં તે વેશ્યાના દાસ્યસીમા તથા બીજા સદાચક્ર માણસો પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમ વેશ્યાને દિશાસો આપવા લાગ્યા, કેમકે આ પર પહોંચી ચોક્કસ લાગ્યા, અને તેમ તેના વિચારાનેલા આશુવલો ભેગાં કરવા લાગ્યા. જ્યાં વેશ્યાના હૃદયપટ પર વસુમતિની સહાનુભૂતિનો એ પ્રયત્ન પડ્યો હતો, તેની આગળ આ બધા સૌકાની સહાનુભૂતિની મંજૂર પણ આસર ન મળી.

: પ્રકરણ :

[૧૩]

ધનાવહ શેઠને ઘેર

આત્માને જાળખનાર કરુણાળુ વ્યક્તિ કોઈ નો પણ અપકાર કરતી નથી તે ચોતાના અપકારી પર પણ ઉપકાર કરે છે. તેના હૃદયમાં કોઈના પ્રત્યે દ્વેષ તો હોતો જ નથી. બધે કોઈ તે વ્યક્તિનો પ્રાણ સુધ્ધા પણ લેવાને તૈયાર થાય અને પ્રાણ લઈ પણ લે, તોપણ તે તેના પર ઉપકાર જ કરે છે, તેનું લાલું જ આહે છે. એ વાત જુઠી છે કે તેનામાં વધારે ઉપકાર કરવાની શક્તિ ન હોય, અને એ કારણથી ને વધારે ઉપકાર ન કરી શકે, પણ તેનામાં જોટલી પણ શક્તિ હોય તે પ્રમાણે હમેશા અન્વ પર ઉપકાર કરવા માટે જ તત્પર રહે છે કદાચ કોઈના પર ઉપકાર ને પણ કરી શકે, તોપણ શક્તિશાળી હોવા છતાં પણ કોઈના પર અપકાર નો કદો કરશે જ નહિ બે કરી શકે તો ઉપકાર જ કરશે અનુનમાળી, સુદર્શન આવક પર પ્રાણપાતક આક્રમણ કરવા માટે તત્પર થયો હતો બે તેની શક્તિ આવન, તો તે સુદર્શનને મારી જ

નામત, પરન્તુ તેની તામસી શક્તિ સુદર્શનની આબારિયા શક્તિ આમળ નિષ્ફળ નીવડી તે પરાજીત પામીને નીચે પડ્યાર્થ પામ્યો તેના સરીરમાંથી નીકળીને યજ્ઞ આગી મચે. તે સારીરિક શક્તિમાં સુદર્શન કરતાં વધારે નિર્ગળ જતી મચે. બે સુદર્શન ધારત તો બાલ્યો બેવાની ઇચ્છાએ જાતુનમાળીને સ્થિત કરી શકત, જાણવા શિક્ષા કરાવી શકત, પણ સુદર્શનના હૃદયમાં એવી આવના સુધ્ધાં પણ ન થઈ એટલું જ નહિ પણ તે, જાતુનમાળીને ભક્તવાનની સેવામાં લઈ મચે અને તેને મેલ્યમાર્ગના પવિત્ર જનાભો. મુનિશી જનસુકુમારના મસ્તક પર સોમિલે આજ્ઞા આપરા રૂપા હતા. જનસુકુમાર મુનિમાં ન તો સારીરિક શક્તિ જોઈતી હતી કે ન તો બલિષ્ઠની શક્તિ જોઈતી હતી. બે તેઓ ધારત, તે સોમિલને શિક્ષા કરી શકત, જાણવા એક કુદર મામથી પણ સોમિલ ગરબને સરલ થઈ જત, પણ તેમણે સોમિલને પોતાનો એક વધારે ઉપકારક પુરુષ માન્યો. તો પછી તેના પર અપકાર કરવાની તો વાત જ ક્યાં રહી ? ભગવાન મહાવરે મહાસિદ્ધિ કર્પને જાળીને ભરમ કરી શકતા હતા, પરન્તુ ભગવાને જોય આપીને તેને કમ્પાસુનો માર્ગ જતાવ્યો. આ પ્રમાણે સૌંદર્યે હૃદયે ઉદ્ધરણે એવા છે કે જેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે આબારિયા શક્તિને જાણનાર જ્યાણુ પુરુષો ઠાઈ પણ સયોગમાં પોતાની સાથે સમુદાય રાખનાર પર પણ અપકાર નથી કરતાં, પરન્તુ તેના પર ઉપકાર જ કરે છે.

વસુમતિ મત્રે વેશ્યાએ ઠાઈ જાતનો સમ્બવકાર નહેતો કર્યો હા, જાણનાર કુર્બવકાર કર્યો હતો. તેણે વસુમતિને કહુ વચ્ચે પણ ક્યાં હતા, અને તેને જાણનાર પામીને લઈ જતા મડિ તૈયાર થઈ હતી. બે રીતે તે વેશ્યા વસુમતિ પર અપકાર કરનારી હતી, તેપણ વાંદરાએના માસથી તેને જાણાવતી વખતે વસુમતિના હૃદયમાં તેના અપરાધો બેઠા પણ લાજમાં આબ્યા નહિ. બે વસુમતિ

ધારત તો પડી ગયેલી વેશ્યા પર વધારે પ્રદાર કરી શકત, અથવા વાંદરાઓને ન બગાડતાં વેશ્યાની વધારે દુર્દશા થવા દેત; પરંતુ જો તે એમ કરત તો પછી તેની ગણના સતીઓમા પણ ન થાત, તેમ તેણે આત્માને આગળ્યો છે અથવા તેનામાં દયા છે તેમ પણ ન કહી શકાત પરંતુ તે જાણતી હતી કે સૌ જીવોમાં મારી સમાન જ આત્મા રહેલો છે, દરેક દુઃખી જીવ પર દયા કરવી એ મારું સાધારણ કર્તવ્ય છે. અને મારી હાનિ અથવા મારા પર અપકાર કરનાર કોઈ ખીજુ છે જ નહિ, મારો ઉપકાર અથવા અપકાર કરવાની શક્તિ કોઈ ખીજામાં છે જ નહિ, હું પોતે જ મારો પોતાનો ઉપકાર કિંવા અપકાર કરી શકું છું, મારે કોઈના પ્રત્યે દ્વેષ રાખવો જોઈ એ નહિ. આ જાતના વિચારોને લીધે જ વસુમતિ, તે કદાચ પામતી વેશ્યાની પાસે દોડી ગઈ, તેને કરકરનાર વાંદરાઓને તેણે બગાડી મૂક્યા, અને વેશ્યાને છોડીને, તેના શરીર પર હાથ ફેરવીને તેને વેદના રહિત બનાવી દીધી.

આ વાત તો લગભગ બધાના અનુભવની છે કે, પોતાની સાથે છુરાર્થ કરનારની બહાર્થ કરવાથી, તે છુરાર્થ કરનાર પોતાની તથા તે બહાર્થ કરનારના કાર્યની સમગ્રતા કરીને, પોતે જ એવો લાજિજત બની જાય છે કે ફરી તેનું માથું નથી જીંચુ થઈ શકતું તલવારના જોરે દબાવવામાં આવેલું મસ્તક નો પ્રભંગ પર જીંચુ પણ થાય છે, પરંતુ ઉપકાર તથા દબાવેલું મસ્તક કદી પણ જીંચુ થઈ શકતું નથી, તેવો નિયમ જ છે તે જ નિયમાનુસાર વસુમતિ દ્વારા પોતાની રક્ષા થવાથી વેશ્યા પણ લાજિજત બની ગઈ તેની આંખો વસુમતિ સામે જીંચી થઈ શકતી ન હતી. તે વિચારતી હતી કે, “ મેં તો આ વસુમતિની સાથે કેવો ખરાબ વર્તાવ દાખવ્યો હતો, પરંતુ તેણે મારા પર દેટલો બધો ઉપકાર કર્યો જો તે વાંદરાઓને ન બગાડત, તો કેટલું જાણે વાંદરાઓ મારી કેવીએ દુર્દશા કરત, તથા મને જીવતી રહેવા દેત કે ન રહેવા દેત એ પણ એક મહત્વનો સવાલ હતો એ પ્રમાણે

વાંસાએના કરવાથી મારી જરીરમાં જેવી લગ્ન કર નેના મર્મ સ્ત્રી હતી, પરન્તુ આ હથાળુ કન્યાનો હાથ ફરવાથી મારી આ નેના પણ સાત મર્મ મર્મ એ રીતે તે એક તરફ તે મારા પર ઉપકાર કરતારી છે અને બીજા તરફ જેના હાથમાં એવી શક્તિ છે કે જે ફેરવવાથી જ નેના સાત મર્મ મર્મ તે અવસ્થા ઠોઠ ઉચ્ચ પવિત્રતા છે એટલા માટે એના વિચારો ઉઘડીને તેણે પહેલાં મને જે સિખામણ આપી છે, તે પ્રમાણે કામ કરવામાં જ માત્ર કન્યાએ જે પ્રદેશો મેં તેની સિખામણ માની નહિ. પરન્તુ હવે તે વાંસાએને મને એવી સ્થિતિમાં રહેવા જ દીધી નથી કે એણી હું વેસ્થાસિ કરી શકું હું મારાં જે અગ્રિપાંચ, આકૃતિ તથા રૂપ પર ચર્ચ કરતી હતી, તથા મારા જાણનાનો જેની પ્રવચ્ચા કરીને મારા પર મુખ્ય નન્યા હતી, તે કથળાં અવવોને વાંસાએને વિજ્ઞાત (બેઝેલ) બનાવી દીધાં છે. મારે હવે જાણવાસે જ મારાથી વેસ્થાસિતું થાય છતી થતું”

આ પ્રમાણે ચિંતન કરતી વેસ્થાએ હાથ નોટીને વસુમતિ પ્રત્યે કહ્યું કે હે સતી ! મેં તમારું કહેતું માન્યું નહિ તમારી સિખામણની અચરી કરી અને તમારા પર જાણતી કરવા તૈયાર થઈ તેની વીંચ રાજોએ મને સજ્જ કરી છે આમ જવા જતાં તમે મારા પર જે કામ કરી છે તેને મારે હું હમેશને મારે તમારી મધ્યો ખું અને જે સદાચારનું પાલન કરવા મારે તમે મને કહ્યું હતું તેનું હું હવે પાલન કરીશ. જો કે મારે હું સદાચારનું પાલન કરું ત્યારે તમારે મારી સાથે જાવવામાં કે મારે ત્યાં રહેવામાં ઠોઠ પણ આવતી હરજા નથી જતાં પણ મને લાગે છે કે જે સુધારણા મર્મ છે તે મારા આત્માની મર્મ છે મારે ત્યાં રહેનારા બીજા માણસો તથા મારે ત્યાંનું વતન વસ્તુ તો એવું ને એવું જ છે મારે ત્યાં રહેનારા માણસોને સુધારવામાં તથા મારે ત્યાંનું વાતાવરણ જાણવામાં થોડોક વિચન લાગ તે સ્વાભાવિક છે. તેથી હવે હું પાતે જ તમને મારે ત્યાં ન થઈ જવામાં મેન સમજું છું.”

એમ કહીને વેશ્યા, વસુમતિ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દર્શાવતી પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ. વેશ્યાના પચાત્તાપથી તેને મદદ કરનારા લોકો મધ્ય સંજિગત બની ગયા, અને તેઓ પણ પોતપોતાને રસ્તે ભટક્યા. વસુમતિના વેશ્યાવાનો, વેશ્યાના ઝગડાની તથા વાદસ્ત્રઓના આક્રમણની વાત જોતજોતામાં આખા શહેરમાં પ્રસરી ગઈ કૌશાબી નગરીમાં એક ધનાવહ નામના શેઠ રહેતા હતા. તે ધનવાન પણ હતો તેમ જ ધર્માત્મા પણ હતો. પરંતુ તેને કંઈ સત્તા ન હતી. વસુમતિ સ્વર્ણધીના સમાચાર સાંભળીને તેણે વિચાર કર્યો કે જેણે પોતાના અધિકારીની સાથે પણ ઉપકાર કર્યો અને જેનો હાથ ફરતા જ વેશ્યાના શરીરની વેદના ઉપશ્ચર્ષી તે અવશ્ય કંઈ સતી છે. એવી સતી જો મારે લા હોય, તો મને ધર્મકર્મમાં સહાયતા પણ મળે, તથા તેના બદલામાં આપવામાં આવેલા ધનનો પણ સફળયોગ થાય.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ધનાવહ શેઠ તે જગ્યાએ આવ્યો કે જ્યાં વસુમતિ વેશ્યાવા માટે બિંબી હતો તે જગ્યા એ જે લોકો હાજર હતા, તેમની પામેથી પણ શેઠ વસુમતિની પ્રશસા સાંભળી. વેશ્યાની ઘટના સાથે વસુમતિની પ્રશસા સાંભળીને, અને વસુમતિને કેળીને, ધનાવહ શેઠ નિશ્ચય કર્યો કે આ કન્યાને જરૂર મારે ઘેર લઈ જવી જોઈએ. તેની આકૃતિ જ કહી આપે છે કે તે શુભવતી છે, અને તેની મારકત મારે ત્યાં ધર્મની શક્તિ થશે.

વેશ્યાના જવા પછી રવી હાથ જોડીને વસુમતિને કહેવા લાગ્યો કે, “હે પુત્રો ! તારી માતાએ પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપીને મારું હૃદય પકડાવી નાખ્યું હતું, પરંતુ તે પરિવર્તન સ્થાપી ન હતું. કોઈ કોઈ વાગ ફરીથી મારું હૃદય પહેલાના જેવું અથમ બની જતું હતું, અને મને ક્રોધ આવી જતો હતો, જેમકે તને ધરમાથી કાઢી મૂકવાની વાત કરવા બદલ મારો ઓ પર તથા હમણાં આ વેશ્યા પર ક્રોધ આવ્યો હતો. પરંતુ તારા ઉપદેશો મારા હૃદયમાં રહેલા આ

કુર્ચ્છને પણ સર્વથા હાલી દીધા. હું અત્યારસુધી તને માત્ર પુત્રી જ
ચાનવો હતો, પરંતુ આજે તારો ઉપદેશ સાંભળીને, અને વેસ્થાન
જીવનનો સુધાર જોઈને, મને ખાત્રી થઈ કે તું એકદેવી છે. દેવીજી
સુધુ હોવા જોઈએ તે સમગ્ર તારામાં વિદ્યમાન છે. તું પણ મીઠા
જોતી અધમજીવિનો નાથ કરાવીને તેઓને સન્માન પર લાવી શકે
છે તારા જેવી સતી મારા ધરમાંથી ચાલી બાક તેમ હું સ્વખેન
પણ હજીજો નથી. મારો કાંઈક કીને તારા સુલેાનું ધ્યાન નથી, એથી
તે તને ધરમાંથી મઢી ચૂક્યા હજી છે. પરંતુ અધારે તે વેસ્થાને
પણ સુધારો દીધી, તો તું તને નહિ સુધારી શકે ! તારી સ્થિતિ
તેમજ વેસ્થાની સુધારણા સાંભળીને તે પણ બહાર સુધરી જશે.
મને હું તને એવી પ્રાર્થના કરું છું કે દુષ્ટ કરી તું વેચાર્જન નહિ
પણ ધરે પાછી ચાલ અને વિચાર છે કે વેસ્થાની સુધારણા સ્વધર્મ
જાનિ મારી જો પણ અવસ્થા સુધરી જશે ! ”

આ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં રથી ગઈશ્વરિતી જતી ગયો. તેનું મન
લગાઈ જાયું. ત્યારે વસુમતિ તેને ધીરજ ગાવતી કહેવા લાગી કે
“ પિતાજી તમે ધીરજ રાખો. આ પ્રમાણે કથરતા ન લખવો. તને
મને વેચવા જ લો. ન વેચતાં ધેર પાછા જવાથી, માતાના હક્કનો
સહિ વધારે મજબૂત થશે, જેથી વિદ્યા કારણે અને તથા વગરને
કલક લાગશે. એ ઉપરાંત, ધેર પાછા જવાથી, માતા સુધરી જશે
નહિ, પરંતુ અધારે હું વેચાર્જન જઈશ, અને ચાત્રને બીજા લાખ
સેનામહોરો મળી જશે, ત્યારે માતાનું હક્ક પણ બચાઈ જશે,
તેનું ધ્યાન સુધરી જશે, અને મને તથા વગરને માર્ગ મળતું થશે.
પણ નહિ લાગે, અને એ રીતે ધર્મનો પણ વિજય થશે. એક મીઠા
વાત છે હું જહો વેચવા માટે જાતી એટલામાં જ વેચા. માતાનું
જીવન સુધરી મનુ છે તો અધારે હું વેચાર્જન જઈશ ત્યારે મનુ જશે
કેટલાયે સેનાના જીવન સુધરી જશે. હું ન વેચાઈ તો કલક એક
માતાનું જીવન જ સુધરી શકે અને તેમનું જીવન સુધરે કે મેં

એ પણ સહાનુભૂત છે, પરંતુ વેચાઈ જવાથી, માતા તો અવશ્ય સુધરશે જ, તેમ જ સાથે સાથે ન કહી શકાય કે કેટલા લોકો સુધરી જશે! એટલા માટે તમે મને વેચાઈ જતી ન રોકો."

આ પ્રમાણે વસુમતિ રચીને સમજાવી રહી હતી, એટલામાં જ ધનાવહ શેઠ તેની પાસે જઈને પૂછ્યું કે, "પુત્રી, તારા બદલામાં કેટલું દ્રવ્ય આપવું પડશે? હું તને મારે ત્યાં લઈ જવા હંમતુ છું. મેં સાંભળ્યું છે કે તારું મૂલ્ય વીસ લાખ સોનામહોરોનું છે. જો આ વાત બરાબર હોય તો હું વીસ લાખ સોનામહોરો આપવા સંમત થઈ તૈયાર છું મારા મતે વીસ લાખ સોનામહોરો તો તારા પગના અંગૂઠા પર કુરમાન કરી શકાય છે. તારું મૂલ્ય ચૂકવવા તો કોઈ પણ સમર્થ જ નથી!"

ધનાવહ શેઠના મુખે 'પુત્રી' શબ્દ સાંભળીને વસુમતિને આનંદ થયો તે વિચારવા લાગી કે આ કોઈ ધર્માત્મા પુરુષ જણાય છે, તો પણ મારે તેના આચરણ તથા મને ખરીદવાનો તેનો હેતુ જાણી લેવો જરૂરી છે, કમંઠે ધણી લોકો ઉપરથી તો ધાર્મિકતાનો દેખાવ કરે છે, પરંતુ હૃદયમાં તો કોઈ જુદી જ બાવના રાખે છે તેનું આચરણ તથા મને ખરીદવાનો તેનો હેતુ પૂછી લેવાથી તેની બાવનાની થોડી ધણી માહિતી મળી જશે, અને જો ઢગણા પૂરેપૂરી માહિતી કદાચ ન પણ મળે, તો પણ બધી વાતનો ખુલાસો થઈ જવાથી, તેને ત્યાં જઈને હું કોઈ અનુચિત કામ કરવાનો ઇનકાર પણ કરી શકું, કે જેથી વિશ્વાસપાત કરવાનું પાપ તો ન લાગે!

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિએ ધનાવહ શેઠને પૂછ્યું કે, "પિતાજી, તમે મારા બદલામાં વીસ લાખ સોનામહોરો આપીને શા હેતુએ મને ખરીદવા માગો છો? તમારે ત્યાં મારે શું શું કામ કરવું પડશે? તમારા ઘરનો આચાર શો છે? હું આ બધી બાબતો

જાણવા માટે હું કે જેથી હું જાણને ત્યાં જાણવા ન જાણવા
સંબંધીતો વિચાર કરી શકું તેમ જ મને ખરીદીને, તમને પણ કોઈ
જાતનું આવાજનું ન રહે અને તમે એમ પણ ન કહી શકો કે
હું જાણું હવે ખર્ચાને તમે કાઢ્યો છું મારે આ અનુચિત કંઈ
જેવું તારે કરવું પડે.

વસુચરિતો આ પ્રજા સંજ્ઞાને ધનાવદ્ધ શૈલ પ્રજાન કહે. તે
પ્રેતના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, આ અવસ્થા સતી જ છે જેથી
તેણે આ જાતનો પ્રજા ક્યો છે તથા મારા ઘરનો જાગર
જાણવા માટે છે તેણે જન્મ લેવાની દાસીઓની જેમ એમ
નથી પૂછ્યું કે મને ખાવા મારે શું જાપશે ? કેવા મહાનર્મ શખસો !
તથા દેવતા વખત સુધી કાચ લેશે ! તેણે જે પ્રજા ક્યો છે તે
જાગ્યાર સમયે છે મારે જરૂર આ કોઈ મોટા ધરની મુજબતી
હવે છે.

આ પ્રમાણે નિચારીને ધનાવદ્ધ શૈલ વસુચરિતે કહ્યું કે, “પુત્રી,
તેં મારા પ્રજા ક્યો છે તેં કરેલા પ્રજાથી હું ખૂબ ખુશ થયો છું.
ખરી રીતે તારા જેવી સતી મારે આ જાતનો પ્રજા જ લેખ્ય છે.
જાગ્યાલ પ્રજાને ને જાતન છે તે જોતાં દરેક વાત સ્પષ્ટ કરી
લેવી સમિત જ છે.”

“હે પુત્રી મારા ધરનો જાગ્યાર શૈલ છે હું તને હવે કહેવા
ખરીદી છું, તથા મારે ત્યાં તારે શું કરવું પડે, તે સંજ્ઞા જાગ્યાલ
અવસ્થા કરનારા ધર્મનું પાલન કરવું જો જ મારા ધરનો જાગ્યાર છે.
તારે મારે ત્યાં ધર્મ સંબંધીત કામ કરવું પડે અને ધર્મકર્મમાં
સહાયતા લેવાના હેતુથી જ હું તને ખરીદી છું હું મારા કાંઈક
માવક છું, મારે જાગ્યાલ જાણેશે કાંઈ પણ જાગ્યાલ પાડા ન જાવ
જે મારા નિયમ છે મારે ત્યાં જે કાંઈ જાણે તેનું તેને રોજ

સ્વાગત સરકાર થવો જ જોઈએ, આ નિયમના પાલનમાં મને મદદ કરનાર કોઈ જ નથી. સારે કોઈ સતાન તો છે જ નહિ, માત્ર પત્ની છે, છતાં મને તેના તરફની પૂરી સહાયતા મળતી નથી. તારી મારફત મને આ કાર્યમાં સહાયતા મળે એ જ હેતુથી હું તને લઈ જવા ધારુ છું. તું વિશ્વાસ રાખ કે મારે ત્યાં તારે આ જ કામ કરવાનું છે એમ તો ઘરમાં બીજા કામ તો કરવાનું હોય છે જ, પણ તારું મુખ્ય કાર્ય આ જ છે હા, હું તને જરૂર એવો વિશ્વાસ આપુ છું કે મારે ત્યાં તારા સત્યશીલની પૂરેપૂરી રક્ષા થશે તેમાં કોઈ પણ જાતનું વિધ્ન આવશે નહિ.

“હે પુત્રી, હું પરસ્પૃહામાંથી જે પુણ્ય કમાઈ લઈને આવ્યો છું, તેનો અહીંયા દુરુપયોગ કરીને તેને નષ્ટ કરવા નથી ઇચ્છતો, પરંતુ તેમાં વૃદ્ધિ કરવા ઇચ્છુ છું એટલા માટે હું પાપથી બચીને, ધર્મની આરાધના કરવામાં હમેશાં પ્રયત્નશીલ રહું છું. મને એવી આશા છે કે તારી મારફત મને આ કાર્યમાં સહાયતા મળશે, માટે હું તને પ્રાર્થના કરુ છું કે તું મારે ત્યાં ચાલ, કોઈ જાતનો બીજો વિચાર ન કરોશ ”

ધનાવહુ શેઠનું આ કથન સાંભળીને, વસુમતિ પ્રસન્ન થઈ. તે રથી પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, “પિતાજી, આ ધીરજ રાખવાનું જ સુફળ છે, કે જેથી મને આ પિતાની સેવા કરવાનો સુયોગ મળી રહ્યો છે આવા ધાર્મિક પિતાને ત્યાં દાસીપણું કરવું, તે પણ બાળ્યથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. હું આ પિતાને ત્યાં અવશ્ય જઈશ તમે મારી સાથે ચાલો, અને આ પિતાને ત્યાંથી વીસ લાખ સોનામહોરો લઈને માતાને આપો, જેથી તેઓ સંતોષ પામે. ”

વસુમતિનું આ કથન સાંભળીને, રથી રોઈ પડ્યો. તે કહેવા લાગ્યો કે, “પુત્રી. શું હું તને વેચી દઈ ? એક તો આ ગેર કે ૨૨૨.

તારે મદિ વીસ લાખ સોનામકોશ ખર્ચોને, તને લઈ જવ છે તથા
એક હું છું કે જે તને મારા પરમાર્થી મહુ અને વીસ લાખ
સોનામકોશની કિંમત લઈ જાયું નીચ કમ મારાથી તે નીક
ઈય રહે. રથોને કુખી થવો તથા વિશાષ કરવો એઈ, વસુમતિ
તેને ધીરજ જાપવા લાગી. તે કહેવા લાગી કે “ પિતાજી હું તમને
મારા પર વિશ્વાસ નથી ? મેં હમણાં જ તમને સમજાવ્યા હતા,
જને હમણાં જ પાછા તમે દોષ કશે છે. તમે મારા જ્ઞાન પર શોધ
તે વિશ્વાસ રાખો, અને તમે વેચી રહ્યા નથી, પરંતુ હું પોતે જ
વેચાઈ રહી છું મદિ તમે મારી સાથે આવીને દોષને ત્યાં મને
પહેંચાડવા તે જાઓ । ”

રથોને જામ કહીને, વસુમતિએ બનાવક દોષને કહ્યું કે “ પિતાજી
જાપને ત્યાં જાવવામાં હું પ્રુથી છું માયો, હું જાપની સાથે જાયું
છું.” એમ કહીને વસુમતિ રથોને આસો પિતાજી કહેલી પ્રત્યક્ષ
દોષની પાછળ પાછળ જાચી. વસુમતિના વચનોના પ્રભાવથી નિધાર્યો.
રથો ખજ વસુમતિની પાછળ પાછળ જાસો. તે વખતે તેના હૃદયને એક
ખડું કુખી થઈ રહ્યું હતું કે જેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે તેના
ખજ મહા મુશ્કેલીએ જામળ જાલતા હતા એથી વસુમતિ તથા
બનાવક દોષને પણ સ્વયે સ્વયે શોધવું પડ્યું હતું.

વસુમતિ તથા રથોને લઈને બનાવક દોષ પોતાને ધીર પહેંચો
તેણે વસુમતિ તથા રથોને આશ્ચર્યક એવાવાદ પછી
પોતાની તિબેરો કાપાદીને તેણે રથોને કહ્યું કે “ તમે વીસ લાખ
સોનામકોશ લ્યો.” રથોએ જવાબ આપ્યો કે “ હું જા પુત્રીની જાણ
માનતિ તેને પહેંચાડવા મદિ જ્યાં સુધી જાઓ છું તે
વેચરા મદિ તથા સોનામકોશ લેવા મદિ જાઓ નહો. જા પુત્રી
મારા જેવાં દુર્ભાગવાનને ત્યાં રહેવા હજીવી નહો, અને જાપને
ત્યાં રહેવા હજી છે તો પ્રુથીથી રહે અને તેમાં કેઈ જાતની

હરકત નથી, પણ હું તેના બદલામાં સોનામહેરા લઈ શકતો નથી । ”

રચીનો જવાબ સાંભળીને, વસુમતિએ વિચાર કર્યો કે, “ આ પિતા સમજશે નહિ અને જ્યાસુધી માતાની પાસે વીસ લાખ સોનામહેરા પહોંચશે નહિ ત્યાસુધી માતાને સતોષ પણ થશે નહિ એટલા માટે કોઈ પણ ઉપાયે આ રચી પિતાને સમજાવવા જોઈએ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિ રચીને કહેવા લાગી કે, “ પિતાજી, આજથી તમે તથા આ પિતા પરસ્પર બાઈ છો, તમે બંનેય મારા પિતા છો, અને તમે બંનેની વચ્ચે હું એક કન્યા છું આજથી તે ધર તથા આ ધર એક જ છે માટે તમે આ પિતા જે વીસ લાખ સોનામહેરા આપે છે તે લઈ જઈને માતાને આપો તેઓ વીસ લાખ સોનામહેરા મારી કિંમત બદલ આપતા નથી, તેમ તમે મારી કિંમત બદલ લેતા નથી, પુત્રીને વેચવા તથા ખરીદવાનું પાપ તમારા જેવા ધર્માત્મા કેમ કરી શકે ? આ પિતા જે સોનામહેરા આપે છે તે તો મારી માતાને બક્ષિસ નરીકે આપે છે શું તમે આ પિતા દ્વારા આપવામાં આવતી બક્ષિસ લઈ જઈને માતાને આપવા જેટલી તકલીફ પણ નહિ લઈ શકો ? જે બક્ષિસ માતાને આપવા માટે આ આ પિતા આપી રહ્યા છે, તે લઈ જવામાં આપ કઈ રીતે ના કહી શકો છો ? માતાના અધિકારની વસ્તુનો આપ સ્વીકાર નથી કરી શકતા ”

આ પ્રમાણે રચીને કહીને, વસુમતિએ ધનાવહ શેઠને કહ્યું કે, “ પિતાજી, વીસ લાખ સોનામહેરા તેઓ એકલા કેવીરીતે લઈ જઈ શકશે ? એટલું વજન તેમનાથી કેવી રીતે ઊંચડી શકાય ? આપ આ સોનામહેરા મારી માતા પાસે પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કરી લો ” વસુમતિનું કથન સાંભળીને, ધનાવહ શેઠે પોતાને ત્યાંના નોકરાને બોલાવી

તેમને વીસ લાખ સોનામહોરો આપી, અને તેમને કહ્યું કે, “આ મહોરો
 કાઢીને સાથે બાઈને, તેમને ત્યાં આ સોનામહોરો પહેાંચાડી આવો.”
 આ પ્રમાણે સોનામહોરો પહેાંચાડવાનો પ્રયત્ન કરીને, પનાવક શેઠ
 રચીને કહ્યું કે “કાઈ જાળવી કુ તથા તમે આ પુત્રીના સમકેથી
 કાઢી લેવા છીએ. તમે કોઈ પણ જાતનો મનાઈ બીજો વિચાર ન
 કરશો. આ ધર પણ તમારું જ છે.” આ પ્રમાણે પ્રેમભરી વાતો કરીને, શેઠ
 રચીના જણા સાથે પોતાનું તળું જોડી વાતચત્ત પ્રગટ કર્યું અને પછી
 તેને જેમ તેમ સમજાવી લેવા ધર લાવ્યું વિદાય કર્યો.

પનાવક શેઠની બીજી નામ રૂઝા હતું. રૂઝાનો સ્વભાવ
 પનાવક શેઠના સ્વભાવથી તદ્દન, ભિન્ન હતો. આજકાલની શેઠશ્રી-
 ઝોનો લગભગ જેવો સ્વભાવ હોય છે તેવો જ સ્વભાવ તેમ
 હતો. તેને પનાવક શેઠ જેવા પનવાન અને પ્રતિષ્ઠિત પુરુષની
 પત્ની બનવાનું સૌભાગ્ય અવશ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું. કિંતુ તે આ
 પદને લાગત ન હતી. ઘરલોકે તેના માતાપિતાનું ધર એવું બન-
 કુંવત્તિથી ભરપૂર ન હતું. ડાઈ જન્મ દરિદ્રીને બનારે સપ્તિ થયે
 છે ત્યારે તેને અભિમાન આવી જ જાય છે એ જ પ્રમાણે રૂઝાના પણ
 પ્રિયપ્રિયમાન ભરેલું હતું તે પોતાની સામે સૌ ડાઈને દુઃખ
 સમજતી હતી. પોતાને પણ અજ્ઞતાના બધા માણસો કરતાં વધારે
 શુદ્ધિદાર્જી, તથા અધિકારસંપન્ન માનતી હતી. એ કારણથી તે
 ડાઈને પણ કદું વચન કહેવામાં જરા પણ સંમતિ આપતી ન હતી તેમ
 કહી તે પાતાની જૂઠા પણ કનુસ કરતી ન હતી. પણ નોકરીને માન-
 ધમકી આપ્યા સિવાય તે બીજું કામ કરતી જ ન હતી. પોતાના
 નોકરો સાથે પણ તેના અવધાર સાથે ન હતો. તેમની મારફત જાન
 તે કઠોરતાથી જ બેતી હતી છતાં તેમને સમજાવ્યા તથા તેમનું
 ધનનપેશણ કરવામાં હમેશાં તે બેદરકાર જ રહેતી. લેલ માન પણ
 સદાચળ જતાવવાનું તો તે સીધી જ ન હતી. પોતાને ત્યાં આવેલા
 માણસોનો સત્કાર કરી તેઓને સતેષ આપવાને બદલે તે તેઓ

જીલ્લુ અપમાન કરતી હતી. તે શેઠની ધર્મભાવનાનુસાર કામ કરતી ન હતી. હા, પોતાની કુટિલતાને કારણે પ્રત્યક્ષમાં તો તે શેઠની સાથે પતિવ્રતા સ્ત્રીની જેમ વ્યવહાર ઘણવવાનો ઢોંગ અવશ્ય કરતી હતી તાત્પર્ય એ કે, મૂળાનો સ્વભાવ શેઠના સ્વભાવથી તદ્દન જ વિપરીત હતો. શેઠ બેટલા નમ્ર, સરળ, ધાર્મિક અને દયાળુ હતા, તેટલી જ તે મૂળા કઠોર, કપટી, ઢોંગી અને નિર્દય હતી તેની મારફત શેઠને ધર્મકાર્યમાં જરા પણ સહાયતા મળતી ન હતી. હા, શેઠના ધર્મકાર્યમાં અવશ્ય તે વિશ્વસૂત્ર બનતી હતી. પોતાના કપટવિદ્યાના બળ પર કોઈ કોઈ વાર તે શેઠને પણ એવા ખોટા રસ્તા પર લઈ જતી હતી, કે જેથી તે ધાર્મિક શેઠના હાથે પણ કેટલીક વાર ધર્મવિરુદ્ધ કાર્ય થઈ જતું હતું.

વસુમતિને લઈને શેઠ પોતાની સ્ત્રી મૂળા પાસે ગયો વસુમતિ મૂળાને પ્રશ્ન કરીને એક બાણુ જાતી માંની જીભી રહી મૂળાને શેઠ કહેવા લાગ્યો કે, “ પ્રિયે, પુરુષને જે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે તે સ્ત્રીના ભાગ્યથી જ થાય ■ નિર્ભાગી સ્ત્રીના પતિને લક્ષ્મી મળતી નથી. તું ભાગ્યશાળી છે, તેથી આજે મને આ પુત્રીરૂપી લક્ષ્મી મળી છે આપણને સંતાન નથી કદાચ સંતાન હોત, તો પણ આ પુત્રી જેવું સંતાન આપણે ત્યાં હોય એવું આપણું પ્રુણ્ય નથી પરંતુ સદ્ભાગ્યે આપણને આ કન્યારત્ન પ્રાપ્ત થયું છે. આ કન્યામાં શું શુધ્ધ છે તથા શી શી વિશેષતાઓ છે, તે કહેવાની જરૂર નથી આ વાત થોડાક સમયમાં આપોઆપ જણાઈ આવશે મોટે વધારે કાંઈ ન કહેતાં, એટલું જ કહું છું કે, આને આપણી પુત્રી માનવી, અને તેની સાથે પૂર્ણ ધર્મસબંધ બેઠવો અને વિશ્વાસ છે કે એમ કરવાથી તદ્દન જીવન પણ સુધરશે; અને તેની સમતિથી કામ કરતા, ઘર પણ આદર્શ બની જશે તથા ધર્મની પણ વૃદ્ધિ થશે ”

વસુમતિને જોઈને, શેઠની વાતો સાંભળી મૂળા વિચાર કરી રહી

હતી કે “આ કન્યા તો મણી જ સુંદર છે તેની જાનણ તો હું વચ્ચે જ
 દેખાજી ખું તેણે સુંદરતામાં તો મને ખરાબિત મરી દીધી તે
 સાથે જ પતિ તેના ગુણોની પ્રશંસા કરીને, તેની સમતિ પ્રમાણે
 કામ કરવાનું કહે છે અને વળી કહે છે કે તેને લીધે તારું કામ
 પણ સુધરી જશે. આ રીતે તે તો મારા માથે—મારી શેઠાણી
 તરીકે જણી છે તેના સૌંદર્ય પર તથા તેની જાનણ પર
 મોં પુરુષ કુરુષ ન બને ? મારા પતિ જલ્દવારી તો નથી, અને
 જ્યારે જલ્દવારીનાં પણ ઓંજોનું સૌંદર્ય દેખાને જલ્દવારીની પતિ
 થઈ જાય છે ત્યારે મારા પતિ આ જોડારી પર મુગ્ધ થાય તેમાં
 નવાઈ પણ શી છે ? સંભવ છે કે કદાચ પતિ તેને કાંઈ ખરાબ
 હેતુએ લાગ્યા હોય, તથા આ ઘરની માલિકિની જન્યાવધા પડ્યા
 હોય. પરંતુ પતિ જાત્યારે તેને પુત્રી તરીકે સન્નિધિ છે મદિ આ
 વખતે કોઈ પણ જાતનો સંકલ્પ જુસ્મો કરવો નીક નથી. શેઠાણ
 સમય પછી જ્યારે મારા સંસારની અજાણીનું કાર્ત્ત કરવું મળી જશે,
 ત્યારે તે સમયે વિચાર કરવો તથા જવાબ કહેવો નીક થઈ પડશે.
 જાત્યારે તો પતિ જેમ કહે તેમ માની લેવું યેવરકર છે. પતિ તેને
 કદાચ કહે છે મદિ કાળમાં જાનણ કાંઈક કાણુ હોવું જોઈએ.
 હતાં આ જાતની વાત કદાચ દિવસે દરકોઈ રૂપે તે જાદુર પુત્રી
 થઈ જ જાત્યારે કોઈ પણ જાતની રાક્ષા જાહેર કરવી નીક નથી,
 પરંતુ જે વખતે કાંઈક જનિષ્ટ દેખાશે તે જ વખતે કાંઈ પણ કહેવું
 લેખિત મજાશે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી મળાએ શેઠાણી વાત પૂરી થયા પછી
 કહ્યું કે “આનંદની વાત છે કે આપ આ પુત્રીને લાગ્યા. આપણે ત્યાં
 કદાચ આવી કન્યા હોત તોપણ તેનું જૂન પાલનપોષણ કરવું
 પડત, અને અતિથાન મહેનતપૂર્વક તે જાણથી મોટી વાત, પરંતુ
 આ તો મોટી થઈને જ આવી છે તેથી તેનું પાલન કાવામાં કાંઈ
 જાનની મહેનત વધુ કરવી પડશે નહિ. હું આજની જાણ પ્રમાણે જ
 સમજી કામ કરીશ.”

પોતાના મનના ભાવોને દર્શાવીને, મૃગાએ ઉપર ઉપરથી મેઝની
ફાત મંત્રુટ કરી હોધી. ગેઝળીનું દમન સંભળીને, મેઝ નિશ્ચિત બનીને
ત્યાંથી આજ્ઞા ગયા. મૃગાએ પોતાના હૃદયભાવો પ્રગટિત ન કર્યા
ખાતર વસુમતિનો સત્કાર કર્યો, તથા તેના ભોગ્ગત-સંપત્તિની
વ્યવસ્થા કરી.

વસુમતિ મેઝના હૃદયમાં ગમેરા સાગી ને રોકે બનાવેલા
અનિયમિતકાર આદિ ધર્મકૃત્ય કરવાની સાથે જ, મૃદનું કામકાજ
પણુ કરતી જે કુલતનામો તે ગચીને ત્યાં બધું કામ કરતી હતી,
તે જ કુલતનાથી મેઝના ઘરનું કામ પણુ કરતી હતી તેની કાર્ય-
કુલવનાએ મેઝ તથા ધરના નોકરચાકર તમામને મુગ્ધ કરી દીધા.
તેના કાર્યનો પ્રજાવ મેઝાણી પર પણુ અવશ્ય પડ્યો, પણુ તે
બીજા જ સ્વરૂપમાં વસુમતિની કાર્યકુલવના તેની મંદામાં ગદ્દિ
કરતી જતી હતી અને વસુમતિના શ્રમનો તથા તેના દીશસ્વનો
દોષ ખીન્ને જ આગળ અમલતી હતી

એક દિવસે મેઝ વસુમતિને પૂછ્યું કે, “ પુત્રી, તારું નામ શું છે ? ”
વસુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, “ પિતાશ, હું નમારી પુત્રી છું પુત્રીનું
નામ માતાપિતા જે ગણે તે જ હોઈ ગઈ શરે આપ મારુ જે નામ
રાખ્યો તે જ મારું નામ છે ” વસુમતિનો જવાબ સાંભળીને, મેઝ
તેનું નામ બદલવાનો આમદ ન કર્યો, પણ તેને કહ્યું કે, “ પુત્રી !
હું તે દિવસે વેશ્યા પરનું વાલગ્યોનું આક્રમણ, તેનો દુર્દશા કરવી
તથા તારી ગાન્ડત તેની રક્ષા થતી, એ વગેરેનું વૃત્તાંત સાંભળી
ચુક્યો હતો તે વૃત્તાંત સાંભળીને, મે એવો નિરધાર કર્યો કે, જેવો
રીતે ચલત પોતાને કાપનાર અપકારીને પણુ મુગ્ધ તથા શીતળતા
આપે છે, તેવી જ રીતે તું પોતાના યવુઓને પણુ મુગ્ધ આપનારી
છે. તેથી આજથી હું તારું નામ ચંદનબાળા રાખું છું.”

શ્રી પેતાની પત્ની આદિ સખગણિને કહી હાથે કે, “ જા પુત્રને
 જાનથી ચંદનનાળાના નામથી બોલાવજો ” શ્રીની આ વાતનો
 સૌને સ્વીકાર થયે. સખગણ બોધ વસુમતિને ચંદનનાળાના નામથી
 બોલાવવા લાગ્યા. વસુમતિનું વસુમતિ નામ કાઢીને પણ માણ્ય ન
 હતું રચીને ત્યાં પણ તે પુત્રી તરોષે સંબોધાતી, અને શ્રીને ત્યાં
 પણ સખગણ માણસો તેને પુત્રી જ કહેતા હતા. પરંતુ જ્યારથી
 શ્રી તેનું નામ ચંદનનાળા રાખ્યું ત્યારથી તે ચંદનનાળા તરીકે
 ઓળખાવા લાગી. તેનું આ નામ એવું જ પ્રસિદ્ધ થયું કે જ્યાં
 પણ તેનું ચંદનનાળા નામ જ સેવાર્થ જાવે છે તેનું ચંદનનાળા
 નામ તેની જિહ્વા પુષી તો રજૂ જ એટલું જ નહિ પણ તેણે
 સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કર્યું તો પણ આ નામ તો મેળવ્યું જ છે

પ્રકરણ :

[૧૪]

ભાંયરામાં

પાત્ર વ્યક્તિ દરેક વસ્તુને પોતાની અનુકૂળતાનુસાર જ ગ્રહણ કરે છે. વસ્તુમાં ગમે તેવો ગુણ હોય, ગમે તેટલી વિશેષતા હોય તોપણ વ્યક્તિ તેને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરે છે. દાખલા તરીકે લૈકિક કહેવત પ્રમાણે સ્વાતિ નક્ષત્રના જળગિદ્ધને છુઓ, સ્વાતિનું જળગિદ્ધ ત્યારે છીપના મોમા પડે છે, ત્યારે તે મોતી બની જાય છે; તે જ સ્વાતિનું જળગિદ્ધ સાપના મોમા પડતા વિષ બની જાય છે, કમળપત્ર પર પડતાં મોતીના જેવું દેખાય છે અને ગરમ કઠાર્થ પર પડતાં તે રાખ થઈ જાય છે. જલગિદ્ધ તો તે જ છે, છતાં આ અંતરનું કારણ શું છે? એ જ કે પાત્રોના રૂપ તથા સ્વભાવમા ભિન્નતા છે છીપના મોતી બનાવવાનો સ્વભાવ છે તેથી તેમા પડેલું ગિદ્ધ મોતી બની જાય છે. સાપમા વિષ બનાવવાનો સ્વભાવ છે, એથી તેમા પડેલું ગિદ્ધ વિષ બની જાય. ■ કમળપત્રમા શેષા વધારવાનો

સ્વભાવ છે તેથી તે પર પડેલું જળનિંદુ મુકામની શોભા આપે છે અને વરમ કાર્ત્તમ્માં ભરમ કરવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે પર પડેલું નિંદુ જળને ભરમ થઈ જાય છે તાત્પર્ય એ કે વસ્તુમાં જે તેટલી વિશિષ્ટતા હોય તેમ તેનો સુગંધ હોય, વદ્ધિ પાત્ર તેને પોતાના રૂપ અને સ્વભાવ પ્રમાણે જ મહત્ત્વ કરે છે. એ પાત્ર સાદું હોય તો તે ખરાબ વસ્તુને પણ સારા રૂપમાં જ મહત્ત્વ કરે છે અને એ પાત્ર ખરાબ હોય, તો તે સારી વસ્તુને પણ ખરાબ રૂપે જ મહત્ત્વ કરે છે.

વજ્રમતિ, કે જેનું નામ ધનાવહ શૈલે ચક્રનાથના રાખ્યું હતું તે ચક્રનાથી જેમ પોતાના અપભ્રંશને પણ સર્વિત આપનાર હતી એ રથી, ચક્રનાથનાની માતાના નામ સાથે મુખ્ય કારણસર હતો, જેણે તેની માતાને કહ્યુંવચન કર્યું હતું અને એ તેની પાતાનું સતીત્વ હુલ્લવા માટે તૈયાર થઈ ગયો હતો, અને એ જ હોય છે એ જ અવસ્થા પણ થઈ ગયો હતો. તે રથીની સાથે પણ ચક્રનાથનાએ કંઈ જાતનો વૈરભાવ ન રાખ્યો, પણ બિલકુલ તેને પોતાનો પિતા માનીયો અને દરેક રીતે તેના પર ઉપકાર જ કર્યો. રથીની કોઈને પણ ચક્રનાથના સાથે દુર્ભાવકાર કર્યો હતો. જ્યાં ચક્રનાથનાએ તેની સાથે પણ સહનિવહાર જ કર્યો. એ વખતે રથી પોતાની કોઈને ધરમાંથી હાંકી કાઢવા માટે તૈયાર થયો હતો, તે વખતે ચક્રનાથનાએ પોતાના ઉપદેશથી રથીને સમજાવ્યો, અને રથીની કોની ધમ્મકા પૂરી કરવા માટે પોતે જાગરમાં વેશાઈ વેશ્યાએ પણ ચક્રનાથના સાથે કંઈ સારો બંધકાર ધાન્યો ન હતો. તે ચક્રનાથનાને વેશ્યા બનાવવાના ઉદ્દેશથી જાણતારે પકાવા તૈયાર થઈ હતી તો પણ ચક્રનાથનાએ પોતાના હૃદયમાં તે વેશ્યા પ્રતિ કોઈ દુર્ભાવ ન રાખ્યો, અને હોય જઈને વાંદળોના આસથી વેશ્યાને જાગવી તેમ જ તેને વેશ્યામુક્ત કરી એ રીતે એમ ચક્રના પોતાને કાપનારને પણ સીતલતા વધા સુખે જ આપે છે. એ જ ચક્રનાથના પણ પોતાના

નહોતી ઇચ્છતી, તો પછી બીજાની તો વાત જ ન્યારી છે ગૃહકાર્ય વગેરેમાં પણ તેને ન તો આજસ યતી કે ન તે કાર્તની સાથે કોઈ પ્રકારનો બેદલાવ કે ઈર્ષ્યા રાખતી આ રીતે તેનામાં સર્વ સદ્ગુણો જ અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા. પણ જેનું હૃદય મલિન હતું, તેને તેના સદ્ગુણો પણ દુર્ગુણ રૂપે જ લાસતા રથીની ઓને ચંદન-બાળાનું કામ તથા તેનો સદ્ગુણવહાર ખરાબ લાગતો, અને મૂળા શેઠાણીને પણ ચંદનબાળાના કામ તથા વ્યવહારમાં દુર્ભાવનાની મધ આવતી હતી ચંદનબાળાનો કાર્ત વાક ન હતો. જો ચંદનબાળામાં જ કાર્ત જાતની કુટુંબ હોત તો રથી, રથીને ત્યાંના બીજા માણસો, તથા શેઠ, અને શેઠને ત્યાંના બીજા માણસો ચંદનબાળાના કાર્ય-વ્યવહારથી પ્રસન્ન ન રહી શકત તેમના હૃદયમાં પણ ચંદનબાળા પ્રતિ દુર્ભાવ જ થાત, મદદાવ ન થાત પરન્તુ માત્ર રથીની ઓને અને મૂળાને જ ચંદનબાળા ખરાબ લાગી, તેનું એક માત્ર કારણ એ જ હતું કે તેઓ બંનેનું હૃદય મલિન હતું ચંદનબાળા ધનાવહ શેઠને ત્યા રહેતી હતી તેને પોતાના ખાનપાનાદિની લેણપણ ચિંતા ન હતી. પણ ચિંતા રહેતી માત્ર અતિથિ-સત્કાર અને ગૃહકાર્યની જ તેનું કાર્ય તથા વ્યવહારથી શેઠ, શેઠના નોકરચાકર, શેઠના પાડોશીઓ અને શેઠને ત્યા આવતા જતા લોકો સધળા પ્રસન્ન હતા સત્રજા ચંદનબાળાની પ્રશંસા કરતા. ચંદનબાળા કાર્ત કામ માટે બીજાને ફક્ત નહોતી કરતી, પણ દરેક કામ પોતાના હાથે જ કરતી તે સધળા માણસોના દુખ-દર્દમાં મદદગાર થતી હતી, અને સૌની સાથે સહાનુભૂતિપૂર્ણ વ્યવહાર રાખતી હતી તેનું કાર્ત કાર્ય કે વ્યવહાર એવો ન હતો કે જેથી કાર્તને અસતોષ લાગ્યો. તેનાથી સધળા માણસો પ્રસન્ન હતા, પણ મૂળા તેના પ્રત્યે કાર્ત પણ વખતે પ્રસન્ન રહેતી ન હતી તેને ચંદનબાળા તરફથી હમેશાં અસતોષ જ રહ્યા કરતો હતો તેનું કારણ તેના હૃદયની મલિનતા હતી ચંદનબાળાને કાર્તને બ્યારે શેઠ ગાળ્યા હતા, ત્યારે મૂળાને એવો સદેહ મયો હતો

સ્વભાવ છે તેથી તે પર પડેલું જળનિંદુ મુકતાફળની મોજા બારે
 છે અને ચરમ કાર્ત્તમાં ભરમ કરવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે પર
 પડેલું નિંદુ જળીને ભરમ થઈ જાય છે તાત્પર્ય એ કે વસ્તુમાં મને
 વેદથી વિરોધતા હોય, અને તેવો મુશ્ય હોય, તદપિ ખાત તેને પોતાના
 રૂપ અને સ્વભાવ પ્રમાણે જ પ્રદર્શ કરે છે. એ ખાત સારું હોય તે
 તે ખરાબ વસ્તુને પણ સારા રૂપમાં જ પ્રદર્શ કરે છે અને એ ખાત
 ખરાબ હોય, તે તે સારી વસ્તુને પણ ખરાબ રૂપે જ પ્રદર્શ કરે છે.

વસુમતિ, કે જેનું નામ ધન્યવદ મુકે અદ્વન્યાયા ચાખ્યું હતું
 તે અદ્વન્યાની જેમ પોતાના અપદ્વરથીને પણ સત્તિ આપનાર હતી.
 જે રથી, અદ્વન્યાયાની માતાના નામ માટે મુખ્ય કારણસૂત્ર હતો,
 જેણે તેની માતાને કહ્યુંવચન કહ્યું હતું, અને જે તેની માતાનું
 સ્વીત્વ હૂટવા માટે તેવાર થઈ ગયો હતો, અને એ જ હોય છે તે
 જગદર્થમાં પણ સર્વ થયો હતો. તે રથીની સાથે પણ અદ્વન્યાયાએ કાર્ત્ત
 જાતનો વેરભાવ ન રાખ્યો, પણ કહ્યું તેને પોતાનો પિતા માન્યો
 અને દરેક રીતે તેના પર ઉપકાર જ કર્યો. રથીની કીર્તિને પણ અદ્વ-
 ન્યાયા સાથે દુર્ભાવકાર કર્યો હતો, છતાં અદ્વન્યાયાએ તેની સાથે
 પણ સહન્યકાર જ કર્યો. જે વખતે રથી પોતાની કીર્તિને પરદાથી
 ઢાંકી કાઢવા માટે તેવાર થયો હતો, તે વખતે અદ્વન્યાયાએ પોતાના
 ઉદ્દેશથી રથીને સમજાવ્યો, અને રથીની કીર્તિની ઇચ્છા પૂરી કરવા
 માટે એવો જગદર્થ વેશ્યાઈ વેશ્યાએ પણ અદ્વન્યાયા સાથે કાર્ત્ત
 સારો અવકાર રાખ્યો ન હતો. તે અદ્વન્યાયાને વેશ્યા બનાવ-
 વાના ઉદ્દેશથી જળાત્કાર પાકવા તેવાર કાર્ત્ત હતી, તે પણ અદ્વ-
 ન્યાયાએ પોતાના હૃદયમાં તે વેશ્યા પ્રતિ કાર્ત્ત દુર્ભાવ ન રાખ્યો,
 અને દોડી જઈને વાંસાઓના ત્રાસથી વેશ્યાને મરવાની તેમ જ
 તેને વેશ્યામુક્ત કરી. એ રીતે જેમ અદ્વન્યા પોતાને કાપનારને પણ
 શીતલતા તથા મુશ્ય જ આપે છે, તેમ અદ્વન્યાયા પણ પોતાનું
 પોતું કરનારનું સારું જ કરતી ને પોતું કરનારનું પણ અર્થ

દશા બરાબર ધનાવહ શેઠને ત્યાં પણ તેની અર્ધ મૂળાને એક શુદ્ધિશાળી અને હમેશાં તેની પાસે રહેનારી એક દાસી હતી. ચંદનબાળા પર વિના કારણે મૂળાને ક્રોધાવધાન રહેતી, જોઈને તથા ચંદનબાળાને કહવાં વેણ સંભળાવતી જાણીને એક દિવસે તે દાસીએ મૂળાને કહ્યું કે, "હમણા હમણા આપનો સ્વભાવ કેવો બગડી ગયો છે ! ચંદનબાળા તમારે ત્યાં આવડે કામ કરે છે, સૌની ચાકરી કરે છે, છતાં પણ તમે તેના પર હમેશાં નારાજ જ રહ્યા કરો છો તથા તેને કહવાં વેણ સંભળાવ્યા કરો છો, તેનું શું કારણ છે તે મારા સમજવામાં આવતું નથી."

દાસીનું આ કથન સાંભળીને ઝૂળા તેને કહેવા લાગી કે, "તું તેના વખાણુ તો કરે છે પણ તું એ જાણે છે કે તે કાણ છે, કઈ ભૂતિ—કુળની છે, અહીં કેમ આવી છે, અને કયા હેતુથી પરિશ્રમપૂર્વક બધું કામ કરે છે ? તમે બધા તો તેની મીઠી વાતોમાં જ અંતર્લગ્ન થયા છો તું એ જોતી નથી કે તેની મીઠી વાતોની પાછળ શું રહસ્ય છુપાયેલું છે. તે સુંદરી છે, યુવતી છે, છતાં પણ તેણે પોતાના લગ્નવિષયમાં કદી કોઈ વાત કહી છે ? શું તે સંસારથી પર છે કે જોયી તેને આ સુવાવસ્થામાં પણ પુરુષની ઇચ્છા ન હોય ? આ ઉપરાંત તું એ પણ જાણે છે કે શેઠ તેના પર આવડેલા બધા પ્રેમ શા માટે રાખે છે ? મો સાંભળ્યું છે કે શેઠ તેને ૨૦ લાખ સોનામહેરોમાં ખરીદી લાવ્યા છે. તેનામાં એવી તે સ્ત્રી વિશેષતા છે કે જોયી શેઠે તેને માટે ૨૦ લાખ સોનામહેરોનું ખર્ચ કર્યું ? માન આ જ વિશેષતા છે કે તે સુસ્વરૂપા તથા યુવતી છે. મારા શૃંગારની સામગ્રીઓ માટે ખર્ચ કરવામાં તો શેઠે કદી પણ એવી ઉદારતા બતાવી નથી, અને તેને માટે ૨૦ લાખ સોનામહેરો ખર્ચ નાખી, એનું કારણ શું ? તું આ બધી આપતો પર વિચાર કર, માત્ર તેની મીઠી વાતોમાં ફસાઈને તેનો પક્ષ ન લે. હું તો જાનું છું કે શેઠ તેને જાણી બરની માલિકિની

કે રહેને પતિ તેને ઈર્ષ મીળે હેતુએ તો ન જાણ્યા હોય. પેતાની કુદિલ્લાને કારણે મૂળાએ પેતાનો જ્યા સદેહ પ્રાપ્ત થવા ન દીધે. પરન્તુ તેના હૃદયમાં જ્યા સદેહ વધુ ને વધુ મળજૂત થતો. એમ જાનવાળાનું કાર્ય તથા તેની પ્રવૃત્તિ એ મૂળાના સદેહમાં શક્તિ કરતાં જતાં હતાં. તેને વિચાર થતો હતો કે જ્યા મારા ધરણી બાદમાં જ્યાં મારા કાર્ય છે સખળા માણસોને પ્રસન્ન કેમ રાખે છે પતિ તેની બાદથી પ્રવૃત્તિ કેમ કરે છે જ્યા રીતે રચીની જીવે એમ જાનવાળા તરફનો ભવ ઉદયન થયો હતો એમ જુવાને પણ એ ભવ ઉદયન થયો કે જ્યા મારા પતિ પર પેતાનો અધિભાર છે સ્થાપતે નહિ ને !

સદેહ તથા સખળા કારણે મૂળા જાનવાળા પ્રત્યે ઈર્ષ કરવા લાગ્યો. તે વાતવાતમાં જાનવાળાનું ખરાબ બોલતી, અને તેનાં કામોની પણ ખોટી રીતે સમાધાનના કરતી. ઈર્ષ ઈર્ષ વાર ટે પેતે જ ઈર્ષ કામ બચાડતી અને તેના અપરાધ જાનવાળાના મન પર ચડાવતી. મૂળાનો જ્યા જાતનો દુર્ભવદાર પણ જાનવાળા સાથે પૂર્વે સહન કરતી હતી અને પેતાનો અપરાધ ન હોવા છતાં પણ પેતાનો અપરાધ માન્યને ધમા માચવા લાગતી, જેથી મૂળાને વધારે ઈર્ષ બેઠવાની તક જ નહોતી મળતી. તેના જ્યા અવકારથી પણ મૂળા તે બસવૃદ્ધ જ રહેતી. તે વિચારતી કે જ્યા કેવી કુતારી છે કેવી સહનશીલ તથા ચીકું મીકું બોલનારી છે. એ એ બાકુ વાત એમ પ્રારીને કહી હતી કે જેથી તે પેતાના જ્યાવ પદે મારી લાઈ લે અને પછી કું તેને જાણજા ઈર્ષકે કહી શકું પણ જ્યા તે સખળુ સહન કરે છે તથા પેતાનો અપરાધ ન હોવા છતાં પણ ધમા માચવા લાગે છે ખરી રીતે તેને તો જ્યા ચરતી બહિષ્કારી મનનું લાગે છે જેથી જ તે અસ્તુ બાદમાં કામ પણ કરે છે માણસોને મુલ પણ માને છે અને મારા કામ પણ સહન કરે છે.

જ્યા રીતે જાનવાળાની જેવી હવા રચીને ત્યાં હતી, તેવી જ

દશા બરાબર ધનાવહ શેઠને ત્યાં પશુ તેની ઈર્ષ મૂળાને એક દિશાળી અને હમેશા તેની ખાસે રહેનારી એક દાસી હતી. ચંદનબાળા પર વિના કારણે મૂળાને ક્રોધાવમાન રહેતી, એઈ ને તથા ચંદનબાળાને કડવાં વેણું સંભળાવતી બાણીને એક દિવસે તે દાસીએ મૂળાને કહ્યું કે, “હમણા હમણા આપનો સ્વભાવ કેવો બગડો ગયો છે ! ચંદનબાળા તમારે ત્યાં આટલું કામ કરે છે, સૌની ત્યાકરી કરે છે, છતાં પશુ તમે તેના પર હમેશાં નારાજ જ રહ્યા કરો છો તથા તેને કડવાં વેણું સંભળાવ્યા કરો છો, તેનું શું કારણ છે તે મારા સમજવામાં આવતું નથી.”

દાસીનું આ કથન સાંભળીને મૂળા તેને કહેવા લાગી કે, “તું તેના વખાણુ તો કરે છે પણ તું એ જાણે છે કે તે કાણુ છે, કઈ જાતિ—કુળની છે, અહીં કેમ આવી છે, અને કયા હેતુથી પરિ-અમૂર્ણક બધું કામ કરે છે ? તમે બધા તો તેની મીઠી વાતોમાં જ અનર્હ ગયા છો તું એ જોતી નથી કે તેની મીઠી વાતોની પાછળ શું રહસ્ય છુપાયેલું છે. તે મુંઢરી છે, યુવતી છે, છતાં પશુ તેણે પ્રેતાના લગ્નવિષયમાં કદી કાઈ વાત કહી છે ? શું તે મુસારથી પર ■ કે જેથી તેને આ સુવાવસ્થામાં પશુ પુરુષની ઇચ્છા ન હોય ? આ ઉપરાંત તું એ પણ જાણે છે કે શેઠ તેના પર ત્યાટકો બધો પ્રેમ શા માટે રાખે છે ? મેં સાંભળ્યું છે કે શેઠ તેને ૨૦ લાખ સોનામહેરોમાં ખરીદી લાખ્યા છે તેનામાં એવી તે શી વિશેષતા છે કે જેથી શેઠે તેને માટે ૨૦ લાખ સોનામહેરોનું ખર્ચ કર્યું ? માત્ર આ જ વિશેષતા છે કે તે સુસ્વસ્થા છે તથા યુવતી છે. મારા સૂગારની સામગ્રીઓ માટે ખર્ચ કરવામાં તો શેઠે કદી પણ એવી ઉદારતા બતાવી નથી, અને તેને માટે ૨૦ લાખ સોનામહેરો ખર્ચ નાખી, એતું કારણ શું હું તું આ બધી બાબતો પર વિચાર કર, માત્ર તેની મીઠી વાતોમાં ફસાઈને તેના પક્ષ ન કર, હું તો માનું છું કે શેઠ તેને આ ઘરની માલિકિની

જનાવવા વાસ્તે જ બાબ્બા છે અને એટલા માટે જ તે ખૂબ મહેનત પૂર્વક આ ધરનું કામ કરે છે તથા શીઠુ, શીઠુ બોલીને નજ માણસોને પોતાના હાથ પર કરી રહી છે. હું તો, તેને આ ધરમાંથી મઠી થઈ એવી તકની શોધમાં છું.”

મૂળાની આ વાત સાંભળીને દાસી તેને કહેવા લાગી કે તમે મહાત્માના સનંધમાં જે કામ પ્રકટ કરી, તે મારી સ્વજ પ્રમાણે ખોટી છે. આજ સુધીમાં મહાત્માના વચ્ચેથી મારા ભેદાર્થ એવી ઠાંઈ જાગત નથી જાણી કે જેથી આ જાતની કામ કરી શકાય. ભે એવી ઠાંઈ જાગત મારા ભેદાર્થ આવત, તો તો હું પોતે જ તમને કહેત. મારી દૃષ્ટિમાં તો મહાત્માના એક સતી છે. પણ તમારા હૃદયમાં તેના પ્રત્યે સદેહ થયો છે. જેથી તમને તેના ક્ષણ દેખાતા નથી, પણ સુણના નાકે આવતુલુ જ દેખાય છે. ઠાંઈ કવિએ કહ્યું છે કે—

સીતલતાક મુગ ધડી મટી ન મહિમા મૂર.

પીનસવાલેને તલ્લો, સોઝા જાનિ કપૂર.

“જે પ્રમાણે તમારામાં પણ તેના પ્રત્યે સદેહનો રોગ ફેલી થયો છે. એથી તમે તેના સુણોને પણ આવતુલુ જાણી રહ્યા છો. પરંતુ ખરી રીતે તેના ગુણ આવતુલુ નથી જાણી શક્યા. તેના સુણ તો સુણ જ રહેશે. હા, તમે તેની ઈર્ષા કરીને મહાન પાપ લે જાર. ઉપાજન કરી રહ્યા છો. મારે તમે તેના પ્રત્યે કામ ન રાખશો, તેની ઈર્ષા કરવાનું છોડી દો, અને તેની સાથે સહજતાનો સ્વપ્નાર કરો. તે સતી પર ખોટું કશુંક મૂકીને પાપમાં ન પડો.”

દાસીનું આ કથન સાંભળીને મૂળા તેને પ્રમતવડી કહેવા લાગી કે “આખરે તો તું દાસી જ છે ને! દાસીમાં ભે વધારે શુદ્ધ હોય તો તે દાસી જ કેમ રહે?”

મૂળાને મેળાજમાન થયેલી બેઈને, નિશ્ચયી દાસી ત્યાંથી જાતી-માતી માલી મારી મૂળા, મહાત્માના સાથે વધારે ને વધારે કોર

દુર્બલવાર દાખવતી રહી એ દરમિયાન એક બીજી ઘટના બની ગઈ

એક દિવસે ચંદનબાળા સ્નાન કરીને પોતાના માયાના કેદ સૂકરી રહી હતી, તે જ વખતે ધનાવદ શેક ગદારથી ગ્યાબ્યા ચંદન-બાળાને કેરા સૂકવતી બોઈને, સોઠે તેને ક્યુ કે, “ પુત્રી જણાય છે કે તે સ્નાન કર્યું છે બે થોડુંક ગરમ પાણી વધું દોવ તો મને આપ, કે જોઈ હું પણ મારા પગ ધોઈ લઉં.” ગેહનું આ કથન સાંભળીને, ચંદનબાળાએ પોતાના વાળ વ્યવસ્થિત કરવાનું બધ રાખ્યું. તે ગઈ અને એક વાસણમાં પાણી તથા તે સાથે બેસવા માટે પાટલો તેમ જ પગ ધોવા માટેનું વાસણ લઈ આવી. તેજો ગેહને ક્યુ કે, “ પિતાજી, તમે આ પાટલા પર બેસીને આ વાસણમાં પગ રાખો, હું તમારા પગ ધોઈ આપું છું.” ચંદનબાળાના આ કથનના જવાબમાં શેક બોલ્યા કે, “ પુત્રી, શું હું તારી પાસે મારા પગ ધોવડાવું ? તારા જેવી સતી પાસે આ નીચ દાર્ય કગવીને, હું મારા પોતાના પર પાપનો ભાર ચઢાવું ? તું મારી પુત્રી છે પુત્રી પાસે પિતાએ પગ ધોવડાવવા છટ નથી. પગ ધોવા તે હલકું કામ ગણાય છે જે મગળમયીએ વેશ્યાને પણ સુધારી દીધી, અને મારા આ ઘરને સ્વર્ગસમાન બતાવી દીધું, તે તું મારા પગ ધોવે તે કઈ રીતે ઉચિત ગણાય. વળી તારી પાસે પગ ધોવડાવવા, એ મારે માટે પણ ઉચિત નથી તે પાણી વગેરે લાવી આપ્યું તે બધું જ છે હું પોતે જ મારા પગ ધોઈ લઈશ, હું તો તારા વાળની વ્યવસ્થા કર.”

શેહનું કથન સાંભળીને, વસુમતી બોલી કે, “ પિતાજી, આપ પુત્ર-પુત્રીમાં બેઠે કન્વાનું તથા સેવાકાર્યને હલકું બતાવવાનું પાપ કેમ કરો છો ? એવું ન કરો. હું પ્રજા છું કે તું પુત્રી સત્તાન નથી ? પુત્ર જ સત્તાન છે ? બે બંને સત્તાન છે તો પછી પિતાજી, સેવા કરવામાં બંનેનો અધિકાર સરખો કેમ ન હોય. પિતાના ચરણોની સેવા કરવાનો અધિકાર પુત્રને હોવ અને પુત્રી તેથી વચિત રહે એ શું

હિત છે ? પુત્રને જ્યાં પ્રકારનો કુપોષ આપનામાં આવે અને પુત્રને ન આપવામાં આવે એ સું અન્યાય નથી ? માતાપિતાને મરિ, પુત્ર તથા પુત્રી જનન સમાન છે. મરિ પુત્રને ચરણસેવાથી વક્તિ ન રાખવી ભોઈએ. એટલા મરિ તમે જોમ ન કરો. હ હ પુત્રી પાસે પણ કેમ ધાવાયું ?

“ પિતાજી તમે કહ્યું છે કે હું તારી પાસે પણ ધ્યાનપાત્રિ પોતાના પર ભાર કેમ ચઢાવું. હું જાણુ છું મારું પુત્ર કે હું પણ પિતાજી તેથી તમારા પર ભાર સાધી ચઢાઉં ? આ તમે અને માત્ર મોટેથી જ પુત્રી કરો. જો, હાથમાં પુત્રી નથી માનવા ? અને જો ધારો છે, તો હું પણ પિતાજી તેથી તમારો પર ભાર ચઢાવું સું કારણ છે ? સ્વર્ગ પિતાની જે સેવા કરે તેનો ભાર પિતા પર કેવી રીતે ચડે ? સ્વર્ગ પર માતાપિતાનું જે કષ્ટ છે તે કષ્ટ માતાપિતાના અન્યથા પણ ધ્યાનથી પણ વળી ચઢતું નથી, તો હું પણ પિતાજી તેથી તમારા પર ભાર કેવી રીતે ચડે છે ? પિતાજી હું તમારી પુત્રી છું અને તમે મારા પિતા જો, માટે મોહાવવાળા કોઈ વાત કહીને અને તમારી સેવા કર્યાં ન શકો.

“ જો બીજી વાત છે તમે પણ ધ્યાનમાં કાર્યને હાથે જાણીને અને તેમ કરતાં રહો છો અને તેની સાથે જ અને સતી તથા મુશળમથી પણ કહેતા જાઓ છો. એ જન્મે જામતો જો બીજાને વિશેષ કરે છે કોઈ પણ સેવામાં સંબંધમાં, સારા નરસાનો અર્થ નીચ કહ્યો. જો કરવો એ સેવામંત્રિ ન સંપાદ્ય સારા જેવું છે. સેવા કરનારાઓ પાસે જ્યાં જાતનો જોડ હોય / ન ભોઈએ. સર્વ રમાં સેવક તથા સેવની વચ્ચે જે વિષમતા દેખાય છે તેનું કારણ કર્મમાં મોહાવન હોયો તે જ છે જ્યાં કામ જીતુ છે અને જ્યાં નીતુ છે તથા જ્યાં જીતુ કામ કરે છે અને જ્યાં નીતુ કામ કરે છે એ મોહાવન જ સંસારમાં વિષમતા હોવાને છે. ખરી રીતે, કોઈ સેવામાં

નીચું નથી. માટે તમે પણ ધોવાના કામને હાથડું ન કરો. આ ઉપરાંત આપના ચરણોનું કેવું મહત્ત્વ છે, તે હું જ જાણું છું. આ ચરણોના પ્રતાપે જ મને આ ઘરમાં આશ્રય મળ્યો છે. જો આ ચરણ ન હોત, તો મને આવું ધાર્મિકતાપૂર્ણ ગૃહ કેમ મળત ? એ માટે પણ તમે મને પણ ધોવા ન રોકો.”

આ પ્રમાણે ચંદનબાળાએ શેઠને નિરુત્તર કરી દીધા શેઠ વધુ કંઈ ખોલી શક્યા નહિ. તેમણે એ જ કહ્યું કે, “પુત્રો, જેમ તને સુખ લેખને તેમ કર.” એમ કહીને ગૃહ ચંદનબાળાએ લાવેલ પાટલા પર બેસી ગયા. ચંદનબાળાએ શેઠની સામે પણ ધોવાનું વાસણ મૂકી દીધું અને કહ્યું કે, “પિતાજી, તમે તમારા બંને પણ આ વાસણમાં મૂકી દો.” શેઠ પોતાના પણ તે વાસણમાં મૂક્યા, અને ચંદનબાળા તે પર પાણી નાખીને, તે ધોવાને ધોવા લાગી. તે વખતે તેણે બંનેના હૃદયમાં જે પવિત્ર પ્રેમ લિખાઈ રહ્યો હતો, તેનું વર્ણન ધર્મ શાસ્ત્ર નથી ચંદનબાળા તો એવા વિચારથી પ્રસન્ન થઈ રહી હતી કે, આટલા દિવસો પછી આજે બનાયાસે જ મને પિતાના ચરણોની સેવા કરવાનો સુયોગ મળ્યો છે, અને શેઠ એવા વિચારથી પ્રસન્ન હતા કે, મને સદ્બાબ્ધિ જ આ પુત્રી મળી છે. આ પ્રમાણે બંને પોત પોતાના વિચારોમાં મગ્ન તેમ જ પ્રસન્ન હતા.

ચંદનબાળા શેઠના પણ ધોતી હતી, એથી તેનું શરીર હાલતું હતું. શરીર હાલવાથી તેનાં છોટલા લાંબા અને સુંદર કેશ તેના મોં પર આવી ગયા. શેઠે વિચાર્યું કે આ પણ ધોઈ રહી છે, અને તેના વાળ મોં પર ખસી આવ્યા છે, એથી તેને કષ્ટ થતું હશે એવો વિચાર કરી શેઠે શુદ્ધ સ્નેહવશ પોતાના હાથે તેના વાળ સમેટીને ઉપરના ભાગમાં બંધાવવાની કોશિશ કરી દીધી.

આ બધું જાણી જોઈ રહી હતી શેઠે ચંદનબાળાના વાળ ઉપર મૂકતા જોઈને તેનું હૃદય બળી ગયું તે વિચારવા લાગી કે, “હું જે કંઈ ધારતી હતી તે જરાબર જ છે આજે તો તેમને

સંબંધ પ્રત્યક્ષ જ એવો. જ્યારે મારા હેખતા પતિએ તેના મોં પર હાથ ફેરવ્યો, તો પછી હવે મારી શું રહ્યું ! મારી નેહાજરીમાં શું શું નહિ બનતું હોય ! અને જાણે તેઓનો જે સંબંધ હતો તે વેળાએ દિવસો પછી એવી જ રીતે ખુલ્લો થયો; કે જે રીતે જાણે પ્રત્યક્ષમાં તેના પર તેઓએ હાથ ફેરવ્યો છે જત્યારે તો એ બંને મારાથી હજારો વર્ષો પામે છે પણ થોડાક દિવસો પછી, જ્યારે મારા તરફથી જોઈ જાતનો સંજોગ રહેશે ત્યારે શું શું નહિ બને ! પછી તો બધું ખુલ્લું ખુલ્લું જ થવા માંડ્યો, અને એ કે જોઈ જાતનો વિશેષ કરીશ, તો જા પરમા રહેવું માત્ર મારે મુશ્કેલ થઈ પડ્યો. તે થઈને સમજી કામ લે છે અને જો નેહાજરી વચ્ચે તમામને તેણે પોતાના આધીન બનાવી લીધા છે પ્રત્યેક નાનું મોટું કામમાં તેને પૂછવામાં આવે છે અને તો જોઈ પૂછવું જ નથી જાણી શક્તિમાં, જા પરમા મારી જરૂર જ થઈ રહી ! અને એ કે જા બંનેના સંબંધનો વિશેષ કરવા માંડીશ, તો બંને જા પરમા જેમ રહેવા દેશે ! જા મારી જરૂરથી જોઈ છે માત્ર સુખ સૌખ્ય-જમાં કંટાળે છે એ કે જાત્યારે જ જા જોઈ પામતું વધુ જોઈને નહિ હોઈ જઈ તો પછી તેને જોઈવું, એ મારી શક્તિમાં રહેશે નહિ.”

શું અને અનન્યાનામાં પિતા પુત્રીમાં જે પ્રેમ સંબંધ હોય છે તે જ પવિત્ર પ્રેમ સંબંધ હતો. પણ મૂળાતુ હવે મહિન હોવાના કારણે તેણે તે પ્રેમને બીજું જ જુદું જાખ્યું. તે, તે બંનેના પવિત્ર પ્રેમને પણ અપવિત્ર પ્રેમ માની રહી હતી, અને એમ વિચારી રહી હતી કે અનન્યાનાને હવે જા પરમાથી જેવી રીતે કાઢી પડે શું તથા અનન્યાનાના હવેમાં જા સંબંધીની કથના પણ ! હતી કે જુના અમારા સંબંધી એવા વિચારો કરતી હતી જા કારણથી, શું તો એ જ રીતે બેસીને અનન્યાના પાસે પણ વિવશતા રહી, અને અનન્યાના પાસે રહી. પણ વિવશતાને શું પોતાના કામ પર

ચાલ્યા મયા તથા, ચંદનખાળા પોતાના કેશ સૂકવવા તેમ જ તેની વ્યવસ્થા કરવા લાગી.

ચંદનખાળા સર્વંધમાં મૂળા વિચારવા લાગી કે, “ જો હું કોઈ ઉપાયથી તેને ધરની બહાર કાઢી મૂકીશ, તો એમ કરવાથી કોઈ જનને લાભ થશે નહિ. પતિ તેને ખીજા મકાનમાં રાખશે, કે ત્યાં તેઓ બંનેને વધારે સગવડ મળી જશે. અહીં તો મારે લીધે તેઓને દુખાડુ પડે છે, એથી તેઓ પોતાનો સર્વંધ સુખ રાખે છે, પણ ખીજા મકાનમાં મારુ દુખાડુ પણ નહિ રહે માટે કોઈ એવો ઉપાય કરવો જોઈએ કે જેથી, હંમેશાંને માટે તેનું અસ્તિત્વ નાબૂદ થાય, અને માર્ગમાનો કાંટો દૂર ચર્ચ જાય, તથા મારા સર્વંધી કોઈ શંકા પણ ન કરે આ માટે મારે શો ઉપાય કરવો ? જો દાઝપ્રયોગ કરું તો એમ કરવામાં બેઠ મૂલવાનો લાભ છે જો વિષપ્રયોગ કરું તો એમ કરવામાં પણ ધણી મુશ્કેલીઓ છે ધરમાં દાસ-દાસીઓ મળી રહે છે અને શેઠ પણ રહે છે. જો બધાં રહેતાં હોય ત્યાં હું આ પ્રમાણે પણ ન કરી શકું. આ માટે મારે કયો ઉપાય કરવો જોઈએ ? ”

આ પ્રમાણે મૂળા વિચાર્યાં કરતી અને ચંદનખાળાની સાથે પહેલાં કરતાં પણ વધારે કઠોર વ્યવહાર કરતી પરંતુ ધારિણીના ઉપદેશને ધ્યાનમાં રાખી ચંદનખાળા સધળું સફળ કરી લેતી મૂળાના કઠોર વ્યવહાર સામે તે શબ્દ સરખાયે ન બોલતી, પણ માત્ર નમ્રતાપૂર્વક પોતાનો કુનો માનીતે મૂળાની ક્ષમા માગતી, તથા મૂળા જે કામ ખરાબ થયું કહેતી, તે કામ તે ફરીથી કરી નાખતી આ પ્રમાણે થોડાક દિવસો સુધી ચાલ્યું.

એક દિવસ શેઠ ત્રણચાર દિવસને માટે બહારગામ ગયા મૂળાએ શેઠની આ ગેરહાજરીનો લાભ લઈ, પોતે માની લીધેલ ચંદનખાળા રૂપ વિષવૃક્ષને ઉખાડવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એ દિવસે શેઠ બહારગામ ગયા તે જ દિવસે મૂળાએ પેટાને ત્યાંના નોકરચાકર વગેરેને પણ બહોં તહોં મોકલી દીધા. તેણે કોઈ દાસીને તો એમ કહ્યું કે, “તું રજા માગતી હતી, તો હવે રજા પર જા. હમણાં શેઠ નથી એથી ધરમાં કામ જોખું છે.” આ પ્રમાણે કોઈ દાસીને રજા પર મોકલી દીધી. કોઈ દાસીને, નારાજ થઈને ધરમાંથી મઠી ચૂકી, અને કોઈને દુરના સ્થાન પર કામને માટે મોકલી દીધી. એ જ રીતે નોકરોને પણ બહોં તહોં મોકલી દીધા. ધરમાં માત્ર અફનગાળા અને મૂળા એ જ રહ્યા. મૂળાએ ધરમાં કે ધરમાં તો હવે બીજા કોઈ નથી ધરનું બારણું ખુલ્લું રહેવાથી કોઈ બાવી બન્ન અને તેથી કામમાં વિખળ પડે તે ઠીક નહિ. તેથી મૂળાએ ધરનું દાર પક્કુ બંધ કરી દીધું અને પછી એવા વિચારથી તે આનંદમગ્ન બની કે આજે હું આ શોધન રૂપી મંગલ દાર કરી છોડીશ.

કમાડ બંધ કરીને મૂળા અફનગાળા પાસે બાવી મૂળાએ પોતાના હાથથી અફનગાળાનાં હાથ પકડી લીધા, અને મેથાઈક લેને કહેવા લાગી કે “કુણ, તું મોટી કુતારી છે. તે મારી શોધન બનીને મારા પતિને કમ્બા છે. મેલુ જાણે તું ક્યા કુળ-જાતિની છે. જ્યાં જ્યાં મારા ધરની માલિક બની ગેરી છે કહે, તું કોની કોઠારી છે કઈ જાતની છે બહોંવાં કેમ રહે છે અને તારું ખરું નામ શું છે ?”

અફનગાળાને માટે આ સ્થિતિ કાંઈ નવીન ન હતી. સ્થાન ત્યાં તે જા જ જાતની સ્થિતિ જુઓથી ચૂકી હતી. એથી તેને મૂળાના આ અવધારથી કે પ્રજોથી આશ્ચર્ય ન થયું. મૂળાના પ્રજોના ઉત્તરમાં તેણે સ્વાભાવિક પ્રશ્ન-તાપૂર્વક કહ્યું કે “માતા આજે તમે તમારી પુત્રોને કેવી જાતના પ્રજો પૂછી રહ્યા છો ? શું પુત્રીની જાતિ બીજી કોઈ કહે ખરી ? એ તમારી જાતિ છે તે જ મારી જાતિ છે.

અને પિતાએ જો ચંદના નામે આપ્યું છે તે જ મારું નામ છે, તમને મારી બાળતમા નકામી શકા થઈ રહી છે. પોતાની પુત્રી સંબંધમાં આ પ્રકારની શંકા તો ન હોવી જોઈએ.”

ચંદનબાળાનો આ જવાબ સાંભળીને મૂળા વધારે કડક બની કહેવા લાગી કે, “મોટી દીકરી થવા આવી છે તે । મેં બધું જોયું છે. પાપિણી ઓઝો પાપ પણ કરે છે અને જો પુરુષના સમાગમથી પાપ કરે ॥ તેને પિતા, બાઈ વગેરે પણ કહે ॥ એ જ પ્રમાણે પાપી પુરુષ પણ ઉપરથી ધર્મોત્તમ બનીને, પુત્રી, બહેન વગેરે કહે છે અને જો પુત્રી, બહેન વગેરે કહે છે તેની જ સાથે દુરાચાર પણ સેમે છે આ જ વાત તારા માટે પણ છે પિતા માતા કહેતી બધા છે અને મો પર હાથ પણ ફેરવાવતી બધા છે ॥ બતાવ, પગ ધોવડાવતી વખતે રોઢે તારા મો પર હાથ ફેરવ્યો હતો કે નહિ ॥ અને જો ફેરવ્યો હતો તો શા માટે ॥”

ચંદનબાળાએ કહ્યું કે, “માતા, પિતાજીએ મારા મો પર હાથ તો નહોતો ફેરવ્યો । હું ખમ ધોતી હતી, એથી મારુ શરીર હાલતું હતું અને મારા મો પર માથાના વાળા ખસી આવ્યા હતા મને કંઈ થતું હતું એમ ધારીને પિતાએ કચ્છાપૂર્વક મારા મો પર ખસી ખસી આવેલા વાળ જરૂર ઊંચા કર્યા હતા પિતાનું આ કાર્મ અનુચિત તો ન હતું જો સંતાન કટમા હોય, તો તેને કપટમુક્ત કરવાનું પિતાનું કર્તવ્ય જ છે. શું તમે આ નાની શી બાળત પર શકા કરો છો ॥ તમે કોઈ જાતનો સંદેહ ન રાખશો, અને જો તમારી હજી હોય તો વિશ્વાસને માટે મારી પરીક્ષા કરીને જોઈ લ્યો કે હું તમારી સાચી પુત્રી છું કે નહિ ॥ હું તમારી સાચી પુત્રી છું, એટલા માટે તમે મારી જે રીતે પરીક્ષા લેશો તે જ રીતે પરીક્ષા આપીને તમને વિશ્વાસ કાવી દર્શાવ । ”

જો કે ચંદનબાળાનું ક્યેન સર્વથા સત્ય હતું, તદાપિ મૂળા પર તેનો જોઈએ તેવો પ્રભાવ પડ્યો નહિ તેના હૃદયમાં ચંદન-

જાણ્ય પ્રત્યે જે ઘટેલ હતો, તે મારણે તથા કોખને મારણે તે પોતાના વિચારથી વિરુદ્ધ પાત તરફ જાત જ નહોતી આવતી. મહન-જાણના જવાબ સાંભળીને, તે મહનજાણને કહેવા લાગી કે "હા, પિતા જેવી રીતે પુત્રોના કેટલે જમણે છે તેવી રીતે પતિએ પણ તારા કેટલે સુમેદન્ય છે ? મોટી પુત્રી માર્ક છે તે ! કુલ્યાને સ્વરમ પણ નથી આવતી ! બીજા પુત્ર પણ પોતાના કેટલે સુમેદાવવા અનુભવ મળ્યો રાખ્યો અને સખરથી કહેવું કે પિતાની જેમ સુમેદન્ય હતા, કહે મારી પરીક્ષા સ્વેદ વારુ, તું પરીક્ષા આવતી હોય તો હું પણ તારી પરીક્ષા લઈ છું ! જેલ છું કે તું માર્ક રીતે પરીક્ષા આવે છે !"

એમ કહીને મૂળા તરત જ કાંતર લઈ જાતી. હાજર્મા કાંતર રાખીને મૂળા મહનજાણ પ્રત્યે કહેવા લાગી કે "હીક મેલ તારી જે જાળને મારા પતિનો હાથ અડકના છે તારી જે વાલે માત્ર પતિને સોભાના છે તે જ જાળને હું સોથી પહેલાં સિધ્ધા આવું છું તારા માર્ક પર વાળ રહેવા જ ન હશે !"

મૂળાની જાણા માનીને મહનજાણ મચનતાપૂર્વક તેની સામે એથી માર્ક લેણે મૂળાને કહ્યું કે "માતા તમે જેમ ખાસો તે રીતે મારી પરીક્ષા લઈ લો ! હા !"

મહનજાણાનું કમન સાંભળીને, મૂળાને વિચાર મયો કે મારું અનુમાન હતું કે વાળ કાપવાની વાત સાંભળીને તેને દુઃખ થશે, પણ જ્ય તો નિશ્ચય મેદરમર છે જા પ્રમાણે વિચારતી થઈ તે મહનજાણના જાણા કારણદાર તથા રાજ્ય કેટલા કાંતરથી કાપવા લાગી

બીએને વાળ ખૂન જ મિલ હોય છે તેઓ વાળને સોઈવું એક કાણુ માને છે જેના વાળ નેટલા વધારે લાંબા, મુર અને મેમળ હોય છે તે બીની નેટલી જ મુરતા મનાય છે એનાનું કુતલ એવું પણ નામ છે એટલા પરિ જેને મુર વાળ હોય છે તેને દાઢ-નતશ (મુર વાળવાળી) પણ કહેવામાં આવે છે બીએ પોતાના

અનન્યતાનું આ કથન સાંભળીને મૂળા કહેવા લાગી કે, “ જરી રીતે વાગ બરાબરથી તને કાંઈ છુપાવન મધુનથી । વાગ તો ફરીથી પણ આવી જશે. જાને તારા જેવી કુલદાતા માયા પર વાગ દેવાડે ન દેવા, એ ખતિ જરાગર છે । કેવ કપાવણી કાંઈ સારી રીતે કુખ થતુ છે તને કુખ શાનું દેવા । પરન્તુ વાગ કાપવા માગ્યો જ મને સંભવ નહિ થાય. તું એમ ન સમજાવ કે વાગ મપરાથી મલી પરીક્ષા થઈ મઈ કું તારા દાસમાં દાસકી, જાને તારા પદમાં મેલી ધાલીલ. તે પછી બીજું શું કરીશ, તે કું તને પછી કહીશ.

મૂળાની દાસકીને મેલી નાખવાથી વાગ સ્વંમજીને પણ અનન્યતા ન અમર્યા તેણે અપામમાં કયું કે “ માતા, તમનેજો પ્રમણે કરવાથી પ્રસન્નતા બિપજો તે પ્રમણે જ કરા. તમને જેમાં પ્રસન્નતા તેમાં મને પણ પ્રસન્નતા જ છે.”

“ હા, તને તો પ્રસન્નતા જ પ્રતિ. એમ કહેલી મળી મૂળા, જાને દાસકી-મેલી નાખવા મદિ જાણ તથા તાણુ કાંઈ આવી, તેણે જાણથી અનન્યતાના જાને દાસ જાને જાને પર નાખીને, તે જાણ (મેલી)માં તાણુ લગાવી દીધું. એમ કરીને મૂળા મોઢી કે “ હવે તારા સરીર પર આ કપમાં શું પ્રાપ્તતા । એમ કહીને મૂળાને અનન્યતાના સરીર પરનાં કપમાં જેથી લીધાં જાને તેને એક બૂનાં મેલાં કપમાંની લગીરી કરી દીધી. આ વખતે પણ અનન્યતા પ્રસન્ન વહની જ રહી જાને વિચારવા લાગી કે માન્યની માયા પર પૂર્ણ કૃપા છે એથી તેણે કાલ પચ કાપી નાખવાને બાદે તેમાં દાસકી-મેલી જ નાખી છે તથા તદ્દન નસ ન જનાવતાં કહી લગાવી દીધી છે.

દાસકી-મેલી નાખીને તથા કાપી નાખીને મૂળાને વિચાર્યું કે હવે તેને અહીંનાં બહાર મૂખથી કીક નથી નખ કમ્યાં તે ક્યાં સુધી રાખી રાખાવ । જાને સુલ્લા કમ્યાં રાખવાથી જાતાં-જાણતાં થોડો તેને આ કથામાં લોહિતે, મળી નિદા તથા તેને પ્રમ

કરશે. માટે તેને ભોંયરામાં (તલધર તથા બૃમિગૃહ) પૂરી દેવી ઠીક છે જૂનાં મોટાં મકાનોમાં ગ્રામ ભોંયરાં રાખવામાં આવતા હતાં, આજે પણ જૂનાં મકાનોમાં ભોંયરા ભેવામાં આવે છે. ધનાવહ શેઠના ધરમાં પણ એક મોટું ભોંયરું હતું તે ભોંયરું ધણી દિવસોથી સાફ નહોતું થયું, અને ભોંયરામાં ગ્રામ અંધારું તો રહે જ. મૂળા અંદન-બાળાને ધસડીને તે જ ભોંયરા પાસે લઈ ગઈ. પછી ભોંયરાનું કમાઠ ઉઘાડીને, તેણે અંદનબાળાને ભોંયરામાં નાખી દીધી, અને પછી કમાઠ બંધ કરી દીધું.

અંદનબાળાને ભોંયરામાં પૂરીને મૂળા એવા વિચારથી પ્રસન્ન થઈ કે આજે હું મારી શોકાય બનનાર, મારું સુખ સૌભાગ્ય જૂંટવી લેનાર, અને આ ધરની માલિક બનવાની ઇચ્છા રાખનારને પૂરેપૂરી રીતે શિક્ષા આપી શકી છું. હવે તો તે એ જ ભોંયરામાં પડી પડી મરી જશે, અને એ રીતે મારો માર્ગ સ્પષ્ટ થઈ જશે આ પ્રકારના વિચારોમાં પ્રસન્ન થતાં એને નરત જ એ બંધાનમાં આગ્યું કે મેં તેને ભોંયરામાં તો નાખી દીધી છે, પણ મારે ત્યાં આવનારા માણસો તેના સંબંધમાં એમ પૂછશે કે, 'અંદનબાળા ક્યાં ?' તો હું તેઓને શો જવાબ આપીશ, અને ઘર ઉતારું રહેવાથી લોહિા આવશે જશે તો ખરા જ ! જે ઘસઘસીઓને મેં અહીંથી બહાર મોકલી દીધા છે તેઓ પણ આવશે તો ખરા જ, તેમ જ જેઓને આ ધરથી મદદ મળે છે તે લોહિા પણ આવશે હું કોને કોને શું શું કહીશ ? એટલા માટે બહેતર છે કે હું જ ધરમાંથી જતી રહું હું પણ અહીંયાં ન રહું, ઘર પણ ખુલ્લું ન રહે, તેથી કોઈ અહીંયાં આવે નથ પણ નહિ અને આ તરફના કોઈ જાતનો ભય પણ ન રહે !

જે વ્યક્તિ પાપ કરે છે, તેને ભય પણ રહે છે. તે પ્રમાણે મૂળાને પણ ભય લાગ્યો. કોઈ મારાં આ કૃત્યો બાજી ન જાય, એ ભયથી મૂળા ધરનું દાર બંધ કરીને અને દાર પર તાંબું લગાવીને, કોઝાંબીમાં રહેતા બોતાના પિતાને ત્યાં ચાલી ગઈ.

: પ્રકરણ

[૧૫]

અભિગ્રહ

અમુક રીતે અને ભોજન મળે અમુક વીજ ચારા ભેગાઈ
 આવે અમુક વીજ અને મળે અમુક કાર્ત્ત્વ થઈ નવ અથવા અમુકા
 હાથથી અને ભોજન મળે તો જ કે ભોજન લઈ અથવા એક ન
 અને તો કિંવસો સુધી અથવા કહી પણ ભોજન નહિ કરું, અથવા
 અમુક કામ નહિ કરું વગેરે પ્રકારથી કરવામાં આવેલી સુખ પ્રતિષ્ઠાનું
 નામ અભિગ્રહ છે જે પ્રતિષ્ઠા સુખ રીતે કરવામાં આવે છે પોતાના
 સુરુ આદિ માન્ય પુરુષો અથવા ખાસ અક્ષિત સિવાય બીજાને મળીને
 જે પ્રતિષ્ઠાની અથવા પદવા કેવામાં આવતી નથી, અને જે સુખ પ્રતિષ્ઠા
 પૂર્વે થવા પાછી જ ભોજન અથવા બીજી કામ કરવામાં આવે છે
 પૂર્વે ન થાય ત્યાં સુધી હમિયને માટે અથવા વૈધાક સમયને રહે
 ભોજન કિંવા પ્રતિષ્ઠાનો આધાર રાખનાર કાર્ત્ત્વ નથી કરવામાં આવતું
 તે પ્રતિષ્ઠાનું નામ અભિગ્રહ છે પદેલાના મહાત્મા પુરુષો અને

જાતના અભિગ્રહ કરતા હતા, અને આજે પણ કોઈ કોઈ મહાત્મા અભિગ્રહ કરે છે એ જુદી વાત છે કે, સમયની દુર્દશા લીધે આજકાલ અનુચિત, બીજા પર દબાણ કરનારી અથવા પ્રગટમા કરેલી પ્રતિ-
જ્ઞાને પણ અભિગ્રહ કહેવામાં આવે છે, પણ ખરી રીતે તો એ જ પ્રતિજ્ઞાને અભિગ્રહ કહી શકાય કે જે પ્રગટપણે ન કરવામાં આવે.
જેનાથી કોઈ પર કોઈ જાતનું દબાણ કરવામાં ન આવે અને જે અનુચિત પણ ન હોય.

જૈન શાસ્ત્રોમાં તો અભિગ્રહના અનેક પ્રમાણ મળે છે જ, પરંતુ ઔદ સાહિત્યમાં પણ અભિગ્રહ કર્યાની વાતો મળી આવે છે જેમકે એક ઔદગ્રન્થમાં જુદના અભિગ્રહની વાત આવેલી છે તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, જુદને આત્મજ્ઞાન થયું. જુદે આત્મજ્ઞાન થયાની વાત પોતાના શિષ્ય અનાયપિંડે કરી અનાયપિંડે જુદને પ્રાર્થના કરી કે, 'આપને જે આત્મજ્ઞાન થયું છે તે આપ સસારના મનુષ્યોને સલાજાવો તો સસારી જનનું પરમ કલ્યાણ થાય.' જુદે હિતાર આપ્યો કે, 'એ તો ઠીક છે, પણ સસારીજનો આ જ્ઞાનને લાયક છે કે નહિ એ વાતને જાણ્યા પહેલાં હું આ ઉચ્ચ જ્ઞાન કોઈને સલાજાવી શકું નહિ. સસારના લોકો આ જ્ઞાન સલાજવાના અધિકારો ત્યારે જ માની શકાય કે જ્યારે તેમનામાં ત્યાગની લાવના વિદ્યમાન હોય અને તેની પરીક્ષાને માટે કોઈ પોતાનું સર્વસ્વ દાનમાં આપી દે જો એક પક્ષ બ્યક્તિ સર્વસ્વનું દાન આપનાર નીકળી આવે તો તો હું એમ સમજું કે સસારી જનોમાં ત્યાગ પણ છે, અને દાન આપવાની લાવના પણ છે, એટલે એ રીતે હું મને પ્રાપ્ત થયેલું અધ્યાત્મ જ્ઞાન સસારના લોકોને અવશ્ય સલાજાવીશ, નહિ તો આ જ્ઞાન મારા પોતાનામાં જ રાખીને મરી જઈું તે વધારે સારું છે, પણ અપાત્ર જનોને સલાજાવવું સારું નથી.'

જુદનું કથન સાલાજીને, અનાયપિંડે જવાબ આપ્યો કે, 'હે ભગ-

વાન, સંસારમાં સર્વસ્વનું ધન કરનારા બોહોની યું ખેડ દેવ કે ?
 આપને મદિ પોતાના સર્વસ્વનું ધન કરનારા બોહો. પણ નીચી
 આવશે. ને આપ અને આપા આપો તો કુ દમણ જ જઈને
 સર્વસ્વનું ધન લઈ આવું. જુએ મનું કે તો તો પશુઓની વાત
 કહે છે પરંતુ ને જોકે પશુ અક્ષિત એવી નીચી આપે તો કમ
 થઈ જાય. તું આ માનવમાં પ્રવલ્ન કરવા હમ્મં છે તે પુછીથી મર,
 પણ કું સર્વસ્વનું ધન કેમ હમ્મં છું એ વાત કાઢીની પાસે પુછી
 ન કરીશ.

અનાથપિંડ પાન લઈને ડોહામ્મીમાં આવ્યા. સૂરોંસ વળતો
 સમય હતો. કહેરના દેરલાઠ માણસો પચારીમાં જ પોલા હતા,
 દેરલાઠ ભીડી રલા હતા અને દેરલાઠ ભીડી ચૂકવા હતા. એ જ વખતે
 અનાથપિંડે પેપણા કરી કે છુક સર્વસ્વનું ધન મળે છે તે તે
 આવે. આ પ્રમાણે પેપણા કરતા અનાથપિંડે આવ્યા જતા હતા.
 બોહોએ અનાથપિંડનો અવાજ સાંભળ્યો. તે વખતે છુક ખૂન પ્રસિદ્ધ
 હતા, અને તે મરણથી ડોહામ્મીના બોહો અનાથપિંડને પણ જોઈ
 જતા હતા. અનાથપિંડનો અવાજ સાંભળીને બોહો કહેવા લાગ્યા કે

અનાથપિંડ આજે પ્રાતઃકાલે જ સર્વસ્વનું ધન લેવા આવ્યા છે મદિ
 તેમને ખાસી ન જવા દેવા જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અને
 કીપુરુષ, વજ્ર આશુપણ, રત્ન વગેરે લઈને દોહવા, અને અનાથ-
 પિંડના પાત્રમાં નાખવા લાગ્યા, પરંતુ અનાથપિંડ તેમાંની કાંઈ પણ
 વસ્તુ પોતાના પાત્રમાં ચૂકવા દેતાં નહિ. પાત્રને ભરુ વાળી દેતા,
 એથી બધી વસ્તુઓ નીચે પડી જતી હતી. અનાથપિંડ કહેતા હતા
 કે હું સર્વસ્વનું ધન મારું છું, આવું ધન નથી ખાવતો. પાત્રમાં
 નાખેલી વસ્તુઓને અનાથપિંડ નીચે ફેંકી દેતા હતા, તેથી સમજા
 માણસો પેનપોતાની વસ્તુ છાંવી લઈને નિરાશ બની પોતાના
 બરમાં પાછા ફરતા હતા.

અનાથપિંડ આખી કૌશામીમાં આ પ્રમાણે ફરી વળ્યા, પરન્તુ સર્વસ્વનું દાન આપનાર કોઈ મળ્યું નહિ. ચાલતા ચાલતા તેઓ નગરની બહાર નીકળી ગયા અનાથપિંડે વિચાર્યું કે હવે તો જગલ આવી ગયું છે ! જ્યારે નગરમાં જ કોઈ સર્વસ્વનું દાન આપનાર ન મળ્યું, તો પછી જંગલમાં કોણ મળી શકે ! પરન્તુ ‘બહુરતનાનિ વસ્તુધરા’ પૃથ્વી પર અનેક રત્ન છે, કયું રત્ન કયા છે તેનું કોઈ સ્થળ નિર્માણ નથી એટલા માટે સર્વસ્વનું દાન મેળવવાની ઇચ્છાએ જંગલમાં જવું તે પણ અનુચિત તો નથી જ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે જંગલમાં ગયું એ જ અવાજ દેતા ચાલવા લાગ્યા કે ‘શુદ્ધ સર્વસ્વનું દાન ઇચ્છે છે, કોઈ દાતા સર્વસ્વનું દાન આપનાર હોય તો તેમને આપો !’

જંગલમાં એક સ્ત્રીએ અનાથપિંડનો આ અવાજ સાંભળ્યો, તે સ્ત્રીને અત્યંત ગરીબ કહેવી ઠીક થઈ પડશે. તેને ન તો ધરખાર હતા કે ન તો તેની પાસે વાસણકુસણ હતા. તેના શરીર પર એક ફોટેકું જૂનું વસ્ત્ર હતું, જે લાળળની રક્ષાર્થે તેણે પહેર્યું હતું. તે એક વસ્ત્ર જ માત્ર તેનું સર્વસ્વ હતું. તેની પાસે તે વસ્ત્ર સિવાય બીજું કંઈ જ ન હતું.

અનાથપિંડનો અવાજ સાંભળીને તે સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે, ‘શુદ્ધ સર્વસ્વનું દાન માગે છે અને મારું સર્વસ્વ આ એક વસ્ત્ર જ છે. અને આ સર્વસ્વનું દાન કરવાનો બીજો સુયોગ કયારે મળશે ? આ મારા સર્વસ્વનું દાન બેનારા શુદ્ધ જેવા સુપાન ફરી કયારે મળશે ? માટે આ સુવર્ણ-સુમોમનો લાભ અવશ્ય લેવો જોઈએ’ આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સ્ત્રીએ અનાથપિંડને યજ્ઞોધન કરીને કહ્યું કે, ‘હે બિલ્લ, આવો હું તમને સર્વસ્વનું દાન આપું છું,’ એમ કહીને તે સ્ત્રી, જે માર્ગે અનાથપિંડ આવી રહ્યા હતા, તે જ માર્ગ પર ઊભેલા એક જૂનાં વૃક્ષની બજોલમાં પેસી ગઈ અને તેણે પોતાનું એક માત્ર વસ્ત્ર કાઢી, હાથમાં લઈને અનાથપિંડને કહ્યું કે, ‘બિલ્લ, આ સર્વસ્વ

જાન સ્વે જાને તે લઈ જઈને જાપના શુરુ છુદને જાણે, તેમની
ધંધા પૂરી કરે.

જનાશપિંડે તે ઝીલુ જાણેહું તે વચ્ચે હર્ષપૂર્વક પોતાના પાદમાં
લઈ લીધું, અને ચામડિય જાનીને તે ઝીંબે કહેવા લાગ્યા કે, માલ,
તમારી માફક સર્વસ્વનું ધાન જાપનાર જન્મતમાં મેલુ હતું ! તમારો
પાસે જા એક જ વચ્ચે હતું, તમે જા જ વચ્ચેથી લઈને રક્ષણ
કરતા હતા પરંતુ લાજના રક્ષણને મારે તમે તમારું સરીર રક્ષણ
જાણેલામાં કુપાવીને તમારું જા એક વચ્ચે પણ જાપી દીધું, હવે
તમારી પાસે કંઈ પણ ન રહ્યું, જા જ તમારું સર્વસ્વ હતું અને જા
સર્વસ્વને પણ તમે ધનમાં જાપી દીધું તમારા જેવો ઉદાર ધાનવીર
ખીજે મેલુ હતું ! મને જાતિ મૂલ્યવાન રત્નો મરેણું, વસો વગેરે
જાપનારા ખીજા લેખા મળ્યાં હતાં, પણ તે તમારું સર્વસ્વ ધન માફક
ન હતા તે લેખા લોકો જાપીને પોતાને મારે પણ રાખી રહ્યા હતા,
સર્વસ્વનું ધન નહોતું જાપતા પરંતુ તમે તે સર્વસ્વનું ધન જાપું
છે તે મારે તમને ધનવાદ છે

તે સર્વસ્વનું ધન જાપનારી ઝીંબી જા પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠા કરીને,
તેના સુલુચાન કરતા મહા, જનાશપિંડ છુદ પાસે પહેર્યા. તેમણે
છુદને જા વચ્ચે જાપીને કહ્યું કે, કામવાન, જા સર્વસ્વ ધાન સ્વે. એમ
કહીને તેમણે કૌશલ્યમાં સર્વસ્વ ધાન ન મળ્યા જાનવતું અને જન્મ-
લમાં મળ્યા જાનવતું જાણોપાન્ત રૂપાંત કહ્યું તે વચ્ચે લઈને
છુદ ખૂબ પ્રસન્ન થયા. તેમણે તે વચ્ચે માથા પર મૂકીને કહ્યું કે,
મારી પ્રતિષ્ઠા પૂરી થઈ છે તેથી હવે હું મને પ્રાપ્ત થયેહું ધન
જન્મજનોને જાપસ્ય સંકળાવીશ.

છુદને સર્વસ્વનું ધન સરળતાથી જ પ્રાપ્ત થયું હતું તેની તપસ
લાંબા વખત સુધી કરેલી પડી ન હતી. જા સિવાય છુદના જા
અસિમકની સાથે ધાન સંકળાવવા સર્વથીની જ વાત હતી, છુદના-

મરણનો પ્રશ્ન ન હતો જો સર્વસ્વ દાન ન મળત, તો જીવ પોતાનું પ્રાપ્ત થયેલુ જ્ઞાન સંસ્કારી મનુષ્યોને ન સમજાવત, પરંતુ આ અભિગ્રહ પૂરો ન થાત તો તેથી તેમનો પ્રાણ ન જાત, માટે જીવનો અભિગ્રહ કંઈયે હતો જોગ કહી શકાય નહિ; પરંતુ જગવાન મહાવીરે મહા કંઈયે અભિગ્રહ ધારણ કર્યો હતો જગવાન મહાવીરે જો અભિગ્રહ કર્યો હતો, તેની સાથે પ્રાણ રહેવા, ન રહેવાનો સંબંધ હતો. જીવનો અભિગ્રહ એક જ દિવસમા પૂરો થઈ ગયો હતો તથા તે પૂરો કરવા માટે તેમના શિષ્ય અનાથપિંડે જમણ કર્યું હતું, પરંતુ જગવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ પાંચ માસ અને ૨૫ દિવસે પૂરો થયો હતો, તથા તે પૂરો કરવા માટે જગવાને પોતે જ જમણ કર્યું હતું તે વખતે તેમને કોઈ શિષ્ય ન હતા જો થોડાક વધુ દિવસો સુનીમાં જગવાનનો અભિગ્રહ પૂરો ન થયો હોત તો તેમનું શરીર દંડવ મુસ્કેલ હતું એટલા માટે જગવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ મહાન કંઈયે હતો.

જગવાન મહાવીરને સૌમ્ય લીલા બાદ તપ કરતાં ૧૧ વર્ષ અતીત થઈ ચૂક્યા હતા બારમાં વર્ષમા જગવાને રાત્રિને સમયે ધ્યાનમા એવો વિચાર કર્યો હોય જોમ લાગે છે કે, હું મંસારના જે જે જીવાત્માઓનું કલ્યાણ કરવા ઈચ્છુ છું તેમા સ્ત્રીઓ પણ જી અને પુરુષો પણ છે. આ સસાર ન તો માત્ર એકલી સ્ત્રીઓથી જ છે કે ન તો માત્ર પુરુષોથી જ છે બંનેથી તે સંસાર છે, તથા બંનેથી તેનું પતન અથવા ઉદ્ધાર છે. એકલો પુરુષ આ સસારને પતિત નથી કરી શકતો કે નથી ઉદ્ધારી શકતો આ સ્થિતિમાં મારે પણ કોઈ એક સુધોગ્ય સુકુમારિકાની અપેક્ષાકૃત સહાયતા લેવી આવશ્યક છે અને તેની શોધને માટે મારે મહાવિગ્રહ પણ ધાગ્ય કરવો જોઈએ કે જેથી બંને કાર્યો સિદ્ધ થાય. પ્રથમ તો એવી મહાન યોગ્ય સુસમી કન્યાની શોધ થાય અને પછી મારા કનિષ્ઠ કર્મોની નિર્જરા પણ થાય.

આવી એવી શક્તિ ઈશ્વરી થઈ જાય છે કે જ્યારે જાણના મહાપીરે ઇન્દ્રની પણ સહાયતા આવી નહિ તો પછી જાણના જોડે મુક્તિની સહાયતાની જાણનાં જાણનાં રૂપના કરવી એ ઉચિત કેમ હોઈ શકે !

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે કમ્પ્યુટરમાં ત્યાં જાણના તથા ઇન્દ્ર વિષયક વિચાર કરવામાં આવ્યો છે ત્યાં સંસ્કારોદ્ધારનો કેઈ વિષય જ નથી પરંતુ ત્યાં કમ્પ્યુટર કરી જેવળાન પ્રાપ્ત કરવાનો વિષય છે ત્યાં જાણના રૂપમાં છે કે કમ્પ્યુટર કરી જેવળાનને પ્રાપ્ત કરવું એ જીજ્ઞાસી સહાયતાથી જ નથી શક્ય નથી એટલા માટે કે ત્યાં સહાયતા એવા આદરો નથી. આ વિષે થી કમ્પ્યુટરમાં જે પણ આવ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે -

‘દૃશ્ય ! ન પય મૂય ન પય મર્ષાં ન પયં મનિસ્તર
જર્જરિતં દેવિન્દ્રસ અસુરિન્દ્રસ ના મિસ્ત્રાપ કૈવલ્યાણ
અપ્પાઠિત્તિ ૨ સિદ્ધિ ના સ્વચ્છમિત્તિ કિન્તુ સપયં સદ્વાન-મહ
ચિત્તિય-પુરિષાકારપરિક્ષમેણ કૈવલ્યાણ અપ્પાઠિત્તિ ।’

જાણનાં છે કે ઇન્દ્ર ! એવું જાણનાં નથી જાણનાં નથી, તેમ જાણનાં પણ નહિ કે જાણનાં રૂપે છે જાણનાં સહાય ત્યાં જેવળાનને પદા કરે કે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય પણ તેઓ પેલાના જાણનાં જાણનાં-પુરિષાકાર તથા પરાક્રમથી જેવળાનને પ્રાપ્ત કરે છે.”

જાણનાં ઉચ્ચ વિષયનું જાણનાં જાણનાં મહાપીરની જેવળાનની પ્રાપ્તિ વગેરેથી જાણનાં પ્રકારનું છે કારણ કે એ વાત જાણનાં રૂપે છે એટલા માટે જેવળાનને પ્રાપ્ત કરવું જાણનાં જાણનાં ઉચ્ચ કરે એ જાણનાં વાત જાણનાં જાણનાં પ્રકારની છે આ જ પ્રમાણે જેવળાનને પ્રાપ્ત કરવાને માટે ઇન્દ્રની સહાયતા ન હોવી જાણનાં જાણનાં રૂપે મુક્તિની જાણનાં સહાયતા હોવી જાણનાં નથી જાણનાં.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, ભગવાને મદદા કંઠ્યુ અભિગ્રહનો નિશ્ચય કર્યો કે, જે રાજકન્યા હોય, અવિવાહિતા હોય, સદાચારિણી હોય, કોઈ પણ જાતનો ગુનો કર્યા વગરજ જેના પગમા ખેડીઓ તથા હાથમા હાથકડીઓ પકડી હોય, માથુ ચૂડેકુ હોય, શરીર પર માત્ર એક લગોટી પહેરી હોય, અકુમ કર્યો હોય, તેનું પારણું કરવા માટે રાખેલા અડદના બાકળા સૂપડામા લીધા હોય, ધરમા ન હોય તેમ ધરની બહાર પણ ન હોય; પણ એક પગ હિંજરાની બહાર તથા બીજો પગ હિંજરાની અંદર ગાખીને, દાન આપવાની જાવનાથી નજર કરતી અતિથિ પધારવાના માર્ગની પ્રતીક્ષા કરતી હોય, પ્રસન્ન મુખ હોય, અને આખોમા આશુ પણ હોય એવી કન્યાના હાથથી બે પ્રકર પછી અન્ન મળે, તો જ ભોજન કરું, નહિ તો આ શરીરબલે નાશ પામે, પણ અન્ન ગ્રહણ કરું નહિ

ભગવાનનો આ અભિગ્રહ દેહલો કંઠ્યુ હતો ! ભગવાને જે જે બાબતો ધારી તે બધી એક જ જગ્યાએ મળવી દેહલી મુશ્કેલ છે ! ભગવાનનો અભિગ્રહ ત્યારે જ પૂરો થઈ શકે, કે જ્યારે એક જ સમયે અને એક જ જગ્યાએ તેર બાબતો મળે જો કે આ બધી બાબતો એક જ સ્થળે મળવો ઘણી જ મુશ્કેલ છે, છતાં ભગવાનમા દહતા હતી, એટલે જ તેઓએ આવો મદદાન અભિગ્રહ ધારણ કર્યો

જે દિવસોમા રથીનો ઓએ ચઢનબાળાનું વેચાણુ કરવા માટે રથીને વિવશ બનાવ્યો, ચઢનબાળા જાનરમાં વેચાઈ, ધનાવહ રોકેને ઘેર આવી ચઢનબાળા મૂળાએ આપેલા કપ્પો ચઢન કરી રહી હતી, તે જ દિવસોમા ભગવાન મહાવીર અભિગ્રહ પ્રમાણે અન્ન મેળવવા માટે આમાનુષામ વિચરી રહ્યા હતા ભગવાનને વિચરતા વિચરતા ખાંચ માસ કરતાં પણ વધારે દિવસો પસાર ચયા છતાં અભિગ્રહ પ્રમાણે અન્ન પ્રાપ્ત ન થયું તપશ્ચર્માને કારણે ભગવાનનું શરીર ઉત્તરોત્તર ક્ષીણુ

વર્તુ બર્તુ હર્તુ કમલાનર્તુ સરીર પર્તુ જ દુનળ મની મર્તુ હર્તુ
 એથી અભિજ્ઞ સંસારમાં હાહાકાર મચી રહ્યો હતો. કેવ, મનુષ્ય જેવે
 સપ્તર્થ વિતા કરી રહ્યા હતા કે વિલેકના કમ્પાસ કરનાર, કમ્પાસ
 સમાન સુખ જાણનાર આ મહાપુરુષ શું આ પ્રમાણે સ્પર્ધ
 જશે? સંસારનાં સપ્તર્થ કાળ પ્રાણીએ રાતરિવજ એ જ વિતા
 કરી રહ્યા હતા કે જેઈ ત્રીવે કમલાન મહાવીરનું સરીર ઢાળી રહે.

અસ્તિત્વક પ્રમાણે અભિપ્રાય માટે પરિશ્રમણ કરતાં કમલાન
 મહાવીર દોષાશ્ચીમાં પમાર્થ આ તરફ દોષાશ્ચીમાં મુળાએ જાન
 નાળાનું મસ્તક મુકાવીને તેને હાથકરી-એડી પહેરાવીને તથા લંચેડી
 પહેરાવી ભોંનવાઈ પુરી રીધી. બે કે મુળાએ એ કાંઈ કરું હતું
 તે દુષ્ટ સાવનાથી અકન્યાળાનું અદિત કરવા કહે જ કરું કરું
 પરન્તુ બ્યારે તેનું પરિણામ મુતર હોય કે ત્યારે અસન નિમિત્ત જ
 શરૂ જાવે કે એ જ પ્રમાણે મુળાનું આ કાર્ય પણ કમલાન મહા
 વીરનું સરીર ઢાળી રાખનાર, સંસારના મનુષ્યોનું કમ્પાસ કરનાર
 તથા અકન્યાળાને અસ્થવજા નાવનાર નીલાપુ બે અકન્યાળા સહી
 મુળાએ આ જાતનો બચકાર ક્યો ન હોત તો કમલાનને અસ્તિત્વક
 પૂર્ણ કેમ થાય? એટલા માટે મુળાએ એ કાંઈ કરું, તે તેવે તે
 અરામ કરું સમજીને જ કરું પણ તે શરૂ જ કર નીલાપુ

: અકરણુ :

[૧૬]

દાન

પોતાની પાસે કાઈ વસ્તુ વધારે પ્રમાણમાં હોય અને તેમાંથી કાઈને થોડોક આપવી એમાં ખાસ વિશેષતા નથી કાઈ દોષપતિએ કદાચ કાઈને હળવે એ હળવે રૂપિયા આપી દીધા, તો તેમાં વિશેષતા શી ? એટલું આપ્યા પછી પણ તેની પાસે જે બાકી રહ્યું છે તે તેની જરૂરિયાત કરતા ઘણું વધારે છે તો પણ એક દંત્રસ માણસ પોતાની પાસે ઘણું વધારે દ્રવ્ય હોવા છતાં થોડુંક પણ નથી આપતો, તેના કરતાં પ્રથમની થોડુંક પણ આપનાર વ્યક્તિ અવશ્ય પ્રશસાપાત્ર કહેવાય, અવશ્ય ઉદાર ગણાય છતાં ન્યાયની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો આ ઉદારતાને માટે તેને કાઈ જાતનું દુઃખ વેઠવું પડ્યું નથી, તેમ પોતાની કાઈ જરૂરિયાત પણ તેને ઝોછી કરવી પડી નથી એટલા માટે આણુ દાન વધારે પ્રશસનીય ગણાતું નથી પ્રશસાને લાચક તો એ જ દાન ■ કે, જેની પછવાડે કાઈ દુઃખ સહન કરવું પડે અને જેને લીધે પોતાની કાઈ જરૂરિયાત રોકવી પડે અથવા ઝોછી કરવી પડે પોતાની પાસે પહેલેથી જ થોડો વસ્તુ છે અને જેનાથી પોતાની જ જરૂરિયાત સરળતાથી પૂરી થતી નથી અને એ વસ્તુમાંથી ઝોછી થતાં પોતાને દુઃખ સહવું પડે, આ જાતની સ્થિતિમાં પણ જે દાન આપવામાં આવે ■ તે જ દાન પ્રશસનીય ગણાય છે. જેટલાક માણસો કહે છે કે અમારી પાસે વધારે

હે જ નહિ, જાવી સ્થિતિમાં જમે બીજાને શી રીતે આપી શકાએ ? આ પ્રમાણે કુ ખ વખતે દાન આપવાનું સુધી જાય છે દાન આપવા તરફ લક્ષ જ જતું નથી તેઓ એમ સમજે છે કે જે સુખી છે તેઓની પાસે વધારે છે તેઓ જ દાન આપવાના અધિકારી છે- જમે કુ ખી છીએ જાણવા અમારી પાસે જોખું છે મારે જમે દાન આપવા મારે અધિકારી નથી. પરન્તુ ખરી રીતે જોતાં, આ ગ્રાન્થમાં સૂચ કરેલી છે અસહનીય દાન તો એ જ છે કે જે કદ વખતે જમે જોખું હોવા છતાં પણ આપવામાં આવે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે - દાન વરદાણિ અર્થાત્-શરિતામાં આપવામાં આવેલું દાન જ મહત્વપૂર્ણ છે ચિરંતી ધનના પ્રસ્તુતમાં પણ વરીનીમાં આપવામાં આવેલા દાનની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે

મતલબ એ કે ચરીની જમે કદ વખતે પોતાની જરૂરિયાત પૂરી કરતાં કરતાં આપવામાં આવેલું દાન વધારે મહત્વવાળું છે સંજમે પોતાના જીવનમાં કોઈ વાર ખીર આપી ન હતી તો પણ મુનિના પધારવાથી તેણે પોતાની પાસેની ખીર વહેરાવી દીધી તે ખીરના દાનના પ્રતાપે જ તેને શાશ્વત્કાળ સુખમાં વિપુલ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ શું ખીરનું દાન બીજા કોઈએ આપ્યું નહિ હોય ? જનેશ ધનવાનોએ ખીરનું દાન આપેલું હતું, છતાં તેઓને શાશ્વત્કાળ કોટથી મુક્તિ કેમ ન મળી ? તેનું કારણ એ જ કે સંજમે ખીર કદીમે કેમી પણ ન હતી તેવી જીઆવસ્થામાં ખીરનું દાન આપ્યું હતું એટલા મારે ચરીની જાણવા કદ વખતે દાન આપવાનું જાણવા દાન આપવાની જાણના રાખવાનું મહત્વ જોખું નથી જનવાન મહત્વીર જાવી સ્થિતિમાં દાન આપનાર અક્રિતી શોધમાં જ જમણ કરી રહ્યા હતા તેઓ, જે જાતના કદમાં પડેલી સી દારા દાન મેળવવા કષ્ટતા હતા, તે અક્રિતને સાધારણ રીતે જાવા કષ્ટત સમજમાં દાન આપવાની વાત વાદ રહેવી એ પણ મુશ્કેલ હતી એ રાજકુમારીને અનિવાર્યતાવશામાં આ જાતનું કુખ સહન કરવાની

શી જરૂર હોય ! વિવાહિતા સ્ત્રીઓએ તો દુઃખ સહન કર્યું પણ હશે, પરંતુ રાજકન્યા, સુંદરી, સુકુમારો અને અવિવાહિતા હોવા છતાં પણ શા માટે દુઃખ ભોગવે ! તે તો કોઈ રાજા અગર રાજકુમારને પોતાનો પતિ બનાવીને કષ્ટમુક્ત બની શકે. કષ્ટ પણ કોઈ અપ-રાધથી નહિ, પણ નિષ્કારણ જ, અને કષ્ટ પણ કેવું ? બંને હાથમાં હાથકડો, તથા બંને પગમાં બેડી પડી હોય, માથું મૂડેલું હોય અને શરીર પર માત્ર લગોટી સિવાય બીજું કંઈ પણ ન હોય. એટલું જ નહિ પણ જેને ત્રણ દિવસથી કોઈ ખાવા—પીવાનું મળ્યું ન હોય, જે ત્રણ દિવસથી તદ્દન ભૂખી હોય અને એથે દિવસે માત્ર જેને અડદના બાકળાં ખાવા વાસ્તે મળ્યા હોય, તે પણ બીજા વાસણમાં નહિ, પણ હલકા ગણાતા સૂપકામાં આ રીતે દુઃખમાં પડેલી હોવા છતાં પણ જે દાન દેવાની ભાવનાથી અતિથિના આગમનની વાટ જોતી હોય, અને તે કષ્ટ દસામાં પણ જે દાન આપે, તેના જ હાથનું અન્ન લેવાની ભગવાનની પ્રતિજ્ઞા હતી ભગવાને એવી કઠિન પ્રતિજ્ઞા કેમ કરી, આ સબંધી ચોક્કસપણે કોઈ કહી શકાતું નથી, તો પણ વિચાર કરવાથી એવું અનુમાન થાય છે કે, ભગવાને એવાં અમંત્રી મહાન શક્તિ માનતા હતા. કેમ કે એક તો તે અન્ન કન્યાના હાથનું હતું અને બીજું તે ગરીબીમાં તથા દુઃખ વખતે આપેલું હતું.

ચંદનબાળાને બોધરામાં પૂરીને મૂળા, ધરને તાણુ લગાવી પોતાના પિયરમાં જઈ બેડી આખા ઘરમાં કોઈ પણ ન રહે, માત્ર ચંદન-બાળા જ રહી, જે બોધરામાં પૂરાએલી હતી. કોઈ અન્ય માણસ માટે અને તેમાં વળી સ્વભાવથી ડરપોક તથા દુર્ભલ હૃદયવાળી મનાતી કન્યાને માટે આ સમય કેટલો સંકટગ્રસ્ત હતો ! અધિકારમય, સૂન-સામ, અને જે ઘણા દિવસોથી સાફ પણ કરવામાં આવ્યું ન હતું, એવા બોધરામાં પૂરાએલી સ્ત્રીનું તો કહેવું જ શું ! કિંતુ પુરુષ પણ ભયનો

માર્ગે મરણ પામે છતાં ચંદનજાળા તેમાં હાથકાઢી-મેદીથી જઝાવેલી
પડી હતી તથાપિ તેના હૃદયમાં કુખ કે અથવા ન હતી તે આ
દશામાં પણ પ્રસન્ન હતી અને વિચારતી હતી કે માતાની મોટી
કૃપા છે એથી જ તેમણે મને ઈશ્વર-ભક્તનને મારે આપી મુંઝ તો
આપી છે પિતાજી અને વિમાર્ગિતિ લેવા મારે અને ઈશ્વર ભક્તન કરવા
મારે કલા કરતા હતા પરંતુ તે મારે અને આ પ્રમાણે અવસર
હોઈ મળ્યો ન હતો આજે માતાએ અન્નવાસે જ મને વિશ્રામ અને
ઈશ્વર-ભક્તન મારે અવકાશ આપ્યો છે તથા જગ્યા પણ એવી
આપી છે કે ત્યાં કોઈ પણ જાતનું વિધન ન આપી શકે ! મોતીજતો
એકાંત સ્થાનની સૌખ્યમાં જ જલમાં જળ છે અને ત્યાં ઈશ્વરનું ભક્તન
કરે છે પરંતુ માતાએ તો મને ધરમાં જ એવું સ્થાન આપ્યું છે.
માતાની આરા પર ધણી જ કૃપા છે એથી જ તેમણે જાતે કુખ
સહીને અને આગે મુજવસર આપ્યો છે જો કે આ સ્થિતિ કુખમાં
જની શક્તિ હતી અને આ દશા પાસવાથી રૂઝન પણ આપી
શક્ત પરંતુ ધન્ય છે માતા ખરિણીને, કે જેઓએ મને સહન
શીલતાનો ભોધ આપ્યો જેને પરિણામે સહારીજનો જે વસ્તુને
કુખરૂપ માને છે અને અરામ સમજે છે તથા જેને મારણે ખો
પામે છે તે જ વસ્તુને કું સારી સમજીને, તેમાં આનંદ માતી રહી
ધું અને આગે ધન્યબોધ પ્રાપ્ત કરવાવાળા મારી માતા-સ્વીની ખોતો-
પણ વિશીષ્ટ હાથ છે જો તેણે મને જાગરમાં બેઠવાની આજ્ઞા આપી
ન હોત તો કું ત્યાં જ રહેત, અને મૃગા માતાને ત્યાં ન આપી
હોત, તો પછી ઈશ્વર-ભક્તનો આ સુબોધ મને કર્યાથી પ્રાપ્ત થત !
તે માતાએ આરા પર મોટી કૃપા કરી, કે જેથી અને આ મુજવસર
પ્રાપ્ત થયો છે !

બેવરામાં ચંદનજાળાને મણુ દિવસ જાતીત થઈ ગયા દિવસ
અને રાત્રિ કપારે પચાર થઈ તેની તેને નિસકુસ અમર જ ન

પડી તેને માટે તો હમેશા અમાવાસ્યાનું અધારુ જ હતું. આ ત્રણ દિવસોમા તેને ખાવાનું કે પીવાનું કાંઈ મળ્યું જ ન હતું. ખાવા-પીવાની વાત તો દૂર રહી, પણ તેને શુદ્ધ અત્તે સ્વર્ત્ર પવનનો શ્વાસ પણ મળ્યો ન હતો. આ પ્રકારના રૂધિરલા પવનમા ત્રણ દિવસ સુધી જીવતા રહેવું એ પણ કઠણ હોય છે, છતાં ચદનખાળાના હાથે આગળ મહાન કાર્ય થવાનું હતું અને તેનું આયુષ્ય-ખળ પ્રખળ હતું, જોધી તેના જીવનનો નાશ ન થયો.

ચોથે દિવસે લગભગ બપોરે, ધનાવહ શેઠ પ્રવાસમાથી ઘેર આબ્યા. તેમણે જોયું કે ઘરનું બારણું બંધ છે અને તાળું વાસેલું છે બારણા આગળ કોઈ નોકર કે દાસી નથી આ જોઈને શેઠ ચકિત બની ગયા તે આશ્ચર્યપૂર્વક વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “આજ સુધીમા કદી પણ મારા ઘરનું બારણું બંધ થયું નથી અને આજે તે બંધ હોવાનું શું કારણ ! ઘરનાં સઘળા માણસો ક્યાં ચાલ્યા ગયા ! ઘર આગળ ઝોઝામાં ઝોઝી એક માણસની હાજરી તો હોવી જોઈતી હતી, કદાચ મારી પત્ની તેના પિતાને ત્યાં ચાલી ગઈ હશે અને નોકર ચાકરો પણ અહીં તહીં ચાલ્યા ગયા હશે પરંતુ પુત્રી ચદના ક્યાં ગઈ ?”

શેઠ પોતાના પડોશીઓને પૂછ્યું કે, “મારા ઘરને તાળું કેમ વાસેલું છે ? અને ઘરના સઘળા માણસો ક્યાં ગયા છે ?” પડોશીઓએ જવાબ આપ્યો કે, “આપના ઘરને ત્રણ દિવસથી તાળું વાસેલું છે. જે જે માણસોને આપને ત્યાંથી હમેશા સદાવ્રત મળતું હતું, તેઓ પણ આજે ત્રણ દિવસથી નિરાશ બનીને પાછા ચાલ્યા જાય છે. નોકરચાકરો પણ તાળું વાસેલું દેખીને પાછા જતા રહે છે, પણ અમે એ નથી જાણતા કે તાળું કેમ વાસ્યું છે અને શેઠાણીજી ક્યાં ગયા છે.” શેઠ ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે, “તે તો કદાચ તેના પિતાને ત્યાં ગઈ હશે, પણ પુત્રી ચદના ક્યાં ગઈ હશે ?” શેઠના આ પ્રશ્નના

ઉત્તરમાં પહેલીએએ કહ્યું કે અને મધ્ય દિવસથી તેને પણ લોભ નથી.”

શેઠ પેતાના પહેલીએ સાથે આ પ્રમાણે વાત કરી રહ્યા હતા. એટલામાં શેઠના ધરનેા એક નોકર ત્યાં આવી પહેલેએ શેઠે તેને ધરને તાણુ લગાવ્યાનુ કારણ પૂછ્યું તેણે જવાબ આપ્યો કે મને વધારે તો કંઈ આકર્ષિતી નથી, પણ આપના ગયા પછી શેઠ છુટીએ જામને સમજાવેને જાણી ત્યાં મોકલી આપ્યા હતા. ધરમાં ગયા શેઠાણી તથા ચંદનનાળા એ બે જ રહ્યા હતા. અને જ્યાં આ પછી થું મધુ અને તેઓ બંને કર્યા ગયા તેની ખબર નથી પછી તે બારણે તાણુ જ વાસેલું રેખાયું.”

આ વર્ણન સાંભળીને, શેઠને ચંદનનાળાના કાવન પરને સંદેહ થયો. તેઓ મૂળાનો સ્વભાવ તથા ચંદનનાળા સાથે તેલ વૈમનસ્ય જાણતા હતા. એથી તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે ચંદન જરૂર કોઈ સકટમાં પડી હશે. શેઠે નોકરને ચસર ચૂકે શેઠાણીની ખબર કાઢવા અને જો તે ત્યાં હોય તો તેને મોકલાવી લાવવા જનવા તેની પાસેથી ધરને વાસેલાં તાળાંની કૃત્તી લઈ આવવા માટે મોકલ્યો. નોકર શેઠના ચસર ચૂકે થયો. શેઠાણીને ત્યાં જોઈને તેણે તેને કહ્યું કે શેઠ આખા છે માટે તમે ગાસો, જનવા તો ધરને વાસેલાં તાળાંની કૃત્તી આપો.” શેઠનું આવાગમન થયેલું સાંભળીને શેઠાણીને થોડાક પ્રાસંગે પડ્યો. પરંતુ એવા વિચારથી તેને ધેરું રહ્યું કે તે દુષ્ટા (ચંદનનાળા) ભોળામાં મધ્ય દિવસથી જુખી તરસી પડી છે તેથી જરૂર તે મરી ગઈ હશે. અને કદાચ જો તે મરી ગઈ નહિ હોય, તો પણ શેઠને તે જાગતની ખબર પડશે નહિ. હમણાં એક બે દિવસ તો હું ધરે જઈશ જ નહિ, પછી જ્યારે જઈશ અને શેઠ તેના સમજવા પૂછશે ત્યારે કહી શકિત કે તે તો કોઈ જાળવવા મુશ્કેલી સાથે જાણી ગઈ અને ધરમાંથી જાણી જાય ત્યાં પણ કંઈ મંઈ આ પ્રમાણે તેના પર આરોપ મૂકીશ.

શેઠાણીએ નોકરને ઘરના તાળાની ચાવી આપી. નોકરે તે ચાવી લાવીને શેઠને આપી. ઘરનું તાળુ ઉઘાડીને શેઠ અંદર ગયા, પછી ત્યાં ચંદનખાળા બેસાડ્યા આવી નહિ ચંદનખાળાને ન બેસાડી, શેઠ મોઢા સ્વરે તેનું નામ લઈને બોલાવવા લાગ્યા બોયરાના કમાડોના તડમા ચઢીને ચેડના આ સબંદો ચંદનખાળાના કાને પડ્યા 'પોતાનું' નામ સાંભળીને, અને શેઠનો સ્વર ઓળખીને, ચંદનખાળા વિચારવા લાગી કે, "પિતાજી મને બોલાવી રહ્યા છે. તેમનો કરુણા-પૂર્ણ શ્વનિ કહી આપે છે કે તેઓ મારે લીધે દુઃખ અનુભવી રહ્યા છે." આ પ્રમાણે વિચાર કરતી ચંદનખાળાએ ત્યાંથી જવાબ આપ્યો કે, "પિતાજી, આપ દુઃખ ન ધરશો, હું અહીંયાં આનંદમાં છું" ચંદનખાળાનો અસ્પષ્ટ જવાબ શેઠ સાંભળ્યો તે સંબંધના આધારે બોયરા તરફ ચાલ્યા. શેઠ 'ચંદના, ચંદના' શબ્દ બોલતા જતા હતા અને ચંદનખાળા તેમને જવાબ આપતી જતી હતી. આથી શેઠ જેમ જેમ બોયરા નજીક આવતા જતા હતા, તેમ તેમ ચંદનખાળાનાં સંબંધની અસ્પષ્ટતા પછી ઓછી થતી જતી હતી બોયરાના બારણા પાસે પહોંચતા શેઠને વિશ્વાસ આવ્યો કે ચંદના આમાં જ છે. તે દુષ્ટા (પત્ની)એ ચંદનાને આ બોયરામાં પૂરી રાખી છે.

શેઠે બોયરાનું કમાડ ઉઘાડીને ચંદનખાળાને બોલાવી. આ વખતે તેને ચંદનખાળાનો જવાબ સ્પષ્ટ જાણાયો. શેઠ તે અંધારા બોયરામાં બિતર્યા તે ધીરે ધીરે ચાલતા ચંદનખાળા પાસે પહોંચી ગયા. ત્યાં પહોંચતા તેમણે જણ્યું કે ચંદનખાળાના હાથપગ બેડી-ઝોથી જકડાયેલા છે આવી દશામાં આવી પડેલી ચંદનખાળાને જોઈને શેઠને ઘણું દુઃખ થયું તેણે સાદસ કરીને ચંદનખાળાને ઉપાડો, અને જેમ તેમ કરીને બોયરાની બહાર લાવ્યા બહાર લાવતા તેમણે જ્યાં ચંદનખાળાનું મૂડેલું મસ્તક, તેના શરીર પર વાળેલી લગોટી, અને હાથકડી—બેડી જોઈ કે તરત જ તેમનું ચૈર્ષ ખૂટી ગયું. તેઓ ખૂબ જોરથી રડી પડ્યા, અને કહેવા લાગ્યા કે, "હાય, તે દુષ્ટાએ

તારા જેવી સતીની જાણી કુદૃષ્ટા કરી. તેણે તને મારી નાખવામાં, તારો ધાત કરવામાં કેઈ પણ જાતની ક્યારેય રાખી નથી. મારી સમજણ મુજબ તેણે તો તને મારી જ નાખી હતી. આ તો મારું જાણ સારું હતું કે જેથી હું તને છોડી નેઈ શકીશ.

આ પ્રમાણે કહીને, શેઠ વિલાપ કરવા લાગ્યા. યૌનનાથ શેઠને સમજાવવા તથા પેલું બાપના લાગી પરત્વે તે વખતે તેની સખણી વાતો શેઠને કુખરેખી મગમ કાઢી પર પોતાં જળમિંકુની જેમ નક્કમી જાતી હતી. શેઠનું કુખ કેઈ રીતે જોણું થતું ન હતું. ચંદનનાળાએ વિચાર્યું કે “આ રીતે પિતાનું રક્ત નષ્ટ કરવું ખુશ છે. આ વખતે તેમને કંઈ કામ જણાવવું જોઈએ તો જ તેમનો કુખ પ્રવાહ રહેશે સકામ.” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, ચંદનનાળાએ શેઠને કહ્યું કે “પિતાશ્રી તમે તો શેવામાં પડી ગયા, અને મને જસલ રાજ લાગી છે. તમે ગયા તે જ દિવસથી હું સૂખી છું. મારે તમે શેવાનું નંધ કરીને મને કંઈક ખાવાનું બાપો. તમે મને જોડવામાંથી નક્કાર લાવતા હતા તે વખતે મેં જેવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે પારણું કરવા જોગ્યું એ કંઈ વસ્તુ છોશી પ્રથમ તમારા હાથમાં આવશે, તે જ વસ્તુ હું પારણું કરવા મરિ લઈશ. બીજી નથી તેવાર કરેલ વસ્તુ જમવા લાનેથી વસ્તુ હું લઈશ નહિ.”

ચંદનનાળાનું કથન સાંભળીને, આસતી બાજુ મલુ દિવસથી સૂખી છે. એવો વિચાર કરીને શેઠ શેવાનું સૂચી ગયા. તેઓ લીને રસોડામાંથી કેઈ ખાવાની વસ્તુ લાવવા મરિ ગયા. પરંતુ તેમણે જોયું કે રસોડાને પણ શેઠણીએ તાજી વાસણું છે. તેઓ બાહુર જનીને જઈ તહીં જોવા લાગ્યા. તે વખતે ત્યાં તેમણે જેવી કેઈ યીજ જોઈ નહિ, કે જે જો પારણું કરી સકામ. માત્ર એક વાસણમાં મુકાઈ મરેલાં બાકાના બાકાનાં ઘીયા, જે મલુ માર દિવસ પહેલાં

શેકના ઘોડાને માટે બાફી રાખ્યા હતા, અને વાસણમાં વધેલા રહી ગયા હતા. શેઠે વિચાર્યું કે પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા માટે મોઢામાં મૂકીને પારણું કરવાના કામમાં તો આ બાકળાં આવી શકશે, પણ આને રાખુ ક્યા વાસણમાં ? આ પ્રમાણે વિચાર કરતા શેઠ આનુમાણુ કોઈ વાસણુ શોધવા લાગ્યા. શેઠાણીની કૃપાથી બહાર કોઈ વાસણુ પણ ન હતું. માત્ર એક સૂપકુ ટાંગેલું હતું. શેઠે તે સૂપડામાં જ અડદનાં થોડાંક બાકળાં મૂકીને ચઢનબાળા પાસે લઈ ગયા. તેમણે ચઢનબાળાને કહ્યું કે, “પુત્રી ! ખાવા યોગ્ય કોઈ વસ્તુ બહાર નથી, માત્ર આ અડદનાં બાકળાં મળ્યા છે, જે હું તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા વાસ્તે લઈ આવ્યો છું. તું ત્રણ દિવસની બૂખી છે. આ અડદનાં બાકળાં ખાઈશ તો તુકસાન કરશે. માટે તું એક ઢાણો મોમા મૂકીને તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી દે. હું હમણાં જ લુહારને બોલાવી લાવુ છું. જે તારી હાથકડી-બેડી પણ કાપશે અને રસોડા વગેરેને વાસેલાં તાળાં પણ તોડશે. રસોડું જિઘાતા જ હું તારે માટે બોજન બનાવીશ. તે બોજન જમીને તું તારી છુપા મટાડશે.”

ચઢનબાળાએ પ્રસન્નતાપૂર્વક શેઠના હાથમાંથી તે સૂપકુ લઈ લીધું, જેમાં સુકાઈ ગયેલા અડદના બાકળાં હતાં. તે એવો વિચાર કરી પ્રસન્ન હતી કે, “મને ત્રણ દિવસના ઉપવાસ પછી પારણું કરવા માટે એ અન્ન મળ્યું છે કે જે સર્વ જનના અન્ન કરતાં ઐશ્વર્ય મનાય છે અને તે પણ સૂપડામાં મળ્યું છે. આ વેશમાં મળેલું આ અન્ન શી શક્તિ આપશે તે કહી શકતી નથી. જો કે મેં આજે ત્રણ દિવસથી કોઈ પણ ખાધું પીધું નથી અને મને બૂખ ખૂબ સતાપ આપી રહી છે, તો પણ શું હું છુપાથી બાકુળ બનીને, અતિથિને કોઈ પણ આપ્યા વિના ખાઈ લઉં ? શું હું બૂખના દુઃખમાં ગભરાઈને એવું પાપ કરું ? આજ સુખીમાં તો મેં કદી પણ અતિથિને આપ્યા વિના બોજન કર્યું નથી, અને આજે ત્રણ દિવસના સ્વાભાવિક તપના પારણું વખતે આ પ્રુણવત ભૂલી

જાણે ! કપડે લીધે શું હું ધર્મથી વિમુખ જાતી જાણે ! અધે અને તેમ થાય, અધે શૂન્યથી પ્રાણ પશુ નીકળી જાય, તો પણ હું અતિથિને ઘન આપ્યાં વગર કદાપિ પારણું કરી શકીશ નહિ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, અઘડનાં બાકાંજાનું સુપકું હાથમાં રાખી, અદ્વનખાળા ધીરે ધીરે અસતી બારણા પાસે જાતી. તે ઉંચરા પર જોતી અર્ધ તેનો એક પગ તો ઉંચરાની બહાર હતો અને બીજો પગ ઉંચરાની અંદર હતો. તેના હાથમાં તે સુપકું હતું કે જેમાં ત્રણ દિવસ પહેલાંના બાહેલાં અઘડનાં બાકાંજાં હતાં. આ રીતે જોડેલી અદ્વનખાળા આરે તરફ નજર કરી કાંઈ અતિથિને ભોજન રહી હતી, તથા વિચારી રહી હતી, કે કોઈ અતિથિ આવે અને હું તેને ઘન આપું !

જે વખતે અદ્વનખાળા, ઘન આપવાની ભાવનાથી અતિથિની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી તેજ વખતે અચવાન મહાવીર, અભિમુક પ્રમાણે જાતી રાખમાં તે તરફ જાયી ચક્રવા. અદ્વનખાળાએ અચવાનને જોયા, અને અચવાને અદ્વનખાળાને જોઈ. અચવાનને ભોજનને અદ્વનખાળાને અત્યંત હર્ષ થયો. હર્ષના અતિરેકમાં તેના શરીરમાં અગ્નિ થઈ તે પેતાના ઘનમાં કહેવા લાગી કે “ ત્રણ દિવસના વખા પારણા વખતે જો અચવાન મહાવીરને ઘન આપવાનો મુજબસર થયે તો મારું અહોમાત્ર કહેવાય. ” અદ્વનખાળા અચવાન મહાવીરને જોળખતી હતી. તેનો અદ્વનખાળાના હાથે એક ચામની બહેન મહારાણી ત્રિશુલાના પુત્ર હતા. અચવાન મહાવીર પણ અદ્વનખાળાને જોળખતા હતા. અદ્વનખાળાને દેખીને અચવાને વિચાર થયો કે “ મારા અભિમુક પ્રમાણેની જાતી જાતને તો જરોનર કે પરનું એક બાખતની સુદિ છે તે જો કે—તેની અંજોમાં અંસુ નથી. જ્યાં સુધી અંજોમાં અંસુ પણ ન હોય, ત્યાંસુધી મારા અભિમુક પૂરો ન થઈ શકે અને અભિમુકની સપળા જાળતો પૂર્વ હોવા વિનંદ છે ઘન ન થઈ શકે.

અભિગ્રહની વિમતોમાં અપૂર્ણતા નિદાણીને, ભગવાન મદાવીર પાછા ચાલ્યા. ભગવાનને પાછા ચાલ્યા જતાં જોઈને ચંદનખાળાને અતિશય દુઃખ થયું તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે, “હાય, હું કેવી દુર્ભાગિની છું કે ભગવાન અહીં સુધી પંદાર્યા, છતાં પણ મારા હાથની બિલા ન લેતા પાછા જઈ રહ્યા છે! શું બીજાં સંપ્રજાઓની જેમ ભગવાન પણ મને છોડી જશે ?”

સાંસાગ્રિક મનુષ્યોની દૃષ્ટિએ, તે વખતે ચંદનખાળા મદાકબટમાં હતી; છતાં પણ તે તેને કબટ માનીને દુઃખિત થતી ન હતી તેને જેવું દુઃખ ભગવાન પાછા જવાથી તેમ જ તેમને દાન ન આપવાથી થયું, તેવું દુઃખ તેને બીજી કોઈ પણ જાળનથી થયું ન હતું વળી કોઈ પણ વખતે તેને રુદન નહોતું આવ્યું, તે એટલે સુધી કે, પોતાની માતાને જીમ ખેંચીને મૃત્યુ પામતી દેખતા છતાં પણ તેને આંખોમાં આંસુ નહોતા આવ્યા, પણ ભગવાન મદાવીર સામે આવ્યા છતાં પણ પાછા ફર્યા, આ દુઃખને કારણે તેની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી તે પોતાના દુર્ભાગ્ય તથા દુષ્ટકર્મને વારવાર ધિક્કારતી હતી, અને ભગવાનને દાન આપવાનો સુચોગ ન મળવાના કારણે આંખોમાંથી આંસુ વહાવી રહી હતી.

ભગવાન મદાવીર થોડેક દૂર જઈને ફરીથી ચંદનખાળા તરફ પાછું જોયું તેમણે વિચાર્યું કે, “અભિગ્રહની બાબતોમાંથી માત્ર એક જ બાબતની ત્રુટિ હતી. અભિગ્રહની બાકીની બીજી બધી બાબતો તો ખરાબર મળતી જ હતી, માત્ર આંખોમાં આંસુ જ ન હતું કદાચ સંભવ છે કે મારા પાછા ચાલ્યા જવાથી તે ત્રુટિ પણ પૂરી થઈ હોય.” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ભગવાન ફરીથી ચંદનખાળા સામે આવ્યા. આ વખતે તેમણે જોયું કે અભિગ્રહ પૂરે કરવા માટે જે જે બાબતોની જરૂર છે તે તે બધીયે અત્યારે મોજૂદ છે. ભગવાનને ફરીથી પોતાની સન્મુખ આવેલા જોઈ ચંદનખાળાને અપાર આનંદ થયો. આંખોમાંથી આંસુ તો ટપકી જ રહ્યા હતા, તે સાથે આનંદનું

મિથલ પશુ યથુ જાને એ રીતે ભગવાનના અભિમતની સમજા
જાનવો મળી ગઈ અભિમતની સમજા જાનવોનું અસ્તિત્વ નિકાળીને,
ભગવાને, શિક્ષાને માટે ચંદનનાળા આગળ દાઢ સળગ્યા, પેલાની
સ મુખ ભગવાનને ચામડાપે દાઢ સળાવેલા દેખીને, ચંદનનાળાને
આગળ જાનંદુર થયો. એ જ દર્શાવેલમાં તેણે ભગવાનના હસ્ત-ધારમાં
આગળ નાળાની શિક્ષા જાણી ચંદનનાળાએ આપેલાં આગનાં
નાળાં જેવા ભગવાનના દાઢમાં પડ્યા કે તરત જ આકાશમાં
દેવો દુકુશિ વચાવ્યા અને ચંદનનાળાનો જળ જલકાર મોહાવવા લાગ્યા
તેઓ કહેવા લાગ્યા કે ધન્ય છે ધારિણી તથા હથિયાલની પુત્રી ચંદન
નાળાને, કે જેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપીને, સસારના ભજ્જ
છોડેનો ઉદ્ધાર કરનાર મહાપુરુષના પ્રાણની રક્ષા કરી. આ પ્રમથએ
જળજલકાર કરતા થયા, અને દુકુશિ વચાવ્યા થયા, દેવો, પ્રતાપક
શેઠને ત્યાં સેનામહેશ વચેરેની જાણ કરવા લાગ્યા.

ચંદનનાળાએ આપેલું આગનાં નાળાંનું દાન થઈને, ભગવાન
મહાવીર ૫ માસ ૨૫ દિવસના તપનું પારણું કર્યું ભગવાને પારણું
કર્તાથી સંચારના સપળાં ભજ્જ છોડેને જાનંદુર થયો. તે જ વખતે
જાનેક દેવતાએ સહિત ઇન્દ્ર ચંદનનાળાની સેવામાં ઉપસ્થિત થયો.
ઇન્દ્રનો સહિતથી ચંદનનાળાની દાઢપતની દાઢકડી-નેડી દિવ્ય
આશુપણમાં ફેરવાઈ ગઈ જે સરીર પર માત્ર લગેલી હાથેલી હતી,
તે સરીર દિવ્ય વજોથી સુશોભિત બની યથુ જાને જે ચરતક
સૂત્રાએ મુકન કરી નાખ્યું હતું તે કોમલ તથા સુદર રેશાઓ પરિધૈ
થઈ ગયું.

ઇન્દ્ર તથા દેવોએ દિવ્ય શિક્ષાસન પ્રગટ કરીને, તે પર આરિ-
પૂર્વક ચંદનનાળાને બેસાડી તથા ચીતે તેની સામે બેસી રહીને તેની
સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. તે કહેવા લાગ્યો કે, " કે સતી, તમારા સુગુપ્ત
કરણમાં જામે પૂરેપૂરા જગત્ત નથી. જેને ભગવાન મહાવીર ૫૫

આદર આપ્યો છે, જેની આગળ ખુદ ભગવાને યાચક બનીને હાથ લખાવ્યો છે, તેનો પ્રસન્ન અમે શું કરી શકીએ ? તમે ભગવાનને દાન આપીને સુકાર્મ જતા મહાપુરુષરૂપી કલ્પવૃક્ષને જળસિંચન કર્યું છે. જે મહાપુરુષ દ્વારા જગતના સઘળા પ્રાણીઓનું કલ્યાણ થવાનું છે, તે મહાપુરુષના પ્રાણની તમે રક્ષા કરી છે, ઝેટલા માટે અખિલ જગત તમારું ઝડપી છે તમે મહારાણી ધારિણીની ભાવનાને સાકાર રૂપ આપ્યું છે મહારાણી ધારિણીએ તમને જે શિખામણ આપી હતી, તે શિખામણનું તમે સંપૂર્ણપણે પાલન કર્યું છે. તમે ધર્મની રક્ષા કરીને, દધિવાહન તથા ધારિણીને ભાગ્યશાળી બનાવ્યાં છે અમે દેવો પશુ તમારા કૃતઙ્ગી છીએ ”

આ પ્રમાણે યદનખાણાની સ્તુતિ કરીને, ધન્નાદિ સઘળા દેવો ચૈતપોતાના સ્થાને આવ્યા ગયા. યદનખાણા દિવ્ય વસ્ત્રાભૂષણ સહિત સિંહાસન પર બેસી રહી

: ૩૪૨૯ :

[૧૭]

સુભેલન

કવચિદ્ સૂમૌ છન્ધ્યા કવચિદપિ ચ પર્યંકશયનં ।
કવચિન્મહાકાશ્ચાઃ કવચિદપિ ચ શાસ્ત્રોદનઢચિ ॥
કવચિત્ કન્ધ્યાચારી કવચિત્પિ ચ દિવ્યામ્બરધરો ।
મનસ્વી કાર્યાર્થી ન ગણયતિ કુન્ધી ન ચ દુઃખમ્ ॥

અર્થ—કેઈ વાર જમીન પર પણ સૂઈ રહે છે અને કેઈ વાર ઉત્તમ પદ્મ પર સૂઈ રહે છે કેઈ વાર શાકપાન ખાઈને રહે છે અને કેઈ વાર જાળભાત ખાન છે કેઈ વાર રૂઢિલી બૂની ચોડી પહેરે છે અને કેઈ વાર દિવ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરે છે જતાં પણ, કશીં સિદ્ધિ મળે કમર કસનાર પુરુષ તેમના કેઈને નથી તે સુખનું કારણ માનતો કે નથી કુન્ધનું કારણ માનતો. તે સુખ અને દુઃખની ભેદ પણ જાણ કરતો નથી.

શુદ્ધિમાન માણસો કાર્યની સિદ્ધિને માટે સુખ દુઃખના ઝગડામાં પડતા નથી. તેઓ, બલે દુઃખ હોય કે સુખ હોય, પણ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. કાર્યની આગળ તેઓ સુખ દુઃખને ગણતા નથી. જો તેઓ કોઈ વ્યાખતમાં દુઃખ માનીને તેથી ગભરાઈ જાય કે કોઈ વ્યાખતમાં સુખ માનીને પ્રસન્ન થાય, તો તેઓ કદાપિ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકતા નથી. બલકે જોને દુઃખ માનવામાં આવે છે, તેની સામે તેઓ ગભરાવાને બદલે વધારે દૃઢ બની જાય છે, અને જોને સુખ કહેવામાં આવે છે, તેનાથી તેઓ આનંદિત બનવાને બદલે નમ્ર બની જાય છે. સુખ અગર દુઃખ તેઓની સ્વભાવિક પ્રસન્નતામાં કોઈ બિજાતા ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી તેઓ દરેક પ્રસંગે સ્વભાવિક જ પ્રસન્ન રહે છે.

ચંદનબાળા ઉપર, તેની માતા ધારિણીએ, શાન્તિરૂપી મુદ્ધ વડે દેશ પર લાગેલો કાષ્ઠ ધોવાનો ભાર મૂક્યો હતો તેની ઇચ્છા હતી, કે મારી પુત્રો જગત સમક્ષ એક નવો આદર્શ મૂકે, જગતના સ્ત્રી પુરુષોનાં જે દુર્ભાવના પ્રસરી રહી છે તેનો નાશ કરે અને સ્વદેશ-આરિણી રહીને, સંસારના લોભાનું કલ્યાણ કરે. ધારિણીએ મૂકેલો આ ભાર અંત સુધી પહોંચ્યાકાવામાં, ચંદનબાળાને અનેક કષ્ટોને સામનો કરવો પડ્યો, તો પણ ચંદનબાળા ગભરાઈ નહિ, પણ માતા દ્વારા બતાવવામાં આવેલી કાર્યપદ્ધતિ પર બરાબર દૃઢ રહી તેની આ દૃઢતાને લીધે જ મનુષ્યો તો શુ પણ સાક્ષાત્ ઇદ્રાદિ દેવોને પણ તેની આગળ મસ્તક નમાવવું પડ્યું અને પોતાના પર તેનું મહત્ત્વ માનવું પડ્યું.

ચંદનબાળાની સ્તુતિ કરીને, ઇદ્રાદિ દેવો પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. ચંદનબાળાએ ભગવાન મહાવીરને આપેલા દાનની અને સોનામહોરો વગેરેની યથેલી વૃષ્ટિની વાત વિદ્યુત્તરેજે આખા શહેરમાં પ્રસરી ગઈ મૂળાની કોઈ દાની અથવા તેની પડોશમાં રહેનારી કોઈ

બ્રહ્મિ તરત જ મૂળાની પાસે ગઈ તેણે મૂળાને કહ્યું કે તમારા ધરમાં સોનામહેરોની વૃદ્ધિ થઈ છે” આ સમાચાર સાંભળીને મૂળા તો રાજી રાજી થઈ ગઈ પણ તે સાથે તેને એ ચિંતા થઈ કે

રખેને કેઈ મારે ત્યાંથી સોનામહેરો ન લઈ લ્યવ !” હું ચંદનનાળાને હાથકડી—એકી ધાકોને જોઈરામાં પૂરીને બાવી છું, તેનું થું થું થું થું જે બાળત તરફ મૂળાનું ઘેસ પણ લક્ષ્ય ન હતું તેનું લક્ષ્ય તો મિત્ર જે જ હતું કે મારે ત્યાંથી કઈ સોનામહેરો ઉઘાડીને ન લઈ લ્યવ સોનામહેરોના ઘોઘાથી બધીરી બનેથી મૂળા ધર તરફ દોડી દોડતાં ને દોડતાં તેના પગ ક્યાંના ક્યાં પડતા હતા. તે જ્યેમ તેમ ધેર જાતી ત્યાં તેણે જોયું કે ધરમાં સોનામહેરોના હજારે હજાર પડ્યા છે તે જોઈને તે ખુશી થઈ અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે મારું લાગ્યું પ્રમળ છે એથી જ લેખિની કાન્ત સુદ રહી, અને આ સોનામહેરો નથી.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી મૂળા બાર્નડમાં ચૂબ્બ જતી રહી હતી એટલામાં જ તેણે દિવ્ય વસ્ત્રાલંકાર સુદત ચંદનનાળાને સિદ્ધાસન પર બેઠેથી જોઈ ચંદનનાળાને આ પ્રમાણે બેઠેથી જોઈને, મૂળાને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું ચંદનનાળાને પણ મૂળાને જોઈ મૂળાને જોતાં જ એક, મહતા પધાર્થો છે ’ એમ કહેતી થઈ ચંદનનાળા સિદ્ધાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી અને ત્વરાએ મૂળાની સામે ગઈ તેણે બાહર સજ્જિત મૂળાને પ્રજ્વાલ ક્યાં અને પોતાના દેવે બાપેલાં મુસ જોઈથી મૂળાના પગ લુછતી થઈ કહેવા લાગી કે ચાતા, આ સપથ બાપના ચરણોનો જ પ્રતાપ છે બાપની ૮ કૃપાથી બાપણે ત્યાં બચવાનું મહાવીર પધાર્થો હતા તેઓને કાન બાપવાનો પુરોચ થને પ્રાપ્ત થયો અને આ બધી રચના કે જે તમે જોઈ રહ્યા છો તે બાપની જ કૃપાથી થઈ છે હમણાં બહારનાં ધન્ધાલિ દેવો પણ બાળ્યા હતા.”

ચંદનનાળાના મુખથી આ પ્રમાણે પોતાની પ્રજ્વાલ સાંભળીને, મૂળા

પોતાના મનમાં અતિશય લજ્જાસ્પદ બની રહી હતી તે વિચારી રહી હતી કે, “ હાથ,મે પાપિણીએ આની સાથે કેવો દુષ્ટ વર્તાવ કર્યો હતો, અને આ મારી સાથે કેવો સદ્વર્તાવ કરી રહી છે, મે તો મારી તરફથી આને મારી નાખવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો હતો, છતાં પણ આ મારો હિપકાર જ માની રહી છે । ”

લજ્જાની મારો મૂળા, ચંદનબાળાની સધળી વાતો સાંભળીને પણ શાંત હતી ચંદનબાળા સમગ્ર ગર્ભ કે માતા આ વખતે પોતાના કૃત્યથી લજ્જિત બનેલ છે, તેથી તે મૂળાનો હાથ પકડીને તેને સિંહાસન પર લઈ ગઈ અને પોતાની સાથે બેસાડી મૂળાને સાથે લઈને ચંદનબાળા બેઠી હતી, એટલામાં જ શેઠ પણ આવ્યા તેમણે રસ્તામાં બધો હેવાલ બોલ્યો હતો, તેથી તે પ્રસન્ન હતા શેઠ આવ્યા તો ખુશાલી સાથે જ, પણ ચંદનબાળાની સાથે બેઠેલી મૂળાને જોતાં જ, તેમને ક્રોધ આવી ગયો શેઠને જોઈને મૂળા પણ એ બધથી કંપી ઊડી કે હવે શેઠ કાણ જાણે મને શુએ કહેશે અથવા કાણ જાણે કેવીએ શિક્ષા કરશે. ચંદનબાળાએ પણ શેઠને આવેલા જોયા શેઠને સત્કાર કરવા માટે તે સિંહાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી, અને તેની સાથે મૂળા પણ ઊતરી પડી શેઠ મૂળા પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, “ રે દુષ્ટા, તને આ સતીની સાથે બેસતા શરમ પણ ન આવી ? તું આ પુત્રીની સાથે બેસવા ચોગ્ય છે ? પુત્રીની સાથે સિંહાસન પર બેસવા અને સોનામહોરો એકઠી કરવા માટે તો તું આવી પહોંચી, પણ અત્યાર સુધી તું ક્યાં ગઈ હતી ? અત્યાર સુધી કેમ નહોતી આવી ? આવે પણ શી રીતે ? કયું મુખ બતાવવા માટે આવે ? તું તો બેશરમ છે, તેથી જ ફરીથી અહીંયા આવી છે જો તને જરા પણ શરમ હોત, તો કેમ આવત ? તું પાપિણીનું મોં દેખવાથી પણ પાપ લાગે છે જેણે આ નિર્દોષ સતીના જીવનને સંકટમાં નાખી દીધું, તેને મારી નાખવાનો જ હિપાવ કર્યો, તે પાપિણીનું મોં જોવાથી પાપ લાગે એ સ્વભાવિક જ છે માટે તું અહીંથી ચાલી જાવ ”

સવીનો સ્પર્શ ન કરીશ અને ત્યાં તારી ઇચ્છા હોય ત્યાં કાંઈ મુખ કરીને ચાલી જા ! ”

આ પ્રમાણે થોડા મૂળા પર ડોપાવમાન થયા તે જ વખતે તેને પ્રજ્વાલ કરીને અહનગાળા તેમને કહેવા લાગી કે પિતાજી આપ મતા પર નાહના સા મારે ગુસ્સે થાય છે ! માતાએ સૌ અપરાધ કર્યો છે ! તેમણે તો વધારે ઉપકાર કર્યો છે તેથી તેમને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ, તેને ગદ્યે આપ તો વધારે ડોપાવમાન થાઓ છો, જેવું મુંઝવણ ! અહનગાળાનું કથન સાંજનાં થોડાં જામરૂં થઈ કહેવા લાગ્યા કે “ પુત્રી તું આ શું કરી રહેલ છે ! જેણે તારા હાથપગમાં હાથકામી-મેડી ખાલીને, તારુ ચરતક મૂકીને, અને તને લગ્નની પહેરાવીને અંધારા ભોમરામાં ફેંટા દીધી તે ઉપકાર કરનારી કઈ રીતે દોષી કોઈ ? તેણે પોતાની તરફથી તો તને ઘણી નાખવાનો જ ખાટ માર્યો હતો. તને મારી નાંખવામાં તેણે શું કઈ ભાગી રાખી હતી ! જ્યાં પણ તું કહે છે કે તેણે ઉપકાર કર્યો છે તારી આ વાત મારા સમજવામાં આવતી નથી.

તેમના કથનના અવાજમાં અહનગાળા બોલી કે “ પિતાજી આજે સાંજનાં કરી, કે આપના વધ પછી અહીંથી કાનવાન મહાવીર રાધાનો હતો, મારા હાથથી તેઓએ આજનાં જાકળાનું ઘન લીધું હતું અને અને એ કારણથી ઇન્દ્રાદિ દેવો સેત્રીવાની વૃદ્ધિ કરતા અહીંથી અનર્થ હતો. મારા કરીર પર આપ એ દેરકાર જોઈ રહ્યા છો તે કાનવાનના પદાસ્વામી અને ઇન્દ્રાદિ દેવોના અગમનથી જ ગરેસો છે કાનવાનના પદાર્થના અને ઘન આપના કારને તો આપ પણ ક્રોધ જ થાનતો, પરંતુ ક્રોધ કારનું કારણ મેણે છે તે વિચારે. કાનવાન ૫ માસ ૨૫ દિવસથી આઠાર લીધા વગર વિચરી રહ્યા હતા. તે તેઓને જન નહોતું મળતું ! શું સંસારમાં કાંઈ ઘણું ન હતો ? સંસારમાં કાનવાન જેવા ચક્રાન અજાણને ઘન આપવાની અભિલાષા

ધણ્યોએને હશે, છતાં પણ ભગવાને કાઈનું આપેલું અન્ન ન લીધું, આથી સ્પષ્ટ છે કે, ભગવાને કાઈ અભિગ્રહ ધારણ કર્યો હતો, અને મારી માગકૃત એ અભિગ્રહ પૂરો થયાનું જાણીને જ દાન લીધું. ભગવાનનો શો અભિગ્રહ હતો તે વાત હું તો જાણતી ન હતી, પરંતુ ઇન્દ્રાદિ દેવોના કહેવાથી ખબર પડી કે ભગવાને તેર બાળતોનો અભિગ્રહ ધાર્યો હતો તેઓની પ્રતિજ્ઞા હતી કે, જે રાજકુમારી હોય, અનિવાહિતા હોય, સદાચારિણી હોય, જેનું મસ્તક મૂકેલું હોય, જેના શરીર પર માત્ર લગોટી હોય, જેના હાથમા હાથકડી અને પગમા ખેડી પડી હોય, જે ત્રણ દિવસથી ભૂખી હોય, જેનો એક પગ ઉમરાની બહાર હોય અને બીજો પગ ઉમરાની અંદર હોય, જેણે હાથમા સૂપકુ લીધું હોય, તથા તે સૂપકામા અડદના બાકળા રાખ્યા હોય, જે દાન આપવાની ભાવનાથી અતિથિની પ્રતીક્ષામા અહોતહીં જોતી હોય, અને જે અસન્ન પણ હોય તથા જેની આખમાં આસુ પણ હોય, એવી કાઈ કન્યાના હાથથી જો અન્ન મળે, તો જ હું પારણું કરીશ, નહિ તો શરીર બહે નાશ પામે, પણ હું ભોજન કરીશ નહિ પિતાજી, ભગવાનનો આ અભિગ્રહ માતાની કૃપાથી જ પૂર્ણ થયો છે જે કારણોને માટે આપ માતાને ખરાબ કહ્યો છે, અને માતા પર ક્રોધાપમાન થયા છે તે જ કારણોથી ભગવાનનો અભિગ્રહ પૂરો થયો છે. આ રીતે માતાએ મારા ઉપર જ નહિ, પરંતુ સમસ્ત સંસાર પર ઉપકાર કર્યો છે, કે નહિ ? માટે આપ માતાને અપશબ્દ કહીને તેમનું અપમાન ન કરો એમનું અપમાન કરવું એ મારું અને ભગવાન મહાવીરનું અપમાન કરવા બરોબર છે”

ચંદનબાળાએ શ્રેઠને આ અમાણે સમજાવીને શાત કર્યા તે શેઠ તથા મૂળાને લઈને સિંહાસન પર બેઠી

આખા શહેરમા આ વાત પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ, કે જે છોકરી દિવસે બજારમા જિભી રહીને વેચાઈ ગઈ હતી જોતે તેઓ લઈ જતી

જતી હતી, અને જાતે જે જનવાન સીકને ત્યાં વેચાણી હતી, તે રાત્રિ
 દિવસના અને રાણી પારિણીની કન્યા છે તેણે ૫ માસ અને ૨૫
 દિવસના મદાન તપસ્વી ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું, જેથી સોના
 મહોરો વજેરેની વૃષ્ટિ થઈ છે અને ઇન્દ્રાદિ દેવોએ પણ તેમની
 સેવામાં હાજર થઈને સ્તુતિ કરી છે આ પ્રકારની ખજાનાના
 ગામમાં પ્રસરી ગઈ રહી તથા તેની અંતે પણ આ સમાચાર
 સાંભળ્યા રહીની અંતે સ્વભાવ, જે દિવસે અદ્યતનના વેચાઈ હતી,
 તે દિવસથી જ બદલાઈ ગયો હતો. તે અદ્યતનના જગતમાં વેચાઈ
 મદિ રહીની સાથે મોક્ષના પછી ઉત્સુકતાપૂર્વક એ જ વસ્તુની રજા
 જોઈ રહી હતી કે તે હાકરીને વેચીને મારા પતિ ૨ લાખ સોના
 મહોરો ક્યારે લાવે. તે જોખમાં બેઠી બેઠી વારવાર રસ્તા પર જોઈ
 રહી હતી એટલામાં જ તેણે જોયું કે મોઈ માણસ સોનામહોરો
 બેચારને આવે છે. અને આગળ આગળ ખિન હાથે તેનો પતિ આવ્યો
 આવે છે. સોનામહોરો આવેલી જોઈને રહીની અંતે કહ્યું. બાત
 થયે. જોનજોતામાં રહી, સોનામહોરો લઈને આવેલા સોના માણસ
 સાથે ધરમાં પોતા સોના માણસો રહીના ધરમાં સોનામહોરો
 મૂકીને આવ્યા મ. રહી પહેલેથી કુખી તો હતો જ તેમાંવ વજી
 પુત્રી વગરનું ધર જોઈને આ વખતે તે વધારે કુખી થયો. તે કુખ
 હાથમાં ન સમાવી ઘડવો, પણ રુદનનાં શર્યા તેણે કુખ બહાર
 નીકળ્યું. રહીની અંતે બેઠાં પર ખાંડુ જાંઘાની જેમ રહીને કહેવા
 લાગી કે તમે કેમ રુદન કરો છો? આપણે ત્યાં જાંઘો નથી સોના
 મહોરો આવે. તે મદિ આ સમય તો બાતડનો છે જ્યાં આપ કુખ
 કેમ પામો છો? રહીની અંતે આ પ્રમાણે વારવાર કહેતી હતી પરંતુ
 રહી તેની આ વાતો બાતમાં લેતો ન હતો, તેમ તેની તરફ નજર
 સરખી કરીને જોતો ન હતો. તે તો માત્ર એ જ કહેતો હતો કે
 “લાવ પુત્રી! આજે તું આ ધરનું ઘોડી ગાલી ગઈ મારી કુદ સીને
 મારણે આગળના જનવાની ગઈ તે તે વેચાને પણ થાયો જ વારમાં

પવિત્ર બનાવી દીધી, પરંતુ મારી દુષ્ટ સ્ત્રી તારું મહત્ત્વ જાણી શકી નહિ.”

આ પ્રમાણે રુદન કરતા રથીની આગપાસ તેના ઘરના નોકર વગેરે પણ એકઠા થઈ ગયા. અને રથીની સાથે જ તેઓ પણ ચંદન-બાળાનો પ્રસાસ કરીને, તેના આદ્યા જવાનું દુઃખ કરવા લાગ્યા, તથા રથીને પૂછવા લાગ્યા કે તેણે વેશ્યાને કેવી રીતે સુધારી, અને તે કેના હાથમાં કેવી રીતે વેચાણી ? રથીએ વેશ્યાના આગમનની, વાદરાઓના દૂદવાની, ચંદનબાળા દ્વારા તેના રક્ષણની અને ધનાવહ શૈક્ષણે ત્યાં વેચાણનો સંબંધ વાત કહી રથીએ કહેલ વાત સાંભળીને સંબંધ માણુએ એમ કહેતાં વધારે દુઃખી બની ગયા કે, ખરી રીતે તે સતી એવી જ હતી !

પોતાના પતિને તથા ઘરના બીજા બધા માણસોને આ પ્રમાણે વિશ્વાસ કરતાં જોઈને, રથીની સ્ત્રી વિચારવા લાગી, કે જોને હું ખરાબ સમજતી હતી, તેને માટે તો આ બધા માણસો આ પ્રમાણે દુઃખી બની રહ્યા છે ! જો તે ખરાબ હતી, તો માત્ર મને જ ખરાબ કેમ લાગી ! આ લોકો પૈકી કોઈનેય પણ તે ખરાબ કેમ ન લાગી ! આ પ્રમાણે વિચારતા વિચારતા, રથીની સ્ત્રીના સ્વાભાવમાં એકદમ પરિવર્તન થયું તે એવા નિર્ણય પર આવી કે, ખરી રીતે તે ખરાબ ન હતી, પણ હું જ ખરાબ છું. આવા નિર્ણય પર આવ્યા પછી તેને ચંદનબાળાને ધરમાંની કાઢી મૂકવા બદલ પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો, અને તે એકદમ રહી પડીને રથીના પગમાં ઢળી પડી. તે કુરુણ સ્વરે રથીને કહેવા લાગી કે, “ મને—પાપિણીને ક્ષમા કરો. મેં તે સતી પર સંકા લાવીને તેના પર નાહક બોલું કલક ચલાવ્યું અત્યાર સુધી હું તેની મહત્તા ન જાણી શકી, પણ હવે મને તેની મહત્તાનું જ્ઞાન થયું છે હવે તો તે સતી અહીંથી ચાલી ગઈ છે, અને હવે તેને પાછી લાવવાનો પ્રયત્ન પણ નક્કી છે, તો પણ હું આજથી એવી પ્રતિજ્ઞા કરું છું

તે હવેથી હું તેના ખતાવેલા માર્ગે ચંચરીશ. તે જેથી રીતે મમ સ્ત્રી હતી એવું વિનયથી જ વર્તન બ્રજવતી હતી, અને જે રીતે બ્રજમાં પાલન કરતી હતી તે જ રીતે હું પણ કરીશ. તે સતી કરીશી તે માલી ગઈ છે પરંતુ પોતાના આચરણનો આદર્શ મૂળી ગઈ છે તે જ આદર્શ આચરણને અપનાવી ગઈશ. આ ૨ શાખ સોનામહોરને હાથ પણ લગાડીશ નહિ !”

પોતાની કીર્તિ અન્યાયાસે આર્જી પરિવર્તન બરેલું ગઈ રહી તથા તેના ધરના અન્ન માણેસોને ખૂન આચર્યું હતું. રથીની કીર્તિ શ્રાદ્ધ જ દિવસોમાં પોતાના કસબવહાર વડે પોતાને બીજા વસુધા જ સાબિત કરી દેખાડી.

રથીની કીર્તિ પણ એમ સાંભળ્યું કે જે સતીને મે રેખાવી હતી, તે સતી ધનવાહ સૌને ત્યાં છે તેણે જનવાન મહાવીરને દાન આપ્યું છે તેમ જ ઉદાહરિ દેવોએ તેની સ્તુતિ કરી છે તથા સોનામહોરની વૃદ્ધિ કરી છે અને અન્નપાત્રે નચરળો તેના હર્ષન કરવા મદ વર્ષ રહ્યા છે આ સાંભળીને, રથીની કીર્તિ વિનય અને નમ્રતાપૂર્વક રથીને કહ્યું કે નાથ, સાંભળ્યું છે કે જે સતીને મે કટ આપ્યું હતું અને અન્નરમાં રેખાવી હતી તે સતી ધનવાહ સૌને ત્યાં છે તથા તેણે જનવાન મહાવીરને દાન આપ્યું છે જેથી દેવતાઓએ તેનો મદિત્રા ગાયો છે અને સમગ્રા સૌથી તેના હર્ષન કરવા ગઈ રહ્યા છે મને પણ દિવસોથી તે સતીના હર્ષન કરવાની ઇચ્છા છે બે આપ મને તેના હર્ષન કરાવો તો આપની મોટી કૃપા થશે.”

પોતાની કીર્તિ આ માર્ગના સાંભળીને રથીને અત્યંત અનુદાન થયેલ તેણે પોતાની કીર્તિ કહ્યું કે “હું તમારી આ ઉચ્ચ આપનાની પ્રવસા કરું છું અને કહું છું કે ગાયો, યજ્ઞ દિવસો પછી, આજે તે સતીના હર્ષન કરીને આપણા મેત્રા સદાજ કરીને એમ કરીને રથીએ રથ તૈયાર કરાવ્યો, તથા પોતાની કીર્તિ હર્ષન કરવા આપ્યો.”

પેલી તરફ વેશ્યાએ પણ સાબળ્યું કે જે છોકરીને હું વેશ્યા બનાવવા માટે ખરીદી રહી હતી, તે મહારાજા દધિવાહન તથા મહારાણી ધારિણીની પુત્રી હતી, અને તેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું, તેથી ઇન્દ્રાદિ દેવો ધનાવહ શેઠને ત્યાં તેનો મહિમા કરી રહ્યા છે અદ્વનખાળાએ તે વેશ્યાને પહેલેથી જ પવિત્ર બનાવી દીધી હતી અદ્વનખાળાના ઉપદેશથી તે વેશ્યાવૃત્તિ ત્યાગીને પવિત્ર જીવન ગાળી રહી હતી, અને અદ્વનખાળા પ્રત્યે કૃતગતતા દર્શાવી રહી હતી. ધનાવહ શેઠને ત્યાં તે સતી પ્રગટ થઈ છે એવું સાબળીને તેના આનંદનો ખાર રહ્યો નહિ તે પણ અદ્વનખાળાનું દર્શન કરવા માટે ચાલી.

ધનાવહ શેઠ તથા મૂળાને સાથે લઈને અદ્વનખાળા સિંહાસન પર બેઠી હતી, તે જ વખતે ત્યાં પોતાની પત્નીને લઈને રથી આવી પહોંચ્યા રથી તથા તેની સ્ત્રીને જોતાં જ અદ્વનખાળા સિંહાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી અદ્વનખાળાની સાથે જ ધનાવહ શેઠ તથા મૂળા પણ સિંહાસનથી ઊતરી ગયા અદ્વનખાળા ‘માતા, માતા’ કહેતી ઘડી રથીની સો તરફ ચાલી અને રથીની સ્ત્રી ‘પુત્રી, મને—પાપિનીને ક્ષમા કર’ એમ બોલતી અદ્વનખાળા તરફ ચાલી નજીકમાં આવતાં બંને એક બીજાના પગમાં નમી પડ્યા. અદ્વનખાળા તો કહેતી હતી કે, “માતા, મારા પર તમારો અનંત ઉપકાર છે ! આ બહુ તમારી જ કૃપાનું ફળ છે” અને રથીની સ્ત્રી કહેતી હતી કે, “હે પુત્રી, મને પાપિનીને ક્ષમા કર, મેં તારા પર નાહકનું બોધ આપ્યું, તથા વેચવા માટે તને બાકુળ બનાવી” અદ્વનખાળાનો પગ જાણીને રથીની સ્ત્રી વારંવાર આ પ્રમાણે કહેતી હતી અદ્વનખાળાએ તેને ઉઠાડીને, પોતાની જાની સાથે ચાંપી અને તેને કહેવા લાગી કે, “માતા, તમે દુઃખ ન કરો, તમે મારા પર ધણી જ ઉપકાર કર્યો છે. અને આટલે દરજ્જે લાયક બનાવવાના કારણસર તમે જ છો, કે મને ભગવાન મહાવીરને દાન આપવાનો ધન્ય પ્રસંગ મળ્યો.

કે કવેથી હું તેના જતાવેલા માર્ગે ચાલુ રીતે મમ મર્યાદાથી જેવું વિનયથી વર્તન દાખવતી હતી અને જે રીતે વ્યવસ્થા પાલન કરતી હતી તેજ રીતે હું પણ કરીશ. તે સતી સરીસ્થી તે આવી ચર્ચા છે પરંતુ પોતાના વ્યવસ્થાને આદર્શ ગ્રાહી ચર્ચા છે તેજ આદર્શ વ્યવસ્થાને અપનાવી લઈશ. આ ૨ લાખ સેનામહેરોને હાથ પણ લગાડીશ નહિ।”

પોતાની કીર્તિ અનાયાસે આવું પરિવર્તન કવેશું નહીં મળે તથા તેના ધરના અન્ય ગાણેસોને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. સ્થાની કોએ કોઈક જ કિસ્સોમાં પોતાના કમવ્યવહાર વડે પોતાને બીજા વસ્તુમાં જ સાબિત કરી દેખાડી.

સ્થાની કોએ પણ એમ સાંભળ્યું કે જે સતીને મેં વેચાવી હતી, તે સતી ધનવાદી છે અને ત્યાં છે તેણે ભગવાન મહાવીરને ધન આપ્યું છે તેમજ કોઈક દેવોએ તેની સ્તુતિ કરી છે તથા સેનામહેરોની રક્ષિત કરી છે અને અત્યારે નગરજનો તેના દર્શન કરવા મંદિર બંધ રહ્યા છે. આ સાંભળીને, સ્થાની કોએ વિનય અને નમ્રતાપૂર્વક સ્થાને કહ્યું કે નાથ, સાંભળ્યું છે કે જે સતીને મેં કદ આપ્યું હતું અને નગરમાં વેચાવી હતી, તે સતી ધનવાદી છે અને ત્યાં છે તેણે ભગવાન મહાવીરને ધન આપ્યું છે જેથી સ્વેતાએ તેનો મહિમા ગાયો છે અને સમગ્ર ભોજા તેના દર્શન કરવા બંધ રહ્યા છે અને ધણા કિસ્સોથી તે સતીના દર્શન કરવાની ઇચ્છા છે અને આપ મને તેના દર્શન કરાવો તો આપની મોટી કૃપા થશે.”

પોતાની કીર્તિ આ પ્રાર્થના સાંભળીને સ્થાને અત્યંત અનન્ય થયેલ તેણે પોતાની કીર્તિ કહ્યું કે “હું તમારી આજ્ઞા સ્વયં સંપાદન કરવા માટે છું અને કહું છું કે આશો, ધણા કિસ્સો પછી, આજે તે સતીના દર્શન કરીને આપણા નેત્રા સ્વચ્છ કરીએ. એમ કહીને સ્થાને રથ તૈયાર કરાવ્યો, તથા પોતાની કીર્તિ સાથે ચંદનગાળના દર્શન કરવા આશ્યો.

પેલી તરફ વેશ્યાએ પણ સાબળ્યું કે જે છોકરીને હું વેશ્યા બનાવવા માટે ખરીદી રહી હતી, તે મદારાજ દધિવાદન તથા મહારાણી ધારિણીની પુત્રી હતી, અને તેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું, તેથી ઇન્દ્રાદિ દેવો ધનાવહ શેઠને ત્યાં તેના મદિમા કરી રહ્યા છે. ચંદનખાળાએ તે વેશ્યાને પહેલેથી જ પવિત્ર બનાવી દીધી હતી ચંદનખાળાના ઉપદેશથી તે વેશ્યાવૃત્તિ ત્યાગીને પવિત્ર શબ્દન ગાળી રહી હતી, અને ચંદનખાળા પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દર્શાવી રહી તી. ધનાવહ શેઠને ત્યાં તે સતી પ્રગટ થઈ છે એવું સાબળીને માં આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે પણ ચંદનખાળાનું દર્શન કરવા માટે આવી.

ધનાવહ શેઠ તથા મૂળાને સાથે લઈને ચંદનખાળા સિંહાસન પર બેઠી હતી, તે જ વખતે ત્યાં પોતાની પત્નીને લઈને રથી આવી પહોંચ્યા રથી તથા તેની સ્ત્રીને જોતા જ ચંદનખાળા સિંહાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી ચંદનખાળાની સાથે જ ધનાવહ શેઠ તથા મૂળા પણ સિંહાસનથી ઊતરી ગયા ચંદનખાળા ‘માતા, માતા’ કહેતી થઈ રથીની ઓ તરફ આવી. અને રથીની સ્ત્રી ‘પુત્રી, મને-પાપિનીને ક્ષમા કર’ એમ બોલતી ચંદનખાળા તરફ આવી નજીકમાં આવતાં બંને એક બીજાના પગમાં નમી પડ્યા ચંદનખાળા તે કહેતી હતી કે, “માતા, મારા પગ તમારા અનંત ઉપકાર છે ! આ બધું તમારી જ કૃપાનું ફળ છે.” અને રથીની સ્ત્રી કહેતી હતી કે, “હે પુત્રી, મને પાપિનીને ક્ષમા કર, મેં તારા પર નાહકનું બોદુ આળ મૂક્યું, તથા વેશ્યા માટે તને વ્યાકુળ બનાવી.” ચંદનખાળાનો પગ કાઢીને રથીની સ્ત્રી વારંવાર આ પ્રમાણે કહેતી હતી ચંદનખાળાએ તેને હાકડીને, પોતાની જાની સાથે ચાંપી અને તેને કહેવા લાગી કે, “માતા, તમે હું જ ન કરો, તમે મારા પગ ધણે જ ઉપકાર કર્યો છે. મને આટલે દરજ્જે લાવકે બનાવવાના કારણજૂત તમે જ છો, કે નેથી મને ભગવાન મહાવીરને દાન આપવાનો ધન્ય પ્રસંગ મળ્યો.

એ તમે મને ધરમાંથી જહાર ન મોક્ષવત અને હું ધરમાં જ રહેવ, તો આ જમી રચના ન થાત. એ રીતે તમારુ જીવન પણ ન સુખસ્ત. આજે તમારામાં જે નમન છે તેનું મરણ હું ધરમાંથી નીકળી એ જ છે ”

રથીની કીને આ પ્રમાણે સ્વચ્છવીને યજ્ઞનગ્નજીને તેને સાન્ત્વન આપ્યું. પછી તેણે રથીને પ્રસ્વાદ કર્યો અને તેને કહેવા લાગ્યો કે પિતાજી હું આપની સાદાને માટે ઝડપી પું આપની જ કૃપાથી મને અમરનાથ મહાવીરનાં દર્શન કર્યાં. યજ્ઞનગ્નજી આ પ્રમાણે રથીને કહેતી હતી અને રથી શૂરચાપ ધરી રથીને અંજલિમાંથી અંશુઓ વહાવી રહ્યો હતો. યજ્ઞનગ્નજીનું કથન પૂર્ણ થયા પછી તે કહેવા લાગ્યો કે હે પ્રીતી, તું સાક્ષાત્ દેવી છે જે કુદૃષ્ટ હૃદયિનું દલ કશે તે જ દેવી છે અને તે અનેકની કુદૃષ્ટ હૃદયિને નાશ કરાવ્યો છે. પહેલાં તો તે મને પાપીને જ પાવન કર્યો. પછી વેસ્થાને સુધારી અને વેચાઈને આ મારી પૂજીને પવિત્ર બનાવરી તેને તો હું જાણું જ છે કે તે પહેલાં કેવી હતી પરંતુ તે મોક્ષોથી ર આમ મોક્ષમંદેશ. જાણીને, જેવો જ હું ધેર ગયો કે તરત જ તેનો સ્વચ્છાવ બદલાઈ ગયો. આ તે એવી બની ગઈ કે જાણે બીજા દુનિયાના કોઈ માર્ગ વેચાઈ જવાથી માતા સુધારી ગઈ આ વાત કથન બરાબર સાચું હતું ”

ધનાનક શેઠ પણ હાથ લેગાવીને એમ ભાઈ ભાઈને ગમે તેવી રીતે રથીને મળ્યા. શૂળા પણ રથીની કીને મળી તે વખતે ત્યાં આનંદ આનંદ જગાઈ રહ્યો હતો. બીજા પણ થયા માફક ત્યાં એકાદ વર્ષ રચા હતા અને પૂર્વદર્શન જાણીને એ માર્ગ યજ્ઞનગ્નજીની પ્રતિષ્ઠા કરતા હતા.

રથી, શેઠ જાણે સમગ્ર મળી રહ્યા હતા, એટલામાં જ વેસ્થા પણ જ્યારી પહોંચી. તે દુરથી જ હે સતી, મને—કુશલ કયા કશે.

એમ બોલતી ચંદનબાળા તરફ દોડી, તથા નજીકમાં આવીને, ચંદન-
બાળાના પગમાં પડી ગઈ. ચંદનબાળાએ તેને પણ ઉઠાડો, અને કહ્યું
કે, “માતા, તમે કેઈ જાતનો શોક ન કરશો” વેસ્થા કહેવા લાગી કે,
“આપના જેવી ત્રિલોકને પાવન કરનારી સતીને હું પાપની વૃદ્ધિ
કરવા માટે વેસ્થા બનાવવા ઇચ્છતી હતી, એટલું જ નહિ પણ તેને
માટે હું તમને બળાત્કારે પકડીને લઈ જવા માગતી હતી, અને મારી
આમડીના લોભી બકતો આ કાર્યમાં મને મદદ કરવા માટે પણ
તૈયાર થયા હતા. આટલું કરવા છતાં પણ તમે મારા પર ઉપકાર
કર્યો, તેમ જ વાદરાઓથી મારી રક્ષા કરી. તમારો ઉપદેશ પહેલાં તો
મને ક્યો ન હતો, પણ વાદરાઓના ત્રાસથી મુક્ત થયા પછી મારું
હૃદય એકદમ પલટાઈ ગયું અને તે સાથે વર્તન પણ પલટાઈ ગયું.
હવે હું ઈશ્વર ભજન કરતી થઈ, પવિત્રતાથી મારું જીવન વિતાવું
છું. જે કામીજનો મારા કૃપના અગ્નિમાં પોતાને બાળી બરમ કરવા
માટે આવતા હતા, તેઓ હવે આવતા નથી.”

વેસ્થાએ ચંદનબાળા પ્રત્યે પોતાની સઘળી જીવનચર્ચા કીધી.
ચંદનબાળાએ તેને પણ સાન્ત્વન આપ્યું અને ત્યાં હાજર રહેલા અન્ય
માથુસોની સાથે જ તેને પણ આદરપૂર્વક બેસાડી.

ધનાવહ શેઠને ત્યાં આ સઘળું બની રહ્યું હતું અને પેની તરફ
સત્તાનિકના મહેલમાં રાણી મૃગાવતી સત્તાનિકને કંપકો આપી
રહી હતી નગરમાં આ વાત પણ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી હતી કે,
‘ધારિણી તથા દધિવાહનની પુત્રીને ધનાવહ શેઠે વીસ લાખ સોના-
મહોરમાં ખરીદી લીધી હતી, અને તેની સાથે મૂળાએ આવી આવી
જાતનો દુર્ભાવહાર કર્યો હતો આજ તેણે અભિગ્રહધારી ભગવાન
મહાવીરને દાન આપીને, તેમનું જીવન બચાવ્યું છે, એથી ઇન્દ્રાદિ
દેવો તેનો મહિમા કરી રહ્યા છે’ ચાલતી ચાલતી આ વાત રાણી
મૃગાવતી પાસે પહોંચી તેને પણ ખબર પડી કે, મારી બહેનની

પુત્રી આ સહેરમાં નેચાઈ છે તેને આ રીતે કુલજ ભેગવવું પડે છે અને આજે તેના હાથે અચ્છાન મહાવીરનું પારણું થવું છે તેથી દેવોએ તેનો અદિષ્ઠ કર્યો છે આ સાંજનાં મુઠાવતીને થવું જ કુલજ થવું તે કહેતા લામી કે આ મારા પતિના અંગમાં જ પરિણામ છે

મુઠાવતીએ જો જ વખતે સન્તાનિકને સંસ્થિત થોડાં પગલું ચાલતીને સંસ્થિત સાંજના સન્તાનિક મુઠાવતીના મહેલમાં આવ્યો મુઠાવતીને કોપાભાન થયેલી જોઈને સન્તાનિક અચ્છાસ્ત નાંચે મુઠાવતી સોજ સતીએ પેટાની એક હતી તેના સતીત્વનું તેજ તે વખતે જગી રહ્યું હતું એ કારણથી સન્તાનિકને અમ થયો તેને મુઠાવતીને પૂછ્યું કે “આજે તમે આ પ્રસાદે કોપાભાન કેમ જો ?” મુઠાવતી કહેવા લામી કે “તમારા લોભને કારણે હવે હવે જ અમ થયો છે અને હોને હોને જેવું જેવું મેં ભોગવવું પડ્યું છે તેથી કંઈ જનર છે ? મેં તમને થણા સમજાવ્યા હતા, જ્યાં પશુ તમે તમારો લોભ ન રાખી શક્યા અને અપેક્ષાગરી પર કાંતિપૂર્વક રાત્રી કરતાં ચારી બહેનના પતિ પર અદાર્થ કરવા દેવામાં પરિણામે મારા બનેલી રૂપ વાહનને જ મળ્યો અચ્છાવ ભેગો પડ્યો, મારી બહેન ક્યાં અને કેવી દશામાં હતી તેની વિશ્લેષણ જનર નથી, અને ચારી બહેનની દોષીને તમારો કાર્ત્ત રૂપી બહોળાં કાર્ત્ત આવ્યો. જેણે તેને બન્ધરમાં વચી, પનાવડ દોડે તેને ખરીદી અને આજે તેના હાથથી તપસવી અચ્છાન મહાવીરનું પારણું થવું છે જેથી ઇન્દ્રાદિ સમજા દેવોએ તેનો અદિષ્ઠ કર્યો છે તમારા લોભને ખાતર, મારી બહેનની પુત્રી આ જ નવરમાં નેચાઈ જ્યાં પશુ તમને આ વાતની જનર નથી જે રાત્રીને માટે તમે આપા અપમાન કર્યો, તે રાત્રી શું તમારી કાથે આવશે ? તમને નિરપરાધી રાત્રી રૂપિયદન પર અદાર્થ કરવામાં, અપાની પ્રભુને ભૂલવામાં અને મારવા—કાપવામાં અરમ થવું ન જોઈ ? આ પશુ ન જોઈ ?”

મૃગાવતીએ આ પ્રમાણે રાજ સંતાનિકને ખૂબ ઠપકો આપ્યો. રાજ સંતાનિક પાસે મૃગાવતીની વાતોનો કાંઈ જવાબ ન હતો. તેથી તે તેની વાતો ચુપચાપ સાંભળી રહ્યો અને પોતાના મનમાં પશ્ચા-
ત્તાપ કરવા લાગ્યો. આખરે તેણે મૃગાવતીને એમ કહ્યું કે, “મે રાજમના
સોભે ચ પાની પ્રજા પર અત્યાચાર કર્યો, એ હું કબૂલ કરું છું, પણ
તમારી બહેનની દીકરી સાથે મારે કાંઈ દુશ્મનાવટ ન હતી તે
તો દધિવાદનની પુત્રી છે, તેવી જ મારો પુત્રી છે જો મને તેના
સબધમાં કાંઈ પણ ખગર હોત, તો હું તેને કદાપિ દુખ પડવા દેત
નહિ મારામા એટલી બધી અધમતા ન હોઈ શકે. જે ચયું તે
ચયું, આ વખતે વીતી ગયેલો વાત સબધમાં વધારે કાંઈ વિચાર
ન કરતા, હવે તો તે સતીને આપણે ત્યાં બોલાવવી જોઈએ. તે
સતી જ્યારે અહીંયા આવશે ત્યારે તેની માતાનો પણ પ્રતો લાગશે,
અને ત્યારે જ એ પણ માલૂમ પડશે કે તેને કયો રથી લાગ્યો હતો
તથા કેણે વેચી હતી. મે ચપાપુરી પર ચઢાઈ કરીને તે
નગરો જરૂર લૂંટાવી તો ખરી, પણ કોઈની છોકરી, અને ખાસ
કરીને મારા સબધી રાજની પુત્રીને લાવીને, મારા જ નગરમાં વેચ
વાનું હું કહી કહું નહિ માટે સૌથી પહેલા તો તે સતીને અહીંયા
સાવવા માટે કોઈને મોકલવો જોઈએ.”

સંતાનિકના આ કથનનું મૃગાવતીએ પણ સમર્થન કર્યું સંતા-
નિકે તરત જ પોતાના થોડાક સામંતોને બોલાવ્યા અને તેઓને અઢન-
ખાખાતો પરિચય આપીને તેમને કહ્યું કે, “તમે પાલખી લઈને આવ
તથા સન્માનપૂર્વક તે સતીને પાલખીમાં બેસાડીને લઈ આવો તેને
અમારા બંનેની તરફથી અહીં આવવા માટે વિનંતિ કરજો, અને જે
રોતે વિવેકપૂર્વક તેને અહીં લાવી શકે તે રોતે લઈ આવજો.”

સંતાનિકની આજ્ઞાથી સામંતો પાલખી લઈને ખનાવદ શહેર

૧. મૃગાવતીની શોકચ હોવાને લીધે.

ત્યાં જ્યાં ત્યાંની રમના જોઈને તે લોકો ધણા ખુશી થયા તેઓ
કહેવા લાગ્યા કે, “આજે જામને ધણું સુંદર કામ સોંપવામાં આવું
જમારું પ્રુદ્ધ પ્રજા છે એથી જ આજે જામને આ કામ સુઝત
કરવામાં આવ્યું અને જામને આ સતીના કાર્યને સુખવર
પ્રાપ્ત થશે.”

અક્ષયગણા સામે જઈ ન સામતોએ ભક્તિ રીતે તેને વળ
કહ્યું પછી તેઓ કહેવા લાગ્યા કે “અક્ષયગણ સત્તાનિક અને મહા-
રાણી મુદ્રાવતીએ જામને પાસપાસી લઈને જાવતી સેવામાં મોક્ષ
છે અને જામ મહેલમાં પધારે એવી પ્રાર્થના કરી છે

સાધારણ ભક્તિતન રાજમહેલનું આવું સ માનકર્તુ આવનવ
ખૂબ આકર્ષિત કરી રહે છે પરંતુ અક્ષયગણા પાસે આ પ્રાર્થ
પ્રસાદનું સું કામ કરી રહે છે તેણે સત્તાનિકના સામતોને નમતા
પૂર્વક ઉત્તર આપ્યો કે ‘તમે માસાણ તથા માસીણને મારા પ્રુદ્ધ
કહેલો અને નિવેદન કરજો કે હું એ રાજમહેલમાં જાવવાને લાગ
નથી કે જેમાં એણીને નિરપરાધી લોકોને લુદ્ધ-મારવા વગેરેના
પાપ કાવતો વિચાર કરવામાં આવે છે એટલા મઠિ મને ક્ષમા કરે
તેઓએ મને માફ કરી, તેને માટે હું તેઓની આભારી છું”

સત્તાનિકના સામતોએ વિવેકપૂર્વક અક્ષયગણાને રાજમહેલમાં
પધારવા માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરી, પણ અક્ષયગણાએ તેઓને એવી
રીતે સમજાવ્યા કે જેથી તેઓ પધારે કંઈ ક્ષી રહ્યા નહિ અને
સુખચાપ પાછા આવ્યા થયા તેઓએ જઈને સત્તાનિક તથા મુદ્રા-
વતીને અક્ષયગણાએ આપેલો જવાબ કહી સમજાવ્યો. અક્ષયગણાનો
જવાબ સાંભળીને મુદ્રાવતીએ સત્તાનિકને કહ્યું કે “હું તો પહેલેથી જ
જાણતી હતી કે તે સતી આવી રીતે નહિ આવે, છતાં પણ મે
આવના કથનની વિરુદ્ધ કંઈ પણ બોલ્યું ભિન્ન માન્યું નહિ. તે

સતી, આપણા મહેલ પર લોકાય તેવી નથી. માટે તેને લાવવી હોય તો અભિમાન છોડીને આપ પણ આવો. અને હું પણ આવું છું આપણા જવાથી સમજ છે કે તે સતી આવવાનું કમ્પલ કરે. તે આવી રીતે સંદેશથી આવે તેવી નથી ”

મૃગાવતિનું કથન સતાનિકે સ્વીકાર્યું. તેણે કહ્યું કે, “ બહુ સારું, હું પોતે પણ આવું છું અને તમે પણ આવો ”

રાત્ર અંતે રાણી ધનાવહ શેઠને ત્યા જવા માટે તૈયાર થયાં. રાજપરિવારના અન્ય માણસો તથા સામંતો વગેરે પણ સાથે જવા માટે તૈયાર થયા સામંત, ઉમરાવો સહિત રાત્ર અંતે રાણીની સવારી ધનાવહ શેઠને ત્યાં જવા માટે નીકળી રાત્ર રાણીની સવારી જતાં દેખીને નગરના ખીખ પજુ ધણા લોકો સાથે ચર્ચ ગયા. આખાં શહેરમાં આ વાતની ખબર પ્રસરી ગઈ કે જે સતીના હાથે ભગવાન મહાવીરનું પારણુ થયું છે, તે સતી, મહારાત્ર દ્વિ-વાહન તથા મહારાણી ધારિણીની પુત્રી છે તથા મહારાણી મૃગા-વતીની બહેનની પુત્રી છે એટલા માટે રાત્ર રાણી વગેરે સધળા માણસો તે સતીના દર્શન કરવા તેમ જ તેને સહેલમાં લઈ જવા માટે જાય છે આ સાંભળીને, નગરના ખીખ લોકો પણ ધનાવહ શેઠને ત્યાં દોડી ગયા થોડી જ વારમાં ધનાવહ શેઠને ત્યાં માણસોની ખૂબ હક જમી ગઈ એટલામાં રાત્ર તથા રાણીની સવારી પણ આવી પહોંચી ચંદનખાળાને દૂરથી જ જોતાં, મૃગાવતી તથા સતાનિક વાહનમાંથી નીચે ઊતરી, પગે જ ચાલતા ચંદનખાળા સામે ગયા

ચંદનખાળાની પાસે પહોંચતાં જ, રાણી અને સતાનિક ચંદનખાળાના પગમાં પડી ગયા. સતાનિક હાથ જોડીને ચંદનખાળાને કહેવા લાગ્યો કે, “ હે સતી, મને—માણીને ક્ષમા કરો મેં ભયકર અપરાધ કર્યો છે. તમારા જેવી સતીને દુ ખર્ચા નાખી છે. હું ઘોર

પાપી હું જો તમે મારા અપરાધો તરફ દષ્ટિપાત કરો, તો તે
મારું મોં પશુ-ન જોઈ શકે, કિંતુ તમે ફેરી સ્વચ્છતા ઓ, પાપ-
જોને ક્ષમા કરનાર અને પોતાની ઉદારતાથી અન્યના ઘણે
સમાવનાર ઓ, તેથી મને પણ ક્ષમા કરો તથા મહેલમાં ખસારીને
મને કૃતાર્થ કરો.

સંવાનિક તથા પુત્રાવલીને ઊભા કરીને, અન્નપાના તેમજ
મહેલા સામી કે " તમે જ્યાં અવળા વાત કેમ કરી રહ્યા છો. તમે
મારા મઠિ ચાતા-પિતા સમાન પૂજ્ય છો, છતાં પણ મારા પગમાં
પડીને મારા પર અણુ કેમ ચઢાવી રહ્યા છો. તમે મને તેમજ અન્ય
અપરાધ કર્યો હોય, તોફાન મારે મઠિ તો તમે આદરણીય ન બે.
અપરાધને બોલે છે તમને આદરણીય નથી સમજતી હવે તમે
મહેલમાં આવવાની વાત જો કે મને કષ્ટ સ્થાન પ્રત્યે દેવ નથી,
અને જ્યાં અત્યંત દુઃખ માસી તથા પિતા દુઃખ તમે રહેો છો, તે
સ્થાન પ્રત્યે તો દેવ હોઈ ન કેમ શકે. પણ આપ ન વિચાર કરો
કે જે મહેલમાં વિશ્વે કરીને પાપ કર્યા કરવાના ન વિચાર રહ્યો
કરે છે ત્યાં છે જેવી રીતે જાણી શકું. જો આ કારણ ન હોય તો
છે આપના સામતિની સાથે ન કેમ ન ચાલી આવત. મારા હૃદયમાં
જેવી આવના ન હતી કે હું સામતિની સાથે તરફે જઈ પણ તમે
આવશો ત્યારે આપીશ. મારે મઠિ તો જાણે મેલસેલા સામતિ પણ
જાણતી ન જેમ આદરણીય છે છતાં પણ હું ન જાણી, તેનું કારણ
જે ન કે હું તે મહેલમાં જવા યોગ્ય નથી કે જે મહેલમાં હમેશાં
દુઃખ સુઘવાના તથા નિરપરાધીના પર અત્યાચાર કરવાના ન
વિચારે અસ્તિત્વ ધરાવે છે તમે ન કહો કે હું તે મહેલમાં ફેરી
રીતે જાણી શકું. જે મહેલમાં મારી આવના, અને મારા વિચારથી
વિશ્વ આવના અને વિચારેનું આધિપત્ય છે તે મહેલમાં મારું અન્ન
કષ્ટ રીતે લેવિત હોઈ શકે. તમે ન કહો કે મારા પિતાનો શો
અપરાધ હતો, કે જેથી તમારે મેં પા પર અધાર કરવી પડી. મારા

સમયે માટે માની લ્યો કે મારા પિતાનો કોઈ અપરાધ હતો, તો તે માટે પિતાને શિક્ષા મળવી જોઈતી હતી, કે ચંપાની નિરપરાધિની પ્રજાને ? પિતા તો યુદ્ધ કર્યા વગર જ ચંપા છોડીને જંગલમાં ચાલ્યા ગયા હતા. તમને ચંપાના રાજ્યનો લોભ હતો, તો તમે ચંપા પર તમારું આધિપત્ય કરી શકતા હતા, પણ ચંપાની પ્રજાને લૂંટવાની, તેની હત્યા કરવાની, અને તેનાં પર અત્યાચાર કરવાની શી જરૂર હતી ? કદાચ કહેશે કે ચંપાની સેનાએ અમારા સામનો કર્યો હતો, તેણે અમારી સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું, તો તે અપરાધ સેનાનો હતો, પ્રજાએ તો કોઈ અપરાધ નહોતો કર્યો. તો પછી તેને એવો અમાનુષિ દંડ શા માટે ?”

ચંદનબાબાની આ વાતો સંતાનિક નીચું મસ્તક રાખી શાંતિ-પૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો તેની પાસે ચંદનબાબાને આપવા માટે કોઈ જવાબ ન હતો.

ચંદનબાબા સંતાનિકને પુનઃ કહેવા લાગી કે, “જે મહેલમાં બેસીને વિના કારણે જ અપાપુરી પર ચઢાઈ કરવાનો, ચંપાપુરીને લૂંટવાનો, પ્રજા પર અત્યાચાર કરવાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો, અને આ બધું કર્યા પછી, જે મહેલમાં બેસીને, તેના વિજયમાં ખુશાલી માનવામાં આવી, તે મહેલમાં હું કેવી રીતે આવી શકું ? મારા કહેવાનો આશય એવો નથી કે રાજધર્મનો ત્યાગ કરવામાં આવે, પણ રાજધર્મ પ્રજાના રક્ષણાર્થે છે, પ્રજાનો વિનાશ કરવા માટે નહિ રાજાને માટે રાજધર્મનું પાલન કરવું જરૂરનું છે. રાજા વડે રાજધર્મનું પાલન ચવાયો જ પ્રજાનું રક્ષણ થાય છે. શું ચંપાને લૂંટીને તમે રાજધર્મનું પાલન કર્યું છે ? શું નિરપરાધી લોકોને મારવા, તેમની સંપત્તિ લૂંટવી, એ પણ કોઈ રાજધર્મ છે ? આપને ચંપાના રાજ્યનો લોભ હતો, તો આપ ચંપા પર રાજ્ય કરી શકતા, પરંતુ આપની સેનાએ ચંપામાં અત્યાચારનું જે તોડવ કર્યું તે શા

મટિ ! જને જાણે કેવા રાજ્યમંત્રીના રક્ષણ મટિ જાણી સેનાને જેવું
 કરવા હોયું ! તેઓને સ્વચ્છરી કેમ બનવા હોયા ! હું જાણ ત્યજે
 છે કે જાણની સેના દ્વારા ચંપાણીના નિવાસીઓ પર કેવા અત્યાચાર
 અત્યાચાર સુખરાખા છે ! હું જાણે ખબર છે કે જાણની સેનાએ
 જાણની પ્રજા સાથે કેવો પૈશાચિક અવહાર હાજરો છે ! હું જાણ
 નથી તત્કાલા કે સેનાના હાથમાં શાસન-સત્તા જાણી દેવાથી કેમ
 કેવા ધીર અત્યાચાર થાય છે ! એવી દ્વાર્માં સેના શા શા અત્યાચારો
 નથી કરતી ! શાસન-સત્તા મળી જવાથી સેના પ્રજાને મારે છે
 મારે છે તેની મન સંપત્તિ લૂટ છે ચૂટ છે જને તેઓની સ્ત્રી
 દીકરીઓનું સતીત્વ પણ નષ્ટ કરે છે હું ચંપાણી પ્રજા પર તે
 વખતે જાણે જ અત્યાચાર-અત્યાચાર નહિ થયો હોય ! જ્યારે તમારો
 એક સ્ત્રી મને તથા મારી માતાને પણ પોતાની અધમ પાસની
 વૃષ્ટિ મટિ મહેસમાંથી પકડીને જગદમાં લઈ ગયો હતો, તો પછી
 પ્રજાની વધુ-દીકરીઓનું સતીત્વ કેમ બચવા પામ્યું હતું ! મારી
 માતા વીરકન્યા તથા વીરપત્ની હતી એથી તેણે પ્રજાનો તજ
 કરીને પણ પોતાના સતીત્વની રક્ષા કરી, જને એ રીતે જે સ્ત્રી
 મારું અણલ કરવા તૈયાર થયો હતો તેને જ મારી માતાએ રક્ષા
 બતાવી દીધી, પણ જો માતામાં જો પ્રકારનું નિર્લક્ષ્ય જાણવાની
 સક્તિ ન હોત, તે તે પ્રાણીનાનું સ્વચ્છ ન કરત તો, તેને—જને સાથે જ
 મારે તમારા સ્ત્રીના કુચમારનું સાધન બનવું પડત કે નહિ ! હું જાણ
 જ્યાં હું તે રાજ્યમંત્રી છે !

અનન્યાનાના ઓઢેથી પારિણીના પત્ન સમાચાર સોમજીને
 પૂચાવતીને અનિચ્છા હું જાણું તે વિગતપ કરતી કહેવા લાગી કે “હા !
 એમની રાજ્યસેનપતાને કારણે મારી સમી બહેનને એક સ્ત્રીના
 હાથમાં હસાવું પડ્યું જને પ્રાણનો નાશ કરીને સતીત્વનું રક્ષણ
 કરવું પડ્યું મારી બહેનની જ જેમ મેળુ જણે ઘેરથીને બીજાને

સતીત્વના રક્ષણ માટે પ્રાણ ગુમાવવો પડ્યો હશે, અથવા પોતાના સતીત્વનો ભંગ કરવો પડ્યો હશે ધિક્કાર છે રાજ્યસૌહાર્યતાને, કે જેને લીધે આવા અત્યાચાર થાય છે.”

મુગાવતીને ધૈર્ય આપવા માટે ચક્રવર્તી તેને કહેવા લાગી કે, “માસી! માતાના સંબંધમાં તમે જરા પણ દુઃખ ન કરશો. તેમણે એક સતી અને જાણે તેવું કંઈ કર્યું છે તેમણે પડિત-મરણે પ્રાણ-ત્યાગ કર્યો છે, તેથી તેમનું મૃત્યુ લેશ પણ ચિતાને થોડું નથી. જન્મતમા જન્મે છે તેને અવસ્થા મરણ તો પડે છે જ, પરંતુ આ પ્રકારનું પડિતમરણ થવું, એ મહા પુણ્યનું પરિણામ છે. એટલા માટે માતા સંબંધમાં તમે જરા પણ દુઃખ ન કરશો. આજે તમે જે રચના દેખી રહ્યા છો, અને જાતના મહાવીરને જાન આપવાનું જે કાર્ય મારા હાથે થયું છે, તે બધું માતાના ઉપદેશનુજ પરિણામ છે. જો માતાએ મને જ્ઞાતિ—મુલમાં ધૈર્ય રાખીને, દુઃખમાં પણ પ્રસન્ન રહેવાની તથા કોઈના ઉપર કોઈ પણ ન કરવાની શિખામણ ન આપી હોત, તો આજે આવો આનંદ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાત ? હું જે કોઈ કહું છું, તે માતાને મરણ પડ્યું એવા વિચારથી નથી કહેતી, પણ હું ખતાવું છું કે જે મહેલમાં આવવા માટે મને કહેવામાં આવે છે, તે મહેલમાં રાજધર્મના નામ પર કોઈ કોઈ જાતના અન્યાય અત્યાચાર કરવાના વિચારો કરવામાં આવ્યા છે. રાજનું કામ છે કે તે પોતાના દેશ, તથા નગરમાં ચતી સધળી નવીનૂતની વાતોની માહિતી રાજે માસાને પણ આ નગરમાં ખનતી સધળી ધટનાઓથી પરિચિત ખનવું જોઈતું હતું, પણ તેઓએ રાજ્યનો ઉદ્દેશ કોઈ ખીન્ને જ માની લીધો છે તેમણે તો એવું માન્યું છે કે ઉત્તમોત્તમ ભોગ ભોગવવા માટે જ રાજ્ય છે. રાજ્ય પ્રાપ્તિનો આથી વધારે ખીન્ને કોઈ હેતુ નથી. આ જાતના વિચારોને કારણે જ માસા ખીન્નઓને લૂંટવા મૂકવામાં, ખનનો કરવામાં અને વિવિધભોગ કરવામાં જ રહ્યા. પ્રજાનું રક્ષણ તથા તેને સુખ સગવડ આપવા તરફ તેમણે ધ્યાન જ

ન આપ્યું જાતે જો ખાન આપ્યું હશે તો કેવળ પેતાની આજ્ઞા
 માર્ગે જ રીતે થતી ન થાય તે તરફ જ સહેરમાં કોણ કુખી કે
 કોના પર કેવી જાતના જાત્યાચાર થાય છે અને રાજ્યમાં પણ
 પ્રકાશના અપ્રમાણિક આચારો થાય છે તે તરફ ખાન જાણતી
 તરફી પણ લીધી નથી તેમની રાજ્યમાંનીમાં જ કાશ્મીરમાં
 ખરીદ વેચાણનો આપાર ચાલે છે શું માણાને આ જાતની નીચ
 આપાર તરફ કદી ખાન આપ્યું છે? અને જાવા આપારને રાજ્યને
 પ્રમત્ત કર્મો છે? ખુદ હું આ જ નજરના ચોરા પર કોની સ્ત્રી
 વેચાણી છું અને આ વેચાણમાં ખરીદતી હતી જ્યારે મેં તેમને
 ત્યાં જવાનો ધનકાર કર્યો ત્યારે તેમણે અને જગત્કારથી પશ્ચે કઈ
 જવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો એ તો જાણાસે જ વારાજીએ કૃતિ
 જાતાના આ નિશ્ચયમાં વિષ્ણુ નાખ્યું અને હવે તો આ વેચાણ
 પણ પવિત્ર જની કઈ છે પણ તે જાતે તેમની માફમાં પણ
 સહેરીમાં પણ તેવાર કઈ જવા કતા પછી આ રીતે પિતાને પેતાને
 ત્યાં અને સ્થાન આપ્યું, અને આ સ્ત્રી પિતાને ૨ લાખ સેના
 મહેરો આપીને તેમની પત્નીને સંવૃષ્ટ કરી આ રીતે પિતાને ત્યાં
 રીતથી માતાની કૃપાથી હું જાગવાન મહાવીરનો અભિજ્ઞ જુવ
 કરવાને લાગ્યું જની અને મારા કાલથી જાગવાન મહાવીરનું પ્રસન્ન
 થયું. આ રીતે જે કઈ જન્મું તે જિજ્ઞ રીતે મારા મદિ તે લાક જ
 થયું. પણ હું માણાને કઈ છું કે શું રાજ્યમહેલ આપવા વસ્તે છે
 કે તેમાં બેસીને જાનવાન જાત્યાચાર સનમમાં સનમમાં કરવામાં
 આવે, જાગવા પ્રજાની વિપુલ કમાણીનું કલ્પ લૂંટીને, મહેલોમાં તેથી
 કુર્બાન કરવામાં આવે, તે ખન વડે પાપકલિત્ય કરીને કરવામાં આવે!
 માતા જાગવા તો હરકાઈ નેઓ આ જાતનું પાપ કરે છે તેમની
 તે પાપેનું કલ્પ જાગવા જોગવનું જ પશ્યે, જતાં મારે મારા જાગવાને
 જાગવને / જોઈએ યાની પ્રકરેનું જાગવ છે કે જેમ તથા ત્યાં
 માતાપરજનો પ્રજાન જાગવ પડે છે આ કાલજીની તેઓ જાગ

તો બોમવી હ્યે છે, પણ જ્યા જવાથી આત્માના ગુણોનો નાશ થવાની ખીતિ રહે છે ત્યા તેઓ કદાપિ જતા નથી એટલા માટે મેં મહેલમા આવવાનો અસ્વીકાર કર્યો છે. તમે મને ક્ષમા કરજો. હું અહીંયા આનંદમા છુ. અહીંયા રહેવાથી હું ભગવાન મહાવીર તથા તેમના ગુણોની નિકટમાં આવી શકી છુ જ્યાં હમેશાં પાપમય કાર્યોની પ્રવૃત્તિ રહેતી હોય તેવા તમારા રાજમહેલમાં, આવી જાતના સદ્-ભાવનાશીલ વિચારોના વિકાસને સ્થાન નથી. તમારા રાજ્યમા સારાં કાર્યો ક્યા થયાં છે, કે જેથી હું ત્યાં આવુ !”

પ્રકરણ :

[૧૮]

પ્રકાશનાપ

મૃત્યુથી જાગેરવરૂં ગોઈ જનુચિત તથા જન્યમ પૂર્વમ
કરી તે નામે છે તે કાર્ય કરતી વખતે તે તેને કાર્યની જાનિત્ય
વિશે કંઈ પણ વિચાર થતો નથી એટલું જ નહિ પણ તે તે જસમ
કાર્યમાં જલુ સારાપણું જ લુએ છે એથી જ તે તે કાર્ય કરે છે.
પણ જ્યારે ગોઈ પ્રસંગવરૂં જાનીના જાગેરવરૂં જાગવા પોતાની
જુદીથી તેને તે કમ જોડું થાલુમ પડે છે તે વખતે તેની જાન-
સાખો પાર રહેતો નથી ત્યારે તેને પોતાના કમની સરમ જાને
છે તે પોતાને પાપના સારથી જાગવસો માને છે અને વચાસિત
તે પાપથી જુદવાનો જાગવ કરે છે પરંતુ રાજ દિસા ક્રવામાં
મારવામાં, પ્રાને જુદવામાં અને તેના પર કારે કર લાકવામાં
જાનક માનતો હતો તેને તે પાપ કાર્યો કરવામાં જાનક જાવલો

હતો, પણ જ્યારે તેને કેશી શ્રમણ મહારાજના ઉપદેશથી પોતાના કાર્યની અમરતા જણાઈ, ત્યારે તેને પોતાના કામ અત્યે ધણે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો, અને પછી તેણે તેના કાર્યોથી મુક્તિ મેળવવાના જ કાર્ય કર્યા. ચક્રોશિક સપે, પોતાના ઝેરથી લોકોને મારી નાખવામાં જ પ્રસન્નતા અનુભવતો હતો. તેણે પારાવાર જીવેને પોતાના ઝેરથી બાળીને ભસ્મ કર્યા હતા પરંતુ જ્યારે તેને ભગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ સાંભળવા મળ્યો અને પોતાના કુટ કાર્યોનું જ્ઞાન થયું, ત્યારે તેણે સધળા અત્યેનું વૈર ત્યાગીને, નિવ્રજ બનીને, જીવન ભરના બનશનપૂર્વક પ્રાણની આદ્યતિ આપી, અને એ રીતે તેણે પોતાના પાપનો પશ્ચાત્તાપ કર્યો.

સમ્રાટ અશોકને પણ યુદ્ધ ખૂબ જ પ્રિય હતું, પરંતુ કલિંગ દેશના યુદ્ધનો રક્તપાત અને મનુષ્યોનો સંહાર જોઈને યુદ્ધ જેવા પાપપૂર્ણ કાર્યો અત્યે તેને હમેશને માટે અરુચિ થઈ ગઈ. પછી તે એક ધર્મનિષ્ઠ મનુષ્ય બની ગયો. આવી જાતના અનેક હટાતો એવા છે કે જેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પાપ કરતી વખતે તો તેણે પાપના કાર્યને સારું ગણ્યું હતું, પરંતુ પછી તેને ખૂબ તિરસ્કાર થયો અને તે સુબંધમાં અત્યંત પશ્ચાત્તાપ પણ થયો.

રાજા સંતાનિકને, રાણી મૃગાવતી પ્રસંગોપાત યુદ્ધાદિ હિંસામય કાર્યોથી બચવા અને પ્રજાનું પુત્રવત્ પાલન કરવા ધર્મ સમગ્રવતી હતી, પરંતુ તે વખતે તે મૃગાવતીના ઉપદેશથી બેપરવા રહીને, ધર્મની પણ મરકરી કરતો હતો. તે વખતે તેને યુદ્ધ કરવાનું જ ગમતું હતું તથા તે માનતો હતો કે હું રાજા છું, અમારો જન્મ જ લોકો પર રાજ્ય કરવા, ખીજા રાજ્યો જીતવા, સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે ભોજવિલાસ કરવા અને સુંદર પદાર્થો છે તે સધળા અમારા ઉપભોગને અર્થે જ છે. આ પ્રકારના વિચારોને લીધે જ તે દોષ પણ પાપ કાર્યમાં સંક્રમ્ય કરતો ન હતો, પણ સંતોષ જ માનતો હતો.

આ બનના વિચારના શ્રેયઃ જાણે જ તેણે મધ્ય પર મહાઈ કરી હતી. જો કે તે વખતે રાજા દિવિરાજને સત્યાનિધિ કહ્યું હતું કે આ તમારી મહાઈ અનુચિત છે. જ્યાં અભિમાની રાજા સંતર્પનકે ભેદ દિવિરાજનું જ અપમાન કર્યું અને અપાનગરીને લૂંટાવીને, તેને ત્ર્યંજી કરી દીધી. ત્યાંની પ્રજાનો આતનાદ અને ક્રોધ આક્રંધ સાંભળીને પણ તેનું હૃદય પીચળ્યું નહિ. અપાનગરીના રાજપરિવારથી ભલ્લુ બનેલા તે મહેલ પર પોતાનો ખરજી દાવવામાં તેને આનંદ થયેલ તે વખતે તેને પોતાનું મર્મ કુદ ન લાગ્યું તેમ તેને બનશ્રીકેમ તેમ જ સંબંધીઓની દયાબળકે દસા મળે નિવરુદ્ધ લાગણી થઈ નહિ. પણ અનન્યાયા દ્વારા અન્યાય મહાવીરનું પારણું ક્ષય પડી, મૃત્યુવંતીએ આપેલા દિશારથી તથા અનન્યાયાનાં વચનોથી તેને પોતાના મર્મની કુદતા માલુમ પડી. આ કારણથી તેના હૃદયમાં અત્યંત લગ્ન, ગ્યાનિ, અને પશાત્તાપ થયેલ.

ત્રીજી મત્તકે રાખીને સત્યાનિધિ રાજા, અનન્યાયાની ક્ષતી સાંભળી રહ્યો હતો. પાસે જ બેઠેલી પુત્રાવતી પણ આંખોમાંથી અનુપ્રવાહ વહાવતી અનન્યાયાની વાતો સાંભળી રહી હતી, અને પોતાના પતિના દુષ્કૃત્યોનો વિચાર કરતી મનમાં તે મનમાં લગ્ન પામતી હતી. અનન્યાયાનું કથન પૂર્ણ થતાં સત્યાનિધિ કહેવા લાગ્યો કે, હે સતી, તમે જે કોઈ કહ્યું છે તે ખરેખર જ છે. હું ભગદેવ અપરાધી છું. મેં મહાપાપ કર્યું છે. મિત્રદોષ, બળસહાર, ધંત્યાદિ કોઈ પણ પાપ કરવામાં મેં ગાળી રાખી નથી. ખરેખર હું એવો પાપી છું કે જેનું મોં જોવામાં પણ પાપ લાગે. એ રીતે તમે વર્ણવી બતાવી, તેથી જ સાબનાઓ તે વખતે આશમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી. હું રાજાઓનો જન્મ તથા રાજ્ય પામ્યાનું કાર્યક, ઉચ્ચોચ્ચ ભોમવિદ્યાસના સેવનમાં જ છે એમ માનતો હતો. અને તેથી તેમાં વિદ્યુત ઉત્પત્ત કરનાર, નવન ભોમરિદ્યાસની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય નાખનારને જારી નાખ્યો, એને જ હું મહાદરિનું કથન માનતો

હતો આવી જાવનાને લીધે જ મેં બધાં પાપ કર્યા અને એથી જ તમારી માતાને પોતાનો પ્રાણ ગુમાવવો પડ્યો તથા તમારે આ પ્રભાણે કષ્ટ ભોગવવું પડ્યું. અને આ પ્રકારની જાવના હોવા છતાં પણ હું એવો નીચ તો ન હતો કે જે સૈન્ય વડે કોઈની વહુ-ગીરી અને ખાસ કરીને તમારી માતાનું સતીત્વ લૂંટવાની પરવાનગી આપુ. મને સપાના રાજ્યનો લોભ જરૂર હતો મેં મારા નિકટ મબંધી દંધિવાહનને અવશ્ય પદબ્રજ કર્યો, અને ત્યાં લૂંટવાની આજ્ઞા પણ જરૂર આપી, પણ કોઈનું સતીત્વ નષ્ટ કરવાની, અને ખાસ કરીને રાજપરિવારની સ્ત્રીઓને લૂંટવાની, તેમનું હરણ કરવાની, કે તેમનું સતીત્વ નષ્ટ કરવાની આજ્ઞા મેં કદાપિ આપી ન હતી મારી આજ્ઞાનો કેવી રીતે દુરુપયોગ કરવાનો આવ્યો છે, તેની એટલે કેવાં અત્યાચારો ગુજારવામાં આવ્યા છે, એ વાતની મને આજે જ ખબર પડી. આ બધા ભુલમોતે માટે હું મને પોતાને જ અપરાધી ગણું છું આ નગરમાં તમે આદલા વખત સુધી કષ્ટ ભોગવ્યું, તથા અહીંયા વેચાયા, ઇત્યાદિ વિતરોને માટે હું પોતે જ અપરાધી છું જો મેં બરાબર આ બધી બાબનો પ્રત્યે લક્ષ્ય આપ્યું હોત, મારા રાજ્યમાં હાસદાસીના કવચિકંપની પ્રથા રહેવા દીધી નહોત, તો આમ ન બનત. એ જ રીતે જ્યારે રાજ દંધિવાહન મારી સન્મુખ જ જગલમાં આલ્ખા ગયા હતા, ત્યારે જો મેં આ વાતની માહિતી મેળવી હોત—તેનો પરિવાર ક્યા છે—તો તમને કષ્ટ કેમ ભોગવવું પડત તથા તમારી માતાને પણ કેમ મરવું પડત ? આ બધું મારા જ અપરાધોનું પરિણામ છે. આ સઘળી બાબતોને માટે હું મને પોતાને જ પાપી સમજું છું. તે માટે આજે મારા હૃદયમાં પાસપાસ પશ્ચાત્તાપ થાય છે મને એવો કોઈ ઉપાય નથી સૂઝતો કે જેથી હું પાપમુક્ત બની શકું. હે સતી ! મારા જેવા પાપીનો ઉદ્ધાર કરવામાં તમે જ સમર્થ છો તમે જ મારો ઉદ્ધાર કરી શકો છો.”

જ્યારે બોલતાં બોલતાં સત્તાનિકતી આજિભાં જમુ તરફ
જાવ્યાં તેનું હૃદય કુખથી ભરાઈ ગયું, અને તે જનપાળાના પગલે
પડી ગયેલ જ્યાં પ્રમાણે પચાસાપ કરતા સત્તાનિકતે કુખી બેઠી,
મહનજાળાએ વિચાર કર્યો કે જાતે તો જ્યાં કુલીન તથા ગૌર શક્તિ
છે જ્યાં વળતે તે કુખી છે એ જાત્યા કુખને વળતે તેને ધરજ
જાપવામાં ન જાણે, સાન્ત્વન જાપવામાં ન જાણે તો તેનું મન
વિરાઈ જશે અને તે મરી જશે.

જ્યાં પ્રમાણે વિચાર કરીને મહનજાળાએ સત્તાનિકતે કહ્યો
મહુ કે પિતાજી પાપનો પચાસાપ કરવાથી પાપ જોઈ જઈ જાય છે
તમને તમારા કુટુંબ કલ્યાણ માટે ખૂબજ પચાસાપ થાય છે તેમજ
તમે મને સહાર કરવાનું કહી રહ્યા છો એટલે હું તમને મહુ છું કે
તમે જેનું જેનું ધન ગમે તેટલું લીધું છે તે તેને સહુ સમત
કરી દો, તથા જનિષ્ઠમાં જ્યાં જાતનું પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે
જ્યાં ક્યાં પછી તમે નિષ્પાપી—પરિત્રાનની જાણ હું એમ નથી
કહેતી કે તમે રાજધર્મનું પાલન ન કરો. રાજધર્મનું પાલન કરવું,
બુદ્ધિશીલો વિદ્યા કરવી અને પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, એ તો રાજ-
જાનું જ કર્તવ્ય છે એ રાજા જ્યાં કલ્યાણનું પાલન નથી કરતો, તે
પ્રકૃતિ તેમજ પાપી છે એટલા માટે હું રાજધર્મનું પાલન ન
કરવાનું કહેતી નથી, પણ એમ મહુ છું કે પોતાને માટે રાજ્ય છે
એમ નહિ, પણ પોતે રાજ્યને માટે છે એમ સમજો. રાજ્યને પોતાની
જોગ-વિલાસનું સાધન ન માનો, પોતાને સાચક અને પ્રજાને
સાક્ષિત માનવાની જાવના ન રાજો. પણ જેનું જમણે કે મારા પર
રાજ્ય એક ભાર છે અને હું તે ભાર જમણે પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર
પ્રજાને સુખ જાપનાર, પ્રજાનો એક સેવક છું. જ્યાં પ્રજાની જાણ
રાજાથી રાજ્ય એ પાપનું કારણ નથી થઈ જ્યાં વિચારમણિમાં
બીજાનું રાજ્ય છીનવી લેવાની, બીજાઓ પર અત્યાચાર કરવાની
છાજ નથી થતી, પણ એ જ છાજા રહે છે કે પ્રજા પાલનમાં અને

દીન-દુઃખીઓની રક્ષામા જ મારી શક્તિનો સફળયોગ કરવામા આવે. આ જાતની જ જાવના રાખીને મારા પિતાજી ચ પાનું રાજ્ય ચલાવતા હતા તેથી તેમણે પોતાની સેના પણ વધારી નહિ, તેમ તમે ચઢાઈ કરી ત્યારે સુદ્ધ કરવાથી નાહક મનુષ્યોનો સંહાર થાય એ તેમને ઇષ્ટ ન લાગવાથી જ વનમા જવાનું પસંદ કર્યું "

ચ દનખાળાનું કથન સાંભળીને, સંતાનિક કહેવા લાગ્યો કે, " હે સતી, આજે તમે મને જે વિવેકનો ઉપદેશ આપ્યો, તે વિવેકની માગમા ખૂબ જ ખામી હતી કહેવત છે કે—

યૌવન ધનસંપત્તિ પ્રમુત્તમવિવેકિતા ।

एकैकमप्यनर्थाय किमुयत्र चतुष्टयम् ॥

અર્થાત—યૌવન, ધન-સંપત્તિ, પ્રમુત્તર અને અવિવેક એ દરેક અનર્થકારક છે. તો જ્યાં એ ચારેય ભેગા થાય ત્યાં અનર્થનું તો કહેવું જ શુ ।

" હે સતી, મારામા આ સમગ્રી વસ્તુઓ હતી મને સલાહકારી પણ એવા મળ્યા હતા કે જેઓ મારા અવિવેકમા વૃદ્ધિ કરતા હતા, અને મારી દુષ્ટ જાવનાઓને પ્રોત્સાહન આપતા હતા. તમે મને આજે જે વિવેકનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તે ગ્રહણ કરીને હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, ભવિષ્યમા હું મને પોતાને પ્રજાનો સેવક માનીને, તેના હિતમા જ કાર્યો કરીશ. જેથી પ્રજાનું અહિત થાય એવું એક પણ કામ નહિ કરું હવેથી હું કાર્મનું પણ ધન ધન્યાદિ લૂટવાનો પ્રયત્ન કરીશ નહિ બલકે, મારી મારફત જેઓનું કાર્મ લૂટાયું છે તે તેઓને પાછું આપી દર્શાવ, તથા મારા આવા દુષ્ટ કૃત્ય માટે હું તેઓની ક્ષમા માગીશ મહાગાજ દર્શિવાહન કયા છે તેની શાહિતી અત્યારે નથી, જતાં હું તેમની તપાસ કરાવીશ, તેમને સન્માનપૂર્વક પાછા બોલાવીશ, તેમને ચ પાનું રાજ્ય પાછું સોંપીશ અને ચ પાનેા જે વિનાશ થયો છે તેને હું પુનઃ સમૃદ્ધ બનાવી દર્શાવ આ પ્રમાણે હું,

જાજ સુધીમાં કરવામાં આવેલા પાપોનું પ્રત્યક્ષ કરીને તરિખમાં
હતી પણ બિરમી સુધીમાં એવું પાપ નહિ કર

સત્તાનિકની આ પ્રતિષ્ઠા સાંભળીને ત્યાં ભિન્ન લોકો
માણસો વ્યાજર પામ્યા હતા અને રામને ધનવાદ આપતા મેલ
હતા. આને આ સત્તાને મહારાજને પણ સ્વિચ્છ નથી હોય.
પોતાના પતિની પ્રતિષ્ઠા સાંભળીને, સુવાવળી પણ ખૂબ જાન
પામી અને મહત્ત્વાળા પણ જાનક પામી. તેણે સત્તાનિકને મું
તમે આ પ્રતિષ્ઠા કરીને સ્વિચ્છ નથી મળ્યો, તે મારે કે તમને
ધનવાદ આપું છું, જ્યાં એક વાતની જાણ આમી છે અને તે
એ કે આ પ્રતિષ્ઠાની સાથે તમે જાજ સુધીનું લખણ વેર થઈ
જવાની તમાર જાણ સુધીના લખણ કુનેચારને ક્રમા જાણની
સંસ્કૃતિ દર્શાવે. તમારા કુલમથી, જાજ તમારા કુલમ રિત્તે એણે
એણે એ એ જાણને ક્રમા છે તે લખણને ક્રમા આપીને
નિર્ભય નનાથી છો. જુના જાણને મારે દેવે મારે સિદ્ધ ન કરે.”

મહત્ત્વાળાના જાજમાં સંચાલિત મું છે. તેમણે આ
મહત્ત્વાળા પણ સ્વીકાર કરે છે. પરંતુ એ કુનેચારને પ્રગતી મળી-
માંથી મહત્ત્વાળા પણ સત્તાનિક નાટ કરું હોય અને જાણ કરીને એને
સિદ્ધ મહારાજી પારિણીને મરવું પાણ હોય અને તમારે જાણને
નેવાવું પાણ હોય. તે જ કુનેચારને જાણ કરી જાણના તમાર
કુનેચારને કે ક્રમા આપીને એ કુનેચારને મહત્ત્વાળાની સંસ્કૃતિ
દર્શાવે છે તમારે એણે મહારાજી પારિણીનું સિદ્ધ લખણને સિદ્ધ
ક્રમા અને તમને જ નરમાં મેળવે તે જાણને ક્રમા નર સિદ્ધ ન
કરીએ. જાજ જાજ જાણને મારે ક્રમા નથી આપી ક્રમા
જાજ જાણને મારી જાણને એ જાણને રાજાની જાણને
કરવા જાણને છે.”

મહત્ત્વાળા અને સંચાલિક જાજે જાજે જાજે પણ જાણને

રહ્યો હતો. ચ દનખાળાએ સત્તાનિક પ્રત્યે રથીના કૃત્યોનું વર્ણન કર્યું કે તરત જ રથીએ માની લીધું કે હવે હું જીવતો રહી સકીશ નહિ તેમાય વળી સંતાનિકનો નિર્ણય સાબળીને તો તેને ખાતરી જ થઈ ગઈ કે હવે જરૂર મારો વિનાશ થશે એ રીતે તેને લાય તો લાગ્યો, પણ ચ દનખાળાએ પોતાના ઉપદેશદ્વારા રથીના હૃદયમા જે કહતા ઉત્પન્ન કરી હતી તે કારણે તેણે વિચાર કર્યો કે મેં જે પાપકર્મ કર્યું છે તેની શિક્ષા તો મને અવશ્ય મળવી જ જોઈએ ગુનો છુપાવવો અથવા તે સંબંધી ક્ષમા ઇચ્છવી એ ઠીક નથી કારણકે દેહ ભોગવવાથી આત્મા જેટલો પવિત્ર અને નિર્મળ બને છે તેટલો તે ઉપર પ્રમાણે કરવાથી પવિત્ર અને નિર્મળ બનતો નથી.

આ પ્રમાણે રથી વિચાર કરી રહ્યો હતો, એટલામા જ ચ દનખાળાએ સત્તાનિકને કહ્યું કે, “ તમે કેટલાક અપરાધીઓ બાકી રાખીને ઘણું સારું કર્યું, પરંતુ હવે તમે કોઈ પણ અપરાધીને શિક્ષા ન કરશો, પણ સૌને ક્ષમા આપજો. જ્યારે તમારા સવળા અપરાધો પશ્ચાત્તાપથી મટી શકે છે, ત્યારે શું તે અપરાધીઓને પશ્ચાત્તાપ નહિ થાય ? અને તેઓના પાપ નહિ ધોવાય ? જો તે અપરાધીઓ શિક્ષાને પાત્ર છે, તો શું તમે પોતે પણ શિક્ષાને પાત્ર નથી ? માટે તેઓને પણ ક્ષમા કરો જે બાબતને મટિ અપરાધી પશ્ચાત્તાપ કરી ચૂક્યો છે, તે જૂના અપરાધને માટે શિક્ષા કરવાથી, વૈરની વૃદ્ધિ થાય છે, અને એક વખત બંધાયેલું વૈર જન્મ જન્મભાતર સુધી આક્રમ્ય કરે છે, એટલા માટે હવે તમે અત્યાર સુધીના સવળા ગુનેગારોને માફી આપી દો. ”

આ કથનના જવાબમા સત્તાનિક કહેવા લાગ્યો કે, “ તમારું કહેલું બરાબર છે. મારે પણ, મારા આત્માને પવિત્ર બનાવવા માટે શિક્ષા ભોગવવી જ જોઈએ અને મારે માટે તમે જે શિક્ષાની વ્યવસ્થા કરશો તે શિક્ષા ભોગવવા માટે હું તૈયાર છું. આ પ્રમાણે જે જે

માણસોએ મહાન બધમ બપરાધ કર્યો હોય, તેઓને પણ સિદ્ધિ મળવી જ જોઈએ.”

સત્તાનિકનું કથન સમાપ્ત થતાં જ રથી એકાદમ ભ્રમો થઈ ગયો અને સાદસપૂર્વક વ્યાગળ આવીને સત્તાનિકને કહેવા લાગ્યો કે “મહારાજ! એવાના રાજ્ય-પરિવારને હું ખર્ચા નાખવા માટે કું જ સુનેચાર છું મેં જ કમવાસનાની પ્રેરણાથી જા કલકર બપરાધ કર્યો છે મારા જેવા બધમ માણસથી પોતાના સતીત્વનું રક્ષક કરવા માટે જ ધારિણી જેવી સતીને પ્રાણત્યાગ કરવો પડ્યો. જા સતીને જાનરમાં વેચાવાના તથા બીજા હું જ ભીક્ષવવાળા કારણથી કું જ છું મહારાણી ધારિણીએ મને ખૂબ સમજાવ્યો હતો, પણ કું તેના સૌંદર્ય પર એટલો બધો પ્રગ્થ બની ગયો હતો કે તેની દિખામણી બેઠા પણ મારા હૃદયમાં કિતરી નહિ મારી પસંદ તેને પ્રજાર ઉપદેશ કરમ તરી (કાર્પ) પર પડેલાં પાણીનાં ટીંપાંની જેમ રહ્યો (નિષ્કળ નીવારો) જા કારણે જાતે તે સતીને પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરવો પડ્યો. એટલા માટે તમે મને કોરમાં કોર સિદ્ધિ આપો કે જેથી મારા જાતમા પવિત્ર બને.

રથીનું કથન સાંભળીને, સત્તાનિકની સાથે જ બીજા બધ માણસો દિગ્મુક બની ગયા સમજાએમ જ કહેવા લાગ્યા કે પોતાના કલકર બપરાધને જા પ્રમાણે સુદર્શા દિધે કબજા કરનાર જમારા જોવામાં જણાપિ કાર્પ આવેશ નથી. બીજા બધા માણસો તો જા પ્રમાણે જાતમાનિત બન્યા હતા પણ મહનખાળા તો પ્રજાન વાની જ હતી. તે વિચારતી હતી, કે માતાના ઉપદેશ જા રથી પિતાને કેવા પવિત્ર બનાવી દીધા છે કે જે સત્તાની સાથે મને તેમ સિદ્ધિ બપરાધનો પણ સ્વીકાર કરે છે અને તે માટે સજા આપી રહ્યા છે.

જા જાતના વિચારથી ખુશ થતી મહનખાળા, મંતાનિક પ્રત્યે કહેવા લાગી કે “પિતાજી સુનેચારને સિદ્ધિ કરવાનો મેં જો એ નથી

હોતો કે મુનાનો બદલો લેવો, પણ એ જ હેતુ હોય છે કે, મુનેગારના હૃદયમાં તે મુના પ્રતિ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવવો. એ બદલો લેવા માટે જ મુનેગારને શિક્ષા કરવામાં આવતી હોય, તો એમ કરવાથી મુનાઓ પણ ઝોછા નથી થતા, તેમ મુનેગાર કે શિક્ષા આપનારામાં પવિત્રતા પણ નથી આવી શકતી. જર્લક બદલો લેવાની ભાવનાથી શિક્ષા કરનાર પોને પણ મુનેગાર બની જાય છે એટલા માટે શિક્ષા કરવાનો હેતુ મુનેગારમાં મુના પ્રતિ તિરસ્કાર જન્માવવાનો હોવો જોઈએ. પરંતુ જ્યારે મુનેગારને પોતાને જ પોતાના મુના પ્રત્યે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો હોય અને તે મુનાને મુનો માનીને બિવિધ્યમાં એવો મુનો ન કરવાનો નિશ્ચય કરી ચૂક્યો હોય, ત્યારે તેને શિક્ષા કરવાની બિલકુલ જરૂર હોતી નથી આ પ્રમાણે હવે તો તમારે પણ શિક્ષા ભોગવવાની જરૂર નથી, તેમ આ રથી-પિતાને પણ શિક્ષા કરવાની જરૂર નથી તેમને મારી માતાએ પોતાના બાઈ, તમા મે મારા પિતા માન્યા છે હવે તેમને શિક્ષા કરવી, તે તો માતાનું તથા મારું અપમાન ક્યાં બરોબર છે માતાએ તેમને સુધારવા માટે જ પોતાના દેહનું બલિદાન આપ્યું હતું માતાના તે બલિદાને તેમને સુધારી પણ દીધા, એથી તેમણે નિર્ભય બનીને પોતાનો મુનો કબૂલ કર્યો છે. અને તે તમારી પામે સજ્જ માગી રહ્યા છે હવે તમારે માટે એ જ ઉચિત છે કે તમે તેમને તમારે બાઈ બનાવો, તેમના અગાઉના સવળા મુનાઓની માફી આપો અને પ્રેમપૂર્વક તેમને બેટા હું તેમની પુત્રી છું મારી હયાતિમા તેમને કાંઈ નુકસાન થાય એ મારે માટે શરમભર્યું છે. મારા માટે તમે, આ ધનાવહ શેઠ પિતા, તથા દધિવાહન બેટલા વિશ્વાસનીય છે તેટલા જ વિશ્વાસનીય આ રથી-પિતા પણ છે ”

પોતાનો મુનો કબૂલ કરીને, તે મુનાની સજ્જ માગતા રથીને જોઈને સત્તાનિક રાજ આશ્ચર્યચકિત તો બન્યો જ હતો, તે જ વખતે અદનબાબાના ઉપદેશો, તેનામા નવજીવનનો સચાર કર્યો તે રથી

પણે તમે જાને તેને પોતાની જાતી સાથે આપીને કહેવા લાગ્યો કે
 “બ્રહ્મચારી તું મારો ભાઈ છે હું તમારા સખગાજીનાઓ માટે કે જે
 સત્યાનિક તમા રથીને પરસ્પર મળતાં જોઈને ત્યાં કોનોયો લોભ
 જન્મ જન્મ સદા જોઈતા કહેવા લાગ્યા કે “ધન્ય છે મુને કમલ
 કરનારને અને ધન્ય છે સુખા આપનારને. અત્યાર મુખીમાં જામે
 કેઈને આ રીતે મુને કમલ કરતાં પણ જોવા નથી તેમ આપ
 મુનેમારને કમલ આપનાર પણ જોવા નથી.”

જનતાને કલ્યાણકારી હોય ત્યાં સત્યાનિક મનનાળાને કહેવા
 લાગ્યો, કે હે સતી હવે તો તમે મહેલમાં પધારો. ન વાંકી હતો
 તે તો મારામાં જ હતો નહિ કે મહેલમાં. મહેલ, તે તેમાં બેસીને
 ખેડા વિચારો કરવાનું પણ કહેતો નથી, તેમ જારા વિચારો કરનારને
 શોભતો પણ નથી તેમાં બેસીને પોતાની કાવળાનુસાર જારા વિચારો
 પણ કરવામાં આવે છે અને ખેડા વિચારો પણ કરવામાં આવે છે
 અત્યાર મુખીમાં મારામાં જે કુદ કાવળાઓ જાહેરી હતી તે હવે
 તમારી કૃપાથી પરિવર્તન પામીને પવિત્ર જની મર્ષ છે મારો વિચાર
 નીકળી ગયો છે તેથી હવે હું તે જ મહેલમાં બેસીને પવિત્ર વિચારો
 કરીશ. અત્યાર મુખી હું ખેલે જ જરામ હતો, તેથી મહેલ પણ
 જરામ હતો પણ હવે હું પવિત્ર જની ગયો છું તો મહેલ પણ મુન
 બની જશે. આ ઉપરાંત તમે પણ અપવિત્રને પવિત્ર માં નથી
 બનાવી દેતા. આથી તમે તે મહેલમાં આવશો ત્યારે હું તે મહેલ
 પવિત્ર નહિ જની જાણું જાણું તે પવિત્ર જની જશે. માટે હવે મારી
 માર્ગનાં સ્વીકાર કરીને તમે મહેલમાં આવો.”

સત્યાનિકના કમળના જવાબમાં મનનાળા કહેવા લાગી કે
 તમારું કહેવું જરોબર છે વાસ્તવિક રીતે તમે સત્યને જોળાળીને
 કમલ તમારું પરિવર્તન કર્યું છે હવે મને મહેલની દૃષ્ટિએ તમારો
 જો આવવામાં માર્ગ જાતની કરકાશ નથી, પણ અધોપી મારે જનું
 તે ખર્ચ વિકલ જણાય. મારું આ કરીર આ શેઠ પિતાને ત્યાં રન

લાખ સોનામહોરમા વેચાયલું છે. તેટલા માટે, અહીંયાથી તમારે ત્યાં આવવાની વાત તો દૂર રહી, પણ હું મરવા માટે સ્વતંત્ર નથી. હવે તમારા તરફથી તો કોઈ જાતની ખામી રહી જ નથી કે જેથી મને મહેલમા આવવામા કોઈ જાતની હરકત હોય, પણ તમારે ત્યાં આવવામા મને મારો ધર્મ રોકે છે. મારા પર અન્યનું કશું હોય અને હું આવું તે વિશ્વાસઘાત ગણાય; અને વિશ્વાસઘાત એ બલકર પાપ છે વિશ્વાસઘાતનું પાપ અન્ય સઘળા પાપોથી વધારે મોટું છે. માટે હું તમારે ત્યાં આવવા માટે અસમર્થ છું.”

અદનખાળાનું કથન પૂરું થતા જ, રથીએ કહ્યું કે, “સતીજી, તમે તેની ચિંતા ન કરો. તમે જે ૨૦ લાખ સોનામહોરો મને અપાવી હતી, તે જેમની તેમ મારે ત્યાં પડેલી છે હું હમણા જ તે સોનામહોરો લાવીને આ શેઠને આપી દઉં છું કે જેથી તમારા પર કોઈ જાતનું કરજ રહે નહિ.”

એમ કહીને રથી સોનામહોરો લાવવા માટે પોતાના ઘેર જવા લાગ્યો, પણ શેઠે તેને રોકી લીધો. અદનખાળાનું કથન સાંભળીને, તેના હૃદયમા અત્યંત એક હતો તેની આખોમા પાણી બરાઈ આવ્યાં હતાં તે દીન સ્વરે અદનખાળાને કહેવા લાગ્યો કે, “હે સતી, તમે એ શું કહ્યું, કે આ શેઠને ત્યાં વેચાયેલી છું! શું તમે મારે ત્યાં વેચાણુ છો? શું હું તમને ખરીદી શકું છું? ત્રણે લોકની સપત્તિ એકઠી કરવામા આવે, તો પણ તે તમારાં મૂલ્યના એક અંશે પણ આવી શકે નહિ, તો પછી હું તમને શી રીતે ખરીદી શકું! મારા જેવા ઘુમ્મઝ માણસમા તમને ખરીદવાની શી શક્તિ! તમે પોતાને મારે ત્યાં વેચાયલા ન માનો. મેં રથીને ૨૦ લાખ સોનામહોરો અવશ્ય આપી હતી, પણ બાર્ઈ બનાવીને અને આ વાત તે જ વખતે સ્પષ્ટ પણ યર્ષ હતી કે, આ સોનામહોરો બેટ તરીકે છે, મૂલ્ય તરીકે નહિ આ ઉપરાંત તે ૨૦ લાખ સોનામહોરો મને અનેકગણી બનીને

મળા ચઈ છે દેવોએ જે સોનામહોરા આજિની વૃષ્ટિ કરી, તે શું
 ૨ લાખથી જાણે જણી પધારે નથી । મારે છે સતી, તમે એમ ન
 કહો કે હું વેચાયેલી છું, પણ ખરેખર, હું જ તમારા હાથમાં વેચાયેલ
 છું તમે મારું જાણર પવિત્ર બનાવી દીધું, મારી પત્નીને સુખારી
 દીધી તમારે અને ધર્મને મહા લાભ આપ્યો છે ભગવાન મહાશિવ
 જેવા મહાપુરુષના પગમાં તમારી જ ફૂંચાથી મારે ત્યાં ધર્મ છે જા
 રીતે તમે મને જિજ્ઞાસીને મારે ખરીદી લીધો છે કદાચ તમે એમ
 પણ માનો કે હું જાણે ત્યાં વેચાયેલી છું, તો પણ તમે
 મહેલમાં જાવ, તેથી કંઈ વિશ્વાસપાત થતો નથી કેમકે જા મહારાજા
 સંતાનિક મારા માલિક છે તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ મારું
 પરમ ઈર્ષ્ય છે અને જ્યારે મારા મારે તેમની આજ્ઞા સિરસપદ
 છે તો પછી, જે મારે ત્યાં વેચાયેલ છે તેને મારે તે સિરસપદ
 કેમ ન હોઈ શકે । જા પ્રમાણે મહારાજાની વિનયિત સ્વીકારીને તમે
 મહેલમાં જાવ તેથી વિશ્વાસપાત થતો નથી ખુશીથી તમે પધારો
 હું મારા મુખે કરી એમ તો ન જ કહી શકું કે તમે જાવ પણ
 એટલું તો કહીશ કે જાણે તમારા મળુ દિવસના તપન્ય પારશુનિ
 સ્વિસ છે મારે તમે મારે ત્યાંથી સુખ્યા તો ન જસો ।”

જા પ્રમાણે મહાન્યાણને કહીને, બનાવક સૌ સંતાનિકને કહેવા
 લાગ્યા કે “જાણ માલિક એ જાણે હું સેવક છું સેવકને ત્યાં માલિકનું
 આજ્ઞન થાય એ મહાભાગ્યનો નિપત્ત છે હું પોતે તો જાણને મારે ત્યાં
 બોલાવવાની શક્તિ ધરાવતો નથી, પણ જાણે સતીની ફૂંચાથી મારે
 ત્યાં જાણનું પધારવું થયું છે જે મારે મારે મળુ જાણની વાત
 છે, જાણ જાણને મહેલમાં જાણવાનું કહે છે તેમાં હું જાણર
 કેમ કરી શકું । જાણ મારા સ્વામી છે એટલે જાણ જાણને
 જઈ જવા મારે અધિકાર-સપન જા હું તો જાણને સેવક છું
 જાણની આજ્ઞા જાણનામાં અને કહીએ દરકત નથી, જાણ પણ મારી
 એવી પ્રાર્થના જાણ છે કે જાણે સતીના મળુ દિવસના તપન્ય

પારશુનો દિવસ છે, માટે તેમનું પારણું અહીંયા આપના જ હાથથી થવું જોઈએ માત્ર આ જ કામને માટે હું આપને બોલાવી શકત નહિ, પણ જ્યારે આપ પધાર્યા છો, ત્યારે તો આપના જ હાથે આ સતીનું પારણું થવું જોઈએ. આ સતી મારે ત્યાંથી ભૂખી જાય, એમ કદાપિ ખતી શકે નહિ હું આપની પાસે માત્ર એટલું જ માગું છું કે, આપ સાથે બેસીને સતીને પારણું કરાવી દો.”

ધનાવહ શેઠની વાત પૂરી થતા ચંદનબાળા બેસી કે, “પિતાશ્રી, તમે પારશુને માટે આટલો બધો આગ્રહ કેમ કરો છો ? હું અહીંથી ભૂખી નહિ જાઉં, અને માસા તથા માસીની હાજરીમાં એકલો જમીશ પણ નહિ માટે તમે ખુશીથી રસોઈની વ્યવસ્થા કરાવો, માસા તથા માસી સાથે બોજન કરીશ.”

ચંદનબાળાનું કથન સાંભળીને ધનાવહ શેઠ ધણી જ પ્રસન્ન થયા તેણે બોજનની વ્યવસ્થા કરી. બધી વ્યવસ્થા થઈ ગયા પછી, ધતી ચંદનબાળા, સતાનિક, મૃગાવતી, રથી, તથા તેની સ્ત્રી વગેરે કોઈએ બોજન કર્યું આ પ્રમાણે ત્યાં ખૂબ જ રસભર્યો ઉત્સવ રહ્યો.

૧ મઠરણુ

[૧૯]

મહુલ તરફ

ઉત્તમ પ્રુઓ સ્વસ્તર સિદ્ધિમાં હોવા છતાં પણ નાનાને
જુલતા નથી તેઓ અને તેટલા ધનવાન બને અને તેટલા વિકાસ પામે
બને તેઓને અને તેટલું સન્માન મળે તો પણ તેઓ નમ જ રહે
છે તથા પોતાનાથી નાના પર કૃપા રાખે છે તેઓ જાણે છે કે જ્યાં
નાનાઓને હીંપે જ મારુ પ્રભુત્વ છે નાનાઓએ જ મને મેલ્યા
બનાવ્યો છે જો જ્યાં નાનાઓ ન હોય તો જામે મેલ્યા પણ ન
હોવાઈએ જ્યાં જાતના વિચારોને હીંપે તેઓ કદાચ પણ વખતે
નાનાઓને જુલતા નથી પણ હમેશાં જો જ જાતનો પ્રવર્તન કરે છે
કે જામે કદાચ રીતિ નાનાઓને વધારેમાં વધારે સુખ-સગવડ આપી
રહ્યાં જ્યાં હોદ્દાને પૂરું કરવા મદદ તેઓએ ક્યારે પોતાના સુખ,
મેલ્યાઈ વગેરેનો ત્યાગ પણ કરી દે છે મહારાજા બીહુણુ યજ્ઞવલ્કિ

સહિત હાથી પર બેઠા હતા તે વખતે મોટા મોટા શહેરીજનો તેમને વદન કરી રહ્યા હતા; તથા મોટા મોટા રાજા મહારાજાઓ, ધીર સરદારો પણ સામેલ હતા; તેમ છતાં એક વૃદ્ધ પુરુષને છોટા ભિંચકવાનું કુખ સહન કરતો દેખીને તેમનાથી ગહેવાયું નહિ તેમણે તે વખતે પોતાના પદ, અધિકાર, કે વૈભવ આદિ કશાનો પણ વિચાર ન કર્યો, અને તે વૃદ્ધની છંદ ઉપાડીને તેને કુખ મુક્ત કરી દીધો. આ રીતે ઉચ્ચ સ્થિતિમાં હોવા છતાં પણ એક પુરુષ નાનાઓ પ્રત્યે સ્નેહ દાખવે છે, તેમને સુખ-સગવડ આપવા પ્રતિ લક્ષ્ય રાખે છે હલકા મનુષ્યો જ ઉચ્ચ દરજ્જે ચડતા, નાનાઓને ભૂલી જાય છે તેમની દૃષ્ટિ ધન વૈભવાદિ મદમાં ગર્વિષ્ઠ રહે છે મહાપુરુષો તો મોટાઈ મેળવીને વધારે નમ્ર બની જાય છે કહેવત છે કે —

भवन्ति नम्रास्तत्रैव फलोद्गमैर्नवान्बुभिर्धूमि विलम्बितो धना-
अनुसृता सत्पुरुषा समृद्धिभि स्वभावैश्चैव परोपकारिणाम्॥

અર્થાત્—પરોપકારી સત્પુરુષોનો એવો સ્વભાવ જ હોય છે કે તેઓ સમૃદ્ધ બનતાં ઉદ્ધત નથી રહેતા, પણ જેમ કુળથી લાંબેલું વૃદ્ધ અને પાણીથી ભરેલું વાદળ નીચું નમે છે તેમ તેઓ વધારે નમ્ર બને છે.

ચંદનબાળાને માટે પણ આ જ બાબત હતી તેના હાથથી ભગવાન મહાવીરનું પારણું થયું, એ કારણથી ઇન્દ્રાદિ દેવોએ તેની સેવાસ્તુતિ કરી હતી, તથા રાણી અને સામતો સહિત રાજા સંતાનિક તેને મહેલમાં પધારવા માટે પ્રાર્થના કરી વક્ષા હતા, છતાં પણ તે, તે રથી, રથીની સ્ત્રી, વેશ્યા ધનસવદ્દ શેઠ, તથા મૂળા વગેરેને ન ભૂલી, તેઓની ઉપેક્ષા ન કરી, પણ તેઓનો ઉપકાર માનીને તેઓના હિતનો જ અર્બંધ કર્યો. રાજા સંતાનિક રથીને દેહાત દડની જ શિક્ષા કરવાનો હતો, પણ ચંદનબાળાએ તેઓ બનેને ભાષિભાષિના સંબંધથી જ બેઠી દીધા આ યજ્ઞના પારણું

હરી લીધા પછી, સત્તાનિકના મહેલમાં જતી વખતે પણ, તેણે મૂળ તથા પનાવદ સૈન્યને જ કહ્યું કે “હે માતા તથા પિતા મેં આ પરમા પૂજ્ય સુખ મેળવ્યું છે આ પરમા રહેલી ઘડી, હું એવું ખર્ચકાર કરી ચકલી હતી તેવું ખર્ચકાર હું બીજા ક્યાંય કરી ચકલી ન હતી. અહીંના રહેવાથી જ મને ભગવાન મહાવીરનું દર્શન થયું તેમ જ તેમને દાન આપવાનું પરમ સૌમાન્ય પ્રાપ્ત થયું હું તમારી પૂજા જ આભારી છું આરા પર તમારું જે કશું છે તેનાથી હું કશાંપિ મુક્ત થઈ શકું તેમ નથી માત્ર હું એકલી જ આપની અણી નથી, પણ સમસ્ત જગત આપનું ઝલ્લું છે જગત-સુખનું ક્ષનાણુ કરનાર ભગવાન મહાવીરનું પારણ આપને ત્યાંના જાનથી જ થયું છે. આપના ક્ષનાણુસાર હું આપને ત્યાં રેવાયથી ન હોઉં તો પણ મારા પેદમાં આપને ત્યાંનું જાનવળ છે અને આપના આશ્રય તમે રહીને મેં ખર્ચની શક્તિ કરી છે આટલું હું આપની ઝલ્લું તો છું જ આજે હું આ પર છોડીને જઈ છું, પણ આ પરનો મારા પર જે ઉપકાર છે તે હું કશાંપિ સુલભાર નથી તમારા પ્રત્યે મારી એકલી જ પ્રાર્થના છે કે મને શુધ્ધી ન જતા, પણ હમેશાં મારા પર કૃપાદષ્ટિ જ રાખજો.

એમ કહીને અદનખાજાએ સૈન્ય તથા મૂળાને પ્રણામ કરી સૈન્ય સૈન્યની આજ્ઞાઓ અનુસાર આવી તીરખેલ બંનેએ અદનખાજાને આસીસોડ આપ્યો તથા તેઓ તેને પ્રેમપૂર્વક ભેટવા રથી રથોની આ, વેળા તથા સૈન્યે ત્યાંના નોકર-ચાકર, સૈન્ય આમિતો પદાદમાં રહેનારા બોધિ એ બધાની સાથે અદનખાજા એ જ રીતે મળો પછી તે, સત્તાનિકને ત્યાંથી આવેલી ખસખસી બેસીને, રાજા રાણી તથા જન-સૌજાથી પરિવૃત્ત જન્યોને રાજમહેલ તરફ આવી. જે પાદખીમાં અદનખાજા ભેડી હતી, તેની પાછળ રથમાં રાજા રાણી હતા. સુખન્યા સામંતો વગેરે પાદખીને આરંભ્ય એથી મેરી લઈને બીડામાંથી પાદખીનું અણુ કરી રચી હતા.

બાકીના બધા લોકો પણ આગળ પાછળ વ્યવસ્થિત ચાલતા હતા. રસ્તામાં 'સતી ચઢનખાજાની જય હો,' 'ભગવાન મહાવીરને પારણ કરાવનાર મહારાજા દધિવાહન અને મહારાણી ધારિણીની પુત્રીની જય હો,' વગેરે વાક્યાં કહીને, સઘળા માણસો સતી ચઢનખાજાને જયધ્વનિ હિચારતા જતા હતા આ પ્રમાણે સતી ચઢનખાજાની પાલખી ધામધૂમપૂર્વક રાજમાર્ગ પરથી મહેલ તરફ ચાલી

શહેરમાં મહેલાની બધી ખબરો તો પ્રસરી જ ચૂકી હતી. ચઢનખાજા રાજમહેલમાં જાય છે, એ ખબર સાંભળીને શહેરના લગભગ સઘળા સ્ત્રી-પુરુષો સતીના દર્શન કરવા જવા માટે ઊભડી પડ્યા બધા લોકો બોલતા જતા હતા કે, "અભાગ્યવાનને સુંદર વસ્ત્રોનો સંયોગ મળતો નથી, એ સુજળ, જ્યારે આ સતી વેચાઈ રહી હતી તે વખતે તો અમે તેને ન ખરીદી શક્યા, પણ જે થયું તે ખરું. હવે તો, તે સતીના દર્શન કરી લેવા જોઈએ, તેના ચરણોનો સ્પર્શ કરીને, શરીરને પવિત્ર બનાવી લેવું જોઈએ" ચઢનખાજાના દર્શન કરવા આવનારા લોકો આ પ્રકારની વાતો કરતા ચઢનખાજાના ચરણોનો સ્પર્શ કરવા પાલખી તરફ જવા લાગ્યા. જે રાજકર્મચારીઓ ચારે બાજુથી પાલખીનું રક્ષણ કરી રહ્યા હતા, તેઓને પણ દર્શન પિપાસુ જનો ધક્કા મારવા લાગ્યા જ્યારે આ સમ્પત્તિ ગિરદી રોકવાનું કાર્ય રાજકર્મચારીઓ માટે મુશ્કેલ બની ગયું ત્યારે તેઓ ધક્કો મારીને ગિરદી હટાવવા લાગ્યા. આ દૃશ્ય જોઈને ચઢનખાજાથી ન રહેવાયું તેણે વિચાર્યું કે મારા કારણે આ લોકોની આ પ્રકારની અવસ્થા થઈ રહી છે તે ઠીક નથી. આ બધા મારા ભાઈઓ છે મારા પર તેઓનો પણ અધિકાર છે. માટે મારે પાલખીનો ત્યાગ કરીને તેઓની સાથે ચાલવું જ ઉચિત છે, કે જેથી રાજકર્મચારીઓ દ્વારા તેઓને કોઈ જાતનું કષ્ટ ન થાય

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, સતી ચઢનખાજા પાલખીમાંથી

નીચે કિતરી પડી સતીને પાલખીમાંથી એકાદ નીચે કિતરી
 જોઈ ન માણસોને ખણે જ જાનંદ મળે. રાજ રાણી વગેરે તમામ
 માણસો કહેવા લાગ્યા કે સતી ક્યા કારણે નીચે કિતરી પડી ?
 સતીને પાલખીમાંથી નીચે કિતરેલી જોઈને, રાજ રાણી પણ
 રથમાંથી નીચે કિતરી પડ્યા, અને સતીને યાત્રી પાલખી બેઠવી
 પડી તેનું કારણ જાણવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. સતીએ કોને
 સંતોષ આપતા કહ્યું, કે હું ઠાઈ બીજા કારણે પાલખીમાંથી નીચે
 કિતરી નહીં, પણ હું એટલા મઠે નીચે કિતરી છું કે હું પણ જ્યાં
 માણસોના જેમ જાયું કે જેથી રાજકુમારીઓને પણ તકલીફ
 ન થાય તેમ મારે લીધે ઠાઈ નમસ્કારોનું અપમાન થયું ન હોય.”

અહમ્મદા સૌની સાથે જાયે પાલખી લામી. હાઈનાઈ લોકો
 તેનાં હાઈન તેમ જ તેનાં ચરણોનાં સ્પર્શ કરીને પ્રસન્ન બની
 જતા હતા.

જ્યાં લોકો જાણવાની ઉત્કણતા આત્મા જતા હતા તેમની
 સમક્ષ અહમ્મદા આવતી હતી. આજ્ઞા આજ્ઞા સતીએ વિચાર
 કર્યો કે, આ જ્યાં લોકોને બે સબો જોવા સક્ષતાવધ જોઈએ કે
 જેથી તેઓ કેવળ મારા શરીર પ્રત્યે જ પ્રેમ દર્શાવતા રહે નહિ,
 પરંતુ આત્મા સાથે સન્નિધિ જોઈ શકે.” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને,
 તે આજ્ઞા આજ્ઞા જોઈ જોવા સ્થાન પર ચઢીને જીની જર્મ જર્મ તે
 સ્થાને જીની રહેલી સતીને સમજા સોમ સારી રીતે કેળી સક્ષતા હતા
 આ પ્રમાણે સતીને જીની રહેલી જોઈને સમજા સોમ પણ સતી
 સન્નિધિ જોઈ કરીને જીવા રહ્યા જ્યાં લોકો જો જાણવા મઠે
 જિત્તાયુ જન્મ હતા કે સતી આ પ્રમાણે જાણીયાં રાખીને યા
 મારે જીની રહી હશે એટલામાં જ અહમ્મદાએ કોને સક્ષતાવધ
 કર્યું કે તમે સોમ આ મારા ભૌતિક શરીરને જ જોઈને તથા તે
 શરીર પ્રત્યે પ્રેમ દર્શાવીને જ મારા આત્મા ન જાણો, પણ મારા

આત્મા સાથે સંબંધ જોડો. મારા આત્મા સાથે સંબંધ કઈ રીતે જોડાય, તે જ કહેવા માટે હું અહીંયાં બિભી રહી છું. હું તમને જે કંઈ કહું તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો.”

ચંદનખાળાનું કથન સાંભળીને, સધળા મનુષ્યો એવા વિચારથી ખુશ થયા કે અમને સતીના પવિત્ર મુખની વાણી સાંભળવાનો મહા લાભ મળશે. આથી ત્યાં ઉપસ્થિત થયેલા સધળા મનુષ્યો જ્ઞાનિપૂર્વક બિભા રહ્યા, અને એક નજરે સતીના મોં સામે જોવા લાગ્યા તે જગ્યાએ ધણા સ્ત્રીપુરુષો એકઠા થયા હતા, છતાં પણ સર્વત્ર નિસ્તબ્ધતા પ્રસરી ગઈ હતી. સતી ચંદનખાળાએ તે નિસ્તબ્ધતાનો પોતાની વાણી વડે ભંગ કર્યો.

ચંદનખાળા કહેવા લાગી કે, “ હું મારા કૌશામ્યી નિવાસી માઈઓ, એક દિવસે હું આ જ નગરના ચોરા પર બિભી રહીને વેચાઈ રહી હતી, અને તમને બધાને કહી રહી હતી, કે મને ખરીદી લ્યો, હું તમારા ઘરનું સઘળું કામકાજ કરીશ, તથા મારા માટે વ્યય કરેલું દ્રવ્ય હું વ્યર્થ જવા નહિ દઉં. આ પ્રમાણે વારવાર હું કહેતી હતી, છતાં પણ તમને મારા ખોલવા પર વિશ્વાસ ન આવ્યો. તમારા માથી જોઈએ પણ મારા બદલામા ૨૦ લાખ સુવર્ણમુદ્રાઓ ખર્ચવાનું ઉચિત માન્ય નહિ માત્ર આ એક જ માતા, કે જે, પોતાને પહેલાં વેચ્યા કહેવડાવતી હતી, અને અત્યારે પવિત્ર જીવન માળે છે, તે મને ખરીદવા માટે તૈયાર થઈ તેણે મારા બદલામા પીસ લાખ સોનામહેરો આપવાનું સ્વીકાર્યું, પણ તેનો હેતુ કોઈ બીજો જ હતો. તે મને વેચ્યા બનાવીને, મારી મારફત પુરુષોને કામ-રૂપ અગ્નિમા બાળીને ભસ્મ કરવા માગતી હતી, અને આ અધમ પ્રવૃત્તિદ્વારા ધનોપાર્જન કરવા ઇચ્છતી હતી. મેં આ માતા સાથે જવાનો મનકાર કર્યો, ત્યારે તે મને બળાતકારે પકડીને લઈ જવા માટે તૈયાર થઈ તમે લોકો પૈકી ધણાઓ પણ આ માતાની મદદ કરવા તત્પર થયા હતા. માતાને મદદ કરવા જેઓ તૈયાર હતા

તેઓ પણ એમ જ ઇચ્છતા હતા કે નો આ મુદ્દા કેસ નથી
 નામ તો સારું તે વખતે મારે કારણે કાનકર કસેક કવાની સલામત
 હતી, પણ કુદરતે આ કસેકમન પ્રસંગ ટાળી દીધા અને હવે આ
 માતા પણ પોતાના તે સમયના મહાકર્તાઓને પણ તિરસ્કારની
 દૃષ્ટિથી જુએ છે જાતિ આ શૈલ પિતાએ માતા બદલાઈ વીસ લાખ
 સોનામહેરા આપીને અને તેમને ત્યાં આશ્રય આપ્યો. આ શૈલ
 આશ્રયમાં રહીને મેં પર્મની વૃદ્ધિ કરી અને આજે તમે સોમ જે
 કંઈ ભેઈ રહ્યા છો તે બધું તેનું જ પરિણામ છે

“ મતલબ એ છે કે એક દિવસ હું પોતે વેચાઈ રહી હતી
 અને ખરીદી સેવા મદિ હું તમને વિનંતિ કરતી હતી, પણ તમે ૨
 લાખ સોનામહેરા આપ્યા અને પ્રમુખ માની પરન્તુ આજે તમને
 એ બાબતનો પશ્ચાત્તાપ થતો હતો કે નો જામે આ સતીને ખરીદી
 લીધી હોત, તો મહુ સારું હતું. આજે પશ્ચાત્તાપ ફેટલાકને એ જાતનો
 વિચારથી પણ થતો હતો હતો કે નો જામે મહાનાબાને ખરીદી
 હોત, તો સમયાન મહાવીરનું પારણું જામારે ત્યાંના જનની જ
 થાત, તમા આ બધી રચના પણ જમારે ધેર જ થાત અને ફેટલાકને
 એવા વિચારથી પણ પશ્ચાત્તાપ થતો હતો કે નો જામે એને મદિ
 સોનામહેરા ખર્ચા હોત, તો આજે જમારે ત્યાં સામા ગાર ફેટ
 સોનામહેરાની દૃષ્ટિ થાત. એ રીતે પશ્ચાત્તાપનું કારણ તો પોતપોતાની
 કાલનાનુચાર જુદું હતું, જ્યાં પશ્ચાત્તાપ તો અવસ્થ થતો જ હતો.
 એવો પશ્ચાત્તાપ આજે થાય છે તેવો જ પશ્ચાત્તાપ તમારે કરી ન
 કરવો પડે તે મદિ તમે અત્યારથી જ સાવચેત બની જાઓ અને
 મારા કમન પર વિશ્વાસ ધૂમને હું જોમ કહું તેમ કરો. મારા તમે
 મારા આ કરીરને ખરીદી લેત તોપણ એવું નહીં ન હતું કે
 જે લાલથી વર્ણિત રહેવાના કારણે આજે તમને પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો
 છે તે લાલ તમને મળત જ કારણ કે જ્યાં સુધી સમયાન મહાવી-
 રનો અસ્તિત્વ પૂરો ન થાત, તેઓ શાન ન લેત, તો મુશ્કેલી

પણ ન ચાત. એ માટે મને ખરીદી લેવા છતાં, લાભ તો અનિશ્ચિત જ હતો, પરંતુ આ વખતે હું તમને જે કાંઈ કહીશ, તે પર વિશ્વાસ મૂકી તે પ્રમાણે કાર્ય કરવાથી અવશ્ય લાભ જ છે. મને ખરીદવામાં તમારે દ્રવ્યનું ખર્ચ કરવું પડતું હતું, તેથી જ તે રખતે તમને મારી વાત પર વિશ્વાસ નહોતો આવ્યો, પણ જે વાત હું તમને અત્યારે કહું છું તે માટે તમારે દ્રવ્ય ખર્ચવાનું નથી, તે માટે અવિશ્વાસ લાવવાનું કાંઈ પણ કારણ સંભવી શકતું નથી. કદાચ પણ જો તમે મારા કહેવા પર અવિશ્વાસ લાવશો, અને મારા મન પ્રમાણે તમે વર્તશો નહિ, તો તમારે જન્મ જન્માતરો સુધી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે.

“તમને હું એમ કહું છું કે તમે મારા આત્મા સાથે સંબંધ જોડો. મારા આત્મા સાથે સંબંધ જોડવાથી, તમને અકલ્પ્ય આનંદ-લક્ષ્ય થશે. મારા આત્મા સાથે સંબંધ જોડવા માટે તમારે એ જ ભાવનું છે કે મારા આત્મામાં ક્યાં ગુણો રહેલા છે. ક્યાં ગુણોને લીધે તમે મને આદરની દૃષ્ટિએ જુઓ છો, તેનું નિરીક્ષણ કરો, અને તે જ ગુણોને તમે અપનાવી સ્વેચ્છાએ કરવાથી મારા તથા તમારા આત્માનો સંબંધ જોડી શકાય છે.

“ક્યાં ગુણોને લીધે તમે મારો આદર કરો છો, અને તે ગુણો મારામાં કેવી રીતે આવ્યા, તે હું તમને બતાવું છું. મારી માતાએ મારો જન્મ થયો ત્યારથી જ અને વિશેષ કરીને ત્યારે મને તથા મારી માતાને આ રથી પિતા રથમાં બેસાડીને જંગલમાં લઈ જતા હતા તે વખતે મને શિખાગણ આપી હતી કે—

શાંતિ—સમરમે કબી બૂલ કર વૈર્ધ નહીં જોના હોગા,
વજ્રપ્રહાર બલે સિર પર હો, કિન્તુ નહીં રોના હોગા.

અરિસે બદલા લેનેકા મન બીજ નહીં જોના હોગા,
ધરમે કાન તલ દેકર ફિર છુલે નહીં સોના હોગા.

દેશ-કામ ડા ફિર-વારિ સે હર્ષિત હો ધાના હોના,
 દેશ કામ હી જારી ચઢી સિર રખ દેના હોના
 બાંબે લાલ લવે દેલી કર કોમ નહી કરના હોના,
 બલિ-નેલી પર વુઝે હર્ષ સે ચઢાર ઝ મરના હોના
 નખર હે નસ-દેહ ચોત સે કળી નહી કરના હોના,
 સત્ત મામ ઝે કોમ સ્વાર્થ-ચમ પર પીર નહી કરના હોના
 હોગી નિશચ છત્ત ધર્મ-હી વહી લાલ લરના હોના,
 માવુલુમિ હે લીએ હર્ષ સે છના ચા મરના હોના

માતાએ આ સિખામલુ મારા હૃદયની આરપાર ઉતારી દીધી,
 એટલું જ નહિ પણ સિધ્ધાનો કિષ્કમ્ભ બાદલે પણ મારો સન્નુખ
 નવાવી આપ્યો. મારી માતા એ વીર પુત્રી તથા વીર નારી હતી.
 આપે આ રથી પિતાએ તેની પાસે અનુમિત માગણી કરી તેને
 કહું વચનો કહ્યાં, ત્યારે તે એ ખાસ્તો તો જગપ્રપચથી આ રથીને
 મારી નાખી દાઢલ. પણ જો તે એવું કરત, તો તેણે મને જે
 સિખામલુ આપી હતી તે ફેવળ અર્થ વાણી-વિલાસ રૂપ કહેવાત. તેની
 સિખામલુનો મારા પર પ્રભાવ ન પડત. પરન્તુ માતાએ મને જે
 સિખામલુ આપી હતી, તે પ્રમાણે વર્તન પણ કરી જવાનું. તેણે
 આ રથી પિતાને મરણાંત સુધી પોતાનો માર્ગ જ માન્યો, તેને
 કન્યાવ્રતની ઉપદેશ જ આપ્યો અને તેના પર બધા પણ ક્રોધ ન
 કર્યો. આપે તે કોઈ પણ રીતે ન માન્યો ત્યારે તેણે પોતાનું બલિદાન
 આપીને આ પિતાના હૃદયની સાવના એવી તો પચાસવી દીધી કે
 એથી તે મારા રક્ષક બની ગયા.

“માતાએ મને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તે જ પ્રમાણે મેં
 વર્તન કર્યું. એથી જ આજે તમે બધા ભોળા મારુ સન્માન કરી
 રહ્યા છો. માતાના ઉપદેશનુસાર વર્તીને એ કિષ્કમ્ભ પુરતે

લીધે દેશ પર જે કલંક લાગ્યું હતું તે ધોઈ નાખ્યું. આ સત્તાનિક પિતા અત્યારમુધી હિંસાત્મક યુદ્ધના પ્રબળ સમર્થક હતા, તેમને હિંસાત્મક યુદ્ધ ખૂબ જ પ્રિય હતું, પરંતુ આજે તેમને ચોતાની સુદપિપ્પા પર ખેદ થયેલો છે. યુદ્ધ વડે કરવામાં આવેલી ધનની તથા મનુષ્યોની હાનિ માટે તેમને પશ્ચાત્તાપ થાય છે અને તેમણે પિતાને બોલાવીને તેમને ચપાનું રાજ્ય પાછું આપી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. આ રીતે દેશ પર હિંસાનો જે કાંઈ લાગ્યો હતો, તે ધોવાઈ ગયેલ સાથે સાથે તેમના જીવનની સુધારણા પણ થઈ. જો જ પ્રમાણે આ રથી-પત્નીનું, મૂળા માતાનું તથા જે પહેલાં વેશ્યા કહેવાતી હતી તે માતાનું જીવન પણ સુધરી ગયું. આ રથી પિતાની પત્નીએ મને અનેક કંડે શબ્દો કહ્યા હતા, મારા પર જોકું કલંક પણ મૂક્યું હતું, તથા મને બળ્લરમાં પણ વેચાવી, તોપણ મેં તેના પર કોઈ ન કર્યો, તેમ બહોલો લેવાની છત્તા સરખી પણ ન કરી. આ વેશ્યા માતાએ પણ મારી સાથે કેવું વર્તન દાખવ્યું હતું, તે તો તમે જાણો જ છો, છતાં પણ મેં તેના પર કિંચિત્ પણ કોઈ ન કર્યો, તેમ તેનું અહિંત ચાલુ તેવી લાવના પણ મારા હૃદયમાં સ્થિત ન થઈ બલકે જ્યારે વાદરાઓએ તેને કષ્ટ આપ્યું ત્યારે તેના મદદનીશ જનો તો નાસી ગયા, અને મેં આગળ આવીને તેની સેવા કરી. પછી આ મૂળા માતાએ પણ સદેહને કારણે મારા પર કલંક મૂક્યું, મારું મસ્તક મૂંડી નાખ્યું, મારા હાથ પગમાં લાયકરી તથા બેડી બાંધી અને મારા સરાર પરના વસ્ત્રો જેવી લઈને, માત્ર એક કચ્છ લગાવીને, 'હું મરી જાઉં એવી છત્તાથી' મને એક અધારા ભોંઠરામાં પૂરી દીધી. છતાં પણ મારા હૃદયમાં તેના પ્રત્યે કોઈ પણ ન થયો કે તેનું વૈર લેવાની છત્તા પણ ન થઈ. આ બાતની સહનશીલતા તથા અકોષાદિતું જ આ પરિણામ છે કે જે તમે અત્યારે દેખી રહ્યા છો.

“ તાત્પર્ય એ કે, માતાએ ચોતાના ઉપદેશ દ્વારા મારા હૃદયમાં

જે ગુણ વિદ્યાઓ હતા તેના પ્રતાપે જ હું એમ સમજ કે મુખ
મેળવવાનો. જો જ ઉપાય છે કે બીજાને મુખ આપવું, કેઈના પર
ક્રોધ ન કરવો, કેઈ જાતની સેવા કરવામાં સંકેત ન રાખવો,
જાણતી ધૃતિ ઉત્પન્ન થવા દેવી નહિ અને અપકારને પણ ઉપકાર
માનવો. આ જ જાણતોથી મુખ મેળવી શકાય છે તમે પ્રત્યક્ષ ભોજ
રહ્યા છો કે આરામાં આ ગુણ હતા, તેથી જ અપકારની દૃષ્ટિએ
કરવામાં આવેલું કાર્ય પણ આરા મદે ઉપકારનું કારણ બન્યું. સ્ત્રી
પિતા તથા શેઠ પિતાને ત્યાં આરા મદે જે કાર્ય કરવામાં આવ્યું તે
જો ન કરવામાં આવ્યું હોત, તો આ સમવાન મહાવીરનો અભિમત
પૂર્ણ થઈ શકતો નથી. આ બધા જો જ કાર્યોના પ્રતાપ છે કે કરનારા
જોએ દેવજ અપકારની દૃષ્ટિએ કર્યું, પણ મે તે ઉપકારરૂપ જ માનું.

“ હવે હું તમને જો જ કહું છું કે આરા આત્મા સાથે સંગમ
લેકવા મદે, જે ક્ષણે માતાની વિજ્ઞાનભૂમિ આરામાં આવ્યા છે
તે ક્ષણે તમે અપનાવી શ્યો. આ ક્ષણે અપનાવી લેવાથી, આરા
તથા તમારા આત્માનો સંગમ લેકાર્થ જાય, પછી તમારે કેઈ
જાતનો પચાસાપ કરવો પડતો નહિ, પણ તમે હમેશાં મદે મુખી જ
રહેશો. તમે કમળ વધારે વાતો લક્ષમાં ન રાખી શકો, તો માત્ર
જેમું જ લક્ષમાં રાખો કે બીજાને મુખ આપવાથી જ પોતાને
મુખ મળે છે. જો તમે આત્મી વાત પણ આપવામાં રાખશો, અને
સૌને મુખ આપવામાં જ પ્રવળનશીલ રહેશો—કેઈ તમને કુખ આવે
તો પણ તમે તેને મુખી જાનાવવાનો—મુખ આપવાનો ઉપાય કરશો,
તો પછી તમને હમેશાં મુખ જ મળશે, કુખ તો કદી પડતો જ નહિ,
તથા આરા આત્મા સાથે સંગમ પણ લેકાર્થ જાય. ”

પૂર્વ ઇતિહાસ સંક્રિત, અહિંનાગણનું ઉપદેશપૂર્ણ આજ્ઞા
શાંભળાને, સપ્તમ આજ્ઞાથી વ્યવસ્થિત બની થયા. કેઈ કેઈ કહેલ
હતા કે અરેબર, તે વખતે આ સત્યનું મહત્ત્વ જાણવા વિના,

મહેલ તરફ]

ધર્મની ઉપેક્ષા કરીને અમે વેસ્થાને સાચા આપ્યો હતો. અમે ધારતા હતા કે આ અતિ સુસ્વરૂપ છે માટે વેસ્થા જતી જ્ય તો સારું, પરંતુ આને અમને અમારાં તે કૃત્ય માટે એવા વિચારથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે જો આ સતી વેસ્થા જતી જાય, તો સંસારની થી દશા થતી ! ત્રિસોકર્તુ કલ્યાણ કરનાર જગદીશ મહાવીરનું જીવન કેમ ટકતું ? જે થયું તે થયું, હવેથી અમે આ સતીના ઉપદેશાનુસાર જ વર્તન લખવીશું.” કોઈ કહેતા હતા કે, “ જરૂર જ્યારે આ સતી વેસ્થાની થી ત્યારે અમે તેના કથન પર વિશ્વાસ કર્યો ન હતો, અને વીસ લાખ સુવર્ણ મુદ્રાઓને વધારે માની હતી. ધન્ય છે ધનાવહ શેઠને, કે જેણે આ સતીને માટે વીસ લાખ સોનામહેરો ખર્ચ્યાં, પોતાના ધનનો સદુપયોગ કર્યો અમને અમારી સૂઝ માટે એક યાચ છે, પણ હવે સતીના ઉપદેશ મુજબ કામ ન કરવાની સૂઝ નહિ કરીએ.”

આ પ્રમાણે ઉપસ્થિત લોકો સતીનો ઉપદેશ સાંભળીને મજમજા જતી થયા. સૌના હૃદય પર ચંદનબાજાના ઉપદેશનો ધજો સુઠર પ્રભાવ પડ્યો. અને સૌએ યથાશક્તિ ઉપદેશાનુસાર વર્તન લખવવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ નેત્રને સત્તાનિક આશ્ચર્યમુગ્ધ જતી થયો તે વિચારવા લાગ્યો કે જે કાર્ય હજાર તલવારોથી જતી થી નહિ, તે કાર્ય સતીએ સહજ વારમા કરી નાખ્યું ધન્ય છે તેને તથા તેના માતા-પિતાને !

સંભળા જતેને ઉપદેશાનુસાર પાન કરાવીને, જનતાથી ઘેરાયેલી સતી ચંદનબાજા સત્તાનિકના મહેલ તરફ ચાલી સતીનો ઉપદેશ સાંભળવાથી જનતાનો હર્ષોત્સાહ અતિશય વધી ગયો હતો, તેથી તે પહેલાં કરતા પણ ઘણા વધારે જોરથી જય જય જ્વનિ ઉચ્ચારતી જતી હતી એ જ જયજ્વનિ વચ્ચે ચંદનબાજાએ સત્તાનિકના મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો સત્તાનિકે જડિતભાવપૂર્વક ચંદનબાજાનો સત્કાર કર્યો, અને તેને સિંહાસન પર બેસાડી.

જે ગુણ વિકસાઓ હોતો તેના પ્રતાપે જ હું જોમ સમજ કે મુખ મેળવવાનો જો જ ઉપાય છે કે બીજાને મુખ આપવું, કોઈના પર કોઈ ન કરવો કોઈ જાતની સેવા કરવામાં સંકોચ ન રાખવો, બદલાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવા દેવી નહિ અને અપકારને પણ ઉપકાર માનવો. આ જ જાનતોથી મુખ મેળવી શકાય છે તમે પ્રત્યક્ષ જોઈ રહ્યા છો કે આરામાં આ ગુણ હોય, તેથી જ અપકારની દૃષ્ટિએ કરવામાં આવેલું કાંઈ પણ મારા મધિ ઉપકારનું કારણ નહું, રથી પિતા તથા દેહ પિતાને ત્યાં મારા મધિ જે કાંઈ કરવામાં આવ્યું તે જો ન કરવામાં આવ્યું હોત, તો શું બચવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ પૂર્ણ થઈ શકતો ? આ બધા જો જ મરેણીના પ્રતાપ છે કે કરનારા જોએ કેવળ અપકારની દૃષ્ટિએ રહ્યું, પણ મે તે ઉપકારી જ માનું.

“ હવે હું તમને જો જ કહું છું કે મારા આત્મા સાથે સજમ જોવા મળે, જે ગુણો મારાની શિષ્યામણી આરામાં આવ્યા છે તે ગુણો તમે અપવાદી જો. આ ગુણો અપવાદી હોવાથી, મારા તથા તમારા આત્માનો સજમ જોઈ જાય, પછી તમારે કોઈ જાતનો પચાવાપ કરવો પડતો નહિ, પણ તમે હમેશાં મધિ મુખી જ રહેશો. તમે કદાચ વધારે વાતો કહ્યું ન રાખી શકો, તો માત્ર જોડા જ કહ્યું રાખો કે બીજાને મુખ આપવાથી જ મેં તમને મુખ મળે છે જો તમે આટલી વાત પણ ખ્યાનમાં રાખશો, અને કોને મુખ આપવામાં જ પ્રવલ્ન થઈ રહેશો—કોઈ તમને દુઃખ આપે તો પણ તમે તેને મુખી જનાવવાનો—મુખ આપવાનો ઉપાય કરશો, તો પછી તમને હમેશાં મુખ જ મળશે દુઃખ તો કદી પડતો નહિ તથા મારા આત્મા સાથે સજમ પણ જોઈ જાય.

પૂર્વ ઇતિહાસ સહિત, મહાન્યાયાનું ઉપદેશપૂર્ણ ભાષણ સાંભળીને, સમગ્રા માણસો મહાનિદિ જની બધા કોઈ કોઈ કહેતા હતા કે “ જરેજર, તે વખતે આ સતીનું મહત્વ બધાની નિંદા,

ધર્મની ઉપેક્ષા કરીને અમે વેશ્યાને સાથ આપ્યો હતો. અમે ધારતા હતા કે આ અતિ સુસ્વરૂપા છે માટે વેશ્યા બની જાય તો સારું, પરંતુ આજે અમને અમારાં તે કૃત્ય માટે એવા વિચારથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે ને આ સતી વેશ્યા બની જાત, તો સંસારની શી દશા થાત ! ત્રિલોકનું કલ્યાણ કરનાર ભગવાન મહાવીરનું જીવન કેમ ટકત ! જે થયું તે થયું, હવેથી અમે આ સતીના ઉપદેશાનુસાર જ વર્તન દાખવીશું.” કોઈ કહેતા હતા કે, “ ખરેખર જ્યારે આ સતી વેશ્યાતી હતી ત્યારે અમે તેના કથન પર વિશ્વાસ કર્યો ન હતો, અને વીસ લાખ સુવર્ણ મુદ્રાઓને વધારે માની હતી. ધન્ય છે ધનાવહ શેઠને, કે જેણે આ સતીને માટે વીસ લાખ સોનામહોરો ખરીદીને, પોતાના ધનનો સદુપયોગ કર્યો. અમને અમારી ભૂલ માટે ખેદ થાય છે, પણ હવે સતીના ઉપદેશ મુજબ કામ ન કરવાની ભૂલ નહિ કરીએ ! ”

આ પ્રમાણે ઉપસ્થિત લોકો સતીનો ઉપદેશ સાંભળીને ગળગળા બની ગયા. સૌના હૃદય પર ચઢનખાળાના ઉપદેશનો ધણો સુંદર પ્રભાવ પડ્યો. અને સૌએ યથાશક્તિ ઉપદેશાનુસાર વર્તન દાખવવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ જોઈને સત્તાનિક આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે જે કાર્ય હજાર તલવારોથી બની શકે નહિ, તે કાર્ય સતીએ સહજ વારમાં કરી નાખ્યું. ધન્ય જી તેને તથા તેના માતા-પિતાને !

સઘળા જનોને ઉપદેશાનુસાર પાલ કરાવીને, જનતાથી ઘેરાયેલી સતી ચઢનખાળા સત્તાનિકના મહેલ તરફ ચાલી સતીનો ઉપદેશ સાંભળવાથી જનતાનો હર્ષોત્સાહ અતિશય વધી ગયો હતો, તેથી તે પહેલા કરતા ખુબ ધણા વધારે જોરથી જય જય જ્વનિ ઉચ્ચારતી જતી હતી એ જ જયજ્વનિ વચ્ચે ચઢનખાળાએ સત્તાનિકના મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો સત્તાનિકે ભક્તિભાવપૂર્વક ચઢનખાળાનો સત્કાર કર્યો, અને તેને સિંહાસન પર બેસાડી

: અકરણ :

[૨૦]

શત્રુમાંથી મિત્ર

શત્રુતા અથવા મિત્રતાનું ઉદ્ભવ સ્થાન હૃદય છે. હૃદયમાં જે ભાવનાઓ જન્મે છે, તેથી જ શત્રુતા કે મિત્રતાની ઉત્પત્તિ થાય છે. જ્યારે હૃદયમાં ક્રોધના પ્રત્યે સારો ભાવ આવે છે ત્યારે તો મિત્રતાનો જન્મ થાય છે અને જ્યારે ખરાબ વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે શત્રુતાનો જન્મ થાય છે. જેના પ્રત્યે સારો કે ખોટો એ બંને ભાવોમાંથી એકેય ભાવ ચતો નથી, તેના પ્રત્યે ઉદાસીનતા રહે છે એવી વ્યક્તિ પ્રત્યે શત્રુતા કે મિત્રતા રહેતી નથી.

ધર્મને નહિ સમજનારા વ્યક્તિની માણસોમાં જ ક્રોધના પ્રત્યે સારો ભાવ અને ક્રોધના પ્રત્યે ખોટો ભાવ રહે છે. જેનામાં રાગદ્વેષ છે, તેનામાં આ જાતનો ભેદભાવ રહ્યા કરે છે. બધાં જેનામાં જેટલો વધારે રાગદ્વેષ રહેલો હોય છે, તેનામાં એ જાતનો ભેદભાવ એટલો જ

અધિક પ્રમાણમાં હોય છે પરન્તુ જે યાત્રી છે એણે રાગદેવને છૂટી લીધા છે તેનામાં આ ભાવનો ભેદભાવ હોતો નથી, પણ કોઈ પ્રત્યે સારો ભાવ જ રહે છે તેણે સમજાવ્યોનું કમવાણું ધમકે છે. તેમનામાં કાર્મણ પ્રત્યે યતુતા ઉત્થાપતી જ નથી. તેણે સૈને મિત્ર યાત્રે છે આ યતુ છે આ મિત્ર છે અને આ યતુ નથી, આ મિત્ર નથી આ ભાવનો ભેદ અધ્યાત્મિકમાં હોય છે એનાથી કોઈ જાતનો સ્વાર્થ સંધાય છે તેને મિત્ર માનવામાં આવે છે એનાથી કોઈ સ્વાર્થની હાનિ થાય છે અથવા જે સ્વાર્થપૂર્ણમાં વિશ્વ કસ્ત્રાર છે તેને યતુ માનવામાં આવે છે અને એનાથી સ્વાર્થ સંધાયો પણ નથી, અને સ્વાર્થ બચાવો પણ નથી, તેના પ્રત્યે કામસ્તીનતા રહે છે આ પ્રમાણે યતુતા તથા મિત્રતાનો જન્મ સ્વાર્થ કાવનાથી જ છે અને તે સ્વાર્થકાવના પણ સાંસારિક પદાર્થોની છે યાત્રીઓમાં આ ભાવની સ્વાર્થકાવના રહેતી નથી તેણે સુધારના કોઈ પણ પદાર્થની ઇચ્છા નથી કરતા, તેણે કોઈને પણ ચેતાના સ્વાર્થમાં વિશ્વકર્તા નથી સમજતા તેથી તેમનામાં કોઈ પ્રત્યે યતુતા જ રહેતી નથી, પણ સૈ પ્રત્યે ચિન્તાપૂર્ણ સંબંધ જ રહે છે.

રાજ સત્તાનિક પણ કવિવાક્યને ચેતાનો યતુ સમજાયો હતો. અપારથી તેના હૃદયમાં અપાન રાજ્યનો લોક જોયો હતો, ત્યારથી જ તે અપાન રાજ કવિવાક્યને વિશ્વકર્તા યાત્રીને ચેતાનો યતુ સમજાયો હતો અને ચેતાના આ યતુને છૂટીને ચેતાનો સ્વાર્થ પૂરો કરવા માટે જ તેણે અપા પર ચક્રાર્થ કરી હતી. સત્તાનિકને લોકમાં અસ્ત બનેલો સમજીને તથા તેની દુષ્ટ ઇચ્છા બાણીને કવિવાક્ય મુઠ્ઠામાં વચર જ અપાનું રાજ્ય કોઈને જ મળ્યામાં મળ્યો જાયો હતો. કવિવાક્યના આશ્વા બાણી તો સત્તાનિકના હૃદયમાં તેના પ્રતિ યતુતા રહેતી નોર્મલ ન હતી પણ સેનાપતિ વચરના કહેવાથી તેને એ ભાવતો લાગ્યો હતો કે ચેતાનું રાજ્ય કરીથી મેળવવા માટે કવિવાક્ય

કોઈ પણ વખતે આક્રમણ કરશે. આ બચને કાગણે તેણે દધિવાહનને મારી નાખવાનો અથવા પોતાનો કેદી બનાવવાનો ઉપાય પણ કર્યો, પરંતુ તેને આ પ્રયત્નમાં સફળતા મળી નહિ એ દરમ્યાન તેને મૃગાવતી તથા સતી ચંદનબાળાના ઉપદેશની સ્ત્રીમંડી લાગી જેથી તેનામાં દ્રવ્ય-લોભપતા ન રહી અને તેની ભાવના એકદમ બદલાઈ ગઈ. તે સમજી ગયો કે મારે ચપાનું રાજ્ય લેવું તેમ જ દધિવાહનને મારો શત્રુ માનવો એ સર્વથા અનુચિત છે. ચપા પર ચઢાઈ કરીને મેં બારે અન્યાય કર્યો છે. આ બધી બાબતો સમજવાને લીધે જ તેણે સૌની સમક્ષ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે, “ હું દધિવાહનની શોધ મેળવીને તેને પાછો બોલાવીશ, તેની ક્ષમા માગીશ અને તેનું રાજ્ય તેને પાછું સોંપી, ચપાને જે તુકસાન થયું છે તે પૂરું કરી આપીશ.”

આ નિશ્ચય પ્રમાણે સત્તાનિકે પોતાના માથુસોને દધિવાહનની તપાસાર્થે મોકલ્યા તેણે સામંતો વગેરેને કહી દીધું કે દધિવાહન ન્યા હોય ત્યાંથી તેને સન્માનપૂર્વક અહીં લઈ આવો દધિવાહનની શોધ કરતા સત્તાનિકના માથુસો દધિવાહન પાસે જઈ પહોંચ્યા તેઓએ નમ્રતાપૂર્વક દધિવાહનને કહ્યું કે, “ ચાલો, તમને મહારાજ સત્તાનિક પાદ કરી રહ્યા છે ” આ સાંભળીને દધિવાહન કહેવા લાગ્યો કે, “ શું હજીયે સત્તાનિકની કુબ્ધ ભાવનાઓ નાશ નથી પામી ? શું ચપાનું રાજ્ય મેળવીને પણ તેને સતોષ નથી થયો ? હું તેને મારે ચપાનું રાજ્ય છોડીને જંગલમાં આવી આવ્યો, રાજ્યના વેલવોને બદલે હું અહીંયા જંગલી મનુષ્યોનો માફક જીવન નિર્વાહ કરું છું, વનના ફોજાથી મારું ઉદર પોષણ કરું છું, છતાં પણ તે મારે આજીવ લેવા ઇચ્છે છે ? શું તેને મારા તરફનો બચ રહેલો છે ? તમે સત્તાનિક પાસે જઈને મારી તરફથી તેમને કહો કે, તેઓ મારી તરફથી કોઈ પણ જાતનો બચ ન ગણે ગળ્ય લેવાની ઇચ્છાએ મારા હૃદયમાં કેદી પણ યુદ્ધ કરવાની ભાવના નહિ જન્મે ને મારે

મુદ ન કરવું હોત તો મારી પાસે સન્ન હોવા છતાં, હું મુદ ન કરતાં બહીનાં શા મદિ આત્મે જાગત ? અને મુદ પ્રત્યે તિરસ્કાર છે છતાં સત્યાનિક મારી તરફથી ભવ કેમ રાખે છે તથા અને મોહારીને, નાણક મારો સંહાર કરવા કેમ હુમ્મ છે ? ”

હિમિષ્ઠનનું કથન સાંભળીને સંતાનિકના માણસો કહેવા લાગ્યા કે તમે વિશ્વાસ રાખો, સંતાનિક રાખજો તમારી કલ્પ કરવા માટે તમને મોહાળ્યા નથી જે સંતાનિક પહેલાં હતા તેવા જગત્તરે રહ્યા નથી. હવે તો તેમનાં જીવનનું સર્વથા પરિવર્તન થઈ ગયું છે ”

એમ કહીને તે ધોધાએ, પારિણીતુ બહિરાન, ચંદનનાગાનું વેચણ તેની મારફત ભવચાન મહાવીરનું કવેશું પારણું, ઇન્દ્રાદિ દેવોએ કરેલી ચંદનનાગાની સ્તુતિ, સત્યાનિકને અપાવેલો જાપેસ, અને સત્યાનિકના જીવની કવેશી જગત્તર, તેની પ્રતિષ્ઠા, ઇન્દ્રાદિ સમગ્ર જગત્તર ક્ષી સંભળાવ્યું, તે પછી તેઓએ કહ્યું કે સંતાનિક પોતાની પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે ચંપાનું રાજ્ય આપને પાણું સોંપવા માટે જ મોહાળ્યા છે માટે તમે કોઈ પણ જાતનો સંસાર રાખ્યા વિના કોણામ્બીયા પધારા.”

પારિણીતુ પૂત્ર અને તે પૂત્ર કથાનું મરણ જાણીને હિમિષ્ઠનને અતિશય દુઃખ થયું. તે સાથે જ ચંદનનાગાનું સમગ્ર જગત્તર સાંભળીને તેને પ્રસન્નતા પણ થઈ અને એવો વિચાર પણ થયો, કે હું મારી પુત્રી વસુમતિ (જે જે જગત્તર ચંદનનાગાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે)ને માત્ર એ જ રીતે દેખાડું, હું તે પાછીકરીને અરક્ષિત મુખીને જગત્તરમાં આપ્યો જાણ્યો હતો, તે કાલે પારિણીતુ સતીત્વ રક્ષણ કરવા માટે મરણ પામ્યું અને પુત્રીને અનેક દુઃખો બેઝનવા પામ્યાં જાણી દશામાં હું તેની સન્નુજ છી રીતે જઈ શકું ! આ જાતના વિચારો જવાને લીધે હિમિષ્ઠનને કોણામ્બી

૪વામા સકોચ થવા લાગ્યો, છતાં મંતાનિકના માણસોએ તેને ખૂબ સમજવવાથી દધિવાહને કૌશામ્બીમા જવાનું કબૂલ કર્યું.

મંતાનિકે પોતાના માણસો સાથે દધિવાહન માટે જે વાહન મોકલ્યું હતું, તેમા બેસીને દધિવાહન કૌશામ્બી તરફ ચાલ્યો. દધિવાહન આવે છે એવા સમાચાર સંતાનિકને અગાઉથી મળી ગયા. દધિવાહનના સ્વાગત માટે સંતાનિકે નગર, મહેલ વગેરે શણગાર્યાં. પછી તે પ્રતિષ્ઠિત નાગરિકો તેમ જ રાજ્યાધિકારીઓને લઈને દધિવાહનનો સત્કાર કરવી માટે ગયો. શહેરના અન્ય માણસો પણ સંતાનિક તથા દધિવાહનનું મિલન જોવા માટે ચાલ્યા. કૌશામ્બીની બહાર, સંતાનિક તથા દધિવાહનનો મેળાપ થયો. દધિવાહનને સંતાનિકે, તથા સંતાનિકને જોતા જ દધિવાહને પોતપોતાનું વાહન છોડી દીધું, અને પગે ચાલતા એક બીજાની સામે ગયા. નજીકમા આવતા સંતાનિક રાજ દધિવાહનના પગમા પકચો અને કહેવા લાગ્યો કે, “ મને પાપીને ક્ષમા કરો ! મેં આપના જેવા ધર્માત્મા પર થયેા જ અત્યાચાર કર્યો છે; આરી લોભવૃત્તિના કારણે જ તમારા જેવા આદર્શ પ્રજાપાલક રાજને જગતનાં દુ ખો લોભવવા પડ્યાં છે, સતી પારિશ્વીને પ્રાણત્યાગ કરવો પડ્યો છે, અને તમારી પુત્રી સતી ચંદનખાળાને અનેક કળેા સહન કરવાં પડ્યાં છે. મેં બચકર અપરાધ કર્યો છે હું તમારી પાસે મારા સધળા અપરાધોની ક્ષમા માગું છું તમે હિંદુસ્તાનપૂર્વક મને ક્ષમા આપીને મારો ઉદ્ધાર કરો. ”

આ પ્રમાણે સંતાનિકને પશ્ચાત્તાપ કરતો જોઈને, દધિવાહનનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું તેણે સંતાનિકને ઉઠાડીને, પોતાના ગળા સાથે લગાવ્યો, અને તેને કહ્યું કે, “ જે ચવાનું હતું તે ચયું, હવે તે ગત વાતો સભારવી નકાચી છે, તમે મારા સર્વથી તથા મિત્ર છો આજે આપણો સર્વથ તથા આપણી ગિરતા પુનર્જીવન પામે છે, જે હમેશને માટે સ્થાયી રહેશે માટે તમે કોઈ બાતનો ખેદ ન કરતા પ્રસન્ન જ રહેશો ”

આ પ્રમાણે સત્તાનિકને સાન્નત્ય આપીને દધિવાકને તેના બેઠા દૂર કાઢ્યો. સત્તાનિક સ માનપૂર્વક દધિવાકને લઈને મહેલ તરફ ચાલ્યો. સાથેના પ્રભુજનો જળ જળકાર કરતા ગાજતા હતા. નગરમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ થઈ થઈ હતી કે જે સતીના હાથથી ભરવાન મહાસીરનું પારણું થયું હતું તે સતીના પિતા મહારાજ દધિવાકન જાળે પધારે છે આ વર્તમાનથી નગરની સમસ્ત જનતા રાજમાર્ગ તરફ ભેગી પડી અને તે રાજમહેલની બંને બાજુ પર ભેગી રહીને, મહારાજ દધિવાકનના પધારવાની વાત જોવા લાગી. મહારાજ દધિવાકન આવતા, તેના દર્શન કરીને મધ્ય સોદા પુણી થઈને બેન-બેન તથા જળ-જળનો ખરનિ ઉચ્ચારવા લાગ્યા.

આ મહારાજી સામધુમ સાથે મહારાજ દધિવાકન સત્તાનિકના મહેલ પાસે આવ્યો. સત્તાનિકનો જળ મહેલ દધિવાકનના સ્વાગતાઈ મુદ્દર રીતે સજ્જારાથેયો હતો. અને જન્મથી મહેલોમાં રહેનાર દધિવાકન ધણા સ્વિયો થઈતે જન્મમાં પણ રહી ચૂક્યો હતો, તેથી દધિવાકનને સત્તાનિકનો મહેલ દેખીને આનંદ થયો જોઈતો હતો, તેને જાણે દધિવાકનને મહેલમાં પ્રવેશ કરતાં સંજ્ઞા થતો હતો. તે એવું વિચારતો હતો કે આ જ મહેલમાં પુણી છે જેને હું ધાર મો થી રીતે નવાવીશ. આ સંજ્ઞાને લીધે દધિવાકનનો પગ નહુ જ મુશ્કેલીપૂર્વક આવળા ભેગાતો હતો.

એમ તેમ કરીને દધિવાકન સત્તાનિકના મહેલમાં ગયો. સત્તાનિક ખૂબ આદરપૂર્વક દધિવાકનને સિંહાસન પર બેસાડ્યા, અને તેના ઉચ્ચિત સત્કાર કર્યો.

મહેલની ઘડીઓએ દધિવાકનના આવવાના સમાચાર મેડન બાજાને જાણ્યા. મેડનબાજાની જગ્યાએ જો કોઈ બીજા કન્યા હોત તો તે દધિવાકનનું મોં જોવા પણ ન હમ્મત, અથવા તેને એમ કહીને તેના વિરક્ત કરત કે, તમે પિતા થઈને પણ અને તથા મારી

માતાને છોડીને જંગલમાં નાસી ગયા,' પરન્તુ દધિવાહનના ચાલ્યા જવાનું કારણ ધારિણીએ પણ ચંદનખાળાને સમજાવ્યું હતું તેમ ચંદનખાળા પોતે પણ બાણુતી હતી કે, કયું ખ્યેય સન્મુખ રાખીને પિતાએ સુદ્ધ ન કર્યું અને તેઓ વનમાં ચાલ્યા ગયા આ માહિતીને લીધે જ તેના હૃદયમાં દધિવાહન સર્પથી ઠાઠ પ્રતિકૂળ વિચાર ઉદ્ભવ્યો નહિ દધિવાહનનું આગમન સાબળીને તે ખુશ થઈ. તે વિચારતી હતી, કે માતાએ મને જે શિખામણ આપી હતી, તે પ્રમાણે કામ કરવામાં હું કેટલે અંશે સફળ થઈ છું, તે બાબત તો પિતા પાસેથી જ જાણીશો હું તો સમજું છું કે માતાએ મને જે શિખામણ આપી હતી, તે પ્રમાણે વર્તન કરવાથી જ, આજે માસા તથા પિતાને મેળાપ થયો છે, તથા તેઓ બંને મિત્ર બની શક્યા છે.

આ પ્રમાણે ચિંતવતી તથા અસન્ન થતી ચંદનખાળા દધિવાહન સામે આવી ઊભી તેણે દધિવાહનને નમ્રતાપૂર્વક વદન કર્યું. ચંદનખાળાને વંદન કરતી જોઈને દધિવાહન રોઈ પડ્યો રોતો રોતો તે ચંદનખાળાને કહેવા લાગ્યો કે, “ હે સતી, તું કયા દુષ્ટને વદન કરી રહી છે. હું એ જ પાપી છું કે જે તને તથા તારી માતાને અનાથ દશામાં મૂકીને જંગલમાં ચાલ્યો ગયો હતો, તથા જેને પરિણામે તારી માતાને પોતાના શિયળ રક્ષણને કારણે પ્રાણનો ત્યાગ કરવો પડ્યો અને તારે બબરમાં વેચાઈને અનેક કષ્ટ ભોગવવા પડ્યા એ કે હું નિર્જાતાના કારણે જંગલમાં ગયો ન હતો, પણ મનુષ્યોને સંહાર ન થાય એ હેતુથી ગયો હતો, તથા મને એવો વિશ્વાસ પણ હતો, કે તમે બંને પોતપોતાનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ છો, તોપણ મારે માટે તો આવશ્યક કર્તવ્ય એ હતું કે મારે તમારા રક્ષણનો પ્રબળ કરવો. મેં મારા આ કર્તવ્યનું પાલન ન કરીને પાપ કર્યું છે, તેથી હું અપરાધી છું અને તારા જેવી સતી મને વંદન કરે તે માટે હું લાયક નથી. મને એ જ આશ્ચર્ય થાય છે કે તારું

જેથી સલી મારી પુત્રી કેમ નથી ? ખરેખર, હું તારો પિતા કહેવ
શકવાને લાયક જ નથી. '

દુષિવાદનને આ પ્રમાણે અધિર મનેશે. જોઈને, મનનાળા
તેને પેર આપવા લાગી. તેણે કહ્યું કે, "પિતાજી આપના જેવા ધીર,
ધીર પુરુષને મારે આ પ્રકારનો વિદ્યાપ જાણનાર છે. તમે જે કંઈ
હું તે ક્યા ક્યા જાણીને હાથમાં રાખીને છું, અને તેનું પરિણામ
હું મુદ્દા આપું તેનો વિચાર કરો. જો તમે માનવસંહારના કાલથી
વનમાં ગયા ન હોત અને મુદ્દા છું હોત, અમર મને તથા મારી
માતાને પણ વનમાં સાથે લઈ ગત, કે કોઈ બીજા જગ્યાએ મોકલી
દેત, તે જાણે જે રચના નથી છે તે હું નથી શકત. જો મારી
માતાએ પોતાનો પ્રાણ ન જાળવ્યો હોત, તો તેણે મને જે ઉપદેશ
જાણ્યો હોત, તે ઉપદેશ હું ગિરજાથી નથી શકત. અને જે રથીએ
પિતા તરીકે મારું રક્ષણ હું તે હું મુખરી શકત. તેના વડે મારું
રક્ષણ શકત. આ રીતે હું મારા હસ્તે અસ્થાન મહાવીરનું પારણું
કઈ શકત. કદાચ આ જાણી પદનાઓ જનની સંભવિત હતી, તોપણ
તમારી તથા માતાની ઇચ્છા તો હર ન થતાં સ્થાનો રહેત જ તમે
મુદ્દા ન છું, અને મને તથા મારી માતાને મુજીને જાણ્યા ગયા,
એનો જ આ સમયે પ્રવાસ છે. જો કદાચ તમે જમને મુજીને
વનમાં ન ગત, તોપણ હું તમે જામાર રક્ષણ કરી શકત. હું કોઈ
કોઈનું રક્ષણ કરવા મારે સમર્થ છે. વાસ્તવિક રીતે કોઈ કોઈનું
રક્ષણ નથી કરી શકતા, માત્ર ધર્મ જ સૌ કોઈનું રક્ષણ કરવા મારે
સમર્થ છે. બીજાઓ તો નિમિત્ત માત્ર છે. તમારા માત્રા જગ્યાથી,
મને કોઈ જાણતું હું જ નથી થયું, અને તમે તથા બીજા લોકો હું જ
માનતા, તે કુળ ન હતું, પણ અસ્થાન મહાવીરને જોવાનવા મારે
દેશ પર મોટા કિંમતીક સુવર્ણ કબજે હર કરવા મારે તથા રાજ્ય
લોકોને કાલે, તમારા અને માતા વચ્ચે જે વેરભાવ ઉત્પન્ન થયો.

હોતો તેને નષ્ટ કરી, તેની જગ્યાએ મિત્રતા સ્થાપવા માટે એક તપશ્ચર્યા હતી. એટલા માટે મારી બાળતમા કાઠ પશુ જોતનો ખેદ રવો ઇષ્ટ નથી. હવે રહી મારા માતાના મૃત્યુની વાત. પરન્તુ જો તમે મારી માતાના મૃત્યુ પર બરાબર વિચાર કરશો તો તમને કાઠ જોતનો ખેદ નહિ થાય, પણ પ્રસન્નતા જ થશે ”

એમ કહીને ચંદનબાળાએ ધારિણીના મૃત્યુનું આલોપાન્ત વર્ણન દધિવાહનને કહી સંબળાવ્યું ત્યારબાદ પુનઃ તે દધિવાહનને કહેવા લાગી કે, “ પિતાજી, મારી માતાનું મૃત્યુ એક દિવસે તો જરૂર થાત જ, તો પછી શું આ પ્રકારનું પકિત મરણ કાઠ ખોદુ છે કે તમે તેના મૃત્યુ માટે કાઠ પશુ જાતની ચિંતા કરી શકો ? ”

આ પ્રમાણે ચંદનબાળાએ પોતાની ઓળસપૂર્ણ વાણીથી દધિવાહનનો સબજો ખેદ દૂર કરાવ્યો, તે સાથે જ દધિવાહન તથા સંતાનિક વચ્ચે કાયમની મિત્રતા સ્થાપિત કરાવી દીધી. એટલામાં રથી પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે દધિવાહનના પગમાં પડીને તેને કહેવા લાગ્યો કે, “ આપની સતી-પત્નીના મૃત્યુનું કારણ હું જ છું. માટે તમે યોગ્ય લાગે તે જાતની શિક્ષા મને જરૂર કરો.” ચંદનબાળાએ દધિવાહનને રથીનો પરિચય કરાવીને, પોતાનો તથા ધારિણીનો તેની સાથે શો સંબંધ છે તે જણાવ્યો, તથા સંતાનિકે તેને આપેલા અભય-દાનનું વર્તાત પણ કહ્યું તે સંબળીને દધિવાહન ત્રેનપૂર્વક રથીને એટલો અને તેને સાન્ત્વન આપીને બોલ્યો કે, “ આજથી તું મારો ભાઈ છે, માટે કાઠ પશુ જાતનો કાય ન રાખીશ ” આ પ્રમાણે ચંદન-બાળાએ રથી તથા દધિવાહન વચ્ચે પણ બંધુત્વલાવ સ્થાપિત કરાવ્યો.

દધિવાહનને થોડાક દિવસો સુધી વિશ્રાંતિ લેવા દીધા પછી, એક દિવસે ચંદનબાળા અને મૃગાવતીની હાજરીમાં, સંતાનિકે દધિ-વાહનને કહ્યું કે, “ મહારાજ, આ સતીના પ્રતાપથી જ મારું તથા તમારું પુનઃ મિલન થયું છે, તેમ જ આપણી વચ્ચે પરસ્પર મિત્રતા

થઈ છે ને જ્યાં સતી ન હોત તો જ્યાં ન જનત. કદાચ મારા
 બદલે તમે વિજય મેળવત, તોપણ બાપણી વચ્ચે વૈર તો રહેત જ
 બા સતીના પ્રતાપે જ મને મારી સમગ્રી કુરેવો જણાઈ છે અને
 હું એમ સમજ્યો છું કે જેનામાં પ્રત્યાપાદનની જાવના છે જે
 ખેતાનું કિત ઇચ્છતો નથી, પણ પ્રભાતનું જ કિત ઇચ્છે છે અને
 પ્રભ-કિતનાં જ મર્થો કરે છે તે જ રાત્ર છે. જેનામાં બા સદૃશ
 નથી તે રાત્ર થવા મરિ લાગત નથી. જ્યાં સમજવાથી હું એવું
 જણી શક્યો છું કે ખરેખર રાત્ર થવા મરિ તમે જ લાગત છે.
 હું રાત્ર થવા મરિ લાગત નથી. જે વાત જાણત છે કે જાગત
 જતાં તમારી કૃપાથી મારામાં પણ એવી મોહતા આવે, પણ મારા
 જીવાર મુખીના મર્થો કદી જાય છે કે હું રાત્ર કરવા મરિ જાગત
 છું. એટલા મરિ મેં નિરધાર કર્યો છે કે તમારું રાત્ર તમને
 સોંપીને હું તમારી પાસે રહીને એ જાગતનું જાન મેળવીશ કે રાત્ર
 કેવી રીતે ચલાવી શકાય છે અને પ્રભાતનું કિત જ્યાં જ્યાં મર્થોથી
 થઈ શકે છે એવાનું રાત્ર તો જાણતું જ છે ત્યાંનું રાત્ર તમને
 સોંપીને તમારો રાત્રાભિવેક કરવામાં આવશે. જે જ્યાં મારી ઇચ્છા
 છે કે એવાના રાત્રનો રાત્રાભિવેક કરવાની સાથે જ કૌશાભીનું
 રાત્ર પણ તમને જ સુખત કરી દઈ. તમે કૌશાભીનું પણ રાત્ર
 કરો અને તમારા રાત્ર સમગ્રમાં એવાની પ્રભ જે જાનકો
 જાણત કરી શકી છે તે જાનકો જાણત કૌશાભીની પ્રભને
 પણ કરાવે.”

જે મહેશમાં બેસીને, જે રાત્ર સંતાનિક એક દિવસે દિવિ
 વાદનનું એવાનું રાત્ર છીનવી લેવાનો નિચાર કરતો હતો તે મરિનો
 ઉપાગ શાપતો હતો અને એવા પર ચલાઈ કરવાનો નિચાર કર્યો હતો,
 તે જ મહેશમાં, તે જ સંતાનિક દિવિવાદનને એવાનું રાત્ર પાછું
 સોંપવાની સાથે જ કૌશાભીનું રાત્ર પણ જાણવા ઇચ્છે છે જા

જાતના પરિવર્તનનું કારણ, સતી ચંદનખાણાના પ્રતાપે દુષ્ટ બાવનાઓનો ધ્વસ થઈ સદ્બાવના પ્રાપ્ત થવાનું છે

સંતાનિકની વાત સાંભળાને, દધિવાહને ખૂશ ચતાં તેને કહ્યું કે, “રાજ્ય, તમે ચ પાનું રાજ્ય મને પાછું સોંપવા ઇચ્છો છો, તે જાણીને મને આનંદ નથી થયો, પણ તમારા હૃદયનું જે પરિવર્તન થયું છે તેથી મને ખૂબ આનંદ થાય છે તમારામાં પહેલાં ગમે તેવા દુર્ગુણો હતા, પણ હવે હું તમારામાં દુર્ગુણ દેખતો નથી. રાજ્ય ચલાવવાનો જે હેતુ તમારામાં પહેલાં હતો, તે હેતુ અત્યારે બદલાઈ ગયો છે તે બદલાવાથી, તમે પ્રજાપાલક તથા ધર્માત્મા નરેશ કહેવાશે તથા પ્રજા પણ પ્રસન્ન રહેશે, તેમ જ સુખસમૃદ્ધ બનશે. હું હવે જુદું થયો છું લાખા કાળ સુધી વનમાં રહેવાને લીધે, મારામાં પહેલાં જેટલી શક્તિ પણ રહી નથી. હવે તો મારી એ જ ઇચ્છા છે કે, હું મારું જીવન પરમાત્માના બક્ષનમાં વિતાવીશ કદાચ હું ચ પાનું રાજ્ય છોડી શકતું કે ન છોડી શકતું, પણ તમારી કૃપાથી મારા માથેથી તે ભાર પછી ઊતરી ગયો છે, અને હું નથી ઇચ્છતો કે જે ભાર મારા માથેથી સહનમાં જ ઊતરી ગયો છે, તે હું ફરીથી મારા માથે લઉં પણ તમે તો મારા માથા પર બમણો ભાર લાદવા ઇચ્છો છો, મારે મને ક્ષમા કરો અને જે રીતે તમે અત્યારે બંને સ્થળનું રાજ્ય ચલાવી રહ્યા છો, તે જ રીતે ચલાવતા રહો. કૃપા કરીને મને હવે રાજ્યની ઝંઝડમાં ન મૂકો”

દધિવાહન અને સત્તાનિક, અરસપરસ બંને એક બીજાને રાજ્ય કરવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યા. સત્તાનિક કહેતો હતો કે, “મેં રાજ્ય કરવાનો હેતુ, માત્ર હિતમોક્ષ મોક્ષ મોક્ષવવા એ જ માન્યો હતો. આ હેતુને લીધે પ્રજાને જેવું દુઃખ મોગવવું પડે છે, વગેરે બાબતો તરફ લક્ષ્ય ન હતું સતીની કૃપાથી, હવે મારી તે બાવના અવશ્ય બદલાઈ ગઈ છે, તોપણ પૂર્વ સંસ્કારોને લીધે, હમણાં આ

આવનાઓ મુન-જામૃત માન કે જેમ એ રાક્ષસ છે તમારા આશ્રયમાં
 મોઝાક વખત રહેવાથી મારી જનિત આવનાઓનો નાશ થઈ જશે
 અને પછી હું રાજ્ય ચલાવું તે અનુચિત ગણાયો નહિ. તમે
 જો સ્થળનાં રાજ્યનો ભાર તમારા ઘર પર લઈને મને એવો
 મુશ્કેલી આપો. હું તમારી બાકાત પ્રમાણે સમગ્ર કામ કામ કરવા
 માટે હરજિજ્જી તેવાર છું. પરન્તુ રાજ્ય તો તમે જ કરો.”

સત્યાનિક તો હિંદુવાદને આ પ્રમાણે કહેતો હતો અને હિંદુ-
 વાદના સત્યાનિકને કહેતો હતો કે તમે મહામ વિચારના
 દુષ્ટિ છે. જ્યાં સુધી તમારામાં દુષ્ટ આવનાઓ હતી ત્યાં સુધી
 તમે તે પ્રમાણે કામ કરો. પરન્તુ હવે તમારી આવનાઓ બહારથી
 થઈ છે. મારે તેથી જાતનાં કામો તમારાથી નહિ થાય. હું તમને
 મારે તમે મને રાજ્ય કરવાની વાતો કહો ન નાખો.”

રાજ્ય સુધી મેંની વાતો સાંભળીને, મુશ્કેલી તમા અજાણ્યા
 જાનક પામી રહી હતી. તેઓ વિચારતી હતી કે જે રાજ્યને મારે
 મુશ્કેલી કરીને મહાન માનવસહાર કરવામાં આવે છે તે રાજ્યને આ જો
 જાણીએ, જેમ મેં કહ્યું રમનારા માણસો એક બીજા તરફ દોડે રહે
 છે તેમ રહે રહ્યા છે આ બધા કામો સમજાવેલા જ પ્રતાપ છે.

સત્યાનિક તમા હિંદુવાદના પારસ્પરિક જામૃતનો અંત ન
 આવતો જોઈ અજાણ્યા કહેવા બાકી છે. “તમે જો જાણો
 આ રીતે એક બીજાને રાજ્ય સોંપી દેવા હજી છે, તે પછી જ
 હર્ષની વાત છે પણ જે બાર જે માણસથી જીવતી રાજ્ય તેમ છે
 જે જીવતી મારે એક માણસને મુશ્કેલી પડે તેમ છે તે બાર જોઈ
 એક જ માણસ પર મુશ્કેલી તે રીત નથી. રાજ્ય, પ્રજાનું રક્ષણ
 કરવા અને તેને સુખ-સમૃદ્ધિ આપવા માટે જ છે. જે સિવાય રાજ્ય
 કરવાનો બીજો કાર્ણ હોત નથી, અને જે કાર્ણ અસ્તિત્વ તેનો હોત બીજો
 અસ્તિત્વ હોય, તો તેમાર્ગ સુધે છે. રાજ્યને પોતાના બેભાષીઓનું સાધન

માની રાજ્ય ચલાવવું એ એક વાત છે, અને પ્રજાની સેવા માટે રાજ્ય કરવું એ બીજી વાત છે. જે માણસ પોતાના બોગોપભોગને માટે રાજ્ય સમજે છે તે પોતાનું રાજ્ય બીજાને આપવાની હચ્છા નથી કરતો, પણ બીજાનું રાજ્ય પચાતી પાકવાનું જ હચ્છે છે. પરંતુ તમારા બનેલા, રાજ્ય પોતાના બોગોપભોગને માટે માનવાની ભાવના નથી, પણ પ્રજાની સેવા કરવાની ભાવના છે. આવી ભાવનાથી રાજ્ય કરવામાં કોઈ જાતની હાનિ નથી, પરંતુ તેમ કરવું એ ક્ષત્રિયોનું કર્તવ્ય છે માટે જે તમે મારી વાત માનો, તો હું તમને એમ કહું છું કે બંને રાજ્યનો બાર કોઈ એક ઉપર ન નાખો પણ પોતાના રાજ્યનો બાર પોતે જ ઉઠાવે, અને તમે મારામાં જે ભાવના બેઠી છે, તે જ ભાવના પ્રમાણે રાજ્ય ચલાવો.”

સતીનું આ કથન સાંભળીને, બંને જણા સ્વાત યર્ષ મયા. સંતાનિક કે દધિવાહન બનેમાંથી કોઈ પણ કાર્ષ બેાલી શક્યા નહિ. આ સમયે વધુ વાત ન કરતા, સતાનિકે, દધિવાહન, મુગાવતી, ચંદનખાળા તથા બીજા લોકોની સમતિથી દધિવાહનને ચપાના રાજ્યનો અભિષેક કરવાનો દિવસ મુકરર કર્યો, અને રાજ્યાભિષેકની તૈયારી કરવાનો હુકમ આપ્યો. તે સાથે જ ચપા નગરીમાં પણ આ સમાચાર પહોંચાડી દીધા.

દધિવાહનના રાજ્યાભિષેકના ઉત્સવ નિમિત્તે કૌશામ્બી નગરી શશુગારવામાં આવી. સ્થળે સ્થળે મંગલોત્સવ થવા લાગ્યો. મુકરર તિથિ નજીકમાં આવેલી જણીને, ચપાના જણા લોકો કૌશામ્બીમાં આવ્યા દધિવાહનને મળતા, જોડેજો આનંદ જણ્યોને પોતાની માતાનો મેળાપ થતાં યાય, તેટલો જ આનંદ તેઓને થયો. દધિવાહનને તે સહજાઓનો કુશળ સમાચાર પૂછીને ઉચિત સત્કાર કર્યો. અંતમાં મુકરર તિથિને દિવસે, ખૂબ ધામધૂમપૂર્વક દધિવાહનને ચપાનગરીનો રાજ્ય ગનાવવામાં આવ્યો. સતાનિક રાજ્યને પોતે દધિવાહનને રાજ્યમુકુટ

પહેરાઓ ત્યારબાદ પોતાના કુટુંબોનું વર્ણન કરીને, સત્તાનિકે પોતાના સર્વથી પશ્ચાત્તાપ બહેર ક્યો, અને દિવિવાહનની પ્રશ્નસા કરતા કહ્યું કે, “મેં જાણે જા સુચોગ તથા સબળ નરેશનું શબ્દ તેમને સુપ્રત કરીને મારા કુટુંબોનું ચર્ચિત્ર પ્રાચરિત કર્યું છે જા સપથે જા સતીને જ પ્રતાપ છે જા સતીની કૃપાથી જ મારા હૃદયનું પરિવર્તન થયું છે તથા જા સપથે બંધના બની છે.”

જા પ્રશ્નને સત્તાનિકે એક મહત્વપૂર્ણ બાલ્ય જાપ્તું, જે શાંતિને સમજા દોહો પ્રસન્ન થયા તથા મનનાળા દિવિવાહન અને સત્તાનિકની પ્રશ્નસા કરીને તેમને ખન્ધવાદ આપવા શાગ્યા. સત્તાનિકને બાલ્યના જવાબમાં દિવિવાહને ખલ્લુ સંશ્લિષ્ટ બાલ્ય જાપીને, સત્તાનિકને તેની હૃદય-પરિવર્તન મદિ ખન્ધવાદ જાપ્યો, તેમ જ તેની પ્રશ્નસા કરી. જા રીતે શબ્દચિત્રોનો મહેત્સવ સમાપ્ત થયો. તથા દિવિવાહન અને સત્તાનિક આનંદપૂર્વક કૈશામ્બીમાં રહેવા શાગ્યા.

: પ્રકરણ :

[૨૧]

—x—

ઉચ્ચ ધ્યેય

કોઈ પણ માણસ, પહેલા ગમે તેવા આચરણવાળો હોય, પણ જ્યારે તેને સદાચાર પસંદ પડી જાય છે, જ્યારે તે કોઈ પણ ઉત્તમ આચારને સ્વીકારી લે છે, ત્યારે તે, તે શ્રેષ્ઠ આચારને પોતાના જીવનમાં અપનાવી જ લે છે. જો કોઈ માણસ, કોઈ શ્રેષ્ઠાચારને મોઢેથી કબૂલ કરે, પણ જીવનમાં તે અપનાવે નહિ, તો તેને માટે એમ જ કહેવાશે, કે તેનો આત્મા નિર્મળ છે, અથવા તે માત્ર હિપરથી જ શ્રેષ્ઠાચારને શ્રેષ્ઠ કહે છે, પણ હૃદયથી તેની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારતો નથી. જો તેનો આત્મા નિર્મળ ન હોય, પોતે પોતાએ આચરેલા દુરાચારથી પરાજીત ન બન્યો હોય, તેનાથી અતિશય પ્રભાવિત ન બન્યો હોય, તો જોને તે શ્રેષ્ઠ માને છે, તેને કદાપિ તે અપાનાળ્યા વગર રહી શકે જ નહિ, અર્થાત્ તે દુરાચારમાં કદી

રહી રહે જ નહિ અને જે માણસ માત્ર ઉપરથી જ મૈત્રતા સ્વીકારે
 કે હૃદયમાં તેથી વિકલ શાવ રાખે કે તે દલી કે તેના સંબંધમાં
 તે કંઈ કહેવાનું જ નથી.

જ્યારે દુરાચારી માણસ પણ, મૈત્રાચારણની મૈત્રતા સ્વીકારીને
 દુરાચારણનો ત્યાગ કરી, મૈત્રાચારણને જ અપનાવે કે મૈત્રાચારને
 બીચરતો નથી, તો પછી જે મૈત્રાચારની મૈત્રતા પણ અને જે અને
 જે તેને અપનાવે કે તે, મૈત્રાચારને ધી રોતે કોડે ! સત્કારમાં
 પણજે એવા દુષ્કળ હૃદયના મનુષ્યો હોય કે જેઓ મૈત્રાચારની
 મૈત્રતાને માનતા હોવા છતાં પણ, અને તે પ્રમાણે આચરણ કરતાં
 છતાં પણ તેને ત્યજ દે છે પરંતુ એવા માણસો અપવાદ રૂપ કે
 માટે જાણીતાં તેઓનું વર્ણન નથી. જાણીતાં તો જેઓ પથ્થરની ટિલા
 માફક પોતાના નિઃશ્વર પર દહ રહે છે તે વીરકથાઓ વિશે જ
 કહેવામાં આવે છે.

મનનાળાને, તેની માતાએ જાળપણથી જ જલ્પચર્ચના ઉપદેશ
 આપ્યો હતો. તેણે મનનાળાના હૃદયમાં જન્મી શાવના જન્મવા
 જ હોધી ન હતી. તેનો વિચાર હતો કે મારી પુત્રી જલ્પચારિણી
 રહીને, બી-પુરુષો સ મુજ એક ઉચ્ચ આદર્શ ઉપરિચિત કરે. તેણે,
 આ વિચારથી મનનાળાને જલ્પચર્ચની જ સિખામણ આપી
 હતી, અને મનનાળાના હૃદયમાં પણ, માતાની સિખામણ
 સંપૂર્ણ રીતે પ્રવેશી ચૂકી હતી. તેને પોતાની માતાની સિખામણ
 પર જરા પણ સંશય કે અનિશ્ચય ન હતો. જલ્પચર્ચનું પાલન ન
 કરવાથી જન્મતમાં કેવી કેવી મરનાઓ અને કે જે વાતને પણ તે
 ચારિણીના પત્ન પ્રસંગે રચીને ત્યાં, નેશનાના વર્તનથી અને ધનાત્મક
 રીતે આ સારી રીતે બાણી ચૂકી હતી. આ કારણથી માતાની
 સિખામણ પર તેને વધારે વિશ્વાસ એસી મચે હતો. તે પછી જન્મના
 મહત્તીરનું ઈર્ષન કરવાથી તો તેનામાં વિદેશ પવિત્રતા આવી ગઈ

હતી આ કારણે, તે ધક્કાચર્ચનો ત્યાગ કરી લગ્નબંધનમાં પડવાનું
નિશ્ચય ઉચિત માનતી ન હતી. તોપણ લોક-ચવહાર પ્રમાણે,
કન્યાનું લગ્ન કરવાની બાબતમાં, માતાપિતાને ચિંતા થવી સ્વાભાવિક
છે. તેથી દ્વિવાહનને ચંદનબાળાના લગ્નની ચિંતા થઈ જ.

એક દિવસે સત્તાનિકે જોયું કે મહારાજા દ્વિવાહન કોઈ
ગંભીર વિચારમાં પડેલા છે. એ જોઈને સત્તાનિક દ્વિવાહન પાસે
ગયો તેણે દ્વિવાહનની વિચારમગ્નતાનો ભંગ કરી દ્વિવાહનને
કહ્યું કે, “ મહારાજા, આજે તમે શા વિચારમાં પડ્યા છો ? મેં
આટલા દિવસોમાં તમને આજની માફક વિચારમાં ગ્રસ્ત કદી જોયા
નથી જો મારાથી શુભ રાખવા યોગ્ય વાત ન હોય તો, હું જાણુ
ધન્ય હું કે તમે શા વિચારમાં પડ્યા હતા ? ”

સત્તાનિકનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને, જવાબમાં દ્વિવાહને કહ્યું કે,
“ તમારાથી શુભ રાખવા જેવી કોઈ વાત નથી, બધાં જો બાબતમાં
હું વિચાર કરી રહ્યો હતો, તે બાબત તમારા માટે પણ એટલી જ
વિચારણીય છે હું એ જ વિચારતો હતો કે ચંદનબાળા લગ્નને
યોગ્ય ચર્ચ છે, એટલે તે સંબંધી શું કરવું ? જો કે હું જાણુ છું કે
ચંદનબાળાને, તેની માતાએ ધક્કાચર્ચ પાળવાની જ શિખામણ આપી
છે આ વિષયમાં ચંદનબાળાની માતા સાથે મારે ઘણી વાર વાતચીત
પણ થયેલી છે છતાં તે વાતચીતને ઘણો સમય બ્યતિન
ચર્ચ ચૂક્યો છે તે વખતે ચંદનબાળા નાની હતી, અને
હવે તે મોટી ચર્ચ છે હવે તે પોતાને વિષે કોઈ પણ
બાબતે નિર્ણય કરવા માટે અધિકારિણી ચર્ચ ચૂકી છે. તેથી
તે વખતની વાતચીત પર આધાર રાખીને, આ વખતે પણ
ચંદનબાળા સાથે આ સંબંધી કોઈ પણ બાબતની વાતચીત
ન કરવી, તે ઠીક નથી આજે ચંદનબાળાની માતા નથી, પરંતુ
તેની માસી તો મોજૂદ છે માતા તથા માસી, એ બંને સરખા જ છે,

રહી રહે જ નહિ. અને જે માણસ માત્ર ઉપરથી જ મૈત્રતા સ્વીકારે
 તે હૃદયમાં તેથી વિરુદ્ધ જાવ રાખે છે તે દેવી છે તેના સનપમાં
 તો કંઈ કહેવાનું જ નથી.

જ્યારે દુરાચારી માણસ પણ, મૈત્રાચારણીની મૈત્રતા સ્વીકારીને
 દુરાચારણને ત્યાજ કરી, મૈત્રાચારણને જ અપનાવે છે. મૈત્રાચારને
 વીધરતો નથી, તો પછી જે મેઝાચારની મૈત્રતા પણ માને છે અને
 જે તેને અપનાવે છે તે, મૈત્રાચારને શી રીતે ઊઠે ? સહારમાં
 ધણીએ એવા દુનળ હૃદયના મનુષ્યો હોય છે કે જેઓ મૈત્રાચારની
 મૈત્રતાને માનતા હોવા છતાં પણ, અને તે પ્રમાણે અચારણ કરતાં
 છતાં પણ તેને ત્યાજ દે છે. પરન્તુ એવા માણસો અપવાદ ૧૫ છે
 માટે અહીંયાં તેઓનું વર્ણન નથી. અહીંયાં તો જેઓ પથ્થરની ટિલા
 માફક પોતાના નિમિષ પર હાથ રહે છે તે વીરક્ષમાઓ વિશે જ
 કહેવામાં આવે છે.

અનન્યાળાને, તેની માતાએ બાળપણથી જ ઇલાચારની ઉપદેશ
 આપ્યો હતો. તેણે અનન્યાળાના હૃદયમાં સમજની સાવના જન્મ્યા
 જ દીધી ન હતી. તેનો વિચાર હતો કે મારી મુતી ઇલાચારિણી
 સ્ત્રીને, સ્ત્રી-પુરુષો સુખ મેકે છે. જ્યારે અહીં ઉપરિચિત કરે તેણે,
 આ વિચારથી અનન્યાળાને ઇલાચારની જ સિખામણ આપી
 હતી, અને અનન્યાળાના હૃદયમાં પણ, માતાની સિખામણ
 સંપૂર્ણ રીતે પ્રવેશી ચૂકી હતી. તેને પોતાની માતાની સિખામણ
 પર જરા પણ સંશય કે અવિશ્વાસ ન હતો. ઇલાચારનું પાલન ન
 કરવાથી જન્મતમાં કેવી કેવી ધટનાઓ અને જે વાતને પણ તે
 ચારિણીના પત્ન પ્રસંગે, રચીને ત્યાં વેસ્યાના વર્તનથી અને ધનાવહ
 મૈત્રે સ્ત્રી સારી રીતે બચ્છી ચૂકી હતી. આ કારણથી માતાની
 સિખામણ પર તેને વધારે વિશ્વાસ મેસી ગયો હતો. તે પછી, અનન્યાળ
 અકાચીરતુ હર્ષન કરવાથી તો તેનામાં વિદેશ પવિત્રતા આવી ગઈ

ચંદનખાળા પાસે ગયા. એ ત્રણેયનું આગમન થયું જાણીને, ચંદન-
ખાળા ખુશ થઈ તેણે આનંદપૂર્વક ત્રણે જણને પ્રણામ કરીને,
યોગ્ય આસન પર બેસાડ્યાં. પછી હાથ જોડીને તેમને કહેવા લાગી
કે, “આજે મારું અહોભાગ્ય છે કે તમે ત્રણે જણનું એકી સાથે
આગમન તથા દર્શન થયું. હું જાણુ છું કે તમે કયા હેતુથી
અહીં પધારવાનું કષ્ટ ઉઠાવ્યું છે ? જો તમારી ઇચ્છાનુસાર હું કોઈ
પણ કામ કરી શકીશ, તો હું મારી જાતને મહાભાગ્યશાળી માનીશ.”

ચંદનખાળાનું કથન સાંભળીને, ત્રણે જણને ખૂબ આનંદ થયો.
ચંદનખાળાના કથનના જવાબમાં મૃગાવતી કહેવા લાગી કે, “પુત્રી, તું
બધી રીતે યોગ્ય છે. તે જે વચનો કહ્યા છે, તે તારે લાયક જ છે.
તારી પાસેથી અમે એવા જ વચનોની આશા રાખી હતી. અમે જે
હેતુથી આવ્યા છીએ તે હેતુ સફળ થવાની પૂરેપૂરી આશા તારા
વચનોથી અમને બધાઈ છે તારી કૃપાથી જ આ બંનેનો મેળાપ
થયો છે, અને તેઓ બંને સિત્ત જની શક્યા છે હવે અમારી એક
બીજી ઇચ્છા છે અમને વિશ્વાસ છે કે તું અમારી તે આશા
પણ પૂરી કરીશ.”

મૃગાવતીની વાત સાંભળીને, ચંદનખાળા બોલી કે, “માતૃ-
ભગિની, તમે મારી પ્રશંસાના જે કાર્ત્ત કહ્યું છે તે તમારી મોટાઈ છે.
મોટા માણસો નાનાઓ પ્રતિ હમેશા આ જાતની મોટાઈ દર્શાવ્યા
જ કરે છે એટલા માટે આપના કથનના જવાબમાં, મારે કોઈ પણ
કહેવાની જરૂર નથી, અને તમે જે કોઈ આજ્ઞા આપશો, તે ધર્મ-
યુક્ત જ હશે કેમકે માતા પોતાની પુત્રીને અધર્મયુક્ત એવી કોઈ
આજ્ઞા આપી શકતી નથી, અને જે આજ્ઞા ધર્મયુક્ત છે તેનું
પાલન કરવામાં મને કોઈ જાનની હરકત નથી.”

ચંદનખાળાનું કથન પૂરું થતાં, મૃગાવતીએ કહ્યું કે, “અમે જે
ધર્મનું પાલન કરીએ છીએ, તે જ ધર્મનુસાર અમારું કથન અવશ્ય

મદિ આ સંજોગી તમે પણ તમારી સમતિ પ્રગટ કરો અને અદન-
નાળાની યાસીની પણ સમતિ લેવો. પછી ચોખ જણાવ તે પ્રમાણે
કામ કરીએ મારી માન્યતાનુસાર અદનનાળાનું લગ્ન ખૂબ ધામધૂમ
પૂર્વક કરવું જોઈએ જેથી આપણે અત્યાર સુધીનો સપજો ટોક પણ
મટી જાય, તથા તે પણ સુખી થાય. ”

દક્ષિણાકનનું કથન સાંજનાં સત્તાનિક રાત્ર ખુલ્લુ થયેલ તેણે
દક્ષિણાકનની વાતનું સમર્થન કર્યું અને યુગાવલીને બોલાવીને, તેને
પણ સપજા વાતથી વાગે કરી યુગાવલીએ પણ એમ કહીને બનિની
વાતોને સમમતિ આપી કે ખરી રીતે હવે અદનનાળા લગ્ન કરવા
ચોખ જતી છે મદિ તેનું લગ્ન કરી દેવું જ લખિત છે. આ પ્રમાણે
જણે જણાં એવા નિશ્ચય થઈ ગયા છે કે અદનનાળાનું લગ્ન કરવું,
પણ અદનનાળાની સમતિ લેવાનો પ્રશ્ન બાકી રહ્યો. આ મદે
દક્ષિણાકને યુગાવલીને કહ્યું કે “લગ્નાદિ કામમાં બીજા નેટલી પ્રવીણ
હોય છે તેટલા પ્રવીણ પુરોહિત હોવા નથી અને આ વાત કન્યાના
લગ્ન સાથે વધારે સંબંધ રાખે છે મદિ અદનનાળા પાસેથી લગ્ન
કરવાની સમતિ મેળવવાનું કામ હું તમને સોંપું છું તમને ચોખ
લાગે તેવી રીતે તમે અદનનાળા સાથે વાતચીત કરજો. જો તમે
કમજોર તો જાને બને જણા તમારી વાતનું સમર્થન કરવા મદે
તમારી સાથે રહીશું, પણ તેની સાથે વાતચીત કરવાનો ખાસ કાર
તો તમારા હાથ જ રહેશે.”

દક્ષિણાકનની આ વાતનું પણ સંતાનિક અનુમોદન કર્યું યુગા-
વલીએ પણ અદનનાળા સાથે વાતચીત કરવાનો કાર પોતાના માથે
લીધેલ. અંતમાં એણે નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો કે, “આપણે તણે જણા
અમુક વખતે અદનનાળા પાસે જઈએ અને તેની સાથે વાતચીત
કરીને લગ્ન કરવાની સમતિ મેળવીએ.”

મુકરર કરીએ વખતે, યુગાવલી સંતાનિક તથા દામપદન

ચંદનખાળા પાસે ગયા. એ ત્રણેયનું આગમન થયું જાણીને, ચંદન-
ખાળા ખુશ થઈ તેણે આનંદપૂર્વક ત્રણે જણને પ્રણામ કરીને,
ચોગ્ય આસન પર બેસાડ્યાં. પછી હાથ બેઢીને તેમને કહેવા લાગી
કે, “આજે મારું અહોભાગ્ય છે કે તમે ત્રણે જણનું એકી સાથે
આગમન તથા દર્શન થયું. હું જાણુવા ઇચ્છુ છું કે તમે કયા હેતુથી
અહીં પધારવાનું કષ્ટ ઉઠાવ્યું છે ? બે તમારી ઇચ્છાનુસાર હું કોઈ
પણ કામ કરી શકીશ, તો હું મારી જાતને મહાભાગ્યશાળી માનીશ.”

ચંદનખાળાનું કથન સાંભળીને, ત્રણે જણને ખૂબ આનંદ થયો.
ચંદનખાળાના કથનના જવાબમાં મૃગાવતી કહેવા લાગી કે, “પુત્રી, તું
અધી રીતે ચોગ્ય છે. તે જે વચનો કહ્યા છે, તે તારે લાયક જ છે.
તારી પાસેથી અમે એવા જ વચનોની આશા રાખી હતી. અમે જે
હેતુથી આવ્યા છીએ તે હેતુ સફળ થવાની પૂરેપૂરી આશા તારા
વચનોથી અમને બધાઈ છે તારી કૃપાથી જ આ બંનેના મેળાપ
થયો છે, અને તેઓ બંને મિત્ર બની શક્યા છે હવે અમારી એક
બીજી ઇચ્છા છે અમને વિશ્વાસ છે કે તું અમારી તે આશા
પણ પૂરી કરીશ.”

મૃગાવતીની વાત સાંભળીને, ચંદનખાળા બોલી કે, “માતૃ-
ભગિની, તમે મારી પ્રશંસામાં જે કાંઈ કહ્યું છે તે તમારી મોટાઈ છે.
મોટા માણસો નાનાઓ પ્રતિ હમેશા આ જાતની મોટાઈ દર્શાવ્યા
જ કરે છે એટલા માટે આપના કથનના જવાબમાં, મારે કોઈ પણ
કહેવાની જરૂર નથી, અને તમે જે કાંઈ આશા આપશો, તે ધર્મ-
યુક્ત જ હશે કેમકે માતા પોતાની પુત્રીને અધર્મયુક્ત એવી કાંઈ
આશા આપી શકતી નથી, અને જે આશા ધર્મયુક્ત છે તેનું
પાલન કરવામાં મને કોઈ બાધી હરકત નથી.”

ચંદનખાળાનું કથન પૂરું થતા, મૃગાવતીએ કહ્યું કે, “અમે જે
ધર્મનું પાલન કરીએ છીએ, તે જ ધર્મનુસાર અમારું કથન અવશ્ય

હૈ. જામે જાત્યારે ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરી રહ્યા છીએ, માટે જામારી વાત પણ તેને જાનુકૂળ જ હશે. સત્તાન ઉમર લાગે એજ જનતા, તેનું લગ્ન કરવું એ ધર્મ છે. જા ધર્મની પ્રેરણાથી જ હું તને એમ કહેવા જાતી છું કે તારું સરીર લગ્ન કરવા એજ જનનું છે. જાટલી ઉમર થઈ જવા છતાં પણ, જે કન્યા અવિરાદિત રહે છે. તે તેનાં માતાપિતા વગેરે પર અપવાદ મૂકવામાં આવે છે. તારા પ્રતાપે જામને જાધી રીતે જાનક તો થયે જ છે પણ હવે જામારી એકમાત્ર ઇચ્છા તારા વિવાહોત્સવનો જાનક સેવાની છે. જામારી જા ઇચ્છા પૂર્ણ થવનો જામાર, તારી સમતિ પર અવલંબે છે. ગૃહસ્થ ધર્મ પ્રમાણે, સત્તાનની સમતિ વગર તેના વિવાહ કરવો એ અપરાધ છે. પાપ છે. સત્તાન જ્યારે પોતાના કિર્તાકિર્તનો વિચાર કરી રહ્યા હોય એજ જામે તેની સમતિ થઈને તેની ઇચ્છાનુસાર જામે તેને જાનુકૂળ વર જાવવા કન્યા સાથે તેના વિવાહ કરવામાં આવે છે. જા સુધી સત્તાન પોતાના કિર્તાકિર્તિ સજાથી વિચાર કરી રહ્યા નથી, ત્યાં સુધી તેમની સેવામાં આવેલી સમતિ પણ પ્રમાણિક કહેવાતી નથી. જામે કિર્તાકિર્તિ સજાથી વિચાર કરવા એજ જનતા, સમતિ ન હોય તે પણ જાનુકૂળ છે. તું એજ છે. તારા કિર્તાકિર્તનો વિચાર કરવા માટે તું પૂર્ણ સમય છે. માટે જામે ત્યારે તારી સમતિ સેવા માટે જાન્યા છીએ. જામે વિશ્વાસ છે કે તું સમતિ જાપીને જામારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ.

એટલું કહીને મુલાવતી રાત થઈ ગઈ ત્યારે મહારાજ સત્તા નિક કહેવા લાગ્યા કે “ રાણીએ જે કહ્યું છે તે અદ્વિત. જરાજર છે. જામારા હજમમાં તમારો વિવાહોત્સવ જોવાની જાનુ જ રહેલ છે.” સત્તાનિકે જાટલું કહ્યા પછી હાથવાહન કહેવા લાગ્યા કે પુત્રી, એજ તો તું પોતે જ જુદિમાન છે. એટલે જામારા કહ્યા વગર પણ તું જાનું સમજે છે. છતાં પણ જામે જામાર કર્તવ્ય પૂરું કરવા માટે, તને કહ્યું કહીએ છીએ. કન્યાના લગ્ન સજામાં જેની રીતે માતા

બધી બાબતો પર વિચાર કરી શકે છે, તેવી રીતે પિતા વિચાર કરી શકતા નથી આજે તારો માતા નથી, પણ તારો માસી તો મોજૂદ છે માસી અને માતા એ બંને સરખા જ માનવામાં આવે છે. બધકે દેટલેક અંશે તો માતા કરતા માસી વધી જાય છે. માટે તારે તેની આશાનુસાર વર્તવું ઉચિત છે તેણે જે કાંઈ કહ્યું છે તે તારું હિત બાનમાં રાખીને જ કહ્યું છે તેના કથન સાથે હું પણ સંપૂર્ણ રીતે સહમત છું. મારી પણ એવી પ્રમળ ઇચ્છા છે, કે કાંઈ લાયક પુરુષ સાથે તારું લગ્ન કરીને મારા કર્તવ્યનું પાલન કરું, અને લગ્નેત્સવ જોઈને, મારા હૃદયને પ્રસન્ન કરુ. માટે મહારાણી મૃગાવતીના કથનાનુસાર લગ્ન કરવાનું કળ્યાસ કરીને, અમારા બધાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે”

આટલું કહીને દધિવાહને પણ મૌન ધારણ કર્યું. ત્રણે જણા ચંદનબાળાના મુખ સામે જોવા લાગ્યા, કે તે શો જવાબ આપે છે ત્રણેની વાતો ચંદનબાળાએ સ્વાભાવિક આનંદ સાથે સાંભળી, અને તેઓની વાત પૂરી થતા કહેવા લાગી કે, “તમારા ત્રણે જણનું કથન યોગ્ય જ છે. માતા તુલ્ય માસીને અને પિતા તુલ્ય માસાને, મારા લગ્નની ચિંતા થાય તે સ્વાભાવિક જ છે, તો જે પિતા છે તેને ચિંતા કેમ ન થાય ? સાધારણ માણસોની પણ પોતાની સુવાન કન્યા જોઈને, તેના લગ્નની ચિંતા થાય છે, તો તમને મારા લગ્નની ચિંતા થાય, તેમાં કાંઈ અત્યર્થ નથી આ પ્રકારની ચિંતા કરવી, તે ગૃહસ્થોનું કર્તવ્ય જ છે. તે સાથે એ પણ કર્તવ્ય છે કે સત્તાનની સંમતિ લીધા વિના તેનું લગ્ન ન કરવું એટલા માટે ન્યા સુધી સત્તાન પોતાના હિતાહિતનો વિચાર કરવા યોગ્ય ન બને, ત્યાં સુધી તેનું લગ્ન કરવામાં આવતું નયો. એ રીતનું આપતું કથન, તથા મારી સંમતિ મેળવવી એ ઉચિત જ છે. હું લગ્ન કરવાના કાર્યને ખરાબ પણ કહેતી નથી મૃદુસ્થ જીવન ગાળવા માટે લગ્ન કરવું એ જરૂરનો વિષય છે. પ્રથમ તીર્થંક બગવાન

જાગ્યાને પણ લગ્ન કરું હતું મારા હાથથી જાન લેવાની કૃપા કરનાર ભગવાન મહાવીરે પણ લગ્ન કરું હતું અને જેમનાથી મારો જ મ થયો છે તે માતા-પિતાએ પણ લગ્ન કરું હતું । એટલા માટે હું લગ્નપ્રવાસે વિરોધ નથી કરી શકી, પણ જે કબૂલ કરે છું કે જેનામાં જાગ્યાનું પાગવાની સંકિત નથી, તેમના માટે લગ્ન કરવું જારી છે જ્યાં જ્યાં પણ હું જોઉં તો જાગ્યા ક્ષીણ કે ઉત્તમ તો જાગ્યાનું જ છે જાગ્યાનું પાગવાની સંકિત ન હોવા છતાં પણ હું જાગ્યાનું પાગવાનું કહેતી નથી, પણ જ્યાં સંકિત હોવા છતાં પણ જાગ્યાનું ન પાગવાનું લગ્ન કરવું, જે ઉપરથી નીચે પડવા જોઈએ છે મારો માતાએ અને જન્મથી જ જાગ્યાનું ઉપદેશ આપ્યો છે એથી મારી નસેનસમાં જાગ્યાનું પ્રવેશવું છે. હું જાગ્યાનું જાગ્યા લગ્નને ત્યાજ્ય સમજી છું મારે માટે તમે માનક છો, અને તમારી જાણ પાલન કરવા ચોક્કસ છે છતાં પણ તમારા કહેવાથી હું જાગ્યાનું પૂર્ણ જીવનનો ત્યાજ કરીને, વિવાહિત જીવનમાં પડવા કમ્પતી નથી. જાપ જેવા સુખેય માતા-પિતા પોતાની પુત્રીને જાગ્યાનું ઉચ્ચ ખેતરો પવિત્ર જનાવીને, વૈવાહિક જીવનમાં નાખવા કમ્પતી નહિ. માટે તમે તમારી જાણ સંબંધમાં પુનઃ વિચાર કરો અને વિશ્વાસ છે કે તમે પણ મારા જાગ્યાનું વિચારોને જ પ્રેરણા આપશો. જ્યાં જ્યાં હું લગ્ન કરું પણ ક્યા પુરુષ શાલે ? ક્યા પુરુષને માટે તેજ મારું ? સંસારમાં લગ્ન સમયે તેજ મારાવવામાં આવે છે જે પુરુષના નામનું તેજ ક્યા પર મારાવવામાં આવે છે તે ક્યા સંસારમાં જાય તે જ પુરુષને શુભ માને છે જીજ્ઞ પુરુષોને શુભ નથી માનતી પરંતુ હું તો જ્યાં જાતના શુભશુભથી પર થઈ થઈ છું ! મારા માટે મારું જાગ્યા રહેલ જ નથી તો પછી હું ક્યા જોઈ પુરુષના નામનું મારા પર તેજ મારું ? અને જન્મ પુરુષોને મારું રોતે જાગ્યા માનું ? તમે તમારા જાતનામાં આવેલી સમજો વાત અને સંજ્ઞાવી

જ શુભાશુભની ગડમથલમાથી ન છૂટતાં શુ બને છે, તે પણ બતાવ્યું છે. આ પ્રકારના અનુભવ પછી પણ હું શુભાશુભમા ટેવી રીતે રહી શકું' લગ્ન વખતે જે પુરુષના નામનું તેલ ચઢાવવામાં આવે છે, તેનો હેતુ, સ્ત્રીને, તે પુરુષની દાસી બનીને રહેવાનું, તેના જ હિતનો વિચાર કરવાનું અને તેની પ્રસન્નતામા જ પ્રસન્ન રહેવાનું હોય છે આ સ્ત્રીઓનો સાધારણ ધર્મ છે કે જે પતિવ્રત ધર્મના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જે સ્ત્રી લગ્નખંડનથી બદ્ધ થઈને પણ પતિવ્રત ધર્મનું પાલન કરતી નથી, તેને પતિત માનવામાં આવે છે વાસ્તવિક રીતે છે પણ એમ જ. દરેક કાર્યના નિયમોપનિયમનું પાલન તો કરવું જ જોઈએ એ જ પ્રમાણે, જ્યારે લગ્ન કર્યું છે તો પછી પતિવ્રત ધર્મનું પણ પાલન કરવું જ જોઈએ આમ છતાં પણ જે પતિ સાથે ઉચિત કે અનુચિત વિરોધ રાખે છે, તેનું મેં પણ ન જોવું જોઈએ. રાવણ એ રામનો શત્રુ હતો, મારે સીતાએ તેનું મેં પણ ન જોવું રાવણ તો અન્યાયી અત્યાચારી હતો પરંતુ જો પતિ અન્યાયી અત્યાચારી હોય અને તે કોઈ સંજ્ઞન પુરુષ સાથે બિનજરૂરી વિરોધ માનતો હોય, તો પતિવ્રત ધર્મ પ્રમણે સ્ત્રીએ પણ તે સંજ્ઞન સાથે વિરોધ રાખવો જ પડે છે. મારાથી એવું કેમ બની શકે કે હું કોઈને મિત્ર અને કોઈને દુશ્મન માનું? મારા મારે તો વિશ્વના સઘળાં પુરુષો સમાન જ છે. હું તો સહુનું હિત અને કલ્યાણ ઇચ્છું છું. લગ્ન કર્યા પછી, હું સૌનું હિત તથા કલ્યાણ નથી ઇચ્છી શકતી આવી સ્થિતિમા ક્યા પુરુષના નામનું તેલ ચઢાવું? કોની પત્ની બનીને, કેવળ તે એક જ પુરુષનું હિત ઇચ્છું !

“ એક બીજી વાત પણ છે. મારી માતાએ શાંતિ-યુદ્ધ વિષે જે શિખામણ આપી હતી, તે પ્રમાણે કાર્ય કરીને તો મેં માતાનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ કરી દીધો, પરંતુ જે ઉદ્દેશને પૂર્ણ કરવા મારે માતાએ મને બાળપણથી જ શિખામણ આપી હતી, તે ઉદ્દેશ હજી મેં પૂર્ણ

કોઈ નથી. અને અક્ષય વગર તે હોદ્દા પૂર્ણ પણ ન થઈ શકે. સારમાં પ્રસરી રહેલી પુરોની ઉચ્છેદનતા અને ઓગોની પતિતાવસ્થા જોઈને, માતાએ અને તેઓનામાં સામ્યભાવ ફેલાવવાના હેતુની જ અક્ષયની સિખામણ આપી હતી. એ માતાના આ હેતુને મારા છવનનું એક માત્ર લક્ષ્ય બનાવ્યું છે. આવી સ્થિતિમાં હું લગ્ન કરવાનો કેવી રીતે સ્વીકાર કરી શકું ?

અલ્પબાળ્યનું કમન સાંભળીને, મુગાવતી, સંતાનિક તથા હિંદિ વાદન આશ્વર્ય સાથે પ્રસન્ન થયા. મુગાવતી કહેવા લાગી કે જામે અને અક્ષયને જોડું માનતા નથી. લગ્ન કરવાને મારે અક્ષયનું પાલન કરવું તે બલુતમ છે. જામે પણ અક્ષયને આદરની દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ, પરંતુ અક્ષયનું પાલન કરવું એ સામાન્ય કામ નથી. બજારમાં જામિને પી જવો અને જીમ્મો વડે સમુદ્ર તરફ એ કમન ધરણ બની શકે. પરંતુ અક્ષયનું પાલન કરવું એ તેા એવીથે પણ કમલ છે. અક્ષય પાળવાની મુશ્કેલીઓ આનમાં લઈને જ જામે તને લગ્ન કરવાનો આમદ કરીએ છીએ. જેમ ડાઈ બાજક પોતાની સક્રિય ઉપરાંતનું કામ કરવા માટે, તે આખા તેને તે કામ કરતો બદલાવે છે તેમ તને પણ જામે અક્ષય-પાલનથી અટકાવીએ છીએ. પણ માણસો કશુંક આવેશમાં આવી જઈને અક્ષય પાળવાની પ્રવિણતા એ લઈ લે છે. પરંતુ પછીથી તેઓ કમરૂપી જામિથી પ્રભાવિત બનીને પતિત બની તવ છે એવા લોકો પોતાનું પણ અક્રિય કરે છે અને નાતાનું પણ અક્રિય કરે છે તારે મારે આનું કરવાનો પ્રસન્ન બાને અને કુળને કલક લાગે, એ જામે કમજોડા નથી, તેથી જ જામે તને લગ્ન કરવાનું કહીએ છીએ.”

સંતાનિક અને હિંદિવાદને પણ મુગાવતીની વાતને પ્રુષ્ટિ આપી તેઓ પણ કહેવા લાગ્યા કે વાસ્તવિક રીતે તમે એ બાલ્યતા નથી, કે અક્ષયનું પાલન કરવામાં કઈ અને કેવી મુશ્કેલીઓનો સામનો

કરવો પડે છે. એ મુશ્કેલીઓથી ભય પામીને મોટા મોટા ઋષિ-મુનિઓ પણ પતિત બની જાય છે તો પછી તું તો આખરે એક કન્યા છે અમારા નિષ્કલક્રી વશમાં ઉત્પન્ન થયેલી કન્યાદારા, સ્વહત્યર્થના ઓઠે દુરાચારનું સેવન ચાલે તો તે અનિશ્ચય લગભગપદ ગણાય માટે તમે સ્વહત્યર્થ પાલનનું સાહસ ન કરો, પણ લગ્ન કરવાનું કબૂલ રાખો. લગ્ન કર્યા પછી પણ જો તમે નીતિપૂર્વક જીવન વ્યતિત કરશો, તો ગૃહસ્થાશ્રમમાં પાળવામાં આવતું સ્વહત્યર્થ તમે પાળી શકશો.”

ત્રણેની વાતના જવાબમાં ચંદનબાળાએ કહ્યું કે, “સ્વહત્યર્થનું” પાલન કરવું એ સરળ નથી, પણ તમે જેવું જતાઓ તેથીયે પણ વધારે કઠણ છે અને હું પણ સ્વહત્યર્થને કઠણ સમજીને જ તેનો સ્વીકાર કરી રહી છું સ્વહત્યર્થના બહાને અસ્વહત્યર્થનું સેવન ન ચાલે, તેની ચિંતા રાખવી તે ઉચિત તથા જરૂરનું છે એવું કરનારા માણસો પોતાની સાથે જ બીજાઓને પણ કુબાડે છે. પરંતુ મારા તરફનો તમે આ જાતનો ભય ન રાખશો મને જન્મથી જ સ્વહત્યર્થની શિખામણ આપવામાં આવી છે મેં સ્વહત્યર્થને જ મારું મુખ્ય આચરણ બનાવી રાખ્યું છે વિષય-વિકારનું વાતાવરણ મારી પાસે આવવા જ દીધું નથી, તેમ મેં પણ મારા મનને તે તરફ જવા દીધું નથી. એટલા માટે મારામાં સ્વહત્યર્થ પાળવાની શક્તિ છે, અને હવે તો ભગવાન મહાવીરના દર્શન કરવાથી મારી આ શક્તિ વધારે વૃદ્ધિગત બની છે મારી શુદ્ધિ અને વાણી ભગવાન મહાવીરના તપાગ્નિમાં પડીને પવિત્ર બની ગયેલ છે. હવે તેમાં કાંઈ પણ જાતનો વિકાર રહ્યો જ નથી માટે તમે મારા સ્વહત્યર્થ પાળવાની બાબતમાં કાંઈ પણ જાતનો સંદેહ ન કરશો. હું કાંઈ પણ સમયે સ્વહત્યર્થથી જાણ બનીશ નહિ. દેવ, દાનવ, યક્ષ, રાક્ષસ, વગેરે કાંઈ પણ મને સ્વહત્યર્થથી પતિત કરવા માટે સમર્થ નથી હું મહારાણી ધારિણીની પુત્રી છું. મહાન સંકટ વખતે પણ પોતાના ચારિત્રનું

રક્ત જેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે સુધાવ પલ માતાએ મને
જતાવેલ છે તેટલા મરિ તમે આ સંબંધમાં નિશ્ચય મિતા ન કરશો.”

અનુભાણી પ્રવચન સાંભળીને ગણે જણીને અત્યંત આનંદ
થયો, અને તેઓ અનુભાણીને ધન્યવાદ આપીને કહેવા લાગ્યા કે
“તમારી આ પવિત્ર ભાવનાની જોડથી પ્રત્યક્ષ કરવામાં આવે તેટલી
થોડી છે અને પોતે જ એવું અનુમાન કરીએ છીએ, કે તમે કદી
પવિત્ર ભાવનાનો ત્યાગ કરીને અપવિત્ર ભાવનામાં પ્રવેશી શકો તેમ
નથી, તોપણ અમારું કર્તવ્ય પૂરું કરવા મરિ જ તમારી પાસે જવું
સમર્થની હજી રાખી હતી અને અહમર પાસનથી તમને અટકાવ્યા
હતા અને અમારા કર્તવ્ય મરિ તમારી કૃપા માગીએ છીએ.”

આ પ્રમાણે અનુભાણીને ધન્યવાદ આપીને સુગવતી કહેવા
લાગી કે, “હે સતી, એમ તો મારામાં ખર્ષ પ્રત્યે મૂળથી જ મદા છે
છતાં આજે તારી વાતો સાંભળીને તે મદા વિશેષ વૃદ્ધિવંત
જની છે કે વિચાર કરું છું કે તે સાંસારિક વિષયોમને
અનુભવ કર્યા વિના જ તેનો ત્યાગ કર્યો, પરન્તુ હું તે ભોમને
અનુભવ કરીને પણ હજી સુધી તેનો ત્યાગ કરી શકી નહિ. સાચી
વાત તો એ છે કે અત્યાર સુધીમાં મારી સામે તારી માફ
અહમરના અહમર રાખનાર કોઈ ન હતું. આજે વારા મુખથી
અહમર પાળવનો નિશ્ચય સાંભળીને મને પણ એવો વિચાર થયો
છે કે હું સંસારના વિષયોમાં કર્યા સુધી પહોંચી શકીશ. એટલા
મરિ આજથી હું તને પુત્રીને ગણે મુશ્કેલી માનીને એવો નિશ્ચય
કરું છું કે આજથી હું પણ અહમરનું જ પાલન કરીશ. વિષયોમાં
શુદ્ધિ નહિ અને ને મારને તમે અપનાવશો તે જ મારને હું
પણ અપાઈ માનીશ.”

સુગવતીનો નિશ્ચય સાંભળીને સતાનિકને પણ હર્ષ થયો. તે

કહેવા લાગ્યો કે, " મહારાણીના આ નિશ્ચયને હું भारी સંમતિ આપું છું એટલું જ નહિ પણ હું નિશ્ચય કરું છું, કે આજથી હું પણ અલ્પચર્ચનું પાલન કરીશ હવે અલ્પચર્ચનું કદાપિ રહીશ નહિ. "

સંતાનિક તથા મૃગાવતીની પ્રતિગા સાંભળીને, ચંદનબાળા તથા દિધિવાહને તે બંનેને ધન્યવાદ આપ્યો. પછી દિધિવાહન કહેવા લાગ્યો કે, " એમ તો, જ્યારથી મારું લગ્ન મહારાણી ધારિણી સાથે થયું હતું ત્યારથી જ હું નીતિપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરતો રહ્યો છું, છતાં આજે એ પ્રતિગા કરુ છું કે હું જિંદગીભર અલ્પચર્ચનું પાલન કરીશ. કદી પણ અલ્પચર્ચ તરફ પગ નહિ જવા દઉં "

દિધિવાહનના આ નિશ્ચયની ચંદનબાળા, મૃગાવતી તથા સંતાનિકે પ્રશંસા કરી. આ પ્રમાણે ચંદનબાળા પાસેથી લગ્ન કરવાની સંમતિ મેળવવા માટે આવેલા, સંતાનિક, મૃગાવતી અને દિધિવાહન, ચંદનબાળાના મક્કમ વિચારોથી પોતે પણ અત્યંતને અલ્પચર્ચ પાળવાની પ્રતિગા કરી લીધી. તે પછી ત્રણે જણા ધ્રુવ ચર્તા, ચંદનબાળા પાસેથી પોતપોતાના સ્થાને આજ્ઞા ગયા.

દિધિવાહન અને સંતાનિક પ્રેમપૂર્વક રહેવા લાગ્યા ચપાની પ્રેમ વારવાર દિધિવાહન પાસે આવીને, તેને ચપાનગરીમાં આવવા માટેનો આગ્રહ કરવા લાગી લાના માથુસો દિધિવાહનને કહેતા કે, ચપાની પ્રભને આપનો વિયોગ બધા દિવસોથી થયેલો છે. ને આપનો પત્નો ન મળત, અથવા આપ ન આવત, તો તો અલ્પ વાત હતી, પરન્તુ હવે તો આપને આવેલા જાણીને, એટલું જ નહિ પણ આપ પુનઃ અમારા માલિક બન્યા છો એવું જાણીને તો ચંપાની પ્રેમ આપના દર્શન કરવા માટે અતિ આતુર છે એ ઉપરાંત રાખના દર રહેવાથી, પ્રભનું રક્ષણ પણ સંપૂર્ણ રીતે નથી થઈ શકતું માટે હવે આપ કૃપા કરી ચંપા નગરીમાં પધારો

આ પ્રકારનો આગ્રહ અપાના માણસો દાખવાઈને પ્રત્યે અનેક વાર કરી ચૂક્યા હતા, પણ સંતાનિક સાથેના પ્રેમથી બંધામલા દર્શિવાઈને આ એવું સાહસ ન હતું કે જે સંતાનિક પાસેથી વિદાય માગી રહે. થોડા જ સ્વિસ્ટોમાં સંતાનિક પ્રભનો આગ્રહ બળ્યો, તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે અંધારી પ્રભનો આગ્રહ ઇચ્છિત જ છે. ખરી રીતે હવે મહારાજ દર્શિવાઈને મરે અંધારનગરીમાં જવું જો જ પડે છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે દર્શિવાઈને કહ્યું કે, મહારાજ તમારા વિચારથી અંધારી પ્રભ દુઃખી છે. હવે તેને વધારે વખત સુધી દુઃખિત રાખવી તે અનુચિત છે. એમ તો હું પેટે પણ તમારાથી સુદો પાવા ઇચ્છતો નથી. પણ અમારે તમારા આજ્ઞા પર પ્રભના ચક્ષુનો સ્થર છે. ત્યારે પ્રેમને આધીન નથી કરીએ. જાણી જવું તે ઠીક નથી. પ્રભનું સંપૂર્ણ રક્ષણ ત્યારે જ કરી શકાય કે અમારે તેની પાસે રહેવામાં આવે, અને તે રોઈ પણ જાતની સુકોશી વિના પેલાના દુઃખાઈ સંભળાવી રહે. એટલા મરે, તમારાથી સુદ પાવાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ હવે તમે અંધારનગરીમાં પધારો એ જ હું ઠીક માનું છું. હું તમને એટલાને જ અપામાં મોકલવા નથી ઇચ્છતો, પણ હું પેટે પણ તમારી સાથે જાવવા ઇચ્છું છું. ત્યાં અંધારી પ્રભ પાસે મારા અપરધિની હાથ માગી, હું મારા પાપનું વર્તિચિત્ર પ્રાપ્તિચિત્ર કરીશ, અને તે ખંડી કોશાંશીમાં પાછા બાંધીશ.

સંતાનિકનું કમન સંભળીને દર્શિવાઈને હર્ષ પામ્યો. તેણે સંતાનિકને કહ્યું કે તમને એમ ઠીક લાગે તેમ જ કરો. હું તો આજ્ઞા પ્રેમમાં એવો બધાયો છું કે અંધારી પ્રભનો અતિશય આગ્રહ હોવા છતાં પણ આપને એમ ન કરી શક્યો કે હું અંધારી પ્રભને

સંતાનિક અંધારી તૈયારી કરાવી. સંતાનિક તથા દર્શિવાઈને અંધારનગરા પાસે જઈને તેને કહ્યું કે તમે પણ અંધારી બાંધો અને જે રાજમહેલ ધણી વખતથી સ્ત્રી પડ્યો છે તેને શાંતિથી

તથા મહેલના દાસ-દાસી અને ચંપાની પ્રજાને આનંદિત કરે " સંતાનિક તથા દધિવાહનના કથનના જવાબમાં ચંદનબાળાએ કહ્યું કે, " હમણાં હું અહીંયાં રહેવા ઇચ્છું છું. મારો વિચાર આ વખતે ચંપામાં આવવાનો નથી અહીંયાં મને ભગવાનનાં દર્શન થયા છે, માટે હમણાં હું અહીં રહેવા ઇચ્છું છું. તમે ખુશીથી ચંપામાં જાઓ. ચંપાનગરી મને ખૂબ જ વહાલી છે. તે મારી જન્મભૂમિ છે. મારું આ શરીર ત્યાંના પાણી, પવન અને પૃથ્વીથી બનેલું છે, તેથી મારા પર ચંપાનો અનંત ઉપકાર છે. છતાં પણ મારા માટે અત્યારે ચંપામાં જવાનો અવસર આવ્યો નથી મેં ભગવાન મહાવીરનો માર્ગ અપનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, માટે જ્યારે ભગવાન મહાવીરને કેવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે ત્યારે હું સચમ મહત્ત્વ કરીશ અને તે વખતે હું ચંપામાં આવીશ "

ચંદનબાળાએ પોતાના જવાબથી દધિવાહન તથા સંતાનિકને સતુષ્ટ કરી દીધા તેઓ બંને ચંપામાં આવવા માટે ચંદનબાળાને વધારે આગ્રહ ન કરી શક્યા. બંનેને ઉચિત વહન કરીને ચંદનબાળાએ તેમને પોતાના સ્થાનથી વિદાય કર્યા

દધિવાહનને લઈને સંતાનિક, રાજવંશી કાંઠમાઠ સાથે ચંપાનગરી ભણી ચાલ્યા. અને જે ચંપા પર એક દિવસે તે મહાઈ કરવા ગયો હતો, તે જ ચંપા દધિવાહનને સોંપવા માટે અત્યારે તે જામ છે. 'અમારા મહારાજ દધિવાહન આવે છે,' એવા સમાચાર સાંભળીને, ચંપાની પ્રજાને અતિશય આનંદ થયો તેણે દધિવાહનના સ્વાગતની સંપૂર્ણ તૈયારી કરી ચંપાના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરતા જ, પ્રજા દધિવાહનનું સ્વાગત કરવા લાગી. માર્ગમાં પ્રજાદ્વારા કરવામાં આવેલ સત્કારનો સ્વીકાર કરતા કરતા દધિવાહન તથા સંતાનિકે ધામધૂમપૂર્વક ગજમહેલમાં પ્રવેશ કર્યો જે રાજમહેલ ધણા દિવસોથી સૂનો હતો, તે રાજમહેલ દધિવાહનના આવવાથી જ્યનાદ તથા હર્ષનિથી ગૂંચ

ભૂતો. સંતાનિકે ચાલમહેલમાં બગાડથી જ સપ્તમી તૈયારી કરાવી ચાલી હતી. ચાલમહેલને પૂર્વવતઃ કલ્પચારી દીધા. હતો અને તેમાં ભૂરી બવરસા પણ કરાવી દીધી હતી. ચાલમહેલમાં પહેંચીને, તેણે મહારાજ દધિવાકનને રાજ્યાસન પર બેસાડ્યો, અને પેલે સામે ભૂતો રહ્યો. દધિવાકનને રાજ્યાસન પર બેઠેલા ભેંઈને પ્રભને અસ્ત્રીત બાનંદ થયો. તેણે જાણવનિથી મહેલ મળતી મૂક્યો. પ્રભ કાંત થતાં, સંતાનિકે પહેલાંની માફક દધિવાકનની પ્રજાના તથા પેતાના દુષ્કૃત્યેણું કર્ણ કરીને, પેતાના દુર્ભવકાર મારે મંપાની પ્રભ ખસે કહ્યા માગી. મંપાની પ્રભના પ્રતિનિધિએ પણ સંતાનિકે કાંત બાવલને ઉચિત બધાજ બાધ્યો. તે પછી, દધિવાકને ભક્ષ થઈને કૌશાભી નગરીની તથા સંતાનિકે ચાલની પ્રજાના કરી અને એ રીતે કિષ્કલનોત્તું કર્તવ્ય તેઓએ બજાવ્યું.

દધિવાકન રાજકાર્ય કરવા બાધ્યો. દધિવાકનની ખાસે રહેતો સંતાનિકે, તેની કર્તૃ બવરસા ભેંઈને ગોધ થેવા લાગ્યો. ટેકલાક કિવસો મુખી મંપામાં રહીને તે કૌશાભીમાં પાછો આવ્યો. બંને રાજાઓ બાનંદપૂર્વક બંને બચાવું રાજ્ય કરવા બાધ્યા અને પ્રભને મુખ બધાવા બાધ્યા.

: પ્રકરણુ :

[૨૨]

દીક્ષા અને કેવળજ્ઞાન

ઉત્તમ પુરુષો સંસાર વ્યવહારનો ત્યાગ કરીને, અકર્મણ્ય જનતા નથી, પણ પોતાના વ્યવહાર ધર્મમાં જ રક્ત રહે છે. સંસાર વ્યવહારને છોડી, તેઓ જે વ્યવહારને અપનાવે છે, તે પારલૌકિક વ્યવહાર કહેવાય છે તેઓ સંસાર વ્યવહારનો પારલૌકિક વ્યવહારને માટે જ ત્યાગ કરે છે માત્ર શરીરને સુખ આપવા માટે કે નિષ્ક્રિય બની બેસી રહેવા માટે તેઓ સંસારનો ત્યાગ કરતા નથી સંસાર વ્યવહારમાં પડીને તેઓ એ જ બાળ્ય પર પોતાનું સંપૂર્ણ લક્ષ્ય રાખે છે કે જોથી પુનઃ સંસાર વ્યવહારમાં પડવું ન પડે આ હિપરાત તેઓ જ્યાં સુધી સંસાર વ્યવહારમાં હતા, ત્યાં સુધી પણ પોતાનું, કુટુંબનું, સમાજનું અથવા દેશનું હિત જ જોતા હતા, તેને માટે તેઓ સર્વાદા પ્રયત્નશીલ ગણેતા હતા, પરંતુ સંસારના વ્યવહારોથી પર થયા પછી

તેઓ સમસ્ત પ્રાણીઓનું કિત ધર્યું છે અને જે વડે સંસારના
 સમસ્ત પ્રાણીઓનું કિત થાય તેવા મર્યાદા પણ કરે છે સંસારમાં
 રહ્યાને તેઓ કદાચ, પોતાને મદિ જાયવા પોતાના પ્રિયજનો મદિ
 માર્ગ જન્ય પ્રાણીનું અકિત પણ કરી નાખતા હતા, પરંતુ સંસાર
 જ્વલદારથી નીકળ્યા પછી, કેઈ પણ સંયોગોમાં માર્ગ પણ કારણે તેઓ
 કેઈ પણ છવનું અકિત કરતા નથી પણ જે માર્ગે મનન કરતા
 કેઈ પણ છવનું અકિત ન થાય, પણ કેવળ કિતજ થાય, તેવા
 માર્ગે તેઓ સંચરે છે. તે મદિ તેઓ જે માર્ગને અપનાવે છે તેનું
 નામ સુચ્ય છે ઉત્તમ પુણ્યો સંચરને અપનાવવા મદિ જ સંસારનો-
 સ્વાસારિક પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરે છે નર્કિ કે નિશ્ચિન જનવા, સરીરને
 જાણ્ય જાણવા કે વિષયોગમાં જાણવા વિધાને દૂર કરવા મદિ
 તેઓ સંસાર ત્યાગે છે

મહાન્યાયાઓ પણ સંસાર જ્વલદારમાં ન પડતાં અઠાશ્વર્
 પાળવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને અમવાનને દેવસ્થાન થતાં જ સચેત
 સેવાની ધૃત્ય મદર્શિત કરી એટલા મદિ તે, અમવાન મહારીરને
 દેવસ્થાન થાય તેની રાહ જોવા લાગી. અમવાન મહારીરને દેવસ્થાન
 ક્યારે થાય અને હું તેમની પાસે ક્યારે દીક્ષા લઉં એ જ માનવતી
 તેને પરમ ઉત્સુકતા હતી.

કર્મના આવરણો તોડીને, બારમુ શુદ્ધસ્થાનક ઝોળગીને તેરમા શુદ્ધ-
સ્થાનકમા પ્રવેશ કર્યો તેરમાં શુદ્ધસ્થાનકમા પ્રવેશ કરતા જ, પ્રભુને
મહાતેજસ્વી, નિર્મળ, અને સંપૂર્ણ એવું કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું.
ભગવાન મહાવીરને કેવલજ્ઞાન થયું છે, એવું બાણીને, ઇન્દ્રાદિ દેવો
કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કરવા માટે ત્યાં હાજર થયા. તેઓએ ભગ-
વાનના કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કર્યો સમવસરણની રચના કરી.
ભગવાન મહાવીરે ધર્મોપદેશ આપ્યો, પરંતુ તે સમવસરણમા મનુષ્ય
તથા તિર્યંચ ન હતા, જેથી ભગવાનનો આ ઉપદેશ વ્યર્થ ગયો.

ત્યાથી વિહાર કરીને ભગવાન મહાવીર નિષ્પાપા નગરીમાં
પધાર્યા ત્યાં ભગવાનનું બીજું સમવસરણ થયું, અને ઇન્દ્રશ્રુતિ આદિ
૧૧ ગણધરોએ પોતાના ૪૪૦૦ (ચુમ્માલીસસો) શિષ્યો સાથે
ભગવાન પાસે સંયમ ગ્રહણ કર્યો.

ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન થયાના સમાચાર સમસ્ત વિશ્વ
પર પ્રસરી ગયા ચંદનખાળાએ પણ ભગવાનને કેવલજ્ઞાન થયાના
સમાચાર સાંભળ્યા આ સમાચાર સાંભળીને ચંદનખાળા ખુશ થઈ.
તેણે સંતાનિક તથા મૃગાવતી વગેરેને કહ્યું કે, “ હું આ જ સમાચાર
સાંભળવાની રાહ જોઈ રહી હતી. હવે ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયું છે,
તેથી હવે હું આ સંસારમા એક ક્ષણ પણ રહી શકું તેમ નથી. હવે
હું ત્વરાએ ભગવાનનાં ફક્ત કરવા તથા તેમની પાસે દીક્ષા લેવા
ઇચ્છુ છું માટે તમે મને વિદાય આપો ”

ચંદનખાળાનું કથન સાંભળીને મૃગાવતી તથા સંતાનિક પ્રસન્ન
થયાં બંનેએ તેને ધન્યવાદ આપ્યો અને કહ્યું કે, “ હે સતી, તે
સવમ ગ્રહણ કર્યા પહેલાં જ અનેક જીવોને સન્માર્ગે ચડાવ્યા છે,
તો પછી હવે જ્યારે તું ભગવાન મહાવીર પાસે સંયમ અંગીકાર
કરીશ, ત્યારે તો અવશ્ય તારી મારફત અનેક જીવોનો ઉદ્ધાર તથા

ઉપકાર થશે, તેમાં સંદેહ નથી. તેથી જાગે તને જા ઉપમ કર્મથી
 રાક્ષસ ધમ્મજા નથી, પણ એટલું જ કહીએ છીએ કે જેણે તારી
 ધમ્મજા હોય તે પ્રમાણે પુણીથી કર. જા પ્રમાણે કહીને નંનેએ
 પ્રસન્નવદને ચંદનનાળાને વિદાય આપી. ચંદનનાળાને વિદાય આપતી
 વખતે મુદ્રાવતીએ એટલું વધારે કીધું કે : હે સતી, મારી પણ
 એવી જ ધમ્મજા છે કે જે પલ્લુ ભગવાન મહાવીરને ધરણે જઈને
 સંવત્સર અગીકાર કરે પરંતુ જા વખતે એવા સંવેશો નથી કે જેથી
 મારી જા ધમ્મજા પુરી થાય. જ્યાં મને વિશ્વાસ છે કે સમય આવ્યે
 જે પલ્લુ દીક્ષા લઈ જામ મોલતાં મોલતાં મુદ્રાવતીની આંખોમાં
 અણુ ભરાઈ જાવ્યાં. ચંદનનાળાએ તેને ધીરજ આપી અને કહ્યું કે
 “તમારી ભાવના જરૂર સફળ થશે. તમે ચક્રાવર્તી નહિ.

આખા કહેરમાં એવા સમાચાર ફેલાઈ ગયા કે સતી ચંદન-
 નાળા સંવત્સર મહાલય કરવા મદિ ભગવાન મહાવીરના ધરણમાં જ્યા
 છે જા સમાચાર સાંભળીને ધનાવહ શેઠ રથી તેની બી મૂળ વગેરે
 કીપુરો. રાજાચહેલમાં એકદા થઈ ગયા. ચંદનનાળાએ સેત્રો મોઝ
 આપર-સાંધર કરીને તેઓને ધર્મપાલનનો ઉપદેશ આપ્યો, અને
 પછે સવળા માલુસોથી ધેરાવલી એવી તે ચંદનનાળા ધાનધૂમપૂર્વક
 કોઠામ્મી નગરીની બહાર જાવી. નગરીની બહાર જાતીને સતી
 ચંદનનાળાએ બધા લોકોની વિદાય માગી અને ભગવાન મહાવીરના
 સમવસરણમાં જ્યા મદિ તૈયાર થઈ

રસ્તામાં માલુસોને ભગવાન મહાવીરના પ્રવચનોનો શાક સેવાતો
 ઉપદેશ આપતી થઈ સતી ચંદનનાળા, ભગવાન મહાવીરના સમવસરણમાં
 જાવી પહોંચી. ભગવાનનાં દર્શન કરીને તે અતિશય આનંદ પામી.
 બી-ઉચિત સ્થાન પર બેસીને, તેણે ભગવાન મહાવીરની ભવતારિણી
 વણી સાંભળી, અને પછી ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે : હે પ્રભો,
 સંસારના દુષ્ટો જન્મ જરા, મૃત્યુથી અગ્નિજ્વાળાથી સંતપ્ત થઈ

રહેલા છે, તથા હું ખ બોજવી રજા છે હું સંસારના આ હું ખોથી બધ પામીને આપના ચરણે આવી છું કૃપા કરી મને સંસારના હું ખોથી બચાવો, મારો ઉદ્ધાર કરો ”

ચંદનખાળાની પ્રાર્થના સાંભળીને ભગવાને તેને સંવત્ર રૂપી દીક્ષા આપી ભગવાન મહાવીર પાસે દીક્ષા લેનારી સ્ત્રીઓમા ચંદનખાળા સાથી પહેલો હતી તેથી ભગવાને તેને સાધ્વી-સંબંધની નામિકા (Leader) બનાવી.

સમય અનુકૂળ મળતા, મૃગાવતી પણ ચંદનખાળાની શિષ્યા બની ગઈ. આ રીતે, કાલી, મહાકાલી, સુકાલી વગેરે રાજરાણીઓ તથા અનેક મહિલાઓએ પણ ચંદનખાળા પાસે દીક્ષા લીધી. સોળ હજાર સાધ્વીઓના સંઘની નામિકા બનીને, ચંદનખાળા જનતાનું કંભાણુ કરતી થઈ વિચરવા લાગી સાધ્વી વેશમા એક રાજકન્યા દ્વારા અપાયેલ ઉપદેશનો જનતા પર ફેટલો મુદર પ્રભાવ પડતો હતો તથા તે ઉપદેશથી ફેટલા મનુષ્યોનું કંભાણુ થતું હતો, તે તો અનુ-માનથી જ બાળી શકાય છે દીક્ષા લીધા પછી, બ્યારે તે ચંદનખાળા, પૂર્વ કથનાનુસાર ચપા નગરીમાં ગઈ હતો ત્યારે તેના દર્શન કરીને ચપાની પ્રજાને પણ અવશ્ય પારાવાર આનંદ થયો હતો તથા તેને ત્યાગનું મહત્ત્વ સમજાયુ હતો.

કેવળજ્ઞાની ભગવાન મહાવીર વિચરતા વિચરતા તથા જનતાનું કંભાણુ કરતા કરતા, કૌશામ્યી નગરીમા પધાર્યા ત્યાં ભગવાનનું સમવસરણુ થયું પોતાની શિષ્યાઓ સાથે સતી ચંદનખાળાનું પણ ત્યાં આગમન થયું. એક દિવસે સતી ચંદનખાળાની આજ્ઞા લઈને, સતી મૃગાવતી, ભગવાનનાં દર્શન કરવા માટે પ્રજાના સમવસરણુમાં આવી ત્યાં ભગવાનનું દર્શન કરવા માટે સૂર્ય તથા ચંદ્ર પણ આવેલા હતા સૂર્ય તથા ચંદ્ર સમવસરણુમા બેઠા હતા, આ કારણે

સંખ્યા થઈ જવા છતાં પણ એમ જાણવામાં ન આવ્યું કે દ્વેષ દિવસ રહ્યો નથી, પણ સાંજ પડી ગઈ છે હજુ દિવસ છે એમ સમજીને મૂચાવતી, રાત્રિ થઈ જવા છતાં પણ કમવાનના સમવસરણમાં બેસી જ રહી પરન્તુ સૂઈ જાને મદ્ર જેવા કમવાન મહાવીરના સમવસરણમાંથી પોતપોતાને સ્થાનકે આસ્થા થવા કે તરત જ સર્વત્ર અધિકાર થઈ ગયેલ સૂઈ મદ્રના આસ્થા જવાથી જ સ્પષ્ટ જણાતું કે અત્યારે દિવસ નથી પણ રાત્રિ પડી ગઈ છે રાત્રિ પડી ગયેલી જાણીને મૂચાવતીને અતિશય ચિંતા થઈ તે વિચારવા લાગી કે રાત્રિને વખતે પોતાના સ્થાનકથી બહાર ન રહેવું જોઈએ, એવો અભારો—સાખીઓનો આચાર છે છતાં બમમાં પડવાને કારણે આને ખારાથી એ આચારનું પાલન ન થયું નિયમકામ જવાથી મારી શુકણી તરફથી આને મને જરૂર ઇપકો મળશે.

આ પ્રકારની ચિંતાથી ગભરાયેલી સતી મૂચાવતી પોતાના સ્થાનકે (ઉપાશ્રમે) આવી તેણે સતી ચંદનનાળાને વહન કર્યું મૂચાવતીને પોતાની સામે આવી જોયેલી જોઈને સતી ચંદનનાળા તેને ઇપકો આપતી કહેવા લાગી કે તમારા જેવી કુલીન સાખી પણ ને નિયમોપનિયમનું પાલન ન કરે અને રાત પડી જવા છતાં પણ પોતાના સ્થાનકેથી બહાર રહે તો પછી સાધારણ કુળમાંથી નીકળેલી સાખીઓ પાસે નિયમોપનિયમના પાલનની આશા શી રીતે રાખી શકાય ? સૂઈ સ્ત થઈ જવા છતાં પણ, તમે ઉપાશ્રમની બહાર રહ્યા, તે કીક કર્યું નથી. તમારે અત્યાર સુધી સ્થાનકની બહાર રહેવું જોઈતું ન હતું ! ”

આ પ્રસંગે સતી ચંદનનાળાએ સતી મૂચાવતીને ઇપકો આપેલ ને સતી મૂચાવતી થારત, તો તે એમ કહી શકત કે, મે જાણી જાણીને નિયમનો કામ કર્યો નથી, વગેરે—પરન્તુ સતી મૂચાવતીએ સતી ચંદનનાળાના આ ઇપકોને કોઈએ પ્રત્યુત્તર ન વાળ્યો,

પણ બધો કપડો તેણે મળાળપૂર્વક સાંભળ્યો; તથા ચોતાની મૂલને માટે પશ્ચાત્તાપ કરતો એવું ચિત્તવવા લાગી કે, હાલે ગમે તેમ હોય, તો પણ મારે નિયમન-પાલન માટે વખતનું ધ્યાન ગખતું નોંધતું હતું આચાર્ય મને જે કપડો આપી રહેલ છે તે માત્ર એવા જ હેતુથી, કે કોઈ પણ સાધ્વીએ મર્ગાદાનો ભગ ન કરવો નોંધ્યો.

સમય થતા સધળી સાધ્વીઓ ચોત-ચોતાની જગ્યા પર સૂઈ મઈ માધ્વી ચઢનખાળા પણ સૂઈ ગઈ, પરંતુ સાધ્વી મૃગાવતી મનમા ને મનમા જ પશ્ચાત્તાપ કરતી ગઈ, તેથી તેને જોઈ ન આવી. પશ્ચાત્તાપ કરતા કરતા સાધ્વી મૃગાવતીના પગિચામની ધાગ વહિ પામી તેણે ક્ષપક્રેણિ પર ચડીને ધ્યાનની તીવ્રતા વડે બનધાતિક કર્મોનો ક્ષય કરી દીધો, અને એ કાળે તેને પૂર્ણ દેવજ્ઞાન તથા દેવજાદર્શન પ્રાપ્ત થયું.

ક

અધારી ગતિનો સમય હતો સધળી સાધ્વીઓ સૂતેલી હતી. એ વખતે સાધ્વી મૃગાવતીએ એક કાળા સર્પને જતો જોયો તે સાપ, જે રથજે સાધ્વી ચઢનખાળા સૂતી હતી, તે તરફ જતો હતો સાધ્વી ચઢનખાળાનો હાથ તે સાપના જવાના માર્ગમા હતો ગુરુણીના હાથને સાપના સ્પર્શથી બચાવવા માટે, સાધ્વી મૃગાવતીએ સાપના માર્ગ-માંથી સાધ્વી ચઢનખાળાનો હાથ ખસેડ્યો. હાથ ખસવાથી સાપ તો તેને સ્પર્શ કર્યા વગર જ ચાલ્યો ગયો, પણ સાધ્વી ચઢનખાળાની જોઈ જોડી ગઈ સાધ્વી ચઢનખાળાએ જાગીને, તથા પૂછપરછદ્વારા ‘તે સાધ્વી મૃગાવતી છે’ એમ જાણીને તેને પ્રશ્ન કર્યો કે, “તું તમે હજી સુધી જાગે છે ? અને તમે મને કેમ જાગાડી ?” ગુરુણીના આ પ્રશ્નના જવાબમાં, સાધ્વી મૃગાવતીએ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે, “હમણાં જ એક કાળો સાપ આ બાંજુ ગયો છે તમારા હાથ તેના

જાનના માર્ગમાં હોવા જા કરણે મે તમારા હાથ ખસેડ્યો, પરંતુ મારા જા હાથથી તમારી નિદ્રાનો કાંચ થયો તે મદિ હું તમારી ક્ષમા માગુ છું જાપની નિદ્રા—કાચ કરવાનો તારાથી અપરાધ થયો છે મારો જા અપરાધ ક્ષમા કરો ”

જા સ્વદેશીને ચંદનનાળાએ મુગાવતીને પૂછ્યું કે અંધારી રાત છે અને જા સ્થાનકમાં તો વિશેષ અંધારું છે કર્તા પણ તમને કશો સાપ હી રીતે દેખાયો ? ” ચંદનનાળાના જા પ્રશ્નના જવાબમાં સાધ્વી મુગાવતીએ કહ્યું કે “તે જાપની કૃપાર્તુ જ હતું છે જાપની કૃપા હોય તો અર્ધુ જનવું સંભવિત છે જાણે જાપના જેવા મુરુહીની કૃપા થાય છે ત્યારે રાત અને દિવસ સરખા થઈ જાય છે પછી તો પ્રકાશ હોય કે ન હોય, પણ સમજી દેખાય છે. જાપે મારા અપરાધની કોઈકા ન કરી, પણ મને દપકા આપ્યો, તેથી મારા સમજી પાપ નાશ પામ્યું, અને જા જા કરણે હું અંધારામાં પણ તે કળા સાપને જોઈ શકી. જો જાપ મારા અપરાધ પ્રત્યે બેદરકાર રહેત, તો મારાંકાનો કાંચ પણ થાત, તેમ જ મારા પાપ પણ નષ્ટ ન થાત. ”

ચંદનનાળા—“તમારા જા કલ્પનાથી તો જોવું જ અશક્ય છે કે તમને કોઈ જ્ઞાન થયું છે ! ખરી રીતે જ્ઞાન જ્યાં વચર જાય જની જ ન થઈ. પરંતુ જો કહો કે તમને જે જ્ઞાન થયું છે તે પૂર્ણ છે કે અપૂર્ણ ?

મુગાવતી— જાપની કૃપા હોવા કર્તા પણ, અપૂર્ણતા કેમ રહી શકે ? ”

ચંદનનાળા—“ત્યારે તો તમને કેવળજ્ઞાન થયું છે. અને જા સંબંધીની ખબર ન હતી જેથી મારાથી તમારો અપરાધ થઈ તે મદિ મારો જા અપરાધ ક્ષમા કરો. ”

દીક્ષા અને કેવળજ્ઞાન]

આ પ્રમાણે કરીને સાધ્વી ચંદનબાળા પોતાની શિષ્યા સાધ્વી મૃગાવતીને વંદન કરવા લાગી કેવળજ્ઞાનની અવસ્થા કરવાના અપરાધનો પશ્ચાત્તાપ કરવાથી સાધ્વી ચંદનબાળાએ પણ ક્ષુપક્રાંતિથી પર ચઢતા, ધાર્મિક કર્મનો નાશ કર્યો, તેથી તેને પણ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું.

કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ સાધ્વી ચંદનબાળા અને સાધ્વી મૃગાવતી વિચરતી ચક્રી જનતાનું કલ્યાણ કરવા લાગી. સાધ્વી ચંદનબાળાની છત્રીસ હજાર સાધ્વીઓમાંથી ૧૪૦૦ (ચૌદસો) સાધ્વીઓને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અંતમાં સાધ્વી ચંદનબાળા, સાધ્વી મૃગાવતી અને અન્ય કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર ૧૪૦૦ સાધ્વીઓ એક પછી એક આયુષ્ય પૂર્ણ થતા, અધાર્મિક કર્મનો નાશ કરી, શરીરનો ત્યાગ કરી, સિદ્ધ, શુદ્ધ તેમ જ મુક્ત થઈ.

ઉપસહાર

કોન શાક્તિમાં, સતી ચક્રનાગાની ક્ષણે મલું ક્રિયુ રચન
 ઉ ચેઈ સાક્ષ, ત્યામ, સ્વનસીચતા અને દહ્યાનો આદર્શ નતાવવા
 મદિ ચક્રનાગાની ક્ષણે અનુપમ છે. ચક્રનાગાની ક્ષણે વિશેષતાઓ
 પર વિચાર કરવાથી, પહેલાં જો નેવું જરૂરી છે, કે ચક્રનાગાનું
 જ્વન જાણું હોવાનું કારણ શું છે ? તો કર્મનું અવસ્થા ગર્ભ કારણ
 તે હોય છે જ કારણ વચર કર્મ હોવું નથી. એકલા મદિ ચક્રનાગ-
 નાના જ્વન જ્વનથી કર્મનું પણ ગર્ભ કારણ જરૂર હોવું જોઈએ.
 એમ તો તેના પૂર્વ સંસ્કારોને પણ એક કારણ માની શકાય છે તે
 પણ નરનાર છે ખરું પૂર્વ સંસ્કાર અભ્યક્ત છે અભ્યક્ત વસ્તુને
 સમજવી મુશ્કેલ છે મદિ અભ્યક્ત કારણ પર કંઈક વિચાર કરવો
 શકે થઈ પડે.

ચક્રનાગાનું જ્વન જ્વન નતાવવાનું કારણ તેની માતા
 ધારિણી છે તેણે ચક્રનાગાને જન્મથી જ ઉત્તમ શિખામણો આપી
 હતી. પછી અપાર ધારિણી અને ચક્રનાગાને, રથી જન્મકર્મ થઈ
 જતો હતો, તે વખતે પણ ધારિણીએ ચક્રનાગાને એવી શિખામણ
 આપી હતી, કે એણે ચક્રનાગાના જ્વનને આદર્શ નતાવ્યું. સાધારણ

તો, તેણે ચંદનખાળાને પ્રારભથી જ ગળીગતા, સહનશીલતા, તા બ્રહ્મચર્ય તથા ત્યાગનો ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેને રચમા અપા-
યો ઉપદેશ વધારે મહત્ત્વપૂર્ણ હતો કારણકે તે ઉપદેશ મંકટ સમયે
પ્રપવામાં આવ્યો હતો મંકટ સમયે અપાયેલ અથવા મળેલ બોધનું
જેવું ધણું વધારે હોય છે. એ ઉપરાંત ધારિણીએ તે વખતે જે
બોધ આપ્યો હતો, તેનો ક્રિયાત્મક આદર્શ પણ ચંદનખાળાની સામે
પ્રતી બતાવ્યો. આ કારણથી, તેણે આપેલો બોધ, પૂરેપૂરી રીતે
ચંદનખાળાના હૃદયમાં બિતરી ગયો અને ચંદનખાળા તે બોધ પ્રમાણે
જીવ કરવામાં સમર્થ બની.

ધારિણીએ અંતિમ સમયે સતી ચંદનખાળા સમક્ષ પોતાના
સદ્બોધ પ્રમાણે કેવા રૂપમાં ક્રિયાત્મક આદર્શ મૂક્યો, તે પર વિચાર
કરી લેવો ઉચિત ગણાયો. કાર્યની શ્રેષ્ઠતા બતાવવા માટે, કારણની
શ્રેષ્ઠતા બતાવવી ઠીક છે. માટે સંક્ષેપમાં ધારિણીના તે કાર્યો પર
પ્રકાશ દેકવામાં આવે છે કે જે ચંદનખાળાના જીવનને ઉચ્ચ બના-
વવા માટે આદર્શરૂપ હતા. તેજ જ જે, દુષ્ટ માણસોના જીવન ઉચ્ચ
બનાવવામાં પણ કારણરૂપ બની શકે છે.

ધારિણી રાજરાણી હતી, છતાં પણ તેણે વિષય-વિલાસને
મહત્ત્વ ન આપ્યું, તેણે પોતાને તથા દક્ષિવાહનને કદી પણ અનીતિના
માર્ગે જવા દીધા નહિ તે પોતે પણ નીતિમાર્ગ પર સ્થિર રહી તે
તેણે પોતાના સ્વામીને પણ નીતિ માર્ગ પર જ સ્થિર રાખ્યા પોતાની
પુત્રી ચંદનખાળાને પણ તેણે એવી જ શિખામણ આપી. તેને બ્રહ્મ-
ચર્યનો જ પાઠ શીખવ્યો, વિષયવિલાસના વાતાવરણથી તેને હંમેશા
બચાવતી જ રહી બ્યારે દક્ષિવાહન જંગલમાં ગયા અને
ત્યાં પાંચ દિવસ લાગી, ત્યારે પણ તે ગભરાઈ નહિ તે વખતે તેણે
ચંદનખાળાને ધૈર્ય તથા સાદસ રાખવાની શિખામણ આપી. બ્યારે
સંતાનિકનો રથી મહેલમાં ધૂસી આવ્યો, તે વખતે ધારિણીનું રક્ષણ

કરનાર કાર્ત્ત ન હતું તે પણ તે કુખિત ન બની પરન્તુ નિમનતા-
પૂર્વક તેના ગંધર્ભા બેસી કાર્ત્ત અને રચને જ માહિયણ બનાવીને,
મદનનાગને ક્ષાન્તિ-પુલ તથા અવધાર ક્ષેત્રમાં કાર્ત્ત કરવાનો ઉચ્ચ
ઉપદેશ આપ્યો.

અહીં સુધી તે તેણે મદનનાગને પ્રાપ્ત ઉપદેશ જ
આપ્યો હતો. એવો કાર્ત્ત ક્રિયાત્મક બાઈઈ નહેતો. મૂંઝવો કે તેથી
પ્રેમને કાર્ત્ત અસાધારણ કુખ બોમવડું પડતું હોય પરન્તુ જનજમાં
રચી નીચે કિલ્લા પછીથી પ્રાપ્તિવાચ સુધીનું તેનું મમ મદન-
નાગને મારૂ વિશેષાંશે ક્રિયાત્મક બાઈઈ હતો.

રચીએ ધારિણી પાસે જે અનુચિત માગણી કરી હતી ધારિણી
તથા તેના પતિને જે કહ્યુંવતો હતા હતા, તેથી પ્રત્યેક અને મેધ
તેમ જ ચેત્તાની પરમીનતા પર કુખ થાય એ સ્વાભાવિક છે
પરન્તુ ધારિણી એવી સાધારણ અભિમાની એક ન હતી ને કે
પતિ સંબંધમાં કહેવામાં આવેલાં કહું વતો. અત્યંત તેને અલગ
હાથ, ક્યાં પણ તે મારણે અથવા તે અનુચિત માગણીને મરણે
તેણે રચી પર મેધ ન કર્યો, પણ તેને ચેત્તાનો કાર્ત્ત માનીને, સુમાર્ત
પર આવવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો. આવા ક્રીન ધરવાઈ એ સ્વભાવ
પ્રમાણે તેના હાથમાં કિલ્લાનિરૂપ કાર્ત્ત ને કાર્ત્ત વિચાર ઉત્પન્ન
થાત. તેના મનમાં એવો વિચાર કરી રહ્યો કે પતિએ મને તથા
પુત્રીને નિરાધાર છોડીને ચેત્તાના કર્ત્તવ્યની અનુભવ કરી છે પરન્તુ
ધારિણીએ પતિના કર્ત્તવ્ય-અકર્ત્તવ્ય તરફ જાન પણ ન રાખી. તેણે તે
માત્ર ચેત્તાનું જ કર્ત્તવ્ય વિચાર્યું અને ચેત્તાના શક્તિનો જ પ્રયત્ન કર્યો.
તેણે પહેલાં તે રચીને સુધારવા માટે તેને અ-માર્ગ પર આવવા માટે
અને એ રીતે ચેત્તાના કલ્પિતની રક્ષા કરવા માટે ઉપદેશથી મમ
હીમું, રચીને ધણું ધરવત્યો, પરન્તુ આપે કાર્ત્તવ્ય રચી આગળ
જ નથી પ્રયત્ન નિરૂપ કર્યો અને તેણે બહુ ઘીમું કે હવે તે

મારા પર બળાત્કાળ કરશે, ત્યારે તેણે પ્રાણનો ત્યાગ કરીને સતીત્વની રક્ષા કરી અને રથીને પણ સુધાર્યો.

આ પ્રમાણે ધારિણીએ પોતાના કાર્ય તથા જીવન અને મરણ દ્વારા ચંદનબાળાની સાથે જ જગતના માનવોને અનેક શિખામણો આપી. તેણે બતાવી આપ્યું કે પત્નીજીવન, માતૃજીવન અને ભગિની-જીવનને કેવી રીતે ગાળવું જોઈએ તથા પત્ની, માતા અને બહેનનું શું કર્તવ્ય છે તેણે એ બતાવી આપ્યું કે આકૃત વખતે શિયળનું રક્ષણ કેવી રીતે કરી શકાય છે. અને તેવે વખતે કેવાં ધૈર્ય તેમ જ સાહસની જરૂર છે. આ બધા ઉપરાંત, ઉપદેશને સાર્યક બનાવવા માટે કેવા ત્યાગની જરૂર છે તથા ઉપદેશક પર કેવી જવાબદારી છે, તે પણ તેણે બતાવ્યું છે.

ચંદનબાળા રૂપી કાર્યના ધારિણી રૂપી કારણમા આ વિશેષતાઓ હતી જેના કારણમાં વિશેષતા હોય, તે કાર્યમાં વિશેષતા હોવી સ્વાભાવિક છે આ પ્રમાણે ધારિણીના પ્રતાપે જ, ચંદનબાળામાં એ વિશેષતાઓ હતી. ધારિણીએ ચંદનબાળાને જે શિખામણ આપી હતી, અને ક્રિયાત્મક આદર્શ વડે તે શિખામણને હૃદયગમ કરાવી દીધી હતી, તે શિખામણના પ્રતાપે જ ચંદનબાળાને કાર્ય કરવામાં આગસ કે થાક લાગ્યાં નહિ પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનો વિચાર કરતા તેને દુઃખ થયું નહિ તેમ જ, રથીની સ્ત્રી તથા મૂળાએ પોતાની તરફ દાખલેલ દુર્બલહાર પર ક્રોધ પણ ન આવ્યો, અથવા તેનો બદલો લેવાની બાવના પણ તેનામાં ઉત્પન્ન ન થઈ. બલકે, જે તેની સાથે દુર્બલહાર કરતું હતું, તેને પણ પ્રસન્ન રાખવામાં, સુખી બનાવવામાં અને તેનું દ્વિત કરવામાં જ ચંદનબાળા હમેશા ઉદ્વુક્ત રહેતી હતી ગચ્છીની સ્ત્રીએ જ્યારે પોતાના પતિ પ્રત્યે ચંદનબાળાને વેચી દેવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી હતી, ત્યારે રથી, તેના ઉપર ક્રોધાવમાન થઈને તેને જ ધરમાથી ઠાઠી મૂકવા માટે તત્પર થયો હતો. પરંતુ ચંદનબાળાએ તેને સમજાવીને શાંત કર્યો તથા તેની પત્નીની ઇચ્છાનુસાર પોતાને

વેસ્યા મદિ જાનરમાં કાઈ જવા વિવશ બનાવી દીધા. જાનરમાં જવું
જે વેસ્યા, ચંદનનાળાને વેસ્યા બનાવવા માટે જાગતકારે પકડીને કાંઈ
જવા ઇચ્છતી હતી, તેના ઉપર જ્યારે વાંદરાઓએ આક્રમણ કર્યું
ત્યારે વેસ્યાના સાથીઓ મદદનીશ વગેરે તો નાસી ગયા પરંતુ
ચંદનનાળાએ તે વેસ્યા પાસે દોડી જઈને તેને વાંદરાઓના આસપાસથી
ઉતારી, અને તેની સેવા-શુભવા કરી. પછી ધનાવદ શેઠને ત્યાં સંદેશ
વળ મૂકાએ જે અવસરનો કલા તે બધા તેણે ધૈર્યપૂર્વક સહન કર્યો
તથા શૂન્યની ઇચ્છાનુસાર તેનો સંદેશ દૂર કરવા માટે મક્તાના
વાળ કપાળીને દાઘકરી-મેઘી નંખાવીને, અને અંધારા ભોંવરામાં
પુરાઈને, પરિક્ષા આપી જેમાંથી જવું વિવશ પછી અવિત નીતિવાળી
કાઈ જાતની આજ્ઞા નહોતી, તેવા ભોંવરામાં પુરાઈને જવું તે મહારાઈ
નહિ, તેમ તેને ભેલમાત્ર કુશળ જવું ન થયું પરંતુ ત્યાં જવું તેણે
જમાઈપત્ન્ય જ કરી. પછી જ્યારે શેઠ તેને ભોંવરામાંથી બહાર કાઢી,
ત્યારે જવું તેણે શૂન્ય વિચ્છે શેઠને કાંઈ જવું કશું નહિ.

આ પ્રકારની સહનશીલતા, ધૈર્ય અને ધર્મભાવનાનું જે પરિ
ણામ આપ્યું કે ચંદનનાળાને પોતાના દાઘથી જાન સેવાર ભગવાન
મહાપીર જેવા તપસ્વી અને મહાપુરુષ સ્વરૂપ મહાત્મા ભગવાન
મહાપીરનો જે કાલુ અભિમત હતો તે સતી ચંદનનાળા દ્વારા જ
પૂર્ણ થયો તેણે વિશેષતા પ્રાણીઓનું કલ્યાણ કરનાર, જેવા ભગવાન
મહાપીરને જાનદાન નહિ, જીવન-દાન આપ્યું હતું એમ કહી સમજાવ-
તાં જવું ચંદનનાળાને કાંઈ જવું જાતનો કર્યું કે અભિમાન ન થયું
કન્દાદિ દેવોએ કહેલી તેની સ્થિતિથી કે સોનામહેરોની વૃદ્ધિથી ચંદન-
નાળા કહી ન શકે તે પહેલાની ચાલક વિનમ્ર જ રહી. વેસ્યા
રમી તેની કહી તથા શૂન્ય જે સમજાઓ સાથે તેણે પહેલાં કરતાં
જવું અધિક વિનમ્ર થાવળો. એટલું જ નહિ જવું તે સમજાઓને
તેણે ભગવાનને જાન દેવાનો સુવોચ આપ્યો કલ્યાણના કારણસર જ
માનવા અને પોતાના પર તેઓનો ઉપકાર થયેલો માન્યો રમી તથા

શેઠને ત્યાં તેણે અનેક દુઃખો બોમળ્યા હતા. છતાં સંતાનિકને ત્યાંનું તેડું આવતાં પશુ, તે રાજમહેલ કે રાજ્ય-સુખો પણ લલચાર્થ નહિ. જે રાજમહેલમાં પાપનો જ વિચાર કરવામાં આવતો હતો, ત્યાં જવાનો સ્પષ્ટ ઇનકાર કર્યો સંતાનિક તથા મૃગાવતી પોતાને તેડવા માટે આવ્યા હોવા છતાં પણ તે આ નિશ્ચયથી ડગી નહિ પોતાના આ નિશ્ચય પર દૃઢ રહીને, તથા સંતાનિકનું લક્ષ તેના સમજના કુષ્ટ ધર્યો તરફ જોડીને, તેણે સંતાનિકને પણ પવિત્ર બનાવી દીધો.

સાધારણ મનુષ્ય જ્યાં સુધી પરાધીન તથા શક્તિહીન હોય છે, ત્યાં સુધી તો તે સમજી સાંભળી રહીને સહન કરે છે; અને એ રીતે તે, ઉપરથી વિનયશીલ રહેતા છતાં પણ તેના હૃદયમાં તો બદલો લેવાની પૂરેપૂરી બાવના હોય છે પરંતુ જ્યારે તેની પરાધીનતા મટી જાય છે, જ્યારે તે શક્તિવત્ બને છે ત્યારે તે પોતાની સાથે કુષ્ટ વર્તન કરનારનો બદલો લીધા વગર રહેતો નથી કેટલાક માણસો તો તે વખતે કરવામાં આવેલા ઉપકારો પણ ભૂલી જાય છે, આવી સ્થિતિમાં તેઓ તે ઉપકારો યાદ કરતા નથી, પણ ઠાઈ સહજ ગેરવર્તણૂક યાદ કરીને તેનો બદલો લે છે સન્નમ માણસો આમ કરતા નથી તેઓ ઠાઈ પણ સમજે, તેમ જ ગમે તેવી સ્થિતિમાં પોતાના પ્રત્યે ખતાવવામાં આવેલી બારેમાં બારે ગેરવર્તણૂક બદલો લેવાની ઇચ્છાથી કદાપિ સમારતા નથી, કે તે ગેરવર્તણૂક યાદ કરીને ઠાઈ સદ્વર્તણૂક છુપાવતા પણ નથી, અર્થાત્ તેઓ પોતાના પ્રત્યે દર્શાવવામાં આવેલો સદ્વ્યવહાર પણ આગળ લાવે છે, એટલું જ નહિ પણ પોતાની સાથે કરવામાં આવેલા દુર્વ્યવહારને પણ તેઓ ઉપકાર માને છે, અને તે દુર્વ્યવહાર કરનારની સાથે પણ સદ્વ્યવહાર જ દાખવે છે.

અદન્યાળાના સંબંધમાં ઠાઈ એમ કહે કે તે પરાધીન હોવાથી સમજી કષ્ટ સહન કરતી હતી, તે શક્તિહીન હતી, તેથી તે બદલો ન લઈ શકી અને નમ્રતા ખતાવતી હતી પરંતુ સંતાનિક સુધરી ગયા પછી તો તે પરાધીન કે શક્તિહીન નહોતી રહીને ? તે વખતે

એ તે ધારત તો રથી તથા તેની સ્ત્રી વસેરના કુર્બંદાશને બરાબર
જાણે લઈ શકત, ને તેઓ સધળાને બરાબર સિધ્ધા કરાવી શકત.
પરન્તુ તેનામાં જાણે સેવાની કે સિધ્ધા કરાવવાની શક્તિ ત્યારે જ
ઉદભવત કે જ્યારે તેણે તે સધળા કુર્બંદાશને અપરાધ માન્યો
હોત. તેણે કોઈનો કંઈ દોષ જ ન માન્યો, તેથી અદ્વન્યાયાના
હાથમાં તેઓને સિધ્ધા કરાવીને જાણે સેવાની શક્તિ જન્મી નહિ,
જયારે જો રથીને રાજ સંતાનિક કોર સિધ્ધા કરવા હમ્મકો હતો,
તેને જયુ તેણે અભયદાન અપાવીને સંતાનિઓ કાઢી જનારો દીધો.

સંતાનિક સુધરી જવાથી જને તેણે વિનંતિ કરવાથી જયુ
અદ્વન્યાયાએ, જ્યાંસુધી ધનાત્મક રીતે રાજ ન જારે ત્યાંસુધી તેણે
ધર ઊઠી રાજમહેલમાં આવવાની ના પાડી. તેણે સંતાનિકની
વિનંતિનો એ જ ઉત્તર આપ્યો કે હું તેમને ત્યાં વેચાઈ પડું મારે હું
આવવા મારે સ્વતંત્ર નથી. એ તે ધારત તો રીયાળીની કુખ વર્તણૂક
જયારે ક્યાં વચર જયુ એમ કહી શકત કે માથા લીધે સામાન્ય
કોઈ સેનામહેરાની જિજ્ઞાસું છે. તેથી થોડા જામ સેનામહેરાનું
માથા પરતું કરજ હવે રજુ નથી પરન્તુ અદ્વન્યાયા તો એમ
મનતી હતી કે જારે લીધે કંઈ લાભ જાય તે લાભનો અધિકાર
મને ખરીદનાર અધિકાર છે એ તેણે જ જામ હાનમાં આપ્યું છે
મારે કમેલી સેનામહેરાની જિજ્ઞાસું હું જાણુમુકત થઈ શકું નહિ.

રજુ કરનાર અધિકાર, એ કુળ વખતે રજુ કરવાનું ઊઠી દે,
અધિકારને તજ કે તો ધુળ વખતે જ્યારે રજુ કરનાર મને છે
ત્યારે તેને કપડા તો આપવામાં આવે છે જ તેને એમ તો કહેવામાં
આવે છે કે જ્યારે અમારા રજુકોનો જ્યાર તમારા ઉપર હતો, તો
જોઈ તમે જમને કુળમાં મૂકીને કેમ આજ્યા બધા ? તમે જમને
ઊઠીને આજ્યા મના, તેથી જમુક જમુક તુલ્યાન મારું તથા જમુક
જમુક પ્રાપ્તરત્ન ક્યો સહન કરવા પડ્યો.

સામાન્ય માણસો જોછામાં જોછો આટલો ઠપકો તો આપે જ. દધિવાહન પશુ આ ઠપકાને પાત્ર તો હતો જ. જો ચંદનખાળા ધારત તો દધિવાહનને થોડો ઘણો ઠપકો આપી શકત. તે કહી શકત કે હવે રાત્રી લેવા માટે તો આવ્યા, પશુ દુઃખ વખતે મને તથા મારી માતાને છોડીને ચાલ્યા ગયા હતા, જેથી આવી આવી દુઃખદ ઘટના ખતી વગેરે. જો ચંદનખાળાએ પોતાના પિતાને આવી રીતે ઠપકો આપ્યો હોત, તો દધિવાહન પાસે આ ઠપકાનો કાંઈ જવાબ ન હતો પરંતુ ચંદનખાળા ક્ષુદ્ર વિચારની ન હતી. તે જાણતી હતી કે ખરું જોતાં કાંઈ કાંઈના રક્ષક નથી, પશુ પોતે પોતાનો જ રક્ષક છે. જે પોતે પોતાનું રક્ષણ નથી કરી શકતો, તેનું રક્ષણ કાંઈ પશુ કરી શકતો નથી આવી સ્થિતિમાં હું પિતાજીને શા માટે ઠપકો આપું ! તેમનો વાક શો છે ! આ જાતના વિચારને લીધે ચંદનખાળાએ દધિવાહનને જરા પશુ ઠપકો ન આપ્યો, બલકે જ્યારે દધિવાહન પોતે ખેદ તથા પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો, ત્યારે ચંદનખાળાએ પોતાના હૃદયથી તેને ઘેરું આપ્યું.

દુઃખ સહન કર્યા પછી માણસ સુખ મેળવવાની અભિલાષા કરે છે એવા ઘણા જ થોડા માણસો જોયા હશે, કે જેઓએ દુઃખ સહન કર્યું હોય અને પછી જે સુખ મળી રહ્યું હોય તેના ત્યાગ કર્યો હોય. પશુ મોટે ભાગે મનુષ્યો સુખની આશાએ જ દુઃખ ભોગવે છે એ વાત અલગ છે કે કાંઈ આ લોકના સુખ માટે અને કાંઈ પરલોકના સુખ માટે દુઃખ ભોગવે, પશુ દુઃખ ભોગવવાનો હેતુ તો સુખ મેળવવાનો જ રહે છે રાજમહેલ છોડ્યા પછી ચંદનખાળાએ અનેક દુઃખો ભોગવ્યા હતા તેને દાસીની જેમ બધું કામ કરવું પડ્યું હતું તે સાથે જ અનેક અસહ્ય આક્ષેપો—કટુ વચનો સહન કરવાં પડ્યાં હતાં આ પ્રકારના કષ્ટો સહન કર્યા પછી તેના હૃદયમાં સાંસારિક સુખો મેળવવાની ઇચ્છા ઉદ્ભવી શકતી હતી, પરંતુ તેણે, દધિવાહન, સંતાનિક તથા મૃગાવતીનો આગ્રહ હોવા છતાં

શીલતા, કાર્યદક્ષતા અને સ્વામી-ભક્તિ, સેવકાને માટે એક આદર્શ-રૂપ છે. તેની નમ્રતા, પ્રિયભાષિતા, પવિત્રતા અને ધર્મભાવના, તથા તેનું ધૈર્ય, સાહસ, અહિત કરનાર પ્રત્યે પણ સદ્ભાવના અને ત્યાગ મનુષ્યમાત્રને માટે કલ્યાણકારી આદર્શ છે. નિયમેનુ પાલન કરવા માટે, નિયમનો ભંગ કરનારને ઉચિત દંડ આપવા માટે, તેમજ સાષ્ટ્રી સમાજની પવિત્રતાને અભિત રાખવા માટે તેણે કરેલું કાર્ય સાધુ-સાષ્ટ્રીઓને માટે આદર્શરૂપ છે, આ પ્રમાણે આ કથા ગૃહસ્થો તથા ત્યાગીઓ, એ બંનેનું કલ્યાણ કરનારી છે. આ કથામાં આવેલા ઉત્તમ વિચારો તથા કાર્યોને જે કાર્મ અહણુ કરશે, તે પોતાનું તથા જનતાનું કલ્યાણ કરી શકશે.

એક બીજી વાત છે. આ ધર્મકથા છે, ઇતિહાસ નથી ધર્મ-કથાની વાતો શ્રદ્ધા તથા વિશ્વાસ પર જ આધાર રાખે છે. જેઓ તે પર શ્રદ્ધા—વિશ્વાસ કરે છે, તેઓને માટે તો ધર્મકથા લાભકાયક નીવડે છે, પરંતુ જેઓ તે પર અવિશ્વાસ કરે છે, તેની ઇતિહાસ સાથે ટુલના કરવાની ચેષ્ટા કરે છે, તેના હાથમાં કેવળ શકાઓ જ આવે છે, તેને લાભપ્રદ તત્ત્વ મળી શકતું નથી. માટે ધર્મકથાને ઇતિહાસ દ્રષ્ટિએ જોવી ઉચિત નથી. ધર્મકથાને તો શ્રદ્ધા તથા વિશ્વાસની દ્રષ્ટિએ જ જોવી જોઈએ.

આ કથાના વિષયમાં પ્રાચીન આત્મચરિત્રો જે સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે, તેને વિસ્તૃત રૂપ આપવામાં આવ્યું છે અને કથાકે કથાકે તેમાં પરિવર્તન પણ કરવામાં આવ્યું છે. ધર્મકથાનો ઉદ્દેશ, સમય પ્રમાણે જનતામાં જાગૃતિ લાવવાનો અને ચરિત્રદારા જનતાને યોગ્ય સદ્ગુણ આપવાનો જ હોય છે.

અમરતુ

સમાપ્ત.